Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVII
Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland

MUOTIA, MUKAVUUTTA JA MIELIPITEITÄ

Kaakeliuuni yhteiskunnallisten muutosten ilmentäjänä keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa

Kirsi Majantie

Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVII
Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland

MUOTIA, MUKAVUUTTA JA MIELIPITEITÄ

Kaakeliuuni yhteiskunnallisten muutosten ilmentäjänä keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa

Kirsi Majantie

Kustantaja | Publisher

SKAS – Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland – The Society for Medieval Archaeology in Finland, Turku

Painopaikka | Print

Painosalama, Turku, 2010

Toimitus, ulkoasu ja taitto | Edition, design and layout

Liisa Seppänen PANGRAFIA

Englanninkielen tarkistus | English proofreading

Riina Kivijärvi

ISBN 978–952–67329–1–6 (nid.)

ISBN 978–952–67329–2–3 (pdf)

ISSN 1236–5882

Sisällysluettelo

Esipuhe 7

Johdanto

1. Tutkimusaiheena arkeologiset kaakelilöydöt 13

1.1. Kaakelitutkimuksen historiaa 15
1.2. Kaakelit materiaalisen kulttuurin tutkimuskentässä 18
1.3. Tutkimuksen näkökulma ja rajaus 21
1.4. Tutkimuksen tavoitteet 23
1.5. Lähteet ja menetelmät 24

Kaakeliuunin kehitys

2. Kaakeliuunin kehitys osana sosio-ekonomisia ja uskonnollis-poliittisia muutoksia 31

2.1. Sosio-ekonomiset muutokset kehityksen edellytyksinä 31
- Kaupunkien synty ja yhteiskuntaluokkien eriytyminen 31
- Sosiaalinen kilpailu ja kerskakulutus 33
- Itämerenkaupan kehittyminen ja hansan ylivalta 36

2.2. Uskonto, aatteet ja teknologia kehityksen rattaina 38
- Katolinen hartaudenharjoitus 38
- Reformaatio 40
- Humanismi ja renessanssi 46
- Teknologiset uudistukset 46

3. Kaakeliuunin kehitys lämmityslaitteesta koristeelliseksi sisustuselementiksi 48

3.1. Lämmitys ennen kaakeliuuneja 48
3.2. Savenvalajien polttouuneista lämmityslaitteiksi 49
3.3. Kaakeliuunin muodon ja toimintatavan kehitys 50
- Ruukkukaakeliuuni 53
- Gotiikan kaakeliuuni 55
- Renessanssikaakeliuuni 56
- Kaakeliuunin myöhempi kehitys 58

3.4. Ruukuista reliefikoristeisiksi levyiksi 59
- Ruukkukaakelit 59
  - Koverat ruukkukaakelit 60
  - Kuperat ruukkukaakelit 61
- Puolisylinterin muotoiset kaakelit 62
  - Nissikaakelit 63
  - Koverat levykaakelit 64
- Kiinnityslistalliset levykaakelit 65
  - Kehitys ruukku- ja nissikaakeleista levykaakeleiksi 65
  - Levy-kuppikaakelit 66

3.5. Kaakeleiden valmistus ja uunin muuraus 67
- Ruukkukaakelit 67
- Nissi- ja levykaakelit 68

3.6. Koristelun kehitys 70
- Gotiikka 70
- Renessanssi 74
- Barokki ja sen jälkeiset tyylit 77

3.7. Kaakeliuuni osana kiinteää sisustusta 80

Keskiajan ja uuden ajan alun kaakelilöydöt Suomessa

4. Kaakeleiden luokittelun ja ajoituksen perusteet **85**

4.1. Muotoon, koristelutyyliin ja ikonografiaan perustuvat menetelmät 85
- Ruukkukaakelit 86
- Nissikaakelit ja koverat levykaakelit 91
- Kiinnityslistalliset levykaakelit 92

4.2. Arkeologiset löytökontekstit 96
4.3. Kirjalliset lähteet 97
4.4. Vertailuaineisto 98

5. Kaakeleiden ajoitukseen liittyvät ongelmat **99**

5.1. Löytökontekstit ja formaatioprosessit 99
5.2. Kaakeleiden käyttöikä ja uunien uudelleenmuuraus 102
5.3. Kaakeleiden uusiokäyttö 103
5.4. Muotojen ja muottien pitkäikäisyys 104
5.5. Ikonografisen ja tyylillisen ajoituksen tulkinnallisuus 106
5.6. Selvitys kaakeliluettelon ajoitusmääritelmiin 107

6. Ruukkukaakelit **108**

6.1. Kuusiston piispanlinna 109
- Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta 110
- Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 111

6.2. Turun linna 114
- Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta 115
- Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 120

6.3. Hämeen linna 126
- Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta 127
- Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 130

6.4. Raaseporin linna 135
- Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta 137
- Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 138

6.5. Kastelholman linna 143
- Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta 144
- Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 148

6.6. Vesilahden Laukon kartano 151
- Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja kartanon vaiheista 152
- Kartanon alueelta löydetyt kaakelit 154

6.7. Turun kaupunki 157
- Kaupungin perustamisesta ja kehityksestä 157
- Kaupungin kortteleista ja kaupunkialueiden välisistä eroista 158
- Rakennuksista ja asukkaista 160
- Arkeologisen tutkimuksen historiasta 163
- Kaivausten kaakelit 164
  - Kirkkokortteli 165
  - Luostarikortteli 172
  - Mätäjärven kortteli 181
  - Aninkaisten kortteli 183
- Kaakeliuunien sijoittaminen tunnettuihin rakennuksiin 184

7. Gotiikan nissikaakelit ja koverat levykaakelit **189**

7.1. Turun linna 189
7.2. Turun kaupunki 191
- Kirkkokortteli 191
- Mätäjärven kortteli 192

7.3. Viipurin fransiskaanikonventti 196
- Konventin vaiheista ja tutkimuksista 196
- Konventin kaakeliuuni ja tulkintoja sen kuvamaailmasta 197

8. Renessanssityyliset levykaakelit 199

8.1. Turun linna 200
- Linnan modernisoiminen 200
- Linnan renessanssikaakelit 204
- Kaakeleita valmistaneet savenvalajat ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 217

8.2. Hämeen linna 220
- Linnan renessanssikaakelit 220
- Kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 222

8.3. Kastelholman linna 222
- Linnan renessanssikaakelit 222
- Kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa 226

8.4. Siuntion Suitian kartano 227
- Tutkimuksen historiaa ja kartanon vaiheita 227
- Kartanon alueelta löydetyt kaakelit 228

8.5. Vesilahden Laukon kartano 232
- Kartanon alueelta löydetyt renessanssikaakelit 232

8.6. Turun kaupunki 238
- Kirkkokortteli 239
- Luostarikortteli 250
- Mätäjärven kortteli 260
- Aninkaisten kortteli 262

Kaakeliuunin käyttöönoton merkitys kulttuurisessa kontekstissaan

9. Paikallisen valmistuksen vaikutus kaakeliuunin käyttöön ja sanomaan 271

9.1. Kaakeleiden leviämisen eri keinoja 271
9.2. Saksalaiset savenvalajat ja tuodut muotit paikallisen valmistuksen alkuna 273
9.3. Paikallisen valmistuksen edellytykset ja todisteet 275
- Raaka-aineet ja tekniikat 275
- Kirjalliset lähteet 276
- Arkeologiset lähteet 278
- Saven alkuaineanalyysit 279
- Kaakeleiden kuva-aiheiden kolmiulotteinen mittaus 280

9.4. Paikallisen valmistuksen vaikutus kaakeliuunin yleistymiseen ja kuva-aiheisiin 283

10. Kaakeliuuni muutosten ilmentäjänä – muotia, mukavuutta vai mielipiteitä? 285

10.1. Kauppa- ja kulttuurisuhteiden osoittimena 286
10.2. Varallisuuserojen ja sosiaalisen kilpailun ilmentäjänä 287
10.3. Asumismukavuuden, sisustuksen ja muodin uudistajana 289
10.4. Uskonnollisten ja poliittisten kannanottojen välineenä 290
10.5. Lopuksi 292

Summary: Fashion, comfort and conviction 295

Lähteet | Sources 351

Kuvaluettelo | List of figures 371

Löytöluettelo | List of finds (CD)

ESIPUHE

Tutkimukseni kaakeliuunien parissa sai alkunsa yli kymmenen vuotta sitten. Opintoni Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa olivat keskittyneet 1990-luvun alussa esihistoriallisen ajan arkeologiaan, ja minun oli vaikea löytää aihetta pro gradu -työlleni. Ystäväni Liisa Seppänen oli tuolloin mukana arkeologis-historiallisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon syntyyn johtaneilla arkeologisilla kaivauksilla Turussa ja hän kehotti minua hakemaan töihin pian avautuvaan museoon. Näin teinkin ja vuonna 1995 huomasin toimivani siellä oppaana ja myöhemmin sain myös muita mielenkiintoisia tehtäviä samasta museosta. Kiinnostuin keskiajan arkeologiasta ja tutustuin moniin alalla työskenteleviin tutkijoihin. Kipinä esinetutkimukseen sai alkunsa jo tuolloin, ja työni oppaana koulutti minut hankkimaan perusteellista tietoa esineiden käyttöönottoon johtaneista yhteiskunnallisista taustoista.

Aboa Vetus & Ars Nova -museossa työskenteli asiantuntijana myös Turun yliopiston arkeologian oppiaineen nykyinen dosentti Kari Uotila ja hänen kauttaan pääsin kaivauksille Vesilahden Laukon kartanoon, jonka piha-alueen kaivauksilta oli löytynyt runsaasti kaakeleita. Koska myös Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueelta oli löytynyt kaakeleita, joita kukaan ei ollut vielä tutkinut, Kari Uotila ehdotti niitä pro gradu -työni aiheeksi. Kaakelit veivät minut heti mukanaan ja ne osoittautuivat varsin monipuoliseksi tutkimuskohteeksi, juuri sopivanlaiseksi niille kysymyksille, joita olin ryhtynyt pohtimaan esinetutkimuksen parissa.

Suomalaisen kaakelitutkimuksen vähyyden vuoksi lähdin vuonna 1997 kartuttamaan tietämystäni aiheesta Lundin yliopiston keskiajan arkeologian laitokselle. Lundissa ollessani kävin läpi Kulturen -museon laajan kaakeliaineiston, jonka kautta saamani opin avulla kirjoitin opinnäytetyön Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueelta löydetyistä kaakeleista. Myöhemmin laajensin tutkimukseni koskemaan kaikkia Suomesta löydettyjä varhaisia kaakeleita, ja lopullisen pro gradu -työni tavoitteena oli ajoittaa kaakeliuunien tulo Suomeen senhetkisen arkeologisen lähdeaineiston perusteella sekä esitellä Suomesta löydetyt 1600-lukua vanhemmat kaakelit.

Pro gradu -työni valmistumisen jälkeen vuonna 2001 pääsin mukaan kolmivuotiseen SuVi-projektiin (Suomalainen Virtuaaliarkeologia), jossa tavoitteenani oli jo väitöskirja. Projektin johtaja oli dosentti Kari Uotila ja rahoittaja Emil Aaltosen säätiö. Haluankin kiittää Kari Uotilaa mahdollisuudesta olla mukana projektissa ja tuesta sen aikana.

Väitöskirjatyön alkaessa tutkimukseni kaakeliuunien parissa oli suuntautunut yhä enemmän kaakeliuunien ajoituksesta niiden käyttöönoton merkitykseen ja erityisesti siihen, mitä niiden kuva-aiheet kulttuurisessa kontekstissaan merkitsivät, erityisesti kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkamisen jälkeen. Koska Suomi tuntui liian pieneltä kattavan näkökulman saavuttamiseksi, lähdin vuonna 2002 kartuttamaan tietämystäni ulkomaille. Tällä kertaa kohteena oli Lontoo, jossa vaikutti myös yksi

kaakelitutkimuksen edelläkävijöistä Dr. David Gaimster. Hän oli korvaamaton apu etsiessäni kirjallisuutta kaakeliuunien käyttöönoton taustoista ja hänen avullaan sain myös lukuisia kontakteja alan asiantuntijoihin eri puolilla Eurooppaa. Osallistuin hänen ohjauksessaan myös *Royal Holloway Collegen (University of London)* järjestämään materiaalisen kulttuurin tutkimusohjelmaan *"Material Culture: European Society 1350–1750"*, minkä ansiosta väitöskirjatyöni näkökulma sai haluamani tietopohjan.

Koska pro gradu -työni valmistumisen jälkeen kaakeleita oli löytynyt lisää, erityisesti Turun kaupunkialueen kaivauksilta, kartoitin apurahani turvin sekä nämä kaakelit että aikaisempaa systemaattisemmin myös muualta Suomesta tehdyt kaakelilöydöt. Lukuisat tutkijat ovat olleet minulle suureksi avuksi käydessäni läpi kaakeliaineistoa eri museoiden kokoelmissa. Turun linnan ja kaupungin osalta haluan kiittää Turun maakuntamuseon tutkijaa Aki Pihlmania sekä konservaattoreita Maarit Hirvilammea ja Riikka Saarista. Kiitän Turun aineiston osalta myös Aboa Vetus & Ars Nova -museon johtajia Minna Sartesta ja Johanna Lehto-Vahteraa sekä museolehtoria Minna Hautiota sekä Museoviraston tutkijaa Antti Sunaa. Hämeen linnan osalta kiitän Anne Parikkaa ja intendentti Seija Sarkki-Isomaata Museovirastosta, joiden avulla pääsin tutustumaan linnan löytöihin paikan päällä, Orimattilan keskusvarastossa ja Kansallismuseossa. Kiitän lisäksi emeritus dosentti Knut Drakea arvokkaista neuvoista pohtiessani kaakeliuunien paikkoja Turun ja Hämeen linnoissa. Kuusiston linnan osalta kiitän tutkija Antti Sunaa ja dosentti Kari Uotilaa. Viipurin fransiskaanikonventin osalta kiitän professori Jussi-Pekka Taavitsaista ja Museoviraston apulaistutkija Päivi Pykälä-ahoa, joiden ansiosta sain tiedon konventin kaakelista. Raaseporin linnan osalta kiitän museonjohtaja Dan Lindholmia ja dosentti Georg Haggrénia, jotka tiedottivat minua linnan kaakelilöydöistä ja joiden avustuksella sain ne nähtäväkseni. Kastelholman osalta kiitän Viveka Löndahlia, jonka avulla sain tiedon linnan kaakeleista ja pääsin tutustumaan niihin paikan päällä. Vesilahden Laukon kartanon osalta kiitän Lagerstamin perhettä ja dosentti Kari Uotilaa ja Siuntion Suitian kartanon osalta Museoviraston tutkija Marianna Niukkasta.

Suvi-projektin aikana sain myös mahdollisuuden hankkia korvaamatonta vertailumateriaalia lukuisista Itämeren alueen museoista. Aineiston hankinnan mahdollisti Aboa Vetus & Ars Nova -museon vuonna 2004 tuottama *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700* -näyttely, jonka puitteissa pääsin tutustumaan 26 museon kaakelikokoelmiin. Kiitän tästä mahdollisuudesta silloista museonjohtajaa Minna Sartesta sekä SuVi-projektin johtajaa Kari Uotilaa. Näyttelyidean takana oli Dr. David Gaimster, jonka kontakteihin näyttely perustui. Haluan kiittää häntä ja kaikkia näyttelyyn osallistuneiden museoiden tutkijoita, jotka olivat apunani sekä näyttelyn kaakeliaineistoa valitessani että väitöskirjani vertailumateriaalia kartoittaessani. Kyseiset museot on luetteloitu tutkimuksen lähdeluetteloon. Erityisesti kiitän Tukholman kaupunginmuseon Barbro Århemiä, Tallinnan yliopiston Ajaloo Instituutin Erki Russowia ja Stralsundin kulttuurihistoriallisen museon Claudia Hoffmania.

Hyvään vauhtiin päässyt tutkimukseni hidastui SuVi-projektin päätyttyä ja päästyäni mukaan Turun maakuntamuseon Varhainen Turku -kaivausprojektiin vuonna 2005. Uusi projekti vei tutkimustani eteenpäin vain välillisesti, sillä työnkuvani oli kaivauksista tiedottaminen ja löytöaineiston luettelointi. Kaivaukset tuottivat kuitenkin varhaisimmat arkeologisten löytökontekstien perusteella ajoitetut kaakelinpalat Suomesta, ja väitöskirjani valmistui lopulta tämän ja muiden kaivausprojektien lomassa.

Nyt kun väitöskirjani on vihdoin valmis, haluan kiittää professori Jussi-Pekka Taavitsaista tuesta työni ohjaajana sekä dosentti Markus Hiekkasta ja dosentti Georg Haggrénia heidän arvokkaista kommenteistaan työni esitarkastajina. Kiitän työni vastaväittäjää Dr. Erki Russowia hänen palautteestaan ja arvokkaista kommenteistaan. Professori Taavitsaisen välityksellä kiitän niitä ystävällisiä henkilöitä, joiden rahallinen tuki mahdollisti väitöskirjan painamisen. Osoitan kiitokseni myös Suomen keskiajan arkeologian seuralle työni kustantamisesta.

Monet hyvät ystäväni ja perheeni jäsenet ovat olleet mukana työni eri vaiheissa. Kiitän erityisesti ystävääni Liisa Seppästä, joka luki työni käsikirjoituksen sen loppuvaiheessa ja antoi siihen arvokasta palautetta. Kiitän Liisaa lämpimästi myös väitöskirjani taitosta. Ystävääni Riina Kivijärveä kiitän monen vuoden yhteisestä taipaleesta kaakeliterminologian sokkeloissa ja erityisesti työni englanninkielisen osuuden kielentarkistuksesta. Ystäviäni Carita Tulkkia ja Hannele Lehtosta kiitän heidän avustaan Access-tietokannan luomisessa ja muokkaamisessa. Erityinen kiitos kuuluu isälleni Ilkka Majantielle kaakeleita koskevan saksankielisen lähdeaineiston kääntämisestä kanssani sekä taloudellisesta tuesta ja kannustamisesta. Kiitän myös sisartani Tarjaa tuesta ja kannustuksesta koko väitöskirjatyön ajan.

Monet ystävistäni ovat kulkeneet henkisesti mukanani koko väitöskirjaprojektin ajan ja toiset ovat olleet mukana kausittain. Kiitän kaikkia, jotka ovat jaksaneet vuosien varrella kannustaa minua eteenpäin. Kiitän Carita Tulkkia ja Terhi Mikkolaa kollegoinani SuVi-projektissa, ja väitöskirjatyön arkea ovat kanssani jakaneet sen eri vaiheissa myös Eva Johanna Holmberg, Teemu Immonen, Liisa Lagerstam, Tanja Ratilainen, Marika Räsänen ja Liisa Seppänen. Kiitän heitä kaikkia kannustuksesta ja juttutuokioista. Kiitän lämpimästi myös Dr. Märit Gaimsteria, jonka kanssa kävimme monia mielenkiintoisia arkeologiaan liittyneitä keskusteluja arjen lomassa Lontoossa. Kiitän myös kaikkia muita ystäviäni, jotka ovat tuoneet elämääni muutakin ajateltavaa kuin väitöskirjan.

Olen saanut rahallista tukea tutkimukselleni vuosina 2002–2005 Emil Aaltosen säätiöltä, Hämeen vanhan linnan killalta ja von Bonsdorffin sukusäätiöltä, mistä olen hyvin kiitollinen.

Omistan tutkimukseni äidilleni Kaarina Majantielle, joka ei ehtinyt nähdä minua arkeologina, mutta jonka muisto on elänyt mukanani jokaisessa elämäni ja urani käänteessä.

Turussa 15.7.2010

Kirsi Majantie

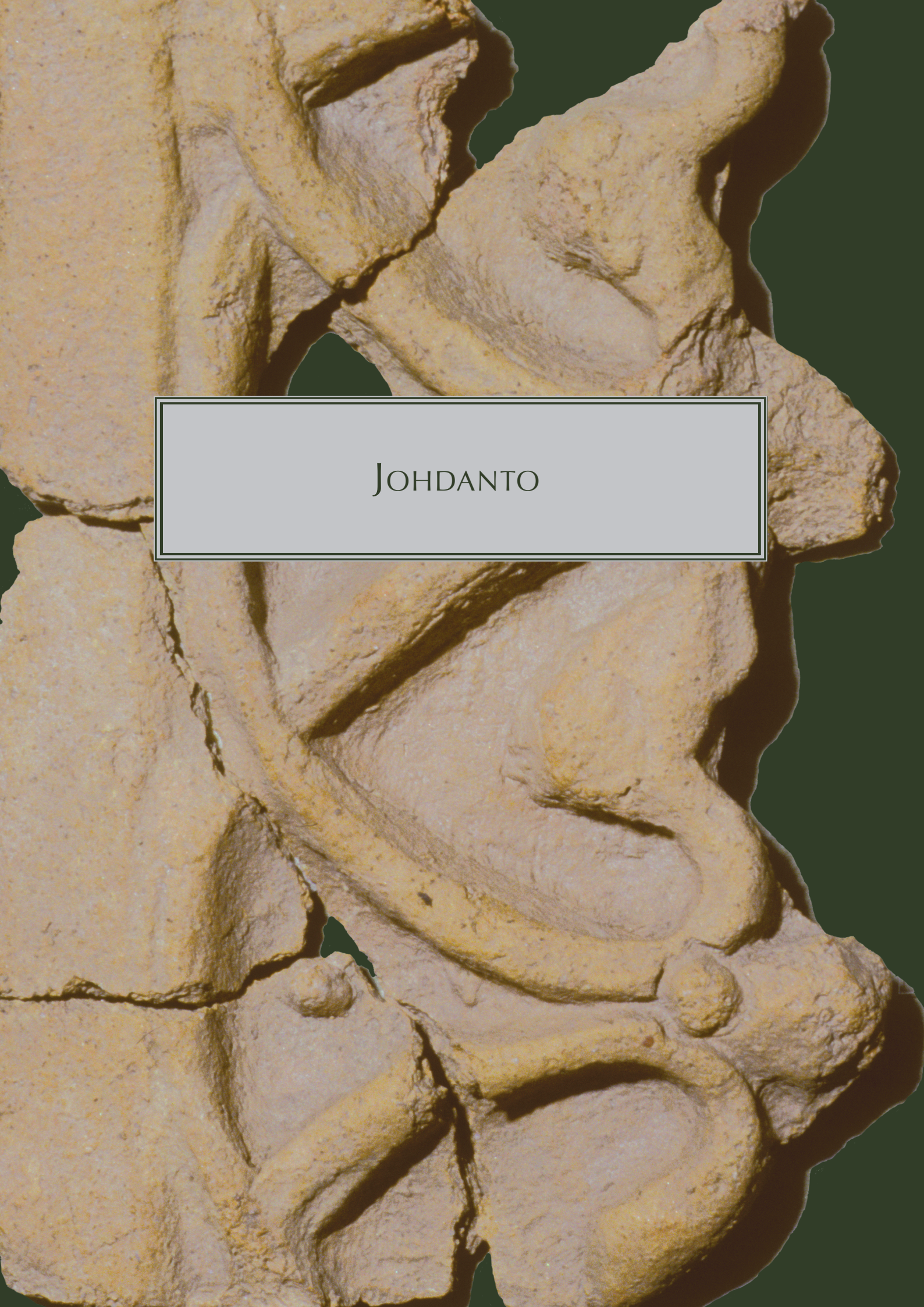

Johdanto

KUVA 1. Puupiirros interiööristä, jossa huoneen nurkkaan on kuvattu ruukkukaakeliuuni.

FIG. 1. Woodcut of a 15th-century interior with a vessel tile stove in the corner of the room.

1 Arkeologiset kaakelilöydöt tutkimusaiheena

Kaakeliuuni on lähes kaikille suomalaisille tuttu lämmityslaite, sillä sen käyttö on jatkunut aina nykypäiviin asti. Kaakeliuunin varhainen historia on sitä vastoin monille tuntematon, ja kaakeliuuneiksi kutsutaan usein sellaisiakin lämmityslaitteita, jotka eivät koostu keraamisista kaakeleista. Tässä tutkimuksessa kaakeliuunilla tarkoitetaan kookasta, usein lähes huoneenkorkuista lämmityslaitetta, jonka pintaa peittävät savesta polttamalla valmistetut ruukunmuotoiset, nissimäiset, kaarevat tai levymäiset kaakelit. Varhaisen kaakeliuunin lämmitysteho perustui syvien kaakeleiden lämpöä varaavaan ominaisuuteen, ja kaakeliuunia lämmitettiin siirtämällä toisessa tulisijassa palaneiden puiden hiillos uunin tulipesään tai polttamalla puita itse kaakeliuunissa. Kaakeliuunin rakenne ja kaakeleiden muoto sekä koristelu ovat seuranneet eri aikakausien tyylisuuntauksia, ja kaakeleita on voitu koristaa reliefikuvioilla, lasittamalla ja maalaamalla.

Kaakeliuunin kehityksen on katsottu saaneen alkunsa saksankielisissä Alppimaissa jo ensimmäisillä vuosisadoilla jKr.[1], joskin varhaisimmat varmasti kaakeleiksi tunnistetut arkeologiset löydöt ovat peräisin vasta 1100-luvulta.[2] Kaakeliuunin käyttö levisi 1200-luvulta lähtien laajoille alueille Pohjois-, Länsi-, Itä- ja Keski-Eurooppaa erityisesti saksalaisten hansakauppiaiden ja käsityöläisten välityksellä.[3] Varhaiset kaakelit olivat tavallisen saviruukun näköisiä esineitä, ja myös kaakeli -sanan on tulkittu polveutuvan latinan kielen sanasta *caccabus*, joka tarkoittaa savesta polttamalla valmistettua ruukkua.[4] Suomen kieleen sana kaakeli on todennäköisesti kulkeutunut saksankielisestä sanasta *die Kachel*, joka esiintyi Saksassa *koecheln* -muodossa ainakin 1420-luvulla.[5]

Arkeologiset kaakelilöydöt ovat keskeisellä sijalla varhaisia kaakeliuuneja tutkittaessa, sillä niistä kertovat kirjalliset ja kuvalliset lähteet ovat poikkeuksetta myöhäisempiä kuin arkeologisilta kaivauksilta taltioidut kaakelit. Pohjoismaissa ensimmäinen kirjallinen maininta kaakeliuunin käytöstä on peräisin vuodelta 1507, mutta varhaisimmat Tanskasta löydetyt kaakelit ajoittuvat jo 1300-luvulle, ehkä jopa 1200-luvulle.[6] Suomessa kaakeliuunit mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäisen kerran vuonna 1543[7] ja täälläkin arkeologiset todisteet kaakeliuuneista ovat tämän tutkimuksen perusteella huomattavasti varhaisempia ajoittuen 1400-luvun alkuun.

Asiakirjoissa säilyneet maininnat kaakeliuuneista eivät myöskään aina välttämättä tarkoita savesta polttamalla valmistetuista kaakeleista koostunutta uunia. Kaakeliuuneiksi on voitu kutsua myös muita lämmityslaitteita, kuten 1700-luvulla tiilestä

1 Blomqvist 1936, 182; Franz 1969, 14; Liebgott 1972, 3; Ring 1996b, 71.
2 Roth Heege 2002a, 211–212; Roth Kaufmann 1997, 474–475.
3 Gaimster 1999b, 58–59; 2001a, 52–54; 2007b, 48–55.
4 Konttinen & Laajoki 2000, 168; Liebgott 1972, 3.
5 Henkel 1999, 50.
6 Blomqvist 1936, 180; Kristiansen 2007, 112; Liebgott 1972, 4–6.
7 Gardberg 1959, 164, 189.

muurattuja umpiuuneja erotuksena avoimista liesiuuneista. Lisäksi rautalaatoista koostuneita uuneja kutsuttiin usein kaakeliuuneiksi. Kaakeliuuneja koskevat kirjalliset lähteet ovat vähäisiä Suomessa pitkälle 1600-luvulle asti, ja vanhimmat kokonaisina säilyneet kaakeliuunit ovat peräisin vasta 1700-luvulta.[8]

Tutkimukseni käsittelee keskiajan ja uuden ajan alun kaakeliuuneja Suomessa arkeologisen löytöaineiston valossa.[9] Vaikka kaakeleita on taltioitu arkeologisilta kaivauksilta jo 1900-luvun alusta lähtien, ei aineistoa ole ennen omaa tutkimustani käyty systemaattisesti läpi, eikä siitä ole tehty tutkimuksia. Viimeisen kymmenen vuoden aikana tehdyt kaivaukset ovat kartuttaneet löydettyjen kaakeleiden määrää huomattavasti, ja kaivaukset ovat tuoneet entistä tarkempaa, kaakeleiden löytökonteksteihin perustuvaa tietoa niiden ajoituksesta. Kaivaukset ovat myös osoittaneet kaakeliuuneja pystytetyn keskiajalla ja uuden ajan alussa kirjallisissa lähteissä mainittujen linnojen lisäksi aateliston kartanoihin sekä porvariston kaupunkikoteihin.

Olen rajannut tutkimukseni koskemaan vain keskiajan ja uuden ajan alun kaakeleita, koska tuona aikana kaakeliuunit olivat vielä joko muualta tuotuja tai paikallisesti saksalaisten savenvalajien valmistamia erikoisuuksia. Koska kaakeliuuni oli saksankielisellä kulttuurialueella kehitetty lämmityslaite, eikä Suomessa paikallisen kehityksen myötä syntynyt uutuus, muuttui sen koristelu vasta vähitellen kotimaiseen suuntaan ja kaakeliuuni levisi laajempaan käyttöön. Olen määrittänyt tämän rajan tutkimuksessani 1600-luvun alkupuolelle.

Kaakeliuunien käyttöönoton ajankohdan lisäksi arkeologisilta kaivauksilta taltioidut, keskiajalle ja uuden ajan alkuun ajoittuvat kaakelit, antavat mahdollisuuden monenlaisten yhteiskunnallisten muutosten tutkimiseen. Näiden muutosten tarkastelu on keskeisellä sijalla myös omassa tutkimuksessani. Vaikka kaakeliuunien keskeinen tehtävä oli asuntojen lämmitys, kertoo niiden käyttöönotto myös asuntojen asumismukavuuden parantumisesta ja sisustuksen uudistumisesta. Kaakeliuunien lämmitys tapahtui nimittäin seinän läpi kulkeneen aukon kautta, jolloin niiden käyttö ei savuttanut tai pimentänyt varsinaista asuinhuonetta. Niiden syvät kaakelit varasivat lisäksi pidempään lämpöä kuin aikaisemmin käytössä olleiden lämmityslaitteiden avonaiset tulipesät. Kaakeliuunit levisivät aluksi vain yhteiskunnan varakkaimpien luokkien rakennuksiin, ja niiden kuva-aiheet heijastivat pitkään yläluokan maailmaa ja sosiaalisen kilpailun aikaansaamaa koreilunhalua sekä statuksen esittämistä. Niiden koristeet ja värikkäät lasitteet vaikuttivat sisustuksen uudistumiseen ja niiden kuva-aiheet heijastivat aikakauden uskomusten, aatteiden ja muodin muutoksia sekä poliittisia valtataisteluja ja uskonnollista propagandaa.

8 Hyvönen 1983, 26, 50, 106.

9 Keskiajan ajoitetaan alkaneen Suomessa noin vuoden 1200 tienoilla, ja sen katsotaan päättyneen Kustaa Vaasan valtaannousuun ja reformaation alkuun 1520-luvulla. Myöhäiskeskiajasta puhutaan kuitenkin usein aina 1560-luvulle asti. Uuden ajan alulla tarkoitan tässä tutkimuksessa aikaa 1520-luvulta 1600-luvun puoliväliin, joskin uuden ajan alku ulotetaan usein aina 1700-luvun puoliväliin saakka. Uuden ajan alkua kutsutaan usein myös vaasa-ajaksi 1520-luvulta 1620-luvulle ja suurvaltakaudeksi 1620-luvulta 1720-luvulle. Ks. aikakausien määrityksistä tarkemmin esim. Hiekkanen 2002a; 2002b; 2007a; Joutsivuo 2002b, 300–303.

1.1. Kaakelitutkimuksen historiaa

Suomen varhaisia kaakeliuuneja tarkasteleva tutkimuskirjallisuus on ollut ennen omaa tutkimustani hyvin vähäistä, eikä aihetta ole tarkasteltu lainkaan puhtaasti arkeologisesta näkökulmasta. Aiheesta on ilmestynyt vain muutama artikkeli ja kaakeliuunit on mainittu lyhyesti Suomen historiaa ja taidetta esittelevissä yleisteoksissa. Tärkeimmät artikkeleista on kirjoitettu jo 1950-luvulla, ja myös myöhemmät maininnat perustuvat lähinnä niiden tuloksiin. Artikkelit käsittelevät lähes poikkeuksetta vain Turusta löydettyjä kaakeleita ja niistäkin pääasiassa Turun linnasta löydettyjä renessanssikaakeleita. Muutamissa kirjoituksissa mainitaan lisäksi Hämeen linnan kaakelit. Artikkelien kirjoittajat ajoittavat kaakeliuunin tulon Suomeen 1540-luvulle perustaen ajankohdan kirjallisissa lähteissä säilyneisiin tietoihin ensimmäisestä Suomessa tunnetusta kaakeleita valmistaneesta savenvalajasta.[10]

Laajimmin kaakeliuuneista ja niiden käyttöönotosta Suomessa on kirjoittanut C. J. Gardberg 1950-luvulla ilmestyneessä artikkelissaan *"Hertig Johans kakelugnar på Åbo slott"* ja väitöskirjassaan *"Åbo slott under den äldre Vasatiden"*.[11] Erik Berghin artikkeli *"Om kakelugnar"* käsittelee Turun linnasta löydettyjä kaakeleita, mutta myös muita myöhemmän ajan kaakeliuuneja Turun historiallisen museon (Turun maakuntamuseon) kokoelmissa.[12] Lähinnä edellisiin perustuen ovat suomalaisista kakeliuuneista kirjoittaneet 1980-luvulla Heikki Hyvönen suomalaista keramiikkaa käsittelevässä kirjassaan ja Kati Heinämies kiinteän sisustuksen historiaa tulisijojen näkökulmasta käsittelevässä artikkelissaan.[13]

Sekä Gardberg että Hyvönen toteavat Turun linnan ensimmäisten kaakeleiden olleen niin sanottuja ruukku- eli pottikaakeleita ja kertovat tällaisia löydetyn Turun linnan kaivauksilta.[14] Bergh ja Heinämies kirjoittavat lähinnä Turun linnasta löydetyistä renessanssikaakeleista. Heinämies mainitsee artikkelissaan myös Turun kaupunkialueen arkeologisilta kaivauksilta löytyneen renessanssikaakeleita.[15] Gardberg ja Hyvönen käsittelevät Turun linnan renessanssikaakeleita huomattavasti enemmän ja valottavat myös niissä esiintyvien kuva-aiheiden ajoitusta, alkuperää ja taustaa.[16] Gardbergin väitöskirja vuodelta 1959 sekä vuonna 1958 ilmestynyt artikkeli ovat lähteinä informatiivisimpia ja arkeologiselta kannalta käyttökelpoisimpia. Gardberg käsittelee Turun linnasta löytyneiden kaakeleiden lisäksi myös Turun kaupunkialueelta 1950-luvulla löytyneitä kaakeleita ja pohtii laajemmin kaakeleiden ajoitusta, niissä esiintyviä muotokuvia sekä kaakelimuottien alkuperää. Hän myös kirjoittaa kaakeleiden löytöpaikoista Turun linnassa ja pohtii uunien mahdollista sijaintia ja tämän perusteella tehtäviä päätelmiä kaakeleiden ajoituksesta.[17] Hyvönen mainitsee lisäksi Viipurin linnan uunit, joiden hän toteaa olleen samanlaisia ruukkukaakeleista muurattuja uuneja kuin Turun linnan varhaiset kaakeliuunit. Gardberg sitä vastoin tulkitsee Viipurin linnaan vuonna 1542 muurattujen uunien olleen tiiliuuneja, ei siis kaakeliuuneja.[18]

10 Bergh 1953, 29–31; Gardberg 1958, 56–63; 1959, 164, 189; Heinämies 1989, 88; Hyvönen 1983, 25–28.
11 Gardberg 1958; 1959.
12 Bergh 1983.
13 Heinämies 1989; Hyvönen 1983.
14 Gardberg 1959, 164–165; Hyvönen 1983, 26.
15 Bergh 1953, 29–31; Heinämies 1989, 88.
16 Gardberg 1958, 56–59; 1959, 291–294; Hyvönen 1983, 27–28.
17 Gardberg 1958, 56–63; 1959, 291–294.
18 Gardberg 1959, 164; Hyvönen 1983, 26.

Suomessa on julkaistu ennen 1990-lukua suhteellisen vähän historiallisen ajan kaivauslöytöjä esitteleviä tutkimuksia ja artikkeleita, joten kaakeleista ei löydy lisätietoa niidenkään avulla. Tutkimuksen puute liittyy osittain siihen, että historiallisen ajan kohteissa suoritetut kaivaukset olivat pitkään lähinnä rakennuksiin kohdistuvia tutkimuksia, joissa esinelöydöt olivat toissijaisia eikä niitä näin ollen kertynyt museoiden kokoelmiin eikä niistä tehty tutkimuksia.[19] Kasvava kiinnostus historiallisen ajan arkeologiaa kohtaan, uudistuneet kaivausmenetelmät ja lisääntyneet kaivaukset etenkin 1990-luvulta lähtien ovat lisänneet lähdemateriaalia myös kaakeleiden osalta.[20] Kaakelit on edellä mainittujen teosten ja artikkelien lisäksi mainittu vain muutamissa kaivauksia esittelevissä artikkeleissa. Sigrid Rinne mainitsee artikkelissaan *"Jordfynd i Åbo slott"* 1900-luvun alussa Turun linnasta löytyneet kaakelit ja Niilo Valonen mainitsee muutamia kaakeleita Turun kaupungin Itäisen Rantakadun viemärikaivantoa käsittelevässä artikkelissaan *"Turun viemärikaivantolöydöistä"*.[21] Hieman tuoreempi on Heljä Brusilan ja Nina Lepokorven artikkeli *"Uutta tietoa Turun tuomiokirkon pohjoispuolen maanalaisista rakennusjäännöksistä"*, missä on mainittu myös tutkimuksissa löydetyt kaakelit.[22] Myös Antti Suna esittelee kaivauksilta löydettyjä ruukku- eli pottikaakeleiden paloja artikkelissaan *"Maanalaiset rakenteiden jäännökset linnan alueella"* Kuusiston linnan tutkimuksia esittelevässä julkaisussa.[23] Lisäksi Liisa Seppänen on kirjoittanut kaakeleista Åbo Akademin päärakennuksen kaivauslöytöjä esittelevissä julkaisuissa.[24] Kaikki edellä mainitut artikkelit sisältävät ainoastaan lyhyet maininnat löydetyistä kaakeleista. Oma kaakeliuuneja koskeva tutkimukseni sai alkunsa juuri siitä syystä, että kaakelitutkimus oli lähes olematonta Suomessa ja koska kaakelipalojen tunnistaminen ja ajoittaminen kaivauksilla oli heikkoa.

Myös muualla Pohjoismaissa on kaakeliuuneja tutkittu suhteellisen vähän. Niistä on kirjoitettu lyhyesti erilaisissa kaivauslöytöjä esittelevissä julkaisuissa, mutta pelkästään kaakeleita käsitteleviä julkaisuja tai artikkeleita on vain muutamia. Niistä tärkeimpiä ovat Sune Ambrosianin jo vuonna 1910 julkaistu väitöskirja *"Zur Typologie der älteren Kacheln"*, Ragnar Blomqvistin Lundin Kulturenin kaakelimateriaaliin perustuva artikkeli *"Kakel och kakeltillverkning i Lund under Dansk tid"* ja Niels-Knud Liebgottin Tanskan kansallismuseon julkaisusarjassa ilmestynyt kirjanen *"Kakler. Hovedræk af kakkelovnens historie ca. 1350–1650"*.[25] Kaikissa edellä mainituissa on hyvät selostukset myös kaakeliuunin historiasta ja kaakeleiden typologisesta kehityksestä. Norjassa laajin kirjoitus kaakeliuuneista on Sigurd Griegin julkaisussa *"Middelalderske Byfund fra Bergen og Oslo"*.[26] Ruotsissa kaakeleista on edellä mainittujen lisäksi kirjoittanut Claes Wahlöö teoksessaan *"Keramik 1000–1600 i svenska fynd"* ja artikkelissaan *"En grann ugn"*.[27] Göteborgin edeltäjän Nya Lödösen kaakelilöydöistä on puolestaan kirjoittanut Sixten Strömbom tutkimuksessaan *"Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse"*.[28] Tanskan kaakeleista on Liebgottin lisäksi kirjoittanut Vivi Jensen hikuin-julkaisusarjassa ja tuoreinta kaakelitutkimusta Tanskassa edustavat Ole Kristiansenin

19 Gardberg 1984, 69; Haggrén 1998b, 102–103; Taavitsainen 1999, 6; 2000, 16–18.
20 Viimeaikaisista kaivauksista esim. Pihlman 2003a, 69–70; 2003b, 195; 2003c, 16; Taavitsainen 2003, 13–17.
21 Rinne 1930; Valonen 1958.
22 Brusila & Lepokorpi 1981.
23 Suna 1994c.
24 Ahola *et al*. 2004; Seppänen 1999.
25 Ambrosiani 1910; Blomqvist 1936; Liebgott 1972.
26 Grieg 1930.
27 Wahlöö 1974; 1976.
28 Strömbom 1924.

artikkelit, jotka ovat ilmestyneet pääasiassa 2000-luvun alussa.[29] Useat Pohjoismaiset kaakeliuuneja käsittelevät julkaisut ovat uudempiin kaakeliuuneihin keskittyviä ja käsittelytavaltaan taidehistoriallisia, kuten Britt ja Ingemar Tunanderin *"Kakelugnar, spisar och kaminer"* ja Margareta Cramérin väitöskirja *"Den verkliga kakelugnen. Fabrikstillverkade kakelugnar i Stockholm 1846–1926"*.[30] 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa Pohjoismaisia kaakeleita on tutkinut englantilainen David Gaimster, joka on kirjoittanut artikkeleita muun muassa Lundin ja Tukholman kaakelilöydöistä. Lisäksi Barbro Århem on kirjoittanut Tukholman kaakeleista.[31]

Baltian maiden kaakeleita on tutkittu viime aikoina hieman Pohjoismaita enemmän, ja kaivauslöytöjä esittelevien artikkelien lisäksi kaakeleista on tehty erillisiä tutkimuksia. Näistä tärkeimpiä ovat latvialaisen Ieva Osen artikkelit ja väitöskirja *"Podiņu Krāsnis. Kurzemes un Zemgales Pilīs. 15.gs. beigas – 18.gs. sāgums"*.[32] Virossa kaakeleista ovat kirjoittaneet Aldur Vunk ja Erki Russow. Vunkin artikkelit käsittelevät pääasiassa Pärnun kaakeleita ja Russowin artikkelit Haapsalun ja Tallinnan kaakeleita.[33] Liettuassa kaakeleista ovat kirjoittaneet Albinas Kuncevičius sekä Vladas Žulkus ja Donata Raudonyte on kirjoittanut niistä opinnäytetyön Klaipeidan yliopiston arkeologian laitokselle.[34] Valkovenäjältä löydetyistä kaakeleista on ilmestynyt *Byelorussian tiles* -niminen julkaisu vuonna 1989.

Saksasta, Sveitsistä ja Itävallasta eli kaakeliuunien syntyalueilta on kaakeleita koskevaa kirjallisuutta ja tutkimusta luonnollisesti jo huomattavasti enemmän eikä niiden kaikkien esittely ole tässä yhteydessä tarkoituksenmukaista. Laajoja tutkimuksia ovat esimerkiksi Rosemarie Franzin *"Der Kachelofen"*, Konrad Straussin teokset Saksan, Itävallan, Sveitsin ja Skandinavian kaakeleista sekä Torsten Gebhardin teos *"Kachelöfen: Mittelpunkt häuslichen Lebens – Entwicklung – Form – Technik"*.[35] Hans-Georg Stephanin *"Kacheln aus dem Werraland"* sekä Kerstin Hofmannin ja Matthias Hülsemannin *"Vom Kachelkunst zum Ofen. Rekonstruktion eines Kachelofens der Renaissancezeit aus Bremervörde"* ovat hieman tuoreempia saksankielisiä tutkimuksia kaakeleista.[36] Saksankieliseltä kulttuurialueelta on lisäksi kaakeleita käsitteleviä väitöskirjoja sekä lukuisia muita pienempiä julkaisuja. Yksi väitöskirjoista on Matthias Henkelin vuonna 1999 ilmestynyt *"Der Kachelofen. Ein Gegenstand der Wohnkultur im Wandel"*.[37] Kaakeleita on käsitelty usein varsin laajasti myös eri kaivauksia ja kaivauslöytöjä esittelevissä teoksissa. Näistä esimerkkejä ovat Edgar Ringin artikkelit Lüneburgin kaupungin kaakeleista, Eva Roth Heegen artikkelit Einbeckin kaakeleista ja Glaudia Hoffmannin artikkelit Stralsundin kaakeleista.[38]

Edellä mainittujen maiden lisäksi kaakeleita on tutkittu muun muassa Puolassa ja Unkarissa. Maria Dabrowska on kirjoittanut laajan teoksen puolalaisista kaakeleista, joita ovat tutkineet lisäksi Tomasz Janiak sekä Elżbieta Kilarska ja Maciej Kilarski.[39] Unkarilaisia kaakeleita ovat tutkineet Pál Voit ja Imre Holl sekä Tibor Sabján.[40] Englannissa kaakeleita on tutkinut jo edellämainittu David Gaimster.[41] Tuorein ja

29 Jensen 1988; Kristiansen 2003a; 2003b; 2007.
30 Cramér 1991; Tunander & Tunander 1982.
31 Gaimster 1998; 2001a; 2002; Århem 2006; 2007.
32 Ose 1992; 1996a; 1996b; 2007.
33 Russow 2002; 2007; Vunk 1996; 2000.
34 Kuncevičius 1993; Raudonyte 2007; Žulkus 2002.
35 Franz 1969; Gebhard 1980; Strauss 1966; 1972; 1983.
36 Hofmann & Hülsemann 1995; Stephan 1991.
37 Henkel 1999.
38 Hoffmann 2001; 2007a; 2007b; Ring 1996a; 1996b; Roth Heege 2002a; 2002b.
39 Dabrowska 1987; Janiak 2003; Kilarska & Kilarski 1991; 1993; Kilarska 2007.
40 Sabján 2001; 2007; Voit & Holl 1963.
41 Gaimster 1988; 1989; 1999a; 2000; 2001b.

oikeastaan ainoa Itämeren alueen kaakelilöytöjä laajemmin käsittelevä artikkelikokoelma ilmestyi vuonna 2007 turkulaisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon tuottaman kansainvälisen kaakeli- ja punasavikeramiikkanäyttelyn tuloksena. Julkaisussa eri maiden kaakeliasiantuntijat esittelevät kaupunkiensa kaakelilöytöjä. Kokoelma on hyvä esimerkki siitä, miten tutkijat ovat alkaneet yhä enenevässä määrässä käsitellä aihetta kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta ja ovat käyttäneet kirjallisia sekä kuvallisia lähteitä tutkimustensa apuna.[42]

1.2. Kaakelit materiaalisen kulttuurin tutkimuskentässä

Tutkimukseni kuuluu historiallisen ajan arkeologian piiriin, sillä kaakeliuunin käyttöönotto tapahtui sekä Suomessa että muualla Pohjois-Euroopassa 1100–1400-lukujen kuluessa. Kaakeliuunit ja niiden käyttöönotto voidaan siis jossain määrin yhdistää kirjallisiin lähteisiin, joskin Suomesta lähteitä on keskiajalta ja uuden ajan alusta varsin vähän.[43] Kaakeliuunien tutkimus kuuluu tarkemmin myös materiaalisen kulttuurin tutkimuskenttään, joka pitää arkeologian lisäksi sisällään joukon muita tieteenaloja, joissa kaikissa on tavoitteena ihmisten tekemien tai muokkaamien esineiden ja rakenteiden tutkimus. Materiaalisen kulttuurin tutkimuksen määritykseen kuuluu tavallisesti oletus, että ihmisten valmistamat tai muokkaamat esineet heijastavat tietoisesti tai tiedostamatta, suoraan tai epäsuoraan niiden valmistajien, tilaajien tai ostajien ja samalla koko yhteiskunnan uskomuksia, tapoja ja ajatusmaailmaa.[44] Materiaalisen kulttuurin tutkimus keskittyi kuitenkin ennen 1960-lukua sekä esihistoriallisen että historiallisen arkeologian alalla paljolti esineiden kuvailemiseen, ajoittamiseen ja luokitteluun, ja esineet nähtiin pääasiassa eri kulttuurivaiheita erottavina merkkeinä ja ajoituksen apuina. Prosessuaalisen arkeologian edustajat alkoivat korostaa 1960–1970-luvuilta lähtien yhä enemmän materiaalisessa kulttuurissa tapahtuneita muutoksia ja tutkia niiden syitä. Uuden postprosessuaalisen arkeologian edustajat alkoivat puolestaan nähdä 1980-luvulta lähtien materiaalisen kulttuurin jäännökset laajemmin ja monipuolisemmin erilaisten viestien ja symbolisten merkitysten kantajina.[45]

Postprosessuaalisen arkeologian edustajien näkemyksille on usein yhteistä myös niin sanotun kontekstuaalisen lähestymistavan korostaminen, ja erityisesti suuntauksen tunnetuimmat nimet Ian Hodder, Michael Shanks ja Christopher Tilley ovat painottaneet materiaalisen kulttuurin tutkimuksessa juuri esineiden kulttuurisen kontekstin merkitystä.[46] Kontekstuaalisen lähestymistavan avulla on pyritty tekemään tulkintoja esimerkiksi esineiden toimimisesta sosiaalisen eriarvoisuuden ilmentäjinä ja yksilöiden toiminnan selvittäjinä. On myös painotettu sitä, että esineiden tutkimisessa ei voida suoraan soveltaa oman aikamme käsityksiä tietyistä tavoista, uskomuksista tai muotojen merkityksistä, vaan että esineet on asetettava omaan kulttuuriseen kontekstiinsa, jotta niitä voitaisiin ymmärtää oikein. Vähitellen on

42 Hoffmann 2007a; Kilarska 2007; Kristiansen 2007; Majantie 2007a; Ose 2007; Russow 2007; Århem 2007.

43 Ks. keskiajan lähteistä tarkemmin esim. Haggrén 1999, 41–49; Orrman 1994, 45–49; Taavitsainen 1999, 9–10. Historiallisen ajan arkeologian määritelmistä ks. tarkemmin Andrén 1997, 16, 19, 35, 187; Hicks & Beaudry 2006, 1–9; Taavitsainen 1999, 8–10.

44 Ks. materiaalisen kulttuurin tutkimuksesta tarkemmin esim. Beaudry *et al*. 1991, 150–156; Cochran & Beaudry 2006, 194–204; Schlereth 1982, 2–4.

45 Ks. prosessuaalisesta ja postprosessuaalisesta arkeologiasta tarkemmin esim. Dark 1995, 8–11, 38; Johnson 1999, *passim*; Olsen 2003, 27–29, 38, 62, 89–90, 150–152; Trigger 1989, 294–357.

46 Hodder 1995, 14–15, 29; Shanks & Tilley 1987, 104–105.

ryhdytty korostamaan myös sitä, että vaikka esineillä oli tietty merkitys ja tehtävä niiden valmistamishetkellä, se saattoi muuttua ajan kuluessa tai esineen käyttökontekstin vaihtuessa.[47]

Samoja ajatuksia on tuotu esille aikaisemmin taiteen kuva-aiheiden merkityksen tutkimisessa. Esimerkiksi Erwin Panofsky esitti jo 1920-luvulla, että ymmärtääksemme eri aikakausien taidetta se täytyy laittaa kulttuuriseen kontekstiinsa ja selvittää niitä olosuhteita, joissa se oli syntynyt. Hän myös korosti, ettei kuva-aiheita voida tulkita oman aikamme käsityksistä lähtien, vaan täytyy ottaa huomioon ne sosiaaliset, uskonnolliset ja poliittiset taustat, jotka olivat vaikuttaneet aiheiden syntyyn ja käyttöön. Myös Michael Baxandall painotti 1970-luvulla ilmestyneessä Italian 1400-luvun taidetta koskevassa tutkimuksessaan, että monet taiteessa kuvatut aiheet liittyivät läheisesti aikakauden yleisiin uskomuksiin, tapoihin ja ihmisten kokemusmaailmaan, ja että niitä ei voida tulkita oman aikakautemme käsityksistä lähtien vaan taideteosten syntyajankohdan taustojen tutkimisen kautta.[48]

Samoin kuin muissa tieteenaloissa, uudet teoriat syntyivät myös arkeologiassa aikaisempien teorioiden kyseenalaistamisesta, kun niiden riittämättömyys tai soveltumattomuus tiettyjen asioiden tutkimiseen huomattiin. Sekä prosessuaalisen ja postprosessuaalisen arkeologian kehittymiseen liittyivät samaan aikaan esimerkiksi sosiologiassa ja antropologiassa tapahtuneet teorioiden kehittymiset. Postprosessuaalisen arkeologian kehityksessä on selviä yhtymäkohtia myös historian tutkimuksessa kehitettyjen teorioiden ja lähestymistapojen kanssa. Monet historioitsijat ryhtyivät 1970–1980-luvuilla kyseenalaistamaan makrohistoriallisen tutkimuksen, joka keskittyi valtioiden ja merkittävien henkilöiden historiaan, ja suuntautuivat tutkimaan arkipäivän tapahtumia ja tavallisia ihmisiä mikrohistoriallisen lähestymistavan kautta.[49] Sama kehitys sosiaalisten ja taloudellisten kysymysten selvittämiseen sekä arkipäivän elämän ja tavallisten ihmisten tutkimiseen tapahtui myös arkeologiassa.[50] Vaikka historiallisen ajan arkeologia on kulkenut pitkän tien rakennusten taidehistoriallisesta dokumentoinnista arkielämän tutkimukseen, on tutkimuksissa kuitenkin vielä pitkään keskitetty vastaamaan kysymykseen *miten* eli miten elettiin, ja miten asiat muuttuivat. Vasta viime aikoina on herätty huomaamaan, että kysymyksen tulisi vaihtua kysymykseksi *miksi* eli miksi elettiin niin kuin elettiin ja miksi asiat muuttuivat.[51] Myös omassa tutkimuksessani on kysymyksellä *miksi* suurempi merkitys kuin kysymyksellä *miten*.

Monet historiallisen ajan materiaalisen kulttuurin tutkijat ovat jo pitkään pyrkineet tarkastelemaan esinekulttuurin muutoksia esimerkiksi yleisissä käytöstavoissa, maussa ja muodissa tapahtuneiden muutosten kautta ja yhdistäneet materiaalisen kulttuurin kehityksen aikakauden taloudellisiin, uskonnollisiin, poliittisiin ja sosiaalisiin muutoksiin.[52] Myös omassa tutkimuksessani on tavoitteena kaakeliuunien tutkiminen erilaisten yhteiskunnallisten muutosten ilmentäjinä. Vaikka kiinnostus materiaalisen kulttuurin muutosten tutkimukseen on lisääntynyt arkeologiassa, siitä on kuitenkin kirjoitettu huomattavasti enemmän esimerkiksi

47 Beaudry *et al.* 1991, 150–156; Cochran & Beaudry 2006, 191–194; Olsen 2003, 94–97; Schlereth 1982, 3–7; Verhaeghe 1998, 269–275.

48 Baxandall 1972, 29–36; Panofsky 1955, 40–41.

49 Burke 1991, 2–9; Elomaa 2001, 59–62, 66–69; Hunt 1989, 2; Iggers 1997, 97–112; Levi 1991, 94–95, 106–110.

50 Andrén 1997, 42–44, 126–132.

51 Larsson 2006, 32.

52 Cochran & Beaudry 2006, 191–194; Dyer 1997, 509–517; 1998, *passim;* Gaimster 2001a, 52–54; 2007b, 30–58; Verhaeghe 1998, *passim*.

antropologian ja talous- sekä sosiaalihistorian alalla. Näiden tutkimusten pääpainona on ollut tavallisesti kulutuksen kasvu ja kuluttajien käyttäytymisen vaikutus materiaalista kulttuuria muokkaavina tekijöinä.[53] Monet tutkimuksista ovat kuitenkin varsin teoreettisia ja käyttävät aineistonaan lähinnä kirjallisia lähteitä. Ne ovat silti hyödyllisiä myös arkeologian kannalta juuri teoreettisena pohjana ja kirjallisia lähteitä valaisevina taustoina.

Kiinnostus historiallisen ajan materiaalisen kulttuurin tutkimukseen liittyy laajemmin myös historiallisen ajan arkeologiaa kohtaan kasvaneeseen kiinnostukseen. Historiallisen ajan arkeologia oli pitkään aliarvostettua, ja arkeologian ajateltiin olevan tärkeää vain niitä ajanjaksoja tutkittaessa, joista ei ole säilynyt lainkaan kirjallisia lähteitä tai niitä on vain vähän. Viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana historiallisen ajan arkeologian asema itsenäisenä tieteenalana on kuitenkin vakiintunut.[54] Myös historiallisista kohteista taltioidun lähdeaineiston määrä on kasvanut kiinnostuksen kasvun, systemaattisten kaivausten ja paremman dokumentoinnin ansiosta eri puolilla Eurooppaa. Varhaiset kaivaukset 1800-luvun lopulta aina 1970-luvulle saakka keskittyivät lähinnä hienoimpien löytöjen taltioimiseen ja rakenteiden dokumentointiin. Kaivauksia tekivät lähinnä arkkitehdit ja taidehistorioitsijat, ja tutkimuskohteita olivat pääasiassa kirkot, linnat ja kaupungit. Myös Suomessa, muissa Pohjoismaissa ja Virossa kiinnostus historiallisen ajan arkeologiaa kohtaan kasvoi vasta 1970–1980-luvuilta lähtien, jolloin löydöt ja materiaalisen kulttuurin tutkimus nousivat aikaisempaa tärkeämpään asemaan.[55]

Historiallisen ajan esinetutkimuksen syrjään jäämisen syynä olivat myös Suomessa paljolti kohteiden tutkimusta tehneiden henkilöiden taustat. Arkeologit pitivät historiallisen ajan tutkimusta historioitsijoiden alana ja taidehistorioitsijat arkeologisia löytöjä arkeologien alana. Historiallisen ajan maalöydöt jäivät välimaastoon, joita kukaan ei tutkinut. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen nykyinen professori Jussi-Pekka Taavitsainen totesi puheenvuorossaan historiallisen ajan arkeologian seminaarissa vuonna 1976, ettei kukaan vielä tuolloin ollut erikoistunut tutkimaan historiallisen ajan maalöytöjä vaan niitä koskevat tutkimukset olivat pääasiassa kaivaustulosten lomassa esiteltyjä luetteloita tai yksittäisiä löytöjä esitelleitä tiedonantoja. Taavitsainen kuitenkin puolusti historiallisen ajan esinetutkimuksen tärkeyttä jo tuolloin ja on myöhemmin professorina vaikuttanut siihen, että Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa on ilmestynyt monia historiallisen ajan esinetutkimuksia.[56] Materiaalisen kulttuurin tutkimuksen uudet tuulet saavuttivat Suomen varsinaisesti 1990-luvulla, jolloin historiallisen ajan esinetutkimuksessa nousivat tärkeälle sijalle kirjallisten ja kuvallisten lähteiden yhdistäminen kaivauksilla taltioituihin esinelöytöihin. Niiden tutkimuksessa nousivat lisäksi esille esineiden toimiminen erilaisten sosiaalisten ja taloudellisten eriarvoisuuksien osoittimina.[57]

53 Mm. Bourdieu 1984; Braudel 1981; 1982; 1984; Brewer & Porter 1994; Douglas & Isherwood 1996; Elias 1994; Miller 1995; 1998; Roche 2000; Shammas 1980; Weatherill 1996.

54 Andrén 1998, 26–35; Gaimster 1994, 283–286.

55 Andersson 1997, 11–15; Andrén 1998, 26–35; Gaimster 1994, 283–286; Gardberg 1984, 69; Russow 2006, 193–198; Russow *et al.* 2006, 161–166, 188–191; Taavitsainen 1999, 6–8; 2000, 16–18; 2003, 9–16.

56 Taavitsainen 2000, 16–23; 2003, 11–18.

57 Ks. esimerkiksi Haggrén 1994; Niukkanen 1994.

1.3. Tutkimuksen näkökulma ja rajaus

Kaakelit osoittautuivat tutkimukseni edetessä hyvin haasteelliseksi ja monipuoliseksi tutkimuskohteeksi, ja kaakeliuunien käyttöönoton ymmärtäminen vaati laajaa tutustumista niiden käyttöajan sosio-ekonomiseen ja uskonnollis-poliittiseen kehitykseen. Kaakeliuuneja ja kaakeleita on kuitenkin mahdollista tutkia monesta näkökulmasta ja aihe voidaan rajata sekä ajallisesti että alueellisesti monella tavalla. Keskeiseksi näkökulmaksi voidaan ottaa esimerkiksi kaakeleita valmistaneet savenvalajat ja kaakeleiden valmistustekniikan kehitys. Näkökulmaksi voidaan ottaa myös kaakeleiden muodon kehitykseen keskittyvä typologinen tarkastelu, jossa keskeisellä sijalla ovat kaakeleiden muodossa tapahtuneet muutokset ja niiden kronologinen jäsentely. Tähän liittyen tutkimus voi keskittyä tietyn paikan löytöjen tarkkaan määrälliseen tarkasteluun, jossa keskeisellä sijalla on kunkin luokitellun tyypin prosentuaalinen esiintyminen löytöaineistossa. Näkökulmaksi voidaan ottaa myös kaakeliuunin rakenteelliseen ja lämmitystehoon liittyvä tarkastelu, jossa keskeisellä sijalla on kaakeliuunin sisärakenteen tekninen kehitys ja kaakeliuunin merkitys asuntojen rakenteellisena yksityiskohtana ja lämmönlähteenä. Tässä tutkimuksessa mitään edellä mainittua näkökulmaa ei ole jätetty kokonaan huomioimatta, mutta tutkimuksen keskeiseksi tarkastelutavaksi on valittu kaakeliuunin merkitys yhteiskunnallisten muutosten kuvastajana sinä aikana, jolloin kaakeliuuni oli Suomessa ulkomaisten kontaktien kautta omaksuttu uutuus eikä kaakeleita vielä valmistettu paikallisesti muutoin kuin ulkomaisten savenvalajien toimesta tai ulkomailta tuotujen muottien avulla. Koska tutkimusaineistokseni valikoituivat näkökulman laajuuden johdosta kaikki Suomesta löydetyt kaakelit, jotka ajoittuvat 1400-luvun alusta 1600-luvun alkuun, ei kohteiden yksityiskohtainen tarkastelu tai jokaisen kaakelin kuvaus ole ollut tutkimuksen kannalta merkityksellistä eikä myöskään tämän tutkimuksen puitteissa mahdollista.

Valitsemani näkökulman johdosta tutkimukseni alkaa erilaisia taloudellisia, sosiaalisia, poliittisia ja uskonnollisia muutoksia tarkastelevalla luvulla, joka valottaa niitä taustoja, joiden takia kaakeliuunien kehitys oli mahdollista ja joiden seurauksena ne myös levisivät Suomeen. Seuraavassa luvussa tarkastelen yksityiskohtaisesti kaakeliuunin kehitystä ja sitä, miten kaakeliuunista tuli lämmityslaitteen lisäksi tärkeä osa sisustusta ja miten se vaikutti asumismukavuuden parantumiseen, mutta toimi samalla myös monenlaisten kuvallisten viestien välittäjänä. Kaakeliuunin kehitystä tarkastelevan luvun jälkeen esittelen tutkimusaineistoni ja perustelut sen valintaan, luokitteluun ja ajoitukseen sekä pohdin jälkimmäiseen liittyviä ongelmia. Lisäksi pyrin yhdistämään kaakelilöydöt kirjallisissa lähteissä säilyneisiin tietoihin niiden löytöpaikkojen historiasta ja pohdin kaakeleiden käyttöönoton syitä ja merkitystä kussakin kohteessa. Esittelytavan valinta, jossa aineisto on ensin jaoteltu kaakelityyppien mukaan ja niiden sisällä kohteittain, on tiedostetusti kaavamainen ja kronologisesti etenevä, jotta se palvelisi mahdollista myöhempää tutkimusta aihepiirin tiimoilta, jolloin eri kohteiden erityyppiset kaakelit on helppo löytää tekstistä.

Viimeisissä luvuissa tarkastelen paikallisen valmistuksen vaikutusta kaakeliuunin käyttöön ja sanomaan sekä pohdin kaakeliuunin käyttöönoton syvällisempää merkitystä Suomessa kulttuurisessa kontekstissaan. Tarkastelen Suomesta löydettyjä kaakeleita myös kauppa- ja kulttuurisuhteiden osoittimina muun Itämeren alueen kaakeliaineistosta keräämieni analogioiden avulla. Lopulta pohdin tutkimusaineistoni

merkitystä tutkittaessa asumismukavuuden ja sisustuksen kehittymistä, sosiaalisen statuksen osoittamista sekä uskonnollisten ja poliittisten kannanottojen ilmaisuja. Tutkimuksen liitteenä (cd) on koko tutkimusaineiston kattava kaakeliluettelo, jossa kaakeleista on kirjattu ylös luettelointi- ja löytötiedot, sekä kuvaus ja ajoitus. Luettelon kuvanumerot viittaavat tämän tutkimuksen kuviin. Olen kirjoittanut kaakeliluettelon sekä kuvatekstit englanniksi, jotta tutkimus olisi englanninkielisen lyhennelmän kanssa ulkomaisten lukijoiden ja tutkijoiden tavoitettavissa.

Tutkimukseni näkökulman johdosta tavoitteenani ei ole ollut luokitella Suomesta löydettyjä kaakeleita tiukasti eri tyyppeihin. Suomen kaakeliaineisto olisi lisäksi ollut tällaisen luokittelun tekemiseen liian suppea. Myös pääosa muista kaakelitutkijoista on käyttänyt kaakeleiden luokitteluperusteina väljiä tyyliin perustuvia luokkia, kuten goottilaistyylinen kaakeli ja renessanssityylinen kaakeli. Jokaista hieman muodoltaan tai koristelultaan muista poikkeavaa kaakelia ei ole erotettu omaksi tyypikseen, vaan kaakelit on ryhmitetty väljien tyyli- ja muotomääritelmien perusteella. Jotkut tutkijat ovat kuitenkin tehneet erilaisia luokkia esimerkiksi renessanssikaakeleiden kehysmuotojen perusteella, ja luokittelun teon perusteiksi on esitetty eri kaakelityyppien helpompi vertailu eri maiden välillä. Luokittelua pitkälle vienyt saksalainen Matthias Henkel pitää tällaista luokittelua ensiarvoisen tärkeänä tutkittaessa eri tyyppien leviämistä ja esiintymistä eri alueilla. Hän on antanut omassa luokittelussaan jokaiselle kaakeleissa esiintyvälle ominaisuudelle numero- tai kirjaintunnisteen, joista muodostuu kaakelityypin määrittävä viivakoodisarja. Hänen luokittelunsa tähtää yleiseen tietokonepohjaiseen luokittelumenetelmään, jossa luokittelu tehtäisiin yhteisellä kaavakkeella, jolloin tutkijoiden olisi helppo löytää samanlaiset kaakelit eri aineistojen joukosta.[58] Ajatus on periaatteessa hyvä, mutta koska Suomen kaakeliaineisto on hyvin sirpaleista, ja kaakeleista on vain harvoin säilynyt Henkelin tyyppejä määrittäviä piirteitä, olisi tämän tutkimuksen kaakeleiden luokittelu alatyypeiksi ollut keinotekoista. Renessanssikaakeleiden kehysmuotojen pienet erot eivät muutenkaan ole tutkimukseni kannalta keskeisiä tarkastelun kohteita. Olen kuitenkin jakanut ruukkukaakeleita erilaisiin ryhmiin siinä tapauksessa, jos niiden muotojen erot ovat olleet ajallisia. Samoin olen tehnyt renessanssikaakeleiden kiinnityslistojen kohdalla.

Vaikka kaakeliuunin käyttö on jatkunut Suomessa aina nykypäiviin asti, olen rajannut tutkimukseni koskemaan ainoastaan 1400-luvun alusta 1600-luvun alkuun ajoittuvia kaakeleita. Aikarajauksen alkukohdaksi olen määritellyt ajankohdan, jolloin kaakeliuunit tulivat arkeologisen lähdeaineiston perusteella käyttöön Suomessa ja aikarajauksen päätöskohdaksi ajankohdan, jolloin kaakeleiden paikallinen valmistus yleistyi ja kaakeliuunien koristelu muuttui barokkityyliseksi. En ole halunnut määrittää tutkimusaiheen aikarajausta tarkkojen vuosilukujen perusteella, koska kaakelityyppien valmistus- tai käyttöaikaa ei ole myöskään mahdollista määrittää edes vuosikymmenen tarkkuudella.[59] Kyseiseen aikaan ajoittuvia kaakelityyppejä ovat nelikulmaisella suuaukolla varustetut ruukkukaakelit, goottilaistyyliset nissikaakelit ja koverat levykaakelit sekä renessanssityyliset levykaakelit. Määritteet goottilaistyylinen ja renessanssityylinen viittaavat kaakeleiden koristelun tyylillisiin piirteisiin, mutta koska tyylipiirteet olivat eri alueilla käytössä hieman eri aikoihin, tarkoitetaan

58 Henkel 1999.

59 Liitteenä olevan kaakeliluettelon helppolukuisuuden takia olen käyttänyt siinä tarkalta näyttäviä vuosilukuja. Ajoitusmäärite 1450–1500 tarkoittaa suurpiirteistä ajoitusta 1400-luvun toiselle puoliskolle.

tässä tyylien ajoitusta lähinnä Pohjois-Euroopassa.[60] Tutkimuksen rajaaminen koskemaan vain edellä mainittuja kaakelityyppejä rajoittaa sen samalla koskemaan vain sitä aikaa, jolloin kaakeliuunit olivat Suomessa Manner-Euroopasta kulttuurilainana omaksuttuja uutuuksia eikä paikallinen perinne ollut vielä ehtinyt vaikuttaa niiden valmistukseen, muotoon tai koristeluun.

Koska tutkimukseni koskee kaakeliuunin käyttöönoton merkitystä Suomessa, ei sitä ole rajattu koskemaan mitään tiettyä maantieteellistä aluetta. Tutkimuksessa esiteltävät kohteet ovat valikoituneet sen perusteella, onko niistä löydetty kaakeleita vai ei riippumatta siitä missä ne sijaitsevat.

1.4. Tutkimuksen tavoitteet

Kuten edellä on todettu, on tutkimukseni näkökulma kaakeliuunin käyttöönoton merkitystä erilaisten yhteiskunnallisten muutosten kannalta tarkasteleva, mikä myös määrittää tutkimukseni tavoitteet. Tavoitteenani on ollut lisäksi kartoittaa kaikki 1600-lukua varhaisemmat kaakelilöydöt Suomessa, ajoittaa ne ja yhdistää ne löytöpaikkojensa historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin.

Koska kaakeliuunin rakenne ja koristelu kehittyivät 1300-luvulta lähtien muun sisustuksen, esineistön ja arkkitehtuurin mukana yhä koristeellisemmiksi, ei kaakeleita voida tutkia erillään näihin muutoksiin johtaneista syistä. Kaakeliuunien voimakkaimman kehityksen aikaan 1300–1500-luvuille ajoittuvat myös varallisuuden, kulutuksen, vapaa-ajan ja sosiaalisen kilpailun lisääntyminen, yksityisyyden kasvu, sosiaalisen hierarkian, varallisuuserojen ja käytöstapojen muutokset sekä kaupankäynnin vilkastuminen. Myös reformaatio, humanismi ja renessanssi, painotekniikan kehittyminen ja kaupunkien kasvun myötä tapahtuneet muutokset, kuten käsityöammattien erikoistuminen, ajoittuvat kyseiseen aikaan. Muutokset näkyivät kaikessa materiaalisessa kulttuurissa uusien esinemuotojen käyttöönotossa, koristelun rikastumisessa, uusien muotivirtausten nopeassa omaksumisessa sekä materiaalisen kulttuurin käytössä vallan ja propagandan välineenä. Tutkimukseni tavoitteena onkin ollut tarkastella miten nämä muutokset näkyivät kaakeleissa ja miten muutosten vaikutusta sekä omaksumista voidaan tutkia kaakeliuunien käyttöönoton sekä niissä esiintyneiden kuva-aiheiden kautta. Lisäksi tavoitteenani on ollut tutkia olivatko nämä muutokset ja niiden heijastumat nähtävissä samalla tavalla Suomessa kuin muualla Euroopassa.

Kaakeliuunit kuuluivat ensin vain varakkaimpien yhteiskuntaluokkien piiriin, minkä takia yksi tutkimuksen tavoitteista on ollut tarkastella kaakeliuunien merkitystä sosio-ekonomisen aseman ja sosiaalisen kilpailun mittareina. Uusien tyylivirtausten kantajina ja savuttoman lämmön lähteinä ne antavat viitteitä myös asumismukavuuden tasosta ja uusien muotivirtausten omaksumisesta. Tutkimuksessa tarkastellaan myös sitä, kuinka yleisiä kaakeliuunit Suomessa olivat ja minkälaisissa rakennuksissa ja sosiaalisessa ympäristössä ne sijaitsivat. Koska kaakelit ovat harvoja säilyneitä todisteita asuntojen kiinteästä sisustuksesta 1400–1500-luvuilla, ne mahdollistavat lisäksi tulkintojen tekemisen sisustuksen kehittymisestä.

---

60 Gotiikaksi kutsutaan 1100-luvulla Ranskassa syntynyttä taiteen tyylisuuntaa, joka vaikutti erityisesti kirkkorakennustaiteessa aina 1500-luvun alkuun saakka. Renessanssi sai puolestaan alkunsa Italiassa jo 1300-luvulla. Se levisi Alppien pohjoispuolelle hiljalleen 1400-luvun kuluessa ja pohjoisimpaan Eurooppaan varsinaisesti vasta 1530-luvulta lähtien. Tavallisesti renessanssin ajoitetaan vaihtuneen barokiksi 1630-luvulla. Suomeen renessanssityyli rantautui varsinaisesti vasta 1560-luvulla ja sen käyttö jatkui aina 1660-luvulle asti. Ks. tarkemmin Burke 1998; Konttinen & Laajoki 2000; Lagerstam 2005a; 2005b; Martindale 1967; Sekules 2001.

Koska kaakeliuunit olivat 1600-luvulle saakka joko tuontitavaroita tai Manner-Euroopasta tuoduilla muoteilla valmistettuja, kertoo niiden esiintyminen arkeologisessa aineistossa myös ulkomaisten kauppa- ja kulttuurikontaktien suunnista. Tutkimuksessa pyritäänkin selvittämään, miltä alueilta Suomesta löydetyt kaakelit tai kaakelimuotit ovat peräisin, miten ja milloin kaakeleiden paikallinen valmistus alkoi sekä miten se vaikutti kotimaisen savenvalannan kehittymiseen sekä kaakeleiden yleistymiseen ja niiden kuva-aiheiden sanomaan.

Kaakeliuuneissa esiintyvät kuva-aiheet kertovat lisäksi uskonnollisista muutoksista. Näitä olivat reformaation myötä tapahtunut kuva-aiheiden maallistuminen ja kuva-aiheiden käyttö uskonnollisen ja poliittisen propagandan sekä vallan merkkeinä. Tutkimuksen yksi tavoitteista on ollut pohtia, miten tämä näkyy suomalaisessa kaakeliaineistossa ja miten pitkälle tämän perusteella voidaan tehdä päätelmiä reformaation vaikutuksesta ja omaksumisesta Suomessa. Tutkimuksen tarkoituksena on ollut myös pohtia sitä, miksi tietyt kaakeleissa esiintyvät kuva-aiheet kulkeutuivat Suomeen. Oliko niiden valikoituminen pelkkää sattumaa vai oliko juuri tietyille kuva-aiheille kysyntää ja tilausta?

1.5. Lähteet ja menetelmät

Tutkimukseni tärkeimpänä lähdemateriaalina ovat arkeologiset kaakelilöydöt. Tutkimukseen on otettu mukaan vain 1600-luvun alkua varhaisemmat kaakelit, joten aineiston kartoittamisen ensisijainen kriteeri oli kohteiden ajoitus. Koska kaakeliuunit omaksuttiin ensin vain varakkaimpien ja vaikutusvaltaisimpien yhteiskuntaluokkien edustajien asuntoihin, kuten linnoihin, kartanoihin, luostareihin ja varakkaiden porvareiden kaupunkiasuntoihin, ajoituksen jälkeen seuraavaksi tärkein kartoittamisen kriteeri oli kohteen luonne.[61] Kolmanneksi kohteiden valikoitumiseen vaikutti arkeologisten tutkimusten olemassaolo tai kirjallisissa lähteissä säilynyt tieto kaakeliuuneista.

Tutkimuksen aikarajoihin ajoittuvia kaakeliuuneja on voitu pystyttää 1600-lukua varhaisempiin kaupunkeihin, linnoihin, kartanoihin ja luostareihin. Suomessa oli 1600-luvun alkuun mennessä kymmenen kaupunkia. Näistä Turku, Viipuri, Porvoo, Rauma, Naantali ja Ulvila olivat keskiaikaisia, Helsinki ja Tammisaari 1500-luvun puolivälin tienoilla ja Oulu sekä Vaasa aivan 1600-luvun alussa perustettuja. Ulvilan kaupunki siirrettiin Kustaa Vaasan aikana lähemmäs rannikkoa ja se sai uudeksi nimekseen Pori.[62] Turusta, Naantalista, Porvoosta ja Raumasta on tehty 1980-luvulla arkeologiset perusselvitykset, joiden tulokset on julkaistu kaupunkiarkeologisina raportteina.[63] 1980-luvun jälkeen kaupunkiarkeologisia kaivauksia on tehty etenkin Turussa, mutta myös Naantalissa, Porvoossa, Raumalla, Porissa, Tammisaaressa, Helsingin vanhassa kaupungissa, Viipurissa, Oulussa ja Vaasassa.[64] Kuitenkin vain Turusta on tämän hetkisten tietojeni mukaan löytynyt tutkimukseni aikarajoihin ajoittuvia kaakeleita.

---

61 Koska kirkkoja ei lämmitetty, ei niihin myöskään rakennettu kaakeliuuneja.

62 Gardberg 1981, 13–21, 38–41; Niukkanen 2004, 6–8.

63 Hiekkanen 1981; 1983; 1988; Kostet & Pihlman 1986.

64 Niukkanen 2004, 28–30. Ks. tarkemmin Turun osalta esimerkiksi Pihlman 2003c, Ulvilan osalta Pihlman 1984, Naantalin osalta Uotila *et al*. 2003, Porvoon osalta Rimón 2005, Tammisaaren osalta Ehrstedt *et al*. 2000, Helsingin osalta Heikkinen 1994, Viipurin osalta Suhonen 2005 ja Oulun osalta Kallio & Lipponen 2005.

Suomessa oli 1600-luvulle tultaessa kymmenkunta linnaa. Kaikkien kirjallisissa lähteissä mainittujen linnojen olemassaoloa ei ole ollut saumatonta yhdistää säilyneisiin linnanraunioihin ja erilaiset kirjoitusasut ovat johtaneet erilaisiin tulkintoihin linnojen olemassaolosta ja perustamisesta. Linnoista on jäljellä vain viisi ja muutama linnanraunio. Keskiajan linnoista tärkeimpiä olivat Turun, Hämeen, Viipurin, Kastelholman, Raaseporin, Kuusiston ja Korsholman linnat. Ne rakennettiin ennen 1400-lukua, jonka jälkeen rakennustoiminta keskittyi lähinnä vanhojen linnojen laajentamiseen, korjaamiseen ja kunnostamiseen. Uutena rakennettiin 1400-luvun lopussa Olavinlinna ja 1600-luvun alussa Kajaanin linna.[65] Linnoissa ja niiden alueilla on suoritettu niiden kunnostuksiin liittyneitä rakennusarkeologisia tutkimuksia ja arkeologisia kaivauksia, mutta vain Turun, Hämeen, Kastelholman, Raaseporin ja Kuusiston linnoista on nykyisten tietojen perusteella löytynyt tämän tutkimuksen aikarajoihin ajoittuvia kaakeleita.[66]

Suomessa on arvioitu olleen 1600-luvun alussa parisenkymmentä kivestä muurattua kartanoa. Nämä olivat Pernajan Tjusterby, Lemun Nyynäinen, Kakskerran Brinkkala, Halikon Joensuu, Perniön Melkkilä, Maskun Kankainen, Siuntion Sjundby, Siuntion Suitia, Sauvon Karuna, Karjaan Grabbacka, Halikon Vuorentaka, Paraisten Kuitia, Uudenkaupungin Sundholm, Kiskon Haapaniemi, Mietoisten Lehtinen, Askaisten Louhisaari, Taivassalon Järppilä ja Pohjan pitäjän Gennäs.[67] Kartanoissa on kuitenkin tehty varsin vähän arkeologisia tutkimuksia. Laajempia arkeologisia kaivauksia, joiden tuloksia on myös julkaistu, on suoritettu ainoastaan Vesilahden Laukossa, Siuntion Suitiassa, Perniön Melkkilässä ja Sääksmäen Jutikkalassa.[68] Näistä vain Vesilahden Laukosta ja Siuntion Suitiasta on löydetty tämän tutkimuksen aikarajoihin ajoittuvia kaakeleita.

Kaakeliuunit liittyivät lisäksi luostarien ja konventtien yhteyteen. Suomessa oli keskiajalla kuusi luostaria, jotka suljettiin yksi toisensa jälkeen reformaation jälkeen. Ne olivat mendikanttijärjestöjen eli kerjäläisveljistöjen asuinyhteisöjä, joita kutsuttiin konventeiksi. Ne sijaitsivat kaupungeissa, eivätkä syrjässä asutuksesta kuten luostarijärjestöjen asuinyhteisöt. Turussa ja Viipurissa oli dominikaanien konventit ja Viipurissa, Raumalla ja Kökarin saarella Ahvenanmaalla fransiskaanikonventit. Naantalissa oli lisäksi birgittalaisluostari.[69] Turun dominikaanikonventin kohdalla on tehty arkeologisia kaivauksia muutamaan otteeseen, mutta ne ovat liittyneet kadunparannustöihin, eikä niiden yhteydessä ole tehty systemaattisia kaivauksia.[70] Myös Naantalin birgittalaisluostarin alueella ja Viipurin fransiskaanikonventin alueella on tehty joitain arkeologisia tutkimuksia.[71] Kuitenkin vain Viipurin fransiskaanikonventin alueelta on löydetty yksi tämän tutkimuksen aikarajoihin ajoittuva kaakeli.

Kaakeliuunien leviämisestä Suomen maaseutukyliin ei ole toistaiseksi todisteita, ja se vaikuttaa myös kaakeliuunin leviämisen historian kannalta epätodennäköiseltä.

---

65 Gardberg 1993a, 9–16; Haggrén 2006, 123–131; Uotila 1998, 12–13.

66 Ks. esimerkiksi Turun linnan osalta Drake 1994; 2000; Gardberg 1959; 1967; Kronqvist 1947; Laaksonen 1984; Raatikainen 1993; Uotila 1998, Hämeen linnan osalta Drake 1968; 2001; Luppi 1992; Mikkola & Vilkuna 2003, Viipurin linnan osalta Uotila 1998, Kastelholman linnan osalta Carlsson 1993; Palamarz 2004; Uotila 1998, Raaseporin linnan osalta Drake 1995; Uotila 1998, Kuusiston linnan osalta Suna 1994b; Uotila 1994; 1998.

67 Gardberg 1993a, 16–18.

68 Ks. Haggrén & Mikkola 2000; Haggrén *et al*. 2002; 2003; Majantie 1998; Niukkanen & Seppänen 1996–1997; Niukkanen 1997; 1998; Uotila 2000c.

69 Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 360; Hiekkanen 2003b, 89; 2007a; 180–183; Pirinen 1991, 184–190.

70 Hiekkanen 2003b, 91–92; 2007a, 180–183.

71 Ks. Meurman 1978; Uotila *et al*. 2003.

Maaseutukohteissa on tosin tehty vain vähän arkeologisia tutkimuksia, ja niiden löytöaineisto on ollut keskiajan osalta varsin niukkaa.[72]

Edellä kuvaillun perusteella tutkimuskohteikseni valikoituivat linnoista Turun, Hämeen, Kuusiston, Raaseporin ja Kastelholman linnat, kartanoista Vesilahden Laukko ja Siuntion Suitia, kaupungeista Turku sekä konventeista Viipurin fransiskaanikonventti. Tutkimuksessa käytetty lähdemateriaali koostuu näistä kohteista löydetyistä 1600-luvun alkua varhaisemmista kaakeleista. Tutkimusaineisto koostuu 1806 kaakelinpalasta, joista suurin osa on sirpaleisia ja vain muutama kaakeli on säilynyt kokonaisena. Paloista 19 % on peräisin ruukkukaakeleista, 2 % goottilaistyylisistä nissi- tai koverista levykaakeleista ja 79 % renessanssityylisistä levykaakeleista tai niiden muoteista. Tutkimusaineiston jakautumisesta eri kohteiden kesken kuvastuu kaivausten suorittamisen painottuminen tiettyihin kohteisiin ja kaivausten pinta-alan laajuus. Paloista 46 % on peräisin Turun kaupunkialueen kaivauksilta, jossa kaivauksia on suoritettu eniten ja pinta-alaltaan laajimmin. Seuraavaksi eniten paloja on löytynyt Kastelholman linnan (17 %), Turun linnan (15 %) ja Laukon kartanon (14 %) kaivauksilta. Suitian kartanosta, Raaseporin linnasta ja Hämeen linnasta löydettyjen palojen osuudet ovat kunkin kohdalla ainoastaan 2 % koko aineistosta. Kuusiston linnan sekä Viipurin fransiskaanikonventin kaakelit muodostavat molemmat alle 1 % osuudet koko aineistosta.

Kaakelilöytöjen kartoittamista vaikeutti se, että eriaikaisia kaakeleita ei ole usein erotettu toisistaan museoiden löytöluetteloissa, vaan esineen kuvauksen kohdalla lukeva kaakeli saattaa tarkoittaa yhtälailla reliefikoristeista renessanssikaakelia kuin 1700–1800-luvuille ajoittuvaa sileäpintaista kaakelia. Ongelmana on myös se, että erityisesti ruukkukaakeleita ei ole aina tunnistettu lainkaan kaakeleiksi, jolloin ne on luetteloitu keramiikka-astioiden tai kattotiilten sekaan. Tästä syystä kävin läpi mahdollisuuksien mukaan myös muita kuin kaakeleiksi luokiteltuja löytöjä. Kaikkien kohteiden koko löytöaineiston läpikäyminen ei kuitenkaan ollut mahdollista aineiston hankalan saavutettavuuden takia.

Arkeologisten löytöjen lisäksi olen käyttänyt lähteinäni kohteiden kaivausraportteja ja niiden käyttöhistoriaa valaisevia tutkimuksia. Kohteiden rakennushistoriaa ja arkeologisia tutkimuksia koskevat tietoni olen kohteiden suuren lukumäärän vuoksi rajannut vain tiettyihin keskeisiin tutkimuksiin. Myös kirjallisten lähteiden kohdalla olen tukeutunut vain yleisiin kohteiden historiaa kuvaaviin teoksiin enkä ole voinut tutustua alkuperäislähteisiin. Koska alkuperäisiä keskiaikaisia asiakirjoja on säilynyt vain vähän, eivät ne olisi todennäköisesti antaneet uutta tietoa kaakeliuunien käytöstä.[73] Erilaisia lähteitä, joissa olisi voinut säilyä tietoa kaakeliuuneista, ovat linnojen, kartanoiden ja luostareiden inventaariot sekä tilikirjat, perunkirjat sekä tulliluettelot. Linnoista ja kartanoista on säilynyt runsaammin inventaarioita ja perunkirjoja 1500-luvulta lähtien, mutta niihinkään ei ole aina kirjattu tasapuolisesti kaikkia esineitä. Niissä ei ole esimerkiksi yleensä mainittu lasi- ja keramiikkaesineitä, jotka ovat kuitenkin tavallisimpia löytöjä arkeologisilla kaivauksilla. Myös kaupunkien tullitileissä on nähtävissä samanlainen löytöjen ja lähteiden ristiriitaisuus.[74] Koska kaakeliuunien katsottiin kuuluneen kiinteään sisustukseen, ei niitä tavallisesti kirjattu myöskään inventaarioihin.[75] Tulliluetteloiden ongelmana on puolestaan, että niissä mainittiin

72 Haggrén 1998b, 108–109; 2002, 17–24.
73 Ks. esim. Orrman 1994, 45–49.
74 Haggrén 1998a, 24–29; 1999, 42–43, 48–49.
75 Henkel 1999, 18.

Kuva 2. Tutkimuskohteet, joista on löytynyt 1400-luvun alusta 1600-luvun alkuun ajoittuvia uunikaakeleiden paloja. 1. Turun kaupunki ja Turun linna, 2. Kastelholman linna, 3. Kuusiston piispanlinna, 4. Vesilahden Laukon kartano, 5. Hämeen linna, 6. Raaseporin linna, 7. Siuntion Suitian kartano, 8. Viipurin fransiskaanikonventti.

Fig. 2. Sites where stove tiles dating from the beginning of the 15th century to the early 17th century have been found. 1. Town of Turku and Turku Castle, 2. Kastelholm Castle, 3. Episcopal castle of Kuusisto, 4. Laukko manor in Vesilahti, 5. Häme Castle, 6. Raasepori Castle, 7. Suitia manor in Siuntio, 8. Franciscan Convent of Vyborg.

vain sellaiset tuotteet, joista maksettiin tullia, eikä niissä mainittu esimerkiksi omistajan omaan käyttöön jääneitä tavaroita. Osa tavaroista saatettiin luetteloida myös ilman erittelyä sekalaisen rihkamatavaran joukkoon. Lisäksi epäsuora kauppa, jolloin tavarat tuotiin ensin johonkin suurempaan kaupunkiin sekä salakuljetus ja lahjonta aiheuttivat vääristymiä tulliluetteloiden tietoihin.[76] Kaakeliuuneista ei ole tietojeni mukaan säilynyt mainintoja 1600-lukua varhaisemmissa inventaarioissa, tilikirjoissa, perunkirjoissa eikä tulliluetteloissa lukuun ottamatta Turun linnan tilikirjoja. Hyödyllisimpiä lähteitä kaakeliuunien käyttöönoton taustan kannalta olivat kohteiden yleistä historiaa koskevat julkaisut, joiden avulla olen pyrkinyt löytämään taustoja kaakeleiden ajoituksille ja pohtinut kaakeliuunien pystyttämiseen liittyneitä syitä.

Kuten edellä on kuvailtu, liittyivät kaakelit läheisesti aikakauden sosio-ekonomisiin ja uskonnollis-poliittisiin muutoksiin. Jotta pystyin tutkimaan kaakeleiden merkitystä näiden muutosten kuvastajina sekä muodin muutosten ilmentäjinä, asumismukavuuden uudistajina ja uskonnollisten kannanottojen välittäjinä, täytyi minun tutustua aihepiirejä koskeviin tutkimuksiin. Koska goottilais- ja renessanssityylisten kaakeleiden kuva-aiheet heijastivat omistajiensa ja tilaajiensa niille asettamia uskonnollisia tai poliittisia viestejä, käytin niiden tulkitsemisen apuna aikakauden taidetta sekä kuva-aiheita esitteleviä julkaisuja.

Lisäksi olen käyttänyt Suomesta löydettyjen kaakeleiden ja niissä esiintyvien kuva-aiheiden ajoituksen sekä yleisyyden tulkinnan apuna muiden Itämeren alueen museoiden kokoelmissa olevia kaakelilöytöjä, joihin tutustumiseen sain mahdollisuuden vuosina 2003–2004 tehdessäni kansainvälistä kaakeli- ja keramiikkanäyttelyä turkulaiseen Aboa Vetus & Ars Nova -museoon. Tämä vertailumateriaali koostuu noin 4000 kaakelinpalasta, joihin saatoin tutustua 26 museon löytövarastoissa.[77] Tavoitteenani ei ole kuitenkaan ollut esitellä tätä aineistoa tarkemmin, vaan ainoastaan käyttää sitä apuna suomalaisen kaakeliaineiston tutkimisessa.

76 Cobb 1990, XI, XXVIII–XXIX.
77 Ks. tarkemmin Majantie 2007c.

Taulukko 1. Kaikkien tässä tutkimuksessa esiteltyjen kaakelifragmenttien määrät kappaleina ja suhteelliset osuudet koko aineistosta prosentteina

Diagram 1. The number of all stove tile fragments presented in this study and their relative proportions in percentages.

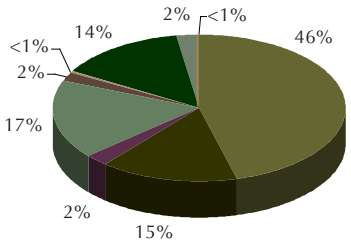

Turun kaupunki / Town of Turku	826
Turun linna / Turku Castle	278
Hämeen linna / Häme Castle	44
Kastelholman linna / Kastelholm Castle	315
Raaseporin linna / Raasepori Castle	36
Kuusiston linna / Episcopal castle of Kuusisto	4
Vesilahden Laukon kartano / Laukko manor in Vesilahti	260
Siuntion Suitian kartano / Suitia manor in Siuntio	42
Viipurin fransiskaanikonventti / Franciscan Convent of Vyborg	1
Paloja yhteensä / Fragments in total	**1806**

Taulukko 2. Ruukkukaakeleiden, nissikaakeleiden ja renessanssikaakeleiden palojen suhteelliset osuudet koko aineistosta.

Diagram 2. The relative proportions of vessel tiles, Gothic niche tiles and Renaissance panel tiles in the whole material

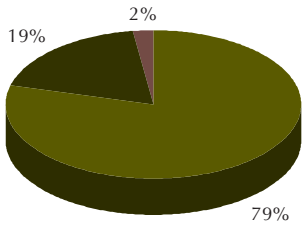

Renessanssikaakelit / Renaissance panel tiles	1429
Ruukkukaakelit / Vessel tiles	339
Gotiikan nissikaakelit ja koverat levykaakelit / Gothic niche tiles and concave panel tiles	38
Paloja yhteensä / Fragments in total	**1806**

Koska varhaisen kaakeliuunin historiasta ei ole olemassa laajaa suomen- tai englanninkielistä tutkimusta, olen pyrkinyt ottamaan käyttöön molemmissa kielissä yksinkertaisia kaakeliuuneja, kaakeleita ja niiden eri osia kuvailevia termejä. Terminologian luomisessa apunani on toiminut Riina Kivijärvi, joka on tehnyt aiheesta pro gradu -työnsä Turun yliopiston Englantilaisen filologian laitokselle.[78]

Tutkimukseni perustuu arkeologisia, kirjallisia ja kuvallisia lähteitä yhdistävään menetelmään, jonka avulla olen pyrkinyt saamaan mahdollisimman monipuolista tietoa kaakeleista ja niiden merkityksestä tutkimuslähteenä. Tutkimusmenetelmällä on eniten yhtymäkohtia postprosessuaalisen arkeologiaan liittyvän kontekstuaalisen lähestymistavan kanssa, jossa esineet pyritään laittamaan kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiinsa ennen kuin niiden merkitystä ja niissä tapahtuneita muutoksia tutkitaan ja tulkitaan. Koska kaakeliuuni oli saksalaisella kulttuurialueella kehitetty lämmityslaite, joka levisi keskiajan kuluessa laajoille alueille Alppien pohjoispuolista Eurooppaa, lähtökohtani on ollut kaakeleiden kehityksen tutkiminen niiden alkuperäisessä kulttuurisessa kontekstissaan. Kaakeliuunin tultua käyttöön Suomessa alkoi sen kehittymiseen kuitenkin vaikuttaa myös paikalliset lähtökohdat, minkä takia olen pyrkinyt tutkimaan kaakeliuunin käyttöönottoa Suomessa yhteydessä paikallisiin olosuhteisiin. Lähestymistapani ja tutkimusmenetelmäni muodostuivat sekä lukemani kirjallisuuden innoittamana että niiden kysymysten kautta, joihin itse halusin vastauksia tutkimusta tehdessäni. Ensin etsin vastauksia siihen, minkälaisia kaakeleita Suomesta on löytynyt ja mistä. Seuraavaksi etsin vastauksia siihen milloin, miten, miksi ja kenen toimesta kaakeliuunit oli omaksuttu ja mitä niiden käyttöönotto merkitsi Suomessa. Lopulta etsin vastauksia siihen, mitä kaakeleiden esiintymisen perusteella voidaan kertoa erilaisista yhteiskunnallisista muutoksista Suomessa.

78 Kivijärvi 2007.

Kaakeliuunin kehitys

KUVA 3. Puupiirros 1500-luvun alusta, jossa ylhäisöpariskunta on aterialla kaakeliuunin vieressä.

FIG. 3. Woodcut from the beginning of the 16th century, depicting a noble couple dining in front of a tile stove.

2 KAAKELIUUNIN KEHITYS

OSANA SOSIO-EKONOMISIA JA USKONNOLLIS-POLIITTISIA MUUTOKSIA

Materiaalinen kulttuuri sekä monipuolistui että hienostui keskiajan lopun ja uuden ajan alun Euroopassa. Maanviljelyn tuottavuuden lisääntyminen vaikutti väestönkasvuun ja varallisuuden lisääntymiseen, jotka puolestaan mahdollistivat kaupunkien synnyn, yhteiskuntaluokkien eriytymisen sekä ammattien erikoistumisen ja niiden myötä esineiden monipuolistumisen. Uusien esinemuotojen kehittymiseen ja kulutuksen kasvuun vaikutti myös sosiaalinen kilpailu, joka kiristyi yhteiskuntaluokkien varallisuuserojen kaventuessa. Kaupunkien kasvu ruokki edelleen kulutuksen lisääntymistä ja materiaalisen kulttuurin monipuolistumista. Lisäksi esineet ja uudet muotivirtaukset levisivät helpommin laajoille alueille vilkastuneen ulkomaankaupan ja kaupungista toiseen muuttaneiden käsityöläisten ja kauppiaiden välityksellä. Myös painotekniikan kehittyminen edisti muotivirtausten leviämistä. Esinemuotojen rikastumiseen vaikuttivat lisäsi arvojen, aatteiden ja uskomusten muutokset. Muun muassa suhtautuminen varallisuuteen muuttui hyväksyttävämmäksi ja käytöstapojen sekä yksilöllisyyden mekitys kasvoi. Kaikki nämä tekijät vaikuttivat kaakeliuunien kehittymiseen ja käyttöönottoon. Sosioekonomiset muutokset mahdollistivat ensin niiden kehittymisen ja uskonnollispoliittiset muutokset vaikuttivat myöhemmin niiden koristeluun.

2.1. SOSIO-EKONOMISET MUUTOKSET KEHITYKSEN EDELLYTYKSINÄ

Kaupunkien synty ja yhteiskuntaluokkien eriytyminen

Kaupunkien synty alkoi Pohjois-Euroopassa 900-luvulla, mutta niiden poliittinen ja sosiaalinen rakenne kehittyivät lopullisesti vasta 1200–1300-luvuilla. Kaupunkien olemassaolo perustui pääasiassa kauppaan, mutta ne olivat myös käsityön sekä maallisen ja kirkollisen hallinnon keskuksia. Usein kaupungit syntyivätkin paikoille, jotka olivat ennestään kuninkaiden tai piispojen suosimia asuinsijoja. Nämä myönsivät kaupunkioikeuksia varhaisille markkinapaikoille, koska he itsekin hyötyivät kaupasta ja sen verotuksesta. Kaupungit olivat kuitenkin pitkään tavaroiden uudelleenjakelukeskuksia, ja niissä ryhdyttiin vasta myöhemmin valmistamaan kaupattavia tuotteita.[79]

Kaupunkien kehittyminen mahdollistui vasta, kun maanviljely pystyi tuottamaan niin paljon viljaa, ettei kaupungeissa asuvien ihmisten tarvinnut viljellä sitä itse. Maanviljelyn tuottama ravinto vaikutti edelleen väestönkasvuun, joka puolestaan

79 Nicholas 1997a, 26–28, 49, 87, 275–279; Pounds 1994, 223–230, 241–244, 253, 273.

lisäsi ruoan ja muiden hyödykkeiden tarvetta ja edelleen uusien viljelymaiden käyttöönottoa.[80] Väestönkasvu ja uusien viljelymaiden tarve johti myös uudisasutuksen leviämiseen, ja esimerkiksi saksankielisiltä alueilta lähti paljon uudisasukkaita itään 1100–1300-luvulla. Kristinuskon levittäminen ja uusien kaupunkien perustaminen kulkivat rinnakkain uudisasutuksen kanssa.[81] Keskiajalla myös Suomen väkiluku kasvoi, asutus levisi uusille alueille ja maanviljelyn tuottavuus lisääntyi. Jälkimmäinen liittyi auran rakenteen parantumiseen, joka mahdollisti aikaisempaa laajempien maa-alueiden viljelyn. Uudisasutus, kristinusko ja kaupunkien perustamiseen johtanut kruunun valta tulivat Suomeen Ruotsin suunnalta.[82]

Ruotsissa, jonka itäosaksi Suomi liitettiin, kaupunkien synty alkoi 1200-luvulla. Se liittyi kruunun ja katolisen kirkon vallan vakiinnuttamiseen, mutta myös ulkomaankaupan vilkastumiseen, sillä kaupan tukikohdiksi tarvittiin järjestäytyneitä kaupunkeja.[83] Kaupan kontrollointi oli kruunulle kannattavaa, koska se sai tullimaksujen ja verojen kautta runsaasti tuloja. Kauppapaikkojen yhteyteen rakennettiin usein sekä puolustustarkoituksiin että kuninkaan vallan merkiksi linnoja, joihin sijoitettiin kruunun etuja valvoneita linnanpäälliköitä ja vouteja. Kruunu rakensi linnoja puolustustarkoituksiin myös muualle kuin kaupunkien yhteyteen ja maa jaettiin niiden mukaan linnalääneihin.[84] Lisäksi kirkolla oli osuutensa Suomen kaupunkien kehittymisessä. Roomasta johdettu lähetystoiminta oli käynnistynyt 1100-luvulla ja 1200-luvulla alueiden asukkaat jaettiin kirkkojen rakentamisen sekä pappien elatuksen johdosta seurakuntiin eli pitäjiin ja asukkailta alettiin periä verokymmenyksiä.[85]

Suomessa oli keskiajalla vain kuusi kaupunkia ja 1600-luvulle tultaessa niiden määrä lisääntyi neljällä.[86] Kaupungit olivat pieniä, mutta ulkomaisten kauppasuhteittensa välityksellä niiden materiaalinen kulttuuri oli hyvin samanlaista kuin muissa Pohjois-Euroopan kaupungeissa. Turku oli Suomen kaupungeista varhaisin, suurin ja samalla tärkein kirkollinen, hallinnollinen ja kaupallinen keskus.[87] Se perustettiin 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa.[88] Suomen kaupungeista ei muodostunut merkittäviä tavaroiden valmistuskeskuksia, vaan ne pysyivät vaihdannan ja hallinnon keskuksina. Kaupunkien asukkaat muodostivat vain noin pari prosenttia Suomen asukasluvusta. Suurin osa ihmisistä eli maaseudulla ja sai elantonsa maanviljelystä.[89]

Kirkon ja kruunun vallan kasvu johti vähitellen yhteiskuntaluokkien syntymiseen. Aluksi niitä oli kolme: ylimystö, papisto ja talonpojat. Ylimystön tehtävänä oli kuninkaan puolesta sotiminen ja alamaisten suojelu. Papiston tehtävänä oli rukoilu ja henkisen turvan antaminen, ja talonpokien tehtäväksi jäi ruoan tuottaminen eli maanviljely. Neljäs luokka eli porvaristo syntyi 1100–1200-luvuilla, kun riittävästi käsityöläisiä ja kauppiaita oli asettunut kaupunkeihin ja he alkoivat saada omia oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan.[90] Hallitsijat tarvitsivat ylimystöä palvelemaan itseään sodissa ja hoitamaan valtaamiensa alueiden hallintoa ja veronkantoa. Korvaukseksi he antoivat ylimystön edustajille maata valloitetuilta alueilta sekä myönsivät

80 Nicholas 1997a, 104–105; Pounds 1994, 92–97, 114–115.
81 Dollinger 1970, 11–12, 27–28.
82 Aalto 2006, 58–59; Hiekkanen 2007a, 11–16; Kuisma 2006, 16–17, 20.
83 Andersson & Redin 1980; 45, 59–64; Kuisma 2006, 16–17.
84 Kallioinen 2000, 48, 70, 222–224; Lehtonen 2002b, 152, 156–159.
85 Hiekkanen 2002a, 81–83.
86 Gardberg 1981, 13–21, 38–41.
87 Kallioinen 2000, 51; 2003, 5–9.
88 Ks. tarkemmin Hiekkanen 2002c; 2003a, 46–48; Pihlman 2007b, 14.
89 Kallioinen 2000, 47–51.
90 Dewald 1996, 15; Elias 1994, 299; Mackenney 1993, 17, 24.

heille verovapauden ja muita erioikeuksia, jolloin heistä tuli lopulta perinnöllisiä ritareita. Ylimystön rakenne muuttui keskiajan lopulla pelkästään hallitsijaa sotilaina palvelleista ritareista lisäksi erilaisissa hallinnollisissa tehtävissä toimineisiin virkamiehiin. Tämä oli seurausta hallitsijoiden vallan ja varallisuuden kasvusta, minkä johdosta he saattoivat palkata armeijoita palvelukseensa, eivätkä he olleet enää yksinomaan riippuvaisia erioikeuksin palkituista ritareista.[91]

Myös Suomessa yhteiskunta jakautui keskiajalla kruunun ja kirkon vallan sekä hallinnon ylläpitämiseksi eri yhteiskuntaluokkiin. Kuningas myönsi 1200-luvun lopulta lähtien verovapauden sekä papistolle että niille maallikoille, jotka kykenivät varustamaan ratsumiehen kruunun käyttöön. Maallinen rälssi ei ollut perinnöllistä aatelia, sillä veronmaksaminen tai sotapalvelu olivat keskenään vaihtoehtoisia.[92] Suomessa aateluuden ja ratsupalvelun kytkös poistettiin virallisesti vasta 1560-luvun lopulla, jolloin aateluudesta tuli perinnöllinen.[93]

Suomenkin kaupunkeihin syntyi keskiajalla porvarisluokka, joka muodostui kauppiaista ja käsityöläisistä. Suuri osa porvareista oli aluksi saksalaisia, mutta jo Maunu Eerikinpojan kaupunkilaissa 1350-luvulla määrättiin, että puolet kaupunkien porvareista ja raatimiehistä tuli olla kotimaisia. Saksalaisten osallistuminen raadin toimintaan kiellettiin kokonaan 1470-luvulla ja 1500-luvulle tultaessa saksalaisperäisten kauppiaiden määrä oli enää murto-osa aikaisemmasta. Myös käsityöläiset olivat nimistön perusteella paljolti saksalaisia.[94] Vaikka kaupunkien synty mahdollisti ammattien erikoistumisen, pysyi esineiden tuotanto koko keskiajan suhteellisen pienenä, koska käsityöläisillä ei ollut pääomaa kehittää tuotteiden valmistukseen käytettäviä työvälineitä tai palkata lisätyövoimaa niiden valmistukseen. Käsityöläisten keskittyminen yhden tuotteen valmistamiseen mahdollisti kuitenkin esineiden hienostumiseen.[95]

Sosiaalinen kilpailu ja kerskakulutus

Edellä kuvailtu yhteiskuntaluokkien eriytyminen ja varallisuuden kasvu johtivat lopulta ylellisen kulutuksen syntyyn sekä statuksen osoittamiseen materiaalisen kulttuurin loiston välityksellä. Tämä näkyi myös kaakeliuunien koristelun kehityksessä. Sosiaalisen kilpailun aikaansaaman kerskakulutuksen on katsottu saaneen alkunsa, kun alempien yhteiskuntaluokkien edustajien varallisuus lisääntyi siinä määrin, että he saattoivat hankkia itselleen sellaisia tavaroita, joihin aiemmin vain ylemmän yhteiskuntaluokan edustajilla oli ollut varaa. Kun ylellisyysesineet tulivat laajempaan käyttöön, laski niiden ylellisyysarvo ylemmän yhteiskuntaluokan keskuudessa, jolloin niiden tilalle täytyi kehittää aina vain hienompia esineitä.[96] Porvarisluokan syntyminen ritariluokan ja talonpoikien väliin lisäsi sosiaalista kilpailua, koska rikastuneet porvarit lähenivät varallisuudessaan ylimystöä.[97] Ylellistä kulutusta

91 Dewald 1996, 28–38, 144; Elias 1994, 269–277; Kamen 2000, 71–72, 91–95; Mackenney 1993, 17, 24; Pettegree 2002, 316.
92 Kuisma 2006, 18–22; Lehtonen 2002b, 151–152; Suvanto 1985, 94–95.
93 Lappalainen 2002, 257–258; Nuorteva 1997, 329.
94 Gardberg 1981, 32; Kallioinen 2000, 52, 97–98, 133–142; 2003, 5–9; Kuujo 1981, 105–107.
95 Goldthwaite 1993, 3–12, 24–26, 40; Lopez 1976, 8–9; Pounds 1994, 283–287.
96 Bourdieu 1984, 161–164; Braudel 1981, 324; Dyer 1997, 510–512; Elias 1983, 88; 1994, 492–502; Goldthwaite 1993, 134–135.
97 Elias 1994, 265, 500–502.

rajoitti kuitenkin pitkälle keskiajalle katolisen kirkon asennoituminen siihen syntinä, ja negatiivinen suhtautuminen varallisuuteen muuttui myönteisemmäksi vasta 1400-luvulla.[98]

Sosiaalista kilpailua esiintyi tavallisesti kahden toisiaan lähellä olleen yhteiskuntaluokan välillä. Hovit olivat muodin ja tyylin edelläkävijöitä, joita alempien yhteiskuntaluokkien jäsenet jäljittelivät. Hovit kilpailivat kuitenkin myös keskenään rikkaimman, vahvimman ja arvostetuimman asemasta.[99] Hallitsijat osoittivat varallisuuttaan ja valtaansa asuntojensa arkkitehtuurilla, loistokkaalla sisustuksella, koristeellisilla esineillä sekä henkilökohtaisilla vaatteilla ja koruilla.[100] Ranska oli 1100–1400-luvuilla alue, jonka taidetta ja tapoja matkittiin muualla. Siellä syntyi gotiikan taide ja se oli keskiajan ritarikulttuurin sekä skolastisen filosofian opetuksen keskus. Italia, humanismin ja renessanssin syntymäpaikka, ohitti Ranskan esikuvien keskuksena 1500-luvulle tultaessa.[101]

Sosiaalisen kilpailun lisäksi materiaalisen kulttuurin kehittymiseen vaikutti hallitsijoiden alamaisiaan kohtaan osoittama valta. Hallitsijat alkoivat kiinnittää 1300-luvulta lähtien entistä enemmän huomiota siihen, miten he osoittivat asemaansa alamaisilleen. Huomattiin, että oli helpompi saada kansan kannatus symbolisilla eleillä kuin voimalla ja väkivallalla, ja hallitsijat ryhtyivät järjestämään erilaisia julkisia tilaisuuksia valtansa ja asemansa korostamiseksi.[102] Esimerkiksi turnajaiset ja metsästys olivat puolisotilaallisia toimintoja, joilla hallitsijat ja ylimystö saattoivat esittää vaurauttaan ja voimaansa.[103] Uuden ajan alussa hallitsijat alkoivat käyttää myös muotokuviaan poliittisen vallan välineinä.[104] Renessanssin ihanteiden mukaan he rinnastivat itsensä antiikin sankareihin ja Raamatun hallitsijoihin ja tilasivat patsaita, maalauksia ja mitaleja, joissa heidät kuvattiin näiden tapaan.[105] Materiaalisen kulttuurin loistolla ja hallitsijoiden linnojen sekä palatsien komeudella oli tärkeä tehtävä vallan oikeutuksen merkkeinä ja niiden katsottiin heijastavan koko valtion voimaa, vaurautta ja poliittista valtaa.[106] Kaakeliuunit ja niiden koristelun kehitys liittyivät samaan kehitykseen ja niiden kuva-aiheet valjastettiin lopulta omistajiensa aseman, voiman ja vallan näytön välikappaleiksi.

Hallitsijan valta kasvoi myös Ruotsissa 1500-luvulla erityisesti reformaation myötä, kun Kustaa Vaasa mursi katolisen kirkon vallan, julistautui kirkon päämieheksi ja vakiinnutti maahan perinnöllisen kuninkuuden.[107] Hänen hallituskaudellaan Ruotsiin ja Suomeen rakennettiin uusia linnoja ja vanhoja modernisoitiin, ja kuningas tilasi runsaasti ulkomaisia taide-esineitä koristamaan niiden sisätiloja. Ruotsin suojelupyhimyksen Pyhän Erikin kuvat korvattiin rahoissa Kustaa Vaasan omilla kuvilla 1540-luvulla, minkä taustalla oli hänen asemansa ja arvovaltansa vahvistaminen sekä laillistaminen.[108]

98 Braudel 1992, 579–580; Goldthwaite 1993, 205–211.
99 Elias 1994, 267.
100 MacKenney 1993, 76–78; Richardson 2002, 172.
101 Burke 1998, 19–20, 47; Kristeller 1961, 93–95; Pettegree 2002, 48–51.
102 Blockmans & Donkers 1999, 82–83, 110.
103 Richardson 2002, 43.
104 Campbell 1990, 193–198; Christensen 1992, 126; Howard 1995, 62–65; Johannesson 1998, 11–16.
105 Johannesson 1996, 24; Richardson 2002, 180–181, 190.
106 Dewald 1996, 122–123; Richardson 2002, 172.
107 Lappalainen 2002, 254–255.
108 Alm 1996, 54–55; Johannesson 1998, 23, 30–31; von Malmborg 1979, 26.

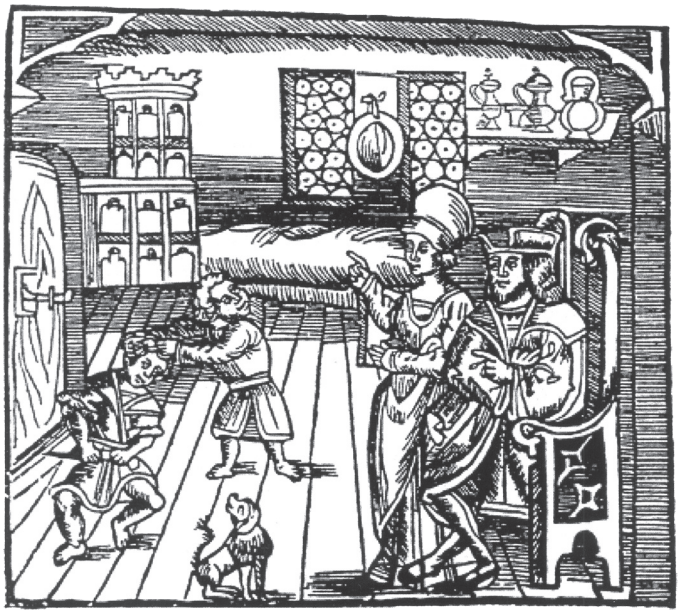

Kuva 4.
Puupiirros 1500-luvun alusta, johon on kuvattu ylhäisöpariskunta aikakauden interiöörissä. Huoneen nurkassa on nissikaakeliuuni.

Fig. 4.
Woodcut from the beginning of the 16th century, depicting a noble couple in a contemporary interior. In the corner of the room is a niche tile stove.

Uudet tavat ja muotivirtaukset levisivät nopeasti ylempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa sosiaalisen kilpailun lisäksi myös siksi, että ylimystö matkusti koulutuksen, työn ja huvin vuoksi enemmän kuin alempien yhteiskuntaluokkien edustajat.[109] Ylemmän yhteiskuntaluokan edustajilla oli myös tarvittavaa varallisuutta esineiden hankkimiseen. Kaupunkien kasvu ja porvarisluokan rikastuminen vaikuttivat uusien tapojen ja muodin leviämiseen myös muiden yhteiskuntaluokkien keskuuteen, sillä ihmiset elivät kaupungeissa lähempänä toisiaan ja näkivät helpommin naapuriensa materiaalisen kulttuurin tuotteita. Esineet olivat kaupungeissa myös helpommin saatavilla kuin maaseudulla.[110] Kaakeliuunit levisivät ensin vain ylemmän yhteiskuntaluokan edustajien linnoihin, kartanoihin ja luostareihin, mutta sosiaalisen kilpailun vaikutuksesta niiden käyttö levisi pian myös kaupunkiporvariston keskuuteen sekä lopulta yhteiskunnan eliitin ulkopuolelle.[111] Erityisesti kaakeliuunien paikallisen valmistuksen alkaminen mahdollisti niiden laajemman leviämisen.

Sosiaalisen kilpailun vaikutus on nähtävissä myös asuntojen sisustuksen kehityksessä. Toisaalta sisustuksen kehitys liittyi vapaa-ajan lisääntymiseen ja yhteisten sosiaalisten tapahtumien järjestämiseen kodeissa.[112] Koska kaakeliuuni oli osa rakennusten kiinteää sisustusta, sen koristelu kehittyi sisustuksen monipuolistuessa. Yksi herkimmistä varallisuuden ja aseman osoittimista oli kuitenkin pukeutuminen. Vaikka vaatetus ei suoranaisesti liity kaakeliuunien kehittymiseen, heijastavat kaakeliuuneissa kuvattujen henkilöiden muotokuvat vaatetuksen ja muodin tärkeyttä aseman osoittimina. Vaatteilla pystyttiin helposti erottautumaan muista yhteiskuntaluokista ja osoittamaan varallisuutta.[113] Alempien yhteiskuntaluokkien mahdollisuuksia pukeutua samanlaisiin vaatteisiin, kankaisiin ja koruihin kuin ylimystö pyrittiin estämään erilaisilla ylellisyyssäädöksillä, mutta niistä huolimatta muoti siirtyi vähitellen yhteiskuntaluokasta toiseen.[114]

109 Dewald 1996, 3.
110 Burke 1994, 157; Goldthwaite 1993, 44, 196; Weatherill 1996, 70–84.
111 Ks. esim. Gaimster & Nenk 1997, 179–181.
112 Shammas 1980, 7–14.
113 Braudel 1981, 311–324; Pettegree 2002, 274; Veblen (1899) 1975, 167–177.
114 Allerston 2000, 373; Burke 1994, 150–155; Kovesi Killerby 1994, 99–119; van Uytven 1999, 20, 29–30.

Itämerenkaupan kehitys ja hansan ylivalta

Kaakeliuunit olivat saksalaisen kulttuurialueen tuotteita ja ne levisivät uusille alueille etenkin hansakauppiaiden välityksellä. Myös Pohjoismaissa kaakeliuunit levisivät ensin vain niihin kaupunkeihin ja niille alueille, joilla oli yhteyksiä hansakaupunkeihin.[115] Hansakauppiaiden mahdin kasvu liittyi kaukokaupan kehittymiseen Itämeren alueella, mistä saksalaiset kauppiaat onnistuivat saamaan yliotteen erilaisten privilegioiden välityksellä. Kaukaisilta alueilta peräisin olevia ylellisyysesineitä oli toki kulkeutunut Eurooppaan yksittäisten matkailijoiden ja kauppiaiden mukana jo pitkään, mutta järjestäytyneen kaukokaupan kehitys mahdollisti vähitellen myös massatuotteiden kulkeutumisen kauas valmistusalueiltaan.[116] Koska suuri osa kaupasta kulki meriteitse tai suurten jokien kautta, laajamittaisen kaukokaupan synnyn edellytyksenä oli laivanrakennuksen kehitys, joka mahdollisti suurien tavaramäärien kuljetuksen yhdellä kertaa.[117] Kaakelit kuuluivat kaukokaupan suosimien ylellisyystuotteiden joukkoon. Niitä ei kuitenkaan kannattanut lähteä kuljettamaan merten taakse ilman varmaa ostajaa.

Kauppiaat toimivat ja matkustivat aluksi yksin, ja he saivat vain vähän suojelua muiden kauppiaiden tai hallitsijoiden suunnalta. Myöhemmin he alkoivat perustaa erilaisia yhtiöitä. Heillä oli lisäksi edustajia toisissa kaupungeissa ja kaupungit suojelivat heidän etujaan. Myös vekselin käyttö maksuvälineenä ja tarkka kirjanpito otettiin käyttöön. Muutokset tapahtuivat 1200- ja 1300-lukujen kuluessa ensin Italiassa ja pian myös muualla Euroopassa.[118] Saksalaiset hansakauppiaat olivat aluksi kauppatavaroittensa mukana kierteleviä kauppiaita, jotka eivät pitäneet tilikirjoja toiminnastaan. Vähitellen he luovuttivat tavaroiden kauppaamisen laivan kapteenin sekä määränpäässä olevien yhtiökumppanien käsiin, ottivat käyttöön kehittyneen tilikirjanpidon eivätkä enää matkustaneet itse tuotteittensa mukana. Saksalaisten hansakauppiaiden 1200-luvun loppuun mennessä saavuttama ylivoima Itämeren alueen kaupassa perustui heidän saamiinsa kauppasopimuksiin, heidän käyttämiensä laivojen suuruuteen ja kauppiaiden muodostamiin yhteenliittymiin, joista syntyi lopulta Hansaliitto.[119]

Hansaliitto ei ollut täysin itsenäinen, vaan se toimi Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan ja sen lukuisten alueellisten ruhtinaiden alaisuudessa. Nämä olivat kuitenkin vielä 1200–1300-luvuilla liian heikkoja estääkseen liiton vaikutuksen kasvun. Kun hallitsijoiden ja paikallisten ruhtinaiden valta kasvoi 1400–1500-luvuilla, heikentyi myös Hansaliiton mahti. Hansaliiton heikkeneminen johtui lisäksi sen omasta kyvyttömyydestä pysyä laivanrakennuksen kehityksen kärjessä. Sekä hollantilaiset että englantilaiset valmistivat 1500-luvulla saksalaisten koggeja isompia sekä nopeampia laivoja, ja erityisesti hollantilaiset haastoivat vähitellen hansakauppiaiden ylivallan Itämeren kaupankäynnissä ja onnistuivatkin siinä 1500-luvun kuluessa. Vaikka Hansaliiton mahti heikkeni 1500-luvun alkuun mennessä, liitto oli olemassa pitkälle 1600-luvulle asti ja vasta 30-vuotinen sota (1618–1648) kukisti sen lopullisesti.[120]

---

115 Blomqvist 1936, 180; Liebgott 1972, 5.
116 Pounds 1994, 286–287; Spufford 2002, 106–132.
117 Pettegree 2002, 66–67, 70; Postan 1973, 115–121, 320.
118 Pounds 1994, 356–365, 407–410; Rice & Grafton 1994, 50; Spufford 2002, 19–34.
119 Dollinger 1970, 3–9, 24–28, 70–71, 141–145, 163–165. Ks. myös Kallioinen 2000, 35–38; Suvanto 1985, 84–85.
120 Dollinger 1970, XVII–XIX, 114–115, 191–195, 281–285, 311–331, 345–346.

Saksalaisia kauppiaita ja käsityöläisiä muutti Pohjoismaiden kaupunkeihin 1200–1300-luvuilla ja he onnistuivat saamaan merkittävän aseman kaupunkien varhaisen hallinnon organisoinnissa.[121] Esimerkiksi Ruotsin Birger-jaarli solmi jo vuonna 1252 Lyypekin kanssa sopimuksen, joka koski lyypekkiläisten kauppiaiden oikeuksia Ruotsissa.[122] Kauppaamiensa tuotteiden lisäksi hansakauppiaat levittivät henkisiä ja taiteellisia ideoita sekä yhtenäistä materiaalista kulttuuria.[123] Hansakauppiailla oli merkittävä osuus myös Suomen ulkomaankaupassa 1300–1400-luvuilla. Kauppaa valaisevia kirjallisia lähteitä on kuitenkin säilynyt vain vähän, mutta sekä kauppiaiden nimet että Suomen ulkopuolella 1300-luvulta lähtien säilyneet kirjalliset lähteet kertovat yhteyksistä Saksaan. Porvareiden nimet viittaavat Pohjois-Saksaan, mutta osa kauppiaista ja käsityöläisistä muutti Suomeen todennäköisesti Tallinnan ja Tukholman kautta. Kauppaa käytiin lähteiden mukaan Lyypekin, Danzigin (Gdańsk), Stralsundin ja Rostockin, mutta myös Flanderin alueen ja Hollannin kanssa. Osa kaupasta tapahtui Tallinnan ja Tukholman toimiessa välisatamina. Varhaisin kauppa tapahtui pääasiassa ulkomaisilla laivoilla, mutta ensimmäinen kirjallisissa lähteissä säilynyt maininta suomalaisesta laivasta on jo vuodelta 1378.[124] Suomessa sekä kauppa että kauppiaiden ja käsityöläisten muutto vaikuttivat saksalaisella alueella tyypillisen materiaalisen kulttuurin omaksumiseen. Kaakeliuunien leviäminen Suomeen oli siis vahvasti hansakaupan ja saksankieliseltä kulttuurialueelta maahan muuttaneiden kauppiaiden ja käsityöläisten vaikutusta. Myös ylimystön kontaktit suuntautuivat kauppareittien sanelemina samoihin suuntiin.

Hansan vaikutuksen lopullinen heikkeneminen Ruotsissa ja Suomessa liittyi Kustaa Vaasan (kuninkaana 1523–1560) hallituskauden alkuun ja reformaation mahdollistamaan kirkon omaisuuden takavarikointiin, jolla kuningas sai maksettua Pohjoismaista unionia vastaan käydyn sodan aikana ottamansa rahalainan takaisin Lyypekkiin ja pystyi lopullisesti irrottautumaan hansakaupunkien otteesta.[125] Vaikka saksalaisvaikutus väheni 1500-luvun alussa, jatkui se edelleen saksalaisten käsityöläisten värväysten muodossa linnojen korjaustöihin ja muihin rakennushankkeisiin.[126] Myös saksalaisiin kauppiaisiin suhtauduttiin suopeasti vielä Juhana III:n aikana, ja Turussa sekä Tukholmassa saksalaisten asema jopa parani 1500-luvun lopulla. Vaikka Kustaa Vaasa suosi kauppasuhteita Englantiin, Alankomaihin ja Ranskaan, ei näiden kanssa käyty kauppa kehittynyt vielä Eerik XIV:n tai Juhana III:n aikana toivottuihin mittasuhteisiin.[127] Vielä 1600-luvun alussa Turkuun purjehtineet kauppalaivat olivat pääosin saksalaisia, ja kauppaa käytiin vilkkaasti Wismarin, Lyypekin, Stralsundin ja Danzigin kanssa.[128] Saksalaisvaikutus näkyi pitkään myös materiaalisessa kulttuurissa kuten kaakeliuuneissa.

121 Dollinger 1970, 35–36.
122 Gardberg 1971, 174; Kallioinen 2003, 5–9.
123 Dollinger 1970, 260–267; Gaimster 2001a, 52–53; 2007b, 30–34.
124 Kallioinen 2000, 25, 103–109, 165–172, 193–194, 209.
125 Suvanto 1985, 233–234.
126 Gardberg 1959, 186.
127 Nikula 1987, 134–135, 273–282.
128 Ranta 1975, 203, 234.

Kuva 5.
Kauppalaiva Itämerellä.

Fig. 5.
Merchant ship sailing in the Baltic Sea.

2.2. Uskonto, aatteet ja teknologia kehityksen rattaina

Katolinen hartaudenharjoitus

Kun kaakeliuunit olivat kehittyneet edellä mainittujen muutosten seurauksena, niiden koristeluun alkoivat vaikuttaa uskonnolliset käsitykset ja aatteet. Keskiajan taide oli pääasiassa uskonnollista, ja sen tilaajia olivat joko kirkko tai maallinen ylimystö. Muutokset uskonnollisissa käsityksissä ja maailmankuvan hahmottamisessa vaikuttivat näin ollen myös taiteen kuva-aiheisiin sekä esineiden ja arkkitehtuurin koristeluun.[129] Yksi syy siihen, miksi uskonnolla ja hartaudenharjoituksella oli niin keskeinen asema keskiajan ihmisen jokapäiväisessä elämässä, oli olemassaolon ennalta arvaamattomuus. Sairauden, tautien ja onnettomuuksien aiheuttama kuolemanpelko synnytti alituisen epävarmuuden olotilan, jota helpottamaan rukoiltiin Jumalan ja pyhimysten apua.[130] Kirkon itsensä lietsoma kiirastulen pelko vaikutti taiteen sisältöön sekä kirkoille lahjoitettujen taideteosten määrään.[131] Myös maallisten ruhtinaiden tilaama taide oli uskonnollista. He halusivat ostaa sielunsa vapaaksi synneistä, ja kirkolle tehtyjen lahjoitusten takana oli lisäksi lahjoittajien tavoite korostaa omaa asemaansa hyväntekijöinä, minkä vuoksi he usein lisäsivät omia kuviaan tai vaakunoitaan lahjoittamiinsa kuviin.[132]

Kirkossa nähdyt kuvat toimivat hartaudenharjoituksen apuna, opettavaisina esimerkkeinä jokapäiväisessä elämässä sekä moraalisina ohjeina oikeasta ja väärästä. Koska pyhimyksillä oli suuri merkitys esimerkin kohteina ja esirukousten välittäjinä Jumalan ja ihmisten välillä, oli pyhimysten kuvilla myös tärkeä asema taiteessa. Toisaalta taide toimi kirkon mahdin osoittimena ja ilmentäjänä.[133] Yhtenäiset kirkonmenot, rituaalit ja pyhimysten kunnioitus vaikuttivat siihen, että kirkollinen taide oli samanlaista koko läntisen kristikunnan alueella.[134]

129 Christensen 1979, 15–17; 1992, 26–27.
130 Pettegree 2002, 11–18.
131 Cameron 1991, 79–82; Christensen 1979, 16.
132 Christensen 1979, 15–17, 71; 1992, 26–27; Sureda 1997, 27.
133 Baxandall 1972, 40–41; Christensen 1979, 15–20; Johannesson 1996, 21–24; Welch 1997, 137.
134 Johannesson 1996, 13; Lehtonen 2002a, 110.

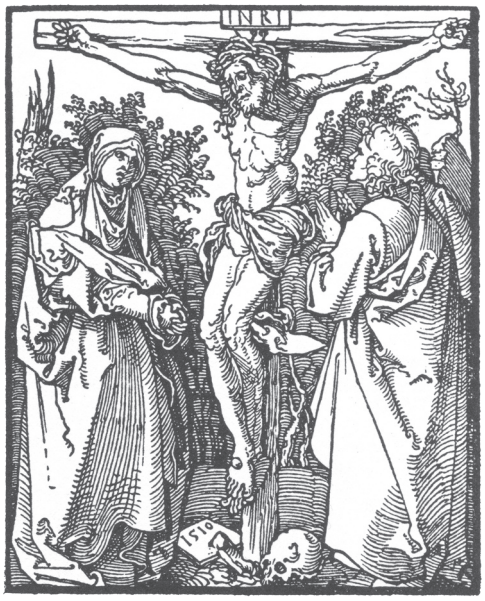

Kuva 6.
Gotiikan taiteessa Kristuksen rististä tuli merkki tämän kärsimyksestä, joka voitiin rinnastaa kansan omiin kärsimyksiin.

Fig. 6.
In Gothic art, Christ on the Cross became a symbol of his passion, which could be related to people's own sufferings.

Uskonnolliset käsitykset kuitenkin muuttuivat myös keskiajan kuluessa. Gotiikan taide syntyi 1100-luvulla Ranskassa teknisen kehityksen ja uskomusten muutosten myötä. Sen syntymisessä olivat tärkeässä osassa kärsimyksen sekä synnin ja katumuksen kasvava korostus, mutta toisaalta myös Jumalan inhimillisyyden painottaminen. Gotiikassa suunta Jumalaa kohden oli vertikaalista, jota heijastivat gotiikan korkeat suippokaaret. Läpikuultavuus ja valoisuus olivat gotiikan taiteen tyypillisiä piirteitä, mikä näkyi erityisesti katedraalien suurina ikkunoina ja seinäpintojen puhkomisena lasimaalauksilla. Valo oli viittaus Jumalan olemukseen. Maailmankuvan muutos oli nähtävissä gotiikan taiteessa myös sen kuva-aiheissa. Jumalaa ei enää nähty pelkästään tuomarina, vaan Kristuksen kärsimystä kuvaavissa aiheissa myös Jumalan inhimilliset puolet tulivat esille. Gotiikan taiteessa Kristuksen rististä tuli merkki tämän kärsimyksestä, joka voitiin rinnastaa kansan omiin kärsimyksiin.[135]

Uskonnollista taidetta alkoi esiintyä 1200-luvun lopulta lähtien myös maallikoiden kotona. Kun taide vapautui liturgiaan liittyvästä kontekstista, sen esitystapa muuttui naturalistisemmaksi ja realistisemmaksi. Kristus, Neitsyt Maria ja pyhimykset muuttuivat vähitellen inhimillisimmiksi, jolloin katsojan oli helpompi samaistua niihin. Kuvien opettavainen ja hartaudenharjoitukseen liittyvä sisältö säilyi myös kirkkojen ulkopuolella.[136] Yksityisen hartaudenharjoituksen tarkoituksiin tehdyn taiteen määrä lisääntyi erityisesti 1400-luvulla.[137] Myös kaakeliuunien varhaisimmat kuva-aiheet olivat pääosin uskonnollisia ja kuvastivat edellä mainittua kehitystä. Kaakeliuunit toistivat katedraalien ja niiden alttarikaappien muotokieltä suippenevine sakaroineen ja puhkottuine pintoineen, ja niiden kuva-aiheiden voidaan ajatella toimineen yksityisen hartaudenharjoituksen apuna ja Raamatun tarinoiden muistuttajina kodin piirissä.[138]

Myös pääosa Suomen keskiajan taiteesta oli uskonnollista. Vanhimmat säilyneet kirkkojen veistokset ja maalaukset ovat 1200-luvulta. Veistokset olivat joko Gotlannista tai Saksasta tuotuja ja maalaukset ulkomaisten mestareiden tekemiä. Saksan

135 Sureda 1997, 141, 151–152, 226, 260–269, 285–286, 330.
136 Goldthwaite 1993, 139–145.
137 Chipps Smith 2004, 121–146; Harbison 1995, 94.
138 Gaimster 2001a, 61; 2007a, 25.

vaikutus voimistui 1300-luvulla, ja taideteoksia tuotiin todennäköisesti samoilla laivoilla kuin kauppatavaroita. Kotimainen veistotaide sai alkunsa 1300-luvulla, mutta sen tuotanto kasvoi vasta 1400-luvun lopulla. Ulkomaisia käsityöläisiä kutsuttiin kuitenkin pitkään työskentelemään erilaisiin rakennushankkeisiin.[139] Kirkollisten esineiden, veistosten ja maalausten kautta gotiikan muotokieli tuli tutuksi suomalaisille keskiajan kuluessa, ja myös Raamatun tapahtumat ja pyhimysten elämänvaiheet avautuivat opettavaisten kuvien avulla kaikille kirkossakävijöille. Sen sijaan maallisesta taiteesta ei ole jäänyt jäljelle juuri mitään, mutta todennäköisesti varakkaimman ylimystön ja kaupunkiporvareiden kodeissa oli koristeltuja sisustustekstiilejä, seinämaalauksia, huonekaluja ja muita sisustuselementtejä.[140] Kaakelit ovat näin ollen harvoja todisteita asuntojen sisustuksesta ja koristamisesta keskiajalla.

Reformaatio

Reformaatiolla oli merkittävä vaikutus materiaaliseen kulttuuriin ja erityisesti taiteen kuva-aiheiden muuttumiseen. Reformaation alku ajoitetaan tavallisesti vuoteen 1517, jolloin Martin Luther esitti kotikaupungissaan Wittenbergissä 95 teesiään aneita vastaan. Tyytymättömyyttä kirkkoa kohtaan oli kuitenkin osoitettu jo aikaisemmin, mutta uudistusliikkeet eivät olleet johtaneet pysyviin tuloksiin eivätkä liikkeiden irtautumiseen katolisen kirkon yhteydestä. Vaikka tyytymättömyyttä kirkkoon ja sen edustajiin on usein pidetty keskeisenä syynä reformaation syntymiseen, olivat tavalliset ihmiset kuitenkin suhteellisen tyytyväisiä katoliseen kirkkoon ja sen toimintatapaan myöhäiskeskiajalla. Niin kauan kuin sopivaa toista vaihtoehtoa ei ollut, tarjosi kirkko edelleen ainoan tien pelastukseen.[141] Reformaatio ei siis ollut suora seuraus ihmisten uskon vähenemisestä, vaan reformaatiota edeltävän ajan ihmisten hurskaus, pyhimysten kunnioitus, uusien kirkkojen rakentaminen ja niiden loistokas koristaminen taide-esineillä oli vahvempaa kuin koskaan. Myös pyhiinvaellukset ja julkiset hartaudenharjoitukset olivat suosittuja.[142]

Kirkonmiesten rikastuminen ja etenkin rikkauden käyttötavat olivat kuitenkin alkaneet aiheuttaa tyytymättömyyttä jopa kirkon sisällä. Reformaattorit ja reformaation kannattajat halusivat poistaa katolisen kirkon hierarkian ja papiston aseman ja he kyseenalaistivat kirkon oikeudenkäytön ja etuoikeudet. Vanhat seremoniat, pyhimyskultti, pyhäinjäännökset, pyhiinvaellukset, aneet, kiirastulen usko, pappien selibaatti ja luostarit haluttiin poistaa, sakramentit vähentää kahteen ja kirkon materiaalinen vauraus tuhota tai takavarikoida.[143] Reformaation tärkeimpiä sanomia olivat ajatus ihmisten pelastumisesta Jumalan armosta Kristuksen ristillä uhrautumisen ja oman uskonsa kautta sekä Raamatun tulkinta sen alkuperäiskielisten tekstien avulla. Lutherin oppien tärkein viesti olikin: *sola fide, sola scriptura, sola gratia,* pelastus yksin uskon, sanan ja armon avulla.[144] Kaikki tämä vaikutti taiteen kuva-aiheisiin.

Vaikka Lutherin opit saivat kannattajia kaikilta yhteiskunnan tasoilta, luterilaisesta kirkosta tuli lähinnä ruhtinaiden perustama.[145] Poliittiset syyt vaikuttivat usein enemmän kuin henkilökohtaiset mielipiteet siihen kuka kääntyi luterilaisuuteen ja

139 Edgren 2002, 132–139, 142; Hiekkanen 2007a, 29–46.
140 Ks. esim. Edgren 2002, 132–147; Gardberg 1989, 306–307.
141 Cameron 1991, 68–69, 79, 97–103; MacCulloch 2003, 35–37, 110, 123.
142 Christensen 1979, 14–15; Pettegree 2002, 88–90.
143 Cameron 1991, 20–24, 36, 148–159, 246; Duffy 1992, 390; Rice & Grafton 1994, 152.
144 Cameron 1991, 97–103, 136–137; Pettegree 2002, 95–96.
145 Pettegree 2002, 100–102; Rice & Grafton 1994, 178–183, MacCulloch 2003, 51.

kuka pysyi katolisena, ja tärkeällä sijalla reformaation leviämisessä olivat Euroopan hallitsijoiden ja ruhtinaiden väliset poliittiset valtataistelut. Reformaation kannattajat ja vastustajat jakaantuivat Saksassa kahteen pääleiriin, joista katolisen puolen johtohahmo oli Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsija Kaarle V (1500–1558) ja protestanttien johtajia olivat paikalliset ruhtinaat.[146] Monet kauppiassuvut, joilla oli läheiset suhteet keisari Kaarle V:een pysyivät katolisina, mutta toisaalta monet ruhtinaat tai hallitsijat, jotka katsoivat reformaation hyödyttävän heitä taloudellisesti tai poliittisesti, kääntyivät uuden uskon kannattajiksi. Kaupungin tai alueen uskonnon päätti näin ollen hallitsija tai paikallinen ruhtinas, eivätkä alamaiset tai kaupunkilaiset voineet itse valita uskontoaan.[147] Kaakeleissa valtataistelut näkyivät kuvallisena propagandana.

Lutherin toiminnan taltuttaminen olisi pitänyt olla Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsijan tai paavin tehtävä, mutta molemmat vetäytyivät Lutherin tuomitsemisesta poliittisista syistä johtuen. Vaikka paavi tuomitsi Lutherin teesit bullalla vuonna 1520 ja Luther määrättiin vuonna 1521 Wormsin valtiopäiville vastaamaan teeseistään, ei hänen toimintaansa kuitenkaan pysäytetty.[148] Vuonna 1519 keisariksi tullut Kaarle V oli joutunut lahjomaan vaaliruhtinaat puolelleen suotuisilla lupauksilla ja suurilla rahasummilla, eivätkä hänen voimansa olleet parhaimmillaan Lutherin kukistamiseen hänen valtansa alkuaikoina. Hallituskautensa alussa Kaarle V oli lisäksi sidottu sotiin lännessä ranskalaisia ja idässä turkkilaisia vastaan. Myös hänen poissaolonsa Saksasta mahdollisti protestanttisen liikkeen kasvun. Hän oli kasvanut Alankomaissa ja viettänyt suurimman osan elämästään Espanjassa, eikä edes puhunut saksaa. Hän otti silti katolisen kirkon puolustamisen vakavasti, sillä Kaarle Suuresta lähtien kuninkuuden ihanteeseen oli kuulunut liitto kirkon ja kuninkaan välillä, ja kuninkaan tehtävänä pidettiin alueensa ja kirkkonsa suojelua pakanoita vastaan. Jos hän olisi hylännyt keisarin perinteisen uskonnon, olisi hän myös kyseenalaistanut valtansa keisarikunnassa.[149] Rauhansopimus Ranskan kanssa vuonna 1544 ja aselepo turkkilaisten kanssa vuonna 1545 mahdollistivat Kaarle V:n huomion kiinnittymisen Saksaan ja protestanttisten ruhtinaiden toimiin.[150] Hän oli kuitenkin ehtinyt antaa niin monia myönnytyksiä paikallisille ruhtinaille, että alamaiset tottelivat keisarin sijasta ruhtinaita.[151]

Kääntyminen protestanteiksi merkitsi ruhtinaille taloudellista ja poliittista hyötyä kirkon omaisuuden takavarikoinnin johdosta ja se merkitsi heille myös suurempaa itsenäisyyttä sekä keisarin että kirkon vallasta. Toisaalta ruhtinaat riskeerasivat maansa ja tittelinsä kamppailussaan keisaria ja katolista kirkkoa vastaan.[152] Protestanttiset ruhtinaat perustivat vuonna 1531 niin sanotun Schmalkaldenin liiton puolustamaan uskonsa leviämistä ja suojelemaan sitä keisari Kaarle V:n reformaation vastaisilta toimilta. Sen perustavia voimia olivat Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich (1503–1554) ja Hessen maakreivi Philip (1504–1567). Keisarin ja protestanttisten ruhtinaiden välinen valtataistelu päättyi keisarin aloittamaan Schmalkaldenin sotaan (1546–1547), jonka tavoitteena oli nujertaa liiton poliittinen ja sotilaallinen voima, mutta sodan oikeutukseksi esitettiin pelkästään uskonnolliset syyt. Johann Friedrichin johtamat

146 Anderson 1998, 91–92; Christensen 1992, 57–58; Pettegree 2002, 116–118; Richardson 2002, 20.
147 Rice & Grafton 1994, 183–184, 191–196; MacCulloch 2003, 132–136, 158–165.
148 Pettegree 2002, 95–98, 114–116; MacCulloch 2003, 127–132.
149 Anderson 1998, 91–92; Pettegree 2002, 116–123; Rice & Grafton 1994, 192–193; Richardson 2002, 20–21.
150 Christensen 1992, 71–72.
151 Hughes 1992, 1–4; Waley & Denley 2001, 67–71.
152 Rice & Grafton, 1994, 193–196.

joukot kokivat tappion Mühlbergin taistelussa vuonna 1547 ja Johann Friedrich joutui keisarin joukkojen vangiksi. Hän joutui luopumaan vaaliruhtinaan arvonimestään ja suuresta osasta hallitsemiaan alueitaan, mutta sai pitää Saksin herttuan arvonimensä.[153] Schmalkaldenin liiton ruhtinaiden ja heidän puolisoidensa muotokuvat olivat suosittuja aiheita myös kaakeliuuneissa.

Kun Kaarle V vapautti Johann Friedrichin vuonna 1552, vastaanotettiin hänet luterilaisessa yhteisössä sankarina ja uskon marttyyrinä.[154] Uskonsodat eivät kuitenkaan olleet päättyneet, ja Johann Friedrich ryhtyi nopeasti vakiinnuttamaan luterilaista uskoa hallitsemillaan alueilla. Häntä vuonna 1554 vallassa seurannut Johann Friedrich II jatkoi samalla linjalla. Kaarle V sitä vastoin luopui kruunusta vuonna 1555 ja siirsi poikansa Philipin keisarikunnan asioiden hoitajaksi. Philip II antoi luterilaisten asioiden hoitamisen ensin isänsä veljelle Ferdinandille, joka salli Augsburgin rauhan sopimuksessa vuonna 1555 ruhtinaiden virallisesti itse valita alueensa uskonnon (*cuius regio eius religio*).[155] Myöhemmin Philip II jatkoi katolisen uskon puolustamista, joskin paljolti poliittisten valtakamppailujen ajamana. Lopullisen ratkaisun uskonsotiin toi vasta 30-vuotinen sota (1618–1648), jonka taustalla olivat edelleen hallitsijasukujen väliset valtataistelut. Molemmat osapuolet joutuivat toteamaan täydellisen voiton olevan mahdoton, ja katolinen kirkko keskittyi Aasian, Afrikan ja Amerikan ei-kristittyjen väestöjen käännyttämiseen korvatakseen menetyksensä Euroopassa.[156]

Reformaation täytäntöönpanolla oli poliittisia taustoja myös Saksan ulkopuolella, ja muun muassa Skandinaviassa ja Englannissa se liittyi hallitsijoiden henkilökohtaisiin valtataisteluihin sekä kuninkaan vallan kasvattamiseen kirkon ja ylimystön kustannuksella.[157] Ruotsissa ja Suomessa reformaation alullepanija oli Kustaa Vaasa, jonka päätöksen taustalla oli kirkon omaisuuden takavarikointi ja irrottautuminen katolisesta Roomasta. Västeråsin valtiopäivillä vuonna 1527 kaikki kirkon omaisuus määrättiin kruunulle, jolloin myös kirkon lailliset ja poliittiset etuoikeudet peruutettiin.[158] Kustaa Vaasa ei kuitenkaan tehnyt päätöstä kirkollisen organisaation järjestämisestä, ja evankelinen kirkkojärjestys tuli voimaan vasta Juhana III:n aikana vuonna 1571. Se vahvistettiin lopullisesti vuonna 1593.[159]

Kustaa Vaasan poikien suhtautumiseen reformaatioon vaikuttivat sekä poliittiset syyt että heidän halunsa olla uskollisia isänsä vakaumukselle. Juhanalla oli useita poliittisia ja taloudellisia syitä myös katolisuuden palauttamiseksi. Hänen ulkopoliittisena tavoitteenaan oli sulkea Venäjä pois Itämereltä, mihin hän haki tukea katolisesta Puolasta. Puolan suhteita vahvisti myös Juhanan avioituminen vuonna 1562 Puolan kuninkaan Sigismund II Augustin sisaren Katariina Jagellonican kanssa. Avioliiton myötä Juhanan ja myöhemmin hänen poikansa Sigismundin tuli mahdolliseksi periä Puolan kruunu, mikä edellytti myönteistä suhtautumista katolisuuteen. Oman lisän Juhanan katolisuusmyönteisyyteen toi perintö, jonka Katariina oli saanut Puolan kuninkaan Sigismund II Augustin kuoltua, mutta jonka saamisen ehtona oli myönteinen suhtautuminen katolisuuteen.[160]

153 Cameron 1991, 270–271, 346–347; Christensen 1992, 49, 57–58, 72; Pettegree 2002, 112, 124–125.
154 Christensen 1992, 92.
155 Hughes 1992, 59–60; Pettegree 2002, 113, 126–130, 213–226; Rice & Grafton 1994, 196.
156 Anderson 1998, 154, 163–164, 183; Pettegree 2002, 213–226, 309–311; MacCulloch 2003, 427–441, 485–501.
157 Cameron 1991, 272–276; Grell 1995a, 2–3; Haigh 1993, 12, 90–109, 116–119; Pettegree 2002, 103, 106–107.
158 Grell 1995b, 103–104; Kouri 1995, 45–50; Lehtonen 2002c, 235.
159 Grell 1995a, 5–8; Montgomery 1995, 145–147, 158.
160 Joutsivuo 2002a, 268–270; Montgomery 1995, 148–150; Nuorteva 1997, 191–193.

Kuva 7. Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich (1503–1554) ja hänen puolisonsa Sibilla Kleveläinen (1512–1554).
Fig. 7. Elector Johann Friedrich of Saxony (1503–1554) and his consort Sibylle of Cleves (1512–1554).

Juhana piti kiinni tietyistä periaatteista, joiden ehdoilla katolinen usko olisi palautettu Ruotsiin, eikä hän edes pyrkinyt sen täydelliseen palauttamiseen. Hän salli muun muassa ehtoollisen jakamisen maallikoille, kansankielisen jumalanpalveluksen ja pappisavioliiton. Juhana luopui katolisuuden ja luterilaisuuden yhdistämisestä 1580-luvulla, mihin yhtenä syynä oli Katariina Jagellonican kuolema vuonna 1583.[161] Juhanan pojan Sigismundin nousu Puolan valtaistuimelle vuonna 1587 vaikeutti katolisen uskon palautustyötä (*Missio Suetica*) Ruotsissa. Juhana III:n kuoleman jälkeen vuonna 1592 Ruotsin kirkon opilliseksi perustaksi vahvistettiin luterilainen Augsburgin uskontunnustus ja Juhanan toimeenpanemat uudistukset peruttiin. Myös Sigismundin Ruotsin kuninkaaksi kruunaamisen ehtona vuonna 1593 oli luterilaisen tunnustuksen vahvistaminen.[162] Ruotsin valtakunta ajautui lopulta poliittiseen ja uskonnolliseen valtakamppailuun Sigismundin katolisten kannattajien ja Kaarle herttuan protestanttisten kannattajien välille. Kaarlesta tuli voittonsa myötä sijaishallitsija vuonna 1597, ja hänet tunnustettiin valtakunnan perintöruhtinaaksi vuonna 1599.[163] Luterilainen kirkko vahvisti lopullisesti asemansa myös Ruotsissa ja Suomessa vasta 30-vuotisen sodan seurauksena.[164]

Vaikka kuvienpalvonnan tuomitseminen ei tuhonnut taideteoksia siinä määrin kuin on toisinaan esitetty, se vaikutti kuitenkin taiteen kuva-aiheiden muuttumiseen ja maallistumiseen. Edes Luther ei tuominnut taidetta kokonaan vaan hän oli jopa itse vastuussa osasta siitä. Hän työskenteli yhteistyössä Wittenbergissä toimineen Saksin vaaliruhtinaiden hovitaiteilijan Lucas Cranach vanhemman kanssa luodakseen uuden visuaalisen esitystavan protestanttiseen teologiaan sopivien teemojen kanssa. Lucas Cranachin verstas olikin yksi tuottavimpia reformaatiopropagandan keskuksia. Luther hyväksyi uskonnollisen taiteen pedagogisen arvon ja sen hyödyllisyyden Raamatun kertomusten muistinpainajana, mutta painotti puhutun sanan tärkeyttä tehokkaimpana viestimenä.[165] Suuri osa reformaatiopropagandasta tuotettiin puu- ja

161 Joutsivuo 2002a, 268–271; Montgomery 1995, 148–150; Nuorteva 1997, 194–199, 210.
162 Montgomery 1995, 153–160; Nuorteva 1997, 228–231.
163 Joutsivuo 2002b, 300; Lehtonen 2002d, 274.
164 Grell 1995a, 1; Joutsivuo 2002b, 300–302; Montgomery 1995, 167–169, 172.
165 Christensen 1979, 42–65; 1992, 7–9, Pettegree 2002, 288–291; Scribner 1994, 240.

kuparipiirroksina, jotka eivät ruokkineet samalla tavalla kuvienpalvontaa kuin maalatut kuvat tai patsaat. Painotekniikka myös mahdollisti propagandan leviämisen maalauksia helpommin ja tehokkaammin.[166] On kuitenkin syytä muistaa, että koska propagandan oli tarkoitus vaikuttaa ihmisten mielipiteisiin ja toimintaan, ei se suoranaisesti kerro siitä mitä tavalliset ihmiset uskoivat, vaan pikemminkin siitä mitä sen takana olevat reformaation johtohahmot halusivat heidän uskovan ja ajattelevan.[167]

Protestanttinen taide ei niinkään tuonut uusia uskonnollisia kuva-aiheita taiteeseen, vaan sen myötä tiettyjen kuva-aiheiden käyttö yleistyi ja toiset jäivät pois käytöstä, kuten Neitsyt Marian ja pyhimysten elämään liittyvät aiheet.[168] Protestanttisen taiteen kuva-aiheissa korostui oppi pelastuksesta yksin Jumalan armon avulla. Suosituiksi aiheiksi tulivat ristiinnaulitseminen ja Kristuksen ylösnousemus. Ne korostivat Kristuksen uhrautumista koko ihmiskunnan puolesta, mikä oli edellytys ihmisten henkilökohtaiselle pelastukselle.[169] Pyhimysten kuvat korvattiin aikakauden hallitsijoiden ja ruhtinaiden muotokuvilla, ja joitakin uusiakin kuva-aiheita syntyi, kuten asetelmat ja maisemat. Pyhimysten kuvien poisjääminen ei kuitenkaan ollut ainoa syy hallitsijamuotokuvien suosion kasvuun, vaan kuva-aiheiden maallistuminen näkyi myös katolisilla alueilla. Humanismin ja renessanssin myötä muotokuvien suosio kasvoi uskon kysymyksistä riippumatta ja antiikin mytologiaan liittyvät aiheet tulivat suosituiksi. Hallitsijoiden vallan kasvu ja voiman osoittaminen lisäsivät muotokuvien tekoa, ja sosiaalisen kilpailun sekä varallisuuden lisääntyminen nostivat vähitellen porvarisluokan edustajat muotokuvien tilaajien joukkoon.[170]

Kaarle V:n kanssa kamppailleet Saksin vaaliruhtinaat olivat erityisen kiinnostuneita käyttämään taidetta reformaatiopropagandan välineenä, minkä yhtenä syynä oli Martin Lutherin henkilökohtainen läsnäolo ruhtinaskunnan pääkaupungissa Wittenbergissä. Reformaation alkuvuosina Saksin vaaliruhtinas Friedrich Viisas (*der Weise*) oli vielä harras katolinen, ja hän oli muun muassa kerännyt huomattavan kokoelman pyhäinjäännöksiä.[171] Lucas Cranach vanhemman taideverstaan ja painotalon sijainti Wittenbergissä sekä hänen tuotteliaisuutensa ja henkilökohtainen suhteensa Lutheriin vaikuttivat myönteisesti reformaation sanoman visuaaliseen leviämiseen. Saksin vaaliruhtinaat olivat olleet taiteen suosioita ja käyttäneet taidetta propagandan tarkoituksissa kuitenkin jo ennen reformaatiota. Esimerkiksi Friedrich Viisas oli maalauttanut itsensä lukuisiin taideteoksiin Neitsyt Marian ja pyhimysten kanssa, millä hän oli pyrkinyt korostamaan hurskauttaan ja uskonnollisuuttaan. Myöhemmin hän kuvasi itsensä samaan tapaan Lutherin kanssa ja painotti näin asemaansa reformaation tukijana, puolustajana ja suojelijana.[172]

Saksin ruhtinaiden tilaamalla taiteella oli myös poliittisia tarkoitusperiä. Kuvien poliittinen sisältö on nähtävissä erityisesti Friedrich Viisaan veljenpojan Johann Friedrich Jalomielisen (*der Grossmütige*) aikaisessa taiteessa. Hän kuvautti itsensä muotokuviin yhdessä isänsä ja setänsä kanssa kunnioittaakseen heidän muistoaan, mutta toisaalta korostaakseen sekä heidän että omaa asemaansa reformaation kannattajina ja vakuuttaakseen laillisuuttaan heidän seuraajanaan.[173] Myöhemmin Johann Friedrich korosti asemaansa myös reformaation marttyyrina. Hän kuvautti itsensä muotokuviin niin, että hänen Mühlbergin taistelussa kasvoihinsa saama arpi näkyi

166 Cameron 1991, 6; Christensen 1992, 47; Harbison 1969, 15.
167 Scribner 1994, 8.
168 Christensen 1979, 160–162; Panofsky 1969, 10.
169 Christensen 1979, 124–125, 156–157; Halewood 1982, 22–108; Harbison 1969, 16–24, 36.
170 Harbison 1995, 11–17, 23–29, 118–128.
171 Christensen 1992, 19–20; Pettegree 2002, 90, 97.
172 Christensen 1992, 5–27, 124, 128; Scribner 1994, 221, 227.
173 Christensen 1992, 9–12, 26–27, 38–46, 124–129; Koerner 2004, 242–243.

Kuva 8.

Lucas Cranach nuoremman puupiirros vuodelta 1547, jossa Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich on kuvattu täydessä asepuvussa, miekassaan teksti VDMIE.

Fig. 8.

Woodcut by Lucas Cranach the Younger from 1547 in which Elector Johann Friedrich of Saxony is depicted in full armour with the text VDMIE on his sword.

niissä selvästi. Arpi korosti hänen ansiokasta uhrautumistaan protestanttisen uskon puolesta. Saksin vaaliruhtinaat käyttivät kuvallisen propagandansa yhteydessä lisäksi erilaisia iskulauseita. Ensimmäisiä esimerkkejä iskulauseiden käytöstä on Friedrich Viisaan vuodelta 1522 peräisin oleva mitali, jonka kääntöpuolella on teksti VERBVM DOMINI MANET IN AETERNVM (“Jumalan sana kestää ikuisesti”). Se esiintyi myös lyhennyksinä VDMIAE tai VDMIE ja siitä tuli protestanttien laajimmalle levinnyt iskulause. Toinen protestanttien käyttämä iskulause oli CRUX CHRISTI NOSTRA SALUS (“Kristuksen risti on pelastajamme”), joka esiintyi muodoissa CCNS tai CCSN. Lisäksi lause SPES MEA IN DEO EST (“Toivoni on Jumalassa”) esiintyi Johann Friedrichin muotokuvissa koko hänen hallituskautensa ajan.[174] Nämä iskulauseet esiintyvät myös kaakeleissa. Johann Friedrichistä tehtiin muotokuvia vielä hänen kuolemansakin jälkeen ja Augsburgin vuoden 1530 valtiopäivien kuvaukset olivat suosittuja reformaation tapahtumista muistuttavia kuva-aiheita aina 1630-luvulle asti.[175]

174 Christensen 1992, 28–29, 66–69, 72, 87, 92–101.
175 Koerner 2004, 19–24.

Humanismi ja renessanssi

Kaiken edellä kuvaillun lisäksi materiaalisen kulttuurin kehittymiseen vaikuttivat humanismi ja renessanssi. Humanismi syntyi 1300-luvun Italiassa ja se korosti antiikin kulttuurin, kirjallisuuden ja filosofian tutkimista alkuperäisiä lähteitä tulkitsemalla.[176] Humanismin vaikutus materiaaliseen kulttuuriin näkyi antikin ihannoinnin lisäksi yksilöllisyyden korostamisen kasvussa, mielipiteiden, kokemusten ja tunteiden esittämisen korostamisessa sekä tyylikkyyden ja selkeyden ihanteiden arvostamisessa.[177] Humanismi vaikutti positiivisesti myös varallisuuden esittämiseen ja ylelliseen kulutukseen, joiden katolinen kirkko katsoi olevan syntisiä. Humanistit vertasivat materiaalista loistoa muun muassa jalomielisyyteen. Hyvät tavat nousivat arvostetuiksi paljolti humanismin vaikutuksesta, ja erityisesti 1500-luvulla ilmestyi runsaasti kirjallisuutta, joka antoi ohjeita tavoista sekä etiikasta.[178]

Humanismin tapaan renessanssi sai alkunsa Italiassa 1300–1400-luvuilla antiikin ihannoinnin seurauksena. Alppien pohjoispuolisille alueille se levisi 1400-luvun kuluessa. Sen vaikutus alkoi näkyä laajemmin Pohjois-Euroopan materiaalisessa kulttuurissa vasta 1530-luvulta lähtien. Renessanssityyli omaksuttiin eri alueilla hieman eri tavoilla, ja erilaiset tulkinnat ja toisaalta väärinymmärrykset johtivat erilaisiin versioihin renessanssityylistä. Alankomainen ja saksalainen taide uudistuivat samaan aikaan myös itsenäisesti, ja toisinaan vaikutteet renessanssitaiteen muotoutumisessa liikkuivat molempiin suuntiin. Antiikista lainatut arkkitehtoniset yksityiskohdat kuten pylväät ja pyörökaaret olivat tyypillisiä renessanssin taiteelle, ja antiikin ihannointiin kuului myös keisarimuotokuvien jäljittely ja antiikin tarinoiden kuvaukset.[179] Gotiikan taiteen tapaan renessanssitaiteen kuva-aiheilla oli pedagoginen ja moraalinen tarkoitus, ja Raamatun sekä antiikin tarinoiden tuli toimia esikuvina hyveelliselle elämälle ja oikealle käytökselle. Antiikin tarinat liitettiin sulassa sovussa uskonnollisten aiheiden joukkoon.[180]

Ruotsiin ja Suomeen renessanssitaide saapui aluksi ulkomaisten käyttöesineiden muodossa, ja sen vaikutus näkyi vasta myöhemmin arkkitehtuurissa ja sisustustaiteessa.[181] Varsinaisesti renessanssityyli saapui Ruotsiin ja Suomeen Kustaa Vaasan 1530-luvulta lähtien maahan kutsumien saksalaisten ja hollantilaisten käsityöläisten mukana, jotka työskentelivät erityisesti kuninkaan linnoissa. Suomessa varsinaisesta renessanssin arkkitehtuurista ja sisustustaiteesta voidaan puhua vasta 1560-luvulta lähtien. Maallisen taiteen ensimmäiset renessanssityyliset esimerkit ovat Turun linnan 1530-luvulle ajoitetut seinämaalaukset, mutta sinnekin renessanssin saapui toden teolla vasta 1560-luvulla.[182]

Teknologiset uudistukset

Teknologisista uudistuksista eniten jokapäiväistä elämää muuttivat painotekniikan kehitys, ruudin käyttöönotto ja laivanrakennustaidon kehitys. Painotekniikka levitti uusia ajatuksia ja muotia nopeasti halki Euroopan, tuliaseet muuttivat linnojen arkkitehtuuria ja uudet merikelpoiset laivat mahdollistivat valtamertentakaiset valloitukset sekä uusien hyödykkeiden käyttöönoton.[183]

176 Kopperi 1994, 40–45, 51; Kristeller 1961, 9–10, 110; Pettegree 2002, 93–94.
177 Burke 1998, 29–31; Kristeller 1961, 21, 124.
178 Braudel 1982, 580; Goldthwaite 1993, 205–211.
179 Burke 1992, 7–8; 1998, 6–18, 34, 66, 83, 101–107, 169, 209, 235.
180 Johannesson 1996, 25.
181 Alm 1996, 44; Knutsson 1996, 193–194.
182 Gardberg 1959, 208, 221–222; Gardberg 2005, 25–31; Johannesson 1996, 10–11; Knutsson 1996, 193–194; Lagerstam 2005a, 15–19; 2005b, 32.
183 Friedrichs 1995, 94–95.

Vaikka ruuti saapui Eurooppaan jo 1200-luvun lopulla, otettiin se käyttöön sodankäynnissä varsinaisesti vasta vuosien 1450–1550 välillä. Varhaisimmat painavat tykit olivat kalliita valmistaa, ja ne pysyivät pitkään piiritysaseina. Tuliaseet alkoivat muuttaa linnojen arkkitehtuuria suuremmassa määrin vasta 1500-luvulla. Koska muurien täytyi kestää tuliaseiden iskut, niiden rakennetta vahvistettiin ja niihin lisättiin erilaisia ulkonevia tykkitorneja ja myöhemmin bastioneja.[184] Keskiajalla vihollisen ainoa keino hyökätä linnaan oli ollut sen muurien yli nuolin ja kivilingoin, ja puolustuksen tärkein kohta ampumakerroksineen oli sijainnut muurinharjalla. Muurien murtamisen mahdollistaneiden tuliaseiden myötä puolustuksen painopiste siirtyi linnojen alimpiin osiin ja niiden ulkopuolisiin torneihin.

Myös linnojen asuin- ja puolustusosat erotettiin samoista syistä toisistaan. Keskiajan linnoille oli ollut ominaista asuin- ja puolustustilojen sijainti samojen umpinaisten muurien takana, mutta kun linnojen puolustusosat siirtyivät maan tasalle, eriytyivät asuintilat selvemmin erillisiksi osiksi linnaa. Keskiajan linnojen ikkunat olivat olleet pieniä ampuma-aukkoja ulkoseinissä, ja suuremmat ikkunat olivat avautuneet vain linnojen sisäpihoille. Ikkunoita suurennettiin ja niitä rakennettiin myös ulkoseinille 1500-luvulla. Keskiajalla jokaiseen linnan huoneeseen oli ollut oma sisäänkäyntinsä, jonne johtivat erilliset portaat, mutta 1500-luvulla linnojen sisätilat yhtenäistyivät, jolloin eri huoneet yhdistettiin toisiinsa väliovin.[185] Toisaalta tilojen eriytymisen syyksi on esitetty kuninkaiden riveissä palvelleiden sotilaiden palkkauksen muuttumista. Kun ulkomaiset palkkasotilaat korvasivat kotimaiset ritarit kuningasta ja linnanherroja palvelleina sotilaina, siirrettiin linnanherrojen asuintilat kauemmas sotilaiden asuintiloista.[186] Kaakeliuunien kehitys liittyi välillisesti linnojen asuinosien ja puolustusosien erottamiseen toisistaan, jolloin asuinhuoneiden lämmittämiseen ryhdyttiin panostamaan aikaisempaa enemmän.

Myös painotekniikan kehittyminen vaikutti taiteen kuva-aiheiden leviämisen ja monipuolistumisen. Kaakeliuunien kuva-aiheet kopioitiin lähes poikkeuksetta puupiirroksista 1400-luvun lopulta lähtien. Painotekniikan käyttöönotto liittyi muiden keksintöjen olemassaoloon ja kehitykseen, ja se sai varsinaisesti jalansijaa Euroopassa vasta 1400-luvun puolivälissä, kun edellytykset sekä paperin saatavuuteen, sopivan musteen valmistamiseen että painopressien ja metallisten kirjasinten tuottamiseen olivat olemassa.[187] Ensimmäiset painetut kirjat ajoittuvat vuoden 1450 tienoille ja lukutaidon levitessä papiston ulkopuolelle sekä yliopistojen lisääntyessä ja kaupunkien kasvaessa myös painettujen kirjojen kysyntä lisääntyi.[188] Painotuotteet tulivat suosituiksi erityisesti keskiluokan edustajien keskuudessa, joiden tarvitsi lukea ja kirjoittaa kaupallisen ammattinsa puolesta. Varhaisimmat painotalot perustettiinkin kaupan keskuksiin kauppiaiden rahoituksella. Rikkaat keräilijät sitä vastoin arvostivat pitkään alkuperäisiä käsin kopioituja tekstejä. Painotekniikka mahdollisti uusien muotivirtausten, taidetyylien, aatteiden ja teorioiden nopean leviämisen, ja esimerkiksi humanistien ajatukset, reformaation sanoma sekä matematiikan, astronomian ja kartografian teoriat levisivät juuri painotekniikan ansiosta.[189]

184 Coad 1997, 157–158; Hall 1997, 41–43, 55–56, 87–88, 162–163; Rice & Grafton 1994, 10–15.
185 Gardberg 1993a, 9–16.
186 Gardberg 1959, 376–377.
187 Rice & Grafton 1994, 1–4.
188 Pettegree 2002, 79–82.
189 Jardine 1996, 149, 153–155, 177, 223, 350–366; Rice & Grafton 1994, 6.

3 KAAKELIUUNIN KEHITYS LÄMMITYSLAITTEESTA KORISTEELLISEKSI SISUSTUSELEMENTIKSI

3.1. Lämmitys ennen kaakeliuuneja

Kaakeliuuni on varsin myöhäinen keksintö lämmityslaitteiden historiassa, ja Suomessa oli luonnollisesti ollut käytössä monenlaisia lämmityslaitteita ennen sen käyttöönottoa. Niitä olivat olleet erilaiset savuhormittomat avoimet kiukaat ja liedet sekä myöhäiseltä rautakaudelta lähtien muuratut uunit. Keskiajalla käyttöön tulivat lisäksi savuhormilliset takat. Myös muutamia hypokaustiuuneja rakennettiin Suomeen keskiajalla.

Avoimet liedet ja kiukaat olivat luonnonkivistä latomalla valmistettuja savuhormittomia eli sisäänlämpiäviä lämmityslaitteita. Ne vapauttivat lämmitettäessä syntyneen savun suoraan huonetilaan, josta se poistui joko katossa tai seinässä olleen savuaukon kautta. Muurattu uuni oli hieman avointa liettä ja kiuasta kehittyneempi, mutta edelleen savuhormiton. Se muurattiin kivistä savea tai kalkkia apuna käyttäen, ja sen holvattu kate varasi lämpöä avointa liettä paremmin. Uunin valmistustekniikka levisi Suomeen esihistoriallisen ja keskiajan taitteessa, ja se pysyi yleisenä lämmityslaitteena pitkään uuden ajan puolella. Sen käyttö ei ollut juurikaan avointa liettä mukavampaa, koska se vapautti savun edelleen huonetilaan. Sekä muurattu uuni että avoin liesi tarvitsivat toimiakseen vain yhden huoneen, jossa ruoanvalmistuksen lisäksi myös työskenneltiin, oleskeltiin ja nukuttiin. Savutuvat ja savupirtit olivat savun hämärtämiä huoneita, joissa oli lämmönhukan estämiseksi vain pienet puisilla työntöluukuilla tai eläintenkalvoilla peitetyt ikkuna-aukot.[190]

Arkeologisen lähdeaineiston perusteella myöhäisellä rautakaudella ja varhaisella keskiajalla tyypillisiä asuinrakennusten lämmittäjiä olivat avoimet liedet ja muuratut savikupoliuunit. Esimerkiksi Raision Mullin kylän 1000–1200-luvuille ajoittuvissa rakennuksissa on tulkittu olleen avoimen lieden ja kivistä sekä savi- ja olkiseoksesta muuratun kupoliuunin.[191] Avoimet liedet ja muurattu uuni olivat käytössä myös 1300–1400-lukujen Turussa, joskin muurattu uuni syrjäytti avoimen lieden asuinrakennusten lämmityslaitteena 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa.[192]

Keskiajalla Suomeen levisivät lisäksi takka ja hypokaustiuuni. Takka oli uloslämpiävä eli savuhormillinen. Sen on ajateltu kehittyneen 500–600-luvuilla Bysantissa, josta se levisi keskiajan kuluessa läntiseen Eurooppaan. Savuhormillinen takka muurattiin joko kivistä tai tiilistä, ja se koostui matalalla sijaitsevasta tulisijasta, sen yläpuolisesta kuvusta ja suorasta savuhormista. Vaikka takka oli savuhormillinen, vapautti sen

190 Heinämies 1989, 77–80; Korhonen 1985, 352; 2006, 94–99.
191 Vuorinen 2003, 130–132.
192 Kykyri 2003, 112–113.

avoin tulipesä osan savusta edelleen huoneen sisälle. Lisäksi takka lämmitti huonetta vain silloin, kun siinä paloi tuli. Se oli kuitenkin savuhorminsa ansiosta siistimpi ja paloturvallisempi kuin hormiton uuni. Takka levisi ensin linnoihin ja kartanoihin.[193]

Keskiaikainen hypokaustiuuni pohjautui puolestaan antiikin aikana kehitettyyn lämmitysjärjestelmään, jossa tulisija sijaitsi lämmitettävän huoneen alapuolella ja lämmin ilma kulki seinien sisäisissä ja huoneen alisissa savukanavissa. Vanhimmat tunnetut hypokaustiuunit ovat peräisin antiikin Roomasta, jonka kylpylöissä ja huviloissa niitä oli käytetty jo ensimmäisellä vuosisadalla eKr. Keskiajalla hypokaustilämmitystä käytettiin niin, että kellarista sijaitsevasta uunista nouseva lämmin ilma vapautui huoneen lattiassa olevien reikien kautta lämmitettävään huoneeseen. Hypokaustiuuneja rakennettiin keskiajalla lähinnä luostareihin ja linnoihin, mutta myös kaupunkitaloihin.[194] Suomessa hypokaustiuuneja oli keskiajalla käytössä ainakin Turun, Hämeen ja Raaseporin linnoissa, Kuusiston piispanlinnassa sekä Olavinlinnassa.[195] Vaikka hypokaustiuuni levisi esimerkiksi Virossa myös kaupunkien porvariskoteihin[196], pysyi se Suomessa todennäköisesti ainoastaan linnojen lämmityslaitteena. Yksi kaupunkirakennus, jossa olisi saattanut olla hypokaustiuuni keskiajalla, oli Turun raatihuone, josta Kari Uotilan mukaan on löytynyt viitteitä mahdollisesta hypokaustiuunista.[197]

Takka ja hypokaustiuuni olivat pääasiassa linnojen ja kartanoiden lämmityslaitteita, ja kaupungeissa tyypillisiä lämmityslaitteita olivat pitkälle uuden ajan puolelle muuratut savuhormittomat uunit. Niiden käyttöä pyrittiin paloturvallisuussyistä rajoittamaan erilaisin määräyksin, mutta määräyksistä huolimatta esimerkiksi Turussa oli vielä vuonna 1638 käytössä 434 savutupaa.[198]

3.2. Savenvalajien polttouuneista lämmityslaitteiksi

Kaakeliuunin kehityksen alkuvaiheet on usein ajoitettu ensimmäisille vuosisadoille jKr. ja sijoitettu Alppien pohjoispuoliselle alueelle Manner-Eurooppaa. Sen synnyn on katsottu liittyneen roomalaisen ja germaanisen kulttuurin kohtaamiseen roomalaisten valtaamilla germaanialueilla ja kaakeliuunin on katsottu saaneen vaikutteita molempien osapuolten lämmityslaitteista.[199] Roomalaisvaikutuksena kaakeliuunin kehityksessä on pidetty roomalaisten savenvalajien polttouuneista omaksuttua tapaa muurata saviruukkuja uunien seinämiin sekä roomalaisten huviloiden ja kylpylöiden hypokaustiuuneista omaksuttua huoneen ulkopuolisen tulipesän käyttöä. Germaanien uunien on katsottu vaikuttaneen kaakeliuunin kehitykseen lähinnä rakenteensa puolesta.[200]

Roomalaisten savenvalajien tiedetään muuranneen pyöreäsuisia saviruukkuja polttouuniensa tynnyriholvattuihin tai kupolimaisiin seinämiin jo ensimmäisellä vuosisadalla jKr. parantaakseen niiden lämmönvarauskykyä. Saviruukkuja käytettiin antiikin aikana myös rakennusten holvauksissa, koska ne kevensivät rakenteiden painoa.[201] Ehkä myös savenvalajien alkuperäinen syy muurata saviruukkuja uunien

193 Heinämies 1989, 81–83.
194 Ring 1996b, 71–72; Åstrand 1984, 81–83.
195 Drake 1968, 133–135, 147–148; 1994, 21; Gardberg 1959, 68–69, 163; Uotila 2001, 189.
196 Russow 2002, 121–129; 2004, 155–156.
197 Uotila 2003a, 125.
198 Heinämies 1989, 79–80.
199 Mm. Blomqvist 1936, 182; Franz 1969, 14; Liebgott 1972, 3–6; Ring 1996b, 71–72.
200 Franz 1969, 14–15.
201 Franz 1969, 15–16.

seinämiin oli rakenteellinen, ja niiden lämmönvarauskyky huomattiin sivutuotteena. Myöhempinäkin aikoina saviruukkujen lämpöä tasaavaa ominaisuutta on käytetty hyväksi saviastioiden polttouuneissa. Polttouunien nopeat lämpötilanvaihtelut saattoivat nimittäin helposti johtaa siihen, että koko uunillinen astioita meni pilalle, mutta tasainen lämmönnousu ja -lasku takasivat polton paremman onnistumisen.[202] Saviruukkujen lämmönvarauskyvyn hyödyntämisestä polttouuneissa ei ollut enää pitkä matka siihen, että ruukkuja ryhdyttiin muuraamaan myös lämmitysuunien seinämiin.

Toinen kaakeliuunien kehitykseen vaikuttanut tekijä oli hypokaustiuuni, jonka lämmitysteho perustui kuuman ilman johtamiseen huoneiden ulkopuolella sijainneista tulipesistä lattioiden alisiin ja seinien sisäisiin savukanaviin. Ulkopuolinen tulipesä teki hypokaustiuuneista savuttomia, ja seinien sisässä ja lattian alla kulkenut kuuma ilma lämmitti huoneita tasaisesti.[203] Hypokaustiuunien onkin katsottu vaikuttaneen kaakeliuunien kehitykseen juuri lämmitystapansa ansiosta. Myös kaakeliuuneja lämmitettiin toisessa huoneessa sijainneen tulisijan avulla, jolloin ne olivat savuttomia lämmittämänsä huoneen puolella.

Kolmas kaakeliuunin kehitykseen vaikuttanut tekijä oli germaaniväestön uunimalli, josta kaakeliuuniin omaksuttiin sen korkea kaksiosainen rakenne. Se koostui holvimaisesta yläosasta ja neliömäisestä alaosasta.[204] On vaikea arvioida tarkkaa ajankohtaa kaakeliuunin kehittymiselle lopulliseen muotoonsa. Se ei kuitenkaan ollut vielä käytössä antiikin Roomassa, ja ehkä sen kehitys tarvitsi kimmokkeekseen Alppien pohjoispuolisilla alueilla vallinneet ilmastolliset olot. Varhaisimmat varmat arkeologiset todisteet kaakeliuunien käytöstä ovat peräisin Saksasta ja Sveitsistä ja ajoittuvat 1100-luvulle.[205] Koska varhaiset kaakelit muistuttivat tavallisia saviruukkuja, on myös mahdollista, että niitä ei ole aina osattu tunnistaa kaivauksilla. Kirjallisissa lähteissä säilyneet maininnat viittaavat kuitenkin jonkinlaisista ruukuista muurattuihin uuneihin jo 600-luvulla.[206] Eräät tutkijat ovat tulkinneet kaivauksilta löytyneiden 600–900-luvuille ajoittuvien uunienperustusten ja keramiikanpalojen kuuluneen kaakeliuuneihin, mutta ne ovat voineet kuulua myös keramiikanpolttouuneihin.[207] Kaakeliuunien lopullisen kehityksen on katsottu liittyneen rakennusten kehitykseen Euroopan Alppien pohjoispuolisilla alueilla, ja esimerkiksi Saksassa se on yhdistetty porstuallisen tuvan käyttöönottoon.[208] Kaakeliuunin kehittyminen liittyi vahvasti myös edellisessä luvussa kuvattuihin sosio-ekonomisiin muutoksiin.

3.3. Kaakeliuunin muodon ja toimintatavan kehitys

Kaakeliuunien kehitystä voidaan tutkia pystyssä säilyneiden kaakeliuunien, kaivauksilta löydettyjen kaakeleiden, kirjallisten ja kuvallisten lähteiden sekä kaakeliuuneja esittävien pienoismallien avulla. Konkreettisimpia lähteitä ovat säilyneet kaakeliuunit ja kaivauksilta löytyneet kaakelit, mutta erityisesti varhaisen kaakeliuunin muotoa tutkittaessa myös kuvalliset lähteet ja pienoismallit ovat tärkeitä lisälähteitä. Kirjalliset ja kuvalliset lähteet täydentävät tietoja siitä, minkälaisessa ympäristössä kaakeliuunit olivat käytössä.

202 Nenk 1997, 97.
203 Ring 1996b, 71–72; Åstrand 1984, 81–84.
204 Franz 1969, 14–15.
205 Roth Heege 2002a, 211–212; Roth Kaufmann 1997, 475.
206 Blomqvist 1968, 147.
207 Roth Kaufmann 1997, 474.
208 Franz 1969, 14; Roth Kaufmann 1997, 474; Stephan 1991, 8.

Kuva 9.
Würzburgilainen käsikirjoitus noin vuodelta 1250, johon on kuvattu varhainen ruukkukaakeliuuni.

Fig. 9.
Manuscript from Würzburg dating to c. 1250 in which an early vessel tile stove is depicted.

Kuten edellä mainittiin, varhaisimmat varmasti kaakeleiksi tulkitut arkeologiset löydöt ajoittuvat 1100-luvulle.[209] Koska varhaiset kaakelit olivat samannäköisiä kuin pyöreäsuiset ja pyöreäpohjaiset saviruukut, on niiden erottaminen saviruukuista hankalaa. Kaakeleiden tunnistus helpottuu 1300-luvulta lähtien, kun niiden muoto eriytyi selvemmin saviruukuista. Ne myös yleistyivät, jolloin niitä alkaa esiintyä enemmän kaivausten löytöaineistossa.

Ensimmäiset kokonaisina säilyneet kaakeliuunit ovat peräisin 1400-luvun lopulta. Vain harvat uuneista ovat säilyneet aivan alkuperäisessä asussaan, sillä niihin on uudelleenpystytysten yhteydessä lisätty uusia kaakeleita ja niiden muotoa on monesti muutettu uuden muodin mukaiseksi.[210] Varhaisimmat säilyneet uunit ovat joko gottilais- tai renessanssityylisiä. Säilyneet ruukkukaakeliuunit eivät ole ulkonäöstään huolimatta yhtä vanhoja, sillä niiden valmistus on jatkunut esimerkiksi Saksassa ja Unkarissa lähes nykypäiviin asti.[211] Myös Suomessa kaakeliuunien käyttö on jatkunut, mutta niiden sisärakenne, ulkonäkö ja toimintatapa ovat muuttuneet siinä määrin, että niitä ei voi käyttää apuna keskiajan ja uuden ajan alun kaakeliuuneja tutkittaessa.

Varhaisimmat kaakeliuuneista säilyneet piirrokset ovat peräisin 1200-luvulta. Yksi varhaisimmista on peräisin würzburgilaisesta käsikirjoituksesta, joka on noin vuodelta 1250. Siinä on kuvattu portaittain ylöspäin kapeneva kaakeliuuni, jonka seinämiä peittävät mustina ympyröinä kuvatut ruukkukaakelit (kuva 9).[212] Myös muissa varhaisissa kaakeliuunia kuvaavissa piirroksissa kaakelit on kuvattu mustina ympyröinä

209 Roth Heege 2002a, 211–212.
210 Franz 1969, 44, 56–57, 124; Ring 1996b, 71–72; Strauss 1968, 22.
211 Franz 1969, 26, 39; Sabján 2001, 329–330; 2007, 158–160; Stephan 1991, 30.
212 Roth Heege 2002a, 211; Henkel 1997, Abb. 3 ;1999, Abb. A.1.

uunin seinämiin. Uunit on usein esitetty alaosastaan nelikulmaisina ja yläosastaan pyöreän kupolimaisina. Keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa kaakeliuunien kuvaukset muuttuvat tarkemmiksi, jolloin niiden perusteella on mahdollista tehdä aikaisempaa yksityiskohtaisempia päätelmiä uunin ulkonäöstä, muodosta ja sen eri osien suhteesta toisiinsa. Kuvat antavat tietoa myös kaakeliuunien sijainnista huoneessa ja siitä minkälaisissa sosiaalisissa ympäristöissä ne ovat sijainneet.[213] Kuvista ei kuitenkaan käy ilmi millaisia kuva-aiheita kaakeleissa esiintyi. Ne paljastavat sitä vastoin mielenkiintoisia yksityiskohtia kaakeliuunien käytöstä. Kaakeliuunin päälle on joskus kuvattu astioita, joiden sisältöä pidettiin lämpimänä uunista vapautuneella lämmöllä, ja niiden vierustoille on kuvattu puisia penkkejä istumista varten. Uunien yhteyteen on usein kuvattu lisäksi puisia telineitä, jotka viittaavat kaakeliuunin lämpöä käytetyn hyväksi esimerkiksi vaatteita kuivatettaessa. Ruukkukaakeleiden sisään on toisinaan kuvattu laitetun ruokaa lämpiämään, kuten omenoita.[214]

Kaakeliuuneja koskevat kirjalliset lähteet kertovat puolestaan niiden pystyttämiseen liittyvistä yksityiskohdista ja uuneihin tilattujen kaakeleiden lukumääristä. Ne eivät kuitenkaan kerro minkälaisista kaakeleista oli kyse tai minkälaisilla kuva-aiheilla kaakelit oli varustettu. Varhaisimmat kaakeleiden lukumääristä kertovat kirjalliset lähteet ovat peräisin 1300-luvulta. Esimerkiksi Kölnin kaupungin tilikirjoissa on säilynyt mainintoja kaakeleiden ostamisesta vuosina 1373 ja 1377 mestari Arnoldilta, ja niiden muuraamisesta Kölnin kaupunginmuurin torneihin ja tupiin. Kaakelit on mainittu kyseisissä lähteissä muodossa *kakelis*.[215] Sana *kachelenovan* esiintyy vuonna 1405 Hildesheimilaisessa kaupungin laskussa[216] ja kaakeleita tarkoittanut *koecheln* sana esiintyy lähteissä ainakin jo vuonna 1421.[217] Tilattujen kaakeleiden lukumäärät vaihtelevat 60–120 kaakelin välillä.[218] Savenvalajat mainitaan 1400-luvulta lähtien *kachelbäcker* tai *kagelbecker* -nimillä.[219] Eri maiden kirjallisissa lähteissä säilyneet maininnat kaakeliuunien pystyttämisestä ovat kuitenkin lähes poikkeuksetta myöhäisempiä kuin niistä kertovat arkeologiset lähteet.

Savesta polttamalla valmistettuja uunien pienoismalleja on säilynyt 1500-luvulta lähtien. Ne ovat noin 10–40 cm korkuisia esineitä, jotka on lasitettu kaakeleiden tapaan. Ne ovat tarkkoja malleja kaakeliuunin muodosta ja sen osien suhteesta toisiinsa, mutta kokonsa vuoksi niissä ei useinkaan ole kuvattu yksityiskohtaisesti yksittäisten kaakeleiden kuva-aiheita. Niiden on ajateltu toimineen mallikirjojen tavoin savenvalajien ohjeina uuneja rakennettaessa. Varsinaisia mallikirjoja savenvalajat eivät ilmeisesti käyttäneet. On myös esitetty, että pienoismallien oli tarkoitus toimia vain suuntaa-antavina esimerkkeinä kaakeliuunin ulkonäöstä ja rakenteesta, jolloin ne olisivat olleet ohjeiden sijasta mainoksia, joilla savenvalajat olisivat esitelleet valmistamiensa uunien ulkonäköä mahdollisille ostajille.[220]

213 Franz 1969, 16–17, 66; Strauss 1968, 22–35.
214 Franz 1969, 65–66; Henkel 1999, Abb. A.1–A.76; Strauss 1968, Abb. 10–12, 20, 28, 29, 32.
215 Unger 1988, 11, 22.
216 Franz 1969, 38.
217 Henkel 1999, 50.
218 Stephan 1991, 30–31.
219 Unger 1988, 22–23.
220 Franz 1969, 74–75, 95; Henkel 1999, 20; Roth Heege 2002a, 226–227.

Kuva 10.
Ruukkukaakeliuunin pienoismalli Nordiska Museetin kokoelmista Tukholmasta (NM77057). Luettelointikortissa pienoismallin on mainittu ostetun huutokaupasta Kölnistä vuonna 1893. Pienoismallin korkeus on noin 21 cm, pituus noin 23 cm ja leveys noin 11 cm.

Fig. 10.
A miniature tile stove model from the collections of Nordiska Museet in Stockholm (NM77057). The catalogue card mentions that the model has been bought from an auction in Köln in 1893. The height of the model is c. 21 cm, length c. 23 cm and width c. 11 cm.

Ruukkukaakeliuuni

Vaikka kaikissa edellä mainituissa lähteissä on omat puutteensa, niitä yhdistämällä voidaan saada suhteellisen tarkka käsitys varhaisen kaakeliuunin ulkonäöstä, rakenteesta ja toimintatavasta. Ruukkukaakeliuuni koostui sokkelimaisesta alaosasta ja kaksiosaisesta rungosta, jonka seinämät oli muurattu savesta, kivistä ja ruukunmuotoisista kaakeleista. Sokkeli rakentui todennäköisesti kivistä tai tiilistä ja savesta ja halkaisijaltaan se oli nelikulmainen. Joskus sokkelin alaosa on kuvattu myös kaarevaksi, jolloin sen kulmien muoto muistuttaa jalkoja. Uunin rungon alaosa oli halkaisijaltaan nelikulmainen tai pyöreä, ja sen yläosan laki oli kupolin, tynnyrin tai kartion muotoinen.[221] Rungon seinämissä oli aluksi vain harvakseltaan pyöreäsuisia ruukkukaakeleita, mutta niiden lukumäärä lisääntyi myöhemmin. Ruukkujen määrä kasvoi 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa, ja löydettyjen kaakeleiden perusteella niiden suuaukot muotoiltiin tällöin yhä useammin nelikulmaisen muotoisiksi, mikä mahdollisti kaakeleiden muuraamisen tiiviisti kiinni toisiinsa.[222] Pyöreäsuisten kaakeleiden väliin jäi sitä vastoin aina pieniä välejä.

Kaakelit muurattiin toisiinsa savilaastilla. Kaakeliuunin sisäosa oli ontto, ja uunia piti kasassa ainoastaan kaakeleiden väliin muurattu savilaasti, joka yhdessä kaakeleiden kanssa muodosti uunin seinämän. Kaivauksilta löydettyjen kaakeliuunien jäännösten perusteella uunin kaksiosaisen rungon jakoi usein kahtia tulenkestävä kivilevy. Se esti savua ja nokea pääsemästä uunin rungon yläosaan, ja se vahvisti samalla korkean ja onton uunin rakennetta sen keskiosassa.[223] Saksassa on säilynyt 1300-luvulta lähtien kirjallisia lähteitä, joissa mainitaan kaakeliuuneihin tilattujen kaakeleiden lukumääriä. Ne vaihtelevat 60–120 kappaleen välillä. Myös kaivauksilta löydettyjen kaakeliuunien jäännökset viittaavat samoihin lukuihin. Kaakeleiden lukumäärän ja säilyneiden piirrosten perusteella ruukkukaakeliuunit olivat noin 170–180 cm korkuisia.[224]

Sekä kaakeliuuneja kuvaavat piirrokset että kaivauksilta löytyneet uunien jäännökset osoittavat ruukkukaakeliuunien sijainneen kiinni huoneen seinässä. Ne olivat etupuoleltaan umpinaisia, mutta niiden seinää vasten muuratussa takaosassa

221 Franz 1969, 14–21; Henkel 1999, Abb. A.1–A.26.
222 Henkel 1999, 41; Liebgott 1972, 3–7; Stephan 1991, 27, 34.
223 Hofmann & Hülsemann 1995, 42; Roth Heege & Heege 2003, 331–343.
224 Henkel 1999, 51; Roth Heege & Heege 2003, 343; Stephan 1991, 30–32.

oli aukko, joka avautui seinän läpi toiseen huoneeseen, joka oli tavallisesti keittiö, porstua, käytävä tai porrashuone. Kaakeliuunia lämmitettiin aukon kautta viereisessä huoneessa sijainneen tulisijan avulla. Lämmitettäessä syntynyt savu ei siis päässyt siihen huoneeseen, jossa kaakeliuuni itse sijaitsi, vaan savu poistui seinän takaiseen tilaan. Osa tutkijoista on sitä mieltä, että kaakeliuunin sisällä ei varsinaisesti koskaan poltettu tulta, vaan sinne siirrettiin toisessa tulisijassa palaneiden puiden hiillos.[225] Joidenkin tutkijoiden mielestä kaakeliuunin sisällä on voitu polttaa tulta.[226]

Oli lämmitystapa kumpi tahansa, täytyi kaakeliuunin sisälle muodostuneen savun päästä poistumaan jollain tavalla. Jos kaakeliuunissa oli vain yksi tulipesän aukko, josta sitä lämmitettiin, ei riittävää vetoa lämpimän ilman kiertämiseen tai hiilloksen paloon syntynyt. Kaivauksilta on löytynyt keraamisten saviputkien paloja, joiden on tulkittu kuuluneen savun poistoputkiin. Niiden sijainti ei ole kuitenkaan käynyt ilmi kaivauksilla, mutta niiden on päätelty kulkeneen seinässä tulipesän aukon yläpuolella ja avautuneen kaakeliuunin takaiseen huoneeseen.[227] Ajatusta tukee säilynyt ruukkukaakeliuunin pienoismalli, jonka takaosassa on kaksi aukkoa; suurempi on tulipesän aukko ja pienempi savun poistumisaukko (kuva 10).

Keskiaikaisissa piirroksissa on säilynyt kuitenkin todisteita siitä, että kaakeliuunia olisi toisinaan voitu lämmittää sen etupuolella sijainneen tulipesän aukon kautta, jolloin lämmitettäessä syntynyt savu vapautui samaan huonetilaan kuin missä uuni itse sijaitsi.[228] Suurin osa kaakeliuuneista on kuitenkin sekä piirrosten, pienoismallien että kaivauksilta löydettyjen uuninjäännösten perusteella ollut umpinaisia eli savuttomia lämmittämänsä huoneen puolella. On mahdollista, että kaakeliuuneja tehtiin halvempina versioina yksihuoneisiin tiloihin, joissa uunia ei voitu lämmittää toisen huoneen tulisijan kautta ja että rakenteeltaan monimutkaisempia etupuoleltaan umpinaisia kaakeliuuneja tehtiin monihuoneisiin asuntoihin, joissa uunin lämmittäminen toisen huonetilan kautta oli mahdollista.

Ruukkukaakeliuunin rakennetta ja toimintatapaa on voitu tutkia myös paikoilleen rikkoontuneiden uunien perustusten avulla. Yksi tällainen löytyi Einbeckin kaupungista Saksasta vuonna 1997, ja sen tiedetään tuhoutuneen vuoden 1540 kaupunkipalossa. Uunin on tulkittu sijainneen kaksihuoneisen talon tuvassa. Sen perustus jatkui yhtenäisenä huoneita jakavan seinän läpi, ja sitä lämmitettiin talon porstuassa sijainneen avoimen lieden avulla. Uunin alaosa eli sokkeli koostui kahdesta suuresta kivilaatasta ja myös porstuan puoleisen lieden perustana oli kivilaatta. Uunin sisäosa oli L-kirjaimen muotoinen, ja sen lyhyempi sivu oli porstuan puolella. Kaakeliuunin sisältä löytyi hyllyn jäännökseksi tulkittu rakenne, jonka on ajateltu toimineen ruoan kypsennykseen ja lämmittämiseen tarkoitettuna tasona. Uunin yläosan rakenne ei käynyt ilmi kaivauksilla, koska vain uunin alimmat kaakelikerrat noin 40 cm korkeudelle olivat säilyneet. Rungon on tulkittu muodostuneen kahdesta osasta, joista alempi oli ollut halkaisijaltaan suorakaiteen muotoinen ja ylempi halkaisijaltaan pyöreä ja kapean tornimainen. Kaakeliuunin rungon alaosa oli kiinni huoneita erottaneessa seinässä, ja sen yläosa seisoi vapaasti.

Kaivauksilta löytyi erikokoisia ruukkukaakeleita, joista pienempien on ajateltu sijainneen uunin yläosassa ja suurempien uunin alaosassa. Kaikissa kaakeleissa on pyöreä suuaukko. Kaakeleiden ja kivilaattojen lisäksi uunin perustuksista löytyi myös savilaastia, jolla kaakelit oli kiinnitetty toisiinsa. Savilaastiin oli sekoitettu

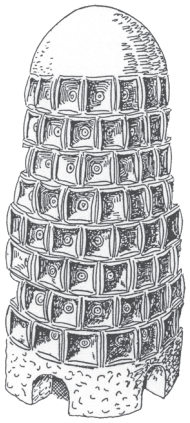

Kuva 11.
Rekonstruktiopiirros ruukkukaakeliuunista, jonka kaakelit ovat suuosastaan nelikulmaisia ja pyöreällä tasaisella pohjalevyllä varustettuja.

Fig. 11.
Reconstruction drawing of a tile stove which is constructed of vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base.

225 Franz 1969, 14; Liebgott 1972, 4.
226 Hofmann & Hülsemann 1995, 51–52; Roth Heege & Heege 2003, 331–343.
227 Hofmann & Hülsemann 1995, 51–52; Roth Heege & Heege 2003, 331–343.
228 Henkel 1997, 464–465; Strauss 1968, 22. Ks. myös kuva 9.

pellavakuitua, joka teki siitä helposti muotoiltavaa, mutta kovettuessaan kestävää ja lämpöä varaavaa. Savilaasti oli painettu pyöreäsuisten ja pyöreäpohjaisten kaakeleiden väleihin ja sivuihin niin, että vain kaakeleiden pohjat eli takaosat olivat jääneet paljaiksi. Uunin sisäosa oli ontto. Uunin alaosan kivilaatan lisäksi kaivauksilta löytyi toinenkin kivilevy, joka oli erottanut kaakeliuunin rungon ylä- ja alaosan toisistaan. Se oli estänyt savun pääsyn kaakeliuunin yläosaan, jolloin se oli kiertänyt vain rungon alaosassa ja poistunut sieltä takaisin porstuan puolelle. Vaakasuora kivilevy vahvisti uunin rakennetta. Kaivausilta löytyi lisäksi keraamisten putkien paloja, joiden on ajateltu kuuluneen savunpoistokanavaan. Sen sijainti ei kuitenkaan käynyt ilmi kaivausten yhteydessä, mutta sen on tulkittu sijainneen hieman tulipesän yläpuolella. Kaakeliuunin laella oli vielä kolmas kivilaatta, joka toimi kattona koko rakenteelle. Kaivauksilla löytyi paloja noin 76 kaakelista, joista osa oli lasitettuja ja osa lasittamattomia. Uunin korkeuden on arvioitu olleen jäännösten ja kaakeleiden lukumäärän perusteella noin 175 cm.

Einbeckin uuninperustus vahvistaa ajatusta, että ruukkukaakeliuuni oli täysin savuton eli umpinainen lämmitettävän huoneen puolella, ja että se liittyi yhteen toisen tulisijan kanssa, minkä avulla sitä lämmitettiin seinän läpi kulkevan aukon kautta. Einbeckin uunin sisällä oli todennäköisesti poltettu tulta, mistä todisteena oli uunin sisältä löydetty kivilaatta, joka oli toiminut polttopuiden pysäytyspisteenä uunin sisällä, jolloin se oli estänyt puiden työntämisen liian lähelle uunin kyljen kaakeleita. Einbeckin uuni vahvistaa myös ajatuksen, että puita poltettaessa syntynyt savu olisi kiertänyt vain uunin rungon alaosassa, ja että se olisi poistunut uunista kapean savuputken kautta.[229]

Gotiikan kaakeliuuni

Kaakeliuunin muoto alkoi saada 1300-luvun jälkipuoliskolta lähtien vaikutteita gotiikan korkeutta tavoittelevasta katedraaliarkkitehtuurista. Goottilaistyylisen uunin kaakelit eivät enää olleet ruukkukaakeleita, vaan koristeellisia nissi- tai levykaakeleita. Nissikaakelit koostuivat suorakaiteen muotoisista kaarevista levyistä ja niiden etuosia koristavista reliefikuvioisista katoksista tai aukotetuista levyistä. Levykaakelit koostuivat puolestaan neliön tai suorakaiteen muotoisista tasaisista ja reliefikoristeisista levyistä, joiden takapinnoilla oli kiinnityslistat. Uunin lakea koristivat usein huipuiltaan suippokaariin tai sakaroihin päättyvät kaakelit, ja myös uunin seinämien kaakeleissa oli koristeina erilaisia gotiikan arkkitehtuurille tyypillisiä muotoja. Samoin kuin katedraalien seinät, jaettiin myös gotiikan kaakeliuunin runko vaakasuorilla koristelistoilla erilaisiin vyöhykkeisiin. Osa kaakeleista muotoiltiin veistoksellisiksi, ja ne erottautuivat kaakeliuunin seinämästä koristeellisiksi kulma- tai kruunukaakeleiksi. Gotiikan kaakeliuuni koostui halkaisijaltaan nelikulmaisesta alaosasta ja kapeasta tornimaisesta yläosasta, joka oli halkaisijaltaan joko pyöreä tai nelikulmainen.[230] Kaakeliuunin perustana toimi ruukkukaakeliuunien tavoin nelikulmainen sokkeli. Uunin runko saatettiin 1400-luvun lopulta lähtien nostaa lattiatasosta koristeellisesti muotoiltujen jalkojen päälle.[231]

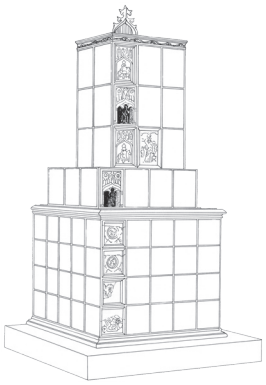

Kuva 12.
Rekonstruktiopiirros goottilaistyylisestä kaakeliuunista, jonka kaakelit ovat syviä nissikaakeleita.

Fig. 12.
Reconstruction drawing of a Gothic tile stove which is constructed of deep niche tiles.

Kaakeliuunin kehitys liittyi samaan aikaan muussa koristetaiteessa, sisustuksessa ja arkkitehtuurissa tapahtuneisiin muutoksiin. Hienoimmat uunit oli tehty

229 Roth Heege 2002a, 220–226; Roth Heege & Heege 2003, 331–346.
230 Franz 1969, 31–40; Liebgott 1972, 9–16.
231 Strauss 1968, 25.

rikkailla reliefikuvilla ja värikkäillä lasitteilla koristetuista kaakeleista, mutta itse uunin toimintatapa pysyi edelleen samanlaisena kuin ruukkukaakeliuuneissa. Pääosa gotiikan kaakeleista oli syviä nissikaakeleita. Niiden takaosat olivat puolikaaren muotoisia ja ne kiinnitettiin toisiinsa savilaastilla ruukkukaakeleiden tapaan. Myös uunin sisäosa oli ruukkukaakeliuunin tapaan ontto. Hohensalzburgin linnassa Itävallassa on säilynyt kokonainen vuonna 1501 pystytetty goottilaistyylinen loistouuni, jonka kaakelit on monivärisesti lasitettu ja rikkaasti koristeltu.[232]

Renessanssikaakeliuuni

Kaakeleiden koristelu alkoi saada vaikutteita renessanssitaiteen yksityiskohdista 1520–1530-luvuilta lähtien. Ensimmäiset muodoltaan renessanssityyliä edustavat uunit valmistettiin 1500-luvun puolivälissä. Renessanssikaakeliuunin kehityksen tutkiminen on helpompaa kuin aikaisempien kaakeliuunien, koska niistä on säilynyt enemmän kuvallisia lähteitä ja niitä on säilynyt enemmän pystyssä. Lisäksi niistä kertovat arkeologiset löydöt ovat aikaisempia kaakelityyppejä runsaampia. Renessanssityyliset kaakelit olivat etupuoleltaan tasaisia neliön tai suorakaiteen muotoisia reliefikoristeisia levyjä. Niiden takapinnoilla oli kiinnitystä helpottavat, kaakeleiden lämmönvarausta parantavat ja uunin rakennetta vahvistavat listat. Renessanssikaakeliuunin rungon alaosa oli halkaisijaltaan nelikulmainen samoin kuin gotiikan kaakeliuuneissa. Sen rungon yläosa oli lähes aina nelikulmainen, kun se gotiikan kaakeliuuneissa oli usein ollut pyöreä. Uunin perusta muodostui nelikulmaisesta sokkelista tai uunin runko nostettiin lattiasta koristeellisten jalkojen päälle. Jalat olivat joko metallista valettuja, kivestä veistettyjä tai savesta poltettuja.

Renessanssin vaikutus näkyi 1500-luvun puolivälin jälkeen uuneissa lisääntyneenä erikoiskaakeleiden kuten lista-, kulma-, friisi- ja kruunukaakeleiden käyttönä. Niiden profiloidut muodot ja yhtenäiset koristekuviot jäsensivät kaakeliuunien kyljet eri osiin. Goottilaistyylisten uunien yläosan suippokaaret muuttuivat renessanssityylisissä uuneissa pyörökaariksi ja sakarat tasaisiksi friiseiksi ja listoiksi. Renessanssikaakeliuunit olivat yleensä noin kahden metrin korkuisia, mutta jopa yli kymmenmetrisiä kaakeliuuneja tiedetään rakennetun.[233] Yksi tällainen suuruuni rakennettiin vuosina 1545–1546 Gdańskin kaupungin suurporvariston kokoontumispaikkaan, Artushofiin. Se oli noin yksitoista metriä korkea ja se oli muurattu runsaasta viidestäsadasta kaakelista.[234] Tavallisen kokoisessa renessanssikaakeliuunissa oli todennäköisesti noin sata kaakelia.[235]

Myös renessanssikaakeliuunin rakennetta ja toimintatapaa on voitu tutkia kaivauksilta löytyneiden kaakeliuunien jäännöksien avulla. Yksi tällainen on Saksan Bremervördestä vuosina 1991–1992 löydetty uuninjäännös, jonka rakentaminen ajoittuu 1500-luvun lopulle. Sen tiedetään tuhoutuneen 30-vuotisessa sodassa vuonna 1646.[236] Bremervörden kaakeliuunin sokkeli oli muurattu tiilistä, ja uunin runko muodostui halkaisijaltaan suorakaiteen muotoisesta alaosasta ja halkaisijaltaan pyöreästä vapaasti seisovasta yläosasta. Rungon alaosan kaakelit olivat tasaisia neliön tai suorakaiteen muotoisia levykaakeleita ja sen yläosan kaakelit olivat uunin muodon pyöreyden vuoksi hieman kaarevia suorakaiteen muotoisia levykaakeleita. Uunin kulmat ja kruunu koostuivat veistoksellisen koristeellisista kulma- ja kruunukaakeleista.

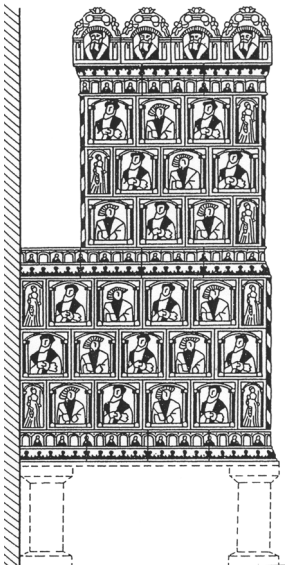

Kuva 13.
Rekonstruktiopiirros renessanssikaakeliuunista, jonka kaakelit ovat kiinnityslistallisia levykaakeleita.

Fig. 13.
Reconstruction drawing of a Renaissance tile stove which is constructed of panel tiles with a flange.

232 Franz 1969, 57.
233 Franz 1969, 38–45, 71, 87, 90, 116.
234 Kilarska & Kilarski 1993, 31–32; Kilarska 2007, 131–135.
235 Hofmann & Hülsemann 1995, 51–52; Stephan 1991, 31–32.
236 Hofmann & Hülsemann 1995, 8–11.

Uunikaakeleiden lisäksi rakennusjätteen seasta löytyi kivilaattoja, metallikoukkuja, tiiliä ja savilaastin paloja. Niiden perusteella on voitu päätellä, että Bremervörden renessanssikaakelit oli liitetty toisiinsa savilaastilla, jonka sekoitteena oli käytetty olkia sekä tiili- ja kivimurskaa.

Koska levykaakelit olivat erimuotoisia kuin syvät ruukkukaakelit, oli myös niiden kiinnitystapa uunissa erilainen. Niiden takapinoille liitettiin kiinnitystä helpottaneet ja kaakeleiden syvyyttä lisänneet kiinnityslistat, jotka myötäilivät kaakelin nelikulmaista muotoa, ja muodostivat kaukalomaisen tilan kaakelin takapinnalle. Kiinnityslistojen seinämissä oli usein pieniä reikiä, joiden läpi pujotetuilla metallikoukuilla tai -langoilla kaakelit voitiin sitoa kiinni tosiinsa. Tällaisia reikiä löytyi myös Bremervörden kaakeleiden kiinnityslistoista ja niiden perusteella on voitu tulkita, että rakennusjätteen seasta löytyneet metallikoukut olivat kaakeleita toisiinsa liittäneitä koukkuja. Koukut varmistivat uunin koossapysymisen ja ne myös helpottivat uunin rakentamista. Rakennusjätteen joukosta löytyi myös tiililaattoja, joiden on tulkittu olleen kiinnityslistojen sisään sijoitettuja uunin lämmönvarauskykyä parantaneita täytteitä. Kiinnityslistojen sisäosat voitiin täyttää samassa tarkoituksessa myös kivi- ja tiilimurskan sekaisella savilaastilla. Kiinnityslistojen sisäosa saattoi kuitenkin olla myös tyhjä. Tällöin lämpö siirtyi tulipesästä huoneeseen nopeammin, mutta uuni varasi vähemmän lämpöä. Takaosistaan tyhjät levykaakelit olivat suorassa yhteydessä uunin lämmityksessä syntyneeseen savuun ja ne nokeentuivat takapinnoiltaan. Takaosistaan täytetyt levykaakelit sitä vastoin pysyivät puhtaina noesta. Bremervörden uuninjäännösten seasta löytyi myös kivilevyjen paloja, joiden on tulkittu erottaneen uunin rungon eri osat toisistaan. Kivilevyjä oli asetettu sekä tulipesän katoksi uunin keskiosaan että aivan uunin laelle. Keskiosan levy vahvisti kaakeliuunin rakennetta, joka oli edelleen sisäosastaan ontto. Kivilaatta säteili lämpöä uunin yläosaan, mutta ei päästänyt sinne savua eikä nokea. Ainoastaan uunin rungon alaosa oli muurattu seinään kiinni, kun sen yläosa seisoi vapaasti. Uuninjäännösten yhteydestä löytyi myös keraamisten putkien paloja, joiden on tulkittu toimineen savua uunista pois johtaneina kanavina. Uuni oli jäännösten sekä löytyneiden kaakeleiden lukumäärän perusteella noin 220 cm korkea ja sivumitoiltaan noin 97 x 63 cm kokoinen.

Bremervörden uunin rakenne vahvistaa käsityksen, että myös renessanssikaakeliuuni oli umpinainen julkisivunsa puolelta, ja että sitä lämmitettiin ruukkukaakeliuunien tavoin sen takaosassa sijainneen aukon kautta toisen huoneen puolelta. Uuni vahvistaa lisäksi tulkinnan, että renessanssityylisissä uuneissa rungon yläosa ja alaosa erotettiin toisistaan kivilevyllä, ja että lämmitettäessä syntynyt savu kiersi vain rungon alaosassa. Savu poistui tulipesän yläpuolella olleen aukon kautta takaisin siihen huoneeseen, josta uunia lämmitettiin.[237]

Vaikka renessanssikaakeliuunin sisäosa oli ontto ja sen kaakelit olivat suorassa yhteydessä uunia lämmitettäessä syntyneeseen savuun, saattavat joidenkin kaivauksilta löydettyjen kaakeleiden takaosat olla täysin puhtaita. Tämä voi johtua edellä kuvaillun mukaan joko siitä, että ne olivat sijainneet uunin yläosassa, jonne ei uunin rakenteen johdosta päässyt savua tai siitä, että kaakeleiden kiinnityslistojen sisäosat oli täytetty tiilillä tai kivi- ja tiilimurskan sekaisella savilaastilla. Myös kaakeleiden erilaiset kiinnityslistat voivat kertoa niiden olleen peräisin eri osista uunia. Joidenkin kaakeleiden kiinnityslistat ovat vain noin 2 cm korkuisia, kun useimmissa kaakeleissa ne ovat noin 4–6 cm korkuisia. Edellä mainitussa Gdańskin Artushofin suuruunissa kiinnityslistat olivat jopa 26 cm korkuisia. Matalammilla kiinnityslistoilla varustetut kaakelit sijaitsivat uunin yläosassa, joka ei kantanut yläpuolellaan toista rakennetta,

237 Hofmann & Hülsemann 1995, 10, 42–44, 48–52.

ja jonka kaakeleiden ei näin ollen tarvinnut olla yhtä tukevia kuin alaosassa sijainneiden kaakeleiden. Artushofin suuruunissa kiinnityslistat olivat korkeampia juuri niissä kaakeleissa, jotka sijaitsivat uunin alaosassa. Uunin yläosassa ne olivat vain noin 9 cm korkuisia.[238] Myös arkeologisessa aineistossa on huomattavissa, että matalammilla kiinnityslistoilla varustetut kaakelit ovat tavallisesti vähemmän nokisia kuin korkeilla kiinnityslistoilla varustetut kaakelit.

Kaakeliuunin myöhempi kehitys

Kaakeliuuni asetettiin 1600-luvulta lähtien usein samaan huoneeseen avoimen takan kanssa. Myös tällöin kaakeliuunia lämmitettiin toisessa tulisijassa palaneiden puiden hiilloksella, mutta tässä vaiheessa molemmat tulisijat sijaitsivat samassa huoneessa, ja kaakeliuunissa oli uuniluukku sen etupuolella. Esimerkiksi Skoklosterin linnassa lähellä Tukholmaa on useita 1600-luvun loppupuolella pystytettyjä kaakeliuuneja, jotka on rakennettu avoimen takan viereen, ja joiden kanssa niillä on yhteinen savukanava. Skokosterin kaakeliuuneissa ei siis poltettu tulta, vaan takassa poltetut puut siirrettiin hiilloksena kaakeliuuneihin.[239] Itsenäiset kaakeliuunit alkoivat yleistyä vasta 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa. Niissä oli oma savukanava savupiippuun ja niitä lämmitettiin suoraan uunin etupuolen uuniluukuista.[240]

Keskiajan ja uuden ajan alun kaakeliuunit olivat lämmönvarauskyvystään huolimatta energiaa tuhlaavia. Koska uunin sisäisiä savukanavia ei vielä tunnettu, noin 80 % lämpöenergiasta meni kirjaimellisesti savuna ilmaan. Ensimmäiset yritykset kaakeliuunin lämmönvarauskyvyn parantamiseksi tehtiin jo 1500-luvun toisella puoliskolla. Vuonna 1564 ilmestyi Peter Schmidtin kirja "*Holzkunst Verzeichnis der Figuren und Newen Öfen, von der Ersparung der Neuen Erfundenen Holzkunst*", jossa esiteltiin kuvia uuteen puunsäästötekniikkaan perustuvista kaakeliuunisuunnitelmista. Ne jäivät kuitenkin vain yksittäisiksi kokeiluiksi.[241] Alkavan teollistumisen kausi 1700-luvulla herätti uudelleen huolen polttopuiden suuresta kulutuksesta. Sekä Saksassa että Ruotsissa ryhdyttiin etsimään uusia ratkaisuja kaakeliuunin rakenteen parantamiseksi, jotta kaakeleiden lämmönvarauskyky saataisiin paremmin hyödynnetyksi. Ruotsin valtioneuvosto antoi vuonna 1767 toimeksiannon tulisijojen polttopuita säästävän rakenteen kehittämiseksi. Jo samana vuonna Carl Johan Cronstedt ja Fabian Wrede esittelivät ratkaisuksi kaakeliuunin rakenteen, jossa uunin sisällä kulki useita pysty- ja vaakasuunnassa kulkevia savukanavia, joita myöten lämmin ilma kiersi uunin sisällä pidempään kuin yhdessä suorassa ontossa tilassa. Tieto uudesta rakenteesta levisi nopeasti kaakeliuunin tekijöiden keskuudessa, ja se otettiin pian käyttöön kaikkialla.[242]

Myös rautauunien kehitys liittyi kaakeliuunin myöhempään kehitykseen. Rautauunit koostuivat nimensä mukaisesti rautalevyistä, jotka koristeltiin kaakeleiden tavoin reliefikuvioilla. Kaakeleita voitiin muurata myös samoihin uuneihin rautalaattojen kanssa. Rautauunin ja kaakeliuunin yhdistelmässä alaosan rautalevyt lämpenivät nopeasti, mutta kaakelit varasivat lämpöä pidempään. Saksassa rautauunit otettiin käyttöön 1400-luvulla ja yhdistelmäuunit 1500-luvulla. Pohjoismaissa rautauunien tiedetään tulleen käyttöön 1500-luvun puolivälin tienoilla.[243]

238 Kilarska & Kilarski 1993, 38.
239 Karlson 1951, 114–115; Knutsson 1990, 58; Tunander & Tunander 1982, 47.
240 Ambrosiani 1904, 46.
241 Franz 1969, 73–74; Hofmann & Hülsemann 1995, 51–52.
242 Cramér 1991, 84–85; Hyvönen 1983, 93; Tunander & Tunander 1982, 47–50.
243 Blomqvist 1936, 207–210; Liebgott 1972, 20–21; Roth Heege 2002b, 226.

3.4. Ruukuista reliefikoristeisiksi levyiksi

Ruukkukaakelit

Saksalaisessa tutkimuskirjallisuudessa varhaiset ruukkukaakelit erotetaan toisistaan niiden muotoa ja syvyyttä kuvaavilla nimillä. Koska Suomessa ja muissa Pohjoismaissa oli käytössä vain muutaman muotoisia ruukkukaakeleita, ei niiden nimitysten tarkennukselle ole ollut samanlaista tarvetta kuin Saksassa. Täällä ruukun muotoisia kaakeleita on kuvattu ainoastaan termeillä ruukku- tai pottikaakeli. Myös tässä tutkimuksessa käytetään ruukkukaakeli -sanaa kuvaamaan kaikkia Suomesta löydettyjä ruukun muotoisia kaakeleita.

Saksassa kaakeleiden typologiaa ja terminologiaa on kehittänyt muun muassa Jürg Tauber ja kaakelitypologian isänä pidetään usein jo vuonna 1910 kaakeleista kirjoittanutta Sune Ambrosiania.[244] Tässä yhteydessä käytän Matthias Henkelin ja Hans-Georg Stephanin osittain edellisiin perustuvia määritelmiä kaakeleita koskevista termeistä. Sekä Henkel että Stephan käyttävät syvistä suippopohjaisista kaakeleista nimitystä suippokaakeli (*Spitzkachel*) ja pyöreäpohjaisista ja pyöreäsuisista kaakeleista nimitystä ruukkukaakeli (*Topfkachel*). Niiden joukkoon Henkel lisää myös tasapohjaisen korkean ruukkukaakelin muodon, jota hän kuvaa pikarikaakeliksi (*Becherkachel*). Nämä kaikki kolme tyyppiä olivat varhaisimpia kaakeleiden muotoja. Niiden ominaispiirre on niiden syvyys eli korkeus, joka Henkelin määritelmän mukaan on noin kaksi tai kolme kertaa suurempi kuin kaakelin suuaukon läpimitta. Erona edellisiin käytetään matalista pyöreäpohjaisista ja pyöreäsuisista kaakeleista nimitystä kuppikaakeli (*Napfkachel*) ja samantyyppisistä matalista, mutta laakeammista pyöreäpohjaisista ja pyöreäsuisista kaakeleista nimitystä maljakaakeli (*Schüsselkachel*). Maljakaakelit saattoivat olla myös tasapohjaisia. Niiden korkeus oli Henkelin mukaan ¾ kaakelin suuaukon läpimitasta, joten niiden leveys oli suurempi kuin syvyys.[245] Suippokaakelit ovat varhaisimpia kaakeleita ja ne ajoittuvat Stephanin mukaan noin 1200–1300-luvuille. Kuppi- ja maljakaakelit ovat kaakelityypeistä nuorimpia ja ajoittuvat noin 1400–1500-luvuille.[246]

Ruukkukaakelit voitiin muurata uunin seinämään joko suuosa tai pohjaosa huoneeseen päin suunnattuna. Ensin mainitussa tapauksessa kaakelit näyttivät huoneesta käsin koverilta ja jälkimmäisessä kuperilta. Molemmissa tapauksissa kaakelit muurattiin toisiinsa savilaastilla, jota painettiin paksu kerros kaakeleiden väleihin. Kuperat ja koverat kaakelit kehittyivät myöhemmin omiin suuntiinsa, ja myös niiden koristelu erosi toisistaan. Koveria ruukkukaakeleita koristeltiin niiden huoneeseen päin näkyvistä osista eli suuaukon reunoista ja pohjan sisäpinnalta, kun taas kuperia ruukkukaakeleita koristeltiin niiden pohjan ulkopinnalta. On todennäköistä, että molemmat muodot kehittyivät samanaikaisesti, mutta niiden myöhempään muotoiluun ja koristeluun vaikuttivat kunkin alueen paikallinen perinne ja kaakeleiden erilaisen muuraustavan tarjoamat mahdollisuudet koristelulle.[247] Kaikki tutkijat eivät kuitenkaan mainitse kuperia ruukkukaakeleita lainkaan. Tähän on syynä niiden maantieteellinen levintä, joka kuperien kaakeleiden löytöpaikkojen perusteella rajoittuu lähinnä Sveitsiin ja Unkariin. Esimerkiksi Pohjois-Saksassa kaakelit muurattiin tavallisesti suuosa huoneeseen päin, eikä pohjoissaksalaisia kaakeleita esittelevässä tutkimuskirjallisuudessa useinkaan mainita kuperia ruukkukaakeleita.[248]

244 Ambrosiani 1910; Tauber 1980.
245 Henkel 1999, 8–9, 21–23; Stephan 1991, 19–21, 23–27.
246 Stephan 1991, 19–35.
247 Franz 1969, 16, 24–26.
248 Franz 1969, 26; Henkel 1999, 22.

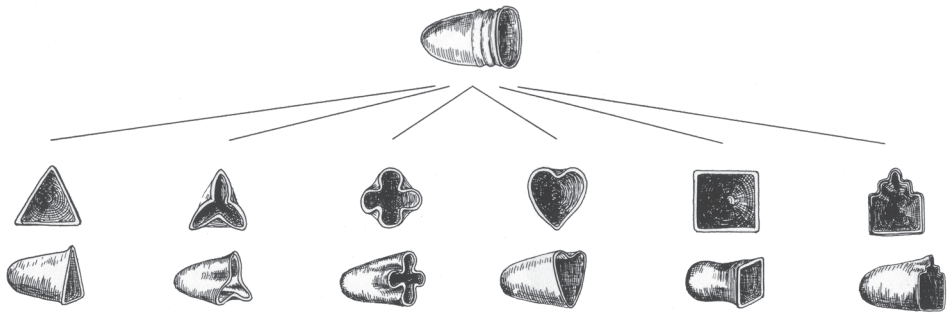

Kuva 14.
Piirros koverien ruukkukaakeleiden kehittymisestä ja niiden suuosien reunojen eri muodoista.

Fig. 14.
Development of concave vessel tiles from a simple form with a round mouth to different types with varying mouth forms.

KOVERAT RUUKKUKAAKELIT

Vanhimmissa koverissa ruukkukaakeleissa on pyöreä suuaukko ja suippo tai pyöreä pohja. Ne ovat koristelemattomia ja ne muistuttavat tavallisia keramiikka-astioita. Niiden korkeus on noin 20–22 cm ja niiden suuaukon halkaisija on noin 10–15 cm. Ne valmistettiin joko käsin tai savenvalupyörän eli dreijan avulla. Niiden pohjaosa on usein käsin muotoillun näköinen, mutta niiden suuaukon reunan ympärillä on usein dreijalla aikaansaatua rihlausta. Koska rihlauskuvio jäi näkymättömiin uunin seinämän sisään, ei sen tarkoitus ollut koristeellinen vaan käytännöllinen. Se helpotti savilaastin tarttumista kaakelin pintaan, kun se muurattiin uunin seinämään.[249] 1300-luvun lopulla valmistettiin myös suuosastaan pyöreitä ruukkukaakeleita, joiden pohjaosa oli tasainen. Tällaisia sylinterinmuotoisia pikarikaakeleita on löydetty muun muassa Tanskasta.[250] Ne ovat huolellisemmin dreijalla muotoiltuja kuin edeltäjänsä, ja lähes koko niiden pintaa peitti rihlauskuvio.

Koveria ruukkukaakeleita ryhdyttiin muotoilemaan koristeellisesti jo 1300-luvulla. Muotoilu tehtiin dreijauksen jälkeen venyttämällä kaakelin suuaukon reunoja eri suuntiin. Suuosat voitiin muotoilla kolmion, kolmi- tai neliapilan, sydämen tai neliön muotoiseksi tai yläosastaan portaittain suippenevaksi. Näistä kolmion ja neliön muotoiset kaakelit voitiin muurata toisiinsa kiinni, mutta monikulmaisten kaakeleiden väliin jäi edelleen pieniä aukkoja. Suuosastaan muotoiltujen kaakeleiden valmistus merkitsi selvää eroa saviastioiden ja kaakeleiden välille. Niiden muoto kehittyi vain uuniin muuraamista varten, kun taas vanhempia tyyppejä oli voitu käyttää edelleen myös astioina. Suuaukoltaan pyöreät ja nelikulmaiset kaakelit olivat arkeologisen löytömateriaalin perusteella tavallisimpia ruukkukaakeleiden muotoja. Koveria ruukkukaakeleita voitiin koristella myös niiden pohjaosien sisäpuolelta. Varhaisimmat pohjaosistaan koristetut koverat ruukkukaakelit ajoittuvat 1300–1400-luvuille. Koristelu tehtiin dreijauksen yhteydessä tai sen jälkeen painamalla kaakelin pohjaan sormilla erilaisia kuvioita. Pohjaosa tarjosi kuitenkin suhteellisen vähän tilaa kuvioille ja varhaiset koverat ruukkukaakelit ovatkin usein kuperia ruukkukaakeleita vaatimattomammin koristeltuja. Varhaisimmat koverat ruukkukaakelit ovat lasittamattomia, mutta niiden lasittamisesta lyijylasitteella on todisteita jo 1300-luvulta. Tyypillisin lasitteen väri oli vihreä, mutta myös ruskea- ja keltalasitteisia kaakeleita valmistettiin.[251]

Koverien ruukkukaakeleiden syvyys pieneni 1400-luvulta lähtien ja niiden suuaukko muotoiltiin yhä useammin nelikulmaiseksi.[252] Kaakeleiden madaltumista ja niiden suuaukon muodon kehittymistä nelikulmaiseksi on selitetty monilla tavoilla.

249 Stephan 1991, 19–22.
250 Liebgott 1972, 6.
251 Franz 1969, 24, 31–35, Abb. 12 a & b.
252 Henkel 1999, 41; Liebgott 1972, 7.

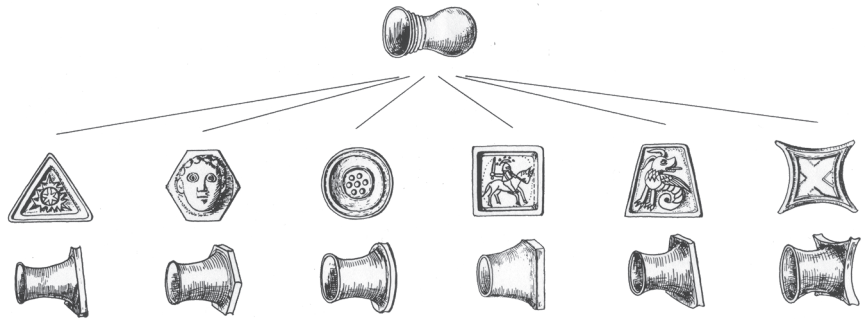

Kuva 15.
Piirros kuperien ruukkukaakeleiden kehittymisestä ja niiden pohjaosien erilaisista koristemuodoista.

Fig. 15.
Development of convex vessel tiles from a simple form with rounded base to different types with varying base forms and decoration.

Useat tutkijat ovat sitä mieltä, että kehitys tapahtui, jotta useampia kaakeleita olisi saatu muuratuksi uunin seinämiin, sillä sekä suuaukon nelikulmaisuus että kaakeleiden madaltuminen mahdollistivat kaakeleiden tiheämmän muurauksen kaarevan uunin seinämiin.[253] Ruukkukaakeleiden madaltumista on kuitenkin selitetty myös siten, että syviä kaakeleita oli vaikea pitää puhtaina, ja että ne menivät lämpöjännitysten johdosta helpommin rikki kuin matalammat kaakelit.[254]

Yleisimpiä ja laajimmalle levinneitä koverien kaakeleiden muotoja olivat 1400-luvulta lähtien juuri nelikulmaisella suuaukolla varustetut kaakelit. Niistä varhaisimmat ajoittuvat jo 1300-luvulle. Ne olivat aluksi korkeita ja pyöreäpohjaisia. Niiden korkeus oli noin 18 cm.[255] Varhaisimmat nelikulmaisella suuaukolla ja tasaisella pyöreällä pohjalla varustetut kaakelit ajoittuvat 1300- ja 1400- lukujen vaihteeseen. Ne muuttuivat vähitellen matalammiksi, lopulta noin 7–9 cm korkuisiksi.[256] Pyöreällä suuaukolla varustettuja kuppi- ja maljakaakeleita valmistettiin kuitenkin edellisten rinnalla ainakin 1500-luvulle asti.[257]

KUPERAT RUUKKUKAAKELIT

Varhaisimmat kuperat ruukkukaakelit olivat koverien ruukkukaakeleiden tavoin pohjastaan pyöreän muotoisia. Myös ne olivat koristelemattomia ja muistuttivat tavallisia keramiikka-astioita. Kuperien kaakeleiden pohjan ulkopinta mahdollisti jo varhain erilaiset koristemuodot, joita tehtiin sekä käsin että muoteilla. Kuperien kaakeleiden pohjan muoto saattoi olla kolmio, monikulmio, ympyrä, neliö, suunnikas tai suippokulmainen. Kolmion ja neliön muotoiset kaakelit voitiin muurata toisiinsa kiinni, mutta muiden muotojen väliin jäi edelleen pieniä aukkoja. Suippokulmaisia kaakeleita voitiin kuitenkin muurata esimerkiksi pyöreiden kaakeleiden sekaan, jolloin ne täyttivät sopivasti kaakeleiden väleihin jääneitä aukkoja. Kuperien ruukkukaakeleiden pohjaosan koristelu kehittyi huippuunsa Sveitsissä ja Unkarissa.

Osa kaakelimuodoista syntyi muotoilemalla ruukun pohjaa käsin. Nelikulmaisella ja puolisuunnikkaan muotoisella levyllä varustetut kaakelit valmistettiin jo kuitenkin yhdistämällä toisiinsa muotilla valmistettu koristelevy ja ruukun muotoisen kaakelin kaulaosa. Kun ruukun pohja leikattiin pois ja sen tilalle liitettiin koristelevy, muodostui ruukun kaulasta kaakelin takaosan kiinnityslista. Ruukun pohja saattoi myös muodostaa kaakelin keskiosan pinnan, ja kun sen reunoille liitettiin nelikulmaiset kehykset, saatiin lopputuloksena levykaakelia muistuttava kaakeli. Varhaisimpia kuperissa kaakeleissa esiintyneitä koristemuotoja ovat plastiset nystyrät ja

253 Ambrosiani 1910, 11; Blomqvist 1936, 182; Franz 1969, 9–11, 21–24; Liebgott 1972, 3–6.
254 Stephan 1991, 28.
255 Stephan 1991, 27, 34.
256 Blomqvist 1936, 184; Henkel 1999, 41; Stephan 1991, 34.
257 Stephan 1991, 23; Roth Heege & Heege 2003, 331–332.

ympyrät. Myös varhaisimmat ihmis- tai eläinfiguureilla varustetut reliefikuvioiset kaakelit ovat peräisin 1300-luvulta. Kaakeleiden valmistuksessa myöhemmin yleiseksi käyneet muotit tulivat siis ensimmäiseksi käyttöön kuperien ruukkukaakeleiden valmistuksessa. Varhaisimmat kuperat ruukkukaakelit ovat lasittamattomia, mutta suuri osa 1300-luvulle ajoittuvista plastisesti koristelluista kaakeleista on lasitettu lyijylasitteella. Koverien ruukkukaakeleiden tapaan lasitteen väreinä esiintyy vihreä, ruskea ja keltainen.[258]

Puolisylinterin muotoiset kaakelit

Myös puolisylinterin muotoiset kaakelit kehittyivät keramiikka-astioista, vaikkakin eri tavalla kuin koverat ja kuperat ruukkukaakelit. Ne valmistettiin halkaisemalla dreijalla valmistettu korkea sylinterin muotoinen astia pystysuunnassa kahtia, jolloin lopputulokseksi saatiin kaksi puolisylinterin muotoista levyä. Näiden suorakaiteen muotoisten kaarevien levyjen yläosiin kiinnitettiin puoliympyrän muotoinen lisäosa kaakelin laeksi ja niiden pohjana toimi astian oma tasainen alaosa. Kaakelin etuosaan voitiin kiinnittää sen yläosaa kattanut esirippumainen koristekatos tai koko kaakelin etuosan peittänyt puhkottu koristelevy. Koristelistan tai -levyn ja kaakelin kaarevan takaosan väliin jäi komeromainen syvennys ja varhaisia puolisylinterin muotoisia kaakeleita kutsutaankin tästä syystä nissikaakeleiksi.[259] Kaakeliuunien varhaisesta kehityksestä kirjoittanut Sune Ambrosiani on yhdistänyt puolisylinterin muotoisten kaakeleiden kehityksen myös kaarevien kattotiilten kehitykseen.[260]

Puolisylinterin muotoisia kaakeleita valmistettiin myös leikkaamalla sylinterin muotoisesta astiasta segmentin kokoisia kaarevia levyjä. Ne olivat näin ollen matalampia kuin täysin puolisylinterin muotoiset kaakelit.[261] Niiden etuosissa oli edelleen katosmainen koristelista, ja niitä kutsutaan nissikaakeleiksi. Lopulta nissikaakelit madaltuivat niin, että koristelistat tai -levyt sulautuivat täysin kiinni kaakelin takaosaan. Nimitän tällaisia kaakeleita tämän tutkimuksen yhteydessä koveriksi levykaakeleiksi. Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa ei ole aina tehty selvää eroa nissikaakelin ja koveran levykaakelin välillä. Esimerkiksi ruotsalaisessa tutkimuskirjallisuudessa jälkimmäistä kaakelityyppiä on usein kuvattu termillä maljakaakeli (*skålkakel*).[262] Koska saksalaisessa tutkimuskirjallisuudessa termiä maljakaakeli käytetään maljamaisesta ruukkukaakelista, en ole ottanut sitä käyttöön tässä tutkimuksessa, vaan käytän puolisylinterin muotoista kaakelia yhteisnimityksenä sekä nissikaakeleille että koverille levykaakeleille. Nissikaakeliksi nimitän puolestaan vain sellaisia suorakaiteen muotoisia kaakeleita, joiden etuosan yläosassa on katosmainen koristelista tai koko kaakelin etuosaa peittää aukotettu koristelevy. Koveriksi levykaakeleiksi nimitän sellaisia suorakaiteen muotoisia kaakeleita, jotka ovat matalampia kuin nissikaakelit mutta syvempiä kuin levykaakelit. Niissä ei ole nissikaakeleille ominaista erillistä koristelistaa tai -levyä, vaan niiden koristelu on yhdessä tasossa. Niissä ei toisaalta ole myöskään levykaakeleille tyypillistä takapinnan kiinnityslistaa, vaan niiden takana on kaksi käsin muotoiltua vaakasuoraa paksunnosta. En käsittele koveria levykaakeleita muita levykaakeleita koskevassa luvussa, koska ne ovat sekä ajoituksellisesti että kehityksellisesti yhteydessä nissikaakeleihin.

258 Franz 1969, 24–33, Abb. 12 a & b.
259 Ambrosiani 1910, 78–87; Franz 1969, 31–35; Liebgott 1972, 8.
260 Ambrosiani 1910, 35–38.
261 Franz 1969, 31–32; Henkel 1999, 23.
262 Wahlöö 1976, Fig. 603, 631–634, 636, 638, 641–642, 654.

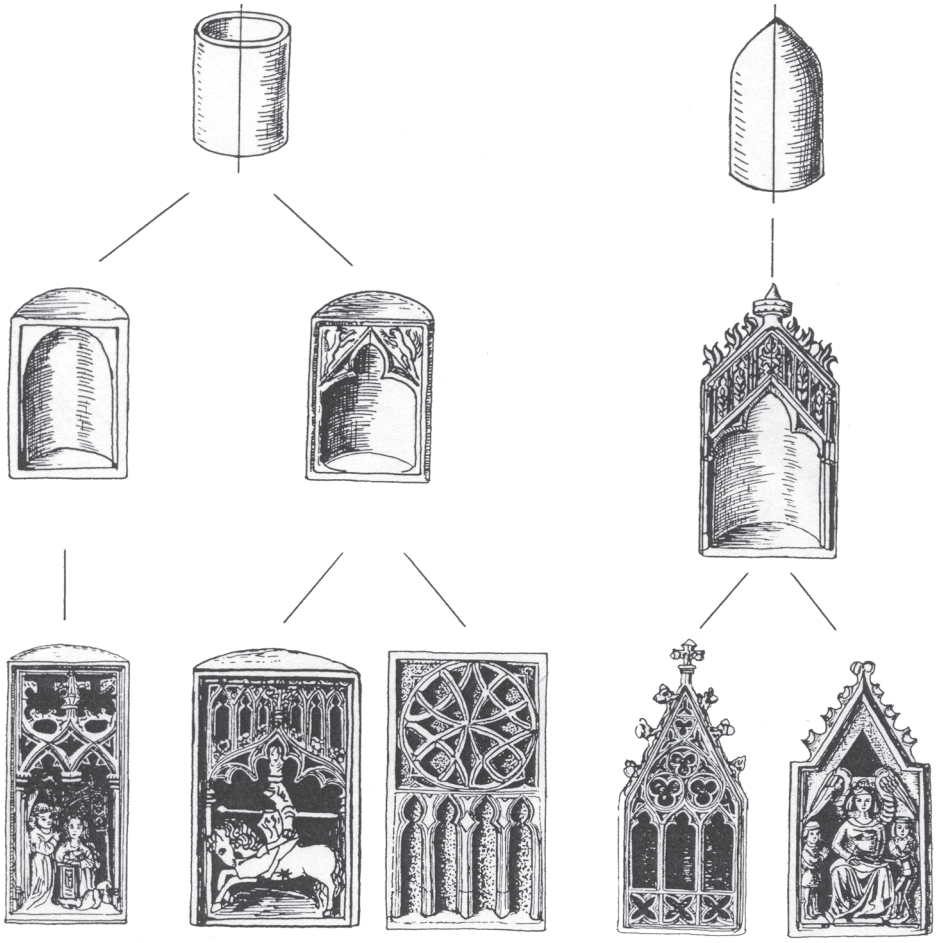

Kuva 16.
Puolisylinterin muotoisten kaakeleiden kehitys koristekatoksella tai aukotetulla koristelevyllä varustetuiksi nissikaakeleiksi.

Fig. 16.
Development of half-cylindrical stove tiles to richly decorated niche tiles with canopies or openwork panels.

Varhaisimmat puolisylinterin muotoiset kaakelit ajoittuvat 1300-luvun loppupuolelle. Niiden kukoistuskautta oli 1400-luku ja 1500-luvun alussa ne syrjäytyivät vähitellen levymäisten kaakeleiden tieltä.[263] Puupiirroksissa on kuitenkin säilynyt todisteita, että ne pysyivät paikoin käytössä aina 1500-luvun lopulle saakka.[264]

NISSIKAAKELIT

Varhaiset nissikaakelit olivat joko tasa- tai suippolakisia syviä ja suorakaiteen muotoisia kaakeleita, joiden takaosat olivat puolikaaren muotoisia. Niiden etuosia koristi joko kaakelin yläosassa sijainnut katosmainen koristelista tai koko etuosan peittänyt koristelevy, ja koristelevyn ja kaakelin kaarevan takaosan väliin jäi komeromainen syvennys. Listat tai levyt muotoiltiin käsin tai muoteilla ja niiden rakennetta kevennettiin koristeluun mukautetulla aukotuksella.[265] Tasaisissa kaakeleissa niiden päällisosa oli nimensä mukaisesti tasainen, mutta suippolakisten nissikaakeleiden laki oli gotiikan arkkitehtuurimuotoja jäljitellen ylöspäin kapeneva, joskus sakarakoristeisiin päättyvä. Kaakeleiden koristelu ja muotoilu seurasivat aikakautensa muun koristetaiteen tapaan gotiikan kirkkorakennustaiteen ja puisten alttarikaappien yksityiskohtia.[266] Kaakelin etuosaa peittävässä aukotetussa levyssä tai katoksessa

263 Franz 1969, 33, 36; Unger 1988, 30, 64–77.
264 Strauss 1968, 34.
265 Ambrosiani 1910, 86–87; Franz 1969, 31–35, Abb. 13; Liebgott 1972, 8.
266 Burrows & Gaimster 2000, 282–285; Franz 1969, 33–36; Gaimster 2007a, 25.

oli koristeena ruusuikkunoita, suippokaaria, kolmilehtikaaria, kolmiapilalla koristettuja ympyröitä, lehtikoristenauhoja ja ristikukkia sekä joskus myös esittäviä kuvioita. Suippo- tai kolmilehtikaaren kannattelema koristelista oli alkumuoto myös myöhempien kaakelimuotojen keskuskuvioita ympäröiville kehyskaarille.[267]

Nissikaakelit olivat tavallisesti noin 20 x 30 cm kokoisia ja 6–7 cm syvyisiä. Ne lasitettiin tavallisesti vihreällä, ruskealla tai kellertävällä lyijylasitteella, mutta ne saattoivat olla myös monivärisesti lasitettuja tai täysin lasittamattomia.[268] Koska nissikaakelit olivat tasasivuisia, voitiin ne muurata uunin seinämässä aivan kiinni toisiinsa. Nissikaakeleiden takana ei ollut kiinnityslistaa, vaan niiden takaosa oli sileän puolikaaren muotoinen. Niiden syvyys antoi vahvuutta uunin seinämän rakenteelle, ja kaakelit kiinnitettiin toisiinsa samoin kuin ruukkukaakelit painamalla savilaastia kaakeleiden väleihin. Koristeelliset sakaroihin päättyvät kaakelit muurattiin kaakeliuunin laelle, jolloin ne muodostivat uunin kruunun.

KOVERAT LEVYKAAKELIT

Sekä tasalakisten että suippolakisten kaakeleiden syvyys madaltui vähitellen maljamaiseksi, jolloin niistä kehittyi koveria levykaakeleita. Niiden etuosiin kiinnitetyt plastisesti koristellut levyt sulautuivat yhteen kaakelin takaosan kaarevan muodon kanssa, jolloin kuviot madaltuivat reliefikuvioiksi, eikä niitä enää valmistettu käsin tai erillisillä muoteilla. Kaakeleiden takaosat olivat edelleen kaarevia, mutta niiden syvyys oli pienempi kuin nissikaakeleissa eli noin 4–5 cm. Takaosat saatettiin varustaa kahdella käsin muotoillulla vaakasuoralla paksunnoksella, jotka sijaitsivat kaakelin takapinnan laella ja kannassa.[269] Listojen tarkoituksena oli todennäköisesti lisätä kaakelin syvyyttä, jotta uunin rakenteesta saatiin tukevampi. Myös koverat levykaakelit kiinnitettiin toisiinsa savilaastin avulla.

Koverissa levykaakeleissa esiintyvät kuva-aiheet kertovat niiden ajoittumisesta goottilaistyylisten nissikaakeleiden ja renessanssityylisten levykaakeleiden väliin. Varhaisimmissa koverissa levykaakeleissa esiintyy vielä goottilaistyylisiin vaatteisiin pukeutuneita ihmisiä, kun taas nuorimmissa kaakeleissa esiintyvien ihmisten vaatetus edustaa jo varhaisrenessanssille tyypillistä muotia. Kuva-aihetta ympäröivissä kehyksissä ei kuitenkaan vielä esiinny renessanssikaakeleille tyypillisiä pyörökaaria ja pylväitä. Myös kuvaustapa on vapaampi kuin renessanssikaakeleissa, eikä niiden aiheita ole vielä otettu suoraan aikakauden puu- ja kuparipiirroksista. Koverat levykaakelit olivat usein samankokoisia kuin nissikaakelit. Niiden leveys oli noin 20 cm ja korkeus noin 30 cm. Ne lasitettiin usein vihreällä, ruskealla tai kellertävällä lyijylasitteella, mutta ne saattoivat olla myös monivärisestі lasitettuja tai täysin lasittamattomia. Vaikka kehitys kulki pääasiassa syvistä kaakeleista matalampiin, valmistettiin nissikaakeleita ja koveria levykaakeleita pitkään myös samanaikaisesti. Tästä ovat todisteina myös muutamat säilyneet kaakelit, joissa samat kuviot esiintyvät molemmissa tyypeissä.[270]

267 Ambrosiani 1910, 86–87; Burrows & Gaimster 2000, 285–289; Franz 1969, 31–36, 44–61, Abb. 13.
268 Franz 1969, 33.
269 Ambrosiani 1910, 86–87; Franz 1969, 31–35; Liebgott 1972, 9.
270 Franz 1969, 33–35.

Kiinnityslistalliset levykaakelit

KEHITYS RUUKKU- JA NISSIKAAKELEISTA LEVYKAAKELEIKSI

Kaakeleiden kehitys kiinnityslistallisiksi levykaakeleiksi tapahtui monien eri kehityslinjojen kautta. Sekä kuperat ja koverat ruukkukaakelit että puolisylinterin muotoiset kaakelit kehittyivät lopulta reliefikoristeisiksi litteiksi laatoiksi, joiden takaosissa sijaitsi niiden kiinnitystä helpottava kiinnityslista. Kaakeleiden kehitystä ruukunmuotoisista kaakeleista levykaakeleiksi on selitetty tutkimuskirjallisuudessa hieman eri tavoilla. Suurin ero eri tulkintojen välillä on siinä, että kaikki tutkijat eivät ole erottaneet koveran ja kuperan ruukkukaakelin erilaisia kehityslinjoja toisistaan.

Kaakeleiden kehityksestä kirjoittaneiden Sune Ambrosianin ja Ragnar Blomqvistin mukaan levykaakelit syntyivät siten, että suuosastaan nelikulmaisen koveran ruukkukaakelin suuosaan liitettiin reliefikoristeinen levy. Koska näin syntyneen kaakelin sisälle jäi umpinainen tila, leikattiin ruukkukaakelin pohja pois, jolloin kaakeli luovutti paremmin lämpöä huonetilaan. Uunin sisälle jääneestä ruukkukaakelin kylkiosasta muodostui samalla kaakelin takaosan kiinnityslista.[271] Tämä selitysmalli vaikuttaa todennäköiseltä kehityslinjalta kaakeleiden kehityksessä ja monet varhaisten levykaakeleiden takaosat muistuttavatkin dreijalla valmistettuja suuosastaan nelikulmaisen muotoisia ruukkukaakeleita, joiden pohja on leikattu pois. Nämä varhaiset levykaakelit olivat usein goottilaistyylisillä kuva-aiheilla varustettuja, ja ne ajoittuvat 1300-luvun puolivälistä 1400-luvun loppupuolelle. Tällaisista varhaisia levykaakeleita on löytynyt myös Tukholmasta.[272]

Franzin ja Liebgottin mukaan kehitys koveran muotoisista ruukkukaakeleista levykaakeleiksi on saattanut tapahtua myös siten, että suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin suuaukon päälle kiinnitettiin koristelevy, jolloin levyn ja kaakelin maljamaisen takaosan väliin jäi tyhjä tila samaan tapaan kuin nissikaakeleissa, mutta ruukkukaakelin pohjaa ei leikattu pois. Kaakeleiden madaltuessa sulautuivat niiden etuosien koristelistat kiinni kaakeleiden takaosien kanssa ja kaakeleista tuli levymäisen litteitä. Jotta levymäiset kaakelit saatiin kiinnitettyä uunin seinämään, niiden takapinnoille täytyi kiinnittää savesta muotoiltu kiinnityslista. Syvä kiinnityslista paransi myös kaakelin lämmönvarausta.[273]

Franzin mukaan levykaakelit kehittyivät koverien ruukkukaakeleiden lisäksi kuperista ruukkukaakeleista. Tämä tapahtui leikkaamalla niiden pyöreä pohja pois ja liittämällä sen päälle muotilla valmistettu nelikulmainen levy. Muotti voitiin painaa myös suoraan pyöreän astian pohjaan, joka litistyessään muodosti koristelevyn keskiosan. Kun tämän ympärille kiinnitettiin lopuksi nelikulmaiset kehykset, oli lopputuloksena nelikulmainen kaakelilevy, jonka kiinnityslistaksi jäi ruukunmuotoisen kaakelin kylki- ja suuosa.[274]

Kaikki kaakeleiden kehityksestä kirjoittaneet tutkijat ovat yhtä mieltä puolisylinterin muotoisten kaakeleiden myöhemmästä kehityksestä, vaikka eri kehitysvaiheiden kaakeleita kutsutaankin vaihtelevilla nimityksillä. Nissikaakelit madaltuivat vähitellen levymäisiksi, niin että niiden etuosaan kiinnitetty aukollinen koristelevy sulautui kiinni niiden takaosaan ja muuttui pelkäksi reliefikoristeeksi. Kaakeleiden madaltuessa ryhdyttiin niiden taakse muotoilemaan kiinnitystä helpottavia ja uunin rakennetta vahvistavia listoja.[275] Kaakelin takaosan reunoja mukailleen listan sisälle

271 Ambrosiani 1910, 23, 51–57; Blomqvist 1936, 186–188.
272 Gaimster 2002, 203; Århem 2007, 101, 105. Ks. myös Majantie 2007c, kuvaliite / catalogue 41.
273 Franz 1969, 26; Liebgott 1972, 16–18.
274 Franz 1969, 30, Abb. 32.
275 Ambrosiani 1910, 86–87; Franz 1969, 30; Liebgott 1972, 9.

jäi tyhjä kaukalomainen tila, joka toimi samalla tavalla lämpöä varaavana pintana kuin kuperien ruukkukaakeleiden takaosa.

Ruukkukaakeleista kehittyi siis vähitellen kiinnityslistallisia neliönmuotoisia levykaakeleita ja nissikaakeleista kiinnityslistallisia suorakaiteen muotoisia levykaakeleita. Neliön muotoisten levykaakeleiden koko on tavallisesti noin 15–20 cm x 15–20 cm ja suorakaiteen muotoisten levykaakeleiden noin 15–20 cm x 25–30 cm.

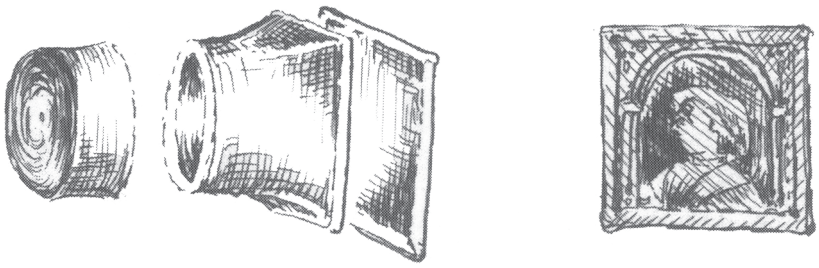

Kuva 17.
Suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kehitys kiinnityslistalliseksi levykaakeliksi.

Fig. 17.
Development of a vessel tile with a quadrangular mouth to a panel tile with a flange.

LEVY-KUPPIKAAKELIT

Aivan oman tyyppinsä levykaakeleiden joukossa muodostavat niin sanotut levy-kuppikaakelit, joiden valmistus alkoi vuoden 1500 tienoilla. Niiden on ajateltu kehittyneen pyöreäsuisen ja pyöreäpohjaisen koveran ruukkukaakelin (kuppikaakeli) ja tasaisen neliön muotoisen levyn yhdistelmänä. Ne valmistettiin siten, että pyöreäsuinen kuppikaakeli liitettiin tasaisen levyn takapinnalle niin, että levyn keskiosasta leikattiin ruukun suuosan muotoinen pyöreä pala pois, jolloin kaakelin etupuolelta katsottaessa kaakeli näyttää tasaiselta levyltä, jonka keskiosassa on pyöreä syvennys.[276]

Levy-kuppikaakeleiden leveys vaihtelee 14–21 cm välillä ja syvyys 3–11 cm välillä.[277] Niiden koristelu koostuu kaakelin keskellä sijainneen pyöreän muodon (eli alkuperäisen kuppikaakelin suuosan) reunojen koristeista ja levyn kulmien kolmiokenttien koristelusta.

Levy-kuppikaakeleiden maantieteellinen levinneisyys rajoittui lähinnä Pohjois- ja Keski-Saksan alueille. Henkelin ja Stephanin mukaan levy-kuppikaakelit kehittyivät myöhemmin peilikaakeleiksi ja edelleen medaljonkikaakeleiksi. Peilikaakelit olivat levy-kuppikaakeleiden näköisiä neliönmuotoisia kaakeleita, joissa levyn keskiosan ympyräkuvio oli kuitenkin umpinainen. Ympyrän keskiosa on sileä ja koristeeton ja joko kuperan tai koveran muotoinen. Medaljonkikaakeleissa ympyrän keskiosa oli sitä vastoin koristeltu.[278] Levy-kuppikaakeleita ja niistä kehittyneitä medaljonkikaakeleita on löytynyt jonkin verran myös Tanskasta ja Ruotsista, ja tasaiset medaljonkikaakelit levisivät myös Balttian maihin. Suomesta niitä ei ole kuitenkaan löytynyt. Usein medaljonkikaakeleiksi kutsutaan myös sellaisia ympyränmuotoisella kehyskuviolla varustettuja kaakeleita, joissa ympyräkehän sisälle on kuvattu muotokuva. Nimitän tässä tutkimuksessa muotokuvin varustettuja kaakeleita renessanssityylisiksi levykaakeleiksi, etteivät ne sekoittuisi medaljonkikaakeleihin.

276 Henkel 1999, 24–25; Stephan 1991, 39. Ks. myös Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 42.
277 Stephan 1991, 45, 49.
278 Henkel 1999, 25; Stephan 1991, 38–41, 45, 51.

3.5. Kaakeleiden valmistus ja uunin muuraus

Ruukkukaakelit

Varhaisimmat ruukkukaakelit valmistettiin keramiikka-astioiden tapaan joko käsin tai dreijalla. Niiden yksinkertainen muoto ei vaatinut dreijan käyttöä, mutta sen käytöstä kertovat usein kaakeleiden suuosaa kiertävät rihlauskuviot. Rihlauksen tarkoitus ei kuitenkaan ollut koristeellinen. Se jäi piiloon uunin seinämän sisään, ja sen tehtävä oli toimia tarttumapintana kaakeleita toisiinsa liittäneelle savilaastille.[279] Samat savenvalajat valmistivat sekä astioita että ruukun muotoisia kaakeleita, eikä niiden valmistustekniikoissa ollut suuria eroja. Koska uunin muoto ja siihen liittyneet rakenteet olivat yksinkertaisia, suoriutuivat savenvalajat todennäköisesti pitkään myös muiden uuniin kuuluneiden osien valmistuksesta.

Varhaisten ruukkukaakeleiden ainoat koristeet olivat lasitteen lisäksi suun reunan muotoilu ja niiden pohjiin tehdyt yksinkertaiset kuviot, jotka kaikki voitiin tehdä käsin. Suun reunaa muotoiltiin venyttämällä sitä saven vielä ollessa kosteaa ja pohjan koristelu tehtiin painamalla kosteaan saveen sormilla tai tikuilla painanteita.[280] Kaakeleiden poltto tapahtui samalla tavalla suurissa erissä kuin astioidenkin valmistus. Koska sekä astioiden että kaakeleiden valmistajat olivat pitkään samoja käsityöläisiä, on niiden poltto voinut tapahtua myös samanaikaisesti. Jos kaakelit lasitettiin, ne poltettiin kaksi kertaa. Aluksi kaakelit poltettiin kertaalleen ilman lasitusta, minkä jälkeen niiden pintaan siveltiin juokseva tai pulverimainen lasiteseos, joka kiinnittyi kaakeleihin toisessa poltossa. Uunissa voitiin polttaa samaan aikaan sekä ensimmäistä kertaa uunissa olleita kaakeleita että lasituspoltossa olleita kaakeleita. Tästä ovat todisteina lasittamattomissa kaakeleissa usein näkyvät lasiteroiskeet, jotka ovat valuneet niihin muista uunissa samaan aikaan poltetuista esineistä.[281]

Ruukkukaakeleiden lasite oli poikkeuksetta lyijylasitetta. Savenvalajat valmistivat lasitteen itse, ja lyijyä saatiin valmiista lyijytangoista sekä erilaisista jätelyijyn paloista.[282] Lasiteseos valmistettiin lyijystä, kvartsihiekasta ja tuhkasta. Lasitteen lyijyoksidi oli itsessään väritöntä, mutta sitä voitiin värjätä erilaisilla lisäaineilla. Kaakeleissa tyypillisimpänä esiintyvä vihreä väri saatiin aikaan lisäämällä lyijyn sekaan kuparioksidia. Rautaoksidia lisäämällä lasitteesta saatiin ruskean tai keltaisen väristä ja mangaanioksidi muutti sen mustaksi.[283] Lasitteen laatu kertoo kaakeleiden polton onnistumisesta. Jos uuni ei lämmennyt tasaisesti, levisi lasite astian pintaan epätasaisesti. Jos kaakelit otettiin uunista liian nopeasti, saattoi lasitteen pinnalle syntyä pieniä hiushalkeamia. Lasite saattoi myös palaa liiaksi, jolloin siitä tuli mattapintainen tai kuplikas tai se saattoi myös haihtua osittain pois.[284]

On mahdollista, että savenvalajat tekivät ennen uunin pystytystä jonkinlaisen piirustuksen, jonka mukaan kaakelit asetettiin uunin seinämään. Ruukkukaakeliuunien kohdalla piirustusten olemassaolo ei vielä ollut välttämätöntä, koska kaikki kaakelit olivat lähes samankokoisia ja muotoisia. Uunin pystytys aloitettiin sen alisen sokkelin muurauksella. Kaakelit muurattiin tämän jälkeen toinen toisiinsa savilaastilla. Ruukut asetettiin tavallisesti päällekkäin niin, etteivät niiden pystyreunat osuneet

279 Stephan 1991, 19–21.
280 Franz 1969, 24.
281 Franz 1969, 12–13. Ks. saviastioiden valmistuksesta ja poltosta tarkemmin myös esim. Pihlman 1995, 9–13; Tulkki 2003, 213–215.
282 Augustsson 1985, 107.
283 Niukkanen 1994, 312; Pihlman 1995, 9–13; Stephan 1991, 35–36; Tulkki 2003, 214.
284 Franz 1969, 12–13; Tulkki 2003, 214.

toisiinsa, jolloin kaakeliuunin rakenteesta tuli kestävämpi. Kaakeleita muurattiin vain muutama kerros kerrallaan, ja savilaastin annettiin välillä kuivua, jotta uunin alaosaan muuratut kaakelikerrat pystyivät kantamaan yläpuolelle muurattujen kaakeleiden painon. Savilaasti kovettui lopullisesti vasta uunin ensimmäisten lämmityskertojen aikana, jolloin siitä tuli keraamista.[285]

Nissi- ja levykaakelit

Reliefikoristeisten nissi- ja levykaakeleiden myötä kaakeleiden valmistuksen työvaiheet eriytyivät useiden eri käsityöläisten tehtäviksi. Kun sama savenvalaja oli ruukkukaakeleiden kohdalla selviytynyt kaikista niiden valmistukseen liittyneistä työvaiheista, vaati koristeellisten reliefikaakeleiden valmistus savenvalajalta myös muottien valmistustaitoa ja niiden kuva-aiheiden toteutusta. Koska varhaisimpien reliefikoristeisten kaakeleiden kuva-aiheet olivat vielä suhteellisen yksinkertaisia, saattoi savenvalaja suoriutua niiden valmistukseen tarvittavien muottien teosta jonkin aikaa itse. Muottien teko tapahtui veistämällä haluttu kuva-aihe reliefinä eli positiivikuvana puuhun, joka painettiin kosteaan saveen, niin että kuva kopioitui negatiivisena savilevyn pintaan. Kun savimuotti lopulta poltettiin, saatiin tuloksena kuva-aiheen negatiivisena esittänyt keraaminen kaakelimuotti, jolla saatiin tuotettua reliefikoristeisia kaakeleita.[286]

Kaakeleiden kuva-aiheita ryhdyttiin 1400-luvun lopulla kopioimaan suoraan aikakauden puupiirroksista. Monimutkaisten kuva-aiheiden tekijöiden täytyi tässä vaiheessa olla itsekin taiteellisesti lahjakkaita, ja kaakelimuottien kuva-aiheita ryhtyivät toteuttamaan tähän erikoistuneet mallileikkaajat ja koristeveistäjät.[287] Puisten positiivimuottien valmistajat saattoivat olla samoja koristeveistäjiä kuin huonekaluja ja puisia seinäpaneeleita koristelleet käsityöläiset. Esimerkiksi Ruotsista on säilynyt 1600-luvun lopulta kirjallinen maininta siitä, että samalta puunleikkaajalta, jolta tilattiin puupaneloinnin veistokset, tilattiin myös kaakelimuotteja.[288] Muottien valmistus keskittyi vähitellen vain tiettyihin verstaisiin, joilta muut savenvalajat ostivat muottinsa. Kaakelimuottien kauppa saavutti varsinaisen kukoistuksen 1500- ja 1600-luvuilla, ja merkittäviä renessanssiajan kaakeliverstaita oli ainakin Nürnbergissä, Lyypekissä, Wismarissa, Lüneburgissa ja Hampurissa. Vaikka muottien teko erikoistui eri käsityöläisten työksi, valmistivat samat savenvalajat sekä astioita että kaakeleita aina 1800-luvulle saakka.[289]

Varhaisimmat säilyneet kaakelimuotit ajoittuvat 1400-luvun toiselle puoliskolle. Ne ovat peräisin Saksasta, ja niitä käytettiin goottilaistyylisten nissikaakeleiden valmistuksessa. Nissikaakelit valmistettiin useita muotteja apuna käyttäen.[290] Kaakeleita saatettiin valmistaa myös kopioimalla kuvia vanhoista kaakeleista. Tämä tapahtui siten, että vanhasta kaakelista tehtiin negatiivimuotti painamalla sen pintaan kostea savilevy. Saadusta savimuoteista tehtiin usein vielä patriiseja eli positiivimuotteja, joiden avulla voitiin valmistaa taas lisää matriiseja eli negatiivimuotteja. Tämän monivaiheisen kopioinnin seurauksena kaakelin kuva-aihe luonnollisesti hieman heikkeni, ja sitä korjailtiin usein jälkikäteen saven ollessa vielä pehmeää. Koska savi kutistuu poltettaessa noin 10–15 %, pieneni myös lopullisen kaakelin koko, jos sen valmistukseen käytetty muotti kopioitiin jo kertaalleen poltetusta kaakelista.[291]

285 Franz 1969, 13; Roth Heege & Heege 2003, 337, 343.
286 Franz 1969, 9–12, 73.
287 Franz 1969, 9–11, 30; Ring 1996b, 83.
288 Knutsson 1990, 64–69.
289 Franz 1969, 36–37, 73, 116.
290 Burrows & Gaimster 2000, 281–282, 291.
291 Franz 1969, 13; Hofmann & Hülsemann 1995, 12–13; Knutsson 1990, 66.

Kaakelimuottien takapinnoilla on usein erilaisia kirjainyhdistelmiä tai puumerkkejä, jotka kuuluivat muottien valmistajille. Jos ne olisivat olleet kaakelin kuva-aiheen toteuttaneen kaivertajan merkkejä, olisivat ne sijainneet kaakelin etupinnalla ja toistuneet varsinaiseen kaakeliin. Niiden tarkoitus oli siis merkitä kaakelimuotti tietyn valmistajan tekemäksi. On olemassa myös esimerkkejä alkuperäisen puumuotin signeeranneista käsityöläisistä eli mallileikkaajista, jolloin nimi tai merkki on kaiverrettu muotin etupinnalle, niin että se kopioitui varsinaisen kuva-aiheen mukana saviseen negatiivimuotiin ja edelleen kaakelin etupuolelle. Esimerkiksi Hans Bermanin nimellä ja vuosiluvulla 1562 varustettuja kaakeleita ja muotteja on löytynyt laajoilta alueilta Pohjois-Euroopaa.[292] Muotteihin kaiverrettuja merkkejä tunnetaan jo 1400-luvun lopulta.[293]

Reliefikoristeisissa nissi- ja levykaakeleissa oli ruukkukaakeleiden tapaan tavallisesti lyijylasite. Lasitteen alle siveltiin lisäksi usein ohut kerros valkosavilietettä, joka kirkasti lasitteen värin ja toi paremmin esille reliefikuvien yksityiskohdat. Joskus valkosavikerros kaakelin pinnalla oli jopa sentin paksuinen. Valkosavea käytettiin kuitenkin vain kaakeleiden ulkopinnoilla, koska punasavi kesti valkosavea paremmin uudelleenlämmittämistä ja lämpötilojen vaihtelua.[294] Hienoimmissa uuneissa käytettiin myös läpinäkymätöntä valkoista tinalasitetta ja kaakelit saatettiin lasittaa monivärisesti. Tinalasitteella on kuitenkin korkeampi sulamispiste kuin lyijylasitteella, jonka vuoksi moniväristen kaakeleiden lasituspoltto oli vaikeaa ilman että lasitteen eri värit sekoittuivat toisiinsa.[295]

Reliefikoristeisten nissi- tai levykaakeleiden lopullinen valmistus tapahtui painamalla kostea savi tiiviisti negatiivimuottiin, jonka jälkeen saven päälle painettiin karkea pellavakangas. Kaakeleiden takapinnoilla onkin usein nähtävissä sekä sormen että pellavakankaan painanteita. Kangas veti savesta kosteutta itseensä, ja jonkin ajan päästä kuivunut kaakeli voitiin poistaa muotista pellavakankaan avulla. Jos kaakeli kuivui liikaa, ei sen poistaminen muotista enää onnistunut. Kaakelin kehykset valmistettiin usein eri muoteilla kuin kaakelin keskiosa ja eri osat liitettiin yhteen savilietteellä. Samaa keskuskuvaa voitiin näin ollen käyttää sekä neliön että suorakaiteen muotoisissa kaakeleissa, jolloin jälkimmäisen ollessa kyseessä muotokuva venytettiin puolifiguuriksi tai sen alle lisättiin kuvassa esiintyvän henkilön nimi. Myös samankokoisia kaakeleita tehtiin erilaisilla kehyksillä. Kun kaakelit poistettiin muoteista, leikattiin niiden reunat lopuksi tasaisiksi ja niiden takapinnoille kiinnitettiin savinauhasta muotoiltu kiinnityslista. Nissikaakeleiden valmistuksessa saatettiin käyttää kolmeakin muottia kaakelin monimutkaisen rakenteen toteuttamiseksi.[296] Lasitteen lisääminen kaakeleiden pintaan lisäsi niiden hintaa, koska itse lasite maksoi ja koska kaakelit täytyi polttaa toiseen kertaan. Myös muottien käyttöönotto kallisti kaakeleita, koska niiden valmistajalle ja mallileikkaajalle täytyi maksaa erikseen.[297]

Koska ruukkukaakeliuunin kaikki kaakelit olivat samanlaisia, sen muuraus oli mahdollista ilman suunnitelmaa tai piirustusta. Goottilais- ja renessanssityylisissä kaakeliuuneissa oli sitä vastoin niin monenmuotoisia ja kokoisia kaakeleita sekä uunin eri osia yhdistäneitä liitoskaakeleita, että niiden muuraaminen uunin seinämään vaati jo jonkinlaisen suunnitelman olemassaoloa.[298] Myös edellä mainittuja malliuuneja saatettiin käyttää apuna kaakeliuuneja pystytettäessä. Samoin kuin ruukkukaakeliuuneissa, uunin pystytys aloitettiin luonnollisesti sokkelin muurauksella.

292 Ambrosiani 1909, 1–5; Hoffmann 2007a, 148–149; Knutsson 1990, 66.
293 Burrows & Gaimster 2000, 285–286.
294 Gaimster *et al.* 1990, 32; Gaimster 1999a, 150; 2001b, 77.
295 Wahlöö 1974, 13–15.
296 Burrows & Gaimster 2000, 281–282; Franz 1969, 12, 73; Ring 1996b, 71–72.
297 Stephan 1991, 137.
298 Franz 1969, 13.

Tämän päälle asetettiin tulenkestävä kivilaatta, joka toimi uunin tulipesän alustana. Kaakelit muurattiin uunin seinämään kerros kerrokselta savilaastia apuna käyttäen. Jos kyseessä oli nelikulmainen kaakeliuuni, muurattiin sen kulmat ensin kulmakaakeleilla, minkä jälkeen välit täytettiin tavallisilla levykaakeleilla. Kaakelirivejä muurattiin vain muutama kerrallaan, niin että alimmat savikerrat ehtivät kovettua paikoilleen ennen uusien muuraamista. Kaakeleita toisiinsa kiinnittäneen savilaastin annettiin kuivua muutama viikko ennen uunin ensimmäistä polttoa. Savilaasti kovettui lopullisesti vasta ensimmäisten uunin lämmityskertojen aikana.[299]

Levykaakeleiden ollessa kyseessä, niiden kiinnityslistat liitettiin toisiinsa lisäksi metallikoukuin tai -langoin, jotka sekä vahvistivat uunin rakennetta, että helpottivat sen rakentamista.[300] Niitä ei kuitenkaan voitu laittaa kaikkiin kaakeleihin, koska muurauksesta olisi muuten tullut liian tiivis. Uuni nimittäin laajeni ja kutistui sitä lämmitettäessä, ja jos kaakelit kiinnitettiin toisiinsa liian tiiviisti, uunin seinämiin saattoi tulla halkeamia.[301] Myöskään laasti ei saanut olla tavallista muurauslaastia, koska se olisi ollut liian joustamatonta ja muurauksen saumojen laajetessa ja kutistuessa uunia lämmitettäessä, se olisi aiheuttanut uunin saumojen halkeamisen. Savilaasti mahdollisti myös rakenteen purkamisen ja uudelleen muuraamisen, koska sillä toisiinsa liitetyt kaakelit oli helppo irrottaa toisistaan.[302] Kuten edellä on kuvattu, erotettiin uunin rungon ala- ja yläosat toisistaan tulenkestävällä kivilevyllä. Se vahvisti uunin rakennetta ja esti savun nousemista uunin yläosaan. Myös uunin laelle asetettiin kivilevy, joka toimi koko rakenteen kattona.[303]

3.6. Koristelun kehitys

Varhaisimmat koverien ja kuperien ruukkukaakeleiden koristeet olivat erilaisia leima- ja painokoristeita. Koverissa kaakeleissa ne tehtiin pohjien sisäpinnoille ja kuperissa kaakeleissa pohjien ulkopinnoille. Kuperien kaakeleiden pohja mahdollisti myös muoteilla tehdyn koristelun, ja varhaisimmat niissä esiintyneet ihmis- tai eläinkuvioiset reliefit ajoittuvat jo 1300-luvulle. Muottien käyttö antoi edellytykset monimutkaisilla kuva-aiheilla varustettujen kaakeleiden valmistukseen ja samalla kuva-aiheella varustettujen kaakeleiden leviämiseen laajoille alueille muottien kaupan vaikutuksesta.[304]

Gotiikka

Kaakeleiden kehityttyä lopulliseen muotoonsa nissikaakeleiksi ja kiinnityslistallisiksi levykaakeleiksi, ryhdyttiin niiden levyosia koristelemaan lähes poikkeuksetta reliefikuvioilla. Varhaisimmat kuviot tehtiin yksilöllisenä käsityönä, mutta vähitellen kaakelilevyjä ryhdyttiin valmistamaan ainoastaan muoteilla. Niiden kuva-aiheet alkoivat samalla seurata muun koristetaiteen mukana kunkin aikakauden tyylisuuntauksia. Kaakeleissa 1300-luvulta lähtien esiintyvät kuva-aiheet seurasivat gotiikan kuvausihanteita.[305] Gotiikalle tyypillisiä koriste-elementtejä olivat ruodeholvit, nissit, suippokaaret, kolmilehtikaaret, apilanlehtikuviot, tornit, ruusuikkunat, pinaakkelit

299 Roth Heege & Heege 2003, 337, 343.
300 Hofmann & Hülsemann 1995, 52.
301 Tunander & Tunander 1982, 140–141.
302 Cramér 1991, 71; Tunander & Tunander 1982, 138.
303 Hofmann & Hülsemann 1995, 52; Roth Heege & Heege 2003, 331–343.
304 Franz 1969, 24–26, 30–31, 32–37, Abb. 12a & b.
305 Franz 1969, 33–40. Ks. tarkemmin luku 2.2.

Kuva 18.
Puupiirros 1500-luvun alusta, jossa on kuvattu Marian ilmestys.

Fig. 18.
Woodcut from the beginning of the 16th century with Annunciation.

ja tabernaakkelit. Sille oli myös tyypillistä vertikaalirakenteiden korostaminen ja runsaat rakenteita puhkovat leikkauskoristelut, jotka molemmat tähtäsivät sekä korkeutta tavoittelevan tunnelman luomiseen että rakenteiden ilmavuuden ja keveyden aikaansaamiseen. Kirkko oli tärkeä taiteen tilaaja ja katolisen kirkon opit ohjasivat taiteen muotoja ja sisältöä. Kirkkoarkkitehtuuri oli tärkeällä sijalla taiteen suunnannäyttäjänä. Samat kuva-aiheet ja muodot, jotka esiintyivät aikakauden katedraaleissa, siirrettiin pienemmässä mittakaavassa kirjankuvitukseen, alttarikaappeihin ja koristeesineisiin.[306]

Gotiikan taiteessa tärkeällä sijalla olivat Raamatun kertomusten ja pyhimysten elämän kuvaukset. Erityisen merkittävässä asemassa oli Neitsyt Marian ja pyhimysten kunnioitus.[307] Mariasta tuli 1200-luvulla yhä tärkeämpi, ja hänen katsottiin lempeydessään ja neitseydessään edustavan maailmaa, jonne ihminen saattoi paeta kurjuutta ja kärsimystä. Mariaa kuvattiin sekä taivaan kuningattarena että äitinä. Gotiikan taiteessa valtaistuimella istuva Kristus eli *Maiestas Domini* korvattiin yhä useammin ristiinnaulitun Kristuksen kuvalla. Kärsivän Kristuksen kuva oli tärkeä mietiskelyn ja ylistyksen kohde. Myös Raamatun kertomusten ja pyhimysten elämän kuvauksia pidettiin keinoina päästä lähemmäs Jumalaa. Lisäksi Kristuksen syntymä, lapsuus ja koko elämä olivat tärkeitä aiheita gotiikan taiteessa.[308] Kuvatut figuurit sijoitettiin usein arkkitehtoniseen tilaan tai maisemaan, ja kuva-aiheet jaettiin erilaisiin kenttiin pylväillä ja suippokaarikatoksilla. Tärkeät henkilöt sijoitettiin usein ympäröiden sisälle, millä haluttiin viitata näiden iankaikkiseen elämään.[309]

306 Konttinen & Laajoki 2000, 122–123; Martindale 1967, 7–12, 67, 85, 124, 163–164; Sekules 2001, 2, 88.
307 Christensen 1979, 18–19; van Straten 1994, 75–81.
308 Sureda 1997, 326–332.
309 Martindale 1967, 82–83, 124; Sekules 2001, 13; Sureda 1997, 106, 320–323.

Kuva 19.
Puupiirros 1500-luvun alusta, johon on kuvattu Pyhä Yrjö taistelemassa lohikäärmeen kanssa.

Fig. 19.
Woodcut from the beginning of the 16th century with St George and the Dragon.

Kirkon ohella taiteen tilaajia olivat ylimystön edustajat ja 1400-luvun loppupuolelta lähtien myös rikastuva porvaristo. Ylimystön itsekäs tavoite taiteen tilaajina oli heidän oman hurskautensa korostus, mutta 1400-luvulta lähtien taidetta tilattiin yhä enemmän myös yksityisen hartaudenharjoituksen tarkoituksessa.[310] Maallisessa taiteessa esiintyi myös taiteen tilaajien ympäristöä kuvaavia aiheita, ja koska he olivat ylimystön edustajia, heijastavat niissä kuvatut aiheet heidän ympäristöään, uskomuksiaan, elämänarvojaan ja tapojaan. Ritarikulttuuri oli keskeisellä sijalla keskiajan yläluokan elämässä, eikä ole yllättävää, että myös taiteen kuva-aiheissa esiintyi ritareita, metsästysaiheita, vaakunoita, rakastavaisia, linnanneitoja, lautapelejä pelaavia ylimyksiä ja heitä viihdyttäviä musikantteja. Ritarikuvilla oli myös uskonnollinen sisältö, ja ritarin katsottiin taistelevan järjestyksen ja uskon säilyttämiseksi sekä suojelevan heikkoja pahalta ja vääryydeltä. Ritarikulttuuriin kuului sotasankarien ihannointi, joka ilmeni muun muassa sotilaspyhimysten, kuten Pyhän Yrjön suosiossa.[311] Maallisia aiheita otettiin myös kirjallisuudesta ja niiden lähteitä olivat muun muassa eläinsadut ja antiikin tarinat. Tärkeimpiä antiikin tarinoiden lähteitä olivat Ovidiuksen Metamorfooseja, Homeroksen Ilias ja Odysseia sekä Vergiliuksen Aeneis. Antiikin aiheita käytettiin kuitenkin aina keskiajan lopulle saakka pääasiassa kirjojen kuvituksissa.[312]

Todellisten henkilöiden ja tapahtumien lisäksi keskiajan taiteessa kuvattiin myös abstraktioita eli käsitteitä ja ajatuksia, jotka eivät olleet näkyviä eivätkä käsin kosketeltavia. Niiden kuvaaminen tapahtui käsitteiden korvikkeiden eli niitä kuvaavien personifikaatioiden avulla. Hahmojen yhteyteen kuvattiin usein jokin attribuutti

310 Chipps Smith 2004, 10, 35–36, 69, 121–146; Christensen 1979, 15–17; Harbison 1995, 11–13, 94. Ks. tarkemmin myös luku 2.2.
311 Sekules 2001, 152, 159–161, 175, 180–181.
312 van Straten 1994, 88–90.

kuten esine, eläin tai kasvi, joka kuvasi hahmon luonnetta, ja jonka avulla se oli helpompi tunnistaa. Keskiajalla personifikaatioita esiintyi lähinnä vain kirjojen kuvituksessa, ja ne esitettiin usein erillään niitä kuvastavista attribuuteista, mikä on myöhemmin vaikeuttanut niiden tunnistamista. Attribuutteja kuvattiin myös pyhimysten, mytologisten hahmojen ja historiallisten henkilöiden yhteyteen.[313]

Painotekniikka mahdollisti 1450-luvulta lähtien samojen kuva-aiheiden leviämisen laajoille alueille, sillä painokuvien avulla yhä laajempi joukko käsityöläisiä sai samoja kuvia käsiinsä eikä niitä tarvinnut enää kopioida ulkomuistista.[314] Käsityöläisten käyttöön ryhdyttiin painamaan myös erillisiä mallikirjoja, ja koska eri alojen käsityöläiset käyttivät samoja puu- ja kuparipiirroksia sekä valmiita mallikirjoja, toistuvat samat aiheet sekä kaakeliuuneissa, huoneiden puupaneloinneissa, maalauksissa, sisustustekstiileissä, stukkokoristeluissa että huonekaluissa.[315] Myös kaakeleiden kohdalla on nähtävissä, että varhaisimpien gotiikan kaakeleiden kuva-aiheet kopioitiin vielä vapaiden luonnosten pohjalta, mutta 1400-luvun lopulta alkaen kuva-aiheiden lähteinä käytettiin lähes yksinomaan puu- ja kuparipiirroksia.

Varhaisissa goottilaistyylisillä kuva-aiheilla varustetuissa kaakeleissa oli useimmiten vain yksi figuuri. Kaakeleiden keskuskuvioita rajasivat gotiikalle tyypilliset suippokaaret, apilanlehtikuviot ja kolmilehtikaaret, ja niiden taustat koristeltiin kasviköynnöksistä muodostunein kuvioin. Myöhäisgotiikan kaakeleissa myös sulkakuviota muistuttava yhtenäinen taustakoristelu oli tyypillinen. Kaakeleiden kuva-aiheissa alkoi esiintyä 1300-luvulla ritareita, linnanneitoja, metsästysaiheita, eläimiä (peurat, kotkat, leijonat, yksisarviset), kasvikuvioita ja vaakunoita. Uskonnolliset kuva-aiheet yleistyivät saman vuosisadan lopussa, ja ne liittyivät todennäköisesti edellä mainittuun yksityisen hartaudenharjoituksen yleistymiseen. Niistä varhaisimpia olivat Paratiisista karkotus ja Simsonin taistelu leijonan kanssa. Uskonnolliset aiheet olivat hallitsevassa asemassa 1400-luvun kaakeleissa, ja tyypillisiä aiheita olivat Neitsyt Maria, evankelistat, apostolit, pyhimykset, Aadam ja Eeva sekä Kristuksen kärsimyshistorian kuvaukset. Maallisista aiheista tyypillisimpiä olivat ylhäisönuorukaiset, hallitsijat, vaakunakilvet, linnanneidot, metsästysaiheet, eläinsatujen hahmot, musikantit, korttipelejä pelaavat ihmiset ja rakastavaiset. Kaakelit olivat 1300-luvulla usein yksivärisiä ja tyypillisimpinä lasitteen väreinä esiintyivät vihreän, keltaisen ja ruskean eri sävyt. Seuraavan vuosisadan loppupuolella kaakeleita ryhdyttiin lasittamaan myös monivärisesti ja lasitteena käytettiin lisäksi valkoista tinalasitetta.[316]

Gotiikan kaakeleissa kuvatut ihmiset on puettu aikakauden viimeisimmän muodin mukaisiin asuihin. Miesten asustus muodostuu mekkomaisesta pitkästä paidasta tai lanteille ulottuvasta tiukasta tunikasta, ihoa myötäilevistä housuista ja suippokärkisistä kengistä. Usein miehillä on myös leveähihainen viitta. Päässään heillä on matala myssymäinen hattu. Naisilla on päällään ylhäältä tyköistuva, leveähihainen ja alhaalta leveästi laskostuva mekko, jonka kaula-aukko on usein syvä ja V-kirjaimen muotoinen. Päässään naisilla on korkea suippolakinen hattu tai rinkelimäinen matala turbaani.[317]

---

313 Sekules 2001, 132–133; van Straten 1994, 25–28, 45–53.
314 Gaimster 1997, 142.
315 Fulton 1996, 33.
316 Franz 1969, 39, 45; Liebgott 1972, 9–16. Ks. myös Dabrowska 1987 kuvat; Janiak 2003 kuvat; Kuncevičius 1993, kuvat.
317 Ks. tarkemmin aikakauden vaatetuksesta esim. Nunn 1990, 13–26; Peacock 1990, 57–80; Russell 1983, 139–175.

Kuva 20.
Goottilaistyylinen kovera levykaakeli, jossa on kuvattu ylhäisönuorukainen miekka kädessään. Kaakeli on Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsundin kokoelmista (HST-10-27-28).

Fig. 20.
Gothic concave panel tile with a portrait of a young noble man holding a sword. The tile belongs to the collections of Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsund (HST-10-27-28).

Renessanssi

Kaakeleiden koristelu alkoi saada vaikutteita renessanssiarkkitehtuurin yksityiskohdista 1520–1530-luvuilta lähtien. Ensimmäiset muodoltaan renessanssityyliä edustavat uunit valmistettiin 1500-luvun puolivälissä. Renessanssin vaikutus näkyi kaakeleissa antiikkiin viittaavina kuva-aiheina ja antiikin arkkitehtuurista lainattuina yksityiskohtina, kuten pylväiden, pilasterien ja pyörökaarten käyttönä.[318] Renessanssi lisäsi antiikin historiallisten ja mytologisten aiheiden suosioita, ja usein ne esiintyivät sulassa sovussa uskonnollisten aiheiden kanssa. Keskiajan taiteen tapaan renessanssitaiteen kuva-aiheiden oli tarkoitus toimia opettavaisina ohjeina ihmisille. Kuvat olivat korostetun moralistisia: Raamatun sekä antiikin tarinoiden haluttiin toimivan esikuvina ja oppeina hyvälle käytökselle.[319] Renessanssille tyypillisiä koristeaiheita olivat pylväät, pilasterit, akantuskasvit, uurnat, vaasit, puttot, kiemuraiset kasvi- ja lehtikuviot, erilaiset mytologiset eläimet ja groteskit.[320] Groteskikoristelun suosio, jossa eläimet, kukat, hedelmät, ja mielikuvitukselliset eläimet kietoutuivat monimutkaisiksi kuvioiksi, oli saanut alkunsa uudelleen löydetyistä roomalaisten maanalaisten huoneiden "grottojen" maalauksista, erityisesti Neron Kultaisessa talossa.[321]

Ovidiuksen Metamorfoosien suosio antiikin tarinoiden lähteenä kasvoi huippuunsa renessanssiajalla. Muita suosittuja antiikin tarinoiden lähteitä olivat edelleen Homeroksen Ilias ja Odysseia sekä Vergiliuksen Aeneis. Myös personifikaatioiden suosio kasvoi, mutta keskiajan taiteesta poiketen ne esitettiin aina niitä määrittelevien attribuuttien kanssa.[322] Suosittuja personifikaatioita olivat muun muassa planeettojen, vapaiden taiteiden, neljän mantereen (Amerikka, Afrikka, Eurooppa, Aasia),

318 Franz 1969, 71–90, 116; Stephan 1991, 60.
319 Johannesson 1996, 25, 30–31.
320 Lagerstam 2005a, 15; Thirion 1998, 164–178.
321 Burke 1998, 74.
322 van Straten 1994, 28, 88–92.

Kuva 21.
Renessanssityylinen levykaakeli, jossa on kuvattu Hessenin maakreivi Philip (1504–1567). Kaakeli on Läänemaan museon kokoelmista (HM 8850:2).

Fig. 21.
Renaissance panel tile with a portrait of Landgrave Philip I of Hesse (1504–1567). The stove tile belongs to the collections of Läänemaa Museum (HM 8850:2).

neljän elementin (tuli, vesi, maa, ilma), neljän aistin ja neljän vuodenajan kuvaukset. Myös hyveitä ja paheita sekä luonteenominaisuuksia kuten, kohtuullisuutta, kärsivällisyyttä, oikeudenmukaisuutta, vahvuutta, harkitsevaisuutta, älykkyyttä ja rehellisyyttä kuvattiin personifikaatioiden avulla.[323]

Pohjois- ja Keski-Euroopassa renessanssityylin omaksuminen ajoittui samaan aikaan reformaation kanssa ja uskonnolliset muutokset heijastuivat voimakkaasti myös tuotettuun taiteeseen. Vaikka reformaattorit suhtautuivat eri tavoin ja kriittisesti kirkkojen taideteoksiin, jatkoi protestanttinen kirkko uskonnollisen taiteen tuottamista ja käytti sitä propagandan välineenä.[324] Reformaation myötä protestanttisten alueiden taiteen kuva-aiheet maallistuivat, ja uusi näkemys synnistä vaikutti pyhimysten kunnioitukseen ja kärsimyksen korostamiseen viittaavien aiheiden karsiutumiseen. Raamatun aiheista käytössä säilyivät pelastuksen ja anteeksiannon sanomaan liittyvät aiheet sekä Kristuksen elämän kuvaukset. Pyhimysten tilalle nousivat hallitsijoiden muotokuvat, jotka korvasivat pyhimysten kuvat uskon esikuvina ja kunnioituksen kohteina.[325] Hallitsija- ja ruhtinasmuotokuvien suosio kasvoi renessanssitaiteessa myös poliittisen propagandan välineinä. Hallitsijamuotokuvien tarkoituksena oli korostaa hallitsijan esimerkillistä asemaa hyveellisyyden esikuvana, osoittaa hänen valtaansa ja toisaalta puolustaa hallitsijasuvun vallan laillisuutta.[326]

Muotokuvat olivat tyypillisimpiä kaakeleissa esiintyneitä kuva-aiheita 1530-luvulta lähtien, ja niiden esikuvina toimivat aikakauden puupiirrokset. Usein alkuperäisissä muotokuvissa esiintyi kirjoitus tai vaakuna, jonka avulla kuvattu henkilö oli

323 Thirion 1998, 220–229.
324 Christensen 1979, 42–65, 108; Pettegree 2002, 288–291; Scribner 1994, 240. Ks. tarkemmin luku 2.2.
325 Christensen 1979, 124–125, 156–162; Gaimster 2000, 142–148; Harbison 1969, 16–32; 1995, 105, 118–128.
326 Johannesson 1998, 11–16.

mahdollista tunnistaa. Myös henkilön yhteiskunnallinen asema ja varallisuus tuotiin esille tätä korostaneiden esineiden sekä vaatteiden avulla. Esimerkiksi kirja viittasi oppineisuuteen ja käsineet korkeaan sosiaalisen statukseen.[327] Muotokuvien henkilöt kuvattiin joko edestä, profiilista tai ¾-kulmasta. Profiilimuotokuva oli helpoin toteuttaa reliefinä, sillä siinä näkyi vain puolet mallin kasvoista. Siihen oli kuitenkin vaikea kuvata henkilökohtaisia kasvonpiirteitä. Pohjois-Euroopassa profiilimuotokuvat olivat harvinaisempia kuin Italiassa, ja erityisesti vuoden 1420 jälkeen niistä tuli lähes poikkeuksellisia. Jos profiilikuvausta käytettiin, haluttiin sillä viitata erityisesti antiikin rahoihin ja mitaleihin.[328] Kaakeleissa suosituimpia olivat profiilista ja ¾-kulmasta kuvatut muotokuvat. Rintamuotokuvat sekä puolivartalomuotokuvat olivat kokovartalomuotokuvia suositumpia. Muotokuvat on tavallisesti rajattu pylväillä ja pyörökaarilla tai sijoitettu ympyräkehien sisälle. Ympyräkehät koristettiin akanthuskasvein ja kaakelin kulmissa oli usein ranskanliljoja tai muita kasvikuvioita.

Muita renessanssikaakeleissa esiintyneitä kuva-aiheita olivat antiikkia ihannoivat roomalaisten keisareiden muotokuvat, antiikin sankarit ja mytologian hahmot. Muita tyypillisiä aiheita olivat allegoriset ja moralisoivat kuvat sekä personifikaatiot. Myös uskonnolliset aiheet pysyivät käytössä, joskin niiden määrä väheni reformaation jälkeen. Suosittuja aiheita olivat evankelistat, Tuhlaajapojan tarina, Vanhan Testamentin 12 voittoisaa sankaria ja Kristuksen elämän kuvaukset. Suosittuina aiheina pysyivät myös kasvit ja vaakunakilvet.[329] Raamatun kertomus Tuhlaajapojasta sopi hyvin reformaation sanomaan ja syntien pyyteettömään anteeksiantoon. Samoin Vanhan Testamentin kahdentoista voitokkaan sankarin kuvia käytettiin esikuvina ja vertauskuvina uuden uskon puolesta, sillä nämä olivat edistäneet kansojen kääntymistä uskomaan yhteen jumalaan. Ristiinnaulitseminen pysyi edelleen suosittuna kuva-aiheena, koska se muistutti Jeesuksen kuolemasta ihmisten syntien tähden sekä anteeksiannosta. Evankelistat tulivat puolestaan suosituiksi Jeesuksen elämänvaiheiden kuvaajina. Kaiken kaikkiaan kaakeleiden kuva-aiheet maallistuivat reformaation jälkeen ja suosituiksi tulivat aikakauden hallitsijoiden, ruhtinaiden ja reformaatiota kannattavien ruhtinaiden muotokuvat.[330] Myös katolisen puolen johtohahmon keisari Kaarle V:n muotokuvia esiintyi kaakeleissa[331], ja niitä saattoi esiintyä jopa samoissa uuneissa protestanttisten ruhtinaiden kuvien kanssa. Olihan Kaarle V uskonkiistoista huolimatta koko Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsija, myös protestanttisten ruhtinaiden hallitsemilla alueilla. Esimerkiksi Tukholmasta (Svalan korttelista) on löytynyt saman korttelin kaivauksilta sekä Kaarle V:n muotokuvalla varustettu kaakeli (SSM2332) että Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuvalla varustettu kaakeli (SSM2299-30).[332] Myös edellä mainitussa Gdańskin Artushofin suuruunissa on sekä Kaarle V:n että protestanttisten ruhtinaiden muotokuvia.[333]

Goottilaistyylisten kaakeleiden tapaan myös renessanssityylisissä kaakeleissa kuvatut henkilöt on puettu aikakauden viimeisimmän muodin mukaisiin asuihin. Koska kaakeleiden valmistusaluetta olivat pääasiassa Saksan kaupungit, olivat niissä kuvattujen henkilöidenkin vaatteet saksalaisen muodin mukaisia. Miehillä on

327 Burke 1998, 225; Campbell 1990, 34–37, 99, 128, 134.
328 Campbell 1990, 75–86; Pope-Hennessy 1989, 4–22, 45, 64–70, 89–92.
329 Franz 1969, 72, 78; Gaimster 2000, 143–148; Liebgott 1972, 21–23; Ring 1996b, 71–72.
330 Franz 1969, 78–83; Gaimster 2000, 145; Ose 1996b, 142–145.
331 Stephan 1991, 77–79.
332 Århem 2006, Fig. 141 & 143. Ks. kuva 195, luku 10.
333 Kilarska & Kilarski 1993; Kilarska 2007, 134–135.

Kuva 22.

Renessanssi/barokkityylinen levykaakeli, jossa on kuvattu evankelista Markus. Kaakeli kuuluu Tukholman kaupunginmuseon kokoelmiin (SSM5921).

Fig. 22.

Renaissance/Baroque panel tile with St Mark the Evangelist. The stove tile belongs to the collections of Stockholms stadsmuseum (SSM5921).

tavallisesti yllään lyhyt jakku, jonka alta näkyy pystykauluksinen röyhelöpaita. Tämän päällä on tavallisesti vielä leveäharteinen, puhvihihainen takki tai viitta, joka ulottuu polviin asti ja on usein turkiskauluksinen. Kankaat on usein koristeltu viilloksin, joista pilkottaa niiden aluskangas. Jaloissa miehillä on kalukukkarolla varustetut polviin asti ulottuneet pussi- tai pönkkähousut, ihonmyötäiset sukat ja tylpät häränturpakengät tai pyöreäkärkiset kengät. Myös housut on koristeltu toisinaan viilloksin. Päässään miehillä on matala, usein sulkakoristeinen baretti. Naisilla on tavallisesti päällään kireämiehustainen, vanteikon kannattelema mekko, jonka kaula-aukko on nelikulmainen. Heillä on usein mekon alla röyhelökauluksinen paita. Puvun yläosa on usein koristeltu viilloksin, ja varustettu runsailla puhvihihoilla. Naisilla on pääsään tavallisesti sulkakoristeinen baretti, jonka alle hiukset on sidottu palmikon tai hiusverkon avulla.[334]

Barokki ja sen jälkeiset tyylit

Kaakeleiden reliefikuvat alkoivat seurata barokin tyyli-ihanteita muun taiteen mukana 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. Osa kuva-aiheista pysyi samoina kuin renessanssityylisissä kaakeleissa, mutta kaakeleiden koristelu muuttui vähitellen runsaammaksi ja kaakeliuunin muoto alkoi taipua barokin kierresorvausten ja vapaasti seisovien plastisten figuurien myötä joskus lähes ylitsepursuavan koristeelliseksi. Myös kaakeleiden koko kasvoi jopa niin, että yksi kaakeli saattoi kattaa koko kaakeliuunin kyljen.[335]

334 Ks. tarkemmin aikakauden vaatetuksesta esim. Nunn 1990, 29–45; Peacock 1990, 81–104; Russell 1983, 176–212.

335 Franz 1969, 71, 117, 126.

Vaikka enkelinkasvoiset putot olivat käytössä jo renessanssin taiteessa, niiden käyttö yleistyi varhaisissa barokkityylisissä kaakeleissa ja myös groteskiaiheet yleistyivät. Pylväiden sijasta kuva-aiheet reunustettiin yhä useammin munasauvakehyksillä ja kasviornamenteilla. Jos pylväitä tai pilastereita käytettiin, ne olivat usein kierresorvattuja tai hermien kannattelemia. Tyypillisiä barokkikaakeleissa kuvattuja aiheita olivat hallitsijoiden muotokuvat, geometriset kuviot ja erilaiset kasviaiheet.[336] Kaakeleissa esiintyi myös Kaukoidästä lainattuja koristeaiheita, jotka sekoitettiin länsieurooppalaisten barokkikuvioiden sekaan. Näitä olivat muun muassa granaattiomenat ja neilikat. Samat koristeaiheet löytyivät myös aikakauden tekstiilitaiteesta, minkä on ajateltu vaikuttaneen barokkityylisten kaakeleiden reliefin madaltumiseen. Itämaiset kuva-aiheet levisivät sekä grafiikanlehtien että Kaukoidästä tuotujen taidekäsityön tuotteiden välityksellä.[337]

Reliefikuviot madaltuivat ja taulunkehystä muistavat reunukset hävisivät 1600-luvun barokkiuuneissa, niin että kuva-aihe alkoi usein suoraan kaakelin reunasta. Kuva-aiheet saattoivat jatkua kaakelista toiseen, jolloin ne muodostivat uunin pinnalle yhtenäisiä kuvioita.[338] Barokkityyliset kaakelit erosivat renessanssikaakeleista tyylin lisäksi myös lasitteen värin perusteella. Ne olivat tavallisimmin vihreä-, tummanruskea- tai lähes mustalasitteisia. Vihreä väri oli kuitenkin vaaleampi kuin renessanssikaakeleissa ja ruskea lasite puolestaan tummempi, usein lähes musta. Tummanruskean ja mustan lasitteen yleistymisen takana on katsottu olleen rautauunien käyttöönoton, jonka väriä tummilla kaakeleilla pyrittiin jäljittelemään.[339] Myös valkoisen tinalasitteen käyttö yleistyi barokkikaakeleissa. Sitä käytettiin usein pohjavärinä kaksi- tai kolmivärisissä kaakeleissa, joissa reliefikuviot värjättiin sinisiksi tai toisinaan myös vihreiksi. Värit saattoivat olla myös toisinpäin. Tyypillisimpiä olivat kuitenkin sinivalkoiset kaakelit, jossa valkoinen oli pohjaväri ja sininen kuvioiden väri. Ne jäljittelivät samanaikaisia maalattuja fajanssikaakeleita. Sinivalkoiset uunit olivat arvokkaampia kuin yksiväriset kaakeliuunit, ja esimerkiksi Ruotsissa ne sijaitsivat linnojen hienoimmissa ja edustavimmissa huoneissa, kun taas yksiväriset uunit lämmittivät vaatimattomampia huoneita.[340]

Barokin myötä kaakeleiden keskuskuvioita rajanneet yksinkertaiset pylväät muuttuivat kierresorvatuiksi tai ihmishahmojen eli hermien kannattamiksi. Lisäksi niiden kasviornamentiikka muuttui rönsyilevämmäksi.[341] Samalla kaakeleissa kuvattujen henkilöiden vaatetus muuttui barokkityyliseksi. Esimerkiksi matalat baretit muuttuivat korkeiksi hatuiksi tai leveiksi lierihatuiksi ja röyhelökaulukset suurenivat ensin leveiksi renkaiksi ja myöhemmin sileiksi olkapäille laskeutuviksi kauluksiksi. Miesten asuista hävisivät isot olkatoppaukset ja puhvihihat, ja hihoista tuli suoremmat ja hihansuista käännetyt. Myös pussihousut muuttuivat väljemmiksi ja vähitellen myös pidemmiksi, jolloin niiden alle puetuista sukista näkyi aina vain vähemmän. Kengät muuttuivat korkeammiksi, usein saappaiksi, ja ne saivat korot. Myös naisten kaulukset kokivat saman kehityksen kuin miehillä. Naisten asuissa puhvihihat ja kireä miehusta pysyivät edelleen käytössä, mutta hame leveni entisestään, usein pönkkämäiseksi. Naisten pukujen hihat lyhenivät, ja miesten hihojen tapaan ne taitettiin hihansuista taaksepäin. Naisten käsiin on usein kuvattu käsineiden sijasta viuhka.

336 Franz 1969, kuvat; Blomqvist 1936, 203–208; Ose 1996a, 55–59; Roth Heege 2002b, 228–229.
337 Knutsson 1990, 72–73.
338 Franz 1969, 99; Ose 1996a, 63–67.
339 Blomqvist 1936, 207–210; Franz 1969, 73; Liebgott 1972, 20–21.
340 Knutsson 1990, 60–62, 68, 71.
341 Ks. mm. Franz 1969, kuvat; Liebgott 1972, kuvat.

Kuva 23.

Barokkityylinen levykaakeli, jossa on kuvattu aikakauden muodin mukaisesti pukeutunut ylhäisömies. Kaakeli kuuluu Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituutin kokoelmiin (AI 6219:2597).

Fig. 23.

Baroque panel tile with a portrait of a noble man dressed in accordance with contemporary fashion. The stove tile belongs to the collections of Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut (AI 6219:2597).

Miesten kenkien tapaan naistenkin kenkiin ilmestyivät korot. Naisten baretit muuttuivat pieniksi pitsipäähineiksi. Usein naiset esiintyvät muotokuvissa kokonaan ilman päähinettä.[342]

Reliefikoristeiset kaakelit korvautuivat 1600-luvun lopulla tai viimeistään 1700-luvulle tultaessa sileillä yksivärisillä kaakeleilla. Röstrandin kaakelitehdas Ruotsissa ryhtyi valmistamaan jo 1720-luvulla hollantilaisten esikuvien mukaisia sinivalkoisia maalattuja kaakeleita.[343] Turusta ensimmäiset kirjallisissa lähteissä säilyneet maininnat maalauskoristelluista sinivalkoisista kaakeliuuneista ovat 1700-luvun jälkipuoliskolta. Tyypillisempiä olivat kuitenkin vihreälasiteiset kaakeliuunit.[344] Sileiden vihreälasitteisten kaakeleiden paloja on löytynyt runsaasti esimerkiksi Turun kaupunkialueen kaivauksilta. Niissä on tavallisesti barokille tyypillisiä kierresorvausta muistuttavia koristeita ja sileitä puolipyöreän muotoisia kapeita listoja. Vuosisadan jälkipuoliskolta lähtien kaakeliuunit seurasivat muun sisustus- ja huonekalutaiteen mukana rokokoon, uusklassismin, empiren ja jugendin muotokieltä. Kertaustyylien aikakaudella, 1800-luvulla, renessanssin reliefikaakeleita jäljittelevät kaakelit tulivat takaisin käyttöön.[345]

342 Ks. aikakauden vaatetuksesta tarkemmin Nunn 1990, 52–72; Peacock 1990, 105–128; Russell 1983, 232–249.
343 Cramér 1991, 36–38; Karlson 1951, 119, 136; Tunander & Tunander 1982, 43–44, 73–76.
344 Hyvönen 1983, 90; Nikula 1970, 99.
345 Ks. tarkemmin Cramér 1991; Tunander & Tunander 1982.

3.7. Kaakeliuuni osana kiinteää sisustusta

Vaikka kaakeliuunin käyttöönotto ei yksinään vaikuttanut asuntojen sisustuksen uudistumiseen ja monipuolistumiseen, vaikutti sen savuton ja lämpöä varaava lämmitystapa niihin merkittävästi. Kaakeliuunien käytöstä on säilynyt muutamia sanallisia aikalaiskuvauksia, joissa korostetaan erityisesti kaakeliuunin savutonta ja mukavaa lämpöä, vaikka niissä toisaalta myös ihmetellään uunien edessä hikoilua ja niiden tuottamaa hajua. Englantilainen Fynes Moryson kirjoitti matkakertomuksiinsa vuonna 1617 saksalaisista kaakeliuuneista seuraavanlaisesti:

> *"...the foresaid intemperatenesse of cold pressing great part of Germany, in stead of fier they vse hot stoues for remedie thereof, which are certain chambers or roomes, hauing an earthen ouen cast into them, which may be heated with a little quantity of wood, so as it will make them hot who come out of the cold, and incline them to swetting if they come neare the ouen. And as well to keepe out the cold as to retaine the heate, they keepe the doores and windowes closely shut; so as they vsing not only to receuie Gentlemen into these houses, but euen to permit rammish clownes to stand by the ouen till their wet clothes be dried, and themselues sweat, yea, to indure their little children to sit vpon their close stooles, and ease themselues within this close and hot stoue (let the Reader pardon my rude speech, as I bore with the bad smell), it must needes be, that these ill smelles, neuer purged by the admitting of fresh ayre, should dull the braine, and almost choke the spirits of those who frequent the stoues. When my selfe first entred into one of them, this unwonted heate did so winde about my legges, as if a snake had twined about them, and made my head dull and heauy: but after I had vsed them, custome became another nature, for I neuer inioyed my health in any place better then there..."*[346]

Sisustus oli kaikkialla Pohjois-Euroopassa keskiajan lopulle saakka varsin niukkaa ja pääasiassa kiinteää. Tavallisissa käsityöläisten tai talonpoikien asunnoissa ei ollut monia huonekaluja ja kiinteäkin sisustus oli vähäistä ja väritöntä. Sisäänlämpiävien huoneiden hämäriä sisätiloja ei toisaalta kannattanut kovasti sisustaakaan. Varakkaimmissa asunnoissa sisustuselementtejä oli kuitenkin jo runsaammin, mutta irtohuonekaluja oli edelleen vähän ja sisustus koostui lähinnä puisista seinäpaneeleista, kuvakudonnaisista, seinämaalauksista ja sisustustekstiileistä. Sisustuskankaita oli helppo kuljettaa mukana ja ne muuttivat huoneet helposti värikkäiksi ja kodikkaiksi. Ne myös lämmittivät vetoisten ja koleiden kivilinnojen seiniä.[347] Tyylillisesti keskiajan lopun sisustus edusti gotiikan tyyli-ihanteita. Aikakauden sisustuksesta ei ole

346 Moryson 1617. Kiitän lämpimästi Eva Johanna Holmbergia lähteen saattamisesta tietooni. Vapaasti kääntäen tekstin sisältö on seuraavanlainen: "…Suojautuakseen kylmältä ilmalta, joka koettelee suurinta osaa Saksaa, käyttävät he avonaisten tulisijojen sijasta kuumia keraamisia uuneja, joita voidaan lämmittää pienellä määrällä puita, niin että ne lämmittävät ne jotka tulevat ulkoa kylmästä, ja saa heidät jopa hikoilemaan jos he ovat aivan uunin lähellä. Ja pitääkseen kylmän ulkona ja lämmön sisällä, pitävät he ovet ja ikkunat tiukasti kiinni; joten kun he päästävät sekä herrasmiehet näihin taloihin että antavat myös löyhkäävien maalaisten kuivata märät vaatteensa ja hikoilla kuumien uunien vieressä, ja antavat jopa pienten lasten istua penkeille ja tehdä tarpeensa tämän umpinaisen kuuman uunin läheisyydessä (Lukija antakoon anteeksi karkean kielenkäyttöni, kun ajattelen tuota pahaa hajua), täytyy näiden pahojen hajujen, joiden ei anneta edes puhdistua päästämällä raikasta ilmaa sisään, pehmentää aivot ja lähes tukahduttaa hengen ulos niistä, jotka usein oleskelevat uunien läheisyydessä. Kun itse ensimmäisen kerran astuin sisään yhteen näistä huoneista, tämä epämieluisa kuumuus luikerteli jalkoihini niin, että tuntui kuin käärme olisi kietoutunut niihin, ja sai pääni tuntumaan tyhjältä ja painavalta: mutta kun olin aikani ollut niissä, tavasta tuli toinen luontoni, enkä ole koskaan nauttinut olostani ja terveydestäni missään muussa paikassa enemmän kuin niissä..."

347 Gardberg 2005, 25–31; Suvanto 1985, 353–356.

kuitenkaan säilynyt Suomessa juuri mitään ja ainoina todisteina gotiikan muotokielestä ovat säilyneet kirkkojen veistokset, maalaukset ja muutamat koriste-esineet.[348]

Renessanssin sisustuksesta on sitä vastoin säilynyt hieman enemmän todisteita, joskin nekin ovat niukkoja. Ruotsi-Suomessa varhaisrenessanssin sisustustaiteesta puhutaan noin 1560–1610 välisenä aikana ja myöhäisrenessanssista noin 1610–1660 välisenä aikana. Varhaisrenessanssin aikana irtohuonekalut olivat vielä harvinaisia ja niiden määrä lisääntyi ja muoto monipuolistui vasta myöhäisrenessanssin aikana. Renessanssin tavallisin irtohuonekalu oli arkku, jossa sekä säilytettiin että kuljetettiin tavaraa. Arkut myös toimivat istuimina ja pöytinä. Muita huonekaluja olivat erilaiset kaapit, hyllyt ja lippaat. Sängyt olivat tavallisesti rakennettu kiinteästi huoneen nurkkaan, ja ainoastaan linnoissa ja kartanoissa oli hienoja irrallisia pylvässänkyjä. Tavallisia istuimia olivat seinänvieruspenkit ja rahit, joiden mukavuutta voitiin lisätä irrallisilla tyynyillä. Pöytä oli tavallisesti orsipöytä, jonka erillinen pöytälevy voitiin siirtää tarvittaessa syrjään.[349]

Suomessa kaakeliuunit ovat harvoja keskiajan ja uuden ajan alun sisustuksesta kertovia lähteitä. Sisustuksesta kertovia kirjallisia lähteitä, kuten inventaarioita ja perunkirjoja, on säilynyt muutamaa yksittäistä poikkeusta lukuun ottamatta vasta 1540-luvulta lähtien, eivätkä nekään kerro kaikista esineistä ja sisustuselementeistä tasapuolisesti.[350] Kaakeliuuneja niissä ei mainita lainkaan. Myös kaivauksilta löytyy vain harvoin rakennusten sisustamiseen liittyviä löytöjä. Koska huonekalut olivat pääasiassa puisia, ne ovat joko palaneet tulipaloissa tai päätyneet lopulta polttopuiksi. Kaivauksilta löytyy toisinaan kuitenkin huonekalujen metalliheloja ja koristeita.[351]

Kuten edellä on kuvattu, kaakeliuunit levisivät aluksi vain ylempien yhteiskuntaluokkien asuntoihin nimittäin linnoihin, kartanoihin, luostareihin ja kaupunkien varakkaimpiin porvariskoteihin. Ne sijaitsivat tavallisesti edustushuoneissa tai muissa tiloissa, joissa vieraat näkivät ne helposti. Kaakeleiden kuva-aiheilla oli näin ollen helppo osoittaa muotitietoisuutta tai esimerkiksi uskonnollista kannanottoa. Yksityisissä huoneissa niiden kuva-aiheilla on saattanut olla henkilökohtaisempi sisältö. Samat kuva-aiheet, jotka esiintyivät kaakeleiden reliefikuvioissa, toistuivat todennäköisesti myös muun kiinteän sisustuksen koristelussa, kuten puisissa seinäpaneeleissa ja seinien sekä kattojen maalauksissa. Myös sisustuskankaat ja kuvakudokset esittivät todennäköisesti samoja kuvakertomuksia. Kaivauksilta löytyneiden kaakeleiden palojen voidaan näin ollen ajatella toimivan esimerkkeinä myös muun sisustuksen tyylistä, sanomasta ja loistosta.

Kaakeliuuneja käytettiin toisinaan myös muissa kuin asuinhuoneissa. Niiden käytöstä esimerkiksi kylpylöissä on säilynyt kuvallisia lähteitä 1500-luvun Saksasta, ja myös Englannissa on löytynyt arkeologisten kaivausten yhteydestä todisteita kaakeliuunien käytöstä kuninkaallisten palatsien kylpyhuoneissa.[352] Myös Turun linnassa yhden kaakeliuunin mainitaan rakennetun vuonna 1560 linnassa tuolloin hovia pitäneen Juhana-herttuan kylpytupaan.[353] Kaakeliuuneja voitiin käyttää myös kasvihuoneiden lämmittäjinä, mistä on todisteita Rooman 1500–1600-lukujen renessanssi- ja barokkipalatseista.[354]

348 Ks. esim. Edgren 2002, 132–147; Hiekkanen 2007a, 28–49.
349 Lagerstam 2005b, 32–34.
350 Haggrén 1999, 42, 48.
351 Seppänen 2003, 93.
352 Gaimster & Nenk 1997, 181–182; Gaimster 1999a, 158–161; 2001b, 77–78; Strauss 1968, Abb. 29, 30, 31.
353 Gardberg 1959, 291.
354 Martini 2007.

Keskiajan ja uuden ajan alun kaakelilöydöt Suomessa

4 KAAKELEIDEN LUOKITTELUN JA AJOITUKSEN PERUSTEET

Jonkinlainen typologia on aina välttämätön arkeologisen löytöaineiston käsittelyssä jo pelkästään aineiston järjestämisen ja luetteloinnin kannalta. Typologioita on kehitelty myös siitä syystä, että aineistojen vertailu keskenään ja niiden esittäminen tutkimuskirjallisuudessa olisi helpompaa. Kun esineille on määritelty tietyt tutkijoiden tuntemat tyypit, voidaan niistä kertoa kirjallisuudessa lyhyesti vain tyyppien nimiä käyttäen, ilman että kukin esine täytyisi kuvailla yksityiskohtaisesti.[355] Typologioita voidaan tehdä määrittelemällä eri määrä muuttujia, jolloin tyyppejä on mahdollista luoda lähes loputon määrä. Jotkin muuttujat esineen piirteissä eivät kuitenkaan ole tyypin luomisen kannalta merkittäviä, ja esimerkiksi keramiikka-astioiden kohdalla on saviaineksen väri hankala tyyppiä määrittävä tekijä, koska se voi vaihdella poltosta johtuen jopa samassa astiassa. Keramiikan luokittelussa on myös ongelmallista, että kun luokat luodaan koskemaan kokonaisia astioita, ei kaikissa paloissa ole havaittavissa jokaista tyyppiä määrittävää piirrettä. Liian yksityiskohtaiset typologiat palvelevatkin usein vain tutkijan omia tavoitteita. Niistä tulee helposti myös subjektiivisia, koska eri ihmiset määrittelevät ja näkevät yksityiskohtia eri tavoilla.[356]

4.1. Muotoon, koristelutyyliin ja ikonografiaan perustuvat menetelmät

Kaakeleita luokitellaan tutkimuskirjallisuudessa erilaisiin tyyppeihin lähinnä niiden muodoissa tai kuva-aiheissa tapahtuneiden muutosten perusteella. Kaakelitutkimuksissa esiintyy harvemmin samanlaisia tarkkoja luokitteluja kuin keramiikka-astioita käsittelevissä tutkimuksissa. Jotkut kaakelitutkijat ovat kuitenkin vieneet luokittelun niin yksityiskohtaiseksi, että jokainen kaakelissa esiintyvä piirre on saanut numero- tai kirjainkoodin, jolloin kaakelin tyyppi muodostuu viivakoodisarjaa muistuttavasta kirjainten ja numeroiden yhdistelmästä.[357] Suurin osa tutkijoista käyttää kuitenkin väljempiin luokkiin perustuvaa jaottelua, jonka olen ottanut käyttöön myös tässä tutkimuksessa.

Ruukkukaakelit jaetaan tavallisesti koveriin ja kuperiin tyyppeihin ja edelleen niiden pohja- tai suuosan koristeluun pohjautuviin alatyyppeihin. Reliefikoristeisten suorakaiteen muotoisten nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden kohdalla käytetään joko niiden muotoihin perustuvia nimityksiä tai yhteistä nimitystä goottilaistyyliset kaakelit. Niitä ei kuitenkaan tavallisesti jaeta sen tarkempiin alatyyppeihin.

355 Adams & Adams 1991, 7–9, 10–11, 30–34, 159.
356 Adams & Adams 1991, 185–195, 200, 237.
357 Ks. esim. Henkel 1999.

Goottilaistyylisiä kaakeleita tehtiin kuitenkin myös neliönmuotoisina kiinnityslistallisina levykaakeleina, jolloin goottilaistyylinen kaakeli on niiden ajoituksen kannalta kuvaavampi nimi kuin levykaakeli, jota käytetään tavallisemmin renessanssityylisten kaakeleiden nimityksenä. Gotiikan kaakeleilla tarkoitetaan noin 1300-luvun puolivälistä 1500-luvun alkuun ajoittuvia kaakeleita, joiden kuva-aiheet voidaan yhdistää gotiikalle tyypilliseen muotokieleen ja kuva-aiheistoon, eikä niissä vielä näy renessanssin vaikutusta. Reliefikoristeisten renessanssityylisten kaakeleiden kohdalla käytetään joko nimitystä levykaakeli tai tyylin mukaan renessanssikaakeli. Renessanssityylisillä kaakeleilla tarkoitetaan noin 1520-luvulta 1600-luvun alkupuolelle ajoittuvia kaakeleita. 1600-luvun alussa kaakeleiden kuva-aiheet muuttuivat vähitellen muun kuvataiteen ja arkkitehtuurin mukana barokkityylisiksi. Ne ovat kuitenkin edelleen muodoltaan kiinnityslistallisia levykaakeleita. Renessanssi- ja barokkikaakeleiden väliin sijoitetaan toisinaan myös manierismin tyyliset kaakelit. Renessanssikaakeleita ei tavallisesti jaeta tutkimuskirjallisuudessa varsinaisiin alatyyppeihin, vaan niitä kuvaillaan ja ajoitetaan tarkemmin niissä esiintyvien kuva-aiheiden perusteella.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole ollut luoda uutta kaakelitypologiaa, vaan tarkoitukseni on ollut luoda perusteet kaakeleiden tunnistamiselle ja ajoittamiselle sekä niiden muodon että niissä esiintyvien kuva-aiheiden perusteella. Käytän näin ollen edellä kuvailtuja väljiä määritelmiä erottamaan erityyppisiä kaakeleita toisistaan, ja olen jaotellut kaakeleita alatyyppeihin vain sellaisissa tapauksissa, joissa jokin muodossa tapahtunut muutos on ollut selvästi ajallinen. Tutkimuksessa käyttämäni termit eivät anna kaakeleille tarkkaa ajoitusta, vaan ne kuvastavat eri tyyppien keskinäistä ajoitusta. Tarkoituksenani on ollut määrittää kaakeleiden palat ruukkukaakeleiksi, nissikaakeleiksi, koveriksi levykaakeleiksi ja levykaakeleiksi, ja pohtia kaakeleiden laajempaa merkitystä arkeologisina lähteinä sekä tarkastella niissä tapahtunutta kehitystä erilaisten yhteiskunnallisten muutosten kuvastajana. Aineiston sirpaleisuuden vuoksi on jo tämänkin jaottelun tekeminen ollut haasteellista. Erona esimerkiksi saksalaiseen löytöaineistoon, jonka kaakelit ovat usein lähes kokonaisia tai ainakin suhteellisen suuria, on suomalaisessa aineistossa tyypin määritelmät tehtävä toisinaan sormenpään kokoisista paloista. Kokonaisia kaakeleita on säilynyt vain muutama.

Ruukkukaakelit

Kuten edellisessä luvussa kerrottiin, muistuttavat ruukkukaakelit muodoltaan tavallisia keramiikka-astioita, minkä vuoksi vanhimpien suuosastaan pyöreiden ruukkukaakeleiden erottaminen keramiikka-astioista on vaikeaa. Ruukkukaakeleiden ja keramiikka-astioiden saviaines on samanlaista, niiden valmistajat olivat samoja savenvalajia ja molemmat valmistettiin dreijaa käyttäen. Ruukkukaakeleiden pinnassa onkin usein samanlaista rihlausta kuin astioiden kyljissä, ja ne myös lasitettiin keramiikka-astioiden tapaan sisäpinnoiltaan. Suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden palojen tunnistaminen on jo jonkin verran helpompaa, mutta niidenkin kohdalla kaakeleiden pohjapalojen ja pienten kylkipalojen erottaminen keramiikka-astioiden paloista on vaikeaa. Ne sekoittuvat kuitenkin usein myös levykaakeleiden kiinnityslistojen katkelmien kanssa. Löytöluetteloja läpikäydessäni jouduinkin monesti toteamaan, että ruukkukaakeliksi luetteloidut löydöt olivat joko keramiikka-astioiden paloja tai renessanssikaakeleiden kiinnityslistojen katkelmia.

Kuva 24.
Suuosastaan nelikulmaisia, pyöreällä tasaisella pohjalla varustettuja ruukkukaakeleita Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsundin kokoelmista.

Fig. 24.
Vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base from the collections of Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsund.

Ruukkukaakeleiden kylkipalat, joissa ei ole jäljellä suuosan reunaa, ovat vaikeimmin tunnistettavia ruukkukaakeleiden osia. Ainoa peruste niiden tunnistamiselle on kyljen epämääräinen kaartuminen. Suuosastaan pyöreiden ruukkukaakeleiden kohdalla tämäkään ei ole mahdollista, koska niiden suuaukot ja kyljet kaartuivat tasaisen pyöreästi. Suuosastaan nelikulmaisissa ruukkukaakeleissa niiden kyljet kaartuvat epätasaisesti. Kaikki Suomesta löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat peräisin suuosastaan nelikulmaisen muotoisista kaakeleista, joissa on tasainen ja halkaisijaltaan pyöreä pohja.

Ruukkukaakeleiden pohjapalojen tunnistaminen keramiikka-astioiden pohjapaloista on hankalaa, koska molemmissa saattaa olla tasainen pyöreä pohja. Ruukkukaakeleiden pohjan ja kyljen välinen taite on kuitenkin yleensä jyrkempi kuin keramiikka-astioissa. Tasaisella pyöreällä pohjalla varustettuja keramiikka-astioita ovat lähinnä vadit, ruukut ja kannut. Näistä vadeissa on halkaisijaltaan suurempi pohja sekä loivempi pohjan ja kyljen taite kuin ruukkukaakeleissa. Ruukkujen ja kannujen pohjassa on puolestaan usein jonkinlainen profilointi, vaikka niiden pohjan ja kyljen taite on ruukkukaakeleiden tapaan jyrkkä. Ruukkukaakeleiden pohjapaloista helpoimmin tunnistettavia ovat sellaiset, joiden alaosaa on paineltu käsin muotoon samalla kun niiden suuosia on muotoiltu dreijauksen jälkeen, jolloin niistä on tullut ulkopinnoiltaan epätasaisia ja hieman muhkuraisia. Myös pohjan nokisuus kertoo palojen olevan todennäköisesti peräisin ruukkukaakeleista. Ruukkukaakeleiden pohjaosa oli nimittäin uunin sisällä alttiina savulle ja tulelle, kun taas tasaisella pohjalla varustetut keramiikka-astiat olivat tavallisesti tarjoilu- tai säilytysastioita, joita ei pidetty avotulen läheisyydessä (erona esimerkiksi kolmijalkapatoihin).

Helpoimmin ruukkukaakeleiksi erotettavia paloja ovat kaakeleiden suuosien reunapalat. Kun pyöreäsuisten keramiikka-astioiden suunreuna kaartuu tasaisesti, on suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin suunreuna neljältä sivulta lähes suora ja se taittuu kaakelin kulmissa 90 asteisesti. Erona ruukkukaakeleiden ja keramiikka-astioiden välillä on myös niiden suuosan reunan profilointi. Keramiikka-astioissa profilointi on tavallisesti astian ulkopinnalla, kun ruukkukaakeleissa se on sisäpinnalla. Ruukkukaakeleiden reunan ulkopinta on siten aina tasainen. Suomesta löydetyissä ruukkukaakeleissa on erotettavissa neljä erilaista suun reunamuotoa, jotka vaikuttavat hieman eriaikaisilta. Kaakeleiden löytökonteksteihin perustuvien ajoituten perusteella muotoja on kuitenkin valmistettu ja käytetty myös samanaikaisesti.

Tietyt erot voivat johtua myös savenvalajien erilaisista tavoista ja tottumuksista muotoilla reuna. Olen erottanut erilaiset reunamuodot niiden poikkileikkauksen mukaisiin tyyppeihin: poikkileikkaukseltaan profiloimattomat eli suorat reunat, poikkileikkaukseltaan toiselle sivulle (sisäpinnalle) aaltomaisesti paksunevat eli harjamaiset reunat, poikkileikkaukseltaan toiselle sivulle (sisäpinnalle) taittamalla muotoillut eli koukkumaiset reunat ja poikkileikkaukseltaan koukkumaiset urakoristeiset reunat, joissa koukkumaisen reunan alapuolelle on painettu vaakasuora, reunaa kiertänyt syvä ura (kuva 25).

Poikkileikkaukseltaan profiloimattomalla reunalla varustetuissa ruukkukaakeleissa niiden reunan sisäosa ja päällisosa ovat tasaisia, usein kuin veitsellä suoraksi leikattuja. Poikkileikkaukseltaan harjamaisella reunalla varustetuissa ruukkukaakeleissa reunan sisäosa muistuttaa terävää aaltoa, jonka harjan molemminpuoliset sivut ovat symmetrisesti laskeutuvia. Poikkileikkaukseltaan koukkumaisella reunalla varustetuissa ruukkukaakeleissa reunan poikkileikkaus muistuttaa jyrkästi taittuvaa koukkua ja poikkileikkaukseltaan urakoristeisissa reunoissa koukkumaisen muodon alle on painettu syvä ura, jolloin sen alle muodostuu uusi paksunnos.

Suuosastaan nelikulmaisen muotoiset ruukkukaakelit, joissa oli tasainen pyöreä pohja, pysyivät käytössä pitkään. Niistä varhaisimmat ajoittuvat jo 1300- ja 1400-lukujen taitteeseen, ja ne ovat paikoin säilyneet käytössä aina nykypäiviin asti.[358] Kaakeliuuneja käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa ei ole juurikaan tarkasteltu erityyppisillä reunamuodoilla varustettujen ruukkukaakeleiden keskinäistä ajoitusta. Ruotsalainen Barbro Århem kuitenkin mainitsee ruukkukaakeleiden reunamuodon profiloinnin kehityksen Tukholman kaakeliaineistossa ja latvialainen Ieva Ose on kuvaillut erilaisten reunamuotojen ajallisia eroja.[359] Suomessa eri reunamuodoilla varustetut ruukkukaakelit vaikuttavat löytökontekstiensa perusteella tulleen käyttöön hieman eri aikoina, vaikkakin ne säilyivät käytössä samanaikaisesti. Eri tyypit eroavat toisistaan myös saviaineksensa puolesta.

Tässä tutkimusaineistossa kaikki poikkileikkaukseltaan profiloimattomalla reunalla varustetut kaakelit ovat sisäpinnoiltaan lasitettuja ja niiden saviaines on huokoista sekä usein karkeasekoitteista. Tyypin kaakeleita esiintyy Turun kaupungin ja Hämeen linnan kaakeliaineistoissa. Kaikkia niitä ei ole mahdollista ajoittaa löytökontekstiensa perusteella, mutta vanhimmat varmasti ajoitettavat tyypin kaakelit ajoittuvat 1400-luvun alkupuolelle ja ne ovat peräisin Turun kaupunkialueelta. Tyypin valmistus näyttää kuitenkin jatkuneen pitkälle 1500-luvun puolelle, koska osa kaakeleista ajoittuu löytökontekstinsa perusteella 1500-luvun jälkipuoliskolle, jopa 1600-luvun alkuun (ks. tarkemmin luku 6.7.). Myös Hämeen linnasta löydetyt ruukkukaakelit kuuluvat tähän tyyppiin. Turusta löydetyt tyypin vanhimmat kaakelit ovat hyvin matalia, vain noin 6 cm korkuisia. Nuorimmat kaakeleista ovat sitä vastoin hieman syvempiä, noin 8 cm korkuisia. Kaakeleiden kylkien paksuus on usein noin 0,8–1,0 cm. Kaakelityypin suuaukon yhden sivun pituus on noin 12 cm. Tutkimuksen liitteenä olevassa kaakeliluettelossa olen ajoittanut vanhimmat tyypin kaakelit noin 1400–1450 väliselle ajalle ja nuorimmat noin 1540–1610 väliselle ajalle.

Myös poikkileikkaukseltaan harjamaisella reunalla varustettujen kaakeleiden sisäpinnoilla on tavallisesti lasite. Aineistossa esiintyy kuitenkin myös muutamia lasittamattomia kaakeleita. Tyypin kaakeleiden saviaines on tavallisesti huokoista ja usein karkeasekoitteista. Niiden suuaukon reunan päällisosa on hieman viisto ja

358 Franz 1969, 26, 39; Henkel 1999, 41; Stephan 1991, 27, 30, 34.
359 Ose 1990, 20; Århem 2007, 99.

Kuva 25. Erilaisia reunan poikkileikkauksia, jotka esiintyvät Suomesta löydetyissä ruukkukaakeleissa: A) profiloimaton reuna; B) harjamainen reuna; C) koukkumainen reuna; D) urakoristeinen koukkumainen reuna.

Fig. 25. Different cross-sections of the rims of vessel tiles which have been found from Finland: A) simple rim; B) collared rim with a pronounced ridge; C) collared rim; D) collared rim with a deep groove.

kaakelin 90 asteisissa kulmissa voimakkaasti sormin muotoiltu ja pyöristetty. Kaakeleiden kylkien paksuus on noin 0,7–1,0 cm. Kaakeleiden syvyyttä on vaikea arvioida, koska yhdestäkään tämän tyypin kaakelista ei ole säilynyt niin isoa palaa, että siinä olisi sekä reuna- että pohjaosa tallella. Todennäköisesti kaakelit olivat noin 8–10 cm korkuisia. Tyypin kaakeleita ei ole mahdollista ajoittaa tarkkaan löytökontekstiensa perusteella, mutta vertailuaineiston ja väljän kontekstiajoituksen perusteella ne vaikuttavat tulleen käyttöön hieman edellä mainittua tyyppiä myöhemmin eli 1400-luvun loppupuolella, mutta olleen käytössä ainakin 1500-luvun puoliväliin, ehkä jopa 1600-luvun alkuun asti. Nuorimmat kaakeleista olivat poikkeuksetta lasittamattomia. Harjamaisten kaakeleiden suuaukon yhden sivun pituus on noin 12 cm. Kaakeliluettelossa olen ajoittanut tyypin kaakelit joko vuoden 1500 tienoille, vuosien 1500–1550 tai vuosien 1500–1610 väliseen aikaan.

Poikkileikkaukseltaan koukkumaisella reunalla varustetut kaakelit ovat edellisistä tyypeistä poiketen aina lasittamattomia ja niiden saviaines on tiivistä ja hienojakoista. Kaakelit ovat muodoltaan edellisiä tyyppejä suoraviivaisempia ja kulmiltaan terävämpiä, vaikkakin palojen ulkopinnoilla on usein nähtävissä muhkuroita ja savenvalajan sormien painaumia. Suunreunan päällisosa on viistompi kuin edellisessä tyypissä ja harjamainen paksunnos on taitettu hieman alaspäin, jolloin poikkileikkauksesta on tullut jyrkän koukkumainen. Palojen kylkien paksuus on jonkin verran ohuempi kuin edellä kuvailluissa tyypeissä, ainoastaan noin 0,5–0,6 cm. Koukkumaisella reunalla varustettuja kaakeleiden paloja esiintyy usein samoissa löytökonteksteissa renessanssikaakeleiden kanssa. Ne ajoittuvat löytökontekstiensa perusteella 1500-luvun jälkipuoliskolta aina 1600-luvun alkupuoliskolle asti. Osa paloista on löytynyt samoista yhteyksistä 1700-luvun alun löytöaineiston kanssa. Myös eri museoissa läpikäymäni kaakelimateriaalin perusteella koukkumaisella reunalla varustetut ruukkukaakelit vaikuttavat nuoremmilta kuin harjamaisella reunalla varustetut kaakelit. Ne ovat usein paikallisesti valmistettuja, kuten esimerkiksi Tukholman löydöt osoittavat.[360] Kaakeliluettelossa olen ajoittanut tyypin kaakelit noin 1580–1610 väliseen aikaan.

360 Århem 2007, 99–100.

Poikkileikkaukseltaan urakoristeisia ruukkukaakeleita on löytynyt vain Turun linnasta ja Turun kaupunkialueelta. Vaikuttaa siltä, että niiden muoto on syntynyt paikallisen savenvalajan kädenjäljen tuloksena; ehkä kyseessä on ollut Turun linnassa toiminut savenvalaja, joka on myöhemmin valmistanut kaakeleita myös Turun kaupunkialueella. Kaikki tyypin kaakelit ovat lasittamattomia ja niiden saviaines on tiivistä ja hienosekoitteista. Turun linnasta on löytynyt yksi lähes kokonainen kyseisellä reunamuodolla varustettu kaakeli, jonka suuaukon yhden sivun pituus on noin 16 cm ja kaakelin syvyys on noin 12 cm. Kaakelin kyljen poikkileikkaus on noin 0,5–0,6 cm. Kaakeliluettelossa olen ajoittanut tyypin kaakelit noin 1580–1610 väliseen aikaan.

Ruukkukaakelit olivat joko sisäpinnaltaan lasitettuja tai kokonaan lasittamattomia. Koska ruukkukaakelin ulkopinta jäi uunin sisälle, ei sitä ollut tarkoituksenmukaistakaan lasittaa. Myös keramiikka-astioissa lasitetta esiintyy 1400-luvulta lähtien tavallisesti vain astioiden sisäpinnoilla[361], joten lasitteen sijainti ei erota ruukkukaakeleita ja astioita toisistaan. Joskus lasitetta on tosin voinut roiskua lasituspolton aikana myös kaakelin ulkopinnalle, mutta se on tavallisesti epätasaisen roiskemaista. Ruukkukaakeleiden lasitteen väreinä esiintyvät samat värit kuin keramiikka-astioissa. Suomesta löydetyissä ruukkukaakeleiden paloissa esiintyy ruskeaa, vihreää ja ruskean vihertävää lyijylasitetta. Vaalean kellertävää lyijylasitetta ei sitä vastoin esiinny. Ruukkukaakeleita ryhdyttiin lasittamaan jo 1300-luvulla, mutta koska lasittamattomat ruukkukaakelit olivat käytössä kaiken aikaa rinnakkain lasitettujen kanssa[362], pelkän lasituksen perusteella ei ole mahdollista tehdä päätelmiä kaakeleiden ajoituksesta. Edellä kuvailluissa tyypeissä lasitusta esiintyy vain suoralla tai harjamaisella reunalla varustetuissa kaakeleissa ja kaikki koukkumaisella reunalla ja urakoristeisella reunalla varustetut kaakelit ovat lasittamattomia. Harjamaisella reunalla varustettuja kaakeleita esiintyy myös lasittamattomina.

Ruukkukaakeleita voitiin lasituksen lisäksi koristella erilaisin kaakelin pohjan sisäpinnalle tehdyin kuvioin. Ne tehtiin painamalla sormin kuvioita kosteaan saveen. Yleisimpiä koristeaiheita suuosaltaan nelikulmaisissa ruukkukaakeleiden pohjissa olivat sisäkkäisistä ympyröistä koostuvat kohokuviot, spiraalit ja rosettikuviot. Kaakeleiden pohjiin saatettiin myös kaivertaa erilaisia kuvioita terävällä työvälineellä.[363] Pohjakuvioita esiintyy sekä lasittamattomissa että lasitetuissa kaakeleissa. Kaikki Suomesta löydetyt koristeltujen ruukkukaakeleiden palat ovat peräisin lasitetuista kaakeleista ja niiden pohjakuviona on rosetti tai aaltomaisesta savinauhasta koostuva ympyräkuvio. Tutkimuskirjallisuudessa varhaisimmat rosettikuvioiset kaakelit ajoitetaan yleensä 1400–1500-lukujen vaihteeseen[364], joka on todennäköisesti varhaisin ajoitus myös Suomesta löydetyille rosettikuvioisille ruukkukaakeleiden paloille. Rosettikuvion käyttö jatkui pitkään ja esimerkiksi Tukholman kaupunkikaivauksilta on löytynyt runsaasti lasittamattomien rosetti- ja ympyräkuvioisten ruukkukaakeleiden paloja, jotka ovat paikallisen savenvalajan verstaan pilalle menneitä jätepaloja, ja jotka ajoittuvat 1600-luvun alkupuoliskolle.[365]

361 Pihlman 1989, 86–97; 2003b, 198.
362 Franz 1969, 31.
363 Ks. esim. Dabrowska 1987, kuvat; Århem 2006, 116; 2007, 99–100.
364 Blomqvist 1936, 184; Liebgott 1972, 7; Stephan 1991, 37.
365 Århem 2007, 100.

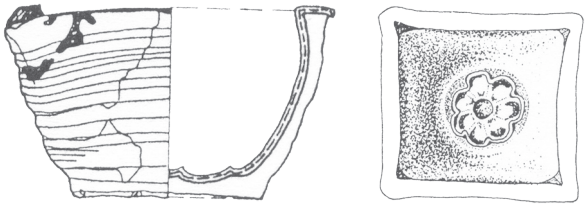

Kuva 26.
Piirros pohjastaan rosettikuviolla koristetusta ruukkukaakelista.

Fig. 26.
Drawing of a vessel tile with rosette decoration on its base.

Nissikaakelit ja koverat levykaakelit

Tutkimusaineistossani on vain muutamia nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden paloja. Tutkimuskirjallisuudessa on suuria eroja kaakelityyppien määritelmissä, ja toisinaan kaikki hieman syvemmät levymäiset kaakelit on luetteloitu nissikaakeleiksi eikä koveria levykaakeleita ole eroteltu lainkaan omaksi tyypikseen. Tässä tutkimuksessa nissikaakeleilla tarkoitetaan sellaisia suorakaiteen muotoisia kaakeleita, joiden levyosan syvyys on enemmän kuin 6 cm, ja joiden etuosissa on kaakelin yläosaa koristanut katosmainen koristelista. Nissikaakeleiden takaosat ovat tasaisen kaarevia, eikä niissä ole kiinnityslistoja. Koverilla levykaakeleilla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa sellaisia suorakaiteen muotoisia levymäisiä kaakeleita, joiden levyosan syvyys on suurempi kuin renessanssikaakeleissa, mutta matalampi kuin nissikaakeleissa (koverien levykaakeleiden syvyys on noin 4–5 cm ja kiinnityslistallisten levykaakeleiden syvyys on ilman kiinnityslistaa noin 3 cm). Niiden etuosassa ei ole kaakelin yläosaa koristanutta katosmaista koristelistaa. Koverien levykaakeleiden takaosissa ei myöskään ole kiinnityslistoja, vaan usein kaakeleiden ylä- ja alaosissa on savesta käsin muotoillut vaakasuorat paksunnokset (ks. kuva 95, luku 7).

Nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden levyosien tunnistaminen keramiikkaastioiden paloista ja niiden ajoittaminen on helpompaa kuin ruukkukaakeleiden, koska niiden levyosia koristavat reliefikuviot. Niiden ja renessanssityylisten levykaakeleiden paloja on sitä vastoin vaikeampi erottaa toisistaan, jos kaakeleista on säilynyt niin pieniä paloja, etteivät niiden kuva-aiheet käy niistä ilmi. Nissikaakeleiden reunoja kiertävät kehykset ovat kuitenkin usein kapeampia kuin renessanssityylisissä levykaakeleissa, ja jos levyosaa on säilynyt pitkältä matkalta, ovat nissikaakeli, kovera levykaakeli ja kiinnityslistallinen levykaakeli erotettavissa levyosan syvyyden perusteella.

Nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden tyypillisiä piirteitä ovat myös niiden levyosien takapinnoilla esiintyvät kankaanpainanteet, jotka ovat painuneet kosteaan saveen, kun kaakeleita on irrotettu muoteistaan polttoa varten.[366] Myös lasitteen väri erottaa goottilaistyyliset kaakelit myöhemmistä kaakeleista. Nissikaakeleissa ja koverissa levykaakeleissa on tavallisimmin vihreä lyijylasite. Lasite saattaa olla myös ruskea tai kellertävä, ja hienoimmat kaakeleista ovat monivärisesti lasitettuja. Kaikissa Suomesta löydetyissä nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden paloissa on vihreä lyijylasite. Koska myös renessanssikaakeleissa on käytetty samanvärisiä lasitteita ja niiden takapinnoilla esiintyy kankaanpainanteita, ei nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden tunnistaminen ole mahdollista pelkän lasitteen ja kankaanpainanteiden perusteella. Piirteet ajoittavat ne kaikki kuitenkin barokkikaakeleita vanhemmiksi.

366 Franz 1969, 12, 73.

Koska kaakeleiden reliefikoristeiden kuva-aiheet muuttuivat taiteen tyylisuuntausten mukana, ja ne heijastavat aikakautensa uskomuksia, aatteita ja muotia, on kuva-aiheiden tulkinta tärkeällä sijalla kaakeleita ajoitettaessa. Kuva-aiheet voidaan ajoittaa joko ikonografisesti tai tyylillisesti. Ikonografialla tarkoitetaan kuva-aiheiden teemojen sisällön ja merkityksen tutkimista ja se koostuu eri vaiheista. Ensimmäisessä vaiheessa, jota kutsutaan esi-ikonografiseksi kuvailuksi, tavoitteena on tunnistaa yleisesti kuvissa esiintyvät yksityiskohdat (esimerkiksi ihmiset, eläimet, kasviaiheet) kuitenkaan määrittelemättä niiden suhdetta toisiinsa. Toisessa vaiheessa, jota kutsutaan ikonografisen kuvailun vaiheeksi, tunnistetaan kuvan aihe tai teema eli yhdistetään eri yksityiskohdat kokonaisuudeksi ja pyritään tunnistamaan siinä esiintyvät henkilöt ja yhdistämään ne oikeisiin tapahtumiin ja kertomuksiin (esimerkiksi Raamatun kertomukset). Kolmas vaihe on ikonografinen tulkinta eli teoksen syvemmän merkityksen etsiminen, joka ei näy ensisilmäyksellä, vaan perustuu esineiden, asioiden ja tapahtumien symboliseen merkitykseen. Neljänneksi tulkinnan vaiheeksi voidaan erottaa ikonologia, jolla tarkoitetaan kuva-aiheiden kulttuurisen, sosiaalisen, taloudellisen ja poliittisen historian taustan tutkimista. Ikonologisessa tutkimuksessa tarkastellaan kuva-aihetta aikansa dokumenttina, jossa kontekstuaalinen analyysi on tärkeässä asemassa. Tyylillinen tutkimus on ikonografiasta erillinen metodi, jossa taideteoksen tyyliin perustuva tutkimus on sen kuva-aiheita tärkeämpi tulkinnan ja ajoittamisen keino.[367]

Kaakeleissa kuvattuja tapahtumia ja henkilöitä on mahdollista tunnistaa tutkimalla edellä mainituilla tavoilla niiden taustoja sekä analogioiden avulla muuhun aikakauden taiteeseen verraten. Henkilöitä voidaan tunnistaa myös niiden yhteydessä esiintyvien tekstinkenttien perusteella, jotka saattavat paljastaa muotokuvassa kuvatun henkilön identiteetin. Joskus kaakeleihin on merkitty jopa tarkka vuosiluku. Vuosilukuja alkaa kuitenkin esiintyä varsinaisesti vasta renessanssikaakeleissa. Ikonologinen kuva-aiheiden tutkimus liittyy kaakeleissa esiintyviin piilomerkityksiin eli niiden käyttöön ensin hartaudenharjoituksen apuina ja eliitin vallan merkkeinä sekä myöhemmin poliittisen ja uskonnollisen propagandan välineinä. Koska kaakeleissa kuvatut henkilöt kuvattiin aikakauden muodin mukaisiin vaatteisiin ja kuva-aiheet reunustettiin aikakauden tyylin sopivin ornamentein ja kehyksin, voidaan kaakeleita ajoittaa pelkästään tyylillisestikin. Gotiikan nissikaakeleissa keskuskuviota reunustanut kehyskuvio muodostui kaakelin yläosan katosmaisesta koristelistasta, joka oli tavallisesti muun aikakauden ihanteita seuraten kolmilehden tai suippokaaren muotoinen. Keskuskuvion tausta täytettiin usein sulkakuvioilla tai kasviornamentiikalla, aikakauden puupiirroksia ja muuta koriste-taidetta mukaillen. Taustakuvioiden malleja voitiin ottaa myös aikakauden kuvakudoksista.[368] Kaikissa gotiikan kaakeleissa ei kuitenkaan esiinny keskuskuviota reunustavaa kehyskuviosta, vaan kuva-aihe rajautuu suoraan kaakelin kehykseen.

Kiinnityslistalliset levykaakelit

Samoin kuin nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden kohdalla, on myös renessanssikaakeleiden levyosien tunnistaminen keramiikka-astioiden paloista sekä niiden ajoittaminen huomattavasti helpompaa kuin ruukkukaakeleiden kohdalla. Levykaakeleiden tunnistamisessa ongelmia aiheuttavat kuitenkin kaakeleiden takaosien

367 Panofsky 1955, 51–57; van Straten 1994, 3–19.
368 Ks. esim. Lanz 1985, 16.

kiinnityslistojen katkelmat, jotka muistuttavat keramiikka-astioiden ja ruukkukaakeleiden kylki- tai reunapaloja. Kiinnityslistojen saviaines on samanlaista kuin keramiikka-astioissa ja ruukkukaakeleissa, ja myös niiden kyljet on usein rihlattu keramiikka-astioiden tapaan. Lisäksi kiinnityslistojen reunojen profilointi voi sekoittua astioiden tai ruukkukaakeleiden reunan profiloinnin kanssa. Kiinnityslistoissa profilointi on palan ulkopinnalla kuten keramiikka-astioissa. Kiinnityslistat ovat usein poikkileikkaukseltaan paksumpia kuin astiat. Selvä ero astioiden ja kiinnityslistojen välillä on myös kylkien kaarevuuden aste. Koska kiinnityslistat mukailevat neliön tai suorakaiteen muotoisen kaakelin reunoja, ovat ne pitkältä matkaa täysin suoria ja kaartuvat vain kaakelin kulmissa.

Tutkimusaineistossani on havaittavissa, että renessanssikaakeleiden kiinnityslistat eroavat nuorempien kaakeleiden kiinnityslistoista pienemmän kokonsa ja reunan poikkileikkauksen muodon perusteella. Renessanssikaakeleiden kiinnityslistoissa voi lisäksi erottaa neljä toisistaan poikkeavaa tyyppiä. Niiden erot voivat liittyä valmistuksen ajallisiin eroihin, mutta koska kiinnityslistat tehtiin käsin muotoilemalla, saattavat erot johtua myös savenvalajien yksilöllisistä kädenjäljistä.

Suurimpana ryhmänä aineistossa ovat kiinnityslistat, joiden reunojen päällisosat ovat pyöreitä ja kapeita sekä poikkileikkaukseltaan lähes I-kirjaimen muotoisia. Reunassa on vain pieni profilointi kiinnityslistan seinämän ulkopinnalla. Profilointi on tehty taittamalla saviaines kahtia ja litistämällä se sormin kapeaksi. Kiinnityslistan molemmilla pinnoilla on usein rihlausta. Kiinnityslistan korkeus on tavallisesti noin 3–4 cm ja sen seinämän poikkileikkaus noin 0,6–1,0 cm, reunan taitoksen kohdalla kuitenkin leveimmillään noin 1,5 cm. Toinen aineistossa usein esiintyvä kiinnityslista on edellisen tyypin kaltaisesti reunan päällisosaltaan pyöreä ja kapea. Reunassa on kuitenkin edellä kuvattua tyyppiä pienempi profilointi ja se muodostuu rihlauksen yhdestä aallosta, eikä sitä ole tehty taittamalla saviainesta kahtia. Myös tämän tyypin kiinnityslistan poikkileikkaus on I-kirjaimen muotoinen. Kiinnityslistan molemmilla pinnoilla on edellisen tyypin tavoin rihlausta. Sen korkeus on usein noin 3–4 cm ja sen seinämän poikkileikkaus on noin 0,6–1,0 cm. Kolmas aineistossa esiintyvä kiinnityslista on edellisiä huomattavasti matalampi, vain noin 2 cm korkea. Siinä ei esiinny lainkaan kiinnityslistoille tyypillistä reunan profilointia tai seinämän rihlausta. Se on kauttaaltaan paksumpi kuin edellä kuvatut tyypit ja sen reuna taittuu usein pikemminkin hieman seinämän sisäpinnalle, jolloin sen muoto muistuttaa puolikuuta. Neljäs aineistossa esiintyvä kiinnityslista on edellisiä kookkaampi. Sen korkeus on noin 6 cm ja sen seinämän paksuus noin 0,8–1,2 cm, reunan taitoksen kohdalla kuitenkin leveimmillään noin 2 cm. Myös siinä reunan profilointi on tehty taittamalla saviaines kahtia, mutta reunaa ei ole litistetty kapeaksi, vaan se on jätetty paksuksi niin että reunan poikkileikkaus on L-kirjaimen muotoinen. Reunan päällisosa on pyöreä ja leveä. Kiinnityslistan seinämien molemmilla pinnoilla on usein voimakasta rihlausta. (Ks. kuva 27.)

Neliön muotoisissa renessanssikaakeleissa on poikkeuksetta jompikumpi edellä kuvatuista I-kirjaimen muotoisista kiinnityslistoista, eikä niiden käytöllä vaikuta olevan ajallista eroa. Molemmat ajoittuvat 1500-luvun jälkipuoliskolle. Paksumpi ja matalampi kiinnityslista näyttää sitä vastoin esiintyvän vain suorakaiteen muotoisissa kaakeleissa ja ajoittuvan erityisesti 1500–1600-lukujen taitteeseen. Neljännen tyypin kiinnityslistoja esiintyy sekä neliön että suorakaiteen muotoisten levykaakeleiden

takana. Ne ajoittuvat 1500–1600-lukujen taitteeseen tai 1600-luvun alkupuoliskolle. Kiinnityslistojen koko kasvoi ja profilointi muuttui paksummaksi 1600-luvulle tultaessa ja barokkikaakeleissa on poikkeuksetta poikkileikkaukseltaan L-kirjaimen muotoiset kiinnityslistat. Ne ovat myös kookkaampia kuin renessanssikaakeleiden kiinnityslistat, usein noin 6 cm korkuisia. Ne ovat edelleen renessanssikaakeleiden kiinnityslistojen tapaan käsin muotoillun näköisiä. Kaakeleiden kiinnityslistojen reunojen päälliosat alkavat muuttua 1700-luvulla tasaisiksi ja niiden profilointi leviää myös kiinnityslistan sisäpinnalle, jolloin niiden poikkileikkaus muuttuu T-kirjainta muistuttavaksi. Samalla ne alkavat muuttua teollisesti valmistettujen näköisiksi. Kaakeleiden ajoittaminen on näin ollen mahdollista pelkästään kiinnityslistan muodon perusteella, vaikka itse kaakelilevy ei olisi säilynyt.

Koska renessanssityylisten levykaakeleiden keskiosa on lähes poikkeuksetta reliefikoristeinen, on pienikin pala helppo tunnistaa kaakeliksi, vaikka sen kuva-aihetta ei aina voitaisikaan määrittää tarkemmin. Myös barokkityyliset levykaakelit ja tietyt myöhemmät kertaustyylien kaakelit ovat reliefikoristeisia. Barokkityylisten kaakeleiden reliefikuviot ovat kuitenkin matalampia kuin renessanssikaakeleissa, ja niiden lasitteen väri poikkeaa renessanssityylisten kaakeleiden lasitteesta. Lisäksi barokkikaakeleiden taulun kehystä muistuttavat reunat ovat matalampia kuin renessanssikaakeleiden vastaavat kehykset.

Renessanssikaakeleiden levyosan takapinnalla on usein nissikaakeleiden ja koverien levykaakeleiden tapaan kankaanpainanteita. Ne ovat yksi kaakeleiden tunnistamista ja ajoittamista helpottava piirre, koska barokkikaakeleita nuoremmissa kaakeleissa tällaisia kankaanpainanteita ei enää esiinny. Painanteet ovat käyttökelpoinen apu ajoituksessa, jos esimerkiksi kaakelin etuosan reliefipinta on kokonaan lohjennut pois tai kuviosta on jäljellä vain niin pieni katkelma, ettei kuva-aiheesta saa sen perusteella selvää.

Renessanssityylisten levykaakeleiden tyypillisin lasitteen väri on vihreä kuten goottilaistyylisissäkin kaakeleissa. Myös ruskean ja keltaisen sävyt yleistyivät ja hienoimmat kaakelit lasitettiin monivärisesti. Suomesta ei ole kuitenkaan löytynyt yhtään monivärisesti lasitettua kaakelia. Renessanssikaakelit saattoivat olla myös täysin lasittamattomia. Lasitettuja ja lasittamattomia kaakeleita voitiin muurata samoihin uuneihin.[369] Renessanssikaakeleiden lasitteen alle siveltiin usein ohut valkosaviliete, jonka tarkoitus oli vaalentaa ja kirkastaa lasitteen väriä ja tuoda reliefissä esiintyvät kuva-aiheet paremmin näkyviin.[370] Vaikka vihreä oli selvästi suosituin lasitteen väri, on Suomessa löydetyssä kaakeliaineistossa yllättävän paljon kellertävän tai ruskehtavan sävyillä lasitettuja kaakeleita. Barokin myötä lasitteen väri muuttui yhä useammin aivan tumman ruskeaksi, lähes mustaksi.[371] Myös renessanssityylisten ja barokkityylisten kaakeleiden vihreässä värissä on havaittavissa selvä ero. Renessanssikaakeleiden vihreä väri on tummaa, lähinnä männynneulasen väriä muistuttavaa, kun se barokkikaakeleissa on huomattavasti vaaleampaa, lähinnä koivunlehden väriä muistuttavaa. Pelkkien kiinnityslistojen katkelmista ei ole kuitenkaan mahdollista määritellä, onko kyse lasitetuista vai lasittamattomista kaakeleista, koska myös lasittamattomien kaakeleiden kiinnityslistoihin on voinut valua tai roiskua lasitetta polton aikana. Sekä lasitettuja että lasittamattomia kaakeleita ja astioita poltettiin usein yhdessä.[372]

369 Roth Heege & Heege 2003, 336.
370 Gaimster *et al.* 1990, 32; Gaimster 1999a, 150; 2001b, 77.
371 Blomqvist 1936, 207–210; Liebgott 1972, 21.
372 Tulkki 2003, 214.

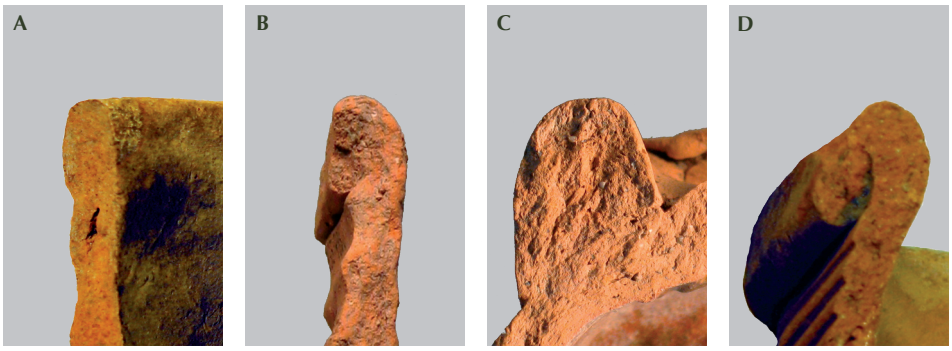

Kuva 27. Erilaisia poikkileikkauksia, joita esiintyy Suomesta löydetyissä renessanssityylisissä levykaakeleissa: A) I-kirjaimen muotoinen poikkileikkaus, jossa reunaa ei ole taitettu kahtia; B) I-kirjaimen muotoinen poikkileikkaus, jossa reuna on taitettu kahtia ja litistetty kapeaksi; C) matala ja poikkileikkaukseltaan hieman kaareva kiinnityslista; D) korkea L-kirjaimen muotoinen poikkileikkaus, jossa on kahtia taitettu pyöreä reuna.

Fig. 27. Different cross-sections of the flanges on Renaissance panel tiles found from Finland: A) simple I-shaped flange; B) I-shaped flange with a folded-over and flattened rim; C) shallow rounded flange; D) deep L-shaped flange with a rolled-over rim.

Renessanssikaakeleiden levyosat muodostuvat kaakelin reunaa kiertävistä kehyksistä ja kehyksen sisään jäävistä kuvioista. Reunapalat voidaan tunnistaa helposti niiden reunaa kiertävästä profiloidusta kehyksestä, joka tuo mieleen taulun kehyksen. Tavallisesti reuna koostuu yhdestä kehyksestä, mutta toisinaan siinä voi olla useita sisäkkäisiä profilointeja. Kehyksen paksuus voi vaihdella huomattavasti, mutta useimmiten se on noin 3 cm levyinen. Kaakeleiden kuva-aiheiden tunnistaminen on goottilaistyylisten kaakeleiden tapaan paras tapa ajoittaa kaakeleita tarkemmin. Parhaassa tapauksessa kaakelissa kuvattu muotokuva on tunnistettavissa ja ajoitettavissa puupiirroksen avulla tai siinä on vuosiluku. Renessanssikaakeleissa esiintyvien kuva-aiheiden tunnistaminen ja ajoitus tapahtuu gotiikan kaakeleiden tapaan ikonografian ja tyylin avulla. Samoin kuin nissikaakeleissa ja koverissa levykaakeleissa, on myös renessanssityylisissä levykaakeleissa esiintyvät henkilöt kuvattu aikakauden viimeisimmän muodin mukaisiin vaatteisiin, ja keskuskuvat on reunustettu aikakaudelle tyypillisin ornamentein.

Renessanssikaakeleiden kehyskuvioista voidaan suomalaisessa kaakeliaineistossa erottaa kaksi päätyyppiä. Toinen kehysmalli, joka esiintyy ainoastaan neliönmuotoisissa kaakeleissa, muodostuu lehtiornamentein (usein akanthus-kasvi) koristellusta ympyräkehästä. Kehän sisälle kuvattiin poikkeuksetta henkilön rintamuotokuva. Jo gotiikan taiteessa oli käytetty tärkeiden henkilöiden kehystämiseen ympyrämuotoa, mutta renessanssitaiteessa siitä tuli entistä suositumpi ja esikuvia siihen saatiin erityisesti antiikin rahoista ja mitaleista.[373] Myös toiselle kehysmallille oli esikuvia jo gotiikan taiteessa, jossa kuva-aiheita reunustivat usein arkkitehtoniset suippokaaresta tai apilanlehtikaaresta muodostuvat katokset.[374] Plastinen katosmainen kaariaihe madaltui renessanssiajalle tultaessa reliefimäiseksi pylväiden tai pilastereiden kannattamaksi pyörökaareksi. Tämä kehysaihe esiintyi sekä neliönmuotoisissa että suorakaiteen muotoisissa kaakeleissa. Lisäksi aineistossa esiintyy kolmas tyyppi, joka kuitenkin löytyy vain yhdestä kaakelista. Se muodostuu ensimmäisen kehysmallin tapaan ympyräkehästä, joka on kuitenkin vapaasti nipuiksi sidotun seppeleen muotoinen, eikä niin geometrisen pyöreä kuin edellä kuvattu ympyräkehä.

373 Campbell 1990, 75–86; Martindale 1967, 72–74, 124; Sekules 2001, 13; Sureda 1997, 106, 320–323.
374 Martindale 1967, 72–74, 124; Sekules 2001, 13.

Sekä pyörökaarten että ympyräkehien ja kaakeleiden kulmien väliin jäävät kolmiokentät koristeltiin usein kasviaihein. Neliönmuotoisissa kaakeleissa ei ollut aina pyörökaarta, vaan kehykset muodostuivat ainoastaan kuva-aihetta reunustavista pylväistä tai pilastereista. 1500-luvun loppupuolella kehysaiheiden koristelu ja muotoilu rikastui ja yksinkertaiset pilasterit muuttuivat entistä koristelluimmiksi ja usein hermien kannattamiksi. Barokin muotokieltä seuraten pylväät muuttuivat 1600-luvun alussa usein kierresorvatuiksi ja pyörökaaret koristeltiin usein munasauva-ornamentein. Myös pyörökaarten ja kaakelin kulman väliin jäävien kolmiokenttien koristelu rikastui ja niissä kuvattiin usein siivekkäitä puttoja. Ympyräkehät tulivat harvinaisemmiksi barokkityylisissä kaakeleissa.[375]

Pääosa tutkimusaineistoni kaakeleista on sellaisia renessanssikaakeleita, joissa kehysten sisään on kuvattu muotokuva. Osa kaakeleiden paloista on niin pieniä, ettei niiden kuva-aihetta ole mahdollista selvittää. Useissa paloissa on jäljellä ainoastaan keskuskuvaa rajaava kehys, josta käy ilmi kaakelin tyylillinen ajoitus, mutta joka ei kerro sen tarkemmasta kuva-aiheesta.

4.2. Arkeologiset löytökontekstit

Kun on kyse arkeologisilta kaivauksilta taltioidusta löytömateriaalista, tulisi kaakeleiden löytökontekstitietojen olla merkittävässä asemassa niitä ajoitettaessa. Suurin osa kaakeliaineistostani ajoittuu kuitenkin tarkemmin muodon tai koristelun perusteella kuin niiden löytökontekstitietojen perusteella. Tämä johtuu osittain siitä, että suuri osa tutkimusaineistoni kaakeleista on löytynyt kaivauksilta ennen 1970-lukua, jolloin löytöjen talteenotto ja löytökontekstitietojen tarkkuus ei ollut samalla tasolla kuin nykyään. Kaakeleiden löytöpaikoista on olemassa tarkempaa tietoa vasta 1980-luvulla suoritetuista kaivauksista lähtien, jolloin myös arkeologisen lähdeaineiston määrä kasvoi sekä lisääntyneiden systemaattisten kaivausten että aikaisempaa paremman dokumentoinnin ansiosta.[376]

Osittain kaakeleiden heikko ajoittuminen löytökontekstitietojen perusteella johtuu myös siitä, että kaakelit on löydetty sellaisten purku- tai täyttökerrosten yhteydestä, joissa on sekaisin esineistöä keskiajalta aina 1700-luvulle saakka. Kaakelit ovat näin ollen voineet joutua maahan joko samanaikaisesti nuorimpien samasta kontekstista löytyneiden esineiden kanssa tai ne ovat voineet joutua alun perin maahan jo huomattavasti nuorimpia löytöjä aikaisemmin. Ensin mainitussa tapauksessa kaakeliuuni on ollut pystyssä 1700-luvulle asti ja jälkimmäisessä tapauksessa kaakeliuuni on voitu purkaa jo vaikkapa 1600-luvun alussa, mutta myöhempi rakennustoiminta ja maansiirto alueella ovat sekoittaneet sen palat 1700-luvun löytöjen kanssa. Koska kaakeliuuni oli todennäköisesti käytössä huomattavasti kauemmin kuin monet arkipäivän esineet, joutuivat kaakelit joka tapauksessa maahan huomattavasti samanaikaisia tavallisia käyttöesineitä myöhemmin. Kaakeleita löytyy niiden valmistusaikaan ajoittuvista löytökonteksteista ainoastaan jos ne ovat rikkoontuneet jo valmistusvaiheessa.

Ainoastaan osa Turun kaupunkialueen viimeaikaisten kaivausten kaakeleista on mahdollista ajoittaa löytökontekstiensa perusteella tarkemmin kuin muotonsa perusteella. Näissä tapauksissa kaakelit ovat löytyneet jonkin selvästi ajoittuvan rakenteen

375 Franz 1969, kuvat.
376 Ks. esim. Pihlman 2003a, 69–70.

alta, eikä niiden löytöyhteys ole häiriintynyt myöhemmän rakennustoiminnan tuloksena. Muiden tutkimuksessa esiteltävien kohteiden osalla kaakeleiden tarkka löytökontekstiin perustuva ajoittaminen ei ole mahdollista, vaan ne ajoittuvat tarkemmin muotonsa ja koristelunsa perusteella.

4.3. Kirjalliset lähteet

Muutamista tutkimuskohteistani säilyneet kirjalliset lähteet antavat viitteitä kaakeleiden ajoittamiseen. Esimerkiksi kirjallisissa lähteissä säilynyt maininta Kuusiston linnan hävittämisestä vuonna 1528 antaa sieltä löydetyille kaakeleille myöhäisimmän mahdollisen ajoituksen. Samoin Raaseporin linnan hylkääminen 1550-luvulla asettaa rajan sieltä löydettyjen kaakeleiden ajoitukselle. (Ks. tarkemmin luvut 6.1. ja 6.4.) Kaakeleita on toisinaan mahdollista yhdistää myös linnojen tai kartanoiden rakennus- tai korjausvaiheista tai kohteiden omistajista ja heidän ulkomaisista kontakteista säilyneisiin tietoihin. Esimerkiksi tieto siitä, että Kuusiston piispanlinnassa asunut piispa Arvid Kurki (piispana 1511–1522) omisti sukuineen myös Vesilahden Laukon kartanon, herättää ajatuksen molempien kohteiden kaakeleiden ajoittumisesta samanaikaisiksi. (Ks. tarkemmin luvut 6.1. ja 6.6.)

Itse kaakeliuunit ja kaakeleiden valmistus on mainittu tutkimuskohteista vain Turun ja Hämeen linnojen kohdalla. Vaikka tilikirjoissa säilyneet maininnat linnoissa työskennelleistä savenvalajista mahdollistavat niistä löydettyjen kaakeleiden ajoittamisen jopa vuoden tarkkuudella, eivät ne sulje pois vaihtoehtoa, että kaakeleita olisi valmistettu kyseisissä linnoissa aikaisemminkin. Varhaisin kaakeliuuneja koskeva tieto on säilynyt Turun linnan tilikirjoissa, joissa mainitaan vuosina 1543–1544 kaakeleita valmistanut Hans -niminen savenvalaja. Saman Hansin mainitaan valmistaneen vuonna 1546 kaakeleita myös Hämeen linnaan. Myös loput lähteet ovat peräisin Turun linnasta, jossa mainitaan vuosina 1560–1563 Abraham von Wittenberg -niminen savenvalaja ja vuonna 1563 Hans Küll -niminen savenvalaja. Lisäksi vuosina 1584–1586 linnassa työskenteli Michel Kramer -niminen tiilenlyöjä.[377] Muista linnoista tai kartanoista vastaavia mainintoja ei löydy. Turun kaupunkialueelta varhaisimmat tiedot savenvalajasta ovat 1550-luvulta, jolloin Turussa tiedetään lähteiden perusteella asuneen ja työskennelleen Hans -nimisen savenvalajan.[378] Seuraavat säilyneet tiedot Turun kaupunkialueella työskennelleistä savenvalajista ovat vasta 1600-luvun toiselta neljännekseltä.[379]

Myöskään muut kirjalliset lähteet eivät tuo lisätietoa kaakeliuunien käytöstä Suomessa 1400–1500-luvuilla. Vasta 1540-luvulta lähtien säilyneet voudintilit, tullitilit, inventaarioluettelot ja perunkirjat alkavat antaa jonkinlaista käsitystä kaupunkien, linnojen ja kartanoiden esineellisestä kulttuurista. Niihin ei kuitenkaan ole listattu kaikkia esineryhmiä samalla tarkkuudella. Esimerkiksi keramiikka- ja lasiesineistä ei löydy juurikaan mainintoja, vaikka ne ovat arkeologisten kaivausten suurimpia löytöryhmiä.[380] Kaakeliuuneista ei ole myöskään säilynyt tietoa tullitileissä. Yhtenä syynä siihen saattaa olla varhaisten kaakeliuunien tuonti Suomeen kauppiaiden omina irtaimistoina, joita ei tarvinnut kirjata tullitileihin.[381]

377 Gardberg 1959, 164–165, 189, 291–294, 339, 509–510.
378 Nikula 1987, 381–382.
379 Hyvönen 1983, 50.
380 Haggrén 1999, 42–43.
381 Ks. esim. Cobb 1990, XI.

4.4. Vertailuaineisto

Koska kaakeliuunit omaksuttiin Suomeen Saksasta ja pääasiassa saksalaisten hansakauppiaiden ja käsityöläisten vaikutuksesta, on Suomesta löydettyjen kaakeleiden ja niiden ajoittamisen tutkimisessa tärkeällä sijalla myös muualta Itämeren alueelta löydetyt kaakelit. Olen voinut tutustua tähän aineistoon sekä kaakeleista julkaistun tutkimuskirjallisuuden avulla että tekemällä itse matkoja Itämeren alueen museoihin ja tutustumalla löytöaineistoihin paikanpäällä. Jälkimmäinen tapa oli joissain tapauksissa ainoa keino vertailumateriaalin hankkimiseen, sillä monien museoiden kaakelilöytöjä ei ole lainkaan julkaistu. Tässä tutkimuksessa minulla ei ole kuitenkaan ollut mahdollista käydä läpi eri maiden kaakeleiden löytökonteksteja samaan tapaan kuin olen tehnyt suomalaisen kaakelimateriaalin kohdalla. Vertailuaineisto on ollut hyödyllinen enemmänkin kaakeleiden muotojen ja kuva-aiheiden tunnistamisessa sekä niiden levinnän tutkimisessa, kuin niiden löytökontekstitietoihin perustuvan ajoituksen hyödyntämisessä.

Vertailuaineistoni muodostuu 26 Pohjoismaisen ja Itämeren alueen museon esinekokoelmissa läpikäymästäni aineistosta. Siinä on kaakeleita Tukholmasta, Göteborgista, Nya Lödösestä, Lundista, Kööpenhaminasta, Bergenistä, Trondheimista, Stralsundista, Lyypekistä, Lüneburgista, Gdańskista, Riikasta, Tallinnasta, Tartosta, Pärnusta ja Haapsalusta. Tähän vertailuaineistoon tutustumisen perusteella olen pystynyt tekemään päätelmiä tiettyjen kuva-aiheiden leviämisestä Itämeren alueella. Aineiston läpikäyminen oli ensiarvoisen tärkeää kokonaiskuvan saamiseksi tietynlaisten kaakeleiden ja kuva-aiheiden esiintymisestä samoissa yhteyksissä. Koska Suomesta löydetty kaakeliaineisto on hyvin fragmentaarista, auttoi vertailuaineiston läpikäyminen myös Suomessa löydettyjen kuva-aiheiden tunnistamisessa. Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole kuitenkaan esitellä vertailuaineistoa tarkemmin, vaan vain käyttää sitä apuna Suomesta löydettyjen kaakeleiden tutkimisessa.

5 AKAAKELEIDEN AJOITUKSEEN LIITTYVÄT ONGELMAT

Kaikilla esineillä on periaatteessa samanlainen elinkaari, joka alkaa niiden tekemiseen tarvittujen raaka-aineiden hankinnasta ja kulkee esineen valmistamisen, käytön ja mahdollisen kunnossapidon sekä uusiokäytön kautta esineen hylkäämiseen.[382] Kaikissa arkeologisissa löydöissä on siis sama ajoittamisen ongelma: kuinka kauan esineet säilyivät käytössä ja kuinka kauan esineiden alkuperäisen hylkäämisen jälkeen ne joutuivat maahan? Arvostetut esineet olivat todennäköisesti käytössä tavallisina pidettyjä esineitä kauemmin, mutta toisaalta arvottomilla esineillä on voinut olla konkreettista käyttöä pidempään kuin arvoesineillä, eikä niiden hylkäämiseen ole vaikuttaneet esimerkiksi muodin muutokset. Mikäli esine tai sen jokin osa on voitu ottaa uusiokäyttöön, se on pysynyt käytössä pidempään kuin esine, josta on rikkoonnuttuaan tullut käyttökelvoton. Esine on voitu kuitenkin hylätä jo valmistusvaiheessa, jos sen teko epäonnistui. Usein vain uusiokäyttöön kelpaamattomat esineet hylättiin kokonaan. Tällaisia olivat esimerkiksi lasi- ja keramiikkaesineet. Esineen ajoitusta mutkistaa myös se, että se on saattanut joutua myöhemmän rakennustoiminnan tai muista syistä tapahtuneen maan siirtämisen johdosta kauas alkuperäiseltä paikaltaan ja irralleen muusta samanaikaisesta käyttöesineistöstä.[383]

5.1. Löytökontekstit ja formaatioprosessit

Kuten edellisessä luvussa todettiin, kaakeliaineistoni ajoitusta vaikeuttaa kaivauksilla määritettyjen löytökontekstitietojen puutteellisuus, etenkin ennen 1970-lukua löydettyjen kaakeleiden kohdalla. Löytöluetteloihin ei ole aina merkitty minkäänlaista löytökontekstia tai se on määritelty esimerkiksi seuraavanlaisilla maininnoilla: ”Löydetty Turun linnasta vuonna 1930” tai ”Arkkitehti Anttilan kesällä 1937 Raaseporista löytämät esineet”. Löytötiedoissa voi olla myös tarkalta vaikuttavia määritteitä, jotka kuitenkin lähemmän tarkastelun jälkeen osoittautuvat ajoituksen kannalta epämääräisiksi. Esimerkiksi Aboa Vetus & Ars Nova -museon kaakelilöytöjen kontekstitiedoissa usein esiintyvä määrite ”rakenteen R21 alta” ei ajoita kontekstia tarkemmin kuin, että se on vanhempi kuin 1600-luvun loppupuoli tai 1700-luvun alku, jolloin rakenne R21 rakennettiin paikalle. Sen alinen maa on kaivettu samana yksikkönä laajalta alueelta, eikä rakenteen alta tullutta seuraavaa ajoitettavaa tasoa tai rakennetta ole mahdollista selvittää raportin perusteella.[384] Vaikka löytökonteksti olisi tarkasti tiedossa, ei se välttämättä auta kaakelin ajoittamisessa, jos kysymyksessä on purku- tai täyttökerros, joka sisältää pitkälle aikavälille ajoittuvia esineitä. Esimerkiksi Vesilahden Laukon kartanosta löydettyjen kaakeleiden löytötiedot on merkitty tarkasti

382 Schiffer 1987, 3.
383 Dark 1995, 41, 47, 61, 76–77; Schiffer 1972, 158–159.
384 Ks. Sartes & Lehtonen 2008 sekä tarkemmin luvut 6.7. ja 8.6.

ylös, mutta kaakeleita ei voida siitä huolimatta ajoittaa kontekstinsa perusteella, koska samasta täyttökerroksesta on löytynyt keskiajalta aina 1800-luvulle saakka ajoittuvia löytöjä.[385] Myös Turun Brahenpuiston vuoden 2008 kaivauksilla kaikki tämän tutkimuksen aikarajoihin ajoittuvat kaakelit löytyivät yksiköistä, joiden löytöaineisto ajoittuu keskiajalta 1800-luvulle asti.[386] Myös Åbo Akademin päärakennuksen tontin vuoden 1998 kaivausten nissikaakelin palat, jotka ajoittuvat muotonsa ja koristelunsa perusteella vuoden 1500 tienoille, löytyivät 1600–1700-luvulle ajoittuvien löytöjen (kuten liitupiippujen) kanssa samoista yksiköistä. Samaan kaakeliin kuuluneet palat löytyivät lisäksi kaukana toisistaan sijainneista yksiköistä, mikä kertoo maansiirron aiheuttamasta ongelmallisuudesta löytöjen ajoituksessa.[387]

Myös erilaiset formaatioprosessit vaikeuttavat löytöjen ajoitusta. Maahan joutuneet esineet säilyvät, tuhoutuvat ja liikkuvat paikasta toiseen monenlaisista luonnon ja maansiirron aiheuttamista syistä. Poltettu savi eli keramiikka säilyy kuitenkin maahan jouduttuaan suhteellisen hyvin eikä se kärsi samalla tavoin kemiallisista, biologisista ja fysikaalisista tekijöistä kuin esimerkiksi orgaaniset materiaalit ja metallit.[388] Vaikka kokonaisia kaakeleita voitiin käyttää uudelleen, tuli myös kaakeleista keramiikka-astioiden tapaan rikkouduttuaan uusiokäyttöön kelpaamattomia. Tämän vuoksi ne joutuivat maahan helpommin kuin esimerkiksi metalliesineet, jotka voitiin sulattaa ja muuttaa uusiksi esineiksi.

Ongelmana kaakeleiden ajoittamisessa on lisäksi sekä menneisyydessä että nykyisyydessä tapahtuneen maansiirron, kuten erilaisten modernien vesijohtojen, viemärien ja kaapeleiden sekä jo aikanaan kaivettujen jätekuoppien aiheuttamat muutokset löydön alkuperäiseen sijaintiin. Esineet ovat voineet liikkua alkuperäisestä paikastaan myös tallaantumisen ja roudan vaikutuksesta.[389] Maansiirtoa on tapahtunut sekä kaupunki-, linna- että kartanokohteissa, mutta sen aiheuttamat ongelmat ovat hankalimpia kaupunkikohteissa, joissa maansiirtotöiden takia löydettyjen kaakeleiden alkuperäistä paikkaa ei voida välttämättä liittää edes tietylle tontille. Vaikka linna- ja kartanokohteissakin maata on siirretty ja voitu levittää esimerkiksi pelloille, on se aina kuitenkin peräisin kyseisestä kohteesta.

Maaseutukohteissa roskat levitettiin usein pelloille tai pihoille, mutta kaupunkikohteissa ne kerättiin tunkiokuoppiin tai -kasoihin[390], joiden sisältöä voitiin myöhemmin siirtää toiseen paikkaan. Maata voitiin siirtää katuja, pihoja ja toreja tasoitettaessa ja päällystettäessä sekä erilaisia kuoppia täytettäessä. Myös rakennusten perustuksia kaivettaessa paikalla ollut maa täytyi siirtää muualle. Toisaalta jos esimerkiksi vanha kellari jätettiin pois käytöstä, se täytettiin muualta tuodulla maalla. Kaupunkien jätehuollossa on myös todettu tapahtuneen muutos 1400-luvulla. Kun aikaisemmin jätteet hävitettiin pääsääntöisesti pihoille kaivettuihin jätekuoppiin, on monista Pohjoismaiden kaupungeista 1400-luvulta lähtien yhä enemmän todisteita siitä, ettei kaikkia jätteitä enää heitetty pihan perälle ja tunkioille, vaan ne kuljetettiin kaupunkien ulkopuolelle.[391] Todennäköisesti pihojen perällä oli edelleen tunkioita, mutta kaupunkien rakennuskannan tihennyttyä, jätekuopat täytyi tietyin välein tyhjentää ja viedä niiden sisältö kauemmas.

385 Uotila 2000a, 37. Ks. tarkemmin luvut 6.6. ja 8.5.
386 Kaivausten raportti ei ole tätä tutkimusta viimeisteltäessa vielä valmistunut, ja tulkinta perustuu omiin havaintoihini kaivausten löytöjen luetteloinnista vastanneena tutkijana.
387 Tulkinnat perustuvat Liisa Seppäsen julkaisemattomaan käsikirjoitukseen.
388 Lehtonen 2005, 60–63; Schiffer 1987, 148–164.
389 Lehtonen 2005, 60–62.
390 Schofield & Vince 1994, 128–129.
391 Andrén 1986, 260–262.

Suurin osa tutkimusaineistoni kaakeleiden paloista on löytynyt sekoittuneista maakerroksista, jotka sisältävät pitkälle aikavälille ajoittuvia löytöjä. Niihin on maan paikasta toiseen siirtämisen johdosta kulkeutunut vain muutamia paloja samaan uuniin kuuluneista kaakeleista. Koska kaakelit kuuluivat osaksi rakennusten kiinteää sisustusta, onkin luonnollista, että ne ovat päätyneet rakennusten purkumassoihin ja erilaisiin täytekerroksiin. Kaakeleita on voinut kulkeutua maamassojen mukana myös paikoille, joissa kaakeliuunia ei koskaan ole ollutkaan. Esimerkiksi Turun kaupunkialueen varhaisimmat kaakelit ovat joutuneet maapäällysteiselle torille sen kuivikkeeksi tuodun maan mukana (ks. tarkemmin luku 6.7.). Koska kaakeliuuneja voitiin purkaa ja pystyttää uudelleen, ei ole mahdotonta, että esimerkiksi Kuusiston piispanlinnan kaakeleita olisi tuotu muun rakennusmateriaalin mukana kaupunkiin ja niitä olisi käytetty kaupunkitaloihin muurattujen kaakeliuunien rakennusaineina. Piispanlinnan tiiliä tiedetään nimittäin viedyn muihin rakennushankkeisiin linnan purkupäätöksen jälkeen.[392]

Jotkin kaakelit ovat kuitenkin löytyneet kaivausraporteissa tarkasti määriteltävistä yksiköistä tai selvästi ajoitettujen rakenteiden alta. Käytettäessä löytökontekstitietoja ajoituksen perustana, on kuitenkin huomioitava myös muut samasta kontekstista tehdyt löydöt. Tätä tutkimusta tehdessäni huomasin, että joissakin tapauksissa, missä tietylle yksikölle oli määritelty selvä ajoitus, löytyi sen yhteydestä kuitenkin myös nuorempia löytöjä. Myös joidenkin ajoitettujen rakenteiden alta löytyi niiden rakentamista nuorempia löytöjä. Tällöin kontekstit ovat häiriintyneitä, eikä löytöjä voi ajoittaa luottaen pelkästään kaivausraporteissa niille annettuihin ajoituksiin. Koska tutkimusaineistoni on varsin laaja ja koostuu useiden kymmenien kaivausten aineistoista, en ole voinut jokaisen palan kohdalla käydä läpi koko muuta samasta kontekstista taltioitua löytömateriaalia.

Löydöt jaetaan usein stratigrafisten yksiköiden tapaan primääreihin, sekundaarisiin ja tertiäärisiin sen mukaan miten ne ovat joutuneet maahan tietyllä paikalla. Primäärit löydöt ovat poistuneet käytöstä heti alkuperäisen käytön jälkeen ja ne kuuluvat primääristi siihen yksikköön, josta ne löytyvät. Ne ovat olleet käytössä samaan aikaan yksikön muun löytöaineiston kanssa (esimerkiksi pihamaalle tai lattialle niiden käytön yhteydessä kerrostuneet löydöt). Sekundääriset löydöt ovat sitä vastoin kulkeutuneet pois alkuperäisestä käyttöpaikastaan, eivätkä ne kuulu funktionaalisesti yhteen yksikön muiden löytöjen kanssa (esimerkiksi jätekuoppiin hylätyt löydöt). Ajallisesti löydöt voivat olla joko keskenään samanaikaisia tai hieman eriaikaisia. Tertiääriset löydöt eroavat sekä funktionaalisesti, ajallisesti että paikallisesti alkuperäisestä yhteydestään (esimerkiksi kellareihin niiden hylkäämisen ja täytön yhteydessä joutuneet löydöt). Ne ovat joutuneet paikalle maansiirron seurauksena ja yksikön löydöt voivat olla hyvin eriaikaisia sekä keskenään että ympäröivien yksiköiden löytöjen kanssa.[393] Kaakeleiden kohdalla primäärinen löytö on paikalleen rikkoontuneen kaakeliuunin kaakeli tai valmistushetkellä pilalle mennyt kaakeli, joka löytyy savenvalajan pajan yhteydestä. Suomesta ei ole löytynyt yhtään paikalleen rikkoontunutta kaakeliuunia, mutta Turusta on löytynyt kaakeliverstaan toimintaan liittynyttä jätettä, joskaan sekään ei ole välttämättä aivan alkuperäisellä paikallaan. Sekundäärinen löytö on käytön jälkeen rikkouduttuaan hylätty ja esimerkiksi jätekuoppaan joutunut kaakeli. Tertiäärinen löytö on puolestaan jätekuopasta maansiirron yhteydessä muualle myöhemmin kulkeutunut kaakeli. Hyvänä esimerkkinä

392 Gardberg 1993a, 127.
393 Larsson 2000, 113; Tagesson 2000, 156–157.

tertiäärisestä löydöstä ovat edellä mainitut Turun kaupunkialueelta löydetyt torin kuivikekerrokseen joutuneet kaakeleiden palat (ks. tarkemmin luvut 6.7. ja 8.6.).

Arkeologiset esineet löytyvät vain harvoin niiden alkuperäisiltä käyttö- tai sijaintipaikoiltaan. Kaakeleiden ollessa kysymyksessä tarkoitan tällä paikkaa, johon kaakeliuuni alun perin pystytettiin. Osa paloista on saattanut jätehuollon tai muun maansiirtotapahtuman seurauksena joutua kauas alkuperäiseltä paikaltaan ja sekoittua myöhemmin eriaikaisten materiaalien kanssa. Tonttien maita tasoitettiin ja muokattiin eri syistä, jolloin osa kaakeleista on saattanut jäädä tontille ja osa kulkeutua muualle. Kaakeleiden ajoittamista niiden löytökontekstien perusteella hankaloittaa myös se, että kaakeliuunin käyttöiän voidaan ajatella olleen huomattavasti pidemmän kuin esimerkiksi helposti rikkimenneen lasiastian. Ainoastaan valmistushetkellään pilalle mennyt ja hylätty kaakeli on joutunut maahan muiden samaan aikaan käytettyjen esineiden kanssa, kun taas uuniin muuratut kaakelit joutuivat maahan yhdessä niitä huomattavasti myöhemmin valmistettujen esineiden kanssa. Niiden löytyminen samasta yksiköstä kertoo siis vain niiden hylkäämisen samanaikaisuudesta, eikä aina siitäkään, jos maata on siirretty paikasta toiseen ja eriaikaisten jätekasojen sisällöt ovat sekoittuneet.

5.2. Kaakeleiden käyttöikä ja uunien uudelleenmuuraus

Kaakeleiden ajoitusta vaikeuttaa kaakeliuunin käyttöiän vaikea arviointi. Uunin käyttöikä on voinut vaihdella huomattavasti, ja vanhanmallisia kaakeleita on usein valmistettu pitkään uusien rinnalla.[394] Vähän käytettynä uuni säilyi todennäköisesti kauan käytössä, mutta ahkerasti käytettynä sen kaakelit saattoivat rikkoontua nopeammin. Saksasta on säilynyt kirjallisia lähteitä kaakeliuunien huolloista, joissa hoitoväliksi mainitaan 3–12 vuotta, mutta maaseudulla se on saattanut olla jopa 38 vuotta.[395] Osa kaakeliuuneista on kuitenkin säilynyt alkuperäisillä paikoillaan nykypäiviin asti. Yhtenä syynä kaakeliuunin hylkäämiseen oli lisäksi muodin muuttuminen. Innokkaimpia uusien muotivirtausten seuraajia olivat varakkaimpien yhteiskuntaluokkien edustajat. Heillä oli varaa korvata vanhanaikainen uuni nopeammin uudella kuin muilla yhteiskuntaluokkien jäsenillä, jotka todennäköisesti pitäytyivät vanhan uunin käytössä niin kauan kuin se säilyi kunnossa. Varakkaimmilla talouksilla oli myös suurempi sosiaalisen kilpailun tuoma paine uusien muotivirtausten omaksumiseen kuin muilla talouksilla. Toisaalta jos uunin kaakeleihin oli kuvattu suvun edesmenneiden edustajien muotokuvia, se saattoi säilyä paikallaan muodin muutoksista huolimatta.

Kaakeliuunit voitiin purkaa ja pystyttää pala palalta hirsitalojen tapaan. Koska kaakelit kiinnitettiin toisiinsa savimassalla ja savilietteellä, oli uunien purkaminen ja uudelleen pystyttäminen kaakeleita rikkomatta suhteellisen helppoa. Luonnollisesti kaakeleita saattoi toisinaan rikkoutua uunin purkamisen yhteydessä, jolloin rikkimenneet kaakelit korvattiin joko toisesta uunista otetuilla kaakeleilla tai niiden tilalle voitiin valmistaa uusia ottamalla muotti vanhoista kaakeleista. Se, että eriaikaisia kaakeleita on muurattu samoihin uuneihin, hankaloittaa uunien ajoittamista entisestään.[396] Koska rikkimenneitä kaakeleita ei voitu enää muurata takaisin uuniin,

394 Ks. esim. Ambrosiani 1910, 8.
395 Stephan 1991, 32.
396 Ks. esim. Ambrosiani 1910, 2; Cramér 1991, 17; Franz 1969, 56, 75, 77.

heitettiin ne rikkimenneiden astioiden tapaan pois. Ehjät kaakelit voitiin sitä vastoin muurata uudempaan uuniin ja näin ollen ne joutuivat maahan vasta paljon myöhemmin kuin aiemmin rikkoutuneet kaakelit. Sellaiset reliefikoristeiset levykaakelit, jotka on valmistettu ottamalla kopio vanhasta kaakelista, erottuvat alkuperäisistä kaakeleista kokonsa perusteella, koska savi kutistuu hieman sitä poltettaessa. Vanhasta kaakelista kopioimalla valmistettu uusi kaakeli oli noin 10–15 % alkuperäistä kaakelia pienempi.[397]

Erityyppisiä ja -aikaisia kaakeleita saatettiin siis muurata samoihin uuneihin, jolloin ne uunin rikkoonnuttua löytyvät samasta yhteydestä. Jopa ruukkukaakeleita ja renessanssikaakeleita saatettiin muurata samoihin uuneihin. Esimerkiksi Einbeckistä Saksasta on löydetty uuninperustuksen yhteydestä sekä vihreälasitteisia goottilaistyylisiä nissikaakeleita että lasittamattomia ruukkukaakeleita, joiden on tulkittu sijainneen samassa uunissa.[398] Myös Pohjoismaissa useat samoista löytöyhteyksistä löydetyt ruukku- ja renessanssikaakelit ovat todennäköisesti peräisin samoista uuneista.

Ruukkukaakeliuunit korvautuivat kuitenkin vähitellen ylempien yhteiskuntaluokkien asunnoissa ensin goottilaistyylisillä ja myöhemmin renessanssityylisillä kaakeliuuneilla. Renessanssikaakeliuunit tulivat vanhanaikaisiksi puolestaan barokki- ja rokokoouunien myötä, jonka takia ne korvattiin uusilla. Alppimaista säilyneiden esimerkkien perusteella linnojen, kartanoiden ja kaupunkien varakkaiden porvariskotien ruukkukaakeliuunit korvautuivat jo 1300-luvun lopulta lähtien taidokkaasti koristelluilla ja muotoiluilla goottilaistyylisillä kaakeliuuneilla. Ruukkukaakeliuunit siirtyivät vähitellen tavallisten talonpoikaistalojen lämmityslaitteiksi, missä ne pysyivät lähes muuttumattomina käytössä aivan nykypäiviin saakka.[399] Suomessa ja muissa Pohjoismaissa kehitys ei noudattanut aivan samaa linjaa kuin kaakeleiden syntyalueilla. Myös Suomessa ruukkukaakeliuunien voidaan ajatella vähitellen korvautuneen koristeellisilla goottilais- ja renessanssityylisillä uuneilla, mutta ruukkukaakeliuunit eivät kuitenkaan siirtyneet maaseutujen talonpoikaistalojen lämmittäjiksi, eikä niitä käytetty arkeologisten löytöjen perusteella kaupunkirakennuksissakaan enää 1600-luvun puolivälin jälkeen. Tätä tulkintaa hankaloittaa kuitenkin se, että maaseutukohteissa ei ole toistaiseksi tehty monia kaivauksia. Käsitys ruukkukaakeliuunien leviämisestä voi näin ollen muuttua uusien kaivausten myötä. Toisaalta ruukkukaakeliuunien käyttöiän arvioimista kaupunkikohteissakin hankaloittaa niiden löytyminen purkukerroksista, joissa on pitkälle aikavälille ajoittuvaa esineistöä. Tavallisesti ruukkukaakeleita löytyy 1600-luvulle tai 1700-luvun alkuun ajoittuvista purkukerroksista. Paikallisesti valmistetut sileäpintaiset kaakelit syrjäyttivät ne todennäköisesti 1700-luvun kuluessa lopullisesti.

5.3. Kaakeleiden uusiokäyttö

Kaakeleita on voitu uusiokäyttää myös irrallisina koriste-esineinä sekä talojen julkisivujen että niiden seinärakenteiden osina. On ymmärrettävää, että erityisesti koristeellisille goottilais- ja renessanssityylisille kaakeleille on löytynyt käyttöä varsinaisen kaakeliuunin rikkoonnuttuakin. Myös poltossa vioittuneita kaakeleita on voitu

397 Franz 1969, 13; Hofmann & Hülsemann 1995, 12–13.
398 Roth Heege 2002a, 214.
399 Franz 1969, 26, 39; Sabján 2001, 329–330; Stephan 1991, 30.

käyttää muihin tarkoituksiin kuin uuneihin. Vaikka käytännöstä ei ole minkäänlaisia todisteita, on mahdollista, että savenvalaja saattoi myydä poltossa vioittuneita kaakeleita tai jopa ehjiä irrallisia kaakeleita halukkaille ostajille. Näin ollen yksittäisen kaakelin löytyminen kaivauksilta ei välttämättä todista paikalla sijainneen kokonaisen kaakeliuunin. Kaakeleiden muuraaminen rakennusten julkisivuihin saattoi liittyä myös terrakottareliefien imitoimiseen. Niitä ryhdyttiin käyttämään julkisivujen koristeina 1500-luvulta lähtien ja samojen käsityöläisten tiedetään valmistaneen sekä terrakottareliefejä että kaakeleita.[400]

Kaakeleiden uusiokäytöstä on säilynyt myös arkeologisia todisteita. Esimerkiksi Tukholman Vanhasta kaupungista on löytynyt rakennusinventoinnin yhteydessä talon julkisivun (Kv. Ajax 1.2) koristeiksi muurattuja levykaakeleita (SSM 51197, SSM 51198). Ne oli sijoitettu rakennuksen ikkuna-aukkojen alla vaakasuorasti kulkevaan koristelistaan. Alun perin kaakeleita oli ollut 37 kappaletta, mutta niistä vain kolme oli säilynyt kokonaisina. Ne ajoittuvat tyylillisesti 1500-luvun alkupuoliskolle, ja ne ovat tyypillisiä renessanssiajan muotokuvakaakeleita.[401] Myös Lüneburgin kaupungista on löytynyt erään kaupungissa toimineen savenvalajaverstaan seinärakenteisiin muurattuja kaakeleiden, kaakelimuottien, terrakottareliefien ja keramiikka-astioiden paloja, jotka ajoittuvat verstaan käyttöaikaan 1500–1700-luvuille.[402] Tanskan Fynissä sijaitsevasta kartanosta on puolestaan löytynyt 1700-luvulla sen porttiin muurattu vihreälasitteinen suippolakinen goottilaistyylinen nissikaakeli.[403] Lisäksi Englannista on todisteita kaakeleiden uusiokäytöstä esimerkiksi takkojen koristeina.[404]

Myös tasapohjaisia ruukkukaakeleita saatettiin käyttää muissa tarkoituksissa kuin uuneissa. Ruukkukaakeleita muistuttavat tuhkakupit, joita on kuvattu 1600-luvun maalauksissa, herättävät ajatuksen ruukkukaakeleiden käytöstä samaan tarkoitukseen.[405] Tuhkakupeissa oli nelikulmainen suuaukko, jonka 90 asteiseen kulmaan oli kätevä asettaa nojaamaan liitupiippu. Näissä tuhkakupeissa on kuitenkin kuvausten perusteella pienet jalat ja korva, mutta niiden muodon yhteneväisyys suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden kanssa johtaa helposti ajatukseen, että myös tasapohjaisia ruukkukaakeleita on voitu käyttää samaan tapaan.

Kaakeleiden mahdollinen uusiokäyttö sekä niiden käyttö yksittäisinä koriste-esineinä vaikeuttavat sekä kaakeleiden ajoitusta että kaakeliuunien käyttöönotosta tehtävien päätelmien tekoa. Jos kaakeleita voitiin käyttää myös koriste-esineinä, on mahdollista, että niitä on saattanut kulkeutua Suomeenkin yksittäisinä kappaleina, ulkomailla vierailleen matkaajan matkamuistona tai kauppiaan tuliaisena jopa ennen kuin kaakeliuuni varsinaisesti otettiin käyttöön.

5.4. Muotojen ja muottien pitkäikäisyys

Vaikka kaakeleita voidaan ajoittaa varsin tarkasti niiden muodon ja kaakeleissa esiintyvien kuva-aiheiden perusteella, liittyy myös tähän useita ongelmia. Kuten edellä on mainittu, pysyivät ruukkukaakeleiden muodot samanlaisina hyvin pitkiä aikoja ja esimerkiksi suuosastaan nelikulmaisen muotoisia ja tasaisella pyöreällä pohjalla

400 Franz 1969, 115–116; Ring 1996a, 35.
401 Århem 2007, 101, 105.
402 Ring 1996a, 35.
403 Liebgott 1972, 16.
404 Gaimster 1988, 322.
405 Ks. esim. Gaimster 1997, kansikuva.

varustettuja ruukkukaakeleita on valmistettu 1300- ja 1400-lukujen vaihteesta alkaen aina nykypäiviin saakka.[406] Turussakin tällaisia ruukkukaakeleita valmistettiin savenvalajan pajajätteen perusteella ainakin vielä 1600-luvun alussa ja Tukholmassa 1600-luvun alkupuoliskolla.[407] Tartossa todisteet ruukkukaakeleiden valmistuksesta ovat vieläkin myöhäisempiä. Tarton keskiaikaisen kaupungin alueelta on löydetty vuosien 1684–1708 välisenä aikana toimineen savenvalaja Johann Rehnin pajasta peräisin olevaa valmistusjätettä, jonka yhdistämisen juuri hänen pajaansa mahdollisti yksi muotti, jonka takapinnalla on teksti *Johann Rhen anno 1684 FR BN d. 3. Majus*. Aineiston perusteella pajassa valmistettiin sekä ruskealasitteisia reliefikoristeisia levykaakeleita että lasittamattomia ruukkukaakeleita.[408]

Kuten edellä on kuvattu, on ruukkukaakeleiden muodoissa kuitenkin nähtävissä pieniä eroja, ja esimerkiksi Suomesta löydetyissä ruukkukaakeleissa on mahdollista erottaa neljä hieman toisistaan erottuvaa tyyppiä, jotka vaikuttavat olleen hieman eriaikaisia. Vaikka ruukkukaakeleissa esiintyy tosinaan pieniä koristeaiheita, ei niiden olemassaolo aina auta kaakeleiden ajoittamisessa, koska myös ne olivat usein hyvin pitkäikäisiä. Ne olivat erialaisia yksinkertaisia painanteita ja leimoja, joiden käyttöön eivät vaikuttaneet tyylin muutokset. Esimerkiksi kaakeleiden pohjassa esiintyvä rosettikuvio näyttää ilmestyneen koristeaiheeksi 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa, mutta pysyneen käytössä vielä ainakin 1600-luvun alkupuolelle asti.[409]

Myös levykaakeleiden valmistuksessa käytettyjä muotteja saatettiin käyttää hyvin pitkiä aikoja. Vaikka kuva-aiheiden käyttöönottoaika voitaisiin ajoittaa ikonografisin ja tyylillisin perustein, on muottien käyttöaikaa vaikea arvioida.[410] Esimerkiksi Lundin kaupunkikaivauksilta on löytynyt samasta yhteydestä sekä 1500-luvun puoliväliin että 1600-luvun ensimmäiselle puoliskolle ajoittuvia kaakelimuotteja, ja on mahdotonta sanoa onko 1500-luvun puoliväliin ajoittuvia kaakelimuotteja käytetty yhdessä vasta 1600-luvun ensimmäiselle puoliskolle ajoittuvien kaakelimuottien kanssa vai kertovatko muotit kaakeliuunien paikallisesta valmistuksesta jo 1500-luvulla.[411] Myös Turusta on todisteita kaakeleiden valmistuksesta muoteilla, joiden kuva-aiheet ajoittuvat ikonografisesti 50–80 vuotta aikaisemmiksi kuin miten kaakelit arkeologisesti ajoittuvat (ks. tarkemmin luku 6.7.).

Sen lisäksi, että kaakelimuotit saattoivat olla käytössä useita vuosikymmeniä, uusia muotteja voitiin valmistaa myös vanhoista kaakeleista.[412] Yksi Turusta löydetty positiivimuotti on varma todiste tällaisesta kuva-aiheiden kopioinnista ja uusien muottien valmistamisesta (ks. tarkemmin luku 6.7.). Vasta maalauskoristelun käyttöönoton myötä 1700-luvulla saattoivat kaakeleiden tekijät nopeammin vaihtaa kaakeleissa kuvattavia aiheita ja niiden koristelua[413], ja viimeistään tässä vaiheessa näyttävät sekä ruukkukaakelit että renessanssityyliset reliefikoristeiset levykaakelit jääneen pois käytöstä Pohjoismaissa.

406 Franz 1969, 26, 39; Sabján 2001, 329–330; Stephan 1991, 30.
407 Dahlbäck 1983, 405; Århem 2006, 115, 131; 2007, 99–100. Ks. myös luku 6.7.
408 Tvauri & Metsallik 2006, 24–37, 54.
409 Stephan 1991, 37; Århem 2006, 131; 2007, 99–100.
410 **Ks. esim. Franz 1969, 31; Gaimster** *et al.* 1990, 32.
411 Blomqvist 1936, 210–217.
412 Hofmann & Hülsemann 1995, 12–13; Knutsson 1990, 66–69.
413 Knutsson 1990, 71.

5.5. Ikonografisen ja tyylillisen ajoituksen tulkinnallisuus

Vaikka tietyt kaakeleissa esiintyvät kuva-aiheet voidaan ajoittaa hyvinkin tarkasti, eivät nämä siis kuitenkaan ole absoluuttisia ajoituksia itse kaakeleiden valmistukselle tai käytölle, koska samoilla muoteilla voitiin valmistaa kaakeleita pitkän ajan kuluessa. Uudet muotivirtaukset otettiin käyttöön hyvin eriaikaisesti eri alueilla, minkä vuoksi yhdellä alueella vanhanaikaiseksi jäänyt muotti on saattanut olla käyttökelpoinen toisella alueella vielä pitkään. Esimerkiksi Suomessa, minne renessanssimuodin vaikutukset rantautuivat varsinaisesti vasta 1560-luvulta lähtien, on mannermaisen mittapuun mukaan hieman vanhanaikaisiakin kaakelimuotteja voitu käyttää pidempään kuin niiden syntyalueilla. Uudet ideat, tavat ja muotivirtaukset levisivät eri aikaan myös eri yhteiskuntaluokkien edustajien keskuuteen. Vaikka muotivirtaukset levisivät nopeasti ylempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa, saattoi muodin leviäminen alaspäin olla niin hidasta, että alempien yhteiskuntaluokkien edustajat pääsivät osallisiksi uuden muotivirtauksen omaksumisesta, vasta kun se oli ennätetty hylätä yhteiskunnan muotia luovissa kerroksissa.[414]

Myös eri esineryhmissä on havaittavissa ajallisia eroja niiden koristelussa käytettyjen tyylivirtausten omaksumisessa. Pienet käyttöesineet seurasivat nopeammin muodin muutoksia, kuin huonekalut ja kiinteä sisustus, jotka olivat suuritöisempiä valmistaa ja kalliimpia korvata uusilla kuin pienet esineet.[415]

Tyyliin perustuvassa ajoituksessa ongelmana on myös, että tietyt tyylipiirteet jäivät elämään koristelussa pitkään. On huomattavasti yksinkertaisempaa ajoittaa jonkin tyylisuuntauksen synty, kuin määrittää kuinka kauan aikaisemmille tyylisuuntauksille tyypilliset piirteet pysyivät käytössä. Etenkin ornamentiikan yksityiskohdat ja tyylisuunnista riippumattomat muodot saattoivat pysyä käytössä lähes muuttumattomana vuosisatoja. Tämä on nähtävissä ruukkukaakeleissa sekä esimerkiksi punasavisissa kolmijalkapadoissa. Vaikka kolmijalkapatojen muoto pysyi periaatteessa samanlaisena, on niiden suun reunan ja kahvan pään muotoilussa huomattavissa ajallisia eroja.[416] Sama on nähtävissä jossain määrin myös ruukkukaakeleiden suuosan reunamuodoissa.

Samoilla kuva-aiheilla ja esineillä saattoi olla eri yhteyksissä eri merkityksiä. Ne saattoivat olla muodikkaita eri alueilla ja eri yhteiskuntaluokkien keskuudessa eri aikaan. Tästä syystä vanhanaikaisiltakin vaikuttaneet muodot ja kuva-aiheet ovat voineet pysyä käytössä pitkään, siirtyessään alempien yhteiskuntaluokkien käyttöön. Tietynlaiset keramiikka-astiat saattoivat olla tavallisia esineitä valmistusalueillaan, mutta kaukokaupan kuljettamina kauppatavaroina niistä tuli ylellisyysesineitä toisilla alueilla.[417] Kaakeleiden ajoituksessa ongelman muodostaa myös reformaation viivästynyt vaikutus Suomessa[418], ja siinä mukana olleiden eri osapuolten väliset valtakamppailut, jotka ovat voineet pitkittää reformaatioon liittyneen kuvallisen propagandan käytön ajankohtaisuutta. Tästä on esimerkkinä Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvien käyttö kaakeleissa vielä 1600-luvun alussa (ks. tarkemmin luku 8.6.).

414 Ks. esim. Pylkkänen 1955, 15–16.
415 Weatherill 1996, 34.
416 Ks. esim. Pihlman 1989, 95–97.
417 Hodder 1999, 48, 71, 91; Verhaeghe 1998, 278–301.
418 Ks. esim. Hiekkanen 2007b, 98–99.

Kaakeleiden muotoon ja niiden kuva-aiheiden ikonografiseen ja tyylilliseen analyysiin perustuva ajoittaminen tarjoavat joka tapauksessa usein tarkemman pohjan kaakeleiden ajoittamiseen kuin niiden löytökontekstitiedot. Tutkimuksessa on kuitenkin huomioitava ne paikalliset olosuhteet, jotka ovat saattaneet pitkittää vanhanaikaisen muodon tai kuva-aiheen käyttöä. Kaakeleita ei voida ajoittaa suoraan analogioiden perusteella esimerkiksi Saksasta löydettyä aineistoa käyttäen, eikä niitä voida myöskään ajoittaa tarkkaan pelkästään kuva-aiheiden ajankohtaisuuden perusteella, vaan ne on liitettävä löytöpaikkansa kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiin.

5.6. Selvitys kaakeliluettelon ajoitusmääritelmiin

Kaakeleiden ajoitus on monimutkaista sekä niiden oman käyttöiän että muottien ja muotojen pitkäikäisyyden vuoksi. Miten kaakeli tulisi ajoittaa? Ajoitetaanko kaakeli sen kuva-aiheen mukaan, todennäköisen valmistusajan mukaan vai uunin todellisen käyttöajan mukaan? Neljäs ajoitusmääritelmä on kaakelin hylkäämisaika eli aika, jolloin se lopulta joutui maahan. Jos kaakeliuuni oli käytössä esimerkiksi 50 vuotta, sen kaakelit joutuivat maahan vasta uuden tyylin vallitessa ja sitä huomattavasti nuorempien esineiden kanssa. Olen merkinnyt tutkimuksen liitteenä olevaan kaakeliluetteloon edellä kuvailtujen ajoittamiseen liittyvien ongelmien takia useissa kohdin kaksi ajoitusta. Sulkeissa oleva ajoitus perustuu kaakelin muotoon, ikonografiaan tai tyyliin. Koska samantyyliset kaakelit vaikuttavat olleen käytössä Suomessa pitkiä aikoja ja niiden muotteja jopa kopioitiin uudelleen vanhoista kaakeleista, on kaakelin todellinen käyttöaika kuitenkin monessa tapauksessa muotoon, ikonografiaan tai tyyliin perustuvaa ajoitusta huomattavasti myöhempi. Tämä ajoitus on merkitty luetteloon ilman sulkeita.

Koska kaakeleiden käyttöaikaa on vaikea määritellä ja ne löytyvät usein purkukerroksista, joiden löytöaineisto ajoittuu jopa parinsadan vuoden aikavälille, on kaakeleiden hylkäämisaika saattanut olla vieläkin myöhäisempi kuin luettelossa mainittu vuosiluku. Tätä ajoitusta en ole kuitenkaan enää merkinnyt kaakeliluetteloon, vaan käsittelen löytökontekstitietoihin perustuvia ajoituksia tarkemmin kunkin kohteen kaakeleita kuvaavissa luvuissa. Jos kaakeleiden ajoitukselle on olemassa kirjallisissa lähteissä säilynyt maininta, joka vaikuttaa todennäköiseltä myös kohteen rakennus- ja käyttöhistorian kannalta, olen merkinnyt tämän vuoden kaakelin todennäköiseksi ajoitukseksi ja erottanut sen muista ajoituksista kirjaimella W (*written*). A-kirjain (*archaeological*) vuosilukujen perässä tarkoittaa puolestaan arkeologiseen kontekstiin perustuvaa ajoitusta, joka on kaakelin muotoon tai tyyliin perustuvaa ajoitusta tarkempi.

6 Ruukkukaakelit

Tutkimusaineistossani on 339 ruukkukaakelin palaa. Ne ovat löytyneet Turun kaupunkialueelta, Turun linnasta, Hämeen linnasta, Kastelholman linnasta, Raaseporin linnasta, Kuusiston piispanlinnasta sekä Vesilahden Laukon kartanosta. Suurin määrä ruukkukaakeleita on löytynyt Turun kaupunkialueelta. Ne muodostavat 43 % koko tutkimukseni ruukkukaakeleista. Varsin paljon ruukkukaakeleiden paloja on löytynyt myös Vesilahden Laukon kartanosta, ja ne muodostavat 23 % koko aineistosta. Turun linnan, Hämeen linnan ja Raaseporin linnan ruukkukaakeleiden palojen lukumäärät ovat suhteellisen samansuuruisia, ja ne muodostavat kukin noin 10 % osuudet koko aineistosta. Kastelholman ja Kuusiston linnojen ruukkukaakelit muodostavat sitä vastoin vain noin kahden prosentin osuudet koko aineistosta. Löydettyjen ruukkukaakeleiden palojen määrät eivät luonnollisesti ole suoraan verrannollisia keskenään, vaan ne kuvastavat lähinnä arkeologisten kaivausten määrää ja kaivausalueiden laajuutta kussakin kohteessa. Esimerkiksi Vesilahden Laukon kartanon 77 ruukkukaakelin palaa ja Kuusiston piispanlinnan neljä ruukkukaakelin palaa ovat todennäköisesti peräisin yhdestä uunista, mutta määrällisesti Laukon ruukkukaakelit muodostavat 23 % koko aineistosta, kun taas Kuusiston linnan ruukkukaakelit muodostavat alle 2 % koko aineistosta. Palojen lukumäärästä riippumatta kaikki palat kertovat kuitenkin ruukkukaakeliuunien olemassaolosta kyseisissä kohteissa.

Esittelen seuraavissa luvuissa edellä mainituista kohteista löydetyt ruukkukaakelit yleisesti, ja niiden tarkempi kuvaus on tutkimuksen liitteenä olevassa kaakeliluettelossa. Ennen kunkin kohteen kaakeleiden tarkastelua kerron lyhyesti kohteiden sijainnista, kehityksestä, tutkimushistoriasta sekä linnojen ja kartanoiden kohdalla myös niiden rakennushistoriasta. Turun linnaa lukuun ottamatta kuvailen linnojen rakennushistorian jo tässä luvussa aina 1600-luvulle asti. Kuvailen Turun linnan myöhemmät rakennusvaiheet vasta renessanssikaakeleita käsittelevässä luvussa, sillä linnan renessanssikaakelit voidaan yhdistää selvästi siellä 1550–1560-luvuilla tehtyihin rakennustöihin.

Taulukko 3. Suomesta löydettyjen ruukkukaakeleiden palojen suhteelliset määrät eri kohteiden kesken.
Diagram 3. The relative amounts of vessel tile fragments found from different sites in Finland.

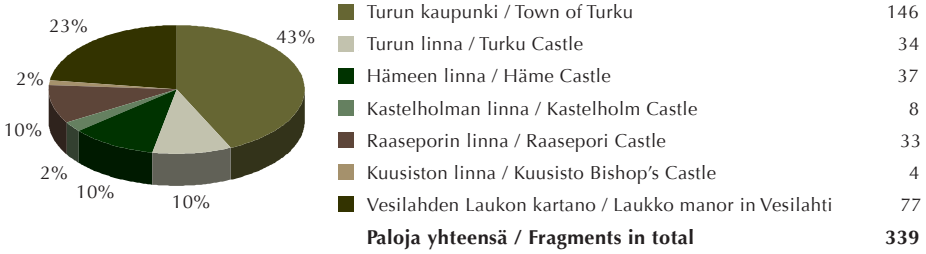

6.1. Kuusiston piispanlinna

Kuusiston piispanlinna sijaitsee Varsinais-Suomessa, noin viisitoista kilometriä Turusta kaakkoon, nykyisen Kuusiston saaren itäpäässä. Keskiajalla linnaa erotti Kuusiston saaresta kapea vesialue, jolloin se oli joka puolelta veden ympäröimä. Välimatka saareen kuroutui umpeen jo 1300-luvun kuluessa. Linna rakennettiin osittain kallion päälle, jyrkkärinteiselle tasanteelle. Se muodostui laajimmillaan päälinnan pitkästä suorasta eteläsiivestä ja lyhyemmistä länsi- ja itäsiivistä, joita reunustivat hevosenkengän muotoon rakennetut kolme esilinnaa. Linnaa ympäröi veteen rakennettu puinen paaluvarustus. Nykyään linnasta on näkyvissä vain muutaman metrin paksuiset ja korkuiset perustukset.[419]

Kuusiston linna toimi piispan maallisen vallan merkkinä ja puolustusvarustuksena. Piispa ei ollut keskiajalla pelkästään kirkon johtaja, vaan hänellä oli myös suuri maallinen ja poliittinen valta. Linnan yhteydessä, sen vastarannan rinteellä, olikin jo varhain myös muita rakennuksia, jotka toimivat todennäköisesti piispaa palvelleen asemiehistön majoituspaikkana.[420] Nämä rakennukset toimivat myös linnan taloudenhoidon keskuksena. Kuusiston linnassa on nähtävissä keskiajan linnoille tyypillinen kolmijakoisuus, jossa päälinnassa sijaitsivat edustustilat, esilinnassa puolustus- ja asuintilat ja hieman linnan ulkopuolella linnan taloudenhoitoon liittyneet tilat.[421]

Ensimmäinen kirjallisissa lähteissä säilynyt tieto Kuusiston piispanlinnasta on vuodelta 1295. Paavali Juustenin 1500-luvulla kirjoittaman piispankronikan mukaan linna rakennettiin kivestä vasta Ragvald II:n aikana vuonna 1317. Linna hävitettiin kuitenkin jo seuraavana vuonna, kun novgorodilaiset hyökkäsivät Turkuun ja polttivat linnan. Piispankronikan mukaan linnassa suoritettiin suuria rakennustöitä piispa Maunu II Tavastin aikana (piispana 1412–1450). Kuusiston piispanlinna mainitaan kirjallisissa lähteissä ensin nimellä *curia* ja vasta 1400-luvulla nimellä *castrum*, minkä on tulkittu tarkoittavan sen toimineen ensin asuinkartanona ja vasta myöhemmin varsinaisena linnana. Historiallisten lähteiden perusteella Kuusiston linna paloi Konrad Bitzin aikana (piispana 1460–1489) vuonna 1485. Se oli kuitenkin asuttavassa kunnossa jälleen saman vuosikymmenen lopulla. Bitziä seurannut piispa Maunu III Särkilahti (piispana 1489–1500) kirjasi useita kirjeitä Kuusistossa ja hän myös esitti uhranneensa suuria summia rahaa linnan rakennus- ja korjaustöihin.

Linnan rakentaminen ja kehittäminen päättyivät 1520-luvun tapahtumien eli Kustaa Vaasan valtaannousun ja reformaation myötä toimeenpannun kirkon omaisuuden takavarikoinnin seurauksena. Viimeinen Kuusistossa oleskellut piispa oli Arvid Kurki (piispana 1511–1522). Hän pakeni linnasta tanskalaismiehityksen pelossa vuonna 1522, ja hukkui seurueineen pakomatkansa aikana. Kuusiston linna siirtyi Västeråsin valtiopäivillä 1527 muiden katolisen kirkon omistamien tilojen mukana kruunulle, ja seuraavana vuonna Kustaa Vaasa antoi käskyn linnan hävittämisestä. Purkutoimenpiteiden jälkeen linna jäi raunioiksi ja sen kiviä ja tiiliä käytettiin muihin rakennushankkeisiin. Kuusiston saaressa sijainnut tila jäi kuitenkin toimimaan Turun linnan alaisena kuninkaankartanona.[422]

---

419 Uotila 1994, 24; 1998, 87, 90–91, 111.
420 Gardberg 1993a, 10, 123.
421 Uotila 1998, 91.
422 Gardberg 1993a, 123–127; Suna 1994a, 6–7.

Kuva 28.
Kuusiston piispanlinnan rauniot kuvattuna linnan sisältä itään päin.

Fig. 28.
Ruins of the episcopal castle of Kuusisto, photographed from inside the castle to the east.

Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta

Kuusiston linnan tutkimukset alkoivat vuonna 1877, kun Reinhold Hausen ryhtyi paljastamaan linnan raunioita maamassojen peitosta. Linnan alueella tehtiin tutkimuksia ja korjauksia myös 1900-luvun alussa sekä puolivälissä ja viimeisin tutkimusperiodi Kuusistossa alkoi vuonna 1985. Vaikka viimeisimmän tutkimusperiodin aikana suoritetut rakennusarkeologiset tutkimukset ja kaivaukset ovat määräytyneet pääasiassa korjaustoimenpiteiden tarpeellisuuden perusteella, ne ovat tuoneet paljon uutta tietoa linnan rakennusvaiheiden ajoituksiin.[423]

Rakennusarkeologisia tutkimuksia linnassa tehneen Kari Uotilan mukaan päälinnan vanhin muurattu osa oli sen länsiosan yksikerroksinen, kolmihuoneinen siipirakennus. Samaan rakennusvaiheeseen kuului myös linnaa ympäröineen kehämuurin ja muutaman siihen liittyneen tornin rakentaminen. Tämä ensimmäinen rakennusvaihe ajoittuu Uotilan mukaan 1300-luvun ensimmäiselle puoliskolle. Myös itäosan matala yksikerroksinen siipirakennus rakennettiin 1300-luvulla, ja lisäksi osa esilinnojen rakenteista saattaa olla jo 1300-luvun lopulta. Laajemmat rakennustyöt linnan alueella alkoivat Uotilan mukaan vasta 1410–1420-luvuilla, Maunu II Tavastin aikana. Samoihin aikoihin (noin vuoden 1410 tienoille) ajoittuu myös puisen paaluvarustuksen rakentaminen linnan ympärille. Päälinnan palatsimainen nelihuoneinen eteläsiipi rakennettiin todennäköisesti 1420-luvulla ja esilinnojen pääasiallinen rakentaminen aloitettiin 1430-luvulla. 1400-luvun lopun jälkeen linnaa ei enää mainittavasti laajennettu, joskin siellä suoritettiin puolustukseen liittyviä rakennus- ja korjaustöitä. Tällöin myös päälinnan ja esilinnan rakennuksia korotettiin uusilla kerroksilla.[424]

423 Ks. linnan tutkimushistoriasta tarkemmin Gardberg 1993a, 123–128; Uotila 1994, 24–25; 1998, 87–91 ja vuosien 1985–1992 tutkimuskaivauksista Suna 1994c, 10–21.
424 Uotila 1998, 92, 107–111; 2001, 185–189.

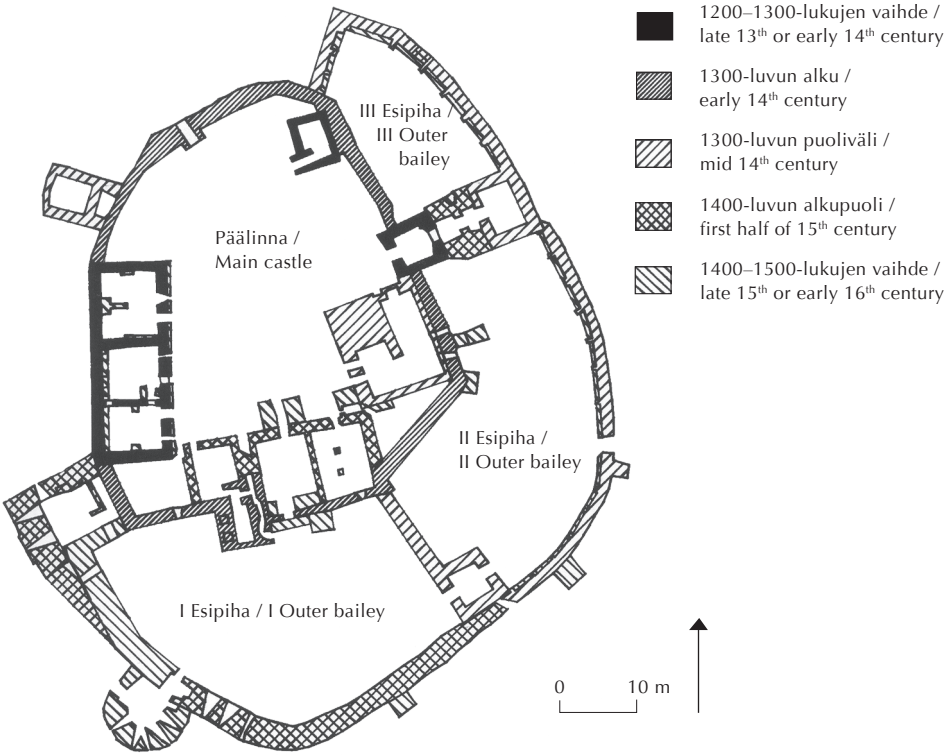

KUVA 29.
Kuusiston piispanlinnan pohjapiirros, johon on merkitty linnan eri rakennusvaiheet Kari Uotilan mukaan.

FIG. 29.
Floor plan of the episcopal castle of Kuusisto, showing its different building phases according to Kari Uotila.

Kaakelit ja kaakeliuunin mahdollinen sijainti linnassa

Kuusiston piispanlinnasta on löytynyt neljä ruukkukaakelin palaa.[425] Ne ovat löytyneet linnan alueella vuosina 1985–2000 suoritettujen kaivausten aikana, ja paloista kaksi on julkaistu vuonna 1994 ilmestyneessä Kuusiston linnan tutkimuksia esittelevässä julkaisussa.[426] Loput kaksi palaa oli luetteloitu keramiikka-astioiksi. Vaikka palojen lukumäärä ei ole suuri, kertoo niiden löytyminen linnan alueelta joka tapauksessa linnassa sijainneesta kaakeliuunista.

Kaikki palat ovat peräisin suuosastaan nelikulmaisen muotoisista ja tasaisella pyöreällä pohjalevyllä varustetuista ruukkukaakeleista. Aikaisemmin tunnistettujen palojen (KM2002035:667) sisäpinnoilla on ruskea lyijylasite. Ne sopivat yhteen ja ne ovat katkelmia ruukkukaakelin pohjaosasta, jossa on jäljellä myös hieman kyljen taitetta. Palojen sisäpinnalla, kaakelin pohjassa, on katkelma sormin muotoilemalla tehdystä rosettikuviosta (kuva 30). Kolmas linnan alueelta löytynyt ruukkukaakelin pohjapala (KM86083:312) on lasitettu sisäpinnaltaan vihertävän ruskealla lyijylasitteella. Myös se on koristettu rosettikuviolla. Pala on kuitenkin niin pieni, että siinä on säilynyt vain yksi sormen painanne (kuva 31). Neljäs pala on kylkipala, jonka tunnistaminen ruukkukaakeliksi perustuu sen kyljen epäsäännölliseen kaartumiseen. Palan sisäpinnalla on ruskehtavan vihreä lyijylasite. Vaikka palojen lasitteen väri poikkeaa toisistaan, ovat ne todennäköisesti peräisin samasta kaakeliuunista.

Ruukkukaakeliuuniin kuului tavallisesti noin 60–100 kaakelia, mutta Kuusistosta löytyneet ruukkukaakeleiden palat ovat kuitenkin peräisin vain kahdesta tai kolmesta kaakelista. Palojen vähyyteen voi olla useita syitä. Kuusiston linnan rakennusmateriaaleja tiedetään käytetyn hyväksi muissa rakennushankkeissa linnan purkamisen

425 Löydöt on kirjattu Kansallismuseon KM-numeroille ja niitä säilytetään Turun linnan yhteydessä sijaitsevissa varastotiloissa.
426 Suna 1994c, 21, kuva 13.

Kuva 30.
Kaksi rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapalaa (KM2002035:667) Kuusiston piispanlinnasta. Paloissa on ruskea lyijylasite.

Fig. 30.
Two fragments from the base of a vessel tile with finger-pressed rosette decoration and brown lead glaze (KM2002035:667). The fragments have been found from the episcopal castle of Kuusisto.

jälkeen [427], ja tällöin myös kaakeliuunin kaakelit ovat voineet joutua kauas alkuperäisiltä paikoiltaan, esimerkiksi johonkin kruunun linnaan tai Turun kaupungissa sijainneeseen kivitaloon. Sekä Turun linnasta että Turun keskiaikaisen kaupungin alueelta on löydetty rosettikuvioisten ruukkukaakeleiden paloja. Toisaalta Kuusiston linnan alueella ei ole edelleenkään tehty kovin laajoja arkeologisia kaivauksia, vaikka maamassoja raunioiden päältä on poistettu jo 1800-luvun lopulta lähtien. Myös raunioiden paljastus on voinut siirtää maamassoja ja niiden mukana kaakeleita kauas linnan ulkopuolelle.[428]

Ruukkukaakeleiden palat ovat löytyneet toisen esilinnan pihan täytemaakerroksista ja koeojasta linnan ulkopuolelta. Niiden löytökontekstit eivät anna paloille tarkkaa ajoitusta. Esilinnan pihalta löydetyn palan kanssa samasta tasosta, mutta eri ruudusta (kaivaukset suoritettiin tasokaivauksina ja kerrokset kaivattiin teknisinä kerroksina), on löytynyt 1400-luvulle ajoittuvia rahoja.[429] Koska rahojen käyttöaikaa tai yhteyttä kaakeleihin on vaikea arvioida, ei niitä voida käyttää löydettyjen kaakeleiden palojen ajoittajina. Linnan käyttöhistorian perusteella saadaan kaakeleille kuitenkin suhteellisen luotettava ajoitus. Linnan purkumääräyksen jälkeen sen alueella on vielä pitkään saattanut olla jonkinlaista toimintaa, jonka tuloksena sen alueelle on kulkeutunut myös nuorempaa esineistöä, mutta koska ruukkukaakelit liittyvät linnan kiinteään sisustukseen, niiden voidaan katsoa ajoittuvan ainoastaan sellaiseen aikaan, jolloin linnan sisätilat olivat vielä käytössä. Näin ollen ruukkukaakeleiden täytyy ajoittua varhaisemmiksi kuin vuosi 1528.

Kaakeleille voidaan esittää myös niiden muodon ja koristelun perusteella tietynlaisia ajoituskriteerejä. Vaikka ruukkukaakeleiden muoto pysyi pitkään samanlaisena, on löydettyjen kaakeleiden koristelulle löydettävissä vertailun perusteella tiettyihin rajoihin sijoittuvia ajoituksia. Varhaisimmat rosettikuvioilla varustetut ja suuosastaan nelikulmaiset ruukkukaakelit ajoitetaan tavallisesti vuoden 1500 tienoille.[430] Rosettikuvioisia ruukkukaakeleita tehtiin kuitenkin pitkään, joten niiden käytössä säilymisen ajankohtaa on vaikeampi määrittää. Esimerkiksi Tukholmasta on löytynyt runsaasti rosettikuvioisten ruukkukaakeleiden paloja, joita valmistettiin kaupunkialueella ilmeisesti vielä 1600-luvun alkupuoliskolla. Ne ovat kuitenkin lasittamattomia ja saviainekseltaan hienompia kuin vanhemmat lasitetut rosettikuvioilla varustetut ruukkukaakelit.[431]

427 Gardberg 1993a, 127; Suna 1994a, 7.
428 Ks. tarkemmin Suna 1994c, 10.
429 Suna 2008.
430 Liebgott 1972, 7; Stephan 1991, 37; Wahlöö 1976, Fig. 61.
431 Århem 2007, 99–100; Tukholman kaupunginmuseon löytökokoelmat.

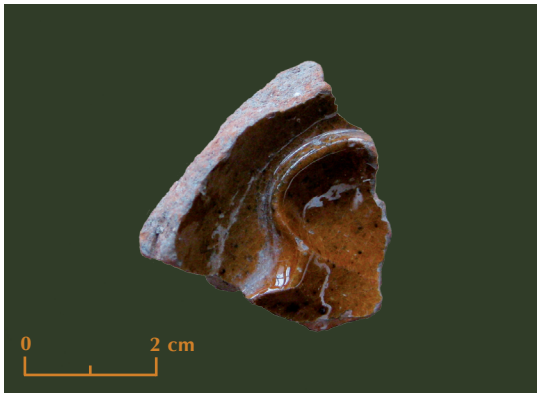

Kuva 31.
Rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (KM86083:312) Kuusiston piispanlinnasta. Palassa on kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 31.
Fragment from the base of a vessel tile with finger-pressed rosette decoration and yellowish brown lead glaze (KM86083:312). Fragment has been found from the episcopal castle of Kuusisto.

Kuusiston piispanlinnasta löydettyjen ruukkukaakeleiden ajoitus noin vuoden 1500 tienoille (1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun) sopii yhteen linnan rakennusvaiheiden ajoituksen kanssa. Linnan rakennustoiminta jakautuu Kari Uotilan mukaan rakennusarkeologisiin tutkimuksiin perustuen neljään eri vaiheeseen: 1300-luvulle, vuosiin 1410–1440, 1440–1450 ja 1480–1520.[432] Ruukkukaakelit ajoittuvat muotonsa perusteella linnan viimeiseen rakennusvaiheeseen eli joko Konrad Bitzin (1460–1489), Maunu III Särkilahden (1489–1500) tai Arvid Kurjen aikaan (1511–1522). Heidän välissään lyhempiä aikoja piispoina olivat myös Laurentius Suurpää (1500–1506) ja Johannes IV Olavi (1506–1510), jotka eivät kuitenkaan tehneet linnaan suuria rakennustoimenpiteitä.[433]

Kuusiston linnan viimeinen katolinen piispa Arvid Kurki kuului samaan Kurki-sukuun, jonka omistukseen kuuluneesta Vesilahden Laukon kartanosta on löydetty ruukkukaakeleiden paloja (ks. luku 6.6.). Laukon ja Kuusiston ruukkukaakelit ovat kuitenkin hieman erilaisia, jolloin toiset niistä ovat ehkä toimineet toisten esikuvina. Laukosta löydetyt kaakelit ovat lasittamattomia ja koristelemattomia. Ehkä onkin todennäköisempää, että Arvid Kurki olisi saanut ajatuksen kaakeliuunin muuraamiseen kotikartanoonsa asumastaan piispanlinnasta. Toisaalta hän oli matkustellut laajalti jo ennen piispaksi tuloaan, eikä kaakeliuuni todennäköisesti tullut hänelle tutuksi vasta piispaksi tultuaan. Joka tapauksessa on mahdollista, että Arvid Kurki olisi ollut yhteinen nimittäjä Laukon kartanon ja Kuusiston piispanlinnan kaakeliuuneille, oli vaikutus kumman suuntaista tahansa.

Mietittäessä lopuksi kaakeliuunin sijaintia linnassa, on sen todennäköisin paikka ollut päälinnan eteläsiiven edustustiloissa. Rakennusarkeologiset tutkimukset puoltavat ajatusta, jonka mukaan päälinnan eteläsiiven palatsimainen osa korotettiin kolmikerroksiseksi Konrad Bitzin aikana.[434] Kaakeliuuni voisi näin ollen ajoittua hänen aikaansa tai häntä seuranneen piispa Maunu III Särkilahden aikaan, joka korosti kirjeissään laittaneensa suuren summan rahaa linnan korjaus- ja rakennustöihin. Kuusiston linnaa koskevat rakennusarkeologiset tutkimukset eivät sisällä pohdintoja linnan lämmityslaitteista tai niiden sijainnista. Linnasta on kuitenkin löytynyt hypokaustiuuneihin liittyneitä reiällisten kalkkikivilaattojen katkelmia[435], jotka viittaavat linnan edustustiloissa olleen joko ennen kaakeliuunin pystytystä tai samanaikaisesti myös hypokaustiuunin. Se on todennäköisesti sijainnut kaakeliuunin

432 Uotila 1998, 87–111.
433 Ks. kyseisistä piispoista tarkemmin esim. Kuujo 1981, 45–48.
434 Uotila 1998, 111.
435 Uotila 2001, 189.

tapaan päälinnan palatsiosassa. Suomen linnoihin ensimmäisten hypokaustiuunien on ajoitettu rakennetun jo 1300-luvun jälkipuoliskolla, mutta niiden on ajateltu tulleen vanhanaikaisiksi viimeistään 1500-luvun puoliväliin mennessä.[436] Tämä johtui todennäköisesti siitä, että hypokaustiuuni ei koristanut huoneiden sisätiloja samaan tapaan kuin kaakeliuuni, eikä sen lämmönvarauskyky pystynyt kilpailemaan kaakeliuunin kanssa.[437] Toisaalta hypokaustiuunien hylkäämiseen on voinut johtaa linnoissa 1500-luvulla tehdyt modernisointityöt, joissa niiden lattioiden korkeuksia yhtenäistettiin ja oviaukkojen paikkoja muutettiin, jolloin hypokaustiuunin alhaaltapäin johdetut savukanavat ovat saattaneet jäädä tarpeettomiksi. Toisinaan vanhan hypokaustiuunin paikalle on kuitenkin voitu myöhemmin rakentaa kaakeliuuni. Tällöin sen ylöspäin johtaneita savukanavia on käytetty hyväksi kaakeliuunin rakenteessa. Esimerkiksi Viron Haapsalun piispanlinnan kaivauksilta on löytynyt hypokaustiuunin perustukset, joiden päälle oli myöhemmin rakennettu kaakeliuuni.[438] Koska Kuusiston päälinnan eteläsiiven ylempien kerrosten rakenteet eivät ole säilyneet, on kaakeliuunin tarkempaa paikkaa sen huoneissa vaikea arvioida.

6.2. Turun linna

Turun linna sijaitsee Varsinais-Suomessa, Aurajoen suussa, kolme kilometriä Turun kaupungista etelään. Linna oli keskiajalla joka puolelta veden ympäröimä.[439] Sen rakenteet ja ulkonäkö ovat muuttuneet vuosisatojen kuluessa ja monet sen keskiaikaisista rakenteista ovat jääneet uusien muurien peittoon linnan myöhemmissä laajennustöissä. Päälinna paloi pahasti vuonna 1614, eikä se kunnostuksesta huolimatta tavoittanut aikaisempaa loistoaan. Osa tiloista muutettiin palon jälkeen varastoiksi, ja esilinna otti päälinnan tehtävän edustus- ja asuintilana. Muun muassa Turun hovioikeus toimi siellä ja Pietari Brahe asui kenraalikuvernöörinä ollessaan esilinnan tiloissa. Linnaa ei kuitenkaan enää juurikaan kunnostettu. Vuonna 1751 linna oli jo niin huonossa kunnossa, että se ehdotettiin purettavaksi. Se muutettiin kuitenkin vankilaksi, missä käytössä se toimi 1800-luvun loppuun asti. Ensimmäiset linnan entistämissuunnitelmat tehtiin jo 1800-luvun lopulla, mutta varsinaisesti entistäminen saatiin alkuun vasta 1930-luvulla. Työt keskeytti Jatkosota, jonka pommituksessa linna kärsi pahoin. Entistämistyöt aloitettiin uudelleen vuonna 1946, ja eri vaiheissa edenneet työt saatiin päätökseen 1990-luvun alussa.[440]

Linna mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäisen kerran vuonna 1308. Sen rakentamisen takana oli Ruotsin kruunun otteen vahvistaminen Suomessa, ja sillä oli näin ollen aikaisemmista paikallislinnoista poiketen kruunun aloite.[441] Keskiajalla linnaa asuttivat sitä hallinneet käskynhaltijat, linnanpäälliköt ja linnanherrat sekä heidän joukkonsa ja palvelijansa. Suuren osan 1300-lukua linna oli läänitettynä mahtimiehille, jotka hoitivat linnalääniä omin päin, eivätkä he olleet tilivelvollisia kruunulle. 1400-luvulla tilanne muuttui ja Turun linnasta tuli suoraan kruunulle tilivelvollisen tililäänin keskus, jolloin sen asioita hoitivat kuninkaan tai valtionhoitajan voudit.

436 Gardberg 1959, 58–62, 163–164.
437 Ks. myös Russow 2004, 155–157.
438 Russow 2002, 121–134. Ks. tarkemmin hypokaustiuunin ja kaakeliuunin yhteydestä Hämeen linnan ruukkukaakeliuuneja käsittelevästä luvusta 6.3.
439 Uotila 1998, 21.
440 Gardberg 1993a, 46–49; 1993b, 7–9; 1993c, 11–13.
441 Gardberg 1959, 39; 1967, 53–55; 1993a, 27–28.

Kuva 32.
Turun linna lännestä päin kuvattuna.

Fig. 32.
Turku Castle seen from the west.

Turun linna oli yksi valtion tärkeimmistä linnoista. Kustaa Vaasan aikana linnasta tuli entistä tiukemmin kuninkaan valvoman tililäänin keskus. Linnan voudit olivat suoraan kuninkaan henkilökohtaisessa valvonnassa ja he olivat sekä linnan että koko linnalääninasioiden hoitajia.[442]

Linnan keskiajan vaiheista on säilynyt vain vähän sellaisia kirjallisia lähteitä, jotka kuvaisivat linnan rakennetta tai tiloja yksityiskohtaisesti. Vuodesta 1538 lähtien säilyneet linnan tilikirjat antavat jo parempaa tietoa linnassa suoritetuista rakennustöistä. Erityisesti Juhana-herttuan ajalta (1556–1563) säilyneet lähteet ovat huomattavan yksityiskohtaisia. Vanhimmat linnaa koskevat mittapiirustukset ovat vuodelta 1770 ja vanhimmat linnan ulkonäköä kuvaavat piirrokset vuodelta 1724.[443]

Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta

Ensimmäiset Turun linnan historiaa koskevat tutkimukset ilmestyivät jo 1700-luvulla. Linnan alueen historiasta on tehty lukuisia, lähinnä kirjallisiin lähteisiin perustuvia kirjoituksia ja tutkimuksia. 1900-luvun alusta lähtien huomiota ryhdyttiin suuntaamaan enemmän myös linnan muurien rakennusarkeologiseen ja alueen kulttuuriker-

442 Gardberg 1959, 28–37.
443 Gardberg 1959, 14–19, 88.

rosten arkeologiseen tutkimiseen.[444] Juhani Rinne oli ensimmäinen varsinaisia arkeologisia tutkimuksia linnassa vuosina 1901–1904 tehnyt tutkija. Vuonna 1929 Rinne nimitettiin valtionarkeologiksi, ja hän jatkoi linnan tutkimuksia sen restaurointisuunnitelmiin liittyen. Hän ei kuitenkaan julkaissut lopullisia tutkimustuloksiaan, vaan hänen kiinnostuksensa keskittyi myöhemmin Turun tuomiokirkon rakennusvaiheiden selvittämiseen.[445]

Vuodesta 1937 linnan rakennushistoriaa tutki Iikka Kronqvist, ja vuonna 1939 linnassa aloitettiin laajasuuntaiset tutkimukset sen entistämistyön yhteydessä. Kronqvist ehti selvittää pääpiirteissään linnan varhaisen rakennushistorian vaiheet ennen kuolemaansa vuonna 1944. Hänen tutkimustuloksensa linnan varhaisista rakennusvaiheista on ollut mahdollista julkaista hänen vuonna 1943 pitämänsä esitelmän muistiinpanojen perustella. Toinen maailmansota keskeytti tutkimustyöt, ja linna tuhoutui pahasti vuoden 1941 pommituksissa. Entistämistyöt aloitettiin uudelleen vasta vuonna 1946 ja ne jatkuivat vuoteen 1961 asti.[446] Linnan alueella tehtiin kaivauksia myös 1950-luvulla lämpökanavien kaivamisen yhteydessä, mutta laajemmin tutkimuksia tehtiin vasta 1970–1980-luvuilla esilinnan korjaustöihin liittyen, jolloin myös linnan lämmitysjärjestelmä liitettiin Turun kaupungin kaukolämpöverkostoon. Kaivauksia suoritettiin vain korjaustyössä vaadittavin määrin, mutta osa alueista kaivettiin pohjasaveen saakka.[447]

Linnan rakennushistoriaa ovat tutkineet Iikka Kronqvistin jälkeen laajemmin C. J. Gardberg, Knut Drake ja Kari Uotila.[448] Tutkijat ovat esittäneet hieman erilaisia tulkintoja linnan rakennusvaiheista ja niiden ajoittamisesta. Koska linnan rakentamisen varhaisvaiheiden ajoittaminen ei liity suoranaisesti tutkimukseeni, esittelen seuraavassa tulkintoja linnan varhaisvaiheista vain lyhyesti ja pyrin keskittymään niihin linnan osiin, joissa kaakeliuunit ovat todennäköisesti sijainneet.

Kronqvistin ja Gardbergin mukaan linna rakennettiin sen ensimmäisessä rakennusvaiheessa suorakaiteen muotoiseksi leirilinnaksi, jonka lyhyillä sivuilla oli nelikulmaiset porttitornit ja pitkillä sivuilla porttiaukot. Molemmat tutkijat ajoittavat ensimmäisen rakennusvaiheen 1280-luvulle, kirjallisissa lähteissä mainitun Suomen käskynhaltijan Carolus Gustavin aikaan.[449] Gardbergin mukaan tornit olivat ensin kaksikerroksisia ja kehämuuri kauttaaltaan samankorkuinen. Muurien sisällä oli vain kaksi muurattua rakennusta, joista toinen sijaitsi linnan luoteiskulmassa ja toinen koilliskulmassa. Luoteiskulman rakennus oli kaksikerroksinen ja sen ylin kerros toimi linnan käskynhaltijan asuntona.[450]

Sekä Kronqvistin että Gardbergin mukaan pitkien sivujen porttiaukot muurattiin umpeen seuraavassa rakennusvaiheessa, jolloin myös muureja ja asuinrakennuksia niiden yhteydessä korotettiin. Gardbergin mukaan toinen rakennusvaihe ajoittuu 1300-luvun alkuun ja Kronqvistin mukaan 1300-luvun alkupuolelle. Samaan rakennusvaiheeseen kuului myös linnan jakaminen kahteen osaan pohjoismuurin keskiosasta etelämuurin keskiosaan kulkeneella poikkimuurilla. Linnasta tuli tässä vaiheessa suljettu, ja sen pääsisäänkäynti siirtyi itämuurin porttiaukkoon. Länsitornista tuli päätorni ja sitä korotettiin lisäkerroksilla, minkä jälkeen tornissa oli viisi kerrosta.

444 Gardberg 1959, 20–27.
445 Drake 1984, 94–101; Gardberg 1959, 27–30.
446 Gardberg 1959, 13–14, 30; 1967, 7; Kronqvist 1947; Nordman 1947, 5–6; Uotila 1998, 23–24.
447 Laaksonen 1984, 71–75.
448 Drake 1994; 2000; Gardberg 1959; 1967; 1993a; Uotila 1998. Ks. Turun linnan tutkimushistoriasta tarkemmin Uotila 1998, 22–26.
449 Gardberg 1959, 38–39; 1967, 53–55; 1993a, 27; Kronqvist 1947, 7–8, 14–19, 23–25, 30, kuva 24.
450 Gardberg 1959, 36–38; 1967, 13–14; 1993a, 27.

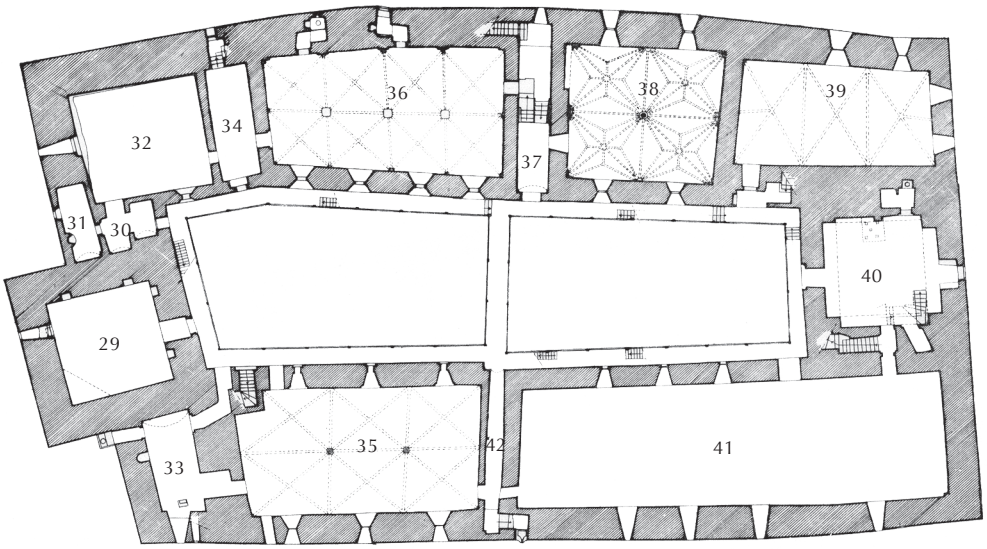

Kuva 33. Turun linnan päälinnan kolmannen kerroksen pohjakaava 1500-luvun alkuvuosikymmeninä C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä pohjoissiipi.

Fig. 33. Floor plan of the third floor of Turku Castle's main castle at the beginning of the 16th century according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.

Myös itämuurin torni sai lisäkerroksen. Tärkeimmät asuintilat sijaitsivat kuitenkin pohjoisen kehämuurin läntiseen osaan rakennetussa kolmikerroksisessa rakennuksessa. Sen alin kerros toimi Gardbergin mukaan varastona, keskikerroksessa sijaitsi Vanha linnantupa (huone 23) eli linnanherran asuinhuone, ja kolmannessa kerroksessa oli Vanha kuninkaansali (huone 36).[451] Linnan luoteiskulma rakennettiin tässä vaiheessa kolmikerroksiseksi ja sinne rakennettiin kamari (huone 32). Se muodosti pohjoissiiven Kuninkaansalin kanssa kaksihuoneisen pohjakaavan. (Kuva 33.) Myös pohjoismuurin itäosan rakennukset saivat muuratun lisäkerroksen, jolloin rakennukset jatkuivat yhtenäisesti koko pohjoismuurin pituudelta. Gardbergin mukaan myös linnan eteläsiipi oli tässä vaiheessa kaksikerroksinen.[452]

Linnan kolmas rakennusvaihe ajoittuu sekä Kronqvistin että Gardbergin mukaan vuoden 1365 tulipalon jälkeiseen aikaan. Kronqvistin mukaan rakennusvaihe päättyi noin 1380, mutta Gardbergin mukaan vasta noin vuoden 1400 tienoilla. Tässä vaiheessa pohjoissiiven länsiosan kolmannen kerroksen Vanhaa kuninkaansalia (huone 36) korotettiin ja se sai korkeat goottilaistyyliset ikkuna-aukot. Myös linnan luoteiskulmassa sijainnutta kamaria (huone 32) sekä länsitornia korotettiin. Myös eteläsiipeen rakennettiin uusi kerros. Sen länsiosaan rakennettiin isoilla ikkunoilla varustettu juhlasali eli Suuri linnantupa (huone 35), jonka viereen linnan lounaiskulmaan rakennettiin kamari (huone 33). Gardberg nimittää tätä huonetta Pieneksi linnantuvaksi tai Käskynhaltijan kamariksi. Eteläsiiven itäosassa oli linnan talousrakennuksia, keittiö ja varastoja. Linnanpihasta tuli tässä vaiheessa joka puolelta vähintään kolmikerroksisten rakennusten ympäröimä. Sekä Kronqvistin että Gardbergin mukaan ns. Nunnakirkon (huone 38) rakentaminen pohjoissiiven kolmannen kerroksen itäosaan ajoittuu myös tähän vaiheeseen. Itätorni rakennettiin neljä ja puolikerroksiseksi. Sen toinen ja kolmas kerros olivat asuinkäytössä.[453]

451 Käytän huoneen 36 kohdalla nimeä Vanha kuninkaansali erotukseksi Juhana-herttuan aikana linnan neljänteen kerrokseen rakennetusta Kuninkaansalista. Käyttämäni huonenumerot ovat samat kuin Gardbergin väitöskirjassa.

452 Gardberg 1959, 39–41; 1967, 36–43; 1993a, 27–29; Kronqvist 1947, 33–34, 36–38, 41–43.

453 Gardberg 1959, 41–43; 1993a, 30–32; Kronqvist 1947, 45–50, 57–58.

Linnan viimeinen keskiaikainen rakennusvaihe ajoittuu Kronqvistin mukaan 1400-luvun lopulle ja Gardbergin mukaan tarkemmin valtionhoitaja Sten Sture vanhemman aikaan (1473–1499). Neljännessä rakennusvaiheessa pohjoissiiven itäosan ylimpään kerrokseen rakennettiin heidän mukaansa uusi linnankirkko, ns. Sturekirkko (huone 39). Gardbergin mukaan linnan pohjoissiiven länsiosassa sijainneen Vanhan kuninkaansalin ja linnan luoteiskulman kamarin väliin rakennettiin tässä vaiheessa porstua (huone 34), jolloin ne muodostivat yhdessä parituvan. Kamarin yläpuolisen huoneen (huone 47), vieressä oli myös porstua (huone 48). Sinne pääsi Kuninkaankamarin viereisestä porstuasta portaita pitkin. Myös itätornin ylimmän kerroksen rakentaminen ajoittuu Gardbergin mukaan neljänteen rakennusvaiheeseen, jolloin tornista tuli viisikerroksinen. Lisäksi kehämuuria korotettiin, ja muurin harjalle rakennettiin uusia ampumakäytäviä.[454]

Linnan keskiaikaista rakennushistoriaa ja sen vaiheita on tarkastellut myös Knut Drake. Draken tulkinnat linnan varhaisesta rakennushistoriasta poikkeavat Kronqvistin ja Gardbergin ajatuksista. Hän ei pidä kirjallisissa lähteissä mainittua Carolus Gustavia linnan perustajana eikä myöskään ajoita linnan rakentamisen alkamista 1280-luvulle. Hän pitää todennäköisempänä ajankohtana linnan rakentamiselle 1300-luvun alkua, jolloin Suomen ensimmäinen varma käskynhaltija Nils Andersson mainitaan vuonna 1303 kirjallisissa lähteissä. Drake ajoittaa useat rakennusvaiheet myöhäisemmiksi kuin Kronqvist ja Gardberg. Hänen mukaansa linnan ulkonäkö vastasi vasta 1400-luvun puolivälissä Kronqvistin ja Gardbergin toista rakennusvaihetta. Kronqvistista ja Gardbergista poiketen Drake ajoittaa ns. Sturekirkon ja Nunnakirkon samanaikaisiksi. Hänen mukaansa Nunnakirkko ei olisi ollut jumalanpalvelukseen tarkoitettu huone, vaan ehkä vieraiden vastaanottoon tarkoitettu sali. Tähän viittaa myös hypokaustiuunin kanavien johtaminen huonetilaan, sillä keskiaikaisissa kirkkohuoneissa ei ollut lämmitystä. Draken mukaan sekä Sturekirkko että Nunnakirkko rakennettiin 1400-luvun lopulla.[455]

Esilinnan rakennusvaiheita on tutkinut Kari Uotila. Hänen mukaansa itäisen esilinnan rakentaminen alkoi 1380-luvulla. Myös eteläisten esilinnojen/linnanpihojen (ns. Pajapiha eli Vankipiha ja Yrttipiha) rakentaminen alkoi 1400-luvulla, ja ne olivat valmiit ennen 1500-luvun alussa tapahtunutta esilinnan muurien sortumista. Muurit korjattiin jo vuosien 1505–1507 aikana ja niitä korotettiin sekä korjattiin uudelleen 1560-luvulla. Myös 1570-luvulla esilinnassa tehtiin laajoja korjaustoimia, ja 1590-luvulle tultaessa keskiaikaiset rakenteet olivat jo jääneet uusien alle.[456] Kuten edellä mainittiin, esilinnasta muodostui 1600-luvulla linnan edustustila.

Koska tutkimukseni kaakelit ajoittuvat 1400-luvun loppupuolelta 1600-luvun alkuun, keskityn seuraavassa vain linnan tämänaikaisten rakennusvaiheiden tarkasteluun, joista on kirjoittanut eniten C. J. Gardberg. Kustaa Vaasan saadessa linnan haltuunsa vuonna 1523 se oli keskiaikaiseen tapaan erillisten rakennusten muodostama kokonaisuus, missä huoneisiin kulku tapahtui ulkoa käsin eikä sisätiloissa päässyt kulkemaan huoneistosta toiseen. Kulku huoneisiin tapahtui linnan pihaa kiertäneiden ulkopuolisten solakäytävien ja puisten portaiden kautta. Myös asuin- ja puolustustilat olivat yhteydessä toisiinsa, ja linnan ulkoasuun vaikuttivat pitkälti sen puolustustarpeet. Muurin ulkosivun ikkuna-aukot olivat pieniä ja isot ikkunat avautuivat vain linnanpihalle. Juhana-herttuan aikaan asti linna oli jaettu poikkimuurilla

454 Gardberg 1959, 43–45, 94–100; 1993a, 32–33; Kronqvist 1947, 61.
455 Drake 1994, 52–56; 2000, 9–19.
456 Uotila 1998, 29, 60–66, 84–86.

Kuva 34. Turun linnan päälinnan kolmannen kerroksen pohjakaava 1560-luvun alussa C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä pohjoissiipi.

Fig. 34. Floor plan of the third floor of Turku Castle's main castle by 1560 according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.

länsi- ja itäpuoleen, joilla oli erilaiset tehtävät. Läntinen osa oli arvokkaampi ja aikalaislähteissä siitä puhutaan nimellä "*adelslott*", joka tarkoitti varsinaista linnaa. Itäosassa olivat kaikille avoimet tilat kuten kirkko, leivintupa ja keittiö. Poikkimuuri purettiin vasta vuonna 1556.[457]

Ruotsin valtakunnanlinnojen modernisoiminen ja puolustusvarustusten korjaus alkoi varsinaisesti vasta 1540-luvulla. Tätä aikaisempien korjaustöiden niukkuuteen oli osasyynä rahallisten resurssien puute. Turun linnaan alkoi ilmestyä 1530-luvun lopulta lähtien renessanssin ihanteiden mukaisia yksityiskohtia ja koriste-elementtejä kuten maalauksia, suuria ikkunoita, tasaisia paneelikattoja, seinäpanelointeja ja linnan eri osia yhdistäviä porrasrakennuksia. Varsinaisesti renessanssi saapui Turun linnan Juhana-herttuan hovin myötä 1560-luvulla. Linnan erilliset osat alkoivat kuitenkin muodostaa suurempia kokonaisuuksia jo 1400-luvun loppupuolella, ja linnaan alettiin rakentaa huoneita toisiinsa yhdistäneitä eteisiä ja ulkoisia porrasrakennuksia. Vähitellen myös lattiat ja katot haluttiin saada samoille tasoille.[458]

Vuodesta 1538 lähtien säilyneet tilikirjat kertovat ensi kertaa yksityiskohtaisesti linnassa tehdyistä rakennus- ja korjaustöistä. Vuosien 1549–1555 korjaustöissä länsitornin itäpuolelle eli linnanpihalle rakennettiin kolmikerroksinen porrasrakennus, joka mahdollisti kulun linnan pohjoissiivestä eteläsiipeen. Ainoa kulkureitti pohjoissiiven huoneista eteläsiipeen oli aluksi ollut linnanpihaa kiertävä puukäytävä, eikä länsitornista ollut ovia siipirakennuksesta toiseen. Pohjoissiiven kolmannen kerroksen Vanhan kuninkaansalin (huone 36) lattiaa laskettiin samaan aikaan samalle tasolle kuin sen länsipuolella sijaitsevissa tiloissa ja huoneisiin laitettiin puupanelointeja ja niiden ikkuna-aukot saivat lasiruutuja. Myös eteläsiiven asuinhuoneita sisustettiin ja järjestettiin uudelleen. Kirjalliset lähteet mainitsevat kolmen uuden savupiipun muuraukset, jotka liittyivät todennäköisesti siihen, että lattiatasojen muuttuessa vanhat takat ja niiden savuhormit täytyi uusia. Uusi oviaukko avattiin Suureen

457 Gardberg 1959, 36–37, 41–43, 52–54; 1993a, 30–39.
458 Gardberg 1959, 193–194, 202–208.

linnantupaan (huone 35) ja sen ikkuna-aukkoja suurennettiin. Suuren linnantuvan yhteyteen mainitaan muuratun lisäksi savupiipun vuonna 1543, ja samalta vuodelta on maininta sinne muuratusta kaakeliuunista. Länsitornin itäpuolelle rakennetun uuden porrasrakennuksen oli tarkoitus helpottaa kulkua linnan eri osien välillä ja korvata ulkopuoliset puukäytävät. Siipien kerrosten kohdalla porraskäytävästä pääsi pohjoissiiven porstuaan (huone 34), joka sijaitsi Vanhan kuninkaansalin ja kamarin välissä sekä eteläsiiven Pieneen ja Suureen linnantupaan (huoneet 33 ja 35). Eteläsiiven länsiosaan rakennettiin Suuren linnantuvan yläpuolelle, aikaisemman ampumakerroksen kohdalle huone, joka oli samansuuruinen kuin myöhempi samalla paikalla sijainnut Eteläinen Sali (huone 60). Gardbergin mukaan huone olisi saattanut olla kirjallisissa lähteissä mainittu Pitkä sali.[459]

Myös itätornin yhteyteen, sen luoteispuolelle, rakennettiin vuosina 1549–1550 porrasrakennus ja samalla itätornin huoneisiin tehtiin pieniä muutoksia. Porrasrakennuksesta pääsi kulkemaan itäportin yläpuoliseen Portinvartijan kamariin (huone 40), Sturekirkkoon (huone 39) ja käytävän kautta kirkon alapuolisiin huoneisiin. Myös itätornin lattioiden korkeuksia muutettiin ja vanhoja sisäportaita jäi pois käytöstä porrasrakennuksen myötä.[460] Tämä oli siis linnan rakenne 1500-luvun puoliväliin mennessä, jolloin linnaan oli rakennettu jo muutama kaakeliuuni.

Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa

Linnasta on löytynyt 34 ruukkukaakelin palaa.[461] Ne ovat kaikki peräisin suuosastaan nelikulmaisista ja pyöreällä tasaisella pohjalevyllä varustetuista ruukkukaakeleista. Paloista 14 on peräisin lasitetuista kaakeleista ja 20 lasittamattomista kaakeleista. Löytöpaikkojen, kaakeleiden suuosan reunamuodon ja kaakeleiden koon perusteella palat ovat peräisin ainakin kahdesta uunista. Kuten aiemmin on mainittu, muurattiin lasittamattomia ja lasitettuja kaakeleita usein samoihin kaakeliuuneihin, joten pelkästään lasitus ei ole määräävä tekijä tutkittaessa kaakeleiden kuulumista samaan tai eri uuniin. Turun linnasta löydettyjen lasitettujen ja lasittamattomien kaakeleiden suun reunan muoto ja kaakeleiden koko poikkeavat kuitenkin toisistaan niin suuresti, että ne on todennäköisesti valmistettu eriaikaan ja ne ovat sijainneet eri uuneissa. Lasitetut kaakelit ovat huomattavasti lasittamattomia kaakeleita pienempiä. Lasitettujen kaakeleiden suuaukon yhden sivun reunan pituus on noin 12 cm, kun se lasittamattomissa kaakeleissa on noin 16 cm. Palat ovat peräisin vain noin kahdeksasta kaakelista.

Lasitetuissa ruukkukaakeleissa on harjamainen suureunan poikkileikkaus, ja muutaman palan pohjat on koristettu rosettikuvioilla (esim. TMM13275:15.3 ja TMM13275: III:15, kuvat 35 ja 36). Rosettikuviot viittaavat kaakeleiden ajoittuvan noin vuoden 1500 tienoille.[462] Myös harjamainen suureunan poikkileikkaus viittaa samaan aikaan. Reunamuoto ja rosettikuvio säilyivät kuitenkin käytössä pitkään, ainakin 1600-luvun alkupuolelle asti, eikä niitä voi näin ollen varmasti ajoittaa 1500-

459 Gardberg 1959, 89–94, 101–105, 108–112, 117–120, 126–127, 146–147, 163, 190–191.

460 Gardberg 1959, 128–140.

461 Linnasta ennen vuotta 1974 löydetyt kaakelit on luetteloitu Turun maakuntamuseon maalöytöluetteloon (TMM-numerot) ja niitä säilytetään museon maalöytövarastossa. Tämän jälkeen tehdyt kaivaukset ovat Museoviraston suorittamia, ja niiden löydöt on kirjattu Kansallismuseon löytönumeroille (KM-numerot) Turun linnassa säilytettävään luetteloon. Itse löydöt on varastoitu Turun linnan yhteydessä sijaitseviin varastorakennuksiin. Kävin läpi molemmista löytöluetteloista kaikki kaakeleiksi kirjatut löydöt, ja mahdollisuuksien mukaan myös keramiikka-astioiksi luokiteltuja löytöjä, koska ruukkukaakelit on usein luetteloitu virheellisesti niiden joukkoon.

462 Liebgott 1972, 7; Stephan 1991, 37; Wahlöö 1976, Fig. 61.

Kuva 35.
Turun linnasta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden paloja, joissa toisessa on rosettikuvio pohjassa (TMM13275:III.15). Paloissa on ruskehtavan vihreä lyijylasite.

Fig. 35.
Fragments of vessel tiles with a quadrangular mouth found from Turku Castle (TMM13275:III.15). One fragment has rosette decoration on its base, and both have brownish green lead glaze.

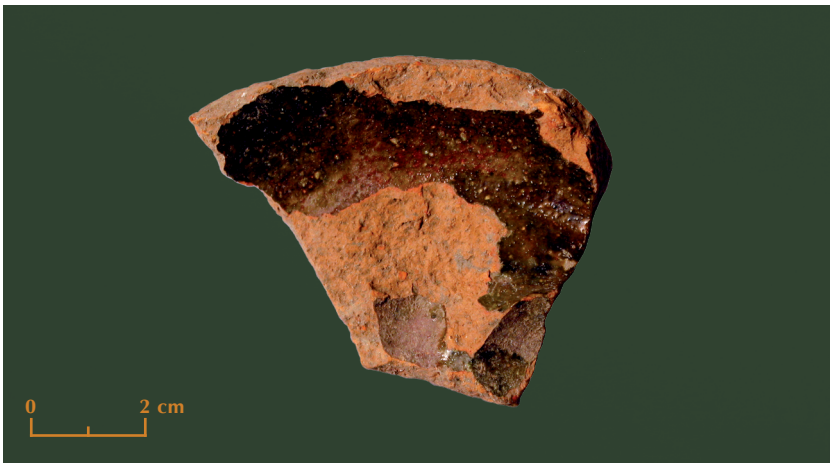

Kuva 36.
Turun linnasta löydetty rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (TMM13275:15.3). Palassa on ruskehtavan vihreä lyijylasite.

Fig. 36.
Fragment from the base of a vessel tile found from Turku Castle (TMM13275:15.3). The fragment has weak rosette decoration and brownish green lead glaze.

Kuva 37.
Turun linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM21502:15a). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on vihreä lyijylasite.

Fig 37.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth (TMM21502:15a). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has green lead glaze.

luvun puolelle.[463] Nuoremmat rosettikuvioiset ja harjamaisella reunalla varustetut ruukkukaakelit ovat kuitenkin usein lasittamattomia. Myös Turun linnasta löydettyjen lasitettujenruukkukaakeleiden huokoinen saviaines, lasite sekä kaakeleiden koko viittaavat niiden ajoittumiseen todennäköisemmin 1500-luvun alkupuoliskolle kuin vuosisadan jälkipuoliskolle tai 1600-luvulle (kuva 37).

Gardberg on esittänyt väitöskirjassaan, että kyseisillä kaakeleilla muurattu ruukkukaakeliuuni olisi sijainnut päälinnan eteläsiiven Suuressa linnantuvassa (huone 35), jonne myös kirjallisissa lähteissä mainitaan muuratun kaakeliuunin vuosien 1543–1544 välisenä aikana. Kirjalliset lähteet eivät kuitenkaan kerro sitä, minkälaisista kaakeleista oli kyse. Savenvalaja Hansille vuonna 1544 toimitettu lyijy osoittaa niiden ainakin olleen lyijylasitettuja.[464] Vaikka Kuusiston piispanlinnan rosettikuvioiset ruukkukaakelit ajoittuvat noin vuoden 1500 paikkeille, on Turun linnan vastaavanlaiset kaakelit voitu valmistaa vielä 1540-luvulla, sillä rosettikuvion käyttö jatkui aina 1600-luvulle asti. Ne eivät näin ollen olleet vielä 1500-luvulla vanhanaikaisia, joskin samaan aikaan Manner-Euroopassa on valmistettu jo renessanssityylisiä levykaakeleita. Mielestäni Suuren linnantuvan kaakeliuuniksi sopii ruukkukaakeliuuni, sillä huone oli yleinen kokoontumistila, eikä samalla tavalla edustustila kuin Vanha Kuninkaansali (huone 36), jossa on tässä vaiheessa voinut olla jo gotiikan kaakeliuuni (ks. tarkemmin luku 7.1.). Linnassa olisi tosin 1540-luvulla saattanut olla jo renessanssityylinenkin kaakeliuuni, mutta useat seikat puoltavat tulkintaa, jonka mukaan renessanssityylisiä levykaakeleita muurattiin linnaan vasta 1560-luvulla (ks. tarkemmin luku 8.1.).

Pääosa lasitetuista rosettikuvioisista ruukkukaakeleiden paloista on löydetty joko päälinnan eteläpuolen muuriseinän vierestä tai Vanki- eli Pajapihalta, joka myös sijaitsi päälinnan eteläpuolella eli lähellä Suurta linnantupaa. Palojen löytöpaikat sopivat siis hyvin yhteen savenvalaja Hansin Suureen linnantupaan valmistamien kaakeleiden kanssa. Lisäksi yksi pala on löytynyt linnan eteläsiiven itäpuolen pohjakerroksen huoneen (15) lattialta, yksi sen viereisen huoneen (16) yläpuolelta ja yksi pohjoissiiven kolmannen kerroksen porraskäytävästä (huone 37). Niiden löytöpaikat viittaavat siihen, että päälinnassa olisi saattanut olla toinenkin ruukkukaakeliuuni.

Linnasta löydetyt lasittamattomien ruukkukaakeleiden palat ajoittuvat sitä vastoin niiden suuosan reunamuodon perusteella todennäköisesti vasta 1500-luvun lopulle (liitteenä olevassa kaakeliluettelossa olen ajoittanut ne vuosien 1580–1610 väliseen aikaan). Niiden suuosan reunamuoto on koukkumainen ja niiden reunassa on lisäksi syvä urakoriste. Yksi kaakeli on voitu koota lähes kokonaiseksi eri paloista (TMM81101:37), ja se osoittaa kuinka suuria tyypin kaakelit ovat. Kaakelin suuaukon yhden sivun pituus on noin 16 cm, kun se vanhemmissa ruukkukaakeleissa on tavallisesti noin 12 cm. Yhdessä paloista on tosin suora ja päältä tasainen suun reuna ja yhdessä paloista se on hieman harjamainen. Koukkumaisella reunalla varustetut kaakelit on tavallisesti ajoitettu tutkimuskirjallisuudessa harjamaisella reunalla varustettuja kaakeleita nuoremmiksi, jota tukee myös muu tässä tutkimuksessa esittelemäni kaakeliaineisto. Kaakeleiden muotoon pohjautuvan ajoituksen perusteella Turun linnan lasittamattomat ruukkukaakelit voisivat olla Juhana III:n aikana (vuosina 1584–1586) linnassa työskennelleen tiilenlyöjä Michel Kramerin tekemiä. Vaikka hänet mainitaan lähteissä tiilenlyöjänä, valmisti hän tiiliuunien ja kattotiilien lisäksi myös erilaisia keramiikka-astioita, kuten suuria ja pieniä ruukkuja, maljoja,

463 Århem 2007, 99–100, Tukholman kaupunginmuseon kaakelit.
464 Gardberg 1959, 164.

Kuva 38.
Turun linnan esilinnan alueelta löydetyistä lasittamattomista paloista koottu lähes kokonainen, suuosastaan nelikulmainen ja pyöreällä tasaisella pohjalla varustettu ruukkukaakeli (KM81101:36). Kaakelin yhden sivun pituus on noin 16 cm ja sen korkeus noin 12 cm.

Fig. 38.
An almost entirely preserved unglazed vessel tile with a quadrangular mouth and a flat round base, put together from fragments found in the outer bailey of Turku Castle (KM81101:36). The width of one side of the mouth is c. 16 cm and the height of the tile is c. 12 cm.

Kuva 39.
Turun linnan esilinnan alueelta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden paloja (KM81101:31, 37). Palojen suun reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja niissä on syvä urakoriste. Palat ovat lasittamattomia.

Fig. 39.
Fragments of unglazed vessel tiles with a quadrangular mouth found from the outer bailey of Turku Castle (KM81101: 31, 37). The cross-section of the rim is collared with a deep groove.

leipäpannuja, vateja, juoma-astioita ja pulloja.[465] Näiden joukossa on saattanut olla myös ruukkukaakeleita, vaikka lähteet eivät mainitsekaan kaakeliuunien muuraamista. Myös Turun kaupungin alueelta on löytynyt muutamia samanlaisella reunamuodolla varustettujen ruukkukaakeleiden paloja. Reunan erikoisen muodon perusteella tuntuisi todennäköiseltä, että ne olisivat saman savenvalajan tekemiä. (Kuvat 38–39.)

Kaikki lasittamattomat ja koukkumaisella urakoristeisella reunalla varustetut ruukkukaakeleiden palat ovat löytyneet esilinnan alueelta. Niitä on joko valmistettu siellä tai ne ovat sijainneet esilinnassa 1500-luvun lopulla, kun päälinnaan muurattiin jo renessanssityylisiä kaakeliuuneja. Useimpien palojen löytötiedoiksi on mainittu huone E105, joka tarkoittaa porrastornia esilinnan eteläsiivessä.[466]

465 Gardberg 1959, 509–510.

466 Raatikainen 1993, 107: liite 3. Gardbergin väitöskirjassa on eri huonenumerot kuin 1970–1980-lukujen korjaustöistä kertovassa raportissa. Gardbergin huonenumeroinnissa E105 tarkoittaa ilmeisesti pohjakerroksen huoneen 121 kohdalla olevaa tilaa.

Yhdenkään palan, lasitettujen tai lasittamattomien, löytöpaikat eivät anna kaakeleille tarkempaa ajoitusta. Suurin osa lasitetuista ruukkukaakeleista on löytynyt vuonna 1939 linnan korjaustöiden yhteydessä eikä niiden löytötiedoissa määritellä löytöpaikkaa huonetta tai aluetta tarkemmin. Loput lasitetuista ruukkukaakeleiden paloista on löydetty 1950-luvun lopun ja 1960-luvun alun viemäröintitöiden yhteydessä. Vaikka niiden löytötietoihin on merkitty kaivausruudukot, eivät ne valaise löytöjen ajoitusta. Lasittamattomien ruukkukaakeleiden palat ovat löytyneet puolestaan 1970-luvun lopun ja 1980-luvun alun korjaustöiden aikana esilinnan alueelta, mutta myöskään niiden löytötiedot eivät valaise löytöjen ajoitusta.[467]

Mietittäessä ruukkukaakeliuunin sijaintia linnassa, on ensimmäisenä lähtökohtana kirjallisissa lähteissä säilynyt tieto kaakeliuunin muuraamisesta päälinnan eteläsiiven Suureen linnantupaan (huone 35). Kuten edellä on mainittu, oli tämä uuni todennäköisesti muurattu lasitetuista rosettikoristeisista ruukkukaakeleista. Löytöjen perusteella linnassa on kuitenkin ollut useampia ruukkukaakeliuuneja. Ne ovat todennäköisesti sijainneet linnan edustushuoneissa tai kuninkaan, linnanherrojen sekä käskynhaltijoiden henkilökohtaisissa asuinhuoneissa. Nämä sijaitsivat päälinnan länsiosan pohjois- ja eteläsiivissä, niiden kolmansissa kerroksissa. Varhaisen kaakeliuunin lämmitystavan vuoksi on uunien täytynyt sijaita sellaisissa huoneissa, joiden seinien takana oli niiden lämmittämiseen soveltunut tila kuten porstua, käytävä tai eteinen. Tärkeällä sijalla kaakeliuunien sijaintia tutkittaessa on myös hypokaustiuunien sijainti. Ne huoneet, joita lämmitettiin hypokaustiuunilla, eivät nimittäin tarvinneet kaakeliuunia. Toisaalta kaakeliuuni voitiin myöhemmin rakentaa juuri sellaiseen huoneeseen, jota oli aikaisemmin lämmitetty hypokaustiuunilla, koska sen savukanavia voitiin käyttää hyödyksi kaakeliuunia rakennettaessa. Hypokaustit jäivät käytöstä samanaikaisesti kaakeliuunien käyttöönoton kanssa 1500-luvun puolivälin tienoilla.[468]

Gardberg on esittänyt väitöskirjassaan mahdollisia paikkoja takkojen ja hypokaustiuunien sijainneille linnassa, mutta kaakeliuuneille hän on esittänyt vain kaksi paikkaa. Näistä toinen on kirjallisissa lähteissä mainittu Suuren linnantuvan ruukkukaakeliuuni ja toinen Juhana-herttuan aikana linnaan muurattu renessanssikaakeliuuni.[469] Gardbergin mukaan linnan alimpien kerrosten huoneet olivat pääasiassa lämmittämättömiä varastoja tai vankitiloja. Alimmissa kerroksissa sijaitsivat lisäksi keittiötilat ja holvattu Herrainkellari. Länsitornin ylimpiä kerroksia lämmitettiin avoimilla takoilla ainakin 1500-luvun alusta lähtien. Itätornissa oli sitä vastoin hypokaustiuuni, joka lämmitti portin yläpuolista Portinvartijan kamaria. Se jäi kuitenkin käytöstä 1500-luvun puolivälin tienoilla, jolloin huoneeseen muurattiin takka. Eteläsiiven länsiosan kolmannen kerroksen Suurta linnantupaa (huone 35) lämmitettiin Gardbergin mukaan kaakeliuunin lisäksi avoimella takalla, joka sijaitsi salin läntisessä sisäseinässä. Suuren linnantuvan vieressä sijainnutta Pientä linnantupaa (huone 33) lämmitettiin todennäköisesti takalla, joka sijaitsi huoneen ulkoseinässä. Pienen linnantuvan yläpuolisia tiloja, joissa Kirjurin kamarin on oletettu sijainneen, lämmitettiin Suuren linnatuvan holvin päällä olleella hypokaustiuunilla. Pohjoissiiven länsiosan toisen kerroksen Vanhaa linnantupaa (huone 23) sekä kolmannen kerroksen Vanhaa kuninkaansalia (huone 36) lämmitettiin ensin hypokaustiuuneilla, ja niihin rakennettiin takat Kustaa Vaasan aikana. Vanhassa kuninkaansalissa on ollut kolme

467 Turun maakuntamuseon mustakirja varhaisista arkeologisista kaivauksista; Turun kaupungin historiallinen museo TKHM, Arkeologia 8.

468 Ks. tarkemmin Russow 2004, 155–157; Ring 1996b, 71.

469 Gardberg 1959, 164, 291–294.

avointa takkaa: yksi luoteiskulmassa, yksi pohjoisseinällä ja yksi kaakkoiskulmassa. Takat käyttivät Gardbergin mukaan hyväkseen hypokaustille rakennettuja savukanavia. Vanhan kuninkaansalin viereisen kamarin (huone 32) ja tämän yläpuolella sijainneen Nuorten herrain kamarin lämmityksestä ei ole varmoja todisteita, mutta todennäköisesti myös niitä lämmitettiin avoimilla takoilla. Kamarin eteläpuolella oli lisäksi kaksi pientä huonetta, joista ainakin toisessa oli avoin takka. Pohjoissiiven itäosan kolmannessa kerroksessa olivat vierekkäin ns. Nunnankirkko ja Sturenkirkko. Nunnakirkkoa lämmitettiin Vanhassa linnantuvassa sijainneella hypokaustiuunilla, mutta Sturekirkko oli lämmittämätön.

Sekä Gardberg että Kronqvist ajoittavat hypokaustiuunit linnan kolmanteen rakennusvaiheeseen eli 1300-luvun jälkipuoliskolle. Niistä yksi sijaitsi siis itätornissa, ja se lämmitti Portinvartijan kamaria (huone 40). Toinen uuneista sijaitsi pohjoissiiven toisessa kerroksessa, Vanhan linnantuvan koilliskulmassa. Se lämmitti sekä ns. Nunnakirkkoa että sen alapuolista huonetta. Kolmas hypokaustiuuneista sijaitsi pienessä kapeassa käytävässä Vanhan linnantuvan luoteiskulmassa ja se lämmitti sekä Vanhaa linnantupaa että Vanhaa kuninkaansalia. Neljäs hypokaustiuuneista sijaitsi eteläsiiven luoteiskulmassa Suuren linnantuvan holvin päällä ja se lämmitti sen yllä olevaa Kirjurin kamaria. Gardbergin mukaan hypokaustiuuneista jäi ensimmäisenä pois käytöstä Vanhassa linnantuvassa sijainnut uuni. Itätornin hypokaustiuuni muurattiin Garbergin mukaan umpeen vuonna 1551, ja myös muut hypokaustiuunit jäivät vähitellen pois käytöstä, viimeistään Juhana-herttuan aikana.[470]

Linnan rakennushistorian ja huonejärjestelyjen perusteella kaakeliuuneja olisi mielestäni voinut sijaita 1500-luvun puolivälin tienoilla päälinnan pohjoissiiven Vanhassa kuninkaansalissa (huone 36) ja sen viereisessä kamarissa (huone 32), eteläsiiven Suuressa linnantuvassa (huone 35) ja Pienessä linnantuvassa (huone 33). Pohjoissiiven Vanhan kuninkaansalin ja kamarin väliin 1400-luvun lopulla rakennettu porstua (huone 34) olisi hyvin voinut toimia kaakeliuunin lämmittämiseen tarvittavana tilana. Vanhaan kuninkaansaliin kuljettiin ennen 1540-luvulla rakennettua porrasrakennusta puisen solakäytävän kautta. Sekä solakäytävä että porrasrakennus mahdollistivat kuitenkin puiden kannon porstuaan. Eteläsiivessä kaakeliuunin lämmittämiseen tarvittavana tilana olisi saattanut toimia portaikko, joka sijaitsi Suureen linnantupaan puiselta solakäytävältä johtaneen oven ja Pienen linnantupaan johtaneen käytävän välissä. Porrasrakennuksen rakentamisen myötä, myös käynti Suureen linnantupaan siirtyi kulkemaan sen kautta. Sekä puinen solakäytävä että porrasrakennus mahdollistivat puiden kannon tupien väliseen portaikkoon. Suurta linnantupaa lämmitettiin Gardbergin mukaan myös avoimella takalla, joka sijaitsi hänen mukaansa läntisessä sisäseinässä.[471] Mielestäni paikka olisi sopinut paremmin kaakeliuunille, jota olisi voitu lämmittää porrashuoneesta tai Pienestä linnantuvasta käsin.

Myös pohjoissiiven itäosan kolmannessa kerroksessa sijainneessa ns. Nunnakirkossa (huone 38), olisi voinut olla kaakeliuuni. Nunnakirkkoon pääsi kulkemaan itäisen linnanpihan luoteiskulmasta, läheltä linnaa jakanutta poikkimuuria. Kulku tapahtui puuportailta, jotka nousivat linnanpihaa reunustavalle puiselle solakäytävälle, ja avautuivat Nunnakirkon länsipuolella sijainneeseen porstuaan (huone 37), josta pääsi kulkemaan sekä Nunnakirkkoon että poikkimuurin länsipuoliseen

470 Gardberg 1959, 53–64, 68–69, 89–94, 163–164.
471 Gardberg 1959, 65–69.

Vanhaan kuninkaansaliin. Tämä oli pohjoissiiven ainoa ovi, jonka kautta pääsi kulkemaan päälinnan jakavan välimuurin eripuolisista osista toiseen.[472] Porstua olisi ollut hyvä paikka kaakeliuunin lämmitykseen, ja sieltä olisi ehkä voinut lämmittää sekä Nunnakirkkoa että Vanhaa kuninkaansalia. Gardbergin mukaan niitä lämmitettiin kuitenkin 1300-luvulta lähtien Vanhan linnantuvan yhteydessä sijainneilla hypokaustiuuneilla.[473] Hypokaustiuunista ylös johtavaa savukanavaa olisi mielestäni voitu käyttää myöhemmin hyväksi myös kaakeliuunissa. Joissain edellä mainituissa tiloissa olisi 1500-luvun alussa saattanut olla myös nissikaakeleista muurattu uuni (ks. tarkemmin luku 7.1.).

Päälinnan pihalle kuljettiin 1550-luvulle saakka poikkimuurin pohjoisosassa olleen oven kautta. Kulku päälinnan tärkeimpiin huoneisiin tapahtui kuitenkin porrastornien rakentamiseen saakka (1540-luvulla) puisen solakäytävän kautta, joka kiersi linnanpihaa pohjoissiiven Vanhan kuninkaansalin ja eteläsiiven Suuren linnantuvan lattian korkeudella. Solakäytävälle pääsi nousemaan linnanpihalta puisten portaiden avulla. Solakäytävältä pääsi myös linnan poikkimuurin yli kulkevalle käytävälle. Kerrosta alempana sijainnut porraskäytävä mahdollisti kulun välimuurin eripuolisiin osiin, nimittäin Vanhan kuninkaansalin ja Nunnakirkon alla olleisiin huoneisiin, joista lännen puoleinen oli Vanha linnantupa. On mielenkiintoista, että vaikka Vanha linnantupa sijaitsi pohjoissiiven poikkimuurin länsipuolella, sinne pääsi kulkemaan vain poikkimuurin itäpuolisen oviaukon ja porraskäytävän kautta.[474] Vanhassa linnantuvassa sijaitsivat kahden hypokaustiuunin tulipesät ja ehkä juuri niiden lämmitys ja puiden kuljetus oli syynä huoneeseen helposti järjestettyyn kulkuun.

6.3. Hämeen linna

Hämeen linna sijaitsee Hämeessä, Vanajaveden järven etelärannalla, nykyisen Hämeenlinnan kaupungin alueella. Hämeen linnan perustaminen 1200-luvun lopulla tai 1300-luvun alussa liittyi Ruotsin kuninkaanvallan kasvuun Suomessa ja kruunun tarpeeseen perustaa tukikohtia valtansa lujittamista varten. Linna toimi myös ympäristönsä taloudellisen vallan keskuksena.[475] Hämeen linnan merkitys puolustuslinnana väheni Pähkinäsaaren rauhan myötä 1323, kun sen sijainti itärajaan nähden muuttui. Linna oli tämän jälkeen Turun linnan käskynhaltijan vastuulla, jonka alainen myös Hämeen linnan vouti oli. Tilanne muuttui 1400-luvun lopulla, jolloin linnan asema puolustuslinnana korostui uudelleen kasvavan venäläisuhkan johdosta.[476] Kustaa Vaasan aikana Hämeen linnasta tuli tililäänin keskus, jonka verojen ja tavaroiden ylijäämä kuului kruunulle. Kustaa Vaasan aikana linnaläänin johdossa olivat hänen itse nimeämänsä voudit.[477]

Linna sijaitsi alun perin saarella, mutta linnasaari on maatunut vähitellen kiinni mantereeseen. Linnan sijaintipaikan valintaan vaikuttivat puolustuksellisten syiden lisäksi tärkeiden vesi- ja maantiereittien läheisyys.[478] Linna koostuu nykyään nelisiipisestä päälinnasta, jonka sisällä on 15 x 15 metrin suuruinen linnanpiha. Päälinna on

472 Gardberg 1959, 65.
473 Gardberg 1959, 68.
474 Gardberg 1959, 65–70.
475 Vilkuna 1998, 9–12, 16.
476 Gardberg 1993a, 55–61.
477 Gardberg 1993a, 61; Vilkuna 1998, 15.
478 Drake 2003a, 11; Vilkuna 1998, 9–12, 16–23; 2003, 15–18.

Kuva 40.
Hämeen linna pohjoisesta päin kuvattuna.

Fig. 40.
Häme Castle seen from the north.

kolmikerroksinen ja sen länsi- ja pohjoiskulmissa on tornit. Sen pohjakerros on säilynyt alkuperäisessä asussaan tynnyriholveineen, mutta kahden ylemmän kerroksen seiniä ja holveja on purettu vuosisatojen kuluessa. Päälinnaa ympäröivät esilinnan muurit ja sen yhteyteen 1700-luvulla tehdyt rakennukset. Tuolloin linnan siipiosia korotettiin ja kehämuuria vasten rakennettiin kasarmeja sisältäneet siipirakennukset. Linna muutettiin vankilaksi 1800-luvulla, jolloin sen salit ja kamarit muutettiin pieniksi selleiksi. Linnan entistämisestä tehtiin ehdotuksia jo 1800-luvulla, mutta työt pääsivät käyntiin vasta 1950-luvulla, kun vangit siirrettiin pois päälinnasta. Linna avattiin yleisölle museona vuonna 1983.[479]

Ensimmäinen Hämeen linnaa koskeva kirjallinen maininta on peräisin vuodelta 1308. Vanhin linnan aluetta kuvaava kartta on peräisin 1600-luvun puolivälistä, ja vanhimmat linnaa kuvaavat piirrokset ovat 1700-luvun alusta.[480]

Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta

Hämeen linnan historiaa on tutkittu 1700-luvun puolivälistä lähtien. Tutkimukset ovat käsitelleet muun muassa linnan rakennushistoriaa ja tilanjärjestämistä, sen ympäristön kehitystä ja kasvillisuutta sekä linnan asukkaita ja taloudenpitoa. Tutkimusten ansiosta käsitykset linnan historiasta ja sen vaiheista ovat selkiytyneet, vaikkakin sen varhaisvaiheet 1200-luvun lopussa tai 1300-luvun alussa ovat vielä selvittämättä ja linnan rakentamisen ajoituksesta käydään keskustelua. Tulkinnat linnan historiasta ovat tukeutuneet lähinnä rakennusarkeologisiin tutkimuksiin, säilyneeseen karttaaineistoon ja kirjallisiin lähteisiin. Linnan alueella on suoritettu myös arkeologisia kaivauksia vuosien 1953–1988 aikana, jolloin linna restauroitiin museoksi.[481]

479 Drake 2003a, 11–12; Gardberg 1993a, 62–63.
480 Gardberg 1993a, 51; Vilkuna 1998, 16–18.
481 Drake 2003a, 11–13; Luppi 1992, 5–6, 11–12; Mikkola 2001, 3–14, 25–26; Uotila 1998, 113–114, 119.

Hämeen linnan rakennushistorian tutkiminen alkoi 1860-luvulla ja erilaisia tulkintoja rakentamisen alkamisesta sekä sen vaiheista ovat esittäneet muun muassa J. R. Aspelin, Julius Ailio, Juhani Rinne, Armin Tuulse, C. J. Gardberg, Lars Pettersson ja Knut Drake. Perusteelliset rakennusarkeologiset tutkimukset alkoivat Hämeen linnassa sen restauroinnin yhteydessä vuonna 1952. Päälinnan restaurointi valmistui vuonna 1979. Esilinnan tutkimukset alkoivat vuonna 1974 ja ne päättyivät vuonna 1988.[482]

Päälinnan tutkimustöitä johti Knut Drake, joka julkaisi väitöskirjansa Hämeen linnan keskiaikaisista rakennusvaiheista vuonna 1968. Hän ajoitti linnan varhaisimmat vaiheet väitöskirjassaan noin vuosien 1260–1290 väliselle ajalle, ns. Kukkotornin rakentamisen noin vuosien 1300–1350 väliselle ajalle, tiililinnan rakentamisen noin vuosiin 1350–1450 ja kulmatornivaiheen vuosien 1480–1520 väliselle ajalle. Hän on kuitenkin myöhemmin uusien ajoitustulosten tukemana siirtänyt harmaakivilinnan rakentamisen vuosien 1372–1390 väliselle ajalle, Kukkotornin noin vuosiin 1410–1443, tiililinnan rakentamisen vuosiin 1472–1490 ja kulmatornivaiheen vuosien 1503–1520 väliselle ajalle. Varhaisin linna oli Draken mukaan puinen. Päälinnan pohjakerroksen huoneet olivat Draken mukaan lähinnä varastoja ja työtiloja sekä yhteisiä tiloja kuten kappeli ja keittiö. Toisen kerroksen huoneet olivat sitä vastoin linnanherrojen ja voutien asuin- ja edustustiloja. Kulku linnan eri osiin tapahtui toisessa kerroksessa kulkeneen puisen solakäytävän kautta, jonne pääsi nousemaan linnanpihalta. Keskiajan lopulla päälinnan sisäpihalta pääsi suoraan suureen osaan pohjakerroksen huoneista, joista oli edelleen kulku niihin huoneisiin, joihin ei avautunut ovea suoraan linnanpihalta.[483]

Gardbergin mukaan Hämeen linna oli sitä vastoin aluksi Turun linnan tapaan leirilinna. Hän ajoittaa kivisen linnan rakentamisen alkamisen 1200-luvun loppuun tai 1300-luvun alkuun. Turun linnan tapaan leirilinna rakennettiin hänen mukaansa vähitellen umpilinnaksi, ja sen lounaiseen ulkomuuriin rakennettiin nelisivuinen porttitorni, ns. Kukkotorni. Gardberg ajoittaa rakennusvaiheen Draken väitöskirjassaan esittämien ajoitusten mukaisesti 1300-luvun alkupuoliskolle. Toisessa rakennusvaiheessa linna sai Gardbergin mukaan kokonaisuudessaan toisen kerroksen edustushuoneineen ja linnasta tuli tiililinna. Tässä vaiheessa linna jaettiin kahteen puoliskoon, Turun linnasta poiketen kuitenkin kerroksittain. Pohjakerroksen huoneet olivat kaikkien käytössä ja siellä sijaitsivat muun muassa varastot, palvelusväen asuintilat, kappeli ja keittiö. Käskynhaltijan tai voudin huoneet ja edustustilat sijaitsivat sitä vastoin toisessa kerroksessa. Toisen kerroksen lounaissiivessä sijaitsi Kuninkaansali vieruskamareineen ja luoteissiivessä sijaitsivat Suuri linnantupa ja Käskynhaltijan kamari. Gardbergin mukaan muista huoneista toiseen ei ollut kulkua, vaan käynti niiden välillä tapahtui linnanpihaa reunustavan puisen käytävän kautta. Myös tämän rakennusvaiheen Gardberg ajoittaa Draken väitöskirjassaan esittämien ajoitusten perusteella noin 1350–1450 väliseen aikaan. Tiililinnan myöhäisimmän rakennusvaiheen Gardberg ajoittaa vuosiin 1480–1520.[484]

Hämeen linnan esilinnan rakennushistoriaa ovat tutkineet puolestaan Päivi Luppi pro gradu -työssään vuonna 1992 sekä Kari Uotila väitöskirjassaan vuonna 1998. Lupin ja Uotilan mukaan esilinnan varhaisimmat rakenteet ajoittuvat 1300-luvulle.

482 Ks. linnan tutkimushistoriasta tarkemmin Drake 2003a, 12–13; Mikkola 2001, 7–14; Uotila 1998, 113–114.
483 Drake 1968, 25, 37–40, 73–74, 124, 147–150; 2001, 209–215; 2003a, 12–13.
484 Gardberg 1993a, 51–58.

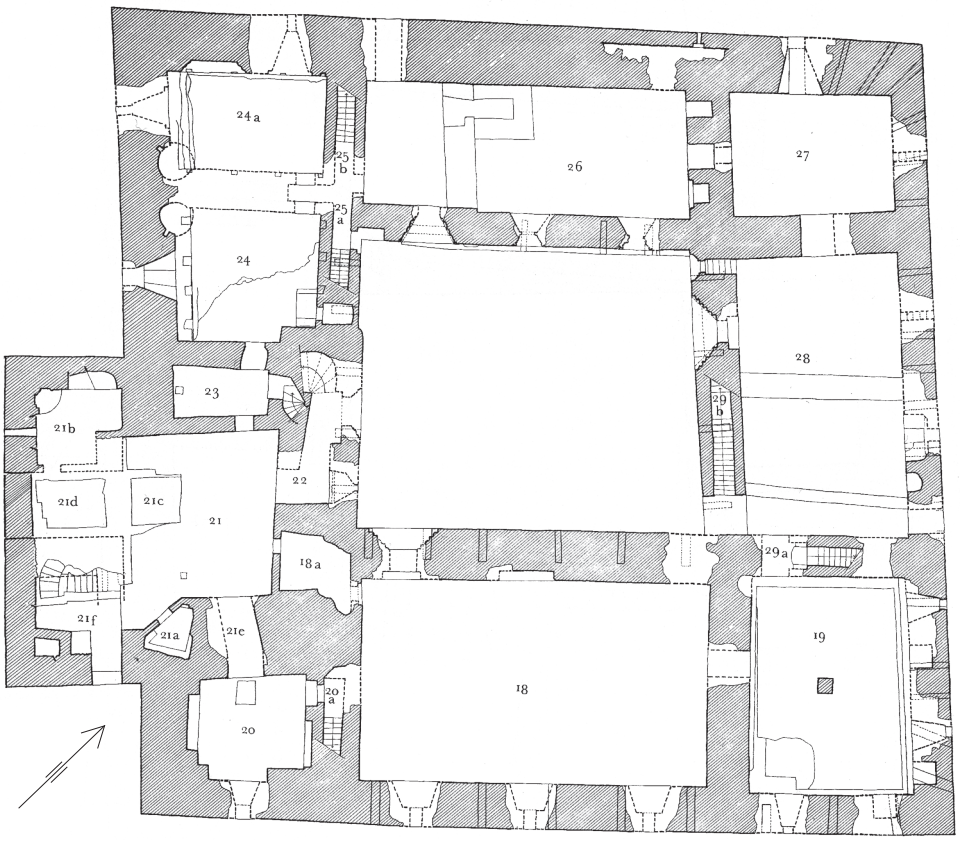

Kuva 41. Hämeen linnan toisen kerroksen pohjakaava keskiajan lopulla Knut Draken mukaan. Lounaissiipi on ylhäällä.

Fig. 41. Floor plan of Häme Castle's second floor at the end of the Middle Ages according to Knut Drake. The south-west wing is at the top.

Se oli aluksi *zwinger*-tyyppinen varustus, jonka tehtävänä oli päälinnan suojaus ja puolustus. Torneja esilinnan muureihin rakennettiin 1400-luvulla ja 1500-luvun alussa.[485]

Edellä mainittujen keskiaikaisten rakennusvaiheiden lisäksi Hämeen linnassa tehtiin vielä pieniä rakennus- ja korjaustöitä 1500-luvulla, lähinnä sen pitämiseksi edustuskelpoisena. Päälinna oli kuitenkin 1500-luvun puoliväliin mennessä rapistunut osittain niin asuinkelvottomaan kuntoon, että esilinnan alueelle ryhdyttiin rakentamaan asuintaloja myös paremman väen käyttöön. Päälinnaa korjattiin kuitenkin vielä 1560–1570-luvuilla, jolloin myös linnan puolustusta parannettiin. Kirjallisissa lähteissä on säilynyt mainintoja kamarien ja salien korjaustöistä 1570-luvun alusta. Vuodelta 1587 on kuitenkin säilynyt maininta, ettei kukaan ollut varsinaisesti oleskellut päälinnassa kolmeen vuoteen. Lisäksi vuonna 1599 linnan ruutivarasto räjähti tuhoten suurimman osan päälinnan etelätornista. Linnaa korjattiin tämänkin jälkeen, ja kuningas Kustaa II Adolfin vierailu linnassa vuonna 1614 kertoo sen olleen ainakin jonkinlaisessa edustuskunnossa. Linnaan myös rakennettiin uusia asuinhuoneita. Vuonna 1659 linnaa kohtasi uusi onnettomuus, kun päälinna paloi. Vuonna 1687 monien linnan ikkunoiden mainitaan olleen rikki, osan lattioista sortuneen ja uunien olleen käyttökelvottomia.[486]

485 Luppi 1992, 52; Uotila 1998, 115–120.
486 Drake 1968, 24–25; Gardberg 1993a, 61–63; Vilkuna 1998, 24–25.

Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa

Hämeen linnasta on 1960–1980-luvuilla tehtyjen kaivausten yhteydessä löytynyt 37 ruukkukaakelin palaa. Niitä ei ole kuitenkaan luetteloinnin yhteydessä tunnistettu kaakeleiksi, vaan ne on luetteloitu muun muassa nokallisiksi keramiikka-astioiksi.[487] Ne ovat kaikki peräisin suuosastaan nelikulmaisista pyöreällä tasaisella pohjalla varustetuista kaakeleista. Niistä suurin osa on lasitettu ruskealla lyijylasitteella ja niiden suuosan reunan poikkileikkaus on suora sekä päältä tasainen.[488] Tämän muotoiset ruukkukaakelit olivat käytössä jo 1300–1400-lukujen vaihteessa, mutta Turun kaupunkialueelta tehtyjen löytöjen perusteella muoto oli käytössä aina 1600-luvulle asti. Yhdessä reunapaloista on harjamainen poikkileikkaus (KM95057:829.58), joka oli väljästi käytössä koko 1500-luvun. Sen lasitteen väri on vihreä. Hämeen linnasta on löytynyt myös kaksi pohjastaan rosettikuvioilla koristetun ruukkukaakelin palaa (KM95057:2969.75, KM95057:3690.77; kuvat 42 ja 43). Ne voivat ajoittua muotonsa ja koristelunsa perusteella jo 1400- ja 1500-lukujen vaihteeseen[489], mutta kuten edellä on mainittu, olivat rosettikuvioiset ruukkukakelit käytössä aina 1600-luvun alkupuoliskolle asti.[490] Nuoremmat rosettikuvioiset ruukkukaakelit ovat kuitenkin usein lasittamattomia ja niiden saviaines on hienosekoitteisempaa kuin vanhemmissa ruukkukaakeleissa. Näin ollen Hämeen linnan ruukkukaakelit ajoittuvat muotonsa ja koristelunsa perusteella todennäköisesti 1500-luvun alkupuolelle. Hämeen linnan kaakelit ovat todennäköisesti peräisin kahdesta eri uunista, mutta palat ovat peräisin vain noin 5–10 kaakelista.

Pohdittaessa Hämeen linnasta löydettyjen ruukkukaakeleiden tarkempaa ajoitusta on ensimmäisenä lähtökohtana kirjallisissa lähteissä vuonna 1546 mainittu savenvalaja Hans, jonka tiedetään pystyttäneen kaakeliuunin Hämeen linnaan. Hänen valmistamiensa kaakeleiden tyyppi ei kuitenkaan käy ilmi lähteistä. Koska Hansin tiedetään valmistaneen kaakeliuuneja myös Turun linnaan, on todennäköistä, että hän valmisti samanlaisia ruukkukaakeleita molempiin linnoihin.[491] Osa Hämeen linnasta löydetyistä kaakeleista poikkeaa kuitenkin Turun linnasta löydetyistä ruukkukaakeleista niiden suuosan reunamuotojen suhteen.

Kaakeleiden löytöpaikat eivät täsmennä niiden ajoituksia eivätkä ne myöskään kerro kaakeliuunien sijainnista linnassa. Kaikki Hämeen linnasta löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat löytyneet esilinnan pihan alueelta. Pääosa ruukkukaakeleiden paloista (35 palaa) on löytynyt itäisen esilinnan pihalta, kehämuurin ja päälinnan koillissiiven väliseltä alueelta. Yksi paloista on löytynyt puolestaan eteläiseltä esilinnan pihalta, kehämuurin ja päälinnan kaakkoissiiven väliseltä alueelta ja yksi pyöreän tykkitornin eli rondellin alueelta. Viimeksi mainittu ruukkukaakelin pala on ainoa, jossa on harjamainen reuna (KM95057:829.58, kuva 44).

Vaikka kaakeleiden löytöpaikat eivät anna viitteitä kaakeliuunien alkuperäisestä sijainnista linnassa, voidaan ainakin kirjallisissa lähteissä 1540-luvulla mainitun kaakeliuunin ajatella sijainneen päälinnan toisessa kerroksessa, joka oli 1500-luvulla linnan varsinainen asuin- ja edustuskerros. Linnanherran hoveineen on ajateltu asuneen päälinnan yläkerroksessa ja palveluskunnan pohjakerroksessa. Kirjallisissa lähteissä mainitaan kokoontumis- ja edustustiloina käytettyjä suuria tupia ja saleja,

487 Hämeen linnan löydöt on kirjattu Kansallismuseon löytönumeroille (KM-numerot) ja löytöluetteloita säilytetään Hämeen linnan lisäksi mikrofilmattuina Museoviraston rakennushistorian osastolla Helsingissä. Itse löytöjä säilytetään Hämeen linnassa ja Orimattilan keskusvarastossa.

488 Ks. myös Majantie 2005a.

489 Liebgott 1972, 7; Stephan 1991, 37; Wahlöö 1976, Fig. 61.

490 Århem 2007, 99–100, Tukholman kaupunginmuseon löytökokoelmat.

491 Gardberg 1959; 164, 189; Ks. myös luku 6.2.

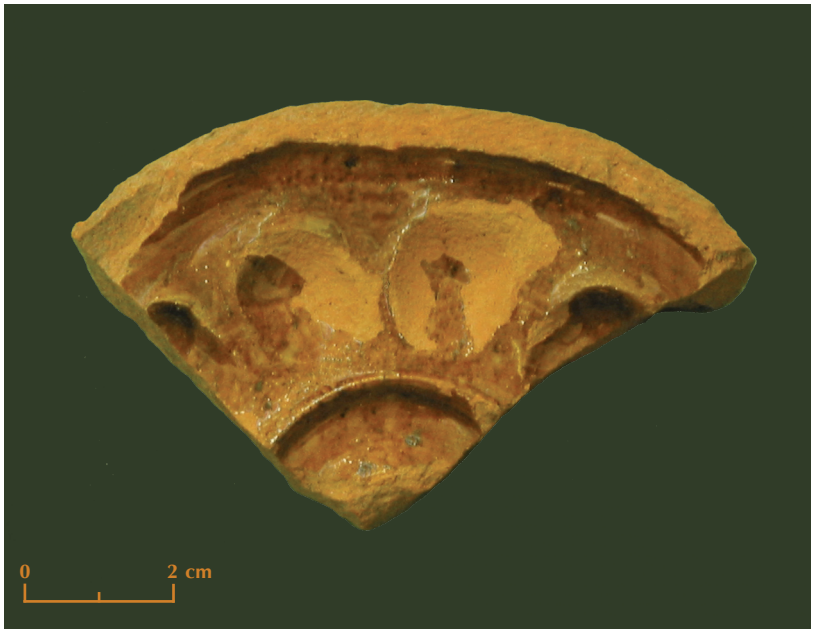

Kuva 42.
Hämeen linnasta löydetty rosetti-kuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (KM95057:2969.75). Palassa on kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 42.
Fragment of a vessel tile with rosette decoration found from Häme Castle (KM95057:2969.75). The fragment has yellowish brown lead glaze.

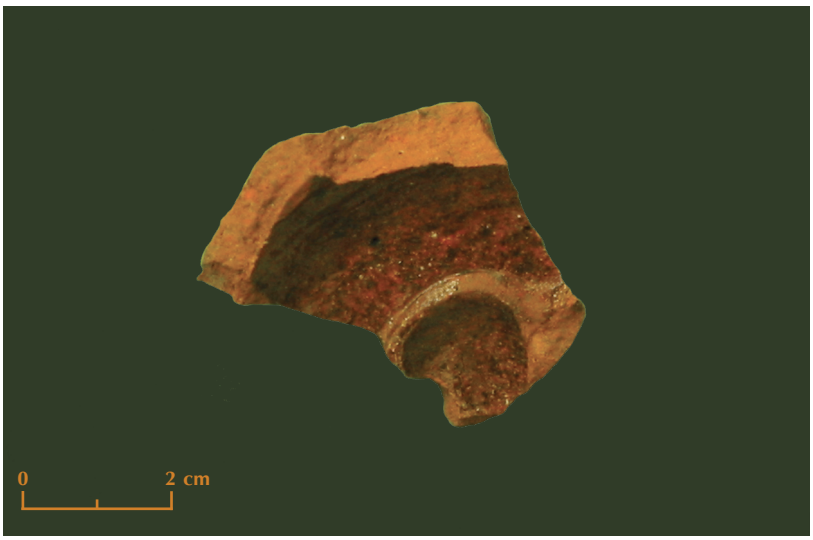

Kuva 43.
Hämeen linnasta löydetty rosetti-kuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (KM95057:3690.77). Palassa on ruskea lyijylasite.

Fig. 43.
Fragment from the base of a vessel tile with rosette decoration found from Häme Castle (KM95057:3690.77). The fragment has brown lead glaze.

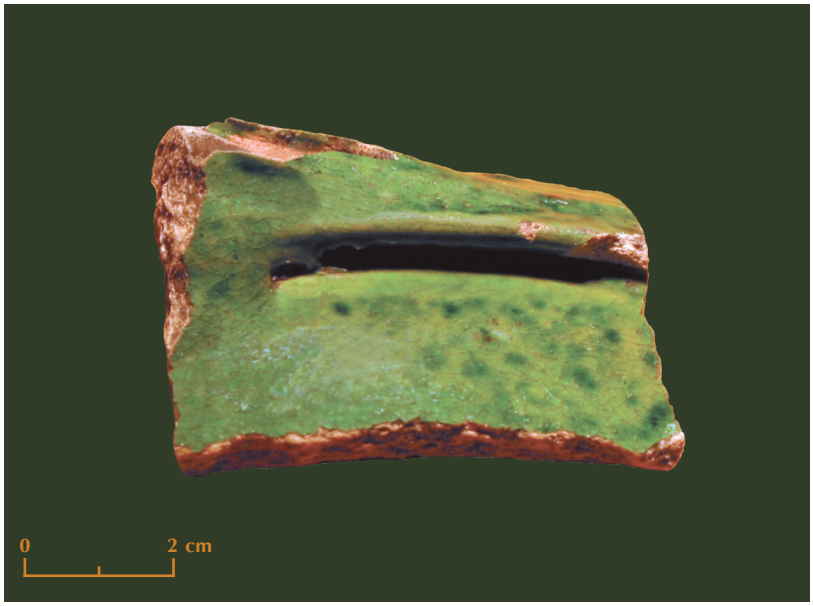

Kuva 44.
Hämeen linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95057:829.58). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palan sisäpinnalla on vihreä lyijylasite.

Fig. 44.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Häme Castle (KM95057:829.58). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has green lead glaze.

joista linnantuvassa seurustelivat ja yöpyivät asemiehet. Hienommalla naisväellä on myös mainittu olleen oman tupansa, rouvientupa. Päälinnassa oli myös Isoksi saliksi kutsuttu tila sekä kappeli. Myös palvelusväellä oli oma tupansa.[492]

Mietittäessä ruukkukaakeliuunin sijaintia linnassa, huomioon täytyy ottaa sekä kulku linnan huoneista toiseen, että huoneiden sijainti eteisiin ja porrashuoneisiin nähden. Koska ruukkukaakeliuuneja lämmitettiin niiden takaisen huoneen kautta, täytyi myös Hämeen linnan kaakeliuunin sijaita huoneessa, jonka takana sijaitsi sellainen tila, jonka kautta uunia on voitu lämmittää. Tavallisesti tällainen tila oli eteinen, porstua, käytävä tai keittiö, mutta koska Hämeen linnan keittiöt sijaitsivat pohjakerroksissa, jää mahdollisiksi vaihtoehdoiksi porstua, eteinen tai käytävä. Kaakeliuunin lämmittämisen ja polttopuiden kannon kannalta on myös huoneisiin tapahtunut kulku ja erityisesti niiden viereisiin huoneisiin tapahtunut kulku tärkeällä sijalla kaakeliuunien sijaintia tutkittaessa.

Terhi Mikkolan pro gradu -työ Hämeen linnan tilanjärjestämisestä myöhäiskeskiajalla osoittautui Draken ja Gardbergin rakennushistoriallisten tulkintojen ohella hyödylliseksi lähteeksi kaakeliuunien sijaintia tutkiessani. Mikkola käytti tutkimuksessaan Access-analyysiä sekä päättelypuuta, joiden tulosten perusteella hän tulkitsi mihin tarkoituksiin linnan eri huoneita ja tiloja oli käytetty ja mikä niiden suhde toisiinsa oli ollut. Mikkolan mukaan linnassa oli myöhäiskeskiajalla yksitoista asuinkäyttöön tarkoitettua huonetta, joista kaikki sijaitsivat linnan toisessa kerroksessa. Niissä kaikissa oli jonkinlaiset tulisijat, mutta tulisijoja sijaitsi myös muutamassa eteiseksi tai puolustustilaksi määritellyssä huoneessa.[493]

Kukkotornin portti oli todennäköisesti aluksi ainoa kulkureitti päälinnaan ennen kuin linnan kaakkoissiipeen puhkaistiin muurin läpi kulkenut oviaukko (huoneen 3 kautta). Kukkotornin portaikosta pääsi edelleen linnan toista kerrosta kiertäneelle puiselle solakäytävälle. Myös linnanpihalta nousivat kierreportaat solakäytävälle. Solakäytävältä pääsi keskiajan lopulla Kukkotornin eteishuoneeseen (huone 22), kaakkoissiiven suureen saliin (huone 18), luoteissiiven salin lounaispuolella sijainneeseen eteishuoneeseen (huoneen 26 lounaisosa), porrastasanteelle linnan länsikulmassa (porrashuoneiden 25a ja b väli) ja koillissiiven käytävään (huoneen 28 kaakkoisosa).[494] Kehämuurin kahdesta tornista, danskeritornista ja fatabuuri- eli varastotornista, johtivat sillat päälinnan toisen kerroksen tiloihin 25 ja 29, jotka olivat muihin huoneisiin johtaneita porrashuoneita.[495] Nämä ovat erityisen mielenkiintoisia kulkureittejä linnaan, kun ajatellaan kaakeliuunien lämmitystä ja puiden kantoa niihin linnan ulkopuolelta.

Drake on hahmotellut väitöskirjassaan lämmityslaitteiden sijaintia linnassa. Hänen mukaansa ne olivat avoimia takkoja, lukuun ottamatta luoteissiiven salin (huone 26) hypokaustiuunia. Tarkastelen seuraavassa linnaa siipi kerrallaan ja aloitan linnan lounaissiivestä, missä Kukkotorni sijaitsi. Draken mukaan Kukkotornin toisen kerroksen huoneessa 21b oli avoin takka, ja myös linnan länsinurkan huoneita (huoneet 24a ja b) lämmitettiin avoimien takkojen avulla. Myös niiden yläpuolisissa huoneissa oli tulisijat, joiden hormit olivat Draken mukaan yhteiset. Drake on arvellut myös Kukkotornin kaakkoispäässä sijainneen kapean käytävän (huone 21e)

492 Vilkuna 1998, 24–27; 2003, 18–20.

493 Mikkola 2001, 2, 15–25, liite 15; 2003, 134–136. Käytän tässä tutkimuksessa Knut Draken väitöskirjan huonenumeroita. Myös Mikkola käyttää tutkimuksessaan Draken huonenumeroita, mutta hän on erottanut muutamia tiloja toisistaan kirjaimilla.

494 Mikkola 2001, 34–37, 40–41, 49, 64–66, liite 2.

495 Luppi 1992, 38, 43, 52–53; Mikkola 2001, 32.

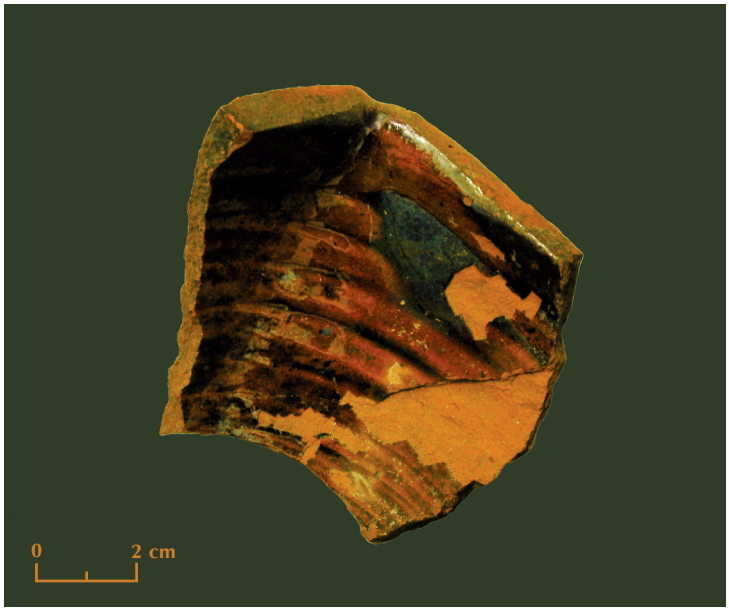

Kuva 45.
Hämeen linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kulmapala (KM95057:4065.79). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja palan sisäpinnalla on ruskea lyijylasite.

Fig. 45.
Fragment from the corner of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Häme Castle (KM95057:4065.79). The cross-section of the rim is simple and the fragment has brown lead glaze.

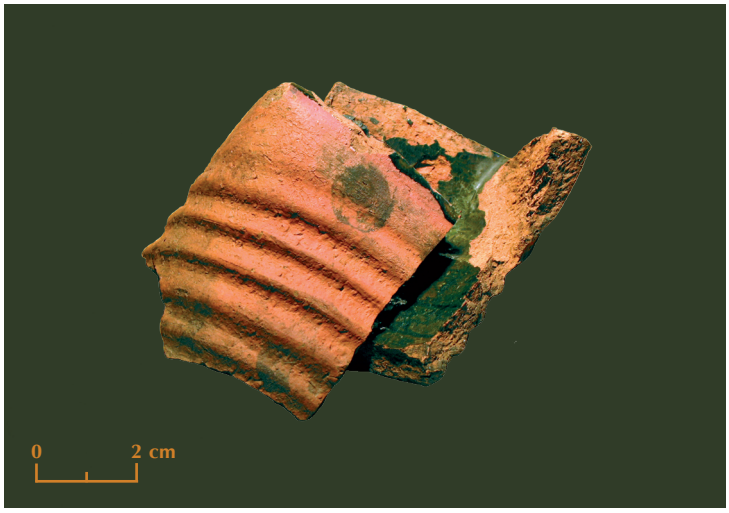

Kuva 46.
Hämeen linnasta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kulmapaloja (KM95057:2010.64). Palojen reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja palojen sisäpinnoilla on tumman vihreä lyijylasite.

Fig. 46.
Corner fragments from vessel tiles with a quadrangular mouth found from Häme Castle (KM95057:2010.64). The cross-section of their rims is simple and the fragments have dark green lead glaze.

mahdollisesti toimineen lämmitysuunina. Koska päälinnan etelänurkka tuhoutui toista kerrosta myöden ruutivaraston räjähdyksessä vuonna 1599, ei tämän osan (huone 20) keskiaikaisia rakenteellisia yksityiskohtia ole enää mahdollista tutkia.[496] Mielestäni Kukkotornissa tai linnan lounaissiivessä ei ole sijainnut kaakeliuunia.

Draken mukaan päälinnan luoteissiiven suuri sali (huone 26) jaettiin keskiajan lopulla välimuurilla kahtia, jolloin sen lounaispuoli erotettiin isommasta huonetilasta porstuaksi.[497] Porstuasta oli ovi puiselle solakäytävälle ja huoneen luoteisseinän ovesta pääsi kulkemaan myös siltaa pitkin esilinnan kehämuurin fatabuuritorniin.[498] Huoneesta johti myös ovi sen lounaispuolella sijaitsevalle porrastasanteelle (porrashuoneiden 25a ja b välissä). Salin ja porstuan väliin jäi uuninperustus, jonka Drake on tulkinnut hypokaustiuuniksi. Hän perustaa tulkintansa uunin rakenteeseen ja siihen, että se lämmitti salia ulkopuolisen tulisijan kautta, lattian alle johdetun lämpimän ilman avulla. Uunin suuaukko oli porstuan puolella, mutta tulipesän perusta

496 Drake 1968, 25, 65–71, 81, 94–95; Mikkola 2001, 37–44.
497 Drake 1968, 132–135, Tafel IV.
498 Luppi 1992, 43, 51–53; Mikkola 2001, 41.

ulottui myös salin lattian alle. Tulisijan savuhormi kulki väliseinässä. Drake ajoittaa hypokaustiuunin rakentamisen samaan aikaan väliseinän rakentamisen kanssa. Tämä tapahtui Draken mukaan 1400-luvun lopulla. Myös salin holvikaaria korjattiin ja korotettiin ja sen lattiaa nostettiin metrillä samanaikaisesti. Draken tulkinnan mukaan huoneen lattian korotus liittyi juuri hypokaustiuunin rakentamiseen, jonka toiminta perustui huoneen lämmittämiseen sen lattian alisen tilan kautta.[499]

Mielestäni edellä kuvailtu rakenne sopii myös kaakeliuunin rakenteeseen, ja vaikka paikalla olisi ensin ollutkin hypokaustiuuni, on sen rakennetta ja savukanavia voitu myöhemmin käyttää hyväksi kaakeliuunia rakennettaessa. Mikkolan mukaan saliin pääsi keskiajalla kahta kautta; sen lounaispuolisesta porstuasta tai kahden huoneen (huoneet 28 ja 27) kautta linnan koillissiiven läpi, joihin puolestaan avautui ovi puiselta solakäytävältä. Solakäytävältä huoneeseen 28 avautuva portaali oli rikkaasti tiiliornamentiikalla koristeltu, ja Mikkolan mukaan sen koristelun takana oli juuri arvokkaiden vieraiden johtaminen saliin huoneiden kautta.[500] Pidän Mikkolan tulkintaa toimivana, ja se tukee myös ajatusta siitä, että salissa olisi ollut kaakeliuuni. Kaakeliuunia olisi näin ollen voitu lämmittää salin lounaispuolella sijainneen porstuan kautta, jonne puut olisi ollut helppo kuljettaa esimerkiksi fatabuuritornista, jonne porraskäytävästä (huone 25) oli sillan kautta yhteys. Luoteissiipeä on pidetty myös linnanvoudin ja muiden linnassa oleilleiden arvohenkilöiden asuinsiipenä.[501] Mikkolan mukaan ovi huoneiden 27 ja 28 välillä muurattiin kuitenkin umpeen vuoden 1560 jälkeen, jolloin luoteissiiven saliin ei olisi enää ollutkaan kulkua niiden ja hienon portaalin kautta. Huoneiden 27 ja 28 välisen oven muurauksen jälkeen huoneet 26 ja 27 muodostivat salin ja kamarin yhdistelmän.[502]

Jos kyse on hypokaustiuunin päälle rakennetusta kaakeliuunista, ei ratkaisu ole ainoa laatuaan. Samanlaisesta ratkaisusta todisteita myös Viron Haapsalusta, josta on löytynyt piispanlinnan kaivausten yhteydestä hypokaustiuunin perustukset, joiden päälle oli myöhemmin rakennettu kaakeliuuni. Kaakeleiden kuva-aiheiden perusteella kaakeliuunin rakentaminen ajoittuu 1540-luvulle. Hypokaustiuunin rakentaminen ajoittuu puolestaan 1400-luvun toiselle puoliskolle tai jopa 1500-luvun alkuun, joten se ei ollut ehtinyt olla toiminnassa pitkään ennen kaakeliuunin rakentamista. Hypokaustiuunin rakennetta ja siitä savupiippuun johtanutta savuhormia oli käytetty hyväksi kaakeliuunin rakentamisessa, joskin hypokaustiuunin yhteydessä olleet reiät, joista lämmin ilma oli noussut lattian läpi huoneeseen, oli muurattu umpeen kaakeliuunin pystytyksen yhteydessä. Koska hypokaustiuunia lämmitettiin huoneen alla olevan tilan kautta, ja kaakeliuunia sen seinän takana sijainneen tulisijan kautta, on kaakeliuunia varten seinään täytynyt tehdä aukko. Kaivauksissa huoneiden välisestä seinästä paljastuikin tulipesän aukko ja sen yläpuolella sijainnut savujen poistumisaukko.[503] Ehkä Hämeen linnan modernisoiminen johti vanhan hypokaustiuunin hylkäämiseen ja sen korvaamiseen koristeellisella kaakeliuunilla. Uuden uunin sijoittaminen vanhan uunin paikalle johtui todennäköisesti savuhormin hyödyntämisen lisäksi siitä, että salin viereinen porstua sopi hyvin polttopuiden kuljetustilaksi ja uunin lämmitystilaksi.

Seuraavassa jatkan tarkastelua linnan koillissiivestä. Mikkolan mukaan huoneen 28 kaakkoispuolella on ollut kaksi väliseinää, joista kaakkoisemman seinän takana

499 Drake 1968, 132–135, 143, 147–148; 2004.
500 Mikkola 2001, 62–63.
501 Drake 1968, 22–25, 106; Gardberg 1993a, 57.
502 Mikkola 2001, 73–74.
503 Russow 2002, 121–134.

on ollut porraskäytävä (huone 29), mistä pääsi kulkemaan sillan avulla kehämuurin danskeritorniin. Koillissiivestä avautui porraskäytävän kautta ovi linnan itäisen kulman huoneeseen (huone 19). Huoneen pohjoisnurkassa on tulkittu olleen jonkinlaisen tulisijan. Huoneen oven paikasta on ollut erilaisia näkemyksiä. Drake on sijoittanut sen lähelle huoneen länsinurkkaa ja Nordenbergin pohjakaavassa vuodelta 1726 se on lähellä huoneen pohjoisnurkkaa.[504] Jos ovi olisi ollut pohjoisnurkassa, olisi länsinurkassa mielestäni voinut olla paikka kaakeliuunille.

Huoneiden 27 ja 28 välisen oviaukon umpeen muurauksen jälkeen on linnan kaakkoissiiven salista ajateltu tulleen linnan edustustilaisuuksien pitopaikka. Draken mukaan salia (huone 18) kunnostettiin 1570-luvulla, jolloin sinne rakennettiin ristiholvauksen tilalle renessanssin ihanteita seurannut tasainen puukatto.[505] Onkin mahdollista, että tärkein edustustila olisi tässä vaiheessa siirtynyt linnan luoteissiivestä sen kaakkoissiipeen, ja ehkä tällöin saliin muurattiin myös kaakeliuuni. Tämä oli kuitenkin todennäköisesti renessanssikaakeliuuni, jota käsittelen tarkemmin luvussa 8.2.

Päälinnassa oli jo keskiajan lopulla edellisten kerrosten yläpuolella välikerroksia sekä paikoin myös kolmannen kerroksen huoneita. Ylimpiin huoneisiin tapahtuneen kulun monimutkaisuus sekä niiden huono yhteys muihin tiloihin viittaavat siihen, ettei niissä olisi ollut kaakeliuuneja.[506]

Todennäköisin paikka ruukkukaakeliuunille Hämeen linnassa olisi mielestäni ollut joko luoteissiiven suuri sali eli huone 26 tai linnan itänurkan huone 19. Koska osa linnan alueelta löydetyistä ruukkukaakeleista saattaa ajoittua aivan 1500-luvun lopulle, yksi uuni olisi voinut sijaita myös esilinnan alueelle tällöin rakennetuissa asuinrakennuksissa.

Kirjallisissa lähteissä vuodelta 1546 säilynyt tieto kaakeliuunin pystyttämisestä ajoittuu Kustaa Vaasan sukulaispiiriin kuuluneen Isak Nilsson Banérin aikaan linnan voutina (1540–1553). Hän oli saanut koulutuksensa Tanskassa ja palvellut Kustaa Vaasan appea Saksi-Lauenburgissa, ja oli näin ollen hyvin perillä Manner-Euroopan linnojen sisustusten uudistuksista ja kaakeliuunien käyttöönotosta. Kustaa Vaasan tiedetään lähettäneen hänelle yksityiskohtaisia kirjeitä siitä, miten tämän tuli linnalääniään hoitaa.[507] Kaakeliuunin pystytyksen voidaan ajatella liittyneen näihin ohjeisiin.

6.4. Raaseporin linna

Raaseporin linna sijaitsee läntisellä Uudellamaalla, lähellä Tammisaaren kaupunkia. Sen rakentaminen liittyi muiden linnojen tapaan Ruotsin kruunun vallan lujittamiseen, mutta myös linnan toimimiseen tukikohtana Tallinnaa vastaan. Se toimi maakunnan hallinnollisena keskuksena ja kaupan kohtauspaikkana. Edellä esiteltyjen linnojen tapaan, Raaseporin linna sijaitsi alun perin saarella, korkean kallion päällä. Käynti sinne tapahtui joko veneellä mereltä tai siltaa myöten linnan eteläpuolella sijaitsevan saaren kautta. Kallio on edelleen näkyvissä, mutta saari on kuroutunut kiinni mantereeseen. Linna kuului ensin Turun linnan ja myöhemmin Viipurin linnan alaisuuteen.[508]

504 Mikkola 2001, 41–43.
505 Drake 1968, 24–25; Mikkola 2001, 73–74.
506 Ks. Mikkola 2001, kuva 2, 47–48.
507 Vilkuna 1998, 179–181; 2003, 74.
508 Drake 1995, 6–9, 11–13; Gardberg 1993a, 83–84.

Kuva 47.
Raaseporin linna etelästä päin kuvattuna.

Fig. 47.
Raasepori Castle seen from the south.

Linnassa oli alun perin paljon tiiliosia, esimerkiksi pyöreän tornin ja päälinnan julkisivuissa sekä linnanpihan ja arvokkaimpien asuinhuoneiden seinissä. Ne ovat kuitenkin tuhoutuneet aikojen saatossa ja korvattu myöhempien korjaustöiden aikana harmaakivimuurauksella. Muutenkin linnasta on säilynyt nykypäiviin vain alkuperäiset pohjakerrokset ja joitakin hieman korkeammalle kohoavia muurinosia. Pyöreästä tornista on säilynyt kolme alinta kerrosta. Muureja on korotettu korjaustöiden aikana alkuperäiseen korkeuteensa.[509]

Ensimmäinen Raaseporin linnaa koskeva kirjallinen lähde on peräisin vuodelta 1378. Uusimpien tulkintojen mukaan linnan on ajateltu perustetun pian vuoden 1374 jälkeen, jolloin sen tuleva käskynhaltija Bo Joninpoika (Grip) mahdollisesti myös kävi paikan päällä.[510] Bo Joninpojan aikana Länsi-Uusimaa erotettiin omaksi läänikseen ja sen keskuspaikaksi tuli Raaseporin linna. Myös 1500-luvulla kirjoitetussa Juustenin piispainkronikassa Raaseporin linnan mainitaan rakennetun piispa Johannes Westfalin (piispana 1370–1385) aikana.[511]

Kustaa Vaasa halusi lakkauttaa linnan jo 1520-luvulla, mutta vierailtuaan Suomessa vuonna 1530, hän päätti lopulta korjauttaa sen. Koska Raaseporin linna oli perustettu osin Tallinnan kauppaa ajatellen, merkitsivät Tammisaaren ja Helsingin kaupunkien perustamiset vuosina 1546 ja 1550 Raaseporin linnan merkityksen laskua, ja se jäi autioitumaan vuoden 1553 jälkeen.[512] Linnan rakennushistorialla ja käytöllä on näin ollen Kuusiston piispanlinnan tapaan selvä raja.

509 Drake 1995, 14–26.
510 Drake 1995, 6–9, 11–13; Gardberg 1993a, 83–86.
511 Gardberg 1993a, 83–86.
512 Drake 1995, 6–9; Gardberg 1993a, 84, 89–91.

Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta

Linnan rakennushistorian tutkimus alkoi 1850-luvulla ja linnan rakenteisiin tehtiin korjauksia 1890-luvulta lähtien. 1900-luvun alkupuolen tutkijat ajoittivat linnan varhaisimmat rakennusvaiheet jopa 1200-luvun lopulle ja pitivät pyöreää tornia linnan vanhimpana rakenteena. Linnan rakennushistoriaa myöhemmin tutkinut Knut Drake ajoittaa linnan rakentamisen ensimmäisen vaiheen vasta 1370-luvulle. Linnassa ei ole tehty laajoja arkeologisia tutkimuksia, joskin joitain tutkimuksia tehtiin 1910-, 1930- ja 1960-luvuilla sekä 1980-luvun korjaustöiden aikana. Niiden tuloksia tai löytötietoja ei ole kuitenkaan julkaistu.[513]

Drake jakaa linnan rakentamisen kolmeen vaiheeseen sitä hallinneiden linnanherrojen mukaan. Linnan rakennushistoriasta kirjoittanut Gardberg yhtyy Draken rakennusvaiheisiin, muttei pidä linnanherrojen vaikutusta rakennusvaiheisiin yhtä tarkkana. Draken mukaan rakennusvaiheista voidaan erottaa Bo Joninpojan linna, Kaarle Knuutinpojan linna ja Lauri Akselinpojan linna. Vanhimman rakennusvaiheen hän ajoittaa 1370-luvulta vuoteen 1427, jolloin linnasaari myös ympäröitiin veteen rakennetulla paaluvarustuksella. Vanhimpaan rakennusvaiheeseen kuului Draken mukaan hevosenkengän muotoisen päälinnan rakentaminen sekä matalien itä- ja länsisiipien pystytys. Myös torneista pohjoinen ja läntinen saivat alkunsa jo tuolloin. Lisäksi itäinen torni kuului ensimmäiseen rakennusvaiheeseen, joskin kyseessä ei ollut nykyään nähtävä pyöreä torni, vaan sitä edeltänyt vanhempi torni. Drake arvelee kehämuurin sisäpuolella lisäksi olleen puisia asuinrakennuksia. Hän ajoittaa itäisen esilinnan rakentamisen vasta toiseen rakennusvaiheeseen, mutta Gardberg ja Uotila ajoittavat sen jo ensimmäiseen rakennusvaiheeseen. Linna siirtyi Kaarle Knuutinpoika Bonden haltuun vuonna 1442. Drake ajoittaa itäisen siiven lopullisen valmistumisen hänen aikaansa, noin vuoteen 1465. Lauri Akselinpoika (Tott) otti linnan haltuunsa vuonna 1468, ja linnan laajennustyöt jatkuivat hänen kuolemaansa eli vuoteen 1483 asti ja osittain tämän jälkeenkin, pitkälle 1500-luvulle asti. Draken mukaan itä- ja länsisiipiä korotettiin tällöin ja linnaan rakennettiin eteläinen asuinsiipi eli palatsiosa, pyöreä torni sekä uudet esilinnat etelässä ja kaakossa.[514]

Linna läänitettiin vuonna 1490 Tönne Erikinpoika Tottille, joka asui siellä vuoteen 1513 asti. Tämän jälkeen linnanpäällikkönä toimi Nils Eskilinpoika Banér, jonka aika linnassa ja elämä päättyivät teloitukseen Tukholman verilöylyn jälkimainingeissa vuonna 1520. Tämän jälkeen Raasepori oli jonkin aikaa kuningas Kristianin miehillä. Kustaa Vaasan aikana linna oli aluksi Nils Grabben alaisuudessa, minkä jälkeen sen päälliköksi tuli Kuitian ja Suitian kartanoiden omistaja Erik Fleming, jolla linna oli vuosien 1528–1540 välisenä aikana. Gardbergin mukaan hän teki linnassa sellaisia korjauksia, että pystyi pitämään siellä hovia.[515]

Keskiajan lopussa linna muodostui päälinnan hevosenkengän muotoisesti rakennetuista läntisestä ja eteläisestä siivestä, joita täydensi pohjoisessa torni. Päälinnaa reunustivat etelässä, kaakossa ja idässä esilinnat. Hevosenkengän kannassa oli suora eteläsiipi, joka päättyi idässä pyöreään torniin. Itäiseen ja kaakkoiseen esilinnaan ei koskaan kuulunut varsinaisia rakennuksia, vaan ne toimivat ns. *zwingereinä* eli alueina kahden puolustusmuurin välillä. Eteläisen esilinnan muuri ei ole kokonaan säilynyt, mutta Draken mukaan sen yhteydessä on kolmen rakennuksen jäännöksiä.[516]

513 Drake 1995, 9; Uotila 1998, 123. Ks. linnan korjaus- ja restaurointitöistä myös Rissanen 1978.
514 Drake 1995, 28–31; Gardberg 1993a, 84–89; Uotila 1998, 123–128.
515 Gardberg 1993a, 89–91.
516 Drake 1995, 24–26.

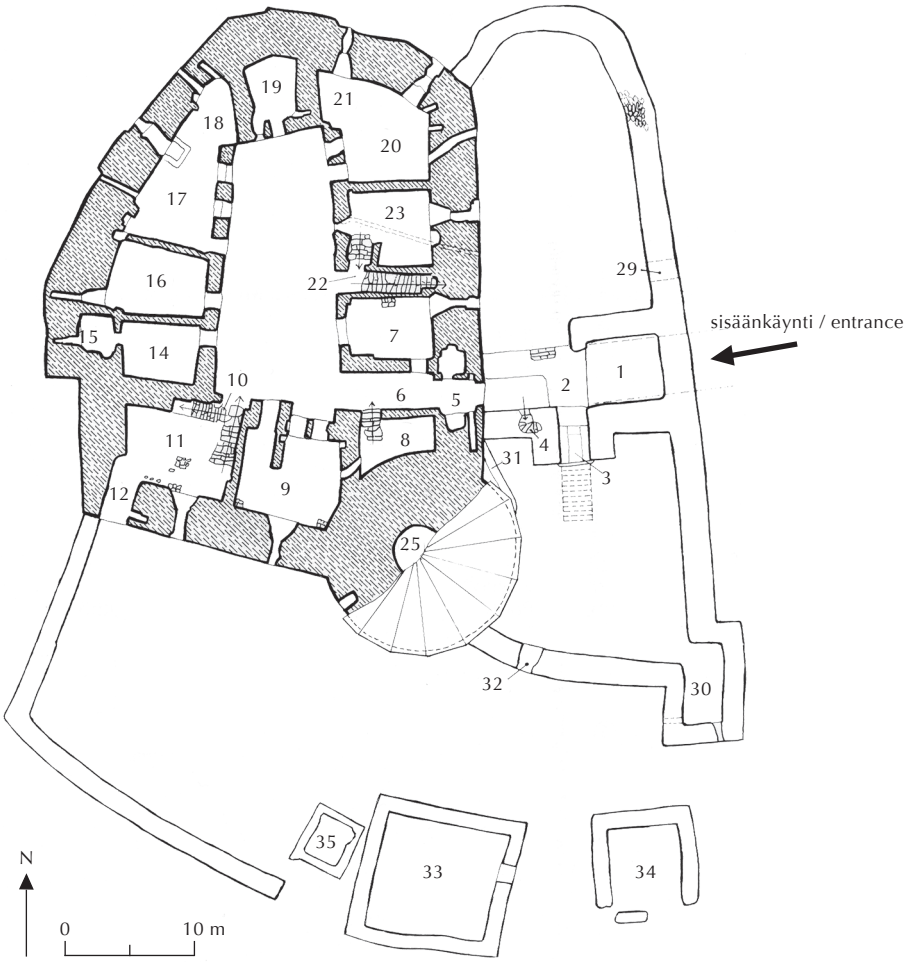

Kuva 48.
Raaseporin linnan ensimmäisen kerroksen pohjakaava keskiajan lopulla Knut Draken mukaan.

Fig. 48.
Floor plan of Raasepori Castle's first floor at the end of the Middle Ages according to Knut Drake.

Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa

Raaseporin linnan alueelta on löydetty 36 kaakelin palaa, joista 33 olen luetteloinut ruukkukaakeleiksi.[517] Niistä 31 on suuosastaan nelikulmaisten pyöreällä tasaisella pohjalevyllä varustettujen ruukkukaakeleiden paloja. Linnan alueelta on löydetty myös kaksi kellomaisen muotoista nuppipäistä kaakelin palaa, jotka ovat mahdollisesti kuuluneet kaakeliuunin laella olleeseen koristeeseen. Aikakauden puupiirroksissa on toisinaan kuvattu kaakeliuunien päällä myös hieman samannäköisiä kannellisia astioita (ks. kuva 3, s. 30). Näiden palojen lisäksi linnan alueelta on löydetty kolme levykaakelin kiinnityslistaa muistuttavaa kaakelinpalaa. Olen luetteloinut ne kaakeliluettelossa renessanssikaakeleiden joukkoon, vaikka en käsittelekään niitä renessanssikaakeleita esittelevissä luvuissa. Kiinnityslistat viittaavat linnassa olleen renessanssityylisillä levykaakeleilla varustetun uunin, joskaan varsinaisia levykaakeleiden paloja ei linnan alueelta ole toistaiseksi löydetty. Mielestäni renessanssikaakeliuunin olemassaolo linnassa vaikuttaa epätodennäköiseltä, sillä linna hylättiin 1550-luvulla, ja muissa Suomen linnoissa renessanssikaakelit vaikuttavat tulleen käyttöön vasta 1560-luvulla. Kiinnityslistoja muistuttavat kaakeleiden palat ovat voineet kuulua jonkinlaisina kiinnittiminä ruukkukaakeliuuniin. (Kuvat 49, 50 ja 54.)

517 Kaakelit on luetteloitu Kansallismuseon löytönumeroille (KM-numerot) ja niitä säilytetään joko Orimattilan keskusvarastossa tai deponoituina Tammisaaren museoon.

Kaakeleista kaksi on löydetty itäisen esilinnan alueelta ja linnan eteläisen rinteen täyttökerroksista. Niiden löytötietoihin on merkitty, että ne ovat arkkitehti Anttilan kesällä 1937 Raaseporista löytämät esineet. Loput tietooni tulleet kaakelit (34 kappaletta) on löydetty 1910-luvulla linnan restaurointitöiden aikana. Linnassa 1960-luvulla tehtyjen tutkimusten löytöluettelossa on mainittu muutamia ruukkukaakeleita (pottikaakeli), mutta en päässyt näkemään niitä tätä tutkimusta tehdessäni.

Vuonna 1937 löydettyjen ruukkukaakeleiden paloista toinen on reunapala, jonka suunreunan poikkileikkaus on harjamainen (KM37154:18). Palassa on kellertävän vihertävä lasite. Harjamaisella poikkileikkauksella varustetut ruukkukaakelit ajoittuvat aikaisintaan 1400-luvun lopulle, mutta ne olivat käytössä aina 1600-luvulle asti. Toinen paloista on koristelematon pohjapala, jossa on rippeitä ruskehtavasta lasitteesta (KM37154:11). Loput kaakeleiden paloista (34 kappaletta) on löydetty 1910-luvulla. Niistä 29 on peräisin ruukkukaakeleista, kolme on mahdollisesti peräisin jonkinlaisista levykaakeleista ja kaksi on kaakeliuunin laella sijainneita koristeita. Ruukkukaakeleiden paloista kahdessakymmenessä on ruskehtava lasite, joka on kuitenkin palanut tai syöpynyt joko valmistusvaiheessa tai myöhemmässä tulipalossa. Kaakelit ovat voineet palaa esimerkiksi linnassa vuoden 1553 jälkeen tapahtuneessa tulipalossa, jossa on palanut ainakin linnan katto.[518] Yhdessä lasitetussa pohjapalassa (KM5767:9) on nauhamaisen kuvion katkelma. Paloista yhdeksässä ei ole lasitetta lainkaan. Kaikissa paloissa yhtä lukuun ottamatta on suora eli profiloimaton reuna. Tällaisella suoralla suunreunalla varustettuja kaakeleita on löytynyt myös Hämeen linnasta ja Turun kaupunkialueelta. Ne olivat käytössä Turun kaupunkialueella jo 1400-luvun alkupuoliskolla (ks. luku 6.7.), mutta niiden valmistus ja käyttö jatkuivat pitkälle 1500-luvulle ja jopa 1600-luvun alkuun asti. Yhdessä palassa on harjamainen reuna (KM6821:55). Huippukoristeista toinen on lähes kokonainen (KM6821:55). Se on hieman kellomaisen muotoinen ja sen päässä on koristenuppi. Kaakelin ulkopinta on koristettu kaarevin viivoin, joka viittaa ulkopinnan olleen näkyvillä, mikä sopii hyvin myös huippukoristeeseen. Toinen paloista on pieni kylkipala (KM6821:55) samanlaisesta kellonmuotoisesta kaakelista. Myös sen ulkopinnalla on koristeviivoja. Samanlaisia kaakeleita on löytynyt esimerkiksi Puolasta, missä ne on ajoitettu 1500-luvun ensimmäiselle puoliskolle.[519] (Kuvat 51–53.)

Raaseporin kaakelit ovat todennäköisesti peräisin kahdesta kaakeliuunista, vaikkakin palat ovat peräisin vain noin 10–15 kaakelista. Vuonna 1937 löydetyn kaakelin reunapala poikkeaa niin selvästi muista ruukkukaakeleista, että sen on vaikea ajatella olevan peräisin samasta uunista muiden kaakeleiden kanssa.

Linnasta löydettyjen kaakeleiden löytöyhteydet eivät anna viitteitä niiden ajoitukselle, joten ajoitukseen täytyy hakea tukea linnan käytöstä ja rakennushistoriasta. Koska linna jäi pois käytöstä 1550-luvulla, täytyy kaakeleiden ajoittua sitä varhaisempaan aikaan. Linnan rakennushistorian perusteella kaakeliuunit voisivat ajoittua jo 1400-luvun toiselle puoliskolle, jolloin päälinnan eteläinen asuinsiipi rakennettiin. Kaakelit, joiden suun reunan poikkileikkaus on profiloimaton, saattavat olla peräisin 1400-luvun toiselta puoliskolta, mutta toisaalta samasta yhteydestä löydetyt kaakeliuunin huippukoristeet viittaavat 1500-luvun alkuun sijoittuvaan ajoitukseen. Myös harjamaisella suun reunalla varustettu kaakeli on todennäköisesti peräisin vasta noin vuoden 1500 tienoilta tai 1500-luvun alkupuoliskolta. Tällöin linna oli pidemmän aikaa Tönne Erikinpojan (Tott), Nils Erikinpojan (Banér) ja Erik Flemingin hallussa.[520]

518 Drake 1995, 13–14.
519 Dabrowska 1987, Ill. 58.
520 Gardberg 1993a, 89–91.

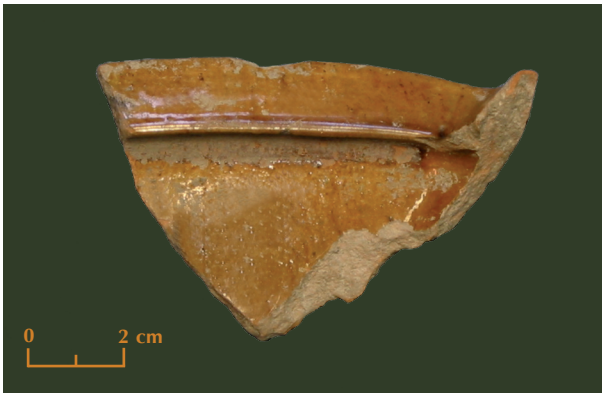

Kuva 49.
Raaseporin linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM37154:18). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on kellertävän vihreä lyijylasite.

Fig. 49.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Raasepori Castle (KM37154:18). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has yellowish green lead glaze.

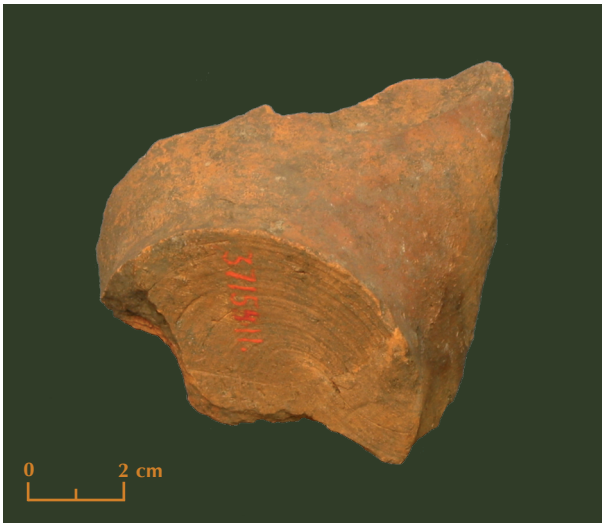

Kuva 50.
Raaseporin linnasta löydetty tasaisella pyöreällä pohjalla varustettu ruukkukaakelin pohjapala (KM37154:11). Palan sisäpinnalla on rippeitä ruskeasta lyijylasitteesta.

Fig. 50.
Fragment from the flat round base of a vessel tile found from Raasepori Castle (KM37154:11). The fragment has traces of brown lead glaze on the inside.

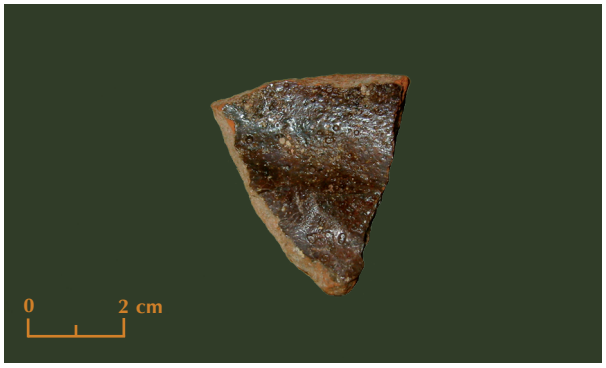

Kuva 51.
Raaseporin linnasta löydetty ruukkukaakelin pohjapala, jossa on heikkoa aaltonauhakoristelua ja tummanruskea lyijylasite (KM5767:9).

Fig. 51.
Fragment from the base of a vessel tile found from Raasepori Castle (KM5767:9). The base has shallow finger-pressed band decoration and dark brown lead glaze.

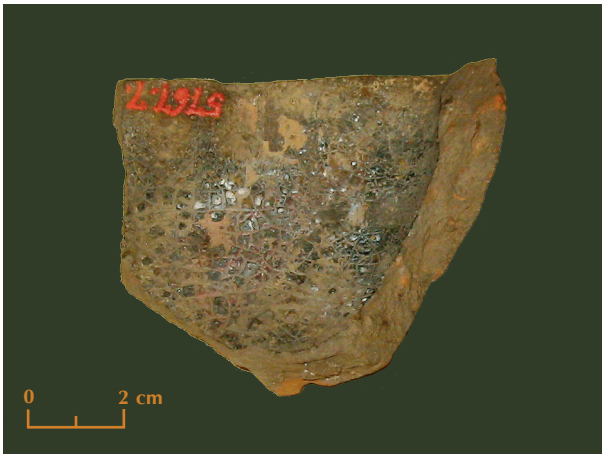

Kuva 52.
Raaseporin linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM5767.7). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja palassa on tummanruskea lyijylasite.

Fig. 52.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Raasepori Castle (KM5767.7). The cross-section of the rim is simple and the fragment has dark brown glaze.

Kuva 53.
Raaseporin linnasta löydetty kellonmuotoinen kaakeliuunin huippukoriste, joka on koristeltu ulkopinnalta kaarevin viivapainantein (KM6821:55). Pala on lasittamaton.

Fig. 53.
Bell-shaped decorative piece from the crest of a tile stove with incised curved lines on its exterior surface (KM6821:55). The fragment has been found from Raasepori Castle and it is unglazed.

Kuva 54.
Raaseporin linnasta löydetty kaakelin kiinnityslistan katkelma (KM6821:55).

Fig. 54.
Fragment from the flange of a panel tile found from Raasepori Castle (KM6821:55).

Mietittäessä kaakeliuunin sijaintia linnassa täytyy jälleen ottaa huomioon huoneiden suhteet toisiinsa sekä niihin johtaneet eteiset, porrashuoneet tai muut tilat, joiden kautta kaakeliuunia olisi voitu lämmittää. Päälinnan pohjakerroksen huoneet olivat todennäköisesti varastotiloja. Eteläsiiven toisessa kerroksessa oli Draken mukaan ns. Ritarisali ja kamari (pohjakaavassa huoneiden 9 ja 11 päällä). Sali sijaitsi idässä ja kamari lännessä. Huoneisiin pääsi linnanpihalta nousevan portaikon kautta (pohjakaavassa huone 10). Portaikko johti myös länsisiiven toiseen ja kolmanteen kerrokseen. Myös kamarin luoteiskulmassa oli Draken mukaan yhdyskäytävä linnan länsisiipeen. Eteläsiiven päällä oli lisäksi ampumakäytävä.[521] Kaakeliuunien voisi ajatella sijainneen juuri eteläsiiven toisen kerroksen asuinhuoneissa ja uunia olisi voitu ehkä lämmittää edellä mainitun käytävän tai huoneeseen linnanpihalta nousseen portaikon kautta. Kaakeliuunin sijaintia on kuitenkin vaikea hahmottaa linnan seinistä nykyään jäljellä olevien osien perusteella. Toisen kerroksen huoneita ei ole säilynyt yhdessäkään siivessä, ja muurit on korotettu nykyiseen korkeuteensa vasta myöhempien restaurointien yhteydessä.

Päälinnan länsisiiven toisessa kerroksessa oli Draken mukaan kaksi huonetta, etelässä kamari ja pohjoisessa sali (pohjakaavassa huoneiden 14–18 päällä). Länsisiiven kamarin kohdalla oli kolmas asuinkerros sekä ampumakäytävä. Päälinnan pohjoisosassa sijaitsi pohjoinen torni (huone 19), jossa on Draken mukaan ollut korkeimmillaan 3–4 kerrosta. Näistä ylin oli ampumakerros. Ainakin toinen kerros toimi Draken mukaan asuinhuoneena.[522] Ylimpien kerrosten pohjapiirrosten puuttuessa on kaakeliuunin sijoittaminen länsisiipeen tai pohjoistorniin hankalaa. Tornissa kaakeliuunia on tuskin ollut, mutta länsisiiven salissa tai kamarissa sellainen olisi voinut olla. Sen lämmittämiseen tarvittavaksi tilaksi tuntuisi sopivan ainoastaan eteläsiivestä länsisiipeen johtanut portaikko.

Päälinnan itäisen siiven pohjakerroksissa oli varastojen ohella keittiö (huone 20). Keittiön viereisessä tilassa (huone 23) oli Draken mukaan saattanut olla hypokaustiuuni. Tilaan pääsi porrashuoneen kautta, josta johti kulku myös länsisiiven ylempiin kerroksiin. Itäisen siiven toinen kerros oli jaettu kahteen huoneeseen. Etelässä sijaitsi kamari ja pohjoisessa sali. Länsisiivessä on saattanut olla myös kolmas asuinkerros sekä ampumakäytävä.[523] Itäsiiven salia lämmitti siis todennäköisesti edellä mainittu hypokaustiuuni, eikä siellä näin ollen ehkä ollut tarvetta kaakeliuunille. Toisaalta kaakeliuuni on voitu rakentaa juuri vanhan hypokaustiuunin päälle sen savukanavia hyväksikäyttäen.

Linnan vanha itäinen torni (pohjakaavassa huone 25) oli rakennettu jo ensimmäisen rakennusvaiheen aikana, ja suurempi pyöreä torni rakennettiin vasta 1400-luvun lopulla. Tornia on restauroitu moneen otteeseen ja parhaiten siitä on säilynyt vain pohjakerros. Tornissa on Draken mukaan alun perin voinut olla 5–6 kerrosta. Kerroksesta toiseen pääsi kulkemaan porrashuoneen kautta. Tornin toisessa kerroksessa oli kamari, jota Draken mukaan lämmitettiin avotakalla. Kolmannessa kerroksessa on saattanut sijaita kappeli.[524] Torni ei mielestäni vaikuta sopivalta paikalta kaakeliuunille, ja todennäköisin sijainti linnan kaakeliuuneille oli siis linnan länsi-, itä- tai eteläsiipien toisten kerrosten saleissa tai kamareissa.

521 Drake 1995, 14–16, 23.
522 Drake 1995, 18–20.
523 Drake 1995, 21.
524 Drake 1995, 21–23.

Harjamaisella reunalla varustetut kaakelit on todennäköisesti tuotu linnaan valmiina. Osa suoralla reunalla varustetuista ruukkukaakeleista vaikuttaa sitä vastoin poltossa epäonnistuneilta, ja ne voisivat näin ollen olla valmistettu joko paikanpäällä tai linnan lähistöllä. Raaseporin linnan lähellä on saattanut olla pieni kaupunkimainen asutuskeskus, josta on säilynyt mainintoja kirjallisissa lähteissä.[525]

6.5. Kastelholman linna

Kastelholman linna sijaitsee Ahvenanmaalla. Kuten muutkin edellä mainitut linnat, se sijaitsi alun perin pienellä saarella. Linnaan johtava tie kulkee yhä sillan yli. Nykyään linnasta on jäljellä, osittain raunioina ja osittain restauroituina, kaksi toisiinsa liitettyä osaa: päälinna etelässä ja esilinna pohjoisessa. Restaurointitöiden yhteydessä muureja on korotettu ja niitä suojaamaan on rakennettu kattoja. Esilinnan säilynyt osa on kaksi kertaa päälinnaa leveämpi. Linnan itäpuolella on ollut myös toinen, kaakkoinen esilinna, jonka rakenteita ei ole kuitenkaan säilynyt maan päällä. Linnan ulkoasua hallitsee sen keskellä sijaitseva Kuuritorni, jossa on esilinnaan avautuva korkea portti. Sen eteläpuolella, päälinnan keskiosassa, on lännessä kaksihuonetalo ja idässä pieni linnanpiha. Näiden eteläpuolella on päälinnan eteläsiipi. Kuuritornin pohjoispuolella on esilinnan suuri linnanpiha, jota reunustavat esilinnan länsimuuri sekä itä- ja pohjoissiivet.[526]

Linnassa suoritetut myöhemmät korjaustyöt ovat muuttaneet sen alkuperäistä ulkonäköä moneen otteeseen. Linna vallattiin ja poltettiin tanskalaisten toimesta vuonna 1507, ja sitä korjattiin Hemming Gadhin aikana 1514–1518. Kustaa Vaasan hallitusajan alussa Kastelholma oli läänitettynä vuoteen 1537 asti Ivar Flemingillä. Hän oli Kastelholman viimeinen lääninhaltija, ja hänen jälkeensä linna oli suoraan kruunun alainen. Ensimmäinen Kustaa Vaasan aikainen kuninkaan vouti linnassa oli Olof Trottenpoika, jonka aikana linnaa tiedetään kunnostetun Kustaa Vaasan kehotuksesta. Korjaustyöt kestivät 1550-luvulle asti. Kustaa Vaasa vieraili Kastelholman linnassa Suomen vierailunsa yhteydessä vuonna 1556. Myös Juhana-herttua vieraili linnassa kolme kertaa. Vuodesta 1569 vuoteen 1603 Kastelholman linna oli Kustaa Vaasan kolmannella vaimolla Katariina Stenbockilla, joka ei kuitenkaan enää vuoden 1556 jälkeen itse vieraillut linnassa. Kaarle-herttua, myöhempi Kaarle IX, vieraili linnassa vuonna 1597. Vaikka linnalla ei enää 1600-luvun alussa ollut merkitystä valtakunnan puolustukselle, vieraili siellä edelleen kuninkaita ja mahtimiehiä, muun muassa Kustaa II Aadolf. Tällöin linnaa myös kunnostettiin. Linna paloi vuonna 1619, minkä jälkeen se koki vielä yhden rakennusvaiheen. Linnaan kunnostustyöt jatkuivat aina vuoteen 1631 asti. Linnan merkitys väheni vuoden 1634 hallinnonuudistuksessa, jolloin se määrättiin Turun maaherran alaisuuteen. Linna jäi vähitellen rappiolle. Se paloi jälleen vuonna 1644 ja uudelleen vuonna 1745, minkä jälkeen se jäi osittain raunioiksi. Esilinnan pohjoissiipi muutettiin kruunun viljamakasiiniksi vuosien 1730 ja 1740 välillä, jolloin huoneiden väliseinät poistettiin, tulisijat purettiin ja huoneisiin rakennettiin viljalaatikoita. Myös suuret ikkunat muurattiin kiinni. Rakennus säilyi viljamakasiinina lähes 200 vuotta, aina siihen asti kun linnaa ryhdyttiin kunnostamaan museoksi 1930-luvulla.[527]

525 Ks. tarkemmin Drake 1995, 25; V.-P. Suhonen 2005.
526 Carlsson 1993, 6–9; Gardberg 1993a, 92–94; Palamarz 2004, 13–15, 95–100.
527 Carlsson 1993, 21–24; Gardberg 1993a, 96–103; Palamarz 2004, 32–41, 51–80.

Kuva 55.
Kastelholman linna pohjoisesta päin kuvattuna.

Fig. 55.
Kastelholm Castle seen from the north.

Ensimmäinen säilynyt kirjallinen lähde Kastelholman linnasta on vuodelta 1388. Linnan rakentamisen ajoittamisesta on kuitenkin esitetty monenlaisia tulkintoja, ja joissakin niistä se on ajoitettu edellä mainittua lähdettä huomattavasti vanhemmaksi. Varhaisin linnaa kuvaava kartta on 1640-luvulta ja varhaisimmat sitä esittävät piirrokset ovat 1700-luvun alusta.[528]

Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja linnan rakennushistoriasta

Kastelholman linnan tutkimukset alkoivat 1800-luvun puolivälissä ja rakennusarkeologiset tutkimukset 1800-luvun lopulla. Linnan restaurointityöt alkoivat 1890-luvulla. Varsinaiset systemaattiset kaivaukset saivat alkunsa 1950-luvulla. Ne jatkuivat 1960-luvulla ja erityisesti 1970–1980-luvuilla linnan korjaustöiden yhteydessä. Linnan rakennushistoriasta ovat kirjoittaneet muun muassa Reinhold Hausen, Iikka Kronqvist, C. J. Gardberg, Mats Dreijer, Magnus Elfwendahl, Christian Lovén, Kari Uotila, Ronnie Carlsson sekä Elisabeth ja Piotr Palamarz.[529]

Linnan rakennushistoriaa tutkineilla arkeologeilla ja rakennusarkeologeilla on ollut hieman eriävät näkemykset linnan rakennusvaiheiden ajoittamisesta. Linnan rakennushistoriaa arkeologisin metodein tutkineen Ronnie Carlssonin mukaan linnan paikalla oli ollut noin vuodesta 1300 lähtien puinen varustus ja hän ajoittaa linnan varhaisimmat kivestä muuratut rakenteet, eteläisen päälinnan varhaiset osat, 1400-luvun puolivälin tienoille. Pohjoinen esilinna rakennettiin hänen mukaansa 1400-luvun toisella puoliskolla ja kaakkoinen esilinna 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa. 1500-luvulla esilinnan koilliskulmaan rakennettiin torni ja esilinnan itäosaan portti-

528 Carlsson 1993, 17–18, 21, 31–41, 123; Gardberg 1993a, 93–94; Palamarz 2004, 59–65.
529 Ks. tarkemmin linnan tutkimuksista Carlsson 1993, 9, 16–17, 30–95, 126–194; Palamarz 2004, 70–81.

torni sekä rakennuksia esilinnan kaakkois- ja lounaiskulmiin. Myös kaakkoisen esilinnan sisälle rakennettiin talousrakennuksia. 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa linna muutettiin palatsimaiseksi asunnoksi, kaakkoinen esilinna purettiin ja pohjoisen esilinnan pohjoinen sekä itäinen siipi korotettiin kolmikerroksisiksi. Linnan pohjoisosasta eli pohjoisesta esilinnasta tuli tässä vaiheessa linnan tärkein osa ja päälinna jäi syrjään.[530]

Linnaa rakennusarkeologisin metodein tutkineen Piotr Palamarzin mukaan linnan vanhin eli eteläisin osa rakennettiin kivestä jo 1300-luvun lopulla tai ainakin viimeistään vuoden 1400 tienoilla. Se muodostui hänen mukaansa kehämuurin, Kuuritornin, eteläsiiven ja länsisiiven eli kaksihuonetalon alimmista osista ja kerroksista. Kuuritorni eli päälinnan pohjoissiipi oli Palamarzin mukaan koko 1400-luvun jaettu kahteen osaan, jonka länsipuoli toimi asuintilana ja itäpuoli porttitornina. Torni oli aluksi 2–3 kerroksinen, mutta 1500-luvun toisella kymmenyksellä se rakennettiin kokonaan viisikerroksiseksi. Neljännessä kerroksessa oli kaksi huonetta, joista läntisestä huoneesta on löydetty merkkejä umpeen muuratusta käytävästä, joka johti pohjoiseen esilinnaan. Käytävä purettiin 1500-luvun puolivälissä ja läntistä huonetta suurennettiin. Neljännestä kerroksesta tuli viimeistään tässä vaiheessa kuninkaan huoneisto. Läntisessä huoneessa olisi Palamarzin mukaan voinut olla lämmityslaitteena hypokaustiuuni tai avoin takka, vaikka sellaisista ei ole säilynyt merkkejä. Itäisessä huoneessa oli Palamarzin mukaan ollut avoin takka ainakin 1500-luvun puolivälissä.

Päälinnan eteläsiipi oli Palamarzin mukaan heti alkujaan kaksikerroksinen ja sen molemmissa kerroksissa oli kaksi huonetta. Pohjakerroksen huoneet olivat varastotiloja. Niissä oli erilliset oviaukot pieneen linnanpihaan, eikä huoneiden välillä ollut kulkua. Myöskään toisen kerroksen huoneissa ei ollut alun perin niitä yhdistävää oviaukkoa vaan molempiin huoneisiin pääsi erikseen pieneltä linnanpihalta. Toisessa rakennusvaiheessa 1400-luvun alkupuolella, samanaikaisesti kehämuurin korotuksen kanssa, eteläsiipeen rakennettiin kaksi lisäkerrosta. Alemmassa kerroksessa oli kaksi asuinhuonetta tai yksi suuri sali, ja ylin kerros toimi puolustuskerroksena. Samaan aikaan eteläsiiven eteen rakennettiin kerroksia toisiinsa yhdistänyt kolmi- tai nelikerroksinen porrasrakennus. Se ulottui lännessä aina päälinnan länsisiiven eli kaksihuonetalon eteläseinään asti. Eteläsiipi korotettiin lopulliseen korkeuteensa ampumakäytävineen kehämuurin korottamisen yhteydessä 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa.

Päälinnan länsisiipi oli aluksi yksikerroksinen, mutta myös sen pohjakaava muodostui kahdesta huoneesta (kaksihuonetalo). Molempiin huoneisiin oli omat sisäänkäynnit pieneltä linnanpihalta. Eteläinen huone toimi mahdollisesti keittiönä ja pohjoinen varastona. Kaksihuonetaloon rakennettiin Palamarzin mukaan toinen kerros noin vuoden 1500 tienoilla. Siinä oli ensin yksi huone, joka kuitenkin pian jaettiin kahtia. Palamarzin mukaan toisen kerroksen holvattu eteläinen huone ei voinut toimia asuintilana, vaan pikemminkin varastona. Pohjoinen huone on toiminut ainakin suurten ikkunoiden ja tulisijan jäännöksien perusteella asuinhuoneena.[531] Päälinnassa ei ollut idässä rakennuksia.

Pohjoisen esilinnan alueella oli ensimmäisen rakennusvaiheen jälkeen puinen paaluvarustus sekä joitain pieniä rakenteita. Esilinna rakennettiin Palamarzin mukaan kivestä toisen rakennusvaiheen aikana 1400-luvun alkupuolella. Sen muureja

530 Carlsson 1993, 223–227. Ks. myös Uotila 1998, 129–133.
531 Palamarz 2004, 22–23, 124–190.

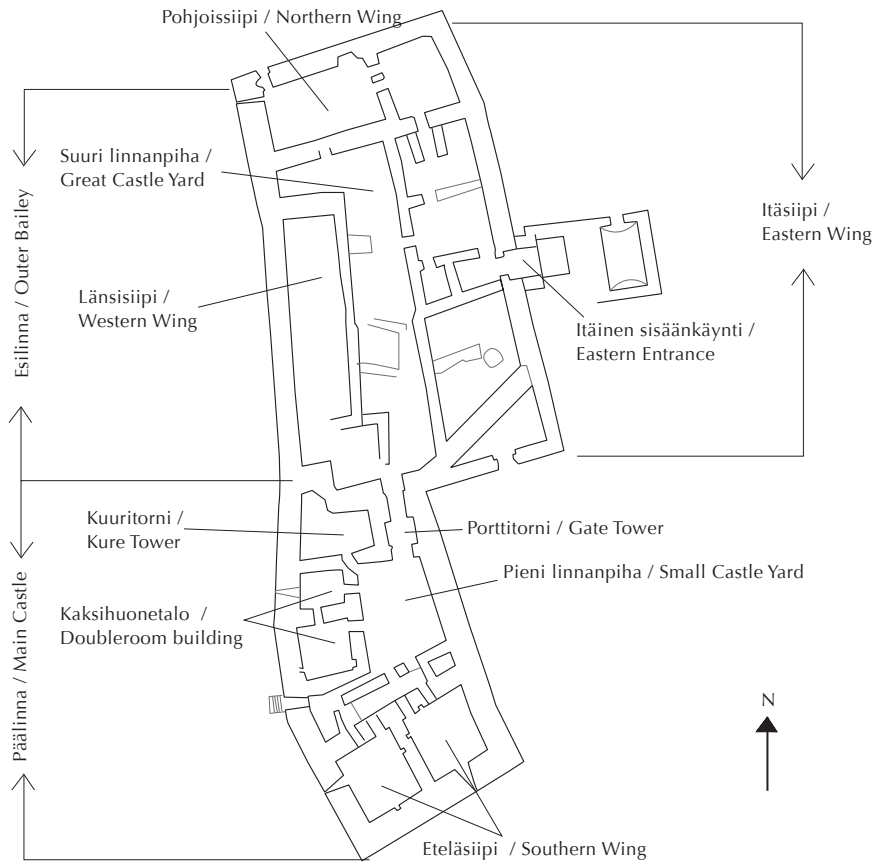

Kuva 56.
Kastelholman linnan pohjakaava, johon on merkitty linnan eri osien nimitykset.

Fig. 56.
Floor plan of Kastelholm Castle in which the different parts of the castle are marked.

korotettiin 1400-luvun puolivälissä ja sen itäosaan tehtiin porttitorni. Pohjoisen esilinnan sisäpuolelle rakennettiin pienet rakennukset vuoden 1482 tienoilla, joista pohjoisempaa laajennettiin vuoden 1500 tienoilla niin, että siitä muodostui kolmikerroksinen pohjoissiipi. Sen pohjakerroksessa oli varastoja, toisessa kerroksessa asuintila ja ylimpänä ampumakerros. Asuinkerros oli jaettu kahdeksi huoneeksi, joihin pääsi ensin erillisistä ovista suurelta linnanpihalta, mutta 1500-luvun puolivälissä huoneista avattiin ovi myös esilinnan itäsiipeen, kun esilinnan itäsiipi rakennettiin yhteen pohjoissiiven kanssa. Samalla esilinna muuttui puolustuksellisesta rakennuksesta aikaisempaa palatsimaiseksi. Toinen kerros jaettiin tässä vaiheessa väliseinillä pienempiin osiin. Myös kerroksen ikkuna-aukkoja uusittiin ja suurennettiin.[532]

Vuosien 1624–1631 rakennusvaiheessa koko esilinnan pohjoissiipi sai neljännen kerroksen ja kolmanteen kerrokseen tehtiin asuintiloja. Samassa rakennusvaiheessa huonekorkeuksia yhtenäistettiin, ikkunoita suurennettiin ja huoneista tuli edustustiloja. Pohjoissiiven kolmannessa ja neljännessä kerroksessa on rakennustöiden yhteydessä havaittu jäännöksiä tulisijoista, jotka Palamarzin mukaan ovat olleet avoimia takkoja. Kolmannen kerroksen kaakkoiskulman avoimen takan takana oli Palamarzin mukaan alun perin ollut itäisen kehämuurin ampumakäytävälle avautunut oviaukko. Takka muurattiin hänen mukaansa vuoden 1619 palon jälkeen. Palamarz mainitsee myös vastaavalla kohdalla seinän toisella puolella eli itäsiiven huoneessa olleen tulisijan, joka näkyy Jacob Siptonin sekä Philip Schultzin vuonna 1714 piirtämissä pohjakaavoissa. Neljännen kerroksen tilat toimivat ampuma-aukkojen perusteella osittain puolustustiloina.[533]

532 Palamarz 2004, 22–28, 191–234.
533 Palamarz 2004, 62–64, 198–225, 233–234.

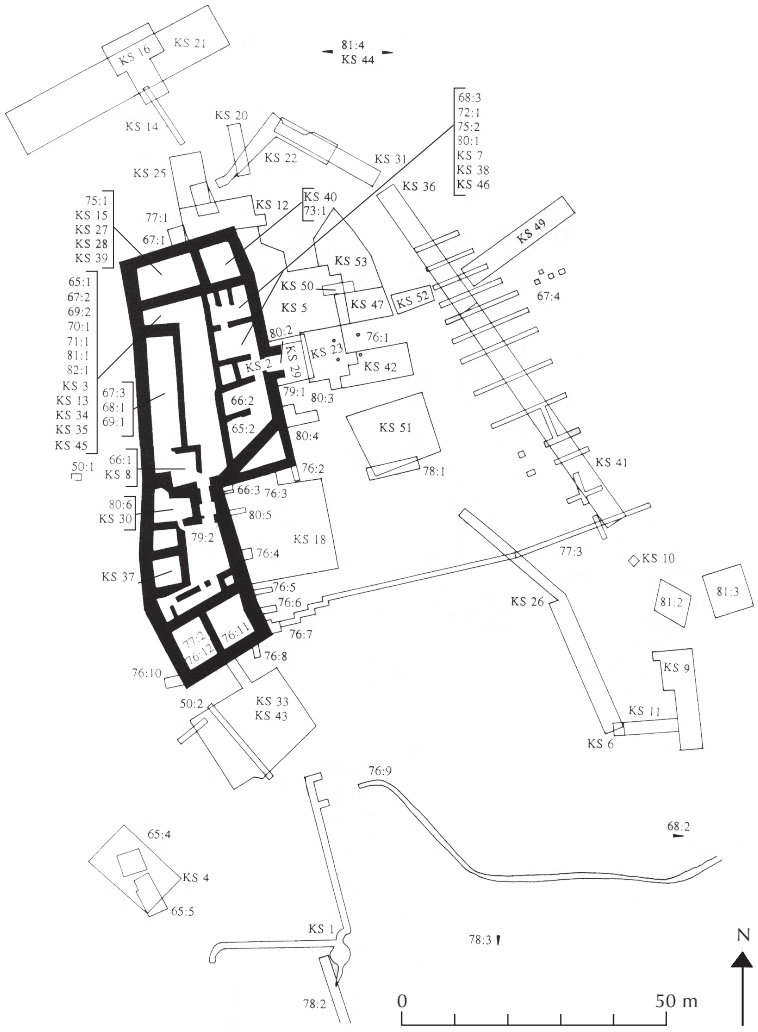

KUVA 57.
Kastelholman linnassa ja sen ympäristössä vuosina 1950–1992 suoritetut kaivaukset.

FIG. 57.
Archaeological excavations that have been carried out in Kastelholm Castle and its surroundings during 1950–1992.

Esilinnan itäsiiven vanhimmat rakenteet on pohjoissiiven tavoin rakennettu Palamarzin mukaan vuoden 1482 tienoilla. Niitä suurennettiin varsinaiseksi siipirakennukseksi 1500-luvun puolivälissä, jolloin siipeen rakennettiin myös uusi porttitorni. Itäsiipi oli aluksi kaksikerroksinen. Sen pohjakerroksessa keittiö, joka kuitenkin vuoden 1619 palon jälkeen siirrettiin linnanmuurien ulkopuolelle. Palamarzin mukaan pohjakerrosten tulisijat ovat säilyneiden savukanavien jäännösten perusteella lämmittäneet myös niiden yläpuolisia tiloja. Esilinnan itäsiipi rakennettiin kolmikerroksiseksi vuosien 1624–1631 rakennustöissä, ja sen ylimmästä kerroksesta tehtiin edustuskerros suurine saleineen. Tässä vaiheessa siiven jakoi kahteen osaan porrashuone, ns. halli. Sen sijainti näkyy Jacob Siptonin ja Philip Schultzin pohjakaavoista vuodelta 1714. Halli muodosti itäisellä muurilla sijainneen sisäänkäynnin. Palamarzin mukaan itäsiiven huoneissa oli avoimia takkoja.[534]

Palamarzin mukaan kaakkoinen esilinna rakennettiin tuliaseiden asettamien uusien puolustusvaatimusten takia vasta 1500-luvun alussa.[535] Uotila puolestaan katsoo, että kaakkoisen esilinnan rakentamiselle on ollut maannousun takia tarvetta jo 1400-luvun alussa.[536] Kaakkoisen esilinnan maanpäällisiä rakenteita ei ole säilynyt.

534 Palamarz 2004, 62–64, 234–268.
535 Palamarz 2004, 22–36, 56.
536 Uotila 1998, 133.

Kaakelit ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa

Kastelholman linnasta on löytynyt kahdeksan ruukkukaakelin palaa.[537] Ne kaikki ovat peräisin suuosastaan nelikulmaisista ja pyöreällä tasaisella pohjalevyllä varustetuista kaakeleista. Paloista seitsemän on peräisin lasittamattomista ruukkukaakeleista ja yksi lasitetusta. Lasitetussa kaakelissa (ÅM581:333) on vihreä lyijylasite ja sen suunreunan poikkileikkaus on harjamainen. Myös kaikissa lasittamattomissa kaakeleissa on harjamainen poikkileikkaus. (Kuvat 58–60.) Kaakelit ovat löytyneet neljän eri kaivauksen yhteydessä. Näistä vuosien 1983–1984 kaivaukset (KS5) tehtiin esilinnan pohjois- ja itäsiipien itäpuolella, vuoden 1983 kaivaukset (KS9) noin 80 metrin päässä päälinnasta kaakkoon ja vuoden 1986 kaivaukset (KS41) noin 50–60 metrin päässä linnasta itään.[538] Vuoden 1997 kaivaukset (KS60) tehtiin linnan kaakkoispuolella porttirakennusta tehtäessä (*Porthuset*), joka nykyään toimii sisääntuloväylänä linnaan. Se kuului alun perin linnan latokartanoon ja alueella oli ollut 1400-luvulta lähtien linnan taloudenhoitoon liittyneitä puurakennuksia. Kustaa Vaasan aikana alue muuttui kuninkaankartanoksi. Paikalle rakennettiin 1600-luvulla myös edustavia asuinrakennuksia saleineen, sillä linna oli tuhoutunut pahoin vuoden 1619 tulipalossa.[539]

Harjamaisella suunreunalla varustetut kaakelit tulivat käyttöön jo 1400-luvun puolella ja muoto pysyi käytössä ainakin 1600-luvun alkuun saakka. Raaseporin kaakelit ajoittuvat muotonsa, lasitteensa ja saviaineksensa perusteella väljästi 1500-luvulle. Kaakeleissa ei ole koristeita, jotka tarkentaisivat niiden ajoitusta. Myöskään kirjalliset lähteet eivät anna lisäviitteitä kaakeliuunien ajoitukseen. Ainakaan tutkimuskirjallisuudessa esitetyt kirjalliset lähteet eivät mainitse kaakeliuunin pystytystä tai kaakeleita valmistanutta savenvalajaa linnassa ennen 1600-lukua.[540]

Linnasta löydetyt ruukkukaakelit ovat peräisin yhdestä tai kahdesta uunista. Kaikki kaakelit ovat löytyneet linnan ulkopuolelta, eri paikoista sen itäpuolisilta alueilta, kaukaisimmillaan noin 80 metrin etäisyydeltä linnasta. Ne ovat näin ollen joko joutuneet kauas alkuperäisiltä sijaintipaikoiltaan tai ne ovat alun perinkin sijainneet linnan ulkopuolelle rakennetuissa rakennuksissa. Ensin mainittuun vaihtoehtoon viittaa se, että esimerkiksi vuosien 1983 ja 1986 kaivauksilta (KS9 ja KS41) on mainittu löydetyn suuria määriä purku- ja täyttömaata[541], jonka yhteydestä kaakeliuunien palojen löytyminen on tavallista. Suuren määrän täyttö- ja purkumaata tiedetään poistetun linnan sisätiloista 1800-luvun lopun restaurointitöiden aikana, jolloin maat siirrettiin juuri linnan itä- ja pohjoispuolisille alueille.[542] Kaakeliuunien alkuperäisestä sijainnista linnassa ei näin ollen voida tehdä päätelmiä kaakeleiden löytöpaikkojen perusteella. Kaikilta kaivausalueilta on löytynyt samoista yhteyksistä sekä ruukkukaakeleita että renessanssikaakeleita. Ne ovat kuitenkin todennäköisesti peräisin eri uuneista. Uunit on voitu jättää pois käytöstä ja purkaa samanaikaisesti, mikä selittäisi niiden löytymisen samoista yhteyksistä.

Paloista neljä on löytynyt linnan itä- tai kaakkoispuolilta (KS5, KS9, KS41) ja toiset neljä porttitalon yhteydestä (KS60), joka siis sijaitsi linnan ulkopuolella, latokartanon alueelta. Kaikki latokartanon alueelta löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat lasittamattomia. Osa löytöluetteloon kirjatuista porttitalon kaivausten yhteydestä tehdyistä

537 Linnan kaakelilöydöt on luetteloitu ÅM-numeroilla (Ålands museum) kaivausvuosittain. Löytötiedoissa mainitut KS-numerot (Kastelholms Slott) tarkoittavat linnan alueilla eri vuosina tehtyjen kaivausten numerointia. Ks. kuva 57, josta kaivausten sijainti käy ilmi KS-numeroiden mukaan.
538 Carlsson 1993, 13, 69–90.
539 Palamarz 2004, 85–87.
540 Palamarz 2004, 55–56.
541 Carlsson 1993, 72, 90.
542 Palamarz 2004, 92.

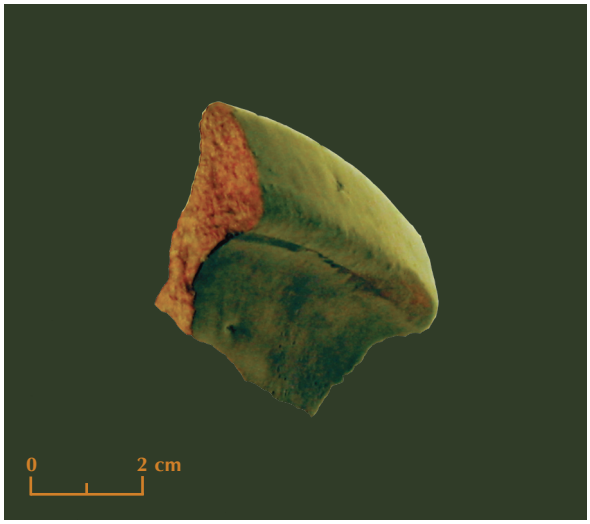

Kuva 58.
Kastelholman linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (ÅM581:333). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakelissa on tummanvihreä lyijylasite.

Fig. 58.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Kastelholm Castle (ÅM581:333). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has dark green lead glaze.

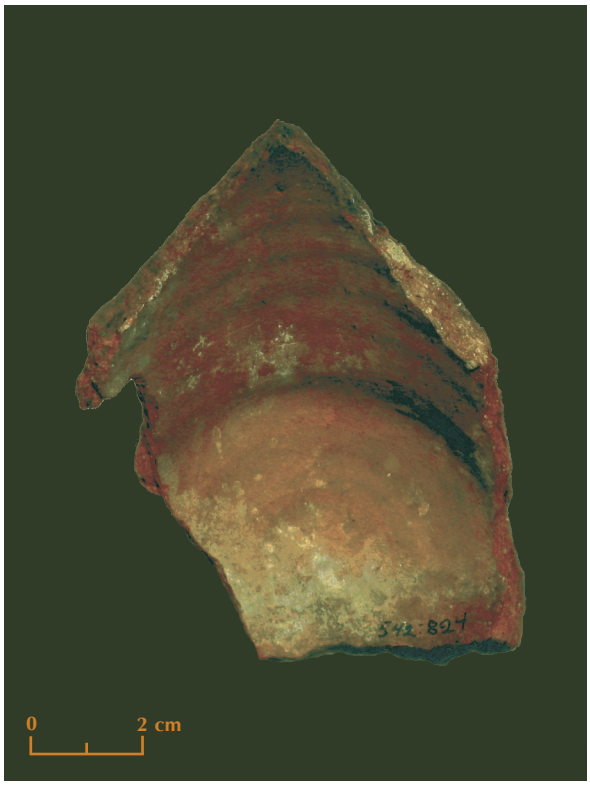

Kuva 59.
Kastelholman linnasta löydetty ruukkukaakelin pohjapala (ÅM542:824). Kaakeli on lasittamaton.

Fig. 59.
Fragment from a vessel tile with a flat round base found from Kastelholm Castle (ÅM542:824). Fragment is unglazed.

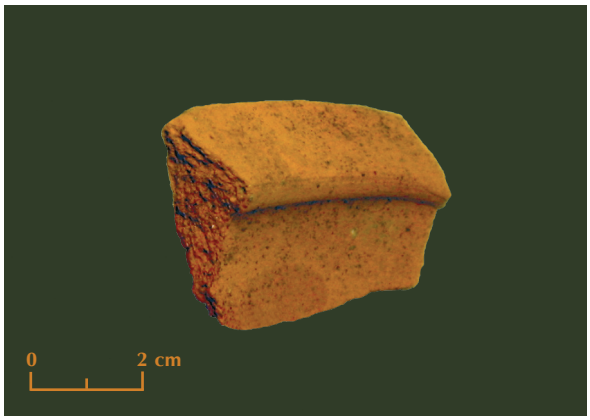

Kuva 60.
Kastelholman linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (ÅM679:800). Reunan poikkileikkaus on harjamaisen ja koukkumaisen välimuoto. Kaakeli on lasittamaton.

Fig. 60.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Kastelholm Castle (ÅM679:800). The cross-section of the rim is between collared with a pronounced ridge and collared. Fragment is unglazed.

löydöistä on luetteloitu ruukkukaakelin paloiksi (pottkakel), vaikka ne ovat peräisin renessanssikaakeleiden kiinnityslistoista. Esittelen ne Kastelholman renessanssikaakeleita käsittelevässä luvussa 8.3.

Mietittäessä kaakeliuunien sijaintia linnassa on jälleen otettava huomioon kaakeliuunien lämmitystapa eli se, että niitä lämmitettiin toisessa huoneessa sijainneen tulisijan kautta. Kaakeliuunin lämmitystavan johdosta paras paikka uunin sijainnille olisi ollut huone, jonka vieressä oli joko porstua, porrashuone tai jonkinlainen eteinen tai käytävä, jota kautta kaakeliuunia olisi voitu lämmittää. Linnan muureja tutkineet rakennusarkeologit eivät ole kuitenkaan seinien aukkoja tutkiessaan huomioineet, että osa niistä on saattanut toimia kaakeliuunin lämmitysaukkoina. Palamarzin käsityksen mukaan linnassa oli aina 1600-luvun lopulle asti lämmityslaitteita vain huoneiden ulkoseinillä, mutta hän ei ole ottanut huomioon varhaisten kaakeliuunien lämmitystapaa seinän aukon kautta.[543]

Linnan pohjakaavan sekä rakennusarkeologisten havaintojen perusteella kaakeliuuni olisi mielestäni voinut sijaita päälinnan Kuuritornin neljännessä kerroksessa, jossa kaakeliuunin lämmitysaukkona olisi saattanut toimia Kuninkaansalin länsiseinällä sijainnut käytävä.[544] Kaakeliuunin lämmitystilana olisi voinut toimia myös eteläsiiven pohjoispuolelle rakennettu eteisrakennus, jolloin kaakeliuuni olisi voinut sijaita päälinnan länsisiiven eteläosassa. Palamarz mainitsee eteläsiiven ulottuneen lännessä aina länsisiiven eteläseinään asti, ja siinä olleen paikan tulisijalle, koska muuten eteläsiiven yläosan seinän ulkopinnalla ei voisi olla jälkiä tulesta. Palamarzin mukaan seinä on toiminut samalla eteisrakennuksen sisäseinänä. Tämä taas sopisi hyvin kaakeliuunin lämmitystapaan.[545] Harjamaisella suun reunalla varustettu vihreälasitteinen ruukkukaakelin pala voisi muotonsa perusteella ajoittua 1500-luvun ensimmäiselle puoliskolle ja liittyä päälinnassa olleeseen kaakeliuuniin.

Kaakeliuunien sijaintia pohdittaessa myös kirjallisissa lähteissä säilyneet maininnat savupiippujen muurauksista ja muista huoneissa tehdyistä korjaustöistä ovat hyödyllisiä. Savupiiput liittyivät tosin yhtä lailla avoimien takkojen yhteyteen, mutta ne voivat antaa viitteitä myös kaakeliuunien sijaintiin. Vuonna 1543 kirjallisissa lähteissä mainitaan Kuuritornin tupien kunnostamisen yhteydessä savupiippujen muuraus ja vuonna 1546 mainitaan Kuuritornissa sijainneen kuninkaansalin korjaus ja sen varustaminen lasi-ikkunoilla.[546]

Esilinnan puolella kaakeliuunin paikkaan viittaa mielestäni Palamarzin kuvaus esilinnan pohjoissiiven kolmannen kerroksen kaakkoiskulmassa sijainneen tulisijan rakenteesta. Palamarzin mukaan paikalle oli muurattu avoin takka vuoden 1619 jälkeen. Sen takana oli kuitenkin alun perin sijainnut itäisen kehämuurin ampumakäytävälle avautunut oviaukko, joka mielestäni voisi viitata myös kaakeliuunin tulipesän aukkoon, jolloin kaakeliuunia olisi lämmitetty esilinnan itäsiiven huoneen kautta.[547]

Kaakeliuunien muuraus Kastelholman linnaan mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäisen kerran 1620-luvulla, kun kerrotaan vuoden 1619 palon jälkeisistä uudelleenrakennustöistä. Kaakeliuuneja mainitaan kuitenkin muuratun ainoastaan linnan ulkopuolelle, latokartanon alueella sijainneisiin puutaloihin. Toinen uuni muurattiin maitotupaan ja toinen pohjoisen puutalon suureen saliin. Kaakeliuunin pystyttäneen

543 Palamarz 2004, 143–144.
544 Ks. tilan kuvauksesta tarkemmin Palamarz 2004, 154.
545 Ks. tilan kuvauksesta tarkemmin Palamarz 2004, 184.
546 Carlsson 1993, 21–24.
547 Ks. tilan kuvauksesta tarkemmin Palamarz 2004, 62, 64, 217–218.

käsityöläisen mainitaan olleen muurarimestarin, eikä savenvalajan.[548] On näin ollen mahdollista, että myös varsinaisen linnan huoneisiin olisi muurattu kaakeliuuneja jo aikaisemminkin juuri muurarimestarien toimesta.

Kirjallisissa lähteissä on säilynyt mainintoja linnan omasta tiiliuunista, jossa on poltettu osa linnan muuraustöihin tarvittavista tiilistä.[549] Samassa uunissa olisi voitu polttaa myös kaakeleita. Eräs mielenkiintoinen yksityiskohta linnan historiassa on lisäksi Kustaa Vaasan vuonna 1543 kirjoittama kirje, jossa hän valitti linnan muurien huonoa kuntoa ja kehotti hakemaan niiden kunnostusta varten tiiliä Turun puretun luostarin rakenteista. Myös vuonna 1544 mainitaan, että Turun luostarista on haettu tiiliä.[550] Kastelholman kaakelit on siis voitu tuoda paikalle alun perin muualla sijainneista uuneista, ehkä jopa Turun dominikaanikonventista.

Linnan rakennushistorian ja käyttöhistorian kannalta tuntuisi todennäköiseltä, että ruukkukaakeliuunit olisivat sijainneet 1500-luvulla päälinnan edustustiloissa. Nämä olisivat todennäköisesti olleet lasitettuja ruukkukaakeliuuneja. Esilinnan tilojen arvon noustessa 1600-luvulla myös sinne olisi voitu tällöin muurata kaakeliuuneja. Ne olisivat voineet olla joko ruukkukaakeliuuneja tai renessanssikaakeliuuneja. Kaakeliuunien pystyttämisestä 1620-luvulla kertovat lähteet mainitsevat kuitenkin kaakeliuuneja pystytetyn ainoastaan latokartanon alueen puutaloihin. Nämä olisivat voineet olla edelleen joko ruukkukaakeliuuneja tai renessanssikaakeliuuneja. On mielestäni todennäköistä, että vaatimattomampiin tiloihin kuten maitotupaan olisi muurattu uuni lasittamattomista ruukkukaakeleista ja edustavammat tilat olisivat saaneet lämmittäjäkseen lasitetun renessanssikaakeliuunin.

6.6. Vesilahden Laukon kartano

Laukon kartano sijaitsee Hämeen läänissä, Pyhäjärven rannalla, lähellä nykyistä Tampereen kaupunkia. Kartanon keskiaikainen kivistä muurattu päärakennus tuhoutui tulipalossa vuonna 1704, jonka jälkeen sen tilalle rakennettiin puinen rakennus. Tämä tuhoutui kansalaissodan aikaisessa tuhopoltossa vuonna 1918. Kartanon nykyinen kivinen päärakennus on valmistunut vuonna 1931. Keskiaikaisesta kartanosta on säilynyt nykypäiviin ainoastaan sen kivinen kellari nykyisen kartanon piha-alueella.[551]

Varhaisin kirjallisissa lähteissä säilynyt maininta Laukosta on peräsin vuodelta 1416. Varsinaiseksi kartanoksi sen on ajateltu muodostuneen 1400-luvun alkupuolella, kun laamanni Jeppe Kurki sai perintönä ja myötäjäisinä omistukseensa tiloja Laukosta. Hän kuului Suomen tuon ajan mahtimiesten joukkoon, ja Kurki-suvusta tuli keskiajalla ja uuden ajan alussa yksi Suomen merkittävimmistä aatelissuvuista. Kartanon rakennuksista ei ole kuitenkaan säilynyt tietoja Jeppe Kurjen ajalta, eikä edes siitä asuiko hän vakituisesti Laukossa. Nykyisen kartanon alueella on kuitenkin täytynyt olla asianmukainen asuinrakennus ainakin 1400-luvun puolivälistä lähtien, koska Jeppe Kurjen seuraajan Klaus Kurjen tiedetään asuneen siellä pysyvästi perheensä kanssa.[552]

548 Palamarz 2004, 55–56.
549 Palamarz 2004, 46.
550 Carlsson 1993, 21–22; Palamarz 2004, 39.
551 Härö 2000, 11.
552 Lagerstam 2000, 15.

Kuva 61.
Vesilahden Laukon kartanon nykyinen päärakennus. Holvattu keskiaikainen kivikellari sijaitsee rakennuksen oikealla puolella.

Fig. 61.
The present main building of Laukko manor in Vesilahti. The medieval vaulted cellar is situated to the right of the building.

Tutkimuksen historiaa ja tulkintoja kartanon vaiheista

Kartanon alueella on tehty arkeologisia kaivauksia 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien, jolloin keskityttiin lähinnä alueen rautakautiseen menneisyyteen. Keskiajalta peräisin olevan kivikellarin tutkimukset ja alueen keskiaikaisen historian selvitys alkoivat vuonna 1989 kartanon omistajan Juhani Lagerstamin ja Museoviraston yhteistyönä.[553] Kartanon pihamaalla tehtiin kaivauksia kymmenen vuoden ajan, joskin kunakin vuonna kaivausten kesto oli vain muutama viikko kerrallaan.[554]

Kaivauksia ja rakennusarkeologisia tutkimuksia johtanut Kari Uotila on ajoittanut kartanon pihapiirissä sijaitsevan kivikellarin rakentamisen 1400–1500-lukujen taitteeseen. Kesän 1997 kaivauksilta löytynyt 80 hopearahaa sisältänyt rahakätkö vahvisti kartanorakennuksen ja sen kellarin olleen olemassa viimeistään vuoden 1510 tienoilla. Kaivausten tavoitteena oli selvittää keskiaikaisen päärakennuksen sijainti, ja kun siitä ei löytynyt merkkejä kartanoa ympäröivältä alueelta, päädyttiin lopulta siihen, että se oli sijainnut kivikellarin yhteydessä. Kivikellari on Uotilan mukaan ollut keskiajalla tornimaisen kivitalon pohjakerros, ja sen päällä ollut rakennus oli ollut kaksikerroksinen. Kellarin päällä oli ollut varsinainen asuinkerros saleineen ja sen päällä makuutilat kamareineen.[555]

Koska kartanosta ei ole jäljellä kuin sen kivinen kellari, ei kartanon maanpäällisten rakenteiden ulkonäöstä tai niiden rakennushistoriasta ole mahdollista tehdä varmoja tulkintoja. Kartanon omistajista ja heidän vaiheistaan säilyneet tiedot auttavat kuitenkin hahmottamaan myös kartanon rakennusvaiheita. Klaus Kurjen jälkeen Laukko siirtyi vuonna 1478 tämän lasten Arvid ja Elina Kurjen yhteisomistukseen. Laukon kivisen päärakennuksen ja sen yhteydessä olleen kellarin rakentaminen ajoittuvat siis juuri Arvid ja Elina Kurjen aikaan 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun.

553 Härö 2000, 12; Uotila 2000a, 31.
554 Uotila 2000a, 31.
555 Uotila 2000a, 38–41; 2000b, 143–144.

Heidän aikuisikänsä saavutukset ja perintönä saama omaisuus viittaavat kartanon kukoistaneen heidän aikanaan. Arvid Kurki suuntautui kirkolliselle uralle ja hänestä tuli Turun katolisen kirkon piispa (1510–1522). Hän opiskeli muun muassa Pariisissa, ja myös myöhempien ulkomaille suuntautuneiden virkamatkojensa ansiosta hänellä on täytynyt olla hyvä käsitys eurooppalaisen ylimystön asuin- ja elintavoista. Piispana ollessaan hänellä oli asuintalo Turussa ja linna Kuusistossa, joten hän ei varsinaisesti asunut Laukossa. Kartanossa asuivat ja sitä hoitivat Elina Kurki sekä hänen ruotsalaissyntyinen puolisonsa Knut Eerikinpoika. Arvid ja Elina Kurjen omaisuutta kasvattivat kartanon lisäksi heidän Ruotsin sukulaisiltaan saamansa suuri perintö sekä virkatehtävistä saadut palkkiot. Erityisesti Arvid Kurjesta tuli piispanvirkansa johdosta yksi Suomen rikkaimmista miehistä.

Laukon omistajia tutkineen Liisa Lagerstamin mukaan Laukossa on täytynyt olla komea, säädynmukaiset vaatimukset täyttänyt asuinrakennus viimeistään vuonna 1509, kun kartanossa juhlittiin Elina Kurjen ja Knut Erikinpojan tyttären häitä. Piispana Arvid Kurjella oli erinomaiset mahdollisuudet tilata ulkomailta rakennusmateriaaleja, ylellisyystavaroita ja ammattitaitoisia käsityöläisiä Laukkoon. Hän oli myös matkustellut laajasti jo ennen piispankauttaan, esimerkiksi diplomaattisissa tehtävissä Liivinmaalla ja Puolassa. Myös Laukon varsinainen isäntä Knut Eerikinpoika matkusteli neuvotteluissa ja juhlissa ulkomailla, ja oli näin ollen hyvin perillä aikakauden viimeisimmästä muodista rakennus- ja esinekulttuurin aloilla.

Arvid Kurki menehtyi vuonna 1522 ruotsalaisten ja tanskalaisten Ruotsin kruunusta käymien valtataistelujen seurauksena. Hänen piispanomaisuutensa päätyi kirkolle, mutta hänen henkilökohtainen omaisuutensa periytyi hänen sisarenpojalleen Juho Knuutinpoika Kurjelle. Juho Knuutinpoika Kurki hallitsi Laukkoa 1530-luvulta 1570-luvulle asti. Viraltaan hän oli kihlakunnantuomari ja laamanni. Hän oli tutustunut jo nuorena ylhäisön rakennus- ja esinekulttuuriin suorittaessaan hovipalvelusta Tukholman kuninkaan linnassa. Laukossa vietettiinkin hänen aikanaan vilkasta seuraelämää, ja ylhäisiin vieraisiin kuului muun muassa Juhana herttua vuonna 1556. Juho Kurjelta Laukko siirtyi hänen pojalleen Knut Juhonpojalle vuonna 1584. Tämän kuoltua vuonna 1598, kartano oli pitkään hänen leskensä Brita Gyltan hallinnassa. 1620-luvulta vuoteen 1652 Laukon isäntä oli edellisten poika Jöns Knutsson Kurck. Hän oli opiskellut oikeustiedettä Saksassa Rostockin yliopistossa ja kierrellyt usean vuoden opintomatkoilla Alankomaissa, Ranskassa ja Englannissa. Hänet nimitettiin vuonna 1626 Turun linnan käskynhaltijaksi ja vuonna 1631 Turun hovioikeuden presidentiksi. Hänestä tehtiin myös 1630-luvulla valtaneuvos.

Ensimmäinen Laukon irtaimistoa ja kartanon sisustusta tarkasti kuvaava kirjallinen lähde on vuodelta 1677 peräisin oleva perinnönjakoa varten tehty inventaario. Päärakennuksessa oli inventaarion mukaan tuolloin sali ja viisi kamaria. Siinä ei mainita kaakeliuuneja, kuten ei muutakaan kiinteää sisustusta, mutta yksi takka inventaariossa mainitaan sen eteen sijoitetun suojalevyn takia. Päärakennuksen tulipalon yhteydessä vuonna 1704 paloivat myös kaikki rakennuksessa tuolloin olleet esineet, huonekalut, kirjat ja taulut.[556]

556 Lagerstam 2000, 15–28.

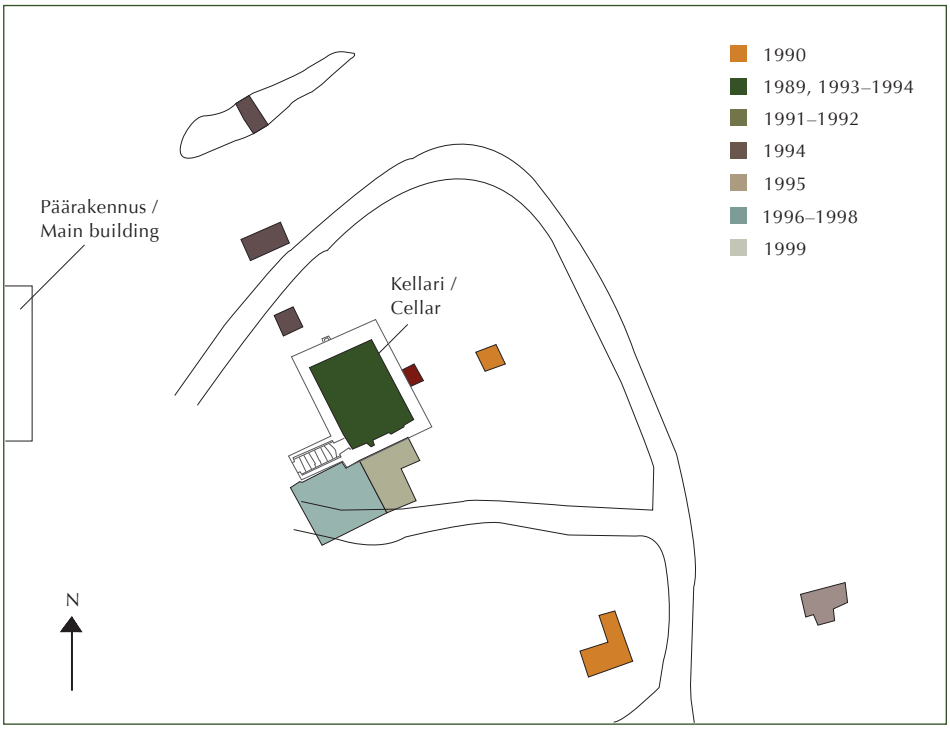

Kuva 62.
Laukon kartanon alueella tehtyjen kaivausten sijaintipaikat vuosina 1989–1999. Vasemmalla kartanon nykyisen päärakennuksen pääty.

Fig. 62.
Excavation areas in the yard of Laukko manor during 1989–1999. On the left in the picture is the gable of the manor's present main building.

Kartanon alueelta löydetyt kaakelit

Kuten edellä kerrottiin, kartanon keskiajan historiaan keskittyneet arkeologiset tutkimukset alkoivat vuonna 1989. Ensimmäisenä kaivauskesänä keskityttiin kartanon pihapiirissä sijaitsevan kivikellarin lattian täytemaakerrosten poistoon, ja niistä löytyikin heti useita ruukkukaakeleiden paloja. Vuosina 1990–1992 kaivauksia tehtiin kartanon piha-alueella päärakennuksen paikallistamiseksi. Vuosina 1993–1994 kaivauksia tehtiin jälleen kivikellarin sisällä ja vuonna 1995 päärakennuksen piha-alueella. Vuodesta 1996 aina vuoteen 1999 asti kaivaukset keskittyivät kivikellarin eteläpuolisen alueen tutkimiseen, mistä paljastui esiin paikoin lähes kahden metrin paksuiset täytemaakerrokset. Alueelta löytyneet rakenteet eivät kuitenkaan antaneet viitteitä siitä, että paikalla olisi ollut muurattu rakennus, vaan rakenteet viittasivat lähinnä puurakennusten kiviperustuksiin. Kellarin eteläpuolen täytemaakerrosten löytöaineisto ajoittui keskiajalta aina 1800-luvulle saakka.[557]

Kartanon alueella suoritetuissa kaivauksissa löytyi yhteensä 77 ruukkukaakelin palaa.[558] Kaikki palat ovat peräisin suuosastaan nelikulmaisista ja pyöreällä tasaisella pohjalevyllä varustetuista ruukkukaakeleista.[559] Kaikki löydetyt kaakelit ovat lasittamattomia, joskin muutamissa paloissa on ulkopinnoilla roiskeita ruskeasta lyijylasitteesta. Lasite on joutunut kaakeleiden pinnoille valmistusvaiheessa, eikä sillä ole koristeellista merkitystä. Se kertoo kuitenkin, että kaakelit on poltettu samanaikaisesti sellaisten kaakeleiden tai astioiden kanssa, joissa oli lasite. Laukon ruukkukaakeleiden lasitteen puute ei siis johdu savenvalajan kykyjen tai raaka-aineiden puutteesta, vaan siitä että kaakeleiden haluttiin tarkoituksellisesti olevan lasittamattomia. Kaikki palat ovat pohjaosastaan koristelemattomia ja niiden saviaines on huokoista. (Kuvat 63–65.)

557 Ks. kaivauksista tarkemmin Uotila 2000a, 30–38 sekä kaivauskertomukset Uotila 1989–1996 ja Uotila & Majantie 1998–1999.
558 Kaakelit on luetteloitu Kansallismuseon päänumeroille (KM-numerot) ja niitä säilytetään deponoituina Laukon kartanossa.
559 Ks. myös Majantie 2000.

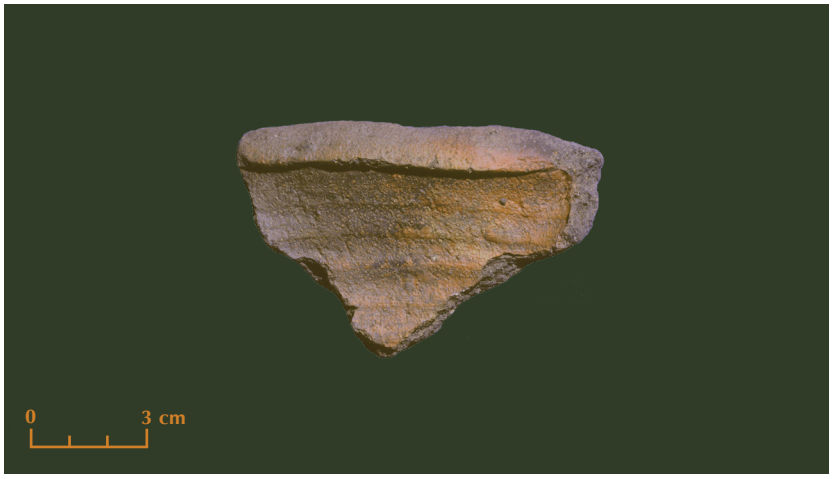

Kuva 63.
Laukon kartanon kaivauksilta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kulmapala (KM98033:262). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja pala on lasittamaton.

Fig. 63.
Fragment from the corner of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Laukko manor (KM98033:262). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment is unglazed.

Kuva 64.
Laukon kartanon kaivauksilta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin paloja (KM99046:593b-i). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palat ovat lasittamattomia.

Fig. 64.
Fragments from a vessel tile with a quadrangular mouth found from Laukko manor (KM99046:593b-i). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments are unglazed.

Kuva 65.
Laukon kartanon kaivauksilta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (KM98033:175, 189). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakeli on lasittamaton.

Fig. 65.
Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Laukko manor (KM98033:175, 189). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments are unglazed.

Laukon ruukkukaakeleiden suunreunan profilointi on harjamainen. Palat edustavat näin ollen muotonsa perusteella 1400-luvun lopulta 1600-luvulle ajoittuvaa ruukkukaakeleiden tyyppiä. Kaakeleiden ajoitus on hankalaa sekä kaakelityypin pitkäikäisyyden että kaakelinpalojen löytöyhteyksien perusteella. Laukon kaakeleiden huokoinen saviaines ja kaakeleiden koko viittaavat niiden ajoittuvan kuitenkin pikemmin 1400- ja 1500-lukujen vaihteeseen kuin 1500- ja 1600-lukujen vaihteeseen. Nuorempien lasittamattomien ruukkukaakeleiden saviaines on nimittäin tavallisesti Laukon kaakeleita huomattavasti tiiviimpää ja hienosekoitteisempaa. Lisäksi 1600-luvulle ajoittuvat lasittamattomat ruukkukaakelit ovat tavallisesti Laukon kaakeleita kookkaampia.

Ruukkukaakeleita löytyi tosin samoista löytöyhteyksistä renessanssikaakeleiden kanssa. Kaivaukset suoritettiin tasokaivauksina, ja kaakeleita löytyi tasaisesti kaikista kerroksista, aivan pohjakerrosta lukuun ottamatta. Myöskään saviainekseltaan ruukkukaakelit eivät eroa löydetyistä renessanssikaakeleiden paloista. Koska Laukon renessanssikaakelit ajoittuvat muotonsa ja koristelunsa perusteella 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun, on sama ajoitus mahdollinen myös ruukkukaakeleiden kohdalla. Kuten edellä on todettu, ovat ruukkukaakeliuunit voineet säilyä käytössä pitkään renessanssikaakeliuunien rinnalla ja ruukkukaakeleita on voitu myös muurata samoihin uuneihin renessanssityylisten levykaakeleiden kanssa.

Ruukkukaakeleita löytyi vuosien 1989–1991, 1993, 1997–1999 kaivauksilta, joita suoritettiin kivikellarin sisäpuolella sekä kellarin pohjois-, itä- ja eteläpuolilta (ks. tarkemmin kuva 62 kaivausalueiden sijainnista). Pääosa (66 %) ruukkukaakeleiden paloista on löydetty paksusta purku- ja rakennusjätekerroksesta holvatun kivikellarin eteläpuolelta. Purkukerroksen löydöt ajoittuvat keskiajalta aina 1800-luvulle saakka[560], eivätkä ne näin ollen anna apua ruukkukaakeleiden tarkempaan ajoitukseen. Samalta alueelta ja samoista kerroksista on löytynyt runsaasti renessanssityylisten levykaakeleiden paloja. Myöskään kellarin sisäpuolelta löydettyjä ruukkukaakeleita ei voida ajoittaa löytöyhteyksiensä perusteella. Palat ovat joutuneet kellariin vasta uunin purkamisen jälkeen, todennäköisesti kellarin lattiaa tasattaessa. Myös kellarissa ruukkukaakeleita löytyi samoista kerroksista renessanssikaakeleiden kanssa.

Laukon ruukkukaakeleiden ajoittuminen joko 1400–1500-lukujen tai 1500–1600-lukujen vaihteeseen sopii yhteen myös kartanon historian kanssa. Ensimmäinen ajankohta ajoittaisi ruukkukaakelit kartanon ensimmäisten rakennusvaiheiden ja suuren kivikellarin rakentamisen aikaan. Toinen ajankohta ajoittaisi ne puolestaan noin sata vuotta myöhemmin tapahtuneen kartanon kunnostuksen yhteyteen.[561] Ruukkukaakeleiden löytymistä samoista yhteyksistä renessanssikaakeleiden kanssa selittää joko se, että molempia kaakelityyppejä on käytetty samassa uunissa tai se, että vanhemman ruukkukaakeliuunin käyttö on jatkunut renessanssikaakeliuunin rinnalla.

Koska Laukon keskiaikaisesta kartanosta ei ole säilynyt maanpäällisiä osia, ei kaakeliuunin sijaintia kartanossa ole mahdollista määritellä. Ruukkukaakelit ovat kuitenkin kuuluneet todennäköisesti yhteen uuniin. Kaakeliuuni on mahdollisesti sijainnut kartanon isännän edustushuoneessa, ehkä lähteissä mainitussa salissa. Toisaalta kaakeliuuni saattoi sijaita myös joissakin mainituissa kamareissa. Kartanossa on voinut olla muitakin lämmityslaitteita, joista antaa viitettä 1670-luvun inventaario, jossa mainitaan takan edustan suojalevy.[562] Kaivauksilta löytyi myös erikoisenmuotoisia tiiliä, jotka olisivat saattaneet liittyä hypokaustiuuniin.[563]

560 Uotila 2000a, 37.
561 Ks. tarkemmin Uotila 2000a, 41; 2000b, 145–146.
562 Lagerstam 2000, 24.
563 Uotila 2000c, 121–122.

Laukon ruukkukaakelit on todennäköisesti tuotu ulkomailta. Keskiajalla ja uuden ajan alussa Suomeen värvättiin lukuisia käsityöläisiä linnojen rakennustöihin, ja on todennäköistä, että myös Laukon kaltaiseen varakkaaseen kartanoon tilattiin sekä käsityöläisiä että valmiita tuotteita ulkomailta.[564] Vaikka ruukkukaakeliuuni oli harvinainen lämmitysjärjestelmä keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa, on sen ajoittuminen Laukossa 1400- ja 1500-lukujen vaihteeseen mahdollinen kartanon omistajien aseman, varallisuuden ja ulkomaille suuntautuneiden matkojen johdosta. Myös piispa Arvid Kurjen yhteys Kuusiston piispanlinnaan, jonka ruukkukaakelit ajoittuvat 1400–1500-lukujen vaihteeseen, puoltaa Laukon ruukkukaakeleiden ajoittumista jo keskiajan puolelle.

6.7. Turun kaupunki

Kaupungin perustamisesta ja kehityksestä

Turun kaupunki sijaitsee Lounais-Suomessa, Aurajoen suussa. Kaupungin synnyn ajoista on säilynyt vain vähän kirjallisia lähteitä, minkä johdosta sen perustamisajankohdasta ja varhaisvaiheista on esitetty erilaisia tulkintoja. 1900-luvun alkupuolella monet tutkijoista olivat sitä mieltä, että Turun kaupunki oli muodostunut Aurajoen itärannalle, nykyisen Unikankareen kummun eli tuomiokirkon ympärille jo 1200-luvun alkupuolella. Kaupungin synnystä 1960–1970-luvuilla kirjoittanut C. J. Gardberg ajoitti sen perustamisajankohdan 1200-luvun jälkipuoliskolle. Hän arveli tuomiokirkon paikalla olleen 1200-luvun puolivälin tienoilla puisen kirkon ja sen vieressä sijainneen saksalaisten kauppiaiden siirtokunnan. Hän yhdisti piispanistuimen siirron Koroisista Unikankareelle saksalaisen siirtokunnan vaikutukseen, jonka takia paikalle syntyi myös kaupunki. Tuomiokirkon rakentaminen alkoi hänen mukaansa vuonna 1286. Gardberg esitti varhaisimman kaupunkiasutuksen ulottuneen vain tuomiokirkon ympäristöön, mistä se olisi levinnyt Suurtorin alueelle ja sen eteläpuolelle Luostarinkortteliin vasta vuoden 1318 jälkeen. Varhaisen kaupunkialueen rajana oli hänen mukaansa Krooppi, jokea kohti virrannut puro, joka kulki suunnilleen nykyisen Uudenmaankadun kohdalla.[565]

Kaupungin perustamisesta viime aikoina kirjoittaneet tutkijat, Markus Hiekkanen ja Aki Pihlman, ovat hylänneet ajatuksen 1200-luvun puoliväliin ajoittuvasta kirkosta sekä saksalaisten kauppiassiirtokunnasta ja ajoittaneet kaupungin perustamisen 1200-luvun lopulle tai aivan 1300-luvun alkuun. Kirjallisten lähteiden perusteella tuomiokirkko vihittiin käyttöönsä vuonna 1300. Uudet tulkinnat pohjautuvat pääasiassa 1980-luvulta lähtien kaupunkialueella tehtyihin arkeologisiin kaivauksiin. Hiekkanen esittää kaupungin perustetun 1280-luvun lopulla tai 1290-luvulla ja sen ulottuneen heti varhaisvaiheessa tuomiokirkolta nykyisen Rettiginrinteen tienoille. Hän esittää kaupungin perustamisen takana olleen sekä Ruotsin kuninkaan, Turun hiippakunnan johdon että dominikaanijärjestön. Pihlman puolestaan ajoittaa kaupungin perustamisen ja voimakkaan kaupunkirakentamisen alun 1300-luvun ensimmäisiin vuosiin perustaen tulkintansa vuosina 2005–2006 tuomiokirkon vieressä suoritettujen arkeologisten kaivausten tuloksiin, joiden mukaan kaupunkirakentamisen varhaisimmat merkit ajoittuivat aivan 1300-luvun alkuun. Rakennusten alta löytyneiden auranjälkien perusteella paikalla viljeltiin vielä 1200-luvun loppupuolella

564 Lagerstam 2000, 17.

565 Gardberg 1969, 5–9, 32–44; 1971, 149–152, 171–176, 203–209, 213–220, 265–275; Ruuth 1909, 1–11. Ks. tutkimushistoriasta tarkemmin esimerkiksi Hiekkanen 2003a, Pihlman 2007a ja Seppänen artikkelissa Niukkanen *et al.* 2009.

peltoja. Myös Pihlmanin mukaan kaupunkialue ulottui 1300-luvun alussa tuomiokirkolta Rettiginrinteelle asti.[566]

Kaupungin kehityksen vaiheista on kirjoittanut myös Liisa Seppänen, joka on erottanut neljä voimakasta kaupunkirakentamisen vaihetta keskiaikaisen kaupungin alueella vuoden 1318 tuhojen eli novgorodilaisten hyökkäyksen jälkeen. Seppänen perustaa tulkintansa sekä arkeologiseen lähdeaineistoon että kirjallisiin lähteisiin ja yhdistää arkeologisen lähdeaineiston aikakauden historiallisiin tapahtumiin. Seppäsen mukaan yksi voimakkaan rakentamisen kausi ajoittuu saksalaisperäisen kuninkaan Albrekt Mecklenburgilaisen aikaan (1364–1389), jolloin kaupunkia laajennettiin lähes joka suuntaan ja kirkon koillispuolelle muodostui Mätäjärven kortteli. Joen länsipuolelle Aninkaisten kortteliin asutus levisi 1300-luvun jälkipuoliskolla. Turun kaupunkitontit olivat Seppäsen mukaan varsin tiiviisti rakennettuja jo 1300-luvun viimeisellä ja 1400-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä, ja käyttöön otettiin tällöin uusia tontteja kaupungin reuna-alueilta. Rakennustoiminta lisääntyi huomattavasti 1400-luvun alussa ja kivi- ja tiilirakentaminen yleistyi, liittyen kaupungin asukasmäärän lisääntymiseen ja varallisuuden kasvuun.[567]

Turku oli Ruotsin valtakunnan itäisen osan hallinnon ja kirkollisen toiminnan keskus, jossa kirkon valtaa edusti tuomiokirkko ja kruunun valtaa jokisuuhun rakennettu linna.[568] Turku oli myös Suomen ulkomaankaupan keskus, ja kaupunkiin asettui asumaan monia ulkomaisia kauppiaita. Erityisesti saksalaiset hansakauppiaat olivat tärkeällä sijalla järjestäytyneen kaupunkiyhdyskunnan muodostumisessa. He toivat mukanaan omat instituutionsa sekä tapansa ja heidän kauttaan myös monet rakennus- ja esinekulttuurin uutuudet saavuttivat Turun. Uusia muotivirtauksia saapui Turkuun myös kruunun ja kirkon rakennushankkeisiin palkattujen ulkomaalaisten käsityöläisten mukana.[569] Kaupungin porvarisyhteisöä tutkinut Mika Kallioinen pitää kaupungin perustamisessa tärkeänä juuri kruunun vaikutusta. Hänen mielestään kirkolla oli kaupunkien perustamiseen pienempi vaikutus, joskin piispanistuimet perustettiin tavallisesti paikkoihin, jotka olivat kaupan kannalta suotuisia. Porvarisyhteisökin sai privilegionsa juuri kruunulta.[570]

Vanhin Turkua koskeva kaupunkioikeudet määrittänyt privilegiokirje on säilynyt vasta Kustaa Vaasan ajalta vuodelta 1525, mutta sen on ajateltu toistaneen aikaisempien privilegiokirjeiden sisältöä. Ensimmäinen maininta kaupungin sinetistä on vuodelta 1309, ja pormestarit ja raatimiehet mainitaan vuonna 1324.[571]

Kaupungin kortteleista ja kaupunkialueiden välisistä eroista

Keskiajalla tietyt alueet kaupungeissa olivat rikkaiden ja tietyt köyhien alueita ja kaupungit jakautuivat erilaisiin kortteleihin. Palovaarallisten ja hajuhaitallisten ammattien edustajien asuinalueet sijaitsivat usein kaupunkien laitamilla, ja kaupunkien rikkaimmat henkilöt asuivat usein kirkon ja päätorien läheisyydessä sekä pääkatujen varsilla. Koska kaupunkien pinta-alat olivat usein pieniä ja korttelit ahtaita, elivät rikkaat ja köyhät monissa Euroopan kaupungeissa kaikesta huolimatta hyvin lähellä toisiaan. Keskiajan ja uuden ajan alun kaupungeissa ei myöskään tehty eroa

566 Hiekkanen 2003a, 46–48; Pihlman 2007a, 4–9; 2007b, 14; 2007c, 7–12.
567 Seppänen artikkelissa Niukkanen *et al.* 2009; Seppänen 2009, 243–246.
568 Drake 2003b, 137–149; Hiekkanen 2003a, 42–49; Kallioinen 2000, 51; Uotila 2003b, 155–157.
569 Gardberg 1971, 220–222, 296, 304, 308; Kallioinen 2003, 5–9.
570 Kallioinen 2000, 48.
571 Gardberg 1969, 44; 1971, 220–222, 282.

Kuva 66.
Turun tuomiokirkko, jonka viereen Turun kaupunki alkoi muodostua 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa.

Fig. 66.
The town of Turku started to develop next to the cathedral at the turn of the 14th century.

asuinalueiden tai kaupallisten ja tuotannollisten keskusten välille, jolloin asuinalueet sijaitsivat samoilla kaduilla kuin kaupat ja työpajat. Monissa kaupungeissa rikkaiden kaupunkilaisten asuinalueet sijaitsivat kaupungin ydinalueella, mutta 1600-luvun alusta lähtien, kun kaupunkien keskustat alkoivat täyttyä, ryhdyttiin rakentamaan uusia hienostuneita kaupunkialueita ahtaiden keskustojen ulkopuolelle.[572]

Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki 1350-luvulta edellytti kaupunkien jakoa neljään kortteliin Suomessa ja Ruotsissa[573], ja myös Turkuun muodostui keskiajan kuluessa neljä korttelia. Tuomiokirkkoa lähinnä sijainnut kortteli oli nimeltään Kirkkokortteli. Sen rajat muodostuivat Suurtorista etelässä, Hämeentiestä idässä, Aurajoesta lännessä ja Piispanpellosta pohjoisessa. Suurtorista etelään sijaitsi Luostarikortteli. Sen toiminnallinen keskus oli pitkänmallinen torialue ja torin toisessa päässä sijainnut raatihuone. Etelässä korttelia rajasi Pyhän Olavin konventti, joka sijaitsi

572 Friedrichs 1995, 6, 30–31; Nicholas 1997b, 76–77, 80.
573 Gardberg 1971, 297; 1981, 29.

nykyisen Kaskenkadun kohdalla. Lännessä kortteli rajoittui Aurajokeen ja idässä Vartiovuoreen. Mätäjärven kortteli sijaitsi Kirkkokorttelin kaakkoispuolella. Se rajoittui idässä Hämeenkatuun ja etelässä Karjakatuun. Korttelin on tulkittu olleen vähävaraisten asuma-alue. Myöhäiskeskiajalla kortteli jakautui kuitenkin kolmeen osaan, ja korttelin tontteja omistivat myös kirkko ja porvarit. Kaupungin porvaristolle kuulunut alue sijaitsi korttelin eteläosassa, tuomiokirkon omistama alue sen länsiosassa ja kaupungille kuulunut alue sen itäosassa. Näistä ensin mainittu oli varakkainta aluetta ja viimeksi mainittu köyhintä. Aurajoen toiselle puolelle, Aninkaisten kortteliin asutus levisi 1300-luvun loppupuolella. Ensimmäinen joen ylitystä helpottava silta rakennettiin vuoden 1414 tienoilla, jota ennen kulku joen yli tapahtui todennäköisesti lautalla. Heti sillasta etelään sijainnut jokivarren asutus oli uuden korttelin arvostetuinta aluetta.[574]

Kadut ja korttelit pysyivät keskiajan jälkeenkin pitkään lähes muuttumattomina, vaikka kaupunkialueet laajenivat. Tonttien omistajat olivat haluttomia muuttamaan kaupunkien kapeakatuista asemakaavaa edes tulipalojen jälkeen, koska se olisi merkinnyt heidän tonttiensa pienenemistä.[575] Turkuun ryhdyttiin kuitenkin suunnittelemaan uutta asemakaavaa kenraalikuvernööri Pietari Brahen (kenraalikuvernöörinä 1637–1640, 1648–1651) aloitteesta 1630-luvulla. Varsinaisen ruutuasemakaavan soveltamisesta kuitenkin luovuttiin pian, ja joen itäisen puolen tontit ja kadut jätettiin pääasiassa ennalleen. Eniten muutoksia kaavailtiin joen länsipuoliseen Aninkaisten kortteliin. Sinne piirrettiin vuoden 1639 suunnitelmissa suoria ja leveitä katuja sekä varattiin tilaa uudelle torille. Korttelin rantatonteille suunniteltiin hienostokaupunginosa, ns. Herrainkulma, josta varattiin tontteja muun muassa itse Brahelle, hovioikeuden presidentti Jöns Kurjelle (Laukon kartanon omistaja) sekä aatelisille, pormestareille ja raatimiehille. Suuri osa suunnitelmista jäi paperille, mutta joitakin uudistuksia toteutettiin ilmeisesti 1640-luvulla, koska monet kaupunkilaiset valittivat vuoden 1650 valtiopäivillä uudistusten aiheuttamista vahingoista. Valituksista kuvastuu huoli kivirakennusten purkamisesta suunnitelmia toteutettaessa. Uudistuksissa edettiin tämän jälkeen ilmeisesti varovasti, ja vain muutamia katuja oikaistiin ja uusia rakennettiin. Vuoden 1656 tulipalon jälkeen, joka tuhosi lähes koko kaupungin, kivitalot rakennettiin uudelleen vanhoille paikoilleen. Kaupunki paloi jälleen vuosina 1678 ja 1681, mutta edelleenkään ei vanhaa asemakaavaa muutettu.[576]

Ensimmäinen Turun asemakaavaa kuvaava kartta on peräisin vuodelta 1634. Siihen on piirretty vain kadut ja korttelit, mutta ei tonttien rajoja tai rakennuksia. Ensimmäinen kartta, johon on merkitty myös tontit ja rakennukset on peräisin vuodelta 1743. Vasta vuodelta 1756 peräisin olevasta kartasta saadaan ensimmäistä kertaa tarkkaa tietoa tonttien omistajista, koska kartan liitteenä on tonttien omistajaluettelo.[577]

Rakennuksista ja asukkaista

Kaupungeissa oli kirkollisia rakennuksia, hallintoon liittyviä julkisia rakennuksia sekä yksityisiä taloja, kauppoja ja työpajoja. Useat Pohjois-Euroopan kaupunkien talot olivat puisia 1200-luvulle asti, mutta 1300-luvulla talot rakennettiin yhä useammin kivestä ja tiilestä. Ne olivat tavallisesti 4–5 kerroksisia ja ne sijaitsivat vieri

574 Gardberg 1969, 24, 38–42; 1971, 265–275, 297; Nikula 1987, 91–108; Kuujo 1981, 196–200.
575 Friedrichs 1995, 27.
576 Ranta 1975, 29–39.
577 Kostet 1986, 20–31.

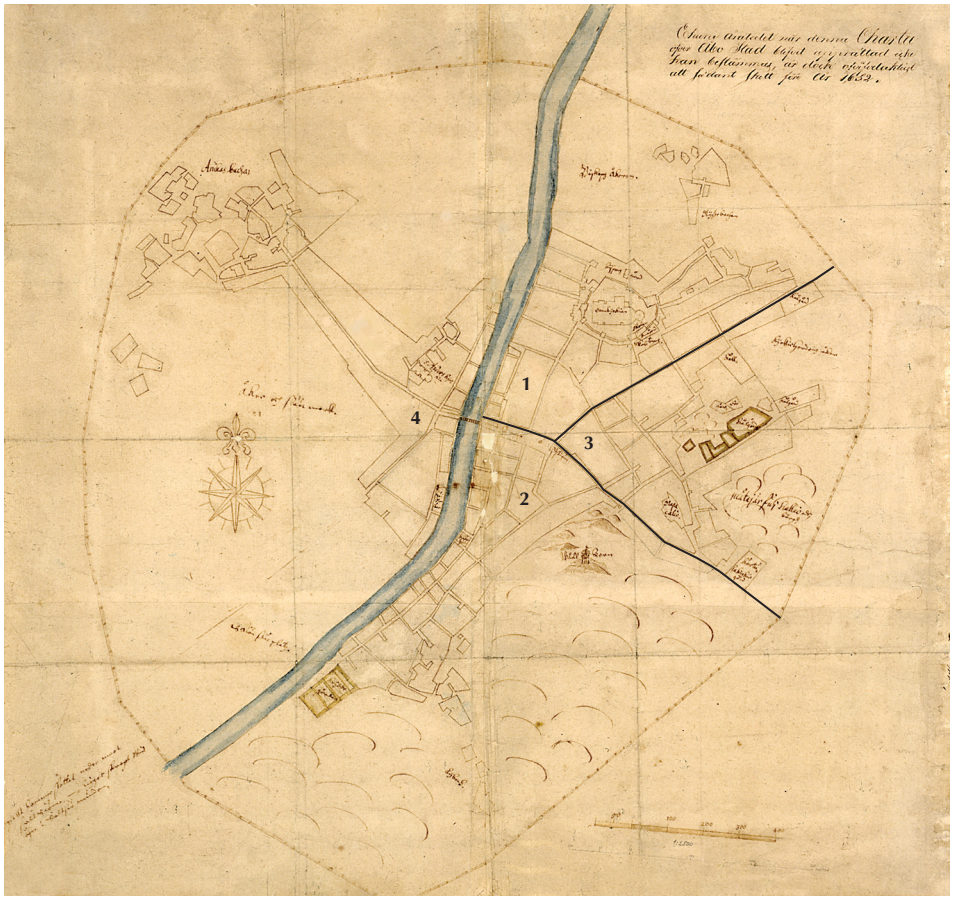

Kuva 67. Vuodelta 1634 peräisin oleva Turun vanhin kartta, johon on merkitty keskiaikaiset kaupunkikorttelit: 1. Kirkkokortteli, 2. Luostarikortteli, 3. Mätäjärven kortteli, 4. Aninkaisten kortteli.

Fig. 67. Oldest map of Turku, drawn in 1634. The four medieval districts in Turku are marked in the map: 1. Cathedral Quarter, 2. Convent Quarter, 3. Mätäjärvi Quarter, 4. Aninkainen Quarter.

vieressä kapeiden katujen varsilla. Niiden kellarit toimivat tavallisesti varastoina ja kauppoina. Niiden alin kerros oli varattu työpajalle sekä keittiölle ja ylemmissä kerroksissa olivat asuin- ja nukkumatilat. Vintit olivat varastotiloja sekä palvelusväen ja oppipoikien nukkumatiloja. Niitä myös vuokrattiin.[578]

Turkua koskevissa kirjallisissa lähteissä on lukuisia mainintoja tonteista, taloista ja maa-alueista, mutta niiden sijainti kuvaillaan tavallisesti vain kadun tarkkuudella tai jonkun aikakauden tunnetun talon mukaan.[579] Tämän vuoksi kaivauksilta löydettyjä rakennusten jäännöksiä on usein vaikea yhdistää lähteissä mainittuihin taloihin. Turussa on säilynyt vain kaksi maanpäällistä keskiaikaista rakennusta: tuomiokirkko ja Turun linna.[580] Syynä talojen vähäiseen säilymiseen ovat monet tulipalot. Keskiajalla kaupunki paloi ainakin seitsemän kertaa ja uudella ajalla 22 kertaa.[581] Vuoden 1546 palon tuhot olivat niin kattavat, että Kustaa Vaasa jopa ehdotti kaupungin siirtoa toiseen paikkaan. Vuoden 1711 palossa tuhoutui noin 150 rakennusta. Kaupunki koki kovia myös venäläisten miehityksen eli isonvihan aikana vuosina 1713–1721, minkä jälkeen kaupungissa oli useita autiotontteja. Kaupunki tuhoutui lähes kokonaan vuoden 1827 suurpalossa, ja sen jälkeisessä asemakaavauudistuksessa

578 Friedrichs 1995, 33–35; Nicholas 1997b, 326.
579 Kostet 1986, 58–61.
580 Kostet 1986, 31; Kuujo 1981, 10; Pihlman 1986, 70, 187.
581 Dahlström 1929, 265–266.

keskiaikainen katuverkosto jäi lopullisesti uuden ruutuasemakaavan alle.[582] Palojen jälkeen käyttökelpoisia rakennusmateriaaleja voitiin siirtää kauas alkuperäisiltä sijaintipaikoiltaan ja esimerkiksi vuoden 1711 palon jälkeen on venäläisten mainittu purkaneen palaneen piispantalon ja lähettäneen sen tiiliä Pietariin.[583]

Keskiaikaisen Turun varhaisimmat talot olivat valtaosaltaan puisia. Kiveä ja tiiltä käytettiin aluksi vain kirkon ja julkisten rakennusten materiaalina. Yksityisten henkilöiden rakentamat kivitalot keskittyivät Kirkko- ja Luostarikortteliin.[584] Vanhimmat keskiaikaisen Turun kivitaloista ajoittuvat niitä tutkineen Kari Uotilan mukaan 1300-luvulle, ja 1400-luvun alkupuoli oli hänen mukaansa voimakkaan kivirakentamisen aikaa.[585] Keskiajan puurakennuksista on säilynyt ainoastaan alimpia hirsikertoja, nurkkakiviä, kiviperustoja sekä tulisijojen jäännöksiä. Puutalot olivat todennäköisesti yksikerroksisia. Myös keskiajan ja uuden ajan alun kivitaloista on säilynyt ainoastaan niiden alimmat osat. Jos talossa oli kellari, on se usein täytetty ja peitetty maalla rakennuksen hylkäämisen jälkeen. Kellarittomissa taloissa ovat tavallisemmin säilyneet ainoastaan kiviperustukset ja parhaimmillaan hieman ensimmäisen kerroksen seinää ja lattiaa.[586] Uotilan mukaan Turussa on keskiajalta lähtien ollut ainakin kaksikerroksisia kivitaloja, joiden alla oli usein lisäksi kellaritila. Vanhimmat kirjallisissa lähteissä mainitut tiedot kivitaloista ajoittuvat 1400-luvun alkupuolelle.[587]

Keskiajalla suuri osa kaupunkien julkisista rakennuksista oli kirkollisia. Maallisia julkisia rakennuksia olivat raatihuone, vaakahuoneet, kiltatalot ja kokoontumistilat.[588] Arkeologisilla kaivauksilla julkisten ja yksityisten rakennusten erottaminen toisistaan ei ole aina yksinkertaista niistä jäljelle jääneiden rakenteiden tai niiden yhteydestä löydetyn esineistönkään avulla. Tunnistamista vaikeuttaa myös se, että samat rakennukset saattoivat olla sekä julkisessa että yksityisessä käytössä. Niiden omistussuhteet saattoivat lisäksi muuttua. Vaikka rakennuksia ei voitaisikaan yhdistää tiettyihin henkilöihin, kuvastavat ne usein asukkaansa etnistä taustaa, varallisuutta, asemaa ja arvostuksia. Varallisuutta osoitettiin rakennuksen koolla, muodolla ja materiaaleilla. Uudet tekniikat ja materiaalit kuvastavat puolestaan usein ulkopuolista vaikutusta ja etnisyyttä.[589]

Turun keskiaikaisten talojen lukumäärästä ei ole säilynyt tietoja, mutta vuodelta 1609 säilyneen luettelon mukaan Turussa oli tuolloin 552 taloa. Niistä 150 sijaitsi Kirkkokorttelissa, 128 Luostarikorttelissa, 88 Mätäjärven korttelissa ja 186 Aninkaisten korttelissa.[590] Suuren osan kaupungin tonteista, rakennuksista ja maa-alueista omisti keskiajalla kirkko. Myös dominikaanikonventilla oli hallussaan laajoja maa-alueita. Suuri osa kirkon omistamista tonteista sijaitsi Kirkkokorttelissa, ja seuraavaksi eniten niitä oli Luostarikorttelissa.[591] Reformaation jälkeen kirkon omistamat tontit siirtyivät kruunulle ja niitä myytiin kaupungin porvareille.[592]

Turun asukkaista ja heidän elämästään säilyneet kirjalliset lähteet ovat lähinnä oikeuden käyttöön, kaupankäyntiin ja kirkollisiin asioihin liittyneitä asiakirjoja.

582 Kostet 1986, 16–17; Nikula 1970, 30–31; 1987, 87–89.
583 Nikula 1970, 7.
584 Seppänen 2003, 94–96; Seppänen artikkelissa Niukkanen *et al*. 2009.
585 Uotila 2003a, 121–122, 131; 2007, 18–27.
586 Seppänen 2003, 91, 99; Seppänen artikkelissa Niukkanen *et al*. 2009.
587 Uotila 2003a, 122, 127.
588 Friedrichs 1995, 34–35.
589 Seppänen 2003, 97–100.
590 Ranta 1975, 81–82.
591 Kuujo 1981, 188–193.
592 Nikula 1987, 91–108.

Kaupungin raadin, kauppiaiden ja Turun linnanpäällikön muualle lähettämiä kirjeitä on kuitenkin säilynyt Suomen ulkopuolella, erityisesti Tallinnan, Danzigin, Lyypekin ja Tukholman arkistoissa.[593] Ne kertovat kuitenkin vain vähän kaupunkilaisten tavallisesta elämästä ja heidän esineellisestä kulttuuristaan. Useat Turkuun asettuneet kauppiassuvut olivat nimiensä perusteella lähtöisin Saksasta. Monilla oli sukulaisia Tallinnassa, Tukholmassa ja Saksan kaupungeissa, joiden asiakirjoista löytyy tietoja sukulaisten perinnönjaoista. Suuri osa saksalaisista kauppiaista oli lähtöisin Reinin ja Westfalenin seuduilta, mutta matkan välietappeina toimivat usein Lyypekki, Tallinna ja Tukholma. Suomalaisten nimien erottaminen lähteistä on kuitenkin vaikeaa, koska kirjurit olivat usein ruotsinkielisiä, ja suomalaisperäisten porvareiden nimet ovat kääntyneet kirjoitetussa muodossa ruotsalaistyylisiksi.[594] Turun porvariyhteisöä tutkineen Mika Kallioisen mukaan 1300-luvulla lähteissä esiintyvistä nimistä 51 on saksalaisperäisiä ja 21 kotimaisia. Saksalaisten nimien määrä väheni 1400-luvulla, ja erityisesti 1500-luvulla kotimaisten porvareiden määrä kasvoi selvästi.[595]

Nimistön perusteella suuri osa Turun valtaporvaristosta oli vielä 1600-luvun alussakin saksalaista. Yhtenä syynä saksalaisten kauppiaiden vilkkaaseen muuttoon Pohjoismaiden kaupunkeihin aina vuosisadan puoliväliin asti oli 30-vuotinen sota. Myös Englannista ja Hollannista muutti porvareita Turkuun 1600-luvulla. Pikkuporvarit olivat sitä vastoin lähes poikkeuksetta kotimaisia. Kruunun, kirkon ja kaupungin johtavat virkamiehet, valtaporvaristo sekä Akatemian väki asuivat 1600-luvulla pääasiassa Kirkko- ja Luostarikorttelissa, sekä uudessa Herrainkulmassa Aninkaisten korttelissa. Pikkuporvareita ja käsityöläisiä asui etenkin Aninkaisten korttelissa ja Mätäjärven korttelissa.[596]

Kaupungissa vakituisesti asuvan porvariston lisäksi Turussa oli lukuisia tilapäisesti kaupungissa asuneita kestejä sekä monenlaisia porvareiden apulaisia, pakkaajia, kantajia, satamatyöläisiä, palvelusväkeä ja laivamiehiä. Myös tuomiokirkon ja luostarin hengelliseen säätyyn kuuluvat papit ja munkit sekä tuomiokapitulin henkilökunta asuivat kaupungissa. Kaupungissa asui lisäksi aatelisia ja 1500-luvulla erilaisten virkamiesten määrä lisääntyi. Kallioinen on arvioinut Turussa olleen keskiajan lopussa noin 1500 asukasta ja vuoden 1571 tienoilla noin 2000 asukasta.[597]

Arkeologisen tutkimuksen historiasta

Turun kaupunkialueella on suoritettu arkeologisia kaivauksia 1800-luvun lopulta lähtien. Kaupungin historiallinen museo perustettiin vuonna 1881, ja alusta lähtien yksi sen toiminnan tavoitteista oli kaupungin historian tutkiminen. Museon nimi muuttui vuonna 1981 Turun maakuntamuseoksi.[598] Kaivaukset jäivät kuitenkin ennen 1980-lukua henkilökunnan ja järjestäytyneen kaivaustoiminnan puutteen takia lähinnä maansiirtotöiden seuraamiseksi ja rakenteiden dokumentoinniksi. Löydöistä otettiin talteen vain osa, usein näyttävimmät esineet. 1980-luvulta lähtien kaivausten suorittaminen on järjestäytynyt, dokumentointimenetelmät ovat kehittyneet ja rakenteiden dokumentoinnista on siirrytty myös esineiden tutkimiseen. Erityisesti 1990-luku ja 2000-luvun alku ovat olleet suurten kaupunkiarkeologisten tutkimusten

593 Kallioinen 2000, 25–27, 193–194; Kuujo 1981, 10–12.
594 Gardberg 1971, 282–287; Kallioinen 2000, 103–109; Kuujo 1981, 83–94.
595 Kallioinen 2000, 137–140.
596 Ranta 1975, 161–166, 185–191.
597 Kallioinen 2000, 49, 52–57.
598 Drake 1984, 92–101.

aikaa, ja arkeologisen lähdeaineiston määrä on kasvanut tänä aikana sekä lisääntyneiden systemaattisten kaivausten että aikaisempaa paremman dokumentoinnin ansioista.[599]

Löytöjen systemaattisempi talteenotto 1980-luvulta lähtien näkyy myös tässä tutkimusaineistossa. Tämä on havaittavissa erityisesti ruukkukaakeleiden kohdalla, jotka ovat tavallisen saviastian palan näköisinä usein jääneet varhaisemmissa kaivauksissa ottamatta talteen, mutta joita on löytynyt runsaasti uudemmilta kaivauksilta.

Kaivausten kaakelit

Turun kaupungin alueelta on löytynyt yhteensä 146 ruukkukaakelin palaa. Ne muodostavat 43 % koko tutkimuksen ruukkukaakeliaineistosta.[600] Kaakeleita on löytynyt kaupungin kaikkien keskiaikaisten kortteleiden alueilta. Seuraavissa luvuissa esittelen löydetyt ruukkukaakeleiden palat edellä mainitun korttelijaon mukaisesti. Kirkkokorttelista on löytynyt 47 ruukkukaakelin palaa (32 %), Luostarikorttelista 49 palaa (34 %), Mätäjärven korttelista 19 palaa (13 %) ja Aninkaisten korttelista 31 palaa (21 %). Löydettyjen ruukkukaakeleiden palojen määrät eivät luonnollisesti ole suoraan verrannollisia keskenään, vaan ne kuvastavat lähinnä arkeologisten kaivausten määrää ja kaivausalueiden laajuutta kussakin kohteessa. Kaivausten painottuminen tietyille alueille heikentää mahdollisuutta vertailla kaakeliuunien yleisyyttä eri kaupunkialueiden kesken.

Taulukko 4. **Turun kaupungista löydettyjen ruukkukaakeleiden palojen määrät kortteleittain.**
Diagram 4. **The amounts of vessel tile fragments found from each of the town quarters in Turku.**

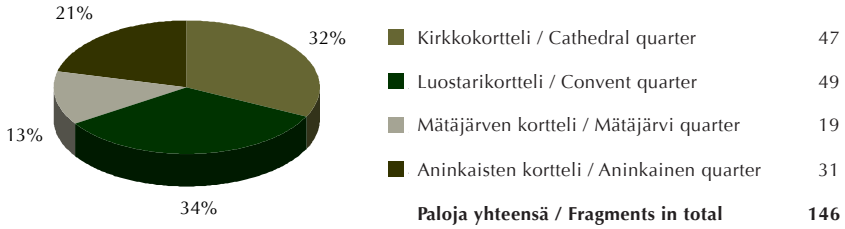

599 Pihlman 2003a, 69–70; 2003c, 16–17; 2007c, 6–7; Taavitsainen 2003, 11–16. Ks. 1980-luvulle asti suoritetuista kaivauksista Pihlman 1986, 71–119. Kaivauksia kaupunkialueella ovat suorittaneet tämän jälkeen Turun maakuntamuseon lisäksi Aboa Vetus & Ars Nova -museo, Museovirasto ja Muuritutkimus Ky. Ks. tarkemmin Pihlman 2003c, 16–17.

600 Turun maakuntamuseon suorittamilla kaivauksilla löydetyt kaakelit on luetteloitu Turun maakuntamuseon maalöytöluetteloon (TMM-numerot) ja niitä säilytetään museon maalöytövarastossa. Museoviraston suorittamilla kaivauksilla löydetyt kaakelit on puolestaan kirjattu Kansallismuseon päänumerolle (KM-numerot) ja niitä säilytetään pääasiassa Orimattilassa. Myös Aboa Vetus & Ars Nova -museon eli ns. Rettigin tontin kaivauksilta löydetyt kaakelit on luetteloitu vuodesta 1994 lähtien Kansallismuseon päänumerolle (KM-numerot), mutta löydöt on deponoitu Aboa Vetus & Ars Nova -museoon. Samoin kuin Turun linnan löytöjen kohdalla kävin läpi kaikki kaakeleiksi kirjatut löydöt ja valikoin niistä tutkimukseni aikarajoihin ajoittuvat ja määritelmiin sopivat palat. Orimattilan keskusvarastossa säilytettäviä kaakeleiden paloja, jotka on virheellisesti luetteloitu keramiikka-astioiksi, en kuitenkaan voinut käydä läpi tämän tutkimuksen puitteissa. Turun maakuntamuseon löytövarastossa kävin läpi myös keramiikka-astioiksi luokiteltuja löytöjä.

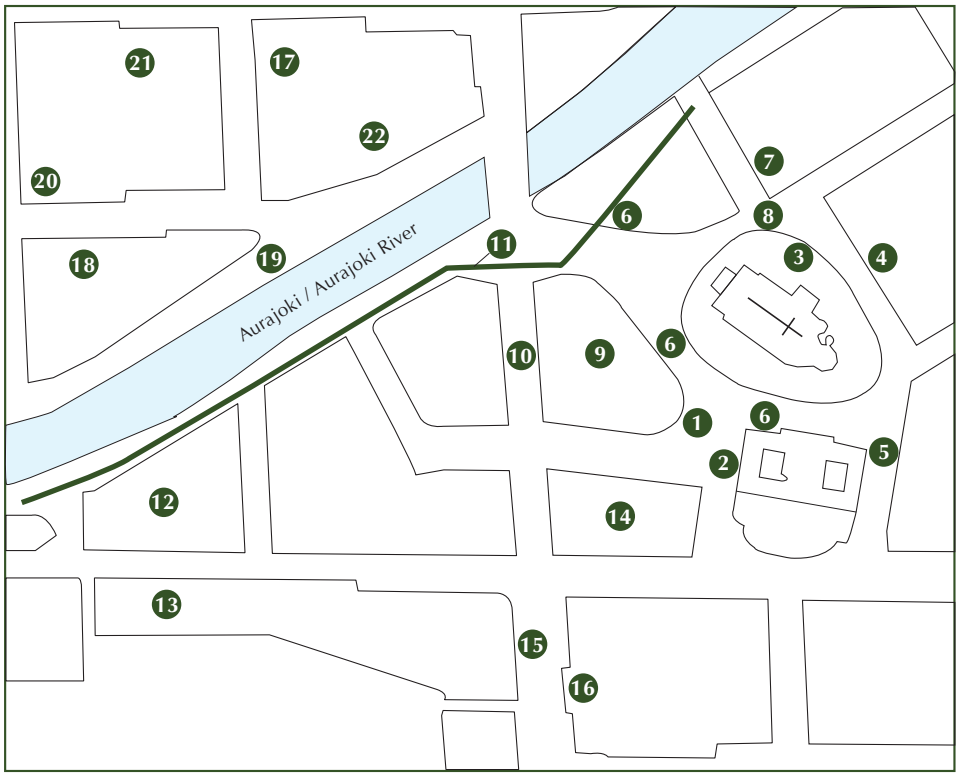

Kuva 68. **Turun kaupungin alueella tehdyt arkeologiset kaivaukset, joiden yhteydestä on löytynyt 1400-luvulta 1600-luvun alkuun ajoittuvia kaakeleita. Sulkeisiin on merkitty kaivausten päänumero ja kaivausvuosi.**

Fig. 68. **Archaeological excavation areas in Turku from which stove tiles dating from the beginning of the 15th century to the beginning of the 17th century have been found. Excavation years and catalogue numbers of the excavations are marked in brackets.**

1. Akatemiankatu (TMM19404, 1985), 2. Akatemiankatu – Akatemianpuisto (TMM18667, 1980), 3. Tuomiokirkkokatu, kirkonmuurin kellari / cellar in the church wall (TMM18335, 1977), 4. Tuomiokirkkokatu 2–4 (TMM18068, 1976), 5. Tuomiokirkkokatu 6–8 (TMM18338, 1977), 6. Tuomiokirkontori site (TMM22367, 2005–2006), 7. Tryckerihusetin tontti / Tryckerihuset building site (TMM22421, 2006), 8. Piispankatu 19 (TMM17193, 1971) 9. Brahenpuisto site (TMM21517, 2008), 10. Uudenmaankatu 2 – Tuomiokirkkosilta (TMM16195, 1963), 11. Itäinen Rantakatu (TMM14681, 1953), 12. Aboa Vetus & Ars Nova -museo/museum (KM95032, 1994), 13. Rettiginrinne site (TMM22196, 2000–2001), 14. Åbo Akademin päärakennuksen tontti / Åbo Akademi University's main building (TMM21816, 1998), 15. Uudenmaankatu 4–6 (TMM14885 & TMM17294, 1954 & 1970), 16. Uudenmaankatu 6 (TMM20671, 1988), 17. Eerikinkatu, Julinin tontti / Julin building site (TMM18237, 1975), 18. Kaupunginkirjaston tontti / Turku Public Library's main library (TMM22237, 2003–2004), 19. Länsilaituri site (TMM22477, 2007–2008), 20. Österbladin tontti / Österblad site (KM99081, 1999), 21. Eerikinkatu 6b (TMM16591, 1966), 22. Kirkkopiha site (TMM22214, 2002).

Kirkkokortteli

Keskiaikaisen Kirkkokorttelin alueella suoritetuista kaivauksista on löytynyt 47 ruukkukaakelin palaa. Ne ovat peräisin seitsemän eri kaivauksen aineistoista (sulkeissa kaivausten päänumerot ja kaivausvuodet):

Brahenpuisto (TMM21517, 2008): 6 palaa
Akatemiankatu (TMM19404, 1985): 2 palaa
Piispankatu 19 (TMM17193, 1971): 1 pala
Tryckerihuset (TMM22421, 2006): 3 palaa
Tuomiokirkkokatu 6–8 (TMM18338, 1977): 1 pala
Tuomiokirkkokatu, kirkonmuurin kellari (TMM18335, 1977): 6 palaa
Tuomiokirkontori (TMM22367, 2005–2006): 28 palaa

Suurin osa ruukkukaakeleiden paloista (60 %) on löytynyt vuosina 2005–2006 tuomiokirkon etelä- ja länsipuolella suoritetuista Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen kaivauksista. Palojen määrä kertoo toisaalta kaivausalueen koosta, mutta toisaalta myös kaakeliuunien todellisesta sijainnista kaupungissa. On nimittäin todennäköistä, että varhaisia kaakeliuuneja on rakennettu juuri tuomiokirkon lähellä sijainneisiin kirkollisiin ja julkisiin rakennuksiin sekä varakkaiden porvareiden yksityistaloihin. Tuomiokirkontorin kaivaukset suoritettiin lisäksi tutkimuskaivauksina, mikä mahdollisti alueiden tutkimisen aivan pohjasaveen asti, kun taas pääosa muista korttelin kaivauksista on ollut pelastuskaivauksia, joissa alueet on tutkittu vain tiettyihin teknisiin syvyyksiin asti.[601]

Tuomiokirkontorin kaivauksilta löytyi usealla eri suunreunamuodolla varustettuja ruukkukaakeleita. Kaikki palat ovat kuitenkin peräisin suuosastaan nelikulmaisista ja tasaisella pyöreällä pohjalla varustetuista kaakeleista. Osassa kaakeleista on suora eli profiloimaton reuna, osassa harjamainen reuna ja osassa koukkumainen reuna. Niissä on mahdollista erottaa ainakin kolmeen eri uuniin kuuluneiden kaakeleiden paloja. Tämä ero voidaan tehdä sekä kaakeleiden muodon että alueen stratigrafiaan perustuen. Tällä tarkoitan sitä, että vaikka kaakeliuunissa saattoi olla sekä lasitettuja että lasittamattomia kaakeleita, oli kaakeleiden koko ja niiden suunreunan profilointi todennäköisesti yhdenmukainen samaan uuniin kuuluneissa kaakeleissa. Reunamuodoiltaan ja kooltaan toisistaan poikkeavat kaakelit olivat siis todennäköisesti eri savenvalajien valmistamia, ja ne olivat todennäköisesti myös sijainneet eri uuneissa. Stratigrafiaan perustuvalla kaakeliuunien määrän arvioinnilla tarkoitan sitä, että vaikka vanhoja kaakeleita saattoi kulkeutua nuorempiin kerroksiin maansiirtojen seurauksena, ovat eri reunamuodoilla varustetut eri tyypin ruukkukaakelit, jotka ovat löytyneet yli sata vuotta toisistaan poikkeavista löytökonteksteista, todennäköisesti myös peräisin eri uuneista. Tuomiokirkontorin ruukkukaakeleiden paloista 20 ajoittuu varmasti noin vuosien 1400–1500 välille ja loput kahdeksan noin 1500-luvun alkupuolelta 1600-luvun alkupuolelle. Osa maayksiköistä oli sekoittuneita ja niissä oli löytöjä 1500-luvulta aina 1700-luvulle. Näissä tapauksissa kaakeleiden muoto toimi niiden löytöyhteyttä tarkempana ajoituskriteerinä. Osa maayksiköistä oli kuitenkin mahdollista ajoittaa hyvinkin tarkkaan sekä löytöjen että dendrokronologisten ajoitusten perusteella. (Kuvat 69–70.)

Vanhimmat Tuomiokirkontorin kaivauksilta löytyneet kaakelit ajoittuvat dendrokronologisten ajoitusten perusteella 1400-luvun alkupuoliskolle. Ne ovat samalla vanhimmat todisteet kaakeliuunien käyttöönotosta Suomessa. Kaakelit löytyivät tuomiokirkon ja Vanhan Akatemiantalon väliseltä kaivausalueelta, jossa sijaitsi maapäällysteinen tori 1400-luvun puolivälistä 1500-luvulle. Osa paloista löytyi torikerrosten alta, stratigrafisesti 1400-luvun alkupuoliskolle ajoittuvista yksiköistä (TMM22367:KA1678:001 ja TMM22367:KA1685:001). Pääosa paloista löytyi torin kuivikekerroksista, jotka voitiin ajoittaa torin poikki kulkeneen käytävän reunahirren avulla 1400-luvun toiselle puoliskolle. Kaakelinpalat voivat kuitenkin ajoittua jo 1400-luvun alkuun, koska palat löytyivät torille kuivikkeeksi tuodusta

601 Ks. esim. Ainasoja *et al.* 2007; Brusila & Lepokorpi 1977a; 1977b. Ks. Tuomiokirkontorin kaivauksista tarkemmin Pihlman 2007b; Ratilainen 2007; Saloranta 2007.

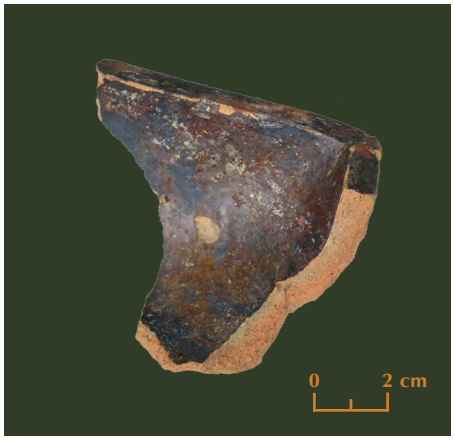

Kuva 69.

Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytynyt suuosastaan nelikulmainen, tasaisella pyöreällä pohjalla varustettu ruukkukaakelin pala (TMM22367:KA1034:002). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja kaakelissa on ruskea lyijylasite.

Fig. 69.

Fragment of a vessel tile with a quadrangular mouth and a flat round base found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367: KA1034:002). The cross-section of the rim is simple and the fragment has brown lead glaze.

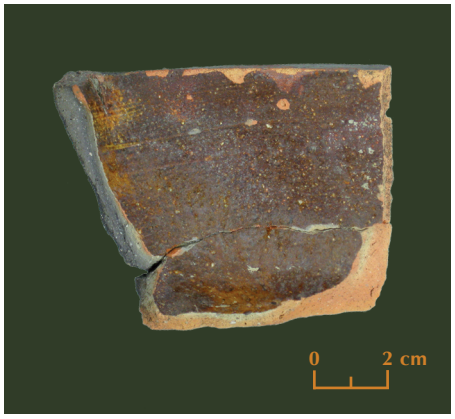

Kuva 70.

Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneitä suuosastaan nelikulmaisen, tasaisella pyöreällä pohjalla varustetun ruukkukaakelin paloja (TMM22367:KA1034:004). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja kaakelissa on ruskea lyijylasite.

Fig. 70.

Fragments of a vessel tile with a quadrangular mouth and a flat round base found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367: KA1034:004). The cross-section of the rim is simple and the fragments have brown lead glaze.

maasta.[602] Maa saattoi siis olla peräisin torin käyttöaikaa paljon varhaisemmasta purkujätekasasta, ja myös kaakelit olivat luonnollisesti olleet jonkin aikaa käytössä ennen jätteiksi muuttumistaan. Olen ajoittanut kaakelit tutkimuksen liitteenä olevassa kaakeliluettelossa joko vuosien 1400–1450 tai 1450–1500 välisille ajoille. Torilta löydetyt kaakeleiden palat ovat siis ns. tertiäärisiä löytöjä, jotka ovat joutuneet paikalle myöhemmän maansiirron yhteydessä. Ne eivät siis liity funktionaalisesti, ajallisesti tai paikallisesti torin käyttöön. On näin ollen vaikea arvioida milloin kaakeliuuni, johon ne ovat kuuluneet, oli pystytetty. Palat ovat kuuluneet mataliin nelikulmaisella suuaukolla varustettuihin ruukkukaakeleihin, joissa on tasainen pyöreä pohja ja joiden suunreunan poikkileikkaus on suora. Vastaavanlaisia ruukkukaakeleiden paloja on löydetty esimerkiksi Tallinnasta, jossa ne on ajoitettu 1300-luvun lopulle tai 1400-luvun alkuun.[603]

Tuomiokirkontorin kaivauksilta löytyi myös kahden ruukkukaakelin pohjapalat (TMM22367:KA1034:001 ja KA2143:001), jonka tyyppisiä kaakeleita Turusta ei ole aikaisemmin löytynyt. Molemmissa paloissa kaakelin pohjaa koristaa aaltomaisesta savinauhasta tehty koristekuvio ja niissä on ruskehtava lasite. (Kuvat 73–74.) Molemmat paloista löytyivät 1400-luvun loppupuolelle ajoittuvista yksiköistä, toinen

602 Ks. ajoituksista tarkemmin tämän tutkimuksen liitteenä olevasta kaakeliluettelosta päänumerolla TMM22367 merkityt kaakelit. Ks. yksiköiden ajoituksesta tarkemmin Ainasoja *et al*. 2007, josta kaakeleiden ajoitukset voi tarkistaa niiden löytönumeron perusteella. Turun maakuntamuseon 1990-luvun lopulta alkaen suorittamissa kaivauksissa löytöjen yksikkönumerot käyvät ilmi löydön materiaalia ilmoittavan kirjainyhdistelmän jälkeen. Kaakeleiden kohdalla maayksikkö on merkitty kirjainyhdistelmän KA (=kaakeli) jälkeisellä numerolla. Ks. tarkemmin tuomiokirkon ja Vanhan Akatemiantalon kaivausalueesta Saloranta 2007.

603 Russow 2007, 71.

tuomiokirkon ja Vanhan Akatemiantalon väliseltä kaivausalueelta ja toinen tuomiokirkon ja Brahenpuiston väliseltä kaivausalueelta. Lisäksi kaivauksilta löytyi sekä harjamaisella että suoralla reunalla varustettuja lasitettuja ruukkukaakeleita, jotka ajoittuvat löytökontekstiensa perusteella 1400-luvun jälkipuoliskolle tai noin vuoden 1500 tienoille. Loput Varhainen Turku -tutkimushankkeen kaivauksilla löytyneistä kaakeleista edustavat poikkileikkaukseltaan suoralla reunalla varustettuja nuoremman tyypin kaakeleita, jotka olen ajoittanut aikavälille 1540–1610, lasittamattomia harjamaisella reunalla varustettuja ruukkukaakeleita, jotka olen ajoittanut väljästi aikavälille 1500–1610 sekä koukkumaisella reunalla varustettuja lasittamattomia ruukkukaakeleita, jotka olen ajoittanut vuosien 1580–1610 väliseen aikaan. Niiden löytötietoihin perustuvat ajoitukset sopivat yhteen edellä mainittujen kanssa, mutta eivät ajoita paloja tarkemmin. Esimerkiksi harjamaisella reunalla varustettujen ruukkukaakeleiden löytötiedot ajoittavat niiden maahan joutumisen 1500-luvun puoliväliin tai vuosisadan jälkipuoliskolle, jolloin niiden valmistus ja muuraaminen uuniin on todennäköisesti tapahtunut 1500-luvun alkupuoliskolla. (Kuvat 71–72.)

Kirkkokorttelista löytyneistä ruukkukaakeleiden paloista kuusi on löytynyt Tuomiokirkkokadulta, tuomiokirkon pohjoispuolisen kellarin tutkimuksissa. Kellari löydettiin vuosina 1976–1977 suoritettujen viemäröinti- ja kadunparannustöiden yhteydessä. Kaivuutöitä valvoneet tutkijat tulkitsivat kellarin sijainneen aikanaan kirkon ympärysmuurin yhteydessä.[604] Keskiajalla kirkon pohjoispuolella sijaitsivat muun muassa tuomiokapitulintalo ja piispanpalatsi, mutta kyseisen kellarin ei ole tulkittu kuuluneen niistä kumpaankaan. Kirkon pohjoispuolella on ajateltu sijainneen myös pappiskommuunin rakennuksia sekä Kolmen kuninkaan kiltatalon. Löydetyn kellarin funktio ei kuitenkaan selvinnyt kaivauksissa. Sitä ei ole piirretty enää vuoden 1634 karttaan, joten sen on täytynyt jäädä pois käytöstä ennen kartan piirtämistä. Koska ympärysmuuriin on piirretty poikkeuksellinen muoto juuri kellarin kohdalle, on kellarin oletettu sijainneen muurin yhteydessä, mutta pystytetyn jo ennen ympärysmuurin rakentamista. Kaakelinpalat löytyivät kellarin lattian päältä, rakennusjätetäytemaan alapuolella olleesta noin 20 cm vahvuisesta mullansekaisesta kerrostumasta.[605]

Kellarista löytyneet ruukkukaakeleiden palat ovat erityisen mielenkiintoisia siksi, että kellarista löydetty runsas keramiikka- ja kaakeliaineisto on todennäköisesti jonkun lähellä toimineen savenvalajan pajan valmistusjätettä. Sekä kaakelit että astiat ovat nimittäin menneet rikki jo niiden valmistusvaiheessa. Suuri osa kellarista löydetyistä astioista ja kaakeleista on lasittamattomia tai niiden lasite on palanut kuplille esineiden pinnoille. Osassa kaakeleista lasitetta on lisäksi valunut niiden murtumapinnoille, mikä kertoo siitä, että kaakelit ovat rikkoontuneet polttovaiheessa. Suurin osa (78 %) kellarin löydöistä on peräisin keramiikka-astioista ja vain 7 % aineistosta koostuu kaakeleista. Kellarin saviastioita tutkinut Carita Tulkki on ajoittanut astiat niiden muodon perusteella 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun.[606] Kellarin muu löytöaineisto on hyvin vähäistä, mikä myös tukee sitä ajatusta, että sinne olisi tarkoituksellisesti heitetty iso kasa savenvalajan pajan valmistusjätettä, kun kellari jäi

604 Brusila & Lepokorpi 1981, 11–24. Tuomiokirkon ympärysmuurin on arveltu rakennetun 1400-luvun loppupuolella. Sen koosta ja funktiosta on esitetty erilaisia tulkintoja. Muuri esiintyy vielä 1600–1700 -luvun kartoissa ja se purettiin lopullisesti vasta Turun palon (1827) jälkeen. Muurin yhteydessä oli rakennuksia, joista ainakin kahden on ajateltu ajoittuvan muuria vanhemmaksi. Rakennukset olivat 1600-luvulta lähtien kuitenkin jo osittain sekundäärisessä käytössä. Ks. tarkemmin Gardberg 1969, 25; Hiekkanen 2001, 65–69; Kostet 1986, 35–37; Seppänen teoksessa Niukkanen *et al*. 2009.

605 Brusila & Lepokorpi 1981, 11–24.

606 Tulkki 2001, 125; 2002, 51; 2003, 208–209. Ks. kellarin kaakeleista myös Majantie 2003, 188–191.

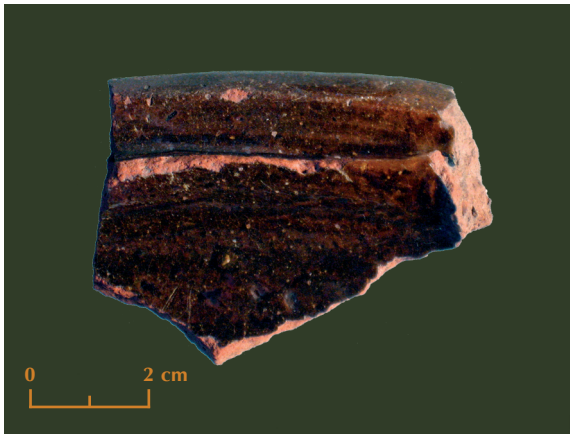

Kuva 71.
Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin reunapala (TMM22367:KA2133:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on vihertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 71.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA2133:001). The cross-section of the rim is collared with pronounced ridge and the fragment has greenish brown lead glaze.

Kuva 72.
Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin reunapala (TMM22367:KA1005:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja pala on lasittamaton.

Fig. 72.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA1005:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment is unglazed.

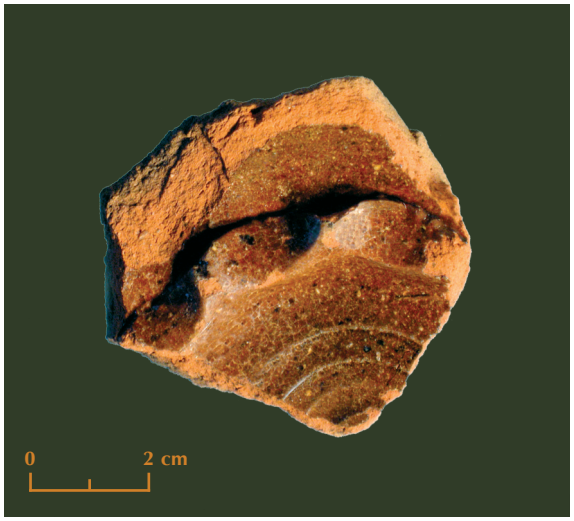

Kuva 73.
Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin pohjapala (TMM22367:KA1034:001). Pohjassa on savinauhaa sormin muotoilemalla tehty koristekuvio ja ruskea lyijylasite.

Fig. 73.
Fragment from the base of a vessel tile found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA1034:001). The base is decorated with a finger-pressed band of clay and has brown lead glaze.

Kuva 74.
Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin pohjapala (TMM22367:KA2143:001). Pohjassa on savinauhaa sormin muotoilemalla tehty koristekuvio ja kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 74.
Fragment from the base of a vessel tile found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA2143:001). The base is decorated with a finger-pressed band of clay and has yellowish brown lead glaze.

pois varsinaisesta käytöstään. Samasta yhteydestä kaakeleiden ja astioiden palojen kanssa löytyi myös Kaarle IX:n aikainen hopearaha (TTM18335:1) vuodelta 1610, joka tukee osaltaan saviastioiden ja kaakeleiden ajoittumista 1600-luvun alkuun.[607] Toisaalta astiat ja kaakelit on voitu valmistaa jo kyseistä vuotta aikaisemmin, mutta ne ovat joutuneet kellariin vasta sen täytön yhteydessä. Kovin suurta aikaeroa ei rahan ja savenvalajan pajan jätteiden välillä luulisi kuitenkaan olleen.

Kaikki kellarista löytyneet ruukkukaakeleiden palat ovat reunapaloja, joiden suuosan reunan profilointi on harjamainen tai hieman koukkumainen (kuva 75). Harjamaisella suun reunalla varustetut ruukkukaakelit ajoittuvat tavallisesti noin 1500–1550 väliseen aikaan, mutta erityisesti lasittamattomina niitä esiintyy myöhemminkin. Koska kellarista löydetty keraaminen aineisto vaikuttaa samaan aikaan valmistetulta ja kellariin yhdellä kertaa joutuneelta, ajoittuvat ruukkukaakelit muun löytöaineiston perusteella noin vuosien 1580–1610 väliseen aikaan (ks. tarkemmin kellarista löytyneistä renessanssityylisistä kaakeleista luku 8.6.). Vuosiluku 1580 perustuu aikaisimpaan mahdolliseen ajankohtaan, jolloin kellarista löydettyjä kaakeleita olisi muotonsa ja savenvalajista säilyneiden mainintojen perusteella voitu valmistaa. Jälkimmäinen vuosiluku perustuu kellarista löydetyn rahan ajoitukseen.[608] Koska kellarista on löytynyt runsaasti samanlaisia renessanssikaakeleiden paloja kuin Turun linnasta, jossa ne ajoittuvat 1560-luvulle, kellarista löydetyt kaakelit ajoittuvat todennäköisesti Turun linnan kaakeleiden valmistuksen jälkeiseen aikaan. Tähän viittaa erityisesti se, että yksi löydöistä on vanhoista kaakeleista kopioimalla toteutettu kaakelimuotti (ks. tarkemmin luku 8.6.). Kirjalliset lähteet eivät kuitenkaan mainitse 1560–1610 välisenä aikana kaupunkialueella toimineita savenvalajia, ja Turun linnassakin seuraava savenvalaja mainitaan vasta 1580-luvulla.[609] Hänet mainitaan lähinnä ruukkujen tekijöinä, mutta kuten edellä mainittiin, on kellarin aineistosta 78 % peräisin astioista.

Kirjalliset lähteet eivät kerro paljoakaan kaupunkialueella keskiajalla tai 1500-luvulla valmistetuista tai käytetyistä kaakeleista. 1600-luvun toiselta neljännekseltä lähtien mainintoja on jo enemmän.[610] Ainoastaan Hans -nimisen savenvalajan toiminnasta on säilynyt tietoja 1500-luvun puolelta. Oscar Nikulan mukaan Hansilla oli vuoden 1550 tonttiäyriluettelon perusteella hallussaan kolmen markan tonttiäyriä vastaan yksi entisen pappiskommuunin tonteista, joka sijaitsi lähellä tuomiokirkkoa. Vuoden 1553 tonttiäyriluettelossa hänen nimeään ei enää mainita. Vuodelta 1556 on säilynyt maininta ruukuntekijän taloon käytetyistä nauloista ja talon lattiaan käytetyistä 200 tiilestä. Hansin mainitaan saaneen vuonna 1557 palkkaa tuomiokirkon taloudenhoitajalta ja hänellä mainitaan olleen myös kaksi apulaista. Nikula olettaa Hansin olleen saman savenvalajan, joka mainitaan valmistaneen kaakeliuuneja vuonna 1542–1543 Turun linnassa. Lisäksi Nikula esittää, että Hansin verstas olisi sijainnut kirkon läheisyydessä ja hän yhdistää sen tuomiokirkon pohjoispuolelta 1970-luvulla löydettyyn savenvalujätteeseen.[611] Yhdyn Nikulan ajatukseen siitä, että kyseessä on saattanut olla sama savenvalaja kuin Turun linnassa 1540-luvulla työskennellyt Hans, mutta tuomiokirkon pohjoispuolelta löydettyä savenvalujätettä en pidä Hansin aikaisena vaan myöhempänä.

---

607 Brusila & Lepokorpi 1977b; Brusila & Lepokorpi 1981, 23.

608 Raha on luonnollisesti voinut olla jonkin aikaa käytössä ennen kellariin joutumistaan, mutta yksinkertaisuuden vuoksi käytän kuitenkin sen lyöntivuotta ajoituksen rajana. Todennäköisesti raha ja kaakelit eivät ole joutuneet kellariin enää vuoden 1634 jälkeen, jolloin paikalla ei ole kyseiseen vuoteen ajoittuvan kartan mukaan rakennusta. Ks. tarkemmin Brusila & Lepokorpi 1981, 12, 24.

609 Gardberg 1959, 509–510.

610 Hyvönen 1983, 50.

611 Nikula 1987, 380–381, 547, 422, 660–662.

Kuva 75.
Turun tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löytynyt lasittamattoman ruukkukaakelin reunapala (TMM18335:514). Reunan poikkileikkaus on harjamaisen ja koukkumaisen väliltä.

Fig. 75.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:514). The cross-section of the rim is between collared with a pronounced ridge and collared and the fragment is unglazed.

Piispankatu 19 ja Tryckerihusetin kaivauksista löydetyt kaakelit ajoittuvat muotonsa, lasitteensa ja saviaineksensa perusteella noin vuosien 1500–1550 väliseen aikaan. Niissä kaikissa on harjamainen suun reuna ja ruskea lyijylasite, ja ne saattavat olla peräisin samasta uunista. Yhdessä Tryckerihusetin kaivauksissa löytyneessä kaakelin palassa (TMM22421:KA124:002) on sen pohjassa sormin muotoiltu rosettikuvio, joka vahvistaa kaakeleiden ajoituksen edellä mainittuun aikaan. Myös sen löytöyhteys vahvistaa kaakelin ajoituksen 1500-luvun alkupuolelle. Yhden ruukkukaakelin (TMM22421:KA273:001) löytöyhteys on määritelty keskiaikaiseksi.[612] Piispankadun kaakelin (TMM17193:21) löytöpaikasta ei ole tarkempia tietoja.

Akatemiankadulta löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat sitä vastoin lasittamattomia. Niistä toisen palan reuna on koukkumainen ja toisen harjamainen, ja ne ajoittuvat todennäköisesti tuomiokirkon pohjoispuolisen kellarin kaakeliaineiston kanssa samanaikaisiksi eli vuosien 1580–1610 väliseen aikaan. Samoin ajoittuu todennäköisesti myös Tuomiokirkkokatu 6–8:sta löytynyt lasittamaton ruukkukaakelin pala. Kaakeleiden löytötiedot eivät selvennä niiden ajoitusta.[613]

Brahenpuiston kaivauksilta on löydetty kolmen eri tyypin kaakeleita. Paloista yksi on ruskealasitteinen, harjamaisella reunalla varustettu kaakeli (TMM22517:KA2000:001), joka ajoittuu muotonsa, lasitteensa ja saviaineksensa perusteella noin vuosien 1500–1550 väliseen aikaan. Palaa ei voida ajoittaa sen löytöyhteyden perusteella, sillä se löytyi puiston pintamaasta, missä oli sekaisin keskiajalta 1800-luvulle ajoittuvia löytöjä. Toinen tyypeistä on suoralla reunalla varustettu ruukkukaakeli (TMM22517:KA0401:001), joka on lasitettu ruskealla lyijylasitteella. Myös se löytyi sekoittuneesta täytemaasta, joten löytöyhteys ei anna viitteitä sen ajoitukseen. Pala ajoittuu muotonsa perusteella noin aikaan 1540–1610. Yksi paloista on ruukkukaakelin pohjapala, jossa on rosettikuvio (TMM22517:KA0410:002). Rosettikuviot ajoitetaan tavallisesti varhaisimmillaan noin vuoden 1500 tienoille, mutta niiden valmistus jatkui aina 1600-luvun alkupuolelle asti. Myös Brahenpuistosta löytynyt kaakeli vaikuttaa saviaineksensa ja rosetin muotoilun perusteella ajoittuvan vasta 1500-luvun lopulle tai jopa 1600-luvun alkupuolelle. Se vaikuttaa lisäksi paikallisen savenvalajan työltä ja hieman epäonnistuneelta, koska lasite ei ole tarttunut tasaisesti kaakelin pinnalle. Samalta alueelta Brahenpuiston kaivauksilta on löytynyt myös useita pilalle menneitä keramiikka-astioiden paloja, joissa lasitetta on valunut

612 Ks. tarkemmin Saloranta & työryhmä 2007.
613 Ks. löytöyhteyksistä tarkemmin: Akatemiankatu 1985. Kadunparannustyö. Sitomaton A10:1. Turun maakuntamuseon arkisto; Brusila & Lepokorpi 1977b.

palojen murtumapinnoille. Sekä kaakeli että astiat ovat siten todennäköisesti jossain läheisellä alueella työskennelleen savenvalajan epäonnistuneita tuotoksia.[614] Olen ajoittanut rosettikuvioisen kaakelin löytötietojen puutteellisuuden takia väljästi vuosien 1500–1610 väliseen aikaan. (Kuvat 76–78.)

Loput Brahenpuiston kaivauksilla löydetyistä ruukkukaakeleiden paloista ovat lasittamattomia ja niissä on koukkumainen reunan poikkileikkaus. Koukkumaisen reunan alla on lisäksi syvä koristeura. Kaakelit ovat vanhempia ruukkukaakeleita isompia, ja ne ajoittuvat muotonsa perusteella noin aikavälille 1580–1610. Kaksi Brahenpuistosta löydetyistä paloista sopivat yhteen (TMM22157:KA0410:003), ja ne muodostavat nelikulmaisella suuosalla varustetun ruukkukaakelin yhden koko sivun, jonka leveys on 15 cm. Yksi vastaavanlaisen kaakelin pala (TMM14681:282) on löytynyt Itäisen Rantakadun vuoden 1953 kaivannosta. Lisäksi samanlaisella reunamuodolla varustettuja kaakeleita on löytynyt Turun linnasta (esim. TMM81101:31, 36, 37). Onkin todennäköistä, että kaakeleita valmisti ainoastaan yksi savenvalaja, joka työskenteli pääasiallisesti linnassa, mutta teki kaakeleita myös kaupunkilaisten taloihin. Turun linnan kaakelit ovat löytyneet esilinnan kaivauksilta ja ne ajoittuvat todennäköisesti 1580-luvulle, jolloin linnassa työskenteli Michel Kramer -niminen tiilenlyöjä. Hänen mainitaan valmistaneen tiiliuunien ja kattotiilten lisäksi myös erilaisia keramiikka-astioita.[615] Olen ajoittanut tyypin kaakelit tutkimuksen liitteenä olevassa kaakeliluettelossa vuosien 1580–1610 väliseen aikaan. (Kuva 79.)

Kaiken kaikkiaan Kirkkokorttelista löydetyistä ruukkukaakeleista 55 % ajoittuu noin vuosien 1400–1550 väliseen aikaan. Paloista loput eli 45 % ajoittuu väljästi 1500-luvun puolivälin ja vuoden 1610 väliseen aikaan. Aineistosta voidaan erottaa noin neljään tai viiteen eri uuniin kuuluneita kaakeleita sekä toisaalta savenvalajan pajan jätteiksi tulkittavia poltossa epäonnistuneiden kaakeleiden paloja, jotka ovat varmoja todisteita kaakeleiden paikallisesta valmistuksesta Turussa noin vuosien 1580–1610 välisenä aikana. Kaakeleiden ajoituksen sijoittaminen vuoteen 1610 tarkoittaa ajankohtaa, jolloin kyseisiä kaakeleita on vielä valmistettu. Uuneissa sijainneina ne ovat voineet olla käytössä vielä viisikymmentäkin vuotta, jolloin ne ovat jääneet pois käytöstä vasta 1600-luvun puolivälin tienoilla tai jopa 1600-luvun jälkipuoliskolla. Ruukkukaakeleiden varhaisin käyttöajankohta, 1400-luvun alkupuoli, ajoittuu samaan aikaan jolloin Turussa on havaittavissa selvä kivirakentamisen huippukausi.[616] Koska kaakeliuunit liittyivät todennäköisesti etenkin kivitalojen ja pohjakaavaltaan monihuoneisten rakennusten yhteyteen, sopii niiden ajoitus hyvin yhteen aktiivisen kivirakentamisen alkamisen kanssa.

Luostarikortteli

Luostarikorttelin alueelta ruukkukaakeleita on löytynyt yhteensä 49 palaa. Ne ovat löytyneet kolmen kaivauksen yhteydestä (sulkeissa kaivausten päänumerot ja kaivausvuodet):

Aboa Vetus & Ars Nova -museo (KM95032, 1994–1995): 38 palaa
Itäinen Rantakatu (TMM14681, 1953): 1 pala
Rettiginrinne (TMM22196, 2000–2001): 10 palaa

614 Brahenpuiston raportti ei valmistunut tätä tutkimusta kirjoittaessani, ja tulkinnat perustuvat omiin havaintoihini kaivauksilla löytöjen luetteloinnista vastanneena tutkijana.
615 Gardberg 1959, 509–510.
616 Ks. tarkemmin Uotila 2003a, 131.

Kuva 76.
Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22517:KA0401:001). Reunan poikkileikkaus on lähes suora eli profiloimaton ja palassa on ruskea lyijylasite.

Fig. 76.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA0401:001). The cross-section of the rim is simple and the fragment has brown lead glaze.

Kuva 77.
Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22517:KA2000:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskea lyijylasite.

Fig. 77.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA2000:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brown lead glaze.

Kuva 78.
Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty ruukkukaakelin pohjapala, jossa on rosettikuvio (TMM22517:KA0410:002). Palassa on laikukas vihreä lyijylasite.

Fig. 78.
Fragment from the base of a vessel tile with fingerpressed rosette decoration found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA0410:002). The fragment has patchy green lead glaze.

Kuva 79.
Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (TMM22517:KA0410:003). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja siinä on syvä urakoriste. Kaakeli on lasittamaton.

Fig. 79.
Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA0410:003). The cross-section of the rim is collared with a deep groove as decoration. The fragments are unglazed.

Itäisellä Rantakadulla suoritettiin talvella 1952–1953 viemäröintitöitä, joita varten jokirannan puistojen ja katujen poikki kaivettiin pohjasaveen ulottunut 2,7 metriä leveä leikkaus, joka kulki yhtenäisenä tuomiokirkon vierestä Gezeliuksenkadulta aina Aurasillalle asti. Kaskenkadun kohta jätettiin avaamatta ja kaivanto jatkui sen toisella puolella Olavinpuiston ja joen välistä jokirantaa alaspäin. Koska paikalla ei ollut vakinaista havaintoja tehnyttä tutkijaa, oli kaivannoista paljastuneiden rakenteiden dokumentointi vaillinaista ja talteen otetut löydöt satunnaisia. Kun kaivajille alettiin maksaa löytöpalkkioita ja selostaa löytöjen merkitystä, ryhtyivät kaivajat omaaloitteisesti ottamaan löytöjä talteen. Löydöt käytiin lunastamassa muutaman kerran viikossa ja merkitsemässä ylös niiden löytöpaikat.[617]

Ainoa kaivauksilta taltioitu ruukkukaakelin pala (TMM14681:282) on lasittamaton ja sen reunan poikkileikkaus on koukkumainen, kuitenkin sillä erotuksella tavallisista koukkumaisella reunalla varustetuista ruukkukaakeleista, että koukun alapuolella on syvä koristeura. Muutama samanlaisella reunamuodolla varustettu kaakeli on löydetty Brahenpuiston kaivauksilta sekä Turun linnasta. Turun linnan kaakelit ajoittuvat todennäköisesti 1580-luvulle sekä muotonsa että kirjallisissa lähteissä mainittujen savenvalajien perusteella. Turun kaupunkialueelta löydetyt kaakelit ovat todennäköisesti saman savenvalajan tekemiä kuin Turun linnan kaakelit, jolloin ne myös ajoittuvat suurin piirtein samanaikaisiksi. Tutkimukseni liitteenä olevassa kaakeliluettelossa olen ajoittanut kaakelityypin noin 1580–1610 väliseen aikaan. Itäisen Rantakadun raportissa löydöt on eroteltu löydetyiksi eri kaivantonumeroiden mukaan. Kaakelinpala ei kuitenkaan ajoitu niiden perusteella edellä mainittua ajoitusta tarkemmin.[618] (Kuva 80.)

Nykyisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueelta[619] on löytynyt 38 ruukkukaakelin palaa. Aineiston suuri määrä, 81 % koko Luostarikorttelin aineistosta, johtuu sekä kaivausalueen laajuudesta että myös siitä, että alue on sijaintinsa kannalta todennäköinen paikka kaakeliuuneille keskiajan lopun ja uuden ajan alun Turussa. Kaakelit ovat löytyneet alueella eli ns. Rettigin tontilla vuosina 1994–1995 suoritetuilta arkeologisilta kaivauksilta.[620]

Museon alueelta löydetyistä ruukkukaakeleiden paloista 27 (72 %) on lasittamattomia ja 11 lasitettuja. Reunapaloista 14 on koukkumaisella reunalla varustettuja ja viisi harjamaisella reunalla varustettuja. Kaikki koukkumaisella reunalla varustetut kaakelit ovat lasittamattomia. Ne edustavat muotonsa perusteella ruukkukaakelityyppiä, joka ajoittuu noin vuosien 1580–1610 väliseen aikaan. Kaakeleiden saviaines on tiivistä ja niiden muoto on terävän kulmikas. Kaakeleiden kylkien paksuus on ohuempi kuin lasitetuissa kaakeleissa. Useissa museon alueelta löydetyissä lasittamattomissa reunapaloissa niiden suuosan reunan profilointi on jyrkän koukkumainen ja reunan päällisosa ylöspäin kapeneva. Monet palat ovat lisäksi täysin puhtaita noesta, mikä viittaa siihen, että ne ovat voineet mennä rikki jo niiden valmistusvaiheessa, eivätkä ne ole koskaan päätyneet varsinaiseen kaakeliuuniin saakka.

617 Valonen 1958, 13–17.

618 Turun maakuntamuseon mustakirja varhaisista kaupunkiarkeologisista kaivauksista.

619 Arkeologisista kaivauksista puhuttaessa museon nimi on usein kirjoitettu pelkästään muodossa Aboa Vetus -museo, jota käytän jatkossa myös tässä tutkimuksessa.

620 Kaivausten suorittaja oli Museovirasto. Tontilla tehtiin kaivauksia myös vuosina 1992–1993 Turun maakuntamuseon toimesta, mutta niiltä ei ole löytynyt tämän tutkimuksen aikarajoihin ajoittuvia kaakeleita. Koska kaivaukset liittyivät paikalle vuonna 1995 avatun taide- ja arkeologis-historiallisen museon rakentamiseen, tehtiin kaivauksia siten, että osa rakenteista jätettiin paikoilleen ja täten osittain tutkimatta. Ks. tontilla suoritetuista tutkimuksista sekä paikalle rakennetusta Matti Koivurinta Säätiön Aboa Vetus & Ars Nova -museosta tarkemmin Sartes & Lehtonen 2008; Sartes 1995; 2003.

Kuva 80.
Turun kaupunkialueelta, Itäisen Rantakadun kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM14681:282). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja siinä on syvä urakoriste. Pala on lasittamaton.

Fig. 80.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:282). The cross-section of the rim is collared with a deep groove as decoration. The fragment is unglazed.

Kuva 81.
Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:7968). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja pala on lasittamaton.

Fig. 81.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:7968). The cross-section of the rim is collared and the fragment is unglazed.

Esimerkiksi Tukholmassa vastaavanlaisia lasittamattomia ja koukkumaisella reunalla varustettuja ruukkukaakeleita tiedetään valmistetun aina 1600-luvun alkupuoliskolle saakka.[621] (Kuva 81.)

Museon alueelta löydettyjen kaakeleiden ajoittaminen löytökontekstien perusteella on ongelmallista, koska ne ovat peräisin sellaisten rakenteiden yhteydestä, joita ei ole ajoitettu tarkemmin raportissa, tai toisaalta kellareiden täytemaista, joissa on sekaisin hyvin eriaikaista esineistöä. Ongelmana on myös kaivausten aikana käytetty kaivausmetodiikka. Rettigin palatsin länsipuoli, josta pääosa tutkimusaineistoni kaakeleista on peräisin, jaettiin kaivauksilla 1 x 1 metrin ruutuihin eli kuoppiin, jotka numeroitiin kaivausjärjestyksessä ja ne saivat etuliitteen KU (esim. KU102). Alueelta esiin kaivetut kellarit merkittiin tunnuksella K ja ne numeroitiin kaivausvuosien mukaan, minkä lisäksi ne saivat juoksevan numeron (esim. K94:10). Rakenteet merkittiin tunnuksella R ja numeroitiin juoksevalla numerolla (esim. R32). Käytössä ei ollut yksikkökaivausmenetelmä, vaan löydöt otettiin talteen kuopittain, rakenteittain ja kellareiden sisällä olleet täytemaat kellareittain. Tämän mukaisesti löytöpaikat merkittiin ylös kuopan, rakenteen tai kellarin tarkkuudella. Useat kaakeleista on merkitty löydetyiksi esimerkiksi kuopasta KU92 rakenteen R21 alta, mutta raportista on vaikea tulkita, mikä on seuraava syvyyssuunnassa ajoitettava rakenne kyseisessä kuopassa.[622]

621 Dahlbäck 1983, 405; Århem 2007, 99–100.
622 Sartes & Lehtonen 2008, 19–20. Kellareiden, kuoppien ja rakenteiden sijainti on merkitty raportissa karttaan A, ja niiden sijainti on myös selitetty sanallisesti raportin liitteissä 8 ja 9.

Vaikka en tässä yhteydessä voi syventyä tarkastelemaan kaakeleiden löytöpaikkoja yksityiskohtaisesti, on jonkinlainen selvitys museon alueelta esiin tulleista rakenteista tarpeellinen, jotta voin paremmin perustella löytöyhteyksien ajoituksellista informaatioarvoa. Palatsin länsipuolelta eli nykyisen Aboa Vetus -museon alueelta kaivettiin esiin kaksi kivirakennuskokonaisuutta, joiden välissä kulki Luostarin Jokikatu. Osa Luostarin Jokikatua rajanneista kellareista on kaivettu esille ja ne ovat edelleen nähtävissä museon sisällä. Aurajokea lähempänä olevan rakennuskokonaisuuden vanhimmat muuratut kellarit ajoittuvat 1300-luvun loppupuolelle tai 1400-luvulle, ja ne olivat käytössä aina Rettigin palatsin rakentamiseen eli vuoteen 1928 asti, minkä jälkeen niiden maanpäälliset rakenteet purettiin, kellarit täytettiin maalla ja peitettiin. Toinen rakennuskokonaisuus sijaitsi Luostarin Jokikadun kaakkoispuolella. Näiden rakennusten vanhimmat kellarit on rakennettu 1400-luvun alussa, ja ne olivat käytössä 1600-luvun jälkipuoliskolle tai 1700-luvun alkuun asti. Kellareiden täytön on ajateltu liittyneen kenraalikuvernööri Pietari Brahen suunnittelemaan kaupungin asemakaavan regulointiin, jonka seurauksena rakennukset olisi purettu, niiden kellarit täytetty maalla ja päälle rakennettu kolmiomainen kivetty aukio (R28) kadun levennykseksi. Kivetyn aukion kaakkoispuolelle rakennettiin pengermuuri (R13) ja aukiolta lähti poikkikatu ylärinteeseen (R21). Sekä aukio että poikkikatu näkyvät vuoden 1743 kartassa. Pengermuurin kaakkoispuolelle on karttaan merkitty puutalo sekä piha- ja kaalimaata.[623]

Osassa museoaluetta, jossa kellareita ei ollut, kaivauksia voitiin suorittaa aivan pohjasaveen asti. Yksi tällainen alue oli Luostarin Jokikadun kaakkoispuolisen rakennuskompleksin itä- ja kaakkoispuolella. Sieltä tuli esiin runsaasti puurakenteita, joista vanhimmat on ajoitettu dendrokronologisesti 1200-luvulle ja 1300-luvun alkuun. Niiden on tulkittu edustavan alueen varhaisinta, kivirakennuksia vanhempaa rakennuskantaa.[624]

Suurin osa Aboa Vetus -museon alueelta löydetyistä ruukkukaakeleiden paloista on peräisin Luostarin Jokikadun (R61) kaakkoispuolelta esiin kaivetuista rakenteista. Tämä ei ole yllättävää, koska Luostarin Jokikadun kaakkoispuolella sijainneet kivirakennukset oli siis jätetty käytöstä 1600-luvun loppupuolella tai 1700-luvun alussa, jolloin niiden maanpäälliset rakenteet oli purettu ja niiden kellarit oli täytetty maalla. Kadun Aurajoen puoleiset rakennukset olivat puolestaan käytössä aina palatsin rakentamiseen eli vuoteen 1928 asti, jolloin niiden täytemaa on kellareihin vasta tuolloin joutunutta. Toki niidenkin löytöaineistossa on sekoittuneena eriaikaista esineistöä, mutta koska kadun kaakkoispuolisten kellareiden täyttöaika ja rakenteiden hylkääminen tapahtui samaan aikaan kaakeleiden hylkäämisen kanssa, on luonnollista, että niitä päätyi tuolloin enemmän myös kellareiden täytemaihin ja peitettyjen rakenteiden alle.

Ainoastaan kaksi museon alueelta löydetyistä lasitetuista ruukkukaakeleiden paloista (KM95032:7996 ja KM95032:8001) edustavat muodoltaan varmasti ruukkukaakeleiden vanhempaa tyyppiä. Toinen niistä on löytynyt kaivausalueen itäkulmasta/kaakkoissivulta dokumentoidun puurakenteen (R32) yläpuolelta, joka on ajoitettu dendrokronologisesti 1300-luvulle. Sen on tulkittu edustavan alueen varhaisinta, kivirakennuksia vanhempaa, rakennuskantaa.[625] Koska löydetty ruukkukaakelin pala on peräisin rakenteen päältä, on sen ajoitusta ja suhdetta puurakenteisiin vaikea arvioida. Pala on ruukkukaakelin suuosan reunasta, jonka profilointi on harjamainen.

623 Sartes & Lehtonen 2008, 108–109, 197–199 sekä Liite 9: 18–19. Ks. myös Sartes 1995; 2003.
624 Sartes & Lehtonen 2008, 199.
625 Sartes & Lehtonen 2008, 121.

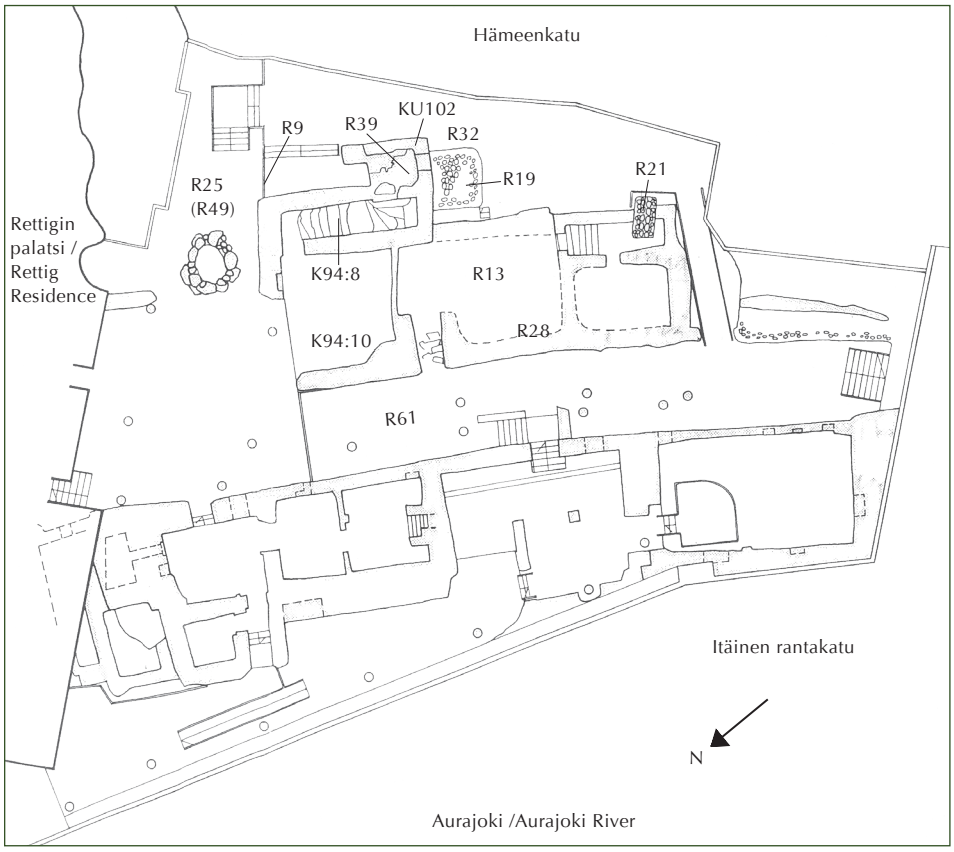

Kuva 82. Aboa Vetus & Ars Nova -museon kaivausalue Rettigin palatsin länsipuolella, mistä suurin osa alueen kaakeleista on löytynyt. Karttaan merkityt numerot tarkoittavat tekstissä määriteltyjä kaakeleiden löytöpaikkoja. Kartan keskellä kulkee keskiajalta peräisin oleva Luostarin Jokikatu (R61).

Fig. 82. Excavation area of the Aboa Vetus & Ars Nova museum site on the west side of the Rettig Residence. The numbers in the map indicate contexts from which most of the stove tiles have been found. In the middle of the map runs a medieval street called Convent Riverfront (R61).

Sen saviaines on huokoista ja palan sisäpinnalla on tummanruskea lasite. Muotonsa ja lasitteensa perusteella se voi ajoittua 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkupuolelle. Toinen paloista on löytynyt kuopaksi KU102 merkitystä löytöyhteydestä, joka on kaivausraportin perusteella sijainnut rakenteen R32 lähellä.[626] Palat voisivat näin ollen olla peräisin jopa samasta uunista. Niiden löytöyhteyksien suhde toisiinsa ei kuitenkaan käy ilmi raportista. (Kuvat 83–84.)

Myös kahdeksan muuta palaa voisivat ajoittua muotonsa ja lasitteensa perusteella noin vuosien 1500–1550 väliseen aikaan. Yksi paloista on löytynyt Luostarin Jokikadun kaakkoispuoleisten kellareiden täytemaasta, kaksi edellä mainittuihin kellareihin liittyneestä kivimuuriksi tulkitusta rakenteesta (R9) ja viisi kolmiomaisen aukion (R28) kiveyksen alta tai sitä rajanneen pengermuurin (R13) yhteydestä. Samoin kuin kellareiden täyttö, ajoittuu myös kyseisten rakenteiden pystytys 1600-luvun jälkipuoliskolle tai 1700-luvun alkuun. Löytöyhteydet eivät näin ollen kerro kaakeleiden käytön ajasta, vaan ainoastaan niiden maahan joutumisen ajasta, jolloin niiden valmistuksen ja käytön ajoitus pohjautuu niiden muodon perusteella tehtyihin päätelmiin. On todennäköistä, että kaakelit ovat peräisin paikalla sijainneiden talojen yläkerroksista, ja että ne ovat joutuneet maahan rakennusten purkamisen ja aukion

626 Sekä R32 että KU102 sijaitsivat porrashuoneen K94:8 kaakkoispuolella. Ks. Sartes & Lehtonen 2008, 22, 120–121 sekä Liite 9: 22, 32.

rakentamisen yhteydessä. On myös mahdollista, että kaakelit olisi hylätty jo aiemmin ja että ne olisivat joutuneet vasta myöhemmin muun täytemaan mukana kiveyksen alle. Yksi muotonsa perusteella noin aikavälille 1500–1550 ajoittuva ruukkukaakelin pala on lisäksi löytynyt vuonna 1928 peitetyn kellarin (K93:17) täytemaasta Luostarin Jokikadun luoteispuolelta.

Loput Aboa Vetus -museon alueelta löytyneet ruukkukaakelit ajoittuvat muotonsa perusteella 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun, todennäköisesti noin vuosien 1580–1610 väliseen aikaan. Palat ovat koukkumaisella reunalla varustettuja lasittamattomia ruukkukaakeleita, joiden savimassa on tiivistä ja hienosekoitteista. Paloista kolme löytyi edellä mainitun kolmiomaisen aukion (R28) alle peitetyistä kellareista ja seitsemän niihin tai pengermuuriin liittyneistä rakenteista, jolloin niiden maahan joutuminen ajoittuu 1600-luvun jälkipuoliskolle tai 1700-luvun alkuun. Paloista 11 löytyi katukiveykseksi tulkitun rakenteen R21 alta. Rakenne kulki osittain Luostarin Jokikadun kaakkoispuolisten kellareiden päällä, joten se on rakennettu kellareiden hylkäämisen ja täytön jälkeen.[627] Paloista neljä löytyi rakenteen R19 alta, joka oli raportin mukaan mahdollisesti kellarin K94:10 ja siihen liittyneen porrashuoneen K94:8 pihakiveys. Tällöin kaakelit ajoittuisivat aikaan, jolloin kellarit olivat vielä käytössä. Kaksi paloista löytyi rakenteen R39 alta, joka puolestaan on tulkittu porrashuoneen K94:8 tiililattiaksi. Nekin olisivat joutuneet löytöpaikkaansa kellareiden vielä ollessa käytössä.[628] Rakenne R19 ei kuitenkaan voi olla varhaisempi kuin paikalle rakennetun kolmiomaisen aukion aikainen pengermuuri R13, koska sen mainitaan menneen osittain pengermuurin päälle.[629] Se on siis todennäköisesti samanaikainen kuin R21, jonka alta löytyi samanlaisia ruukkukaakeleita. Rakenteen R39 ajoitus on hankalampi, koska sen viitataan olleen porrashuoneen tiililattian. Tässä tapauksessa kaakeleiden olisi täytynyt joutua lattian alle silloin kun kellareiden rakenteita on vielä uusittu ja ne ovat olleet käytössä. Saman tiililattian alta on löytynyt myös runsaasti 1500-luvun toiselle puoliskolle ajoittuvia renessanssityylisiä levykaakeleita (ks. luku 8.6.), mutta ei kuitenkaan mitään 1700-luvulle ajoittuvaa toisin kuin rakenteiden R19 ja R21 yhteydestä, joiden alta on löytynyt myös posliiniastioiden paloja ja 1700-luvun alkupuolelle ajoittuvien sileäpintaisten kaakeleiden paloja. Rakenteen R21 alta on löytynyt löytöluettelon mukaan myös Ulrika Eleonoran aikainen raha vuodelta 1720.[630] Löytöjen perusteella rakenne R39 vaikuttaisi edellä mainituista rakenteista vanhimmalta. Toisaalta sen alta löytyneet kaakelit ovat samanlaisia kuin rakenteiden R19 ja R21 alta löytyneet kaakelit. Mikään rakenteista ei suoranaisesti kerro kaakeleiden ajoituksesta. Ne ovat joutuneet täytemaan mukana kyseisten rakenteiden alle sekaisin muun eriaikaisen esineistön kanssa. (Kuva 85.)

Yksi muodoltaan 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun ajoittuvista paloista (KM95032:8000) löytyi kuitenkin nykyisen Aboa Vetus -museon itäkulmasta, kuopasta KU54, rakenteen R25 alta ja rakenteen R49 yhteydestä. Rakenne R25 on määritelty raportissa laaja-alaiseksi puulattiaksi (50 m²), joka ajoittuu dendrokronologisesti vuosien 1240–1440 välille. Raportissa ajoitusten mainitaan olevan pääasiassa 1300-luvulta, ja rakenteen edustavan alueen vanhinta, kivitaloja varhaisempaa, rakennuskantaa.[631] Kyseinen kaakelinpala ei kuitenkaan ajoitu muotonsa perusteella 1300-luvulle, vaan aikaisintaan 1500-luvun puoliväliin. Kaakelinpalan löytöpaikan

627 Ks. Sartes & Lehtonen 2008, 108–109 sekä Liite 9: 18–19.
628 Sartes & Lehtonen 2008, 25, 100, 107–108 sekä Liite 9: 17–18, 24–25.
629 Sartes & Lehtonen 2008, 108 sekä Liite 9: 17.
630 Sartes & Lehtonen 2008, löytöluettelo.
631 Sartes & Lehtonen 2008, 119 sekä Liite 9: 20.

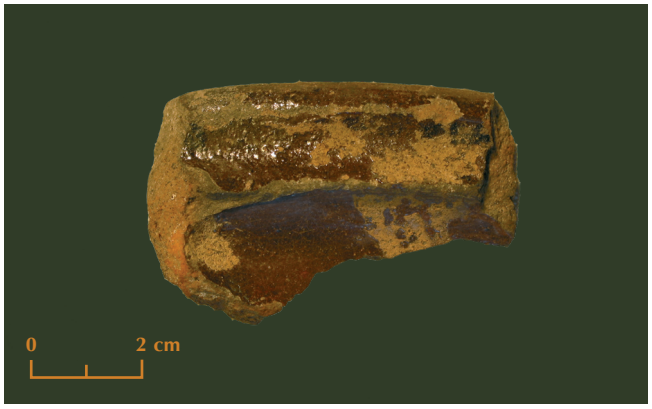

Kuva 83.
Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:7996). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskea lyijylasite.

Fig. 83.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brown lead glaze.

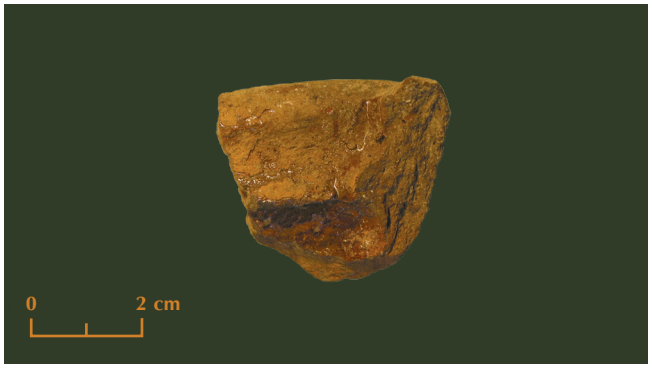

Kuva 84.
Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:8001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskea lyijylasite.

Fig. 84.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brown lead glaze.

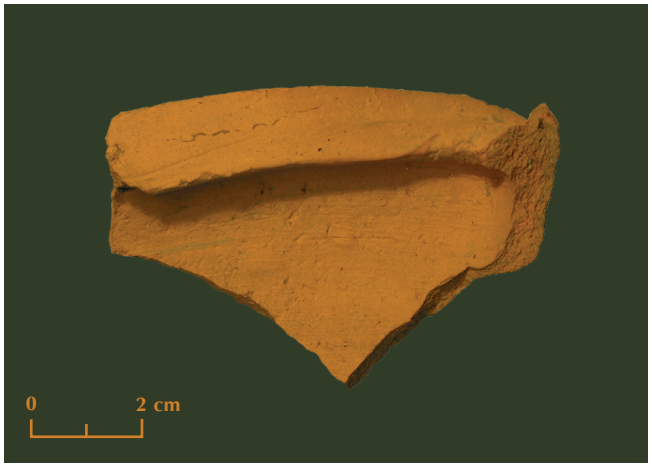

Kuva 85.
Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:7992). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja pala on lasittamaton.

Fig. 85.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:7992). The cross-section of the rim is collared and the fragment is unglazed.

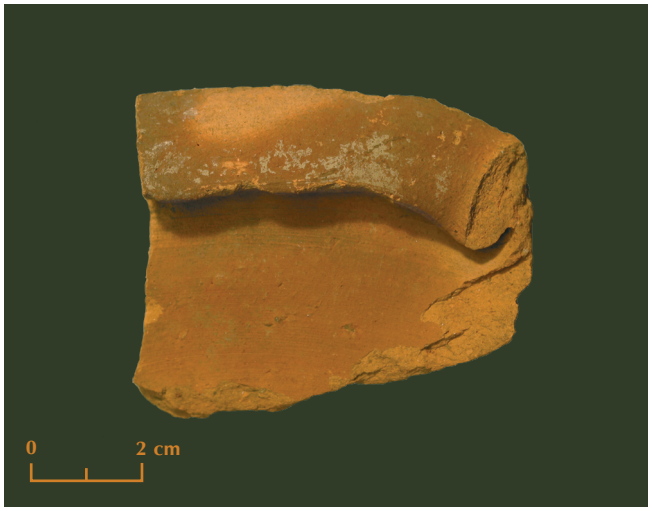

Kuva 86.
Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:8000). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja pala on lasittamaton.

Fig. 86.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8000). The cross-section of the rim is collared and the fragment is unglazed.

tieto täytyy siis olla virheellinen tai rikkoontuneen puulattian alle on joutunut myöhemmin esineitä ylemmistä kerrostumista. Rakenteesta piirretyn kartan perusteella lattia näyttää rikkonaiselta.[632] Ajoituksen ongelmallisuuden takia kävin läpi myös muuta kyseisen yhteyden löytöaineistoa. Pääosa löydöistä näyttäisi ajoittuvan keskiajalle, mutta joukossa on useita vasta 1400-luvulle ajoittuvia esineitä. Lisäksi rakenteen alta on merkitty löydetyksi myös kaakeliuunin kiinnityslistan katkelma (KM95032:8348), joka ei ajoitu 1500-luvun puoliväliä vanhemmaksi, vaan muotonsa ja saviaineksensa perusteella paremminkin nuoremmaksi. Myös yksi kivisaviastian pala (KM95032:4909) ajoittuu todennäköisesti 1500-luvulle. Tämä on hyvä esimerkki siitä, ettei löytöpaikan tietojen perusteella voi aina varmasti ajoittaa löytöjä, vaan moni asia on saattanut vaikuttaa esineiden kulkeutumiseen niihin maakerroksiin, josta ne lopulta löydetään. (Kuva 86.)

Kaiken kaikkiaan Aboa Vetus -museon alueelta löydetyistä ruukkukaakeleiden paloista 89 % (34 kappaletta) on peräisin 1600-luvun jälkipuoliskolle tai 1700-luvun alkuun ajoittuvista löytöyhteyksistä. Ne ovat löytyneet Luostarin Jokikadun kaakkoispuolella täytettyjen kellareiden (K94:10, K94:8) täytemaista ja sellaisten rakenteiden alta (R28, R21, R19, R39), jotka ajoittuvat samaan aikaan kellareiden täytön kanssa. Kaakeleiden löytökontekstit eivät näin ollen kerro mitään niiden valmistuksen tai käytön ajankohdasta, vaan ainoastaan niiden hylkäämisen ajankohdasta. Koska kyseessä ei kuitenkaan ole paikalleen rikkoontuneiden kaakeliuunien perustukset, ovat palat voineet joutua kellareiden täytemaihin ja edellä mainittujen rakenteiden alle myös aikaisemmista purkujätekerrostumista. On siis mahdollista, että 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa pystytetyn uunin kaakelit olisivat joutuneet ensimmäisen kerran maahan jo 1500-luvun jälkipuoliskolla. Ne olisivat voineet ensin päätyä rakennuksen pihapiirissä sijainneeseen jätekuoppaan tai -kasaan, ja kun kellarit hylättiin ja täytettiin 1600-luvun jälkipuoliskolla tai 1700-luvun alussa, on jätekuoppien ja -kasojen maata voitu käyttää hyväksi niitä täytettäessä. Tällöin vanhempia ja nuorempia kaakeleita on päätynyt samaan kontekstiin, vaikka ne eivät alun perin olleet lainkaan käytössä samaan aikaan. Kellareiden täytemaista ja edellä mainittujen rakenteiden alta löytyi myös selvästi 1700-luvun alkupuolelle ajoittuvien sileäpintaisten, vihreälasitteisten barokkikaakeleiden paloja.

Aboa Vetus -museon alueelta löydetyt ruukkukaakelit ovat peräisin ainakin kahdesta eri uunista. Vaikka löytöpaikkoja on useita, ovat samaan uuniin kuuluneet kaakeleiden palat voineet joutua kauas toisistaan. Lasittamattomat ja lasitetut ruukkukaakeleiden palat ovat kuitenkin muotonsa ja saviaineksensa perusteella varmuudella peräisin eri uuneista. Lasitetut ruukkukaakelit on todennäköisesti valmistettu 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alkupuolella ja lasittamattomat ruukkukaakelit 1500-luvun loppupuolella.

Ruukkukaakeleita on löytynyt Luostarikortteliin kuuluneelta alueelta myös Rettiginrinteen kaivauksilta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon ja Hämeenkadun kaakkoispuolelta. Löydetyistä kymmenestä palasta kuusi on peräisin lasitetuista kaakeleista ja neljä lasittamattomista. Lasittamattomista kaakeleista kaksi edustaa noin vuosille 1580–1610 ajoittuvaa koukkumaisella reunalla varustettua ruukkukaakelityyppiä ja kaksi suoralla reunalla varustettua noin vuosien 1540–1610 välille ajoittuvaa tyyppiä. Lasitetut ruukkukaakeleiden palat ajoittuvat muotonsa perusteella noin vuosien 1500–1550 väliseen aikaan. Niissä on harjamainen reuna

632 Koontikartta karttanumeroista 49, 53, 54 ja 55.

Kuva 87.
Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (TMM22196: KA003:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite.

Fig. 87.
Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196:KA003:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments have yellowish green lead glaze.

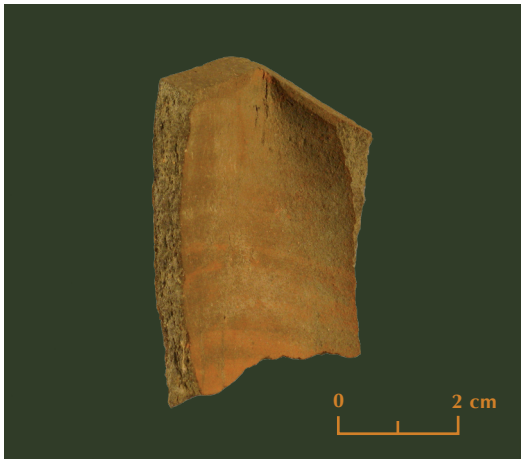

Kuva 88.
Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22196:KA565:001). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja pala on lasittamaton.

Fig. 88.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196:KA565:001). The cross-section of the rim is simple and the fragment is unglazed.

ja yhdessä pohjapalassa on sormin painamalla tehty rosetti- tai ympyräkuvio (TMM2296:KA001A:002). Rettiginrinteen kaivauksilta löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin kahdesta uunista. Osa paloista on löytynyt sekoittuneesta pintamaasta, jossa oli löytöjä 1500-luvulta 1800-luvulle asti, joten ne ajoittuvat muodon perusteella tarkemmin kuin löytöyhteyksiensä perusteella. Osa paloista löytyi sellaisista yksiköistä, joiden muut löydöt ajoittuvat 1500-luvun toiselle puoliskolle tai 1600-luvun alkuun, mikä sopii hyvin ruukkukaakeliuunien poisjäämisen ajankohtaan.[633] (Kuvat 87–88.)

Kaikkiaan Luostarinkorttelista löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin viidestä kaakeliuunista, joista kaksi ajoittuu 1500-luvun alkupuoliskolle ja toiset kolme vuosisadan loppupuolelle. Lisäksi osa löydetyistä lasittamattomista kaakeleiden paloista saattaa olla peräisin savenvalajan pajasta, jolloin niitä ei ole koskaan muurattu kaakeliuuniin.

Mätäjärven kortteli

Mätäjärven korttelin alueelta ruukkukaakeleita on löytynyt vain Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta vuonna 1998. Kaivausalue sijaitsi tuomiokirkon ja Suurtorin välisellä alueella, siinä osassa keskiaikaista Mätäjärven korttelia, joka sijaitsi lähimpänä Kirkkokorttelia.[634] Mätäjärven kortteli jakautui myöhäiskeskiajalla kolmeen osaan niin, että sen eteläosan tontit kuuluivat porvareille, länsiosan tontit kirkolle ja itäosan tontit kaupungille. Korttelin eteläisin osa, nykyisen Uudenmaankadun ja Hämeenkadun risteyksessä, oli korttelin vaurainta, kirkon ja kaupungin porvareiden omistamaa aluetta. Itäinen, kirkosta kauempana sijaitseva alue oli puolestaan korttelin köyhintä aluetta.[635]

633 Ks. yksiköiden ajoituksista tarkemmin Saloranta & Seppänen 2002.
634 Pihlman 1999, 3.
635 Kuujo 1981, 198–200.

Kuva 89. **Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (TMM21816:KA014:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakelissa on ruskea lyijylasite.**

Fig. 89. **Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816:KA014:001)The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments have brown lead glaze.**

Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta löytyi 19 ruukkukaakelin palaa, joista 18 on peräisin lasitetuista ruukkukaakeleista. Niistä viidessätoista on harjamainen reunan poikkileikkaus ja kahdessa suora. Kahdessa palassa reuna ei ole säilynyt. Suurin osa paloista (79 %) on muotonsa, lasitteensa ja saviaineksensa perusteella peräisin noin vuosien 1500–1550 väliseltä ajalta. Muita paloja on vaikea ajoittaa muotonsa perusteella tarkemmin, mutta väljästi ne ajoittuvat aikaan 1500–1610. Harjamaisella reunalla varustetut kaakelit ovat löytyneet maayksiköistä, joiden muut löydöt ajoittuvat 1300-luvun lopulta 1600-luvun alkuun. Esimerkiksi ruskealasitteiset, harjamaisella reunalla varustetut ruukkukaakelit (TMM21816:KA056:002), jotka ajoittuvat muotonsa perusteella selvästi 1500-luvun ensimmäiselle puoliskolle, löytyivät 1600-luvun alkuun ajoittuvasta kerroksesta. Tämä aikaero muodon perusteella tehdyn ajoituksen ja kaakelin maahan päätymisen ajankohdan välillä on kaakeliuunien käyttöiän perusteella varsin looginen. Suoralla reunalla varustetut ruukkukaakelit löytyivät 1500-luvun alkupuolelta 1600-luvulle ajoittuvista kerroksista, mikä sopii yhteen myös niiden muotoon perustuvan ajoituksen ja käyttöiän kanssa. (Kuva 89.)

Yksi suoralla reunalla varustetuista kaakeleista (TMM21816:KA052:001) sai stratigrafian perusteella tarkemman ajoituksen kuin mitä pelkästään sen muodon perusteella olisi voinut olettaa. Se löytyi 1500-luvun alkupuoliskolle ajoitetusta maayksiköstä, jolloin se on saatettu valmistaa jo 1400-luvun puolella. Tuomiokirkontorin aineistossa varhaisimmat suoralla reunalla varustetut ruukkukaakelit ajoittuvat jo 1400-luvun alkupuoliskolle, mutta koska sama muoto oli käytössä aina 1600-luvun alkuun asti, ei suorareunaisia kaakeleita voi ajoittaa 1400-luvulle pelkästään muotonsa perusteella. Varhaisimmat suorareunaiset ruukkukaakelit ovat kuitenkin tavallisesti pienikokoisempia kuin 1500–1600-luvuille ajoitettavat vastaavat kaakelit. Kaksi Åbo Akademin tontin ruukkukaakelin palaa, joiden reunan muoto ei ole säilynyt, löytyivät 1500-luvun loppupuolelta aina 1700-luvulle saakka ajoittuvista kerroksista.[636] Mätäjärven korttelista löytyneet ruukkukaakeleiden palat ovat peräisin kahdesta tai kolmesta kaakeliuunista.

636 Åbo Akademin päärakennuksen tontin yksiköiden ajoitukset perustuvat Liisa Seppäsen julkaisemattomaan käsikirjoitukseen.

Aninkaisten kortteli

Aurajoen länsipuolella sijaitsevasta Aninkaisten korttelista on löytynyt 31 ruukkukaakelin palaa. Ne ovat löytyneet neljän kaivauksen yhteydestä (sulkeissa kaivausten päänumerot ja kaivausvuodet):

Eerikinkatu, Julinin tontti (TMM18237, 1975): 1 pala
Kaupunginkirjaston tontti (TMM22237, 2003–2004): 22 palaa
Länsilaituri (TMM22237, 2007–2008): 4 palaa
Österbladin tontti (KM99081, 1999): 4 palaa

Paloista 21 (68 %) on peräisin lasitetuista kaakeleista ja 10 lasittamattomista kaakeleista. Suurimmassa osassa (90%) kaakeleiden suuosan reuna on koukkumainen tai suora, ja ne ajoittuvat muotonsa perusteella 1540-luvulta 1610-luvulle. Yhdessä palassa on harjamainen suuosan reuna. Pala on lasittamaton ja se ajoittuu noin 1500–1610 väliseen aikaan. Ainoastaan kahdessa lasitetussa palassa on harjamainen suuosan reuna, ja ne ajoittuvat todennäköisesti 1500-luvun alkupuoliskolle.

Aninkaisten korttelista löydettyjen ruukkukaakeleiden palojen kohdalla ainoastaan Kaupunginkirjaston tontin kaivausten kaivausraportti antaa viitteitä niiden ajoitukseen. Muiden kaivausten kaakelit olen ajoittanut pelkästään niiden muodon, lasitteen ja saviaineksen perusteella, sillä kaivauksista ei ole joko olemassa raporttia tai kaakeleiden löytökonteksteja ei ole ajoitettu. Kaupunginkirjaston kaivauksilta löytyneet ruukkukaakeleiden palat ovat yhtä lukuun ottamatta lasitettuja. Lasittamattoman palan poikkileikkaus on harjamainen (TMM22237:KA185:001), mikä ajoittaa sen väljästi 1500–1610 väliseen aikaan. Myös kahdessa lasitetussa palassa on harjamainen suunreuna (TMM22237:KA097:002 ja TMM22237:KA1142:001), jolloin ne ajoittuvat muotonsa ja lasitteensa perusteella ensisijaisesti vuosien 1500–1550 väliselle ajalle. Harjamaisella suuosan reunalla varustetut kaakelit olivat kuitenkin käytössä aina 1600-luvun alkuun asti. Paloista toinen on mennyt pilalle jo valmistusvaiheessa, jolloin sen lasitteeseen on tarttunut savimöykkyjä. Siksi tuntuu epätodennäköiseltä, että se olisi koskaan päätynyt kaakeliuuniin saakka. Se voisi näin ollen olla paikallisen savenvalajan tuotantoa ja ajoittua vasta 1500- ja 1600-luvun taitteeseen. Loput paloista ovat peräisin lasitetuista ruukkukaakeleista, joiden suuosan reunan poikkileikkaus on joko koukkumainen tai suora. Ne ajoittuvat muotonsa perusteella noin aikaan 1540–1610. Kirjastontontin kaivausraportin yksikkötietojen mukaan kaikki kaivauksilta löydetyt kaakelit ovat löytyneet 1500-luvun loppuun, 1600-luvun alkupuolelle tai väljästi 1600-luvulle ajoitetuista yksiköistä[637], mikä sopii jälleen yhteen ruukkukaakeliuunien todennäköisen hylkäämisen ajankohtaan. (Kuvat 90–91.)

Österbladin tontin kaivausraportti ei ole toistaiseksi valmistunut ja Julinin tontilta löydettyä kaakelinpalaa ei voida ajoittaa raportin antamien tietojen perusteella.[638] Molemmilta kaivauksilta löytyneet ruukkukaakelit (KM99081, TMM18237:17) ovat kuitenkin muodoltaan ja saviainekseltaan selvästi nuorempiin ruukkukaakeleihin lukeutuvia. Ne ovat molemmat lasittamattomia ja niiden suuosan reunan poikkileikkaus on koukkumainen. Muotonsa perusteella ne ajoittuvat noin vuosien 1580–1610 välille. (Kuva 92.)

Aurajoen Länsilaiturin vuoden 2008 koekaivannon ruukkukaakelit löytyivät samasta yhteydestä 1500-luvun toiselle puoliskolle ajoittuvien renessanssityylisten levykaakeleiden kanssa.[639] Ruukkukaakeleiden palat ovat lasittamattomia ja niiden

637 Ks. yksiköiden ajoituksista tarkemmin Tuovinen & työryhmä 2006.
638 Sivula & Siltavuori 1975.
639 Kaivausten raportti ei ollut tätä tutkimusta kirjoittaessani valmis. Sain tiedot kaakeleista ja niiden löytöyhteyksistä tutkija Aki Pihlmanilta ja kaivauksia valvoneelta Mika Ainasojalta.

suuosan reunan poikkileikkaus on koukkumaisen ja harjamaisen väliltä. Ne ovat saattaneet kuulua samaan uuniin renessanssityylisten kaakeleiden kanssa, sillä kaikki koekaivannosta löytyneet kaakelit olivat palaneita, mikä viittaa niiden tuhoutuneen tulipalossa ja näin ollen jääneen pois käytöstä samanaikaisesti. Toisaalta kaakelit ovat voineet myös sijaita eri uuneissa, ja ainoastaan tuhoutua ja joutua maahan saman tulipalon yhteydessä. Uuni, jossa ruukkukaakelit sijaitsivat, on todennäköisesti ollut käytössä 1500-luvun jälkipuoliskolla ja tuhoutunut jossain kaupungin 1600-luvun tulipaloista. (Kuva 93.)

Aninkaisten korttelista löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin kolmesta uunista. Yksi uuneista voi ajoittua jo 1500-luvun alkupuolelle ja toiset kaksi todennäköisesti 1500-luvun loppupuolelle tai 1600-luvun alkuun.

Kaakeliuunien sijoittamineen tunnettuihin rakennuksiin

Kaiken kaikkiaan Turun kaupunkialueelta löydetyt ruukkukaakeleiden palat ovat peräisin noin 14–16 uunista. Koska kirjalliset lähteet Turun rakennuksista liittyivät testamentteihin tai tonttien kauppoihin, joiden yhteydessä mainitaan vain asianomaisten henkilöiden nimet ja tonttien ylimalkainen sijainti kaupungissa[640], ei kaivauksilta löydettyjä kaakeleita ole helppo yhdistää kirjallisissa lähteissä mainittuihin rakennuksiin. Jotkin kaupungissa sijainneet rakennukset ovat tosin kaakeliuunin lämmitystavan sekä arvokkuuden kannalta todennäköisempiä sijaintipaikkoja kuin toiset. Kaakeliuuneja olisi saattanut sijaita varakkaiden saksalaisperäisten kauppiaiden yksityistaloissa sekä sellaisissa julkisissa tai puolijulkisissa rakennuksissa, joissa oli edustus- ja kokoontumistiloja. Kaakeliuunin piti sijaita lämmitystapansa takia useampihuoneisessa rakennuksessa, todennäköisesti kivitalossa. Kuvailen seuraavassa sellaisia kaupungin rakennuksia, joissa olisi voinut sijaita ruukkukaakeliuuni keskiajan lopulla tai uuden ajan alussa.

Kaupungin maallisista julkisista rakennuksista tärkein oli Suurtorin päässä sijainnut raatihuone. Kirjallisissa lähteissä raati mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1324 ja raatihuone vuonna 1434. Keskiaikainen raatihuone ei ole säilynyt, mutta sen jäännöksiä päästiin tutkimaan 1980-luvulla nykyistä Kulttuurikeskusta rakennettaessa. Kulttuurikeskuksen vanhimmat rakenteet kuuluvat paikalle jo vuosina 1734–1736 rakennettuun raatihuoneeseen, jonka kellarikerroksia rakennettaessa suuri osa keskiaikaisen raatihuoneen rakenteista ja siihen liittyneistä maakerroksista olivat kuitenkin tuhoutuneet. Raatihuoneen rakennushistoriaa tutkineen Kari Uotilan mukaan keskiaikaisen raatihuoneen varhaisin rakennusvaihe ajoittuu 1300-luvun alkupuolelle. Se oli aluksi yksihuoneinen. Raatihuonetta laajennettiin kaksikerroksiseksi sen kolmannessa rakennusvaiheessa 1440-luvulla, jolloin se ulottui koko Suurtorin päädyn leveydelle. Uotilan mukaan raatihuoneessa olisi saattanut tässä vaiheessa olla sen toisen kerroksen salia lämmittänyt hypokaustiuuni.[641] Suurtorin alueen kaivauksilta ei ole löytynyt ruukkukaakeleiden paloja, mutta on muistettava, että myöhempi rakennustoiminta oli hävittänyt ja sekoittanut alueen vanhempia maakerroksia, ja kaivauksilta löytyi vain niukasti esineitä. Raadintuvan maininta viittaa joka tapauksessa lämmitettyyn tilaan, sillä Saksassa kaakeliuunit yhdistetään usein juuri tuviksi kutsuttuihin huoneisiin.[642]

640 Kostet 1986, 33–60; Kuujo 1981, 79–94.
641 Uotila 2003a, 123–126.
642 Roth Kaufmann 1997, 474; Stephan 1991, 8.

Kuva 90.
Turun kaupunkialueelta, kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22237:KA185:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja pala on lasittamaton.

Fig. 90.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the main library site in Turku (TMM22237:KA185:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment is unglazed.

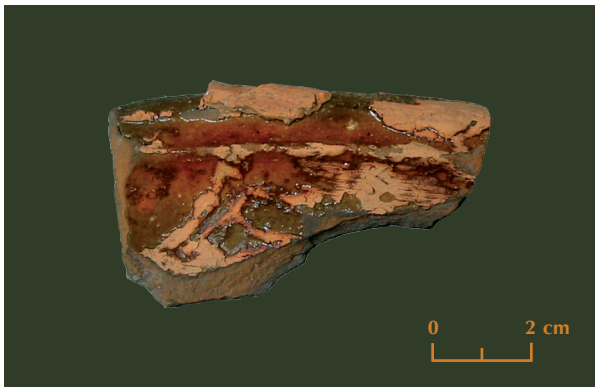

Kuva 91.
Turun kaupunkialueelta, kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22237:KA097:002). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskean ja vihreän kirjava lyijylasite, johon on tarttunut polton aikana savimöykkyjä.

Fig. 91.
Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the main library site in Turku (TMM22237:KA097:002). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brownish green lead glaze. Lumps of clay have become adhered to the glaze during firing.

Kuva 92.
Turun kaupunkialueelta, Österbladin tontin kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden reunapaloja (KM99081:). Palojen reunojen poikkileikkaukset ovat harjamaisia ja palat ovat lasittamattomia.

Fig. 92.
Fragments from the rims of vessel tiles with a quadrangular mouth found from the Österblad site in Turku (KM99081:). The cross-sections of the rims are collared with a pronounced ridge and the fragments are unglazed.

Kuva 93.
Turun kaupunkialueelta, Länsilaiturin kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden reunapaloja (TMM22531:KA002:005). Palojen reunojen poikkileikkaukset ovat harjamaisen ja koukkumaisen väliltä ja palat ovat lasittamattomia.

Fig. 93.
Fragments from the rims of vessel tiles with a quadrangular mouth found at Länsilaituri site in Turku (TMM22531:002:005). The cross-sections of the rims are between collared with a pronounced ridge and collared and the fragments are unglazed.

Muita kaupunkialueella sijainneita julkisia rakennuksia olivat kiltatalot. Koska ne olivat kokoontumis- ja edustustiloja, on myös niissä saattanut olla kaakeliuuneja. Turusta tunnetaan keskiajalta kuusi kiltataloa. Kiltatalot toimivat kaupankäynnin tukikohtina ja erilaisten kokoontumisten ja yhdessäolon paikkoina. Niillä oli myös uskonnollinen rooli, ja Turun keskiaikaiset kiltatalot olikin nimetty pyhimysten mukaan.[643] Turussa kiltaloista on tietoa lähinnä 1400-luvulta, ja ainoastaan Pyhän Nikolauksen kilta on mainittu jo 1300-luvun puolella. Sen on ajateltu sijainneen vanhan Rettigin tupakkatehtaan kohdalla, nykyisen Hämeenkadun ja Nunnankadun kulmassa. Pyhä Nikolaus oli merenkulun ja kaupan suojelija, ja siksi sille pyhitetyn killan on myös Turussa ajateltu liittyneen erityisesti kaupungin saksalaisten kauppiaiden toimintaan. Kilta mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäisen kerran vuonna 1355, ja vuonna 1457 killan yhteydessä mainitaan kiltatupa.[644] Kiltatalot ja niiden omaisuus takavarikoitiin kruunulle reformaation myötä niiden katoliseen uskoon ja pyhimyksiin liittyvien yhteyksien takia.[645] Kaakeliuunin sijainti Pyhän Nikolauksen kiltatalossa olisi luontevaa sekä sen saksalaisyhteyden että siellä mainitun kiltatuvan johdosta. Koska kiltatalojen sijainneista ei ole varmaa tietoa, on myös kaakeliuunien yhdistäminen niihin vaikeaa.

Kirkollisia rakennuksia, joissa olisi saattanut olla kaakeliuuni, olivat dominikaanikonventti, piispanpalatsi, tuomiokapitulintalo, prebendatalot, tuomiorovastin pappila sekä pappiskommuuni eli pappien yhteisasunto.[646] Pyhän Olavin dominikaanikonventti perustettiin Turkuun kirjallisten lähteiden perusteella vuonna 1249. Se sijaitsi ensin Koroisissa, missä myös piispanistuin ja piispan kartano ensin sijaitsivat. Markus Hiekkasen mukaan se siirtyi myöhemmälle paikalleen nykyisen Kaskenkadun kohdalle vasta Turun kaupungin perustamisen yhteydessä. Konventin jäännöksiä on kaivettu esiin 1900-luvun alussa ja 1960-luvulla, mutta koska kaivaukset liittyivät kadunparannus- ja viemäröintitöihin, eivät ne mahdollistaneet varmoja päätelmiä rakennusten sijainnista. Konventti tuhoutui tulipalossa vuonna 1429, minkä jälkeen se rakennettiin uudelleen Tallinnan konventista kutsutun rakennusmestarin johdolla. Hiekkasen mukaan konventin vanhimmat muuratut rakenteet ajoittuvat 1430–1440-luvuille, jota aikaisemmin sen rakennukset olivat puisia. Konventti tuhoutui lopullisesti tulipalossa vuonna 1537 eikä sitä enää sen jälkeen korjattu.[647] Kaskenkadulta taltioidussa löytöaineistossa ei ollut 1400–1500-luvuille ajoittuvien kaakeleiden paloja, mutta kuten edellä mainittiin, ei siellä ole myöskään tehty systemaattisia kaivauksia. On hyvin todennäköistä, että konventtiin on muurattu kaakeliuuni ainakin vuoden 1429 jälkeen tehtyjen rakennustöiden yhteydessä.

Kaakeliuuneja on saattanut olla myös ns. prebendataloissa, jotka olivat tuomiokirkon eri alttareille lahjoitettuja taloja, joissa asui usein alttaria hoitanut pappi. Suuren osan hienoimmista prebendataloista on ajateltu sijainneen Kirkkokorttelissa, mutta prebendoilla oli kiinteistöjä, aittoja ja kaalimaita kaikkien kortteleiden alueilla.[648] Prebendat olivat eräänlaisia alttarisäätiöitä, joiden hoidosta vastasivat niille nimitetyt alttaripapit, jotka myös toimittivat messuja lahjoittajien hyväksi. Ensimmäiset prebendat perustettiin todennäköisesti 1300-luvun alkupuolella, mutta eniten niitä syntyi 1400-luvun alkupuolella, miltä ajalta ovat peräisin myös useat tuomiokirkon

643 Kallioinen 2000, 247–248.
644 Gardberg 1971, 280; Kostet 1986, 54–55. Myös muiden kiltojen sijainneista on esitetty tulkintoja. Niistä tarkemmin esim. Kostet 1986, 54–55.
645 Gardberg 1981, 27, 38.
646 Rakennuksista tarkemmin esim. Gardberg 1971; Kostet 1986; Kuujo 1981; Pirinen 1962.
647 Hiekkanen 2003b, 89–92; 2007a, 180–183.
648 Gardberg 1971, 276–278; Kuujo 1981, 188–193; Pirinen 1962.

alttarit. Prebendatalojen tarkkaa sijaintia on vaikea määritellä, koska kirjallisissa lähteissä niiden sijainti mainitaan usein vain kadun tarkkuudella.[649] Näin ollen myös kaakeleiden yhdistäminen niihin on vaikeaa.

Tavallaan kirkollinen rakennus oli myös pappien yhteisasuntola eli pappiskommuunin talo. Se oli monirakennuksinen kokonaisuus, jossa ruokalan ja asuintilojen lisäksi oli myös juhlasali. Kirjallisissa lähteissä ne mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1474, mutta niiden on ajateltu olleen jo vanhempaa perua. Yhden pappiskommuunin rakennuksen on arveltu sijainneen tuomiokirkon luoteispuolella, liitettynä sen ympärysmuuriin.[650] Pappiskommuunin juhlasali on jälleen yksi paikka, missä olisi saattanut olla jo keskiajan lopulla kaakeliuuni. Tryckerihusetin ja Piispankadun kaivauksilta löydetyt rosettikuvioisten ruukkukaakeleiden palat saattaisivatkin olla peräisin juuri sen yhteydestä.

Toinen tuomiokirkon lähellä sijainnut kirkollinen rakennus, missä olisi saattanut sijaita kaakeliuuni, oli tuomiokapitulintalo. Se sijaitsi tuomiokirkon luoteispuolella, suurin piirtein nykyisen Tuomiokirkkokadun ja Henrikinkadun risteyksessä. Se oli ensin erillinen rakennuksensa, mutta myöhemmin se liitettiin osaksi tuomiokirkon ympärysmuuria. Ensimmäisen kerran tuomiokapituli mainitaan kirjallisissa lähteissä jo vuonna 1259, mutta kaivaustutkimuksissa löydetyt ja sen osaksi tulkitut rakenteet on ajoitettu 1400-luvun alkupuolelle, Maunu II Tavastin aikaan. Kirjallisten lähteiden perusteella sen ylin kerros toimi juhlakerroksena ja istuntosalina. Reformaation jälkeen talo siirtyi kruunulle, ja sitä kunnostettiin renessanssiasuiseksi Juhana III:n aikoihin 1580-luvulla. 1630-luvulla rakennuksen ylin kerros purettiin sortumavaaran vuoksi, minkä jälkeen sitä käytettiin varastona.[651]

Piispan kaupunkiasunto, piispanpalatsi, sijaitsi keskiajalla tuomiokirkon pohjoispuolella. Piispa Hemmingin (piispana 1338–1366) tiedetään lahjoittaneen piispanpöydälle tilan tuomiokirkon pohjoispuolelta, koska piispalla ei ollut tuolloin vielä taloa kaupungissa. Kivestä muuratun kaupunkipalatsin on kuitenkin ajateltu rakennetun vasta piispa Maunu II Tavastin aikana (1412–1450).[652] Se sijaitsi kirkon ympärysmuurin ulkopuolella. Piispanpalatsin ulkonäöstä tai tarkasta sijainnista ole säilynyt tietoja ennen vuoden 1634 karttaa. Sen kellareita mainitaan korjatun 1580-luvulla Juhana III:n aikaisissa rakennustöissä. Piispantalo jäi käytöstä 1640-luvulla, samaan aikaan tuomiokapitulintalon kanssa.[653] Myös piispan kaupunkipalatsin tiloissa voisi ajatella olleen kaakeliuunin jo keskiajalla, sillä myös piispanlinnassa Kuusistossa oli kaakeliuuni 1400- ja 1500-lukujen vaihteeseen mennessä. Läheisiltä kaivauksilta onkin löytynyt pohjastaan rosettikuvioilla koristeltujen ruukkukaakeleiden paloja, jotka ovat samanlaisia kuin Kuusiston piispanlinnasta löytyneet ruukkukaakeleiden palat.

Yksityisistä rakennuksista on säilynyt vielä edellisiäkin vähemmän tietoa, ja kaakeliuunien yhdistäminen niihin on lähes mahdotonta. Lähteissä mainittuja porvareiden taloja ei ole useinkaan mahdollista sijoittaa tarkasti paikoilleen, mutta kortteleiden tasolla tarkastelu usein onnistuu. Säilyneiden kirjallisten lähteiden perusteella varakkaiden porvareiden talot sijaitsivat Kirkkokorttelissa ja Luostarikorttelissa[654], ja myös kaakeleita on löytynyt eniten juuri näiden kortteleiden alueilta. On kuitenkin vaikea sanoa, ovatko ne peräisin yksityisten kauppiaiden taloista vai jostakin lähellä sijainneista julkisista rakennuksista.

649 Kostet 1986, 42–47; Seppänen artikkelissa Niukkanen *et al.* 2009.
650 Kostet 1986, 42.
651 Brusila & Lepokorpi 1981, 12–18; Kostet 1986, 36–37.
652 Gardberg 1971, 208, 214, 248, 275–276.
653 Brusila & Lepokorpi 1981, 24–30.
654 Kallioinen 2000, 148–149.

Kirkko omisti keskiajan Turussa suuren määrän kiinteistöjä ja tontteja. Reformaation myötä ne siirtyivät kruunulle samoin kuin konventin ja kiltojen tontit sekä kiinteistöt. Maata siirtyi myös kaupungille ja suurkauppiaat ostivat tontteja itselleen.[655] Ainoastaan osa tämän tutkimuksen ruukkukaakeleista on mahdollista ajoittaa muotonsa tai löytöyhteytensä perusteella 1500-luvun puoliväliä varhaisemmaksi, jolloin rakennuksista suuri osa oli vielä kirkon omistuksessa. Näitä ovat suuosastaan suoralla reunalla varustetut sekä suuosastaan harjamaisella reunalla varustetut lasitetut ruukkukaakelit. Lasittamattomat koukkumaisella reunalla varustetut kaakelit ajoittuvat sitä vastoin 1500-luvun jälkipuoliskolle tai 1600-luvun alkuun, jolloin monesta alun perin kirkollisesta rakennuksesta oli tullut maallisia, lähinnä kauppiaiden ja kruunun virkamiesten omistamia. Onkin todennäköistä, että pääosa kaivauksilta löydetyistä ruukkukaakeleista on kuulunut yksityisten kauppiaiden, käsityöläisten, kruunun virkamiesten ja aatelisten taloihin.

655 Gardberg 1971, 27, 38; Nikula 1987, 84, 96.

7 GOTIIKAN NISSIKAAKELIT JA KOVERAT LEVYKAAKELIT

Tutkimusaineistossani on 38 goottilaistyylisen nissikaakelin tai koveran levykaakelin palaa. Niistä 33 on löytynyt Turun kaupunkialueelta, neljä Turun linnasta ja yksi Viipurin fransiskaanikonventista. Paloista 28 on peräisin yhdeltä kaivaukselta Turun kaupunkialueelta, ja palat ovat todennäköisesti peräisin vain yhdestä kaakelista. Koska Turun linnan rakennushistoria ja Turun kaupunkialueen kehitys on kuvailtu luvussa 6, kuvailen seuraavassa vain kaivauksilta löydetyt kaakelit. Viipurin osalta kuvailen lyhyesti myös fransiskaanikonventin vaiheita.

Taulukko 5. Suomesta löydettyjen nissikaakeleiden palojen suhteelliset määrät eri kohteiden kesken.
Diagram 5. The relative amounts of niche tile fragments found from different sites in Finland.

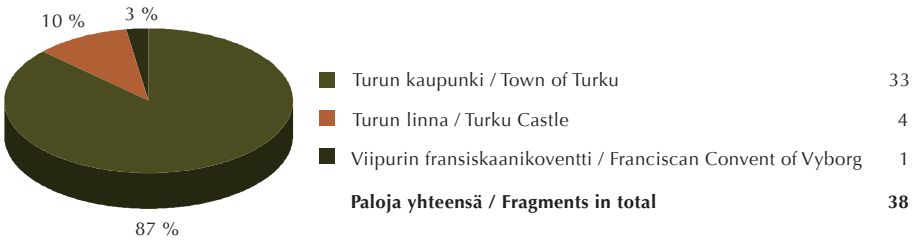

7.1. Turun linna

Turun linnasta on löytynyt yksi koveran levykaakelin pala ja kolme nissikaakelin palaa. Koveran levykaakelin pala on kokonainen päätypala vihreälasitteisesta suorakaiteen muotoisesta reliefikaakelista (TMM18331:178). Vaikka pala on suurikokoinen, sen reliefikuvasta ei ole säilynyt tarpeeksi suurta katkelmaa, jotta sen kuva-aihe olisi mahdollista tunnistaa. Kaakelin takapinnalla ei ole varsinaista kiinnityslistaa, vaan savi on muotoiltu käsin vaakasuoraksi ulokkeeksi kaakelin päätyyn. Takapinnalla on lisäksi voimakkaita kankaanpainanteita. Trolleholmin linnasta Skånesta on löytynyt samanmuotoisia kaakeleita, jotka on ajoitettu noin vuoden 1540 tienoille.[656] Myös Turun linnan kaakeli ajoittuu muotonsa perusteella 1500-luvun alkupuoliskolle. Koska sen kuva-aihe ei ole säilynyt, ei sitä ole mahdollista ajoittaa tarkemmin ikonografisesti. Myöskään palan löytöyhteys ei anna viitteitä sen ajoitukseen eikä sen alkuperäiseen sijaintiin linnassa. Pala löytyi vuoden 1973 viemärikaivauksilta Linnankadulta, päälinnan pohjoissiiven ulkopuolelta. Kaivaus suoritettiin valvontana eikä siitä ole olemassa raporttia. Kenttämuistiinpanot on kuitenkin arkistoitu, ja niissä palan löytöyhteydeksi on kirjattu viemäri 2, mistä kaakeli on merkitty löydetyksi tiilensekaisesta tummasta maakerroksesta. Löytösyvyydeksi on kirjattu kolme metriä.[657] (Kuvat 94–95.)

656 Gaimster 2001a, 65–66; Wahlöö 1976, Fig. 631–634. Ks. myös Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 46 ja 48.
657 Turun maakuntamuseon mustakirja varhaisista arkeologisista kaivauksista.

Kuva 94.
Turun linnasta löydetty koveran levykaakelin päätypala (TMM18331:178). Kaakelissa on vihreä lyijylasite. Kaakelin kuva-aihe ei käy selville säilyneestä palasta.

Fig. 94.
Fragment of a concave panel tile found from Turku Castle (TMM18331:178). The fragment has green lead glaze, but the motif of its decoration cannot be identified.

Kuva 95.
Turun linnasta löydetyn koveran levykaakelin päätypala takaa päin kuvattuna (TMM18331: 178). Vaakasuora kiinnityslista on muotoiltu käsin kaakelilevyn päätyyn.

Fig. 95.
Fragment of a concave panel tile found from Turku Castle (TMM18331:178), seen from the back. The horizontal flange on the back has been hand-shaped at one end of the panel.

Myös nissikaakelin palat (TMM18331:323; kuva 96) on löydetty samasta viemärikaivauksesta. Niiden löytötiedot ovat vieläkin niukemmat, sillä muistiinpanoissa on mainittu ainoastaan, että palat ovat peräisin seulotusta maasta. Palat ovat pieniä katkelmia syvän nissikaakelin kulmasta, mutta niissäkään ei ole säilynyt tarpeeksi kaakelin levyosaa, jotta niiden reliefikuvan aihe olisi mahdollista tunnistaa. Paloissa on vihreä lyijylasite. Ne ajoittuvat muotonsa perusteella 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun, joten ne ovat varhaisimpia todisteita kaakeliuunin olemassaolosta Turun linnassa. Samoin kuin edellä mainittujen koverien levykaakeleiden kohdalla, ei myöskään kyseisen nissikaakeliuunin sijaintia ole mahdollista paikantaa tarkasti palojen löytöpaikkojen perusteella. Palojen löytyminen päälinnan pohjoispuolelta viittaa sen kuitenkin sijainneen linnan pohjoissiivessä. Edellisessä luvussa kuvailtujen kaakeliuunien mahdollisten sijaintipaikkojen mukaan, se olisi voinut sijaita pohjoissiiven länsiosan Vanhassa kuninkaansalissa (huone 36) tai kamarissa (huone 32), sillä niiden väliin rakennettiin 1400-luvun lopulla porstua (huone 34), josta kaakeliuunia olisi voitu lämmittää. Myös ns. Nunnakirkko (huone 38), joka ei siis Draken mukaan ollut kirkko[658], olisi saattanut olla mahdollinen paikka kaakeliuunille. Gardbergin mukaan Nunnakirkkoa lämmitettiin kuitenkin hypokaustiuunilla.[659] Paikalle olisi mielestäni voitu rakentaa kaakeliuuni hypokaustiuunin jäätyä pois käytöstä, jolloin sitä olisi voitu lämmittää huoneen länsipuolella sijainneesta käytävästä (huone 37), johon pääsi nousemaan itäiseltä linnanpihalta. (Ks. tarkemmin luku 6.2.)

658 Drake 1994, 56.
659 Gardberg 1959, 68.

Ensimmäinen kaakeleita valmistanut savenvalaja on mainittu Turun linnan tilikirjoissa kuitenkin vasta vuonna 1543.[660] Koska linnan rakennus- ja korjaustöitä koskevat kirjalliset lähteet ovat varsin niukkoja vuotta 1538 aikaisemmalta ajalta[661], on mahdollista, että linnassa olisi työskennellyt jo 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa savenvalaja, vaikka hänestä ei ole säilynyt kirjallisia mainintoja. Nissikaakeleiden monimutkainen valmistus muottien avulla on kuitenkin edellyttänyt varsin taitavan savenvalajan läsnäoloa, ja siksi on myös mahdollista, että kaakelit olisi tuotu linnaan valmiina. Tukholman kaupunkialueelta on löytynyt 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun ajoittuvia kaakelimuotteja, jotka kertovat nissikaakeleiden paikallisesta valmistuksesta Tukholmassa[662], joten Turun linnan kaakelit on voitu tuoda myös Tukholmasta. Myös koverat levykaakelit ovat todennäköisesti linnaan valmiina tuotuja. Paikalla on kuitenkin täytynyt olla käsityöläinen, joka osasi muurata kaakelit uuniksi.

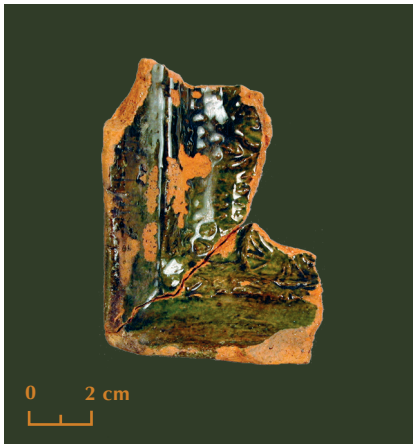

Kuva 96.
Turun linnasta löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin kulmapaloja (TMM18331:323). Paloissa on vihreä lyijylasite. Kaakelin kuvaaihe ei käy selville säilyneistä paloista.

Fig. 96.
Fragments of a Gothic niche tile found from Turku Castle (TMM18331:323). The fragments have green lead glaze, but the motif of their decoration cannot be identified.

7.2. Turun kaupunki

Kirkkokortteli

Kirkkokorttelista on löytynyt viisi nissikaakelin palaa. Kaikki palat ovat löytyneet tuomiokirkon ja Vanhan Akatemiantalon viemäröinti-, vesijohto- ja kaukolämpötöiden yhteydessä 1970-luvulla. Yksi paloista (TMM18338:157) on löytynyt Tuomiokirkkokatu 6–8:n viemäröinti- ja kadunparannustöiden valvonnan yhteydessä vuonna 1977 ja loput paloista (TMM18068:16) ovat löytyneet Tuomiokirkkokatu 2–4:n vastaavanlaiselta työmaalta vuonna 1976. Kaikki palat ovat todennäköisesti kuuluneet samaan kaakeliin. Kaikissa paloissa on vihreä lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Neljässä palassa on katkelma kasviaiheisesta kuvioista. (Kuva 97.)

Palojen löytötiedot on kerrottu raportissa, mutta kaakelia ei voi ajoittaa niiden perusteella. Yhden palan (TMM18338:157) löytötiedoissa sen on mainittu löytyneen 3–4 metrin syvyydestä ja neljän muun palan (TMM18068:16) on mainittu löytyneen kaivauksilla paljastuneen rakennuksen sokkelin yhteydestä, sen luoteisseinän vierestä lattiatasosta.[663] Kaakelit ajoittuvat muotonsa perusteella 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun. Ne voivat olla peräisin jostakin tuomiokirkon lähellä sijainneesta julkisesta rakennuksesta, kuten piispantalosta, tuomiokapitulintalosta tai kiltatalosta (ks. tarkemmin luku 6.7.). Ne ovat voineet myös sijaita varakkaan porvarin yksityiskodissa. Kuten Turun linnan nissikaakelit, ovat myös Kirkkokorttelista löydetyt kaakelit todennäköisesti tuontia. Kuten edellä mainittiin, myös Tukholmassa tiedetään valmistetun 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa nissikaakeleita[664], joten Turun nissikaakelit on voitu tuoda Saksan sijasta Tukholmasta.

660 Gardberg 1959, 164.
661 Gardberg 1959, 88.
662 Gaimster 2002, 202–206; Århem 2007, 101.
663 Brusila & Lepokorpi 1976; 1977b.
664 Gaimster 2002, 202–206; Århem 2007, 101.

Mätäjärven kortteli

Suurin osa (28 kappaletta) Turun kaupunkialueelta löydetyistä goottilaistyylisten nissikaakeleiden paloista on peräisin Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta. Alue kuului keskiajalla Mätäjärven kortteliin, joka oli alueena varsin epätodennäköinen sijaintipaikka nissikaakeliuunille. Kyseiset kaakelinpalat ovat kuitenkin peräisin siitä osasta korttelia, mistä kaupungin porvarit ja kirkko omistivat tontteja.[665]

Kaivauksilta löydetyt kaakeleiden palat ovat peräisin suorakaiteen muotoisesta syvästä reliefikoristeisesta nissikaakelista, jossa on tummanvihreä lyijylasite (TMM21816:KA089:001, TMM21816:KA085:001, TMM21816:KA060:002, KATMM21816:KA015:001). Muotonsa ja kuva-aiheidensa perusteella kaakeli edustaa myöhäisgotiikan kaakelityyppiä, joka ajoittuu 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun.[666] Myöhäisgoottilaistyylisissä nissikaakeleissa esiintyviä tyypillisiä kuva-aiheita olivat Neitsyt Maria, evankelistat, pyhimykset ja Kristuksen kärsimyshistoriaan liittyvät tapahtumat. Maallisista aiheista tyypillisimpiä olivat metsästysaiheet, eläinsatujen hahmot, musikantit, rakastavaiset ja vaakunakilvet.[667]

Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydettyjen nissikaakeleiden kuva-aiheet edustavat aikakauden taiteelle tyypillistä uskonnollista symboliikkaa. Suurin osa paloista on peräisin nissikaakelin levyosasta. Ne sopivat yhteen ja muodostavat kaakelin vasemman alakulman. Niihin on kuvattu sivuttain polvet koukussa istuva höyhenpeitteinen mieshahmo, jonka vasen käsi on ojennettu kohti kaarevakaulaista lintua. Kyseessä on todennäköisesti poikasiaan rinnastaan nyppimällään verellä ruokkiva pelikaani. Jos kyseessä on pelikaani-aihe, saavat pelikaanin alapuolelle kuvatut pyöreät kolmihaaraiset, hieman omenaa muistuttavat kuviot selityksen pelikaanin poikasten päinä. Pelikaani, joka herätti kuolleet poikasensa eloon ruokkimalla niitä rinnastaan nyppimällään verellä, symboloi keskiajalla Kristuksen ihmiskunnan puolesta vuodattamaa verta. Pelikaanin uhrautuminen poikastensa puolesta rinnastettiin Kristuksen uhrautumiseen ristillä ihmiskunnan puolesta. Yleensä poikasiaan ruokkiva pelikaani kuvattiin taiteessa yksinään. Se esiintyi kuitenkin usein myös Kristuksen ristin yhteydessä.[668] (Kuva 98.)

Kärsimys oli keskeisellä sijalla koko sydänkeskiajan uskonnollisessa kulttuurissa. Saadakseen syntinsä anteeksi täytyi jokaisen uskovaisen ottaa henkilökohtaisesti osaa Kristuksen kärsimykseen. Myös keskiajan sääntökuntien opeissa Kristuksen ristinkärsimyksen muistelulla, mietiskelyllä ja imitoinnilla oli keskeinen asema. Krusifiksi oli yksi tärkeimmistä mietiskelyn kohteista sekä avaimista pelastukseen ja ristiinnaulitunkuvan katsottiin auttavan mietiskelyssä. Ristin ympärillä kuvattiin Raamatun henkilöiden lisäksi myös aikakauden ihmisiä, jotka näin osallistuivat Kristuksen kärsimykseen ja ristin kantamiseen.[669]

Myös Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydetyssä kaakelissa olevan ihmishahmon voidaan ajatella liittyvän tähän *imitatio Christi* -elämänihanteeseen. Mielenkiintoinen on myös kaakelissa kuvatun ihmishahmon vataloa peittävä höyhenpeite. Se muistuttaa pelikaanin höyhenpeitettä, jolloin se tukisi ajatusta ihmisen samaistumisesta pelikaanin kärsimykseen ja uhrautumiseen. Toisaalta keskiajan taiteessa kuvattiin usein myös myyttisiä, paksuun karvapeitteeseen puettuja ns. Villimies-

665 Ks. kaivauksista tarkemmin Kostet *et al.* 2004; Pihlman 2003a; SKAS 4/1999.
666 Ks. myös Majantie 2002.
667 Franz 1969, 45; Liebgott 1972, 9–16. Ks. tarkemmin luku 3.6.
668 Duchet-Suchaux & Pastoureau 1994, 271; Ferguson 1961, 9; Hall 1979, 86, 238.
669 Kaartinen 1999, 37, 51–52; Lehmijoki-Gardner 2002, 204–205; Räsänen 2001, 42–48.

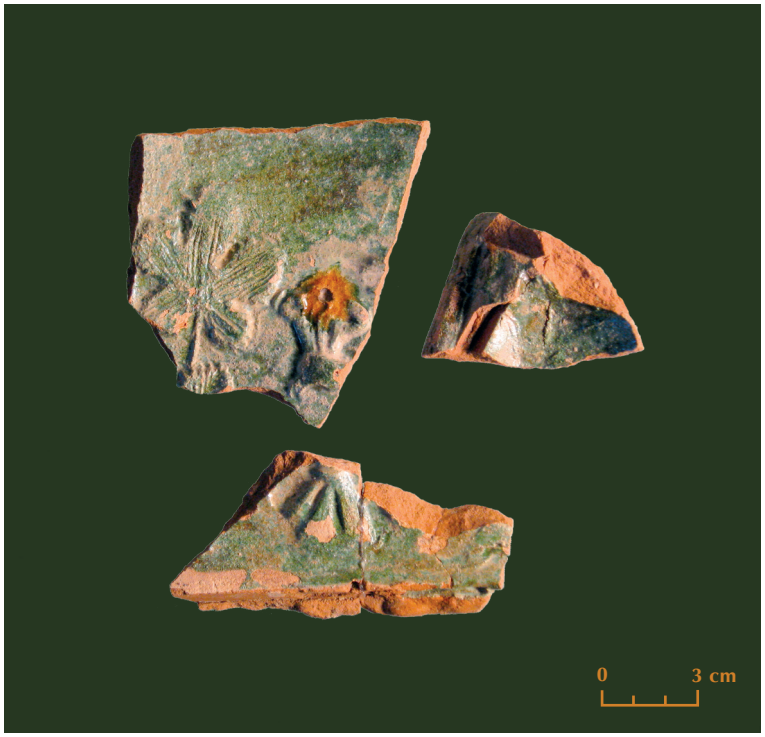

Kuva 97.

Turun kaupunkialueelta, Tuomiokirkkokatu 2–4 kaivauksilta, löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin paloja (TMM18068:16). Paloissa on vihreä lyijylasite ja kasviaiheista koristelua.

Fig. 97.

Fragments of a Gothic niche tile found from excavations at Tuomiokirkonkatu 2–4 in Turku (TMM18068:16). The fragments have green lead glaze and botanical decoration.

Kuva 98.

Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin paloja (TMM 21816:KA089:001, KA085:001, KA060:002, KA015:001). Palat muodostavat kaakelin vasemman alakulman, jonka kuva-aiheena on poikasiaan rinnastaan nyppimällään verellä ruokkiva pelikaani, jonka viereen on kuvattu tätä kohti kättään ojentava ihmishahmo. Kaakelissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 98.

Fragments of a Gothic niche tile found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816: KA089:001, KA085:001, KA060:002, KA015: 001). The fragments form the lower left corner of the tile which is decorated with a pelican feeding her young with blood plucked from her breast. Next to the pelican is a human figure reaching his hand towards the pelican. The fragments have green lead glaze.

hahmoja, joilla haluttiin kuvata vastakohtaisuutta sivistyneen yhteiskunnan ja villin luonnon välillä. Niitä käytettiin myös vertauskuvana luonnon kesyttämiseen ja valtaamiseen asutuksen sekä varhaisen teollisuuden käyttöön. Myös ylhäisön edustajat kuvattiin toisinaan karvapeitteeseen puettuina metsästysaiheisissa ja romanttisissa kuvaelmissa.[670] Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydetyn ihmishahmon päälle kuvattu peite on mielestäni kuitenkin samanlainen kuin pelikaanin höyhenpeite.

Osa paloista on peräisin kaakelin etuosan koristekatoksesta. Paloista kaksi muodostaa kaakelin oikean etukulman koristekatoksen, johon on kuvattu kaksipäinen siipiään levittävä kotka. Kotka oli kristillisessä taiteessa Kristuksen ylösnousemuksen symboli sekä oikeudenmukaisuuden, rohkeuden ja uskonnollisen mietiskelyn vertauskuva.[671] Toisaalta se on myös voiman ja voiton symboli, missä merkityksessä se esiintyi jo roomalaislegioonien tunnuksissa. Se otettiin myöhemmin käyttöön monien valtioiden, kaupunkien ja sukujen vaakunoihin. 1400-luvun alusta lähtien yksipäinen kotka kuvattiin tavallisesti kuninkaan vaakunassa ja kaksipäinen kotka keisarin vaakunassa. Kotka esiintyy vielä nykyäänkin monien kaupunkien ja sukujen vaakunoissa.[672] (Kuva 99.)

Aivan samanlaisten kaakeleiden koristekatosten katkelmia on löytynyt myös Helgeandsholmenin kaivauksilta Tukholmasta (SSM18816, SSM31596). Toisessa Tukholmasta löydetyssä palassa on ruskea lyijylasite ja toisessa Turun kaakelin tapaan vihreä. Niiden keskusaiheet eivät ole säilyneet, joten paloista ei selviä, ovatko ne peräisin keskusaiheeltaan samanlaisesta nissikaakelista kuin Turun kaakelin palat. Nissikaakeleiden koristekatokset tehtiin eri muoteilla kuin kaakelin keskuskuvat, ja näin ollen sekä Turun että Tukholman tapauksissa koristekatokset ovat voineet olla kaikissa uuniin kuuluneissa kaakeleissa samanlaisia, mutta niiden keskiosien kuvissa saattoi olla eri aiheita tarinan tapaan kuvattuina. Helgeandsholmenin kaivauksilta on löytynyt myös nissikaakelin levyosan reunapaloja (SSM24842), joissa on samanlainen koristekuvio kuin Turun pelikaanikuvioisessa kaakelissa. Koska Tukholmassa tiedetään valmistetun 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa nissikaakeleita, saattavat sekä Tukholmasta löydetyt kotkakoristeiset nissikaakelit että Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydetyt kaakelit olla molemmat Tukholmassa valmistettuja. Ainoa luotettava keino asian selvittämiseen olisi tutkia kaakeleiden saviaineksen kemiallinen koostumus (ks. tarkemmin luku 9.3.). (Kuva 100.)

Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydettyjen kaakeleiden palojen löytöpaikat eivät anna varsinaista apua niiden ajoitukseen. Kuten edellä on todettu, kaakeleiden löytöyhteydet kertovat tavallisesti vain ajasta, jolloin kaakeliuunit ovat jääneet lopullisesti käytöstä, ja usein kaakeleiden palat joutuivat kauas alkuperäisistä yhteyksistään rakennusten purkumassan mukana. Myös Åbo Akademin päärakennuksen tontilla samaan kaakeliin kuuluneita paloja on löytynyt varsin kaukana toisistaan sijaitsevista yksiköistä. Pääosa kaakelinpaloista (TMM21816:KA089:001) on löytynyt yksiköstä, jonka muut löydöt ajoittuvat 1500-luvun alusta 1600-luvun alkuun. Muualta löytyneistä paloista yksi (TMM21816:KA060:002) sopii yhteen edellisten kanssa, mutta se on löytynyt yksiköstä, jonka löytöaineisto ajoittuu pääasiassa 1600-luvun lopulta 1700-luvun alkuun. Vain yksi pala (TMM21816:KA085:001) on löytynyt yksiköstä, joka on ajoitettu 1400-luvulle ja yksi pala (TMM21816:KA015:001)

670 Villimies-hahmon kuvaamisesta muussa koristetaiteessa ks. esim. Gaimster 1997, 280; Lanz 1985, 38–42.
671 Duchet-Suchaux & Pastoureau 1994, 129; Ferguson 1961, 17.
672 Hall 1979, 109–110; Neubecker 1988, 125–126.

Kuva 99.

Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin koristekatoksen paloja (TMM21816:KA089:001). Koristekatokseen on kuvattu kaksipäinen kotka. Paloissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 99.

Fragments from the canopy of a Gothic niche tile found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816:KA089:001). The canopy is decorated with a double-headed eagle. The fragments have green lead glaze.

Kuva 100.

Tukholman kaupunkialueelta, Helgeandsholmenin kaivauksilta, löydetty goottilaistyylisen nissikaakelin koristekatoksen pala (SSM31596). Koristekatokseen on kuvattu samanlainen kaksipäinen kotka kuin Turussa löydetyssä kaakelissa. Palassa on vihreä lyijylasite. Pala kuuluu Tukholman kaupunginmuseon kokoelmiin.

Fig. 100.

Fragment from the canopy of a Gothic niche tile found from excavations at the Helgeandsholmen site in Stockholm (SSM31596). The canopy is decorated with a double-headed eagle similar to the one found from Turku. The fragment has green lead glaze. The fragment belongs to the collections of Stockholms stadsmuseum.

on löytynyt yksiköstä, jonka löydöt ajoittuvat 1500-luvun puolivälistä 1600-luvun alkuun.[673] Samasta kaakelista peräisin olevien palojen löytyminen näinkin erilaisista yksiköistä kertoo alueella tapahtuneista maansiirroista. Tämän tapauksen perusteella voidaan myös sanoa, että jos paloja ei ole löydetty jonkin varmasti ajoitetun eheän rakenteen alta, palat voidaan ajoittaa huomattavasti paremmin muotonsa kuin löytöyhteytensä perusteella.

Joka tapauksessa Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydetyt nissikaakeleiden palat kertovat jonkun alueella asuneen henkilön varsin loistokkaasta kaakeliuunista ja sen välityksellä myös talon muusta sisustuksesta. Myös muu Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydetty esineistö antaa viitteitä keskiajan lopulle ajoittuvasta rikkaasta esineellisestä kulttuurista, sisustuksen koristeellisuudesta ja vilkkaista yhteyksistä Manner-Eurooppaan.[674] Kuten luvussa 5 on esitetty, saattoivat kaakelit kuitenkin löytää tiensä myös muualle kuin uunin seinämään. Niitä on voitu käyttää esimerkiksi koriste-esineinä tai rakennusten julkisivujen yksityiskohtina, joten on mahdollista, että Åbo Akademin päärakennuksen tontilta löydetty nissikaakeli olisi kulkeutunut Turkuun yksittäisenä kappaleena, eikä se olisi kuulunut kokonaiseen kaakeliuuniin. Liisa Seppänen on kuitenkin yhdistänyt nissikaakelit kaivauksilta löydetyn keskiajan lopulle ajoittuvan rakennuksen yhteyteen[675], ja itsekin pidän tätä ajatusta todennäköisempänä vaihtoehtona.

673 Ajoitukset perustuvat Liisa Seppäsen julkaisemattomaan käsikirjoitukseen.
674 Ks. esim. SKAS 4/1999, jossa on useita artikkeleita Åbo Akademin päärakennuksen tontin tutkimuksista ja löydöistä sekä Kostet *et al.* 2004.
675 Seppänen 1999, 55.

Kaiken kaikkiaan Turun kaupunkialueelta löydetyt nissikaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin kahdesta kaakeliuunista. Niiden sijaintipaikat ovat voineet olla samat rakennukset, jotka olen esittänyt todennäköisiksi sijaintipaikoiksi myös ruukkukaakeliuuneille.

7.3. Viipurin fransiskaanikonventti

Konventin vaiheista ja tutkimuksista

Suomessa toimi keskiajalla kolme fransiskaanikonventtia. Niistä Viipurin konventti mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäisen kerran vuonna 1403, Rauman konventti vuonna 1449 sekä Kökarin saarella Ahvenanmaalla sijainnut konventti vuonna 1472. Fransiskaanit eli harmaat veljet saapuivat Suomeen myöhemmin kuin dominikaanit, joiden konventti rakennettiin Turkuun (Koroisiin) jo vuonna 1249.[676] Fransiskaanien konventti sijaitsi Viipurissa Karjaportinkadun varrella.[677] Se mainitaan kirjallisissa lähteissä siis ensimmäisen kerran vuonna 1403, mutta lähteiden sisältö viittaa konventin olleen ollut tuolloin jo jonkin aikaa toiminnassa, Hiekkasen mukaan todennäköisesti 1390-luvulta lähtien. Konventin rakennukset olivat aluksi puisia, ja sen kirkko muurattiin kivestä vasta 1500-luvun alussa.[678]

Muiden konventtien tavoin myös Viipurin fransiskaanikonventti rakennuksineen joutui kruunun haltuun Kustaa Vaasan aikana toteutetun reformaation sekä kirkollisten rakennusten sekä niiden omaisuuden takavarikoinnin seurauksena.[679] Sääntökunnat lakkautettiin vuonna 1536 virallisesti.[680] Viipurin fransiskaanikonventin kokoushuone eli konventtitupa purettiin vuonna 1540, ja sen kiviä sekä tiiliä käytettiin muun muassa Pyhän Andreantornin korjaamiseen. Venäläissodan aikana 1550-luvulla konventin rakennuksia käytettiin hevostalleina ja sen kellareita vuokrattiin kaupungin porvariston käyttöön. Konventin kirkko otettiin kuitenkin uudelleen käyttöön jumalanpalvelusmenojen paikkana 1570–1580-luvuilla.[681] Kirkkorakennus purettiin 1700-luvulla ja nykyisin konventin rakennuksista ei ole enää jäljellä mitään maanpinnan yläpuolella.[682]

Erilaisten rakennustöiden yhteydessä paljastuneiden rakenteiden dokumentointi ja esineiden talteenotto alkoivat Viipurissa 1920-luvulla, kun arkkitehdit G. Fraser ja O-I. Meurman laativat ehdotuksen muinaismuistojen valvojan toimen perustamisesta. Toimea hoiti vuosina 1927–1937 Otto-Iivari Meurman, jolloin myös fransiskaanikonventin alueella tehtiin joitain tutkimuksia.[683] Suomalaiset arkeologit vastasivat dokumentoinnista ja kaivauksista Viipurissa vuoteen 1943 asti, minkä jälkeen kaivauksissa oli parinkymmenen vuoden tauko. Tämän jälkeen tutkimuksia suoritettiin sekä linnan että kaupungin alueella, mutta vasta 1990-luvun loppupuolen kaivaustulokset ovat tuoneet hyvin saavutettavaa tietoa kaupungin vaiheista. Näissä uusimmissa kaivauksissa ei ole kuitenkaan päästy tutkimaan fransiskaanikonventin aluetta.[684]

676 Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 360; Pirinen 1991, 184–187.
677 Hiekkanen 2004, 254; 2007a, 546; Ruuth 1908, 101–102.
678 Hiekkanen 2004, 254; 2007a, 546–547.
679 Pirinen 1991, 275, 284.
680 Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 364.
681 Hiekkanen 2004, 254; Ruuth 1908, 137–138.
682 Hiekkanen 2004, 254.
683 Meurman 1978, 57–61.
684 Uusimmista kaivauksista tarkemmin ks. Hiekkanen 2004; Saksa 2004; Mervi Suhonen 2005.

Kuva 101.
Viipurin fransiskaanikonventista löydetty goottilaistyylisen kruunukaakelin katkelma, jossa on todennäköisesti kuvattu villimiehen pää (KM36159:12). Kaakelissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 101.
Fragment of a Gothic crest tile found from the Franciscan Convent of Vyborg. The fragment is shaped like a man's head, probably depicting the Wild Man (KM36159:12). The fragment has green lead glaze.

Kuva 102.
Piirros Viipurin fransiskaanikonventin goottilaistyylisestä kruunukaakelista (KM36159:12).

Fig. 102.
Drawing of the fragment of a Gothic crest tile found from the Franciscan Convent of Vyborg (KM36159:12).

Konventin kaakeliuuni ja tulkintoja sen kuvamaailmasta

Fransiskaanikonventin alueelta on löytynyt yksi goottilaistyylisen kaakelin katkelma (KM36159:12). Sen löytötiedoissa mainitaan, että se on löydetty fransiskaaniluostarin perustuksia esiin kaivettaessa toukokuussa 1936 talon Karjaportinkatu 10 pihamaalta. Kyseessä on vihreälasitteisen kruunukaakelin eli kaakeliuunin laella sijainneen kaakelin pala, jossa on kuvattu ihmisen pää. Kaakelin reliefi on kuitenkin sen verran heikko, että kuvatun henkilön kasvojenmuotoa on vaikea hahmottaa tarkasti. Kaakelin yläosa vaikuttaa päättyvän joko kruunusta tai korkeasta hiuspehkosta koostuvaan lakeen ja myös henkilön kasvoja reunustavat hiuskiehkurat. Kaakeli on lohjennut alaosastaan, joten siitä ei käy ilmi figuurin vartalon muoto. Kasvoista on kuitenkin selvästi erotettavissa silmät ja avonaiselta näyttävä suu. Kaakelinpala ajoittuu sekä lasitteensa että muotonsa perusteella 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun. (Kuvat 101–102.)

Kerjäläis- eli mendikanttisääntökuntien omaisuus muodostui ensisijaisesti lahjoituksista ja rakentamalla konventtinsa kaupunkeihin, he myös elivät lähellä lahjoittajiaan.[685] On mahdollista, että Viipurin fransiskaanikonventin kaakeliuuni oli jonkun varakkaan paikallisen henkilön lahjoittama. Pääosa kaakeliuunin runko-osan kaakeleista kuvasi todennäköisesti Raamatun tapahtumia tai pyhimyksiä, mutta kaakeliuunin laen friisi- ja kruunukaakelit ovat saattaneet olla vähemmän uskonnollisia, ja niissä on voinut olla uunin lahjoittajan vaakunoita tai muita tämän maailmaa ja arvoja kuvaavia aiheita.

Ensi katsomalla fransiskaanikonventista löydetyssä kaakelissa näyttäisi olevan kruunupäinen figuuri, mutta lähemmän tarkastelun jälkeen kyseessä voisi olla myös keskiajan taiteessa 1400-luvun loppupuolella usein esiintyvä myyttinen, paksuun karvapeitteeseen puettu ns. Villimies-hahmo, jolla haluttiin kuvata vastakohtaisuutta sivistyneen yhteiskunnan ja villin luonnon välillä. Villimies-hahmo symboloi myös luonnon kesyttämistä sekä sen valtaamista asutuksen ja varhaisen teollisuuden käyttöön. Myös ylimystön edustajat kuvattiin usein karvapeitteeseen puettuina metsästysaiheisissa ja romanttisissa kuvaelmissa.[686] Yksi kirjallisuudesta löytämäni friisikaakeli muistuttaa kovasti Viipurin fransiskaanikonventin kaakelin palaa. Siinä on kuvattu vaakunaa pitelevä Villimies-hahmo, jonka kasvot ovat samanlaiset kuin Viipurin kaakelissa.[687]

Kaakeliuunin savuton lämmitystapa on tavallisesti yhdistetty asumismukavuuden lisääntymiseen sekä sosiaalisen kilpailun aikaansaamaan arkkitehtuurin ja esineistön koristelun rikastumiseen. Se ei näin ollen suoranaisesti sopinut köyhyyden ja yksinkertaisuuden ihanteita seuranneen kerjäläissääntökunnan yhteyteen. Vaikka fransiskaanien alkuperäisenä ihanteena olikin ollut yksinkertainen yhteisö, jolla ei ollut omaa kirkkoa tai kirjastoa, tuli köyhyyden ihanteen ylläpito mahdottomaksi liikkeen kasvaessa, ja monet konventit muuttuivat vähitellen laajoiksi rakennuskokonaisuuksiksi, joissa oli asuntola, ruokasali, kirjasto ja kirkko. Fransiskaaniliikkeen vaurastuessa ja vakiintuessa 1300–1400-luvuilla, elämä monissa konventeissa muuttui mukavaksi ja jopa ylelliseksi.[688] Tätä taustaa vasten kaakeliuunin olemassaolo konventissa tulee ymmärrettävämmäksi. Sen rakentamisen on todennäköisesti tapahtunut paikallisen lahjoittajan aloitteesta.

Tällä hetkellä Villimiehen kuvalla varustettu kruunukaakeli on ainoa todiste konventissa sijainneesta kaakeliuunista. Kaakeliuuni, jonka lakea kruunukaakeli koristi, on sijainnut todennäköisesti vuonna 1540 puretussa kokoushuoneessa eli konventtituvassa. Kirkossa tai asuntolassa se ei ainakaan ole sijainnut, ja kokoushuoneen nimittäminen tuvaksi viittaa siihen, että sitä olisi lämmitetty. Uuni on pystytetty todennäköisesti 1500-luvun alussa, jolloin myös konventin kirkko muurattiin kivestä.[689]

685 Lehmijoki-Gardner 2002, 200.
686 Gaimster 1997, 280; Lanz 1985, 38–42.
687 Franz 1969, Abb.145.
688 Lehmijoki-Gardner 2002, 214.
689 Hiekkanen 2004, 254.

8 Renessanssityyliset levykaakelit

Tutkimusaineistossani on 1429 renessanssityylisen levykaakelin palaa. Ne ovat löytyneet Turun kaupunkialueelta, Turun linnasta, Hämeen linnasta, Kastelholman linnasta, Vesilahden Laukon kartanosta ja Siuntion Suitian kartanosta. Lisäksi Raaseporin linnasta on löytynyt kolme levykaakelin kiinnityslistan katkelmaa, joiden kuuluminen varsinaiseen renessanssityyliseen kaakeliuuniin on kuitenkin epävarmaa ilman niihin liittyneitä levyosia. Suurin määrä renessanssityylisiä kaakeleita on löytynyt Turun kaupunkialueelta ja ne muodostavat 45 % koko tutkimusaineiston renessanssikaakeleista. Kastelholman linnan kaakelinpalojen osuus on 22 %, Turun linnan 17 % ja Laukon kartanon 13 % koko aineistosta. Suitian kartanon kaakelit muodostavat vain kolme prosenttia aineistosta ja Hämeen sekä Raaseporin linnan kaakelit kukin alle yksi prosenttia. Samoin kuin ruukkukaakeleiden kohdalla, palojen lukumäärät eivät ole kuitenkaan suoraan verrannollisia keskenään, vaan ne kuvastavat myös kaivausten määrää ja kaivausalueiden laajuutta eri kohteissa.

Esittelen seuraavissa luvuissa edellä mainituista kohteista löydetyt renessanssikaakeleiden palat yleisesti ja niiden tarkemmat kuvaukset löytyvät liitteenä olevasta kaakeliluettelosta. Koska Suitian kartanoa lukuun ottamatta muiden kohteiden kehitys, tutkimushistoria ja rakennushistoria on kuvattu jo ruukkukaakeleita käsittelevässä luvussa, keskityn seuraavissa luvuissa tarkastelemaan ainoastaan kohteista löydettyjä kaakeleita ja yhdistän ne kohteiden historiaan sekä pohdin niiden sijaintia rakennuksissa. Koska Turun linnasta löydetyt renessanssikaakeleiden palat ovat melko varmasti yhdistettävissä linnassa Juhana-herttuan aikana (1556–1563) tehtyihin rakennustöihin, joita en vielä tarkastellut edellisessä luvussa, jatkan Turun linnan rakennushistorian kuvausta hänen siitä mihin luvussa 6.2. jäin.

Taulukko 6. Suomesta löydettyjen renessanssikaakeleiden palojen suhteelliset määrät eri kohteiden kesken.
Diagram 6. The relative amounts of Renaissance tile fragments found from different sites in Finland.

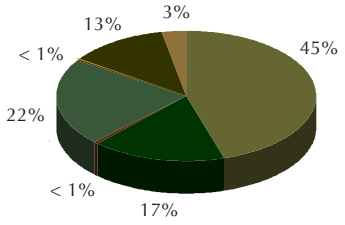

Turun kaupunki / Town of Turku	647
Turun linna / Turku Castle	240
Hämeen linna / Häme Castle	7
Kastelholman linna / Kastelholm Castle	307
Raaseporin linna / Raasepori Castle	3
Vesilahden Laukon kartano / Laukko manor in Vesilahti	183
Siuntion Suitian kartano / Suitia manor in Siuntio	42
Paloja yhteensä / Fragments in total	**1429**

8.1. Turun linna

Linnan modernisoiminen

Kustaa Vaasa vieraili Turun linnassa ensimmäisen kerran vuonna 1530, ja linnan muuttaminen ajanmukaiseksi asuinlinnaksi alkoi samalla vuosikymmenellä. Linnan modernisoiminen ei ilmeisesti ollut sujunut hänen mielensä mukaan, koska hän totesi kirjeessään vuonna 1548 linnan olevan edelleen sekä puolustuksellisesti että asumisen kannalta vanhanaikainen. Vuonna 1551 hän oli jopa suunnitellut sen rakentamista kokonaan toisaalle. Linna oli kuitenkin liian suuri ja arvokas, jotta se olisi voitu hylätä ja niinpä sitä kunnostettiin voimakkaasti 1550-luvulla, erityisesti Juhana-herttuan muuttaessa linnaan pitämään hoviaan vuosina 1556–1563.[690]

Keskiaikainen linna oli luonnollisesti liian pieni ja vanhanaikainen Juhanan hoville, ja sitä ryhdyttiinkin korjaamaan ja modernisoimaan heti hänen asetuttua sinne pysyvästi. Juhana piti säilyneiden lähteiden mukaan loistokasta hovia linnassa ja hän kutsui usein läänin aatelisia ja kaupungin porvareita erilaisiin juhliin linnan saleihin. Oman lisänsä linnan modernisoimiseen toi myös Juhanan puolalainen puoliso Katariina Jagellonica, jonka kanssa hän avioitui vuonna 1562. Katariina oli Puolan kuninkaan Sigismund I:n ja Milanon prinsessa Bona Sforzan tytär ja hän oli saanut kasvatuksensa italialaisessa renessanssihovissa. Koska hän asui linnassa vain kahdeksan kuukautta, ei hänen vaikutuksensa kuitenkaan ehtinyt ulottua muuhun kuin hänen mukanaan tuomaan irtaimeen sisustukseen.[691]

Kustaa Vaasa oleskeli Turun linnassa jälleen talvella 1555–1556, jolloin hänen mukanaan oli myös Juhana, joka jäi samalta matkalta linnaan tultuaan nimitetyksi Suomen herttuaksi. Säilyneistä kirjeistä käy ilmi, että Kustaa Vaasa piti linnaa vierailunsa jälkeen edelleen pimeänä, ahtaana ja epämukavana. Hän lähettikin jo kesällä 1556 Turkuun joukon muurareita, taiteilijoita ja muita käsityöläisiä, joiden tehtävänä oli korjata linnaa ja parantaa sen sisätilojen asumismukavuutta. Rakennustöiden takana oli ensin Kustaa Vaasa, mutta myöhemmin itse Juhana. Muurien rakennustyöt ja uusien huoneiden sisustustyöt jatkuivat aina vuoteen 1563 asti. Vanhojen salien holvit purettiin ja ne korvattiin uudenaikaisilla puisilla tasaisilla palkkikatoilla. Ikkunaaukkoja suurennettiin sekä niiden määrää lisättiin ja huoneiden seiniä paneloitiin. Päälinnan jako kahteen erilliseen osaan poistettiin ja keskiaikaisten osien yläpuolelle, linnan pohjois- ja eteläsiipiin, rakennettiin neljäs kerros uusine saleineen ja kamareineen. Myös vanhat ampumakerrokset purettiin. Kaikki herttuan asumiseen ja hoviin liittyneet huoneet siirrettiin uuden kerroksen tiloihin.

Päälinnan uuden kerroksen pohjoissiiven jakoi kahtia porraskäytävä (huone 55), jonka toisella puolella sijaitsivat herttuan (myöhemmin kuninkaan) ja toisella puolella herttuattaren (myöhemmin kuningattaren) tilat. Porraskäytävä sijaitsi samalla kohdalla kuin kolmannen kerroksen Vanhan kuninkaansalin ja ns. Nunnakirkon välinen porraskäytävä (huone 37). Kuninkaansali (huone 56) kamareineen sijaitsivat siiven itäosassa ja Kuningattarensali (huone 54) kamareineen siiven länsiosassa. Gardbergin mukaan Kuninkaan makuukamari (huone 58) sijaitsi itätornin kolmannessa kerroksessa, Portinvartijanhuoneen yläpuolella, ja sinne kuljettiin Kuninkaansalin ja linnan itäkulmassa sijainneen Kuninkaan förmaakin (huone 57) kautta. Kuninkaan makuukamarista pääsi myös linnan eteläsiiven uuden kerroksen

690 Gardberg 1959, 36–37, 52–54, 83–84.
691 Gardberg 1959, 211–214, 221–222.

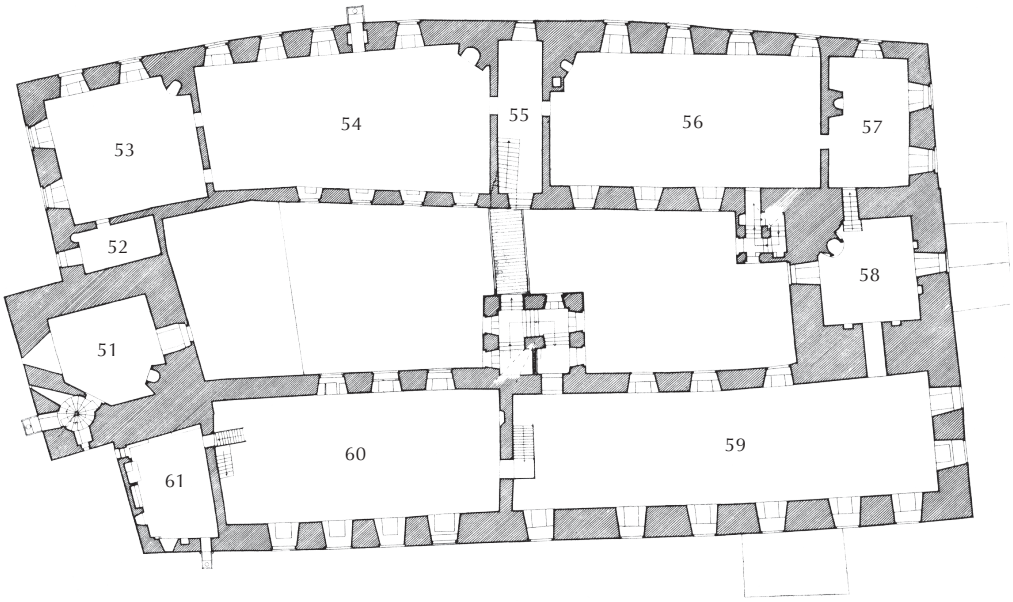

Kuva 103. Turun linnan päälinnan 1550–1560-luvuilla rakennetun neljännen kerroksen pohjakaava C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä on pohjoissiipi.

Fig. 103. Floor plan of the fourth floor of Turku Castle's main castle which was built during the 1550s–1560s according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.

Suureen saliin (huone 59). Eteläsiiven neljännen kerroksen länsiosassa sijaitsi myös ns. Eteläinen sali (huone 60). Eteläsiiven salit olivat käytössä lähinnä silloin kun herttua otti vastaan ylhäisiä vieraita. Keskelle linnanpihaa rakennettiin uusi, Eteläinen porrastorni, jonka tärkein tehtävä oli toimia yhdysväylänä pohjoissiiven ja eteläsiiven uusien kerrosten välillä.[692]

Neljännen kerroksen Kuninkaansaliin (huone 56) pääsi kulkemaan joko Eteläiseltä porrastornilta salien väliseen porraskäytävään johtaneen puusillan kautta tai linnanpihan itäosassa sijainneen Itäisen porrasrakennuksen kautta. Kuningattaren saliin pääsi sitä vastoin vain Eteläiseltä porrastornilta porraskäytävään johtaneelta puusillalta. Myös herttuattaren huoneistoon kuului salin ja makuukamarin (huone 53) lisäksi vielä yksi huone, jota herttuatar käytti pukeutumishuoneena (huone 52).[693] Pääsisäänkäynti neljännen kerroksen uusiin saleihin kulki Eteläisen porrastornin kautta, mistä pääsi salien väliseen kapeaan porraskäytävään (huone 55). Eteläiseltä porrastornilta pääsi puusillan kautta myös pohjoissiiven kolmannen kerroksen porraskäytävään (huone 37) Vanhan kuninkaansalin ja ns. Nunnakirkon välissä. Eteläisestä porrastornista pääsi lisäksi suoraan kaikkiin eteläsiiven kerroksiin pohjakerrosta lukuun ottamatta.[694]

Vaikka rakennustyöt keskittyivät pohjois- ja eteläsiipien uusiin kerroksiin, kunnostettiin samalla myös länsi- ja itätorneja, erityisesti niiden ylimpiä kerroksia. Lisäksi linnan puolustusvarustuksia modernisoitiin ja vahvistettiin ja puolustuksen painopistettä siirrettiin muurinharjoilta maantasalle, vallien ja skanssien taakse

692 Gardberg 1959, 224–253, 260, 270–274, 284–287, 342, 368; 1993a, 37–38. Kaikki huonenumerot ovat samoja, joita Gardberg on käyttänyt väitöskirjastaan. Käytän herttuan ja herttuattaren saleista nimitystä Kuninkaansali ja Kuningattarensali, koska ne esiintyvät näillä nimillä myös Gardbergin väitöskirjassa.

693 Gardberg 1959, 271–276.

694 Gardberg 1959, 258–260, 358–359.

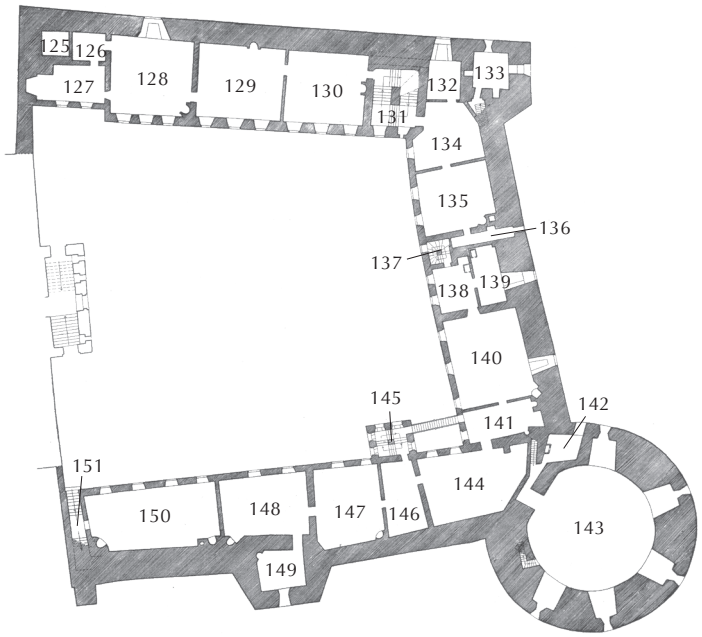

Kuva 104. Turun linnan esilinnan toisen kerroksen pohjakaava 1500-luvun lopussa C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä on pohjoissiipi.

Fig. 104. Floor plan of the second floor of the outer bailey in Turku Castle at the end of the 16th century according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.

linnan ympäristöön.[695] Linnan keskiaikaisiin kerroksiin ei kuitenkaan tehty suuria muutoksia niiden holvien purkamisen lisäksi ja Kustaa Vaasan aikana rakennetut porrasrakennukset (itäinen ja läntinen) pysyivät edelleen käytössä mahdollistaen kulun huoneiden ja siipien välillä. Entisten edustushuoneiden käyttö luonnollisesti muuttui uuden kerroksen uusien huoneiden rakentamisen jälkeen. Koska Juhana-herttuan aikana linnassa asuneiden hovin jäsenten sekä palvelusväen määrä kasvoi huomattavasti, oli vanhoille huoneille kuitenkin edelleen käyttöä. Juhanan hovissa oli parhaimmillaan 250 henkeä, joiden lisäksi linnassa asuivat myös palvelusväen edustajat ja käsityöläiset, mikä nosti linnassa asuneiden määrän jopa yli kuuteen sataan.

Juhanan herttuakauden alussa kuninkaana oli Kustaa Vaasa ja vuodesta 1560 Juhanan vanhempi veli Erik XIV. Veljekset ajautuivat aseelliseen valtataisteluun vuonna 1563, minkä lopputuloksena Juhana ja Katariina vangittiin ja vietiin Gripsholmin linnaan. Juhanan antautumisen jälkeen Turun linna ryöstettiin ja sen tavaroita takavarikoitiin Tukholmaan. Erik XIV:n piirityksen jälkeen päälinna oli pitkään lähes autio, eikä siellä tehty suurempia rakennustöitä kymmeneen vuoteen. Esilinnaa korjattiin 1560–1570-luvuilla piirityksen jälkeisiltä tuhoilta, jolloin sen kaakkoiskulmaan rakennettiin myös pyöreä torni.[696]

Erik XIV:n aika linnassa ei ollut pitkä, sillä Juhana sai linnan haltuunsa kuninkaana vuonna 1568. Hän ei kuitenkaan enää kuninkaana vieraillut linnassa. Juhana-herttuan aikana suurimmat rakennustyöt olivat keskittyneet päälinnaan, mutta kun päälinnan rakennustyöt oli saatu valmiiksi, siirryttiin esilinnan puolelle, missä alkoi suuri uudelleenrakennusvaihe vuonna 1576. Se jatkui vuoteen 1592 asti. Esilinnojen suhde päälinnoihin muuttui yleisestikin 1500-luvun loppupuolella, ja ne ottivat

695 Gardberg 1959, 264–269, 316–317, 343–344, 351, 370–373.
696 Gardberg 1959, 222–224, 276–278, 307–308, 381–388, 427–430; 1993a, 40.

Kuva 105. Turun linnan esilinnan kolmannen kerroksen pohjakaava 1500-luvun lopussa C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä on pohjoissiipi.

Fig. 105. Floor plan of the third floor of Turku Castle's outer bailey at the end of the 16th century according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.

monia päälinnan tehtäviä. Myös Turussa esilinnan entiset taloudenhoitoon liittyneet toiminnot siirtyivät linnan ulkopuolelle, ja esilinnaan rakennettiin uusia asuin- ja edustustiloja.

Esilinnassa oli 1500-luvun loppuun mennessä kauttaaltaan kolme kerrosta. Pohjois- ja eteläsiipien pääasialliset asuinkerrokset saleineen, tupineen ja kamareineen sijaitsivat tässä vaiheessa toisessa kerroksessa. Itäsiivessä asuinhuoneita oli toisen kerroksen lisäksi myös kolmannessa kerroksessa. Esilinnan rakennustyöt olivat lähes valmiit Juhana III:n kuolemaan mennessä vuonna 1592. Tämän jälkeen linnaan tehtiin enää vain välttämättömiä asumiseen ja kunnossapitoon liittyneitä korjauksia. Linnan puolustusvarustuksia kuitenkin korjattiin ja vahvistettiin vielä 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa.[697]

Kuten edellä on kuvattu, muuttui Turun linna Juhana-herttuan aikana sekä rakenteellisesti että sisustuksellisesti varsinaiseksi renessanssilinnaksi. Aikakauden tapaan linnan sisustus koostui lähinnä kiinteistä seinäpaneeleista ja niiden yläpuolelle kiinnitetyistä kuvakudonnaisista, ja irtohuonekaluja oli vielä suhteellisen vähän. Kirjallisissa lähteissä mainitaan linnassa olleen arkkuja, penkkejä, kaappeja ja pöytiä. Myös katosvuoteet mainitaan lähteissä. Katot peitettiin ainakin juhlien aikana kudonnaisin ja kankain. Muutamissa huoneissa oli myös seinämaalauksia. Vuonna 1556 linnassa mainitaan olleen myös 55 taulua ja vuonna 1558 niiden lukumäärä oli jo 71. Katariina Jagellonica toi tullessaan linnaan myös mattoja, inventaarioiden mukaan jopa 30 turkkilaista mattoa. Irtaimistoon kuului myös lukuisia hienoja astioita, kynttilänjalkoja ja kattokruunuja. Herttuaparin vuodevaatteet ja muut sisustuskankaat olivat lähteiden mukaan runsaita ja koristeellisia.[698]

697 Gardberg 1959, 401–402, 409–413, 427, 439–446, 451–452, 525, 553, Plansch 16 & 17.
698 Gardberg 1959, 299–303; 2005, 25–28.

Linnan renessanssikaakelit

Turun linnasta on löytynyt 240 renessanssityylisen levykaakelin palaa. Niistä 92 % (220 kappaletta) on löytynyt päälinnan huoneista tai päälinnan viereisiltä alueilta linnan ulkopuolelta. Vain yhdeksän renessanssikaakelin palaa on löytynyt esilinnan alueelta ja yhdentoista palan löytötiedot ovat tuntemattomat. Palat ovat löytyneet tarkemmin seuraavista yhteyksistä:

166 kpl: päälinnan pohjoissiiven koilliskulman toisen kerroksen huoneesta 25
10 kpl: päälinnan pohjoissiiven itäpuolen huoneesta 38 eli Nunnakirkosta
2 kpl: päälinnan pohjoissiiven länsiosan neljännen kerroksen porrashuoneesta 55
1 kpl: päälinnan luoteisnurkan alimman kerroksen huoneesta 3
1 kpl: päälinnan pohjoissiiven itäosan alimman kerroksen huoneesta 10
5 kpl: päälinnan ulkopuolelta, sen pohjoispuolelta
35 kpl: paja- eli vankipihalta eli päälinnan eteläpuolelta
9 kpl: esilinnan pihakaivauksilta
11 kpl: löytöpaikka ei tiedossa

Pääosa paloista (166 kappaletta) on löytynyt vain yhdestä päälinnan huoneesta, joka sijaitsee pohjoissiiven koilliskulman toisessa kerroksessa (huone 25).[699] Koska kaakelit löytyivät jo vuonna 1939 linnan restaurointitöiden yhteydessä, eikä tutkimuksista ole olemassa varsinaista raporttia, on niiden tarkkaa löytöyhteyttä vaikea hahmottaa. Gardbergin mukaan kaakelit olivat alun perin sijainneet Juhana-herttuan aikana rakennetun neljännen kerroksen tiloissa, lähinnä Kuninkaansalissa (huone 56) tai Kuninkaan förmaakissa (huone 57), ja ne olivat päätyneet huoneeseen 25 sen yläpuolisista tiloista johtaneesta käymäläkuilusta. Tämä olisi tapahtunut kaakeliuunin tuhouduttua vuoden 1614 tulipalossa, jolloin rikkoontuneet kaakeleiden palat olisi heitetty hylättyyn käymäläkuiluun. Kaakeliuuni ei olisi voinut sijaita huoneessa 25, koska se oli pelkkä varasto. Sen yläpuolella sijaitsi Sturekirkko, joka ei myöskään sovellu kaakeliuunin sijaintiin. Käymäläkuilu oli yhteinen päälinnan koilliskulman huoneiden ja itätornin huoneiden kanssa.[700] Mielestäni kaakeliuuni olisi voinut sijaita Kuninkaansalin ja förmaakin lisäksi myös Kuninkaan kamarissa (huone 58). Kaikki kyseisestä huoneesta löytyneet kaakeleiden palat ovat peräisin nelikulmaisista renessanssikaakeleista. Niiden koko on noin 16–18 x 16–18 cm ja niissä on joko vihreä tai ruskea lyijylasite. Osassa kaakeleissa on lasitteen alla valkoinen saviliete. Kaakeleissa esiintyy kaksi eri kuva-aihetta, joista toisessa on kuvattu miehen ja toisessa naisen muotokuva.

Miehen muotokuva esittää sivusta kuvattua parrakasta miestä. Muotokuva rajautuu hieman henkilön kaulan alapuolelle, joten miehen puvusta näkyy ainoastaan sen kaulaosa. Miehellä on päällään korkeakauluksinen röyhelöpaita ja kaulassaan kahdesta suurikokoisesta ketjusta koostuva ketjulaite. Miehen päätä kiertää ympyräkehä eli medaljonki, jonka kehässä on kasviaiheista ornamentiikkaa. Ympyräkehän sisäpuolella, miehen pään yläpuolella, kiertää tekstikenttä, jossa lukee: "HERZOG HANS FRIDERICH KURFURST". Ympyräkehä ulottuu aina neliskulmaisen kaakelin kehyksiin asti. Sen ja kaakelia ympäröivän taulun kehystä muistuttavan reunan väliin jäävät kolmiomaiset tilat on täytetty kasviornamentiikalla. Levykaakelin takaosan kiinnityslistan korkeus on noin 3–4 cm. Se on muodoltaan tyypillinen renessanssikaakelin kiinnityslista, jonka päällisosa on kapea ja poikkileikkaus I-kirjaimen muotoinen. (Kuva 106.)

699 Kaakeleita on löytynyt huoneesta 25 kahden eri tutkimuksen yhteydessä. Kaivausten päänumerot ovat TMM13275 ja TMM18434.
700 Gardberg 1958, 60–61; 1959, 292–294.

Kuva 106. Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM18434:1). Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 106. Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM18434:1). The stove tile has yellowish brown lead glaze.

Kuva 107. Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM21526:315). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite.

Fig. 107. Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM21526:315). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish green lead glaze.

Toinen kuva-aihe on naisen sivusta kuvattu rintakuva. Nainen on kuvattu niin, että hänen rinnan alla ristissä olevat kätensä näkyvät. Hänellä on päässään suurikokoinen kirjailtu baretti ja hänen hiuksensa on sidottu hiusverkolla nutturaksi niskaan. Päällään naisella on korkeakauluksinen röyhelöpaita ja kaulassa näkyy kapeasta ketjusta riippuva koru. Röyhelöpaidan päällisen puvun kaula-aukko on nelikulmainen ja sen reunassa kulkee leveä koristenauha. Puvussa on olkapäiden kohdalta alkavat pulleat pussihihat, joiden kankaassa on kapeita viilloksia. Miehen muotokuvasta poiketen rajaavat naisen muotokuvaa sen molemmin puolin kulmikkaat pilasterit. Muotokuvan yhteydessä ei ole siinä kuvatun naisen henkilöllisyyttä paljastavaa tekstikenttää. Naisen muotokuvalla varustettujen kaakeleiden kiinnityslistat ovat samanlaisia kuin miehen muotokuvalla varustetuissa kaakeleissa. Ne ovat siis tyypillisiä renessanssityylisten kaakeleiden kiinnityslistoja, joiden poikkileikkaus on I-kirjaimen muotoinen. (Kuva 107.)

Kaakelit voidaan ajoittaa sekä muotonsa että kuva-aiheittensa perusteella. Tyylillisesti ympyräkehästä, pylväistä tai pilastereista koostuvilla kehysaiheilla varustetut kaakelit ajoittuvat noin aikavälille 1520–1620. Muotokuvissa esiintyvien henkilöiden vaatetus tarkentaa ajoitusta 1530–1550-luvuille, jolloin eurooppalaiseen ylhäisöön kuuluneet ruhtinaat ja heidän puolisonsa pukeutuivat kuvatulla tavalla (ks. tarkemmin myös luku 3.6.). Kaakeleiden ajoitus noin vuosien 1530 ja 1550 välille varmistuu myös miehen muotokuvalla varustettujen kaakeleiden yläreunassa kulkevasta tekstikentästä, jossa lukee: "HERZOG HANS FRIDERICH KURFURST". Herttua ja ruhtinas Hans Friderich tarkoittaa Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichiä (1503–1554), ja kaakelimuotit, joilla kaakelit on valmistettu, on tehty todennäköisesti Johann Friedrichin ollessa vielä vaaliruhtinas, nimittäin vuosina 1532–1547 (ks. tarkemmin luku 2.2.).

Johann Friedrichin muotokuvat olivat suosittuja kuva-aiheita renessanssityylisissä kaakeleissa, joita onkin löytynyt useiden Itämeren alueen kaupunkien ja linnojen kaivauksilta. Ne ovat usein tarkalleen Turun linnasta löydettyjen kaakeleiden kaltaisia, mikä kertoo muottien vilkkaasta kaupasta ja savenvalajien liikkumisesta.[701] Johann Friedrichin muotokuva pohjautuu alun perin vuodelta 1532 peräisin olevaan mitaliin, joka juhlisti hänen nimittämistään vaaliruhtinaaksi. Vastaavanlaisia mitaleja tehtiin myös myöhemmin eri tarkoituksiin. Alkuperäisessä mitalissa oli teksti: IO FR I IO I RO IMPELECT PRIMOG D SAX. Eräässä vuodelta 1533 peräisin olevassa mitalissa on lähemmin kaakeleita vastaava teksti: IOHANNES FRIDERICH. CVRFVRST. ZV. SACHSSEN.[702]

Toisinaan Johann Friedrich kuvattiin kaakeleissa puolivartalo- tai kokovartalokuvana, ja sellaisia on löytynyt esimerkiksi Stralsundista ja Kööpenhaminasta. Vaikka kaikissa kaakeleissa ei ole kuvatun henkilön nimeä paljastavaa tekstikenttää, on muotokuvat helppo tunnistaa Johann Friedrichiksi, tämän kuvaamisen kaavamaisuuden vuoksi. Reformaation johtohahmon Martin Lutherin kuvien tapaan, myös Johann Friedrich esitettiin taiteessa aina tarkoituksenmukaisesti samalla rutiininomaisella tavalla, jotta hänet olisi helppo tunnistaa sekä muotokuvista että suuremmista ryhmäkuvista.[703]

701 Ks. esim. Gaimster 2001a; Majantie 2007c; Ose 1992; 1996b.
702 Chipps Smith 1983, 243; Kristiansen 2003b, 275–277; Ose 1992, 69–70.
703 Koerner 2004, 243.

Kuva 108. Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM13275:25A.142). Kaakelissa on ruskea lyijylasite.

Fig. 108. Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM13275:25A.142). The stove tile has brown lead glaze.

Kuva 109. Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM13275:25A.140). Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite.

Fig. 109. Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM13275:25A.140). The stove tile has yellowish green lead glaze.

Kuva 110.
Turun linnasta löydettyjä naisen muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin paloja (TMM13275:25A.141). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite.

Fig. 110.
Fragments of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM13275:25A.141). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish green lead glaze.

Kuva 111.
Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM13275:25A.143). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 111.
Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM13275:25A.143). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has green lead glaze.

Turun linnasta löydettyjen naisen muotokuvalla varustettujen kaakeleiden ajoitus on todennäköisesti sama kuin Johann Friedrichiä esittävien kaakeleiden, vaikka naisen henkilöllisyys ei käykään niistä ilmi. Koska muotokuvat eivät olleet 1500-luvun puolivälissä tarkkoja näköismuotokuvia, on hyvin samannäköisiä naisia kuvattu kaakeleihin eri puolilta Itämeren aluetta. On kuitenkin todennäköistä, että nainen on Johann Friedrichin puoliso Sibilla Kleveläinen (1512–1554). Häntä esittäviä, joskin tekstikentillä varustettuja kaakeleita, on löytynyt Turun kaupunkialueelta ja Suitian kartanosta sekä esimerkiksi Tukholmasta ja Lundista. Ne ovat hieman erilaisia kuin Turun linnasta löydetyt muotokuvakaakelit, ja niissä naisen henkilöllisyys käy ilmi tekstikentästä "SIBILLA" muotokuvan yläpuolella.[704] Niissä Sibilla on kuvattu ¾-kulmasta, ja ne muistuttavat tarkasti hänestä tehtyjä puupiirroksia.

704 Ks. tarkemmin luvut 8.4. ja 8.6. sekä Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 209, 210.

Fig. 112.

Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM, löytönumero ei tiedossa). Kaakelissa on tumman vihreä lyijylasite.

Fig. 112.

Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM, catalogue number not known). The stove tile has dark green lead glaze.

Kuva 113.

Turun linnasta löydetyn renessanssityylisen levykaakelin takaosa, jossa on säilynyt kokonainen kiinnityslista (TMM, löytönumero ei tiedossa).

Fig. 113.

Back of a Renaissance panel tile with an intact flange found from Turku Castle (TMM, catalogue number not known).

Johann Friedrichin ja Sibillan muotokuvilla varustettuja kaakeleita on löydetty myös muualta Turun linnasta. Turun maakuntamuseon Kulttuurihistoriallisten esineiden kortistoon on kirjattu tiedot neljästä Turun linnasta löydetystä kokonaisesta muotokuvalla varustetusta kaakelista. Niistä kuitenkin vain yhteen on merkitty löytönumero, jonka johdosta muiden mainittujen kaakeleiden yhdistäminen löytövarastossa oleviin kaakeleihin on hankalaa. Löytönumerolla varustetussa kaakelissa on profiilista kuvattu Sibillan muotokuva ja kellertävän ruskea lyijylasite (TMM15087:1). Se on nykyään esillä Turun linnassa. Sen löytötiedoissa on maininta, että kaakeli on löydetty Turun linnasta 7.2.1956. Linnassa on esillä myös toinen kaakeli, jossa on Johann Friedrichin muotokuva. Siinä on vihertävä lyijylasite. Sillä ei ole löytönumeroa, eikä myöskään sen löytöpaikasta tai -vuodesta ole näin ollen tietoa. Myös kaksi

Kuva 114. **Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM15087:1). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite.**

Fig. 114. **Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM15087:1). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish brown lead glaze.**

muuta kokonaista kaakelia on luetteloitu ilman löytönumeroita Kulttuurihistoriallisten esineiden kortistoihin. Niistä toisessa mainitaan olevan vihertävänruskea lasite ja naisen muotokuva sekä toisessa ruskehtava lasite ja miehen muotokuva. Ne ovat todennäköisesti maalöytövarastossa säilytettävät kaakelit, jotka on varustettu löytönumeroilla TMM18434:1 ja TMM21526:315. Ensin mainitussa on Johann Friedrichin muotokuva ja se on löytynyt huoneeseen 25 johtaneesta käymäläkuilusta. Jälkimmäisessä kaakelissa on Sibillan muotokuva, mutta sen löytötiedoista ei ole merkintöjä. (Kuvat 108–114.)

Johann Friedrichin ja Sibillan muotokuvilla varustettuja kaakeleita on löytynyt myös vuoden 1973 viemärikaivauksilta ja vuoden 1939 koekaivauksilta päälinnan pohjoispuolelta (TMM18331:173, 198, TMM13275:II.7). Lisäksi yksi Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu kaakelin pala (TMM21502:19) on löytynyt vuoden 1957 kaivauksilta Vankipihalta, päälinnan eteläsiiven vierestä. Myös Turun kaupunkialueelta on löytynyt molempia edellä mainittuja muotokuvakaakeleita ja Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun muotin katkelma, jotka kertovat kaakeleiden myöhemmästä valmistuksesta kaupunkialueella (ks. tarkemmin luku 8.6.). (Kuvat 115, 116.)

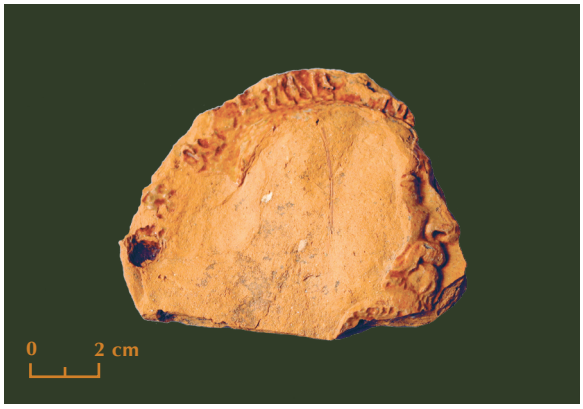

Kuva 115.

Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM18331:173). Kaakelissa on ruskea lyijylasite.

Fig. 115.

Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM 18331:173). The stove tile has brown lead glaze.

Kuva 116.

Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM13275:II.7). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 116.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM13275:II.7). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has green lead glaze.

Turun linnasta on löytynyt myös muita kuin edellä mainituilla kuva-aiheilla varustettuja renessanssikaakeleita. Useasta palasta on kuitenkin jäljellä vain pieni katkelma kaakelin kulmasta, pilasterista tai medaljongista, joiden perusteella niiden kuva-aiheita ei voi määrittää tarkemmin. Joissakin paloissa näkyy katkelmia muotokuvista, mutta fragmenttien perusteella ei ole mahdollista selvittää ketä kuvat esittävät. Esimerkiksi Vankipihalta on löytynyt kahden renessanssityylisen vihreälasitteisen kaakelin palat, joissa on pieni katkelma miehen muotokuvasta. Toisessa palassa miehen muotokuvasta on säilynyt ainoastaan baretin sulka ja hieman muotokuvan ympärillä ollutta pyörökaarta (TMM21502:1533). Toisessa palassa on säilynyt miehen pää, joka on todennäköisesti peräisin suuremmasta kuvakokonaisuudesta (TMM21502:26). Myös ns. Nunnakirkosta (huone 38) on löydetty vihreälasitteisen kaakelin pala, jossa on puolestaan naisen rintamuotokuva (TMM21448:94.8–11). Palassa on säilynyt vain naisen kädet ja hieman rintamusta. Vastaavanlaisen kaakelin paloja on löydetty ruskea- ja vihreälasitteisena myös Turun kaupunkialueelta (TMM18068:14, 15.) Myös Juhana-herttuan aikana rakennetun päälinnan pohjoissiiven neljännen kerroksen porraskäytävästä (huone 55) on löytynyt kaksi renessanssityylisen levykaakelin palaa, joissa on katkelmat muotokuvista. Niissä ei ole löytönumeroita.[705] (Kuvat 117–119.)

705 Niiden säilytyslaatikossa on vain tieto, että palat ovat löytyneet päälinnan huoneesta 55 vuonna 1954.

Kuva 117.

Turun linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu barettihattuisen miehen kasvot (TMM21502:26). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 117.

Fragment of a Renaissance panel tile with a male portrait wearing a large beret (TMM21502:26). The fragment has been found from Turku Castle and it has green lead glaze.

Kuva 118.

Turun linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu renessanssiasuisen henkilön muotokuva (TMM21448:94.8–11). Vain katkelma henkilön käsistä on säilynyt. Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 118.

Fragment of a Renaissance panel tile portraying a person in Renaissance-style clothing (TMM 21448:94.8–11). Only a small fragment of the person's hands has been preserved. The fragment has been found from Turku Castle and it has green lead glaze.

Kuva 119.

Turun linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu parrakkaan miehen kasvot (TMM, ei löytönumeroa). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 119.

Fragment of a Renaissance panel tile with face of a bearded man (TMM, no catalogue number). The fragment has been found from Turku Castle and it has green lead glaze.

Kuva 120. Turun linnasta, esilinnan alueelta, löydetty renessanssityylisen kruunukaakelin katkelma, jossa on kuvattu miehen puolivartalomuotokuva (TMM96001:1358, 1373, 1393). Palassa on heikko reliefi ja vihreä lyijylasite.

Fig. 120. Fragment of a Renaissance crest tile with a male half-portrait found from the outer bailey of Turku Castle (TMM96001:1358, 1373, 1393). The fragment has weak relief and green lead glaze.

Esilinnan alueelta on löytynyt ainoastaan yhdeksän renessanssikaakelin palaa. Niistä kaksi on niin pieniä, ettei niiden kuva-aihetta ole mahdollista määrittää. Paloista seitsemän (KM96001:1358a, b, c, KM96001:1393 a, b) on peräisin kahdesta erityisen mielenkiintoisesta kaakelista, jotka viittaavat siihen, että linnassa toiminut savenvalaja on tehnyt kaakeleita myös Turun kaupunkialueen taloihin. Molemmissa kaakeleissa on edestäpäin kuvatun henkilön puolivartalomuotokuva. Kaakeleiden reliefi on kuitenkin niin heikko, että ensisilmäyksellä on jopa vaikea hahmottaa, ovatko kyseessä miehen vai naisen muotokuvat. Toinen kaakeleista on viuhkamaisella kuviolla koristettu kruunukaakeli, jonka yläosa on kaarevan muotoinen. Siinä kuvattu henkilö on todennäköisesti mies, jolla on päällään tyypillinen renessanssiruhtinaan asu eli baretti, röyhelöpaita ja suuriolkapäinen, turkisreunuksinen takki. Kaakelin leveys on 15,5 cm ja korkeus 10 cm. Kaakelissa on vihreä lasite, jonka alla on valkoinen saviliete. (Kuva 120.)

Toisen kaakelin yläosa on lohjennut pois, joten sen kuuluminen tavalliseen levykaakeliin tai kruunukaakeliin jää epäselväksi. Kaakelissa on suoraan edestäpäin kuvattu renessanssiasuinen nainen, jolla ensi silmäyksellä näyttäisi olevan päässään baretti ja kaulassaan ketjulaite. Naisella on päällään tyypillinen saksalaisen ylhäisönaisen puku, johon kuului korkea ryppykauluksinen paita ja puhvihihainen

viilloksin koristeltu hame.[706] Naisen päähine osoittautuu kuitenkin lähemmän tarkastelun jälkeen verkolla koristetuksi hiuslaitteeksi, ja tulkinnan varmistavat Tukholmasta ja Riikasta löytyneet vastaavanlaiset kaakelit, joiden kuva-aiheet ovat säilyneet paremmin.[707] Turun kaupunkialueelta on löytynyt aivan samanlainen kaakeli (TMM14681:1698a, kuva 165), joka on kuitenkin lasittamaton. Sen reliefi on aivan yhtä heikko ja se on epäilemättä valmistettu samalla muotilla. Molempien kaakeleiden huono reliefi ja kaakeleiden epämääräinen muoto viittaavat siihen, että niiden valmistukseen käytetty muotti on kopioitu toisesta kaakelista, minkä jälkeen kuva-aihetta on paranneltu käsin. Alkuperäisen kuvan yksityiskohdat ovat tällöin unohtuneet ja kuva-aihetta kehystänyt pilarien kannattelema pyörökaari on muuttunut varsin kömpelön näköiseksi. Kaakelit ovat varmoja todisteita siitä, että sama savenvalaja valmisti reliefikoristeisia levykaakeleita sekä linnaan että Turun kaupunkialueen porvariskoteihin. (Kuva 121.)

Linnasta on löytynyt myös muutamia muita kaakeleita, jotka vahvistavat saman savenvalajan työskennelleen sekä linnassa että kaupungissa. Esimerkiksi löytönumeroilla TMM17016:243a ja TMM17016:244a varustetut kaakelinpalat, jotka ovat löytyneet linnasta vuonna 1961, ovat samanlaisia kuin vuonna 1963 Turun kaupunkialueelta, Uudenmaankatu 2 kohdalta löydetty löytönumerolla TMM16195:83 varustettu kaakelin pala (kuva 160). Ne ovat molemmat katkelmia kaakelin oikeasta alakulmasta. Turun linnasta löydetyn kaakelin kuva-aiheesta on säilynyt vain miehen vasemman jalan kärki, mutta Turun kaupunkialueelta löytyneessä kaakelissa on säilynyt koko vasen jalka aina vyötäröön asti. Miehellä on päällään 1530–1550-luvuille tyypilliset, viilloksin koristellut ja kalukukkarolla varustetut polvihousut (ks. tarkemmin luku 3.6.). Turun linnasta löydetyssä kaakelissa on vihreä lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Kaakelin takana on hyvin matala kiinnityslista, johon on tehty viilloksia terävällä työkalulla. Tällaisia viilloksia esiintyy usein matalien kiinnityslistojen takana. Ilmeisesti niiden tarkoituksena oli kiinnittää kaakelit toisiinsa liittänyt savimassa paremmin kaakelin pintaan. Turun kaupunkialueelta löydetyssä kaakelissa kiinnityslista ei ole säilynyt. Myös siinä on vihreä lasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Kaakeleiden löytöpaikat eivät valaise niiden ajoitusta, mutta ne ajoittuvat tyylinsä perusteella 1500-luvun puolivälin tienoille. (Kuva 122.)

Kolmas linnan ja kaupunkialueen kaakeleiden yhteisistä valmistajista kertova löytö on Pajapihalta eli päälinnan eteläpuolelta vuonna 1958 löytynyt kokonainen suorakaiteen muotoinen friisikaakeli (TMM18435:31, kuva 123). Sen kuva-aihe koostuu köynnösmäisistä kasviornamenteista. Kaakelin reliefi on heikko ja sen kiinnityslista on matala. Siinä on ruskehtavan keltainen lyijylasite, jonka alla on valkoinen savi-liete. Samanlaisen kasvikuvion yksityiskohdalla varustettu kaakeli on löytynyt Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolelta löytyneen savenvalajan pajan jätteiksi tulkitusta aineistosta. Tämä kaakeli on pieni nelikulmaisten levykaakeleiden väliin laitettu koristekaakeli (TMM18335:496, kuva 149). Se on lasittamaton ja sen reliefi on vieläkin heikompi kuin Turun linnasta löydetyssä kaakelissa. Sen takana on alun perin ollut kaakelin kiinnitystä helpottava kapea piikki, joka on katkennut pois, minkä johdosta kaakeli on todennäköisesti joutunut jätteeksi. (Ks. kellarin löydöistä tarkemmin luvut 6.7. ja 8.6.)

706 Jalometallisten ketjulaitteiden kantaminen oli aateliston etuoikeus, ja ketjut olivat usein hallitsijan lahjoittamia suosion merkkejä. Niiden kantaminen liittyi arvon ja aseman esittämiseen. Myös naisilla oli usein ketjulaitteita kaulassaan muotokuvissa. Ks. tarkemmin von Malmborg 1978, 38–40; Pylkkänen 1955, 295–298.

707 Ks. Majantie 2005b, kuva 2.

Kuva 121.
Turun linnasta, esilinnan alueelta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu naisen puolivartalomuotokuva (TMM96001:1358). Palassa on heikko reliefi ja vihreä lyijylasite.

Fig. 121.
Fragment of a Renaissance panel tile with a female half-portrait found from the outer bailey of Turku Castle (TMM96001:1358). The fragment has weak relief and green lead glaze.

Kuva 122.
Turun linnasta löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin kulmapala, jossa on pieni katkelma miehen kengästä (TMM17016:243a). Palassa on tumman vihreä lyijylasite.

Fig. 122.
Fragment from the corner of a rectangular Renaissance panel tile showing a small part of a man's shoe (TMM17016:243a). The fragment has been found from Turku Castle and it has dark green lead glaze.

Kuva 123.

Turun linnasta, Pajapihalta, löydetty renessanssityylinen friisikaakeli, jossa on kasviaiheista koristelua (TMM18435:31). Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite.

Fig. 123.

Renaissance frieze tile with botanical decoration found from the smithy ward of Turku Castle (TMM18435:31). The stove tile has yellowish green glaze.

Kuva 124.

Turun linnasta, Pajapihalta, löydetty renessanssi/barokkityylinen levykaakeli, jossa on geometrinen rombikuvio (TMM21502:16). Palassa on tumman ruskea, lähes musta lyijylasite.

Fig. 124.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with a geometric rhombus motif found from the smithy ward of Turku Castle (TMM21502:16). The fragment has dark brown, almost black lead glaze.

Turun linnasta on löytynyt myös yksi geometrisella rombikuviolla varustettu levykaakeli (TMM21502:16), joka ajoittuu vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun alkupuoliskolle. Siinä on tummanruskea, lähes musta lyijylasite, joka vahvistaa kaakelin myöhäisen ajoituksen. Samanlaisia kaakeleita on löytynyt myös Turun kaupunkialueen kaivauksilta. Turun linnasta on löytynyt myös lukuisia kasviornamentein koristeltuja tummalasitteisia barokkikaakeleita, jotka kuitenkin jäävät tämän tutkimuksen aikarajojen ulkopuolelle. (Kuva 124.)

Turun linnasta löydetyt renessanssikaakelit ovat tyylinsä ja kaakeleiden koon perusteella peräisin ainakin neljästä eri uunista, joskin muista paitsi Johann Friedrichin ja Sibillan muotokuvilla varustetuista kaakeleista on jäänyt jäljelle vain pieniä katkelmia. Kaiken kaikkiaan Turun linnan renessanssikaakeleiden palat ovat peräisin useista kymmenistä kaakeleista.

Kaakeleita valmistaneet savenvalajat ja kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa

Turun linnan 1500-luvun tilikirjoista löytyy mainintoja kolmesta ruukuntekijästä linnassa 1540-luvulla työskennelleen savenvalaja Hansin jälkeen. Ensimmäinen heistä on Abraham von Wittenberg. Gardbergin mukaan hän muurasi vuonna 1560 kaakeliuunin linnan ulkopuolella sijainneeseen Juhana-herttuan kylpytupaan. Samana vuonna Abrahamin mainitaan valmistaneen myös saviruukkuja. Vuonna 1561 hän muurasi kaakeliuunin johonkin linnan tuvista. Gardbergin mukaan tällä tarkoitettiin jälleen eteläsiiven Suurta linnantupaa. Vuonna 1562 Abrahamin mainitaan muuranneen jälleen kaakeliuunin ja vuonna 1563 hänen mainitaan saaneen lyijyä kaakeleiden lasittamiseen, jolloin hän myös valmisti ja pystytti kaksi kaakeliuunia lisää. Niiden paikkaa ei kuitenkaan mainita lähteissä. Yksi kaakeliuuni mainitaan lähetetyn myös Porin kuninkaankartanoon Abraham von Wittenbergin aikana. Myös Henrik Küll -nimisen ruukuntekijän mainitaan muuranneen kaakeliuunin linnaan vuonna 1563. Neljäs linnassa 1500-luvulla työskennellyt savenvalaja oli tiilenlyöjänä vuosina 1584–1586 mainittu Michel Kramer. Hän oli kotoisin Stargardista, Pommerista.[708] Vaikka hänen mainitaan valmistaneen kattotiiliä ja erilaisia ruukkuja, on hän mielestäni voinut tehdä myös kaakeleita.

Ainakin Johann Friedrichin ja Sibilla Kleveläisen muotokuvilla varustetut kaakelit ovat todennäköisesti Abraham von Wittenbergin aikaisia. Tilikirjoissa 1540-luvulla mainittu savenvalaja Hans ei ole Gardbergin mukaan voinut olla niiden valmistaja, koska renessanssityylisistä kaakeleista muuratut uunit oli hänen mukaansa pystytetty vasta Juhana-herttuan aikana rakennettuun uuteen kerrokseen. Abraham von Wittenberg oli nimensä mukaisesti lähtöisin Wittenbergistä, siis Saksin ruhtinaskunnan pääkaupungista, jota kaakeleissa kuvattu Johann Friedrich hallitsi vuosien 1532–1547 välisenä aikana.[709] Tuntuisikin luonnolliselta, että hän olisi tuonut kaakelimuotit mukanaan kotiseudultaan, missä Johann Friedrichin muotokuvat olivat kyseisenä aikana suosittuja kuva-aiheita. Kaakelimuottien ajoittuminen vuosien 1532–1547 väliseen aikaan sopisi tosin myös savenvalaja Hansiin. Kuten edellä on todettu, olivat kaakelimatriisit tavallisesti käytössä pitkiä aikoja, ja 1530–1540-luvuilla valmistettujen kaakelimuottien voidaan hyvin ajatella olleen käytössä vielä 1560-luvun alussa. Abrahamin nimi ja hänen valmistamisensa kaakeliuunien määrät viittaavat Abrahamin olleen renessanssikaakeliuunien valmistajan. Kustaa Vaasan tiedetään tilanneen taideteoksia juuri Wittenbergistä muihinkin valtakuntansa linnoihin[710] ja Abrahamin mainitaan valmistaneen huomattavasti useampia uuneja kuin Hansin, mikä vastaa myös linnasta löydettyjen ruukkukaakeleiden ja renessanssikaakeleiden suhdetta. Johann Friedrichin ja Sibillan muotokuvilla varustettuja kaakeleita on löytynyt myös Turun kaupunkialueelta, ja Abraham von Wittenbergin voidaan ajatella olleen niidenkin valmistuksen takana.

Onkin todennäköistä, että osa Johann Friedrichin sekä Sibillan muotokuvilla varustetuista kaakeliuuneista ja muista renessanssikaakeleilla varustetuista kaakeliuuneista sijaitsi Juhana-herttuan aikana linnaan rakennetun neljännen kerroksen saleissa ja kamareissa. Kuten edellä mainittiin, on suurin osa kyseisillä kuva-aiheilla varustetuista kaakeleista löytynyt päälinnan pohjoissiiven toisen kerroksen koilliskulman huoneesta (huone 25), jonne ne olivat Gardbergin mukaan joutuneet linnan neljännen

708 Gardberg 1959, 234–235, 291–294, 309, 339, 509–510.
709 Gardberg 1958, 62–63.
710 Johannesson 1998, 23.

kerroksen huoneista. Kaakeliuunit olivat hänen mukaan tuhoutuneet linnan vuoden 1614 palossa, jolloin ne on purettu ja kaakeleiden palat olivat joutuneet yläkerroksista alas johtaneen käymäläkuilun kautta alakerroksiin. Gardbergin mukaan kaakeliuunit olivat sijainneet Kuninkaansalissa (huone 56) tai förmaakissa (huone 57). Gardbergin mukaan kaakeliuunit olivat sijainneet linnan ulkoseinillä, avoimien takkojen yhteydessä, samaan tapaan kuin Ruotsissa Skoklosterin linnan vielä nykyäänkin pystyssä olevat kaakeliuunit.[711] Myös itse pidän kyseisiä tiloja todennäköisinä sijaintipaikkoina kaakeliuuneille, mutta mielestäni niitä on 1500-luvulla lämmitetty uunien takaosassa sijainneen aukon kautta toisesta huoneesta käsin. Tällöin niiden olisi pitänyt sijaita huoneiden väliseiniä vasten, eikä linnan ulkoseinillä. Todennäköisenä kaakeliuunin lämmittämiseen tarvittuna tilana olisi tällöin voinut toimia Kuninkaan- ja Kuningattarensalien välinen porrashuone (huone 55), minne kuljettiin uudelta Eteläiseltä porttitornilta. Toinen todennäköinen paikka kaakeliuunin lämmittämiseen oli Kuninkaan kamarin (huone 58) luoteiskulman oviaukko, mistä pääsi itäiseen porrashuoneeseen.

Linnassa oli samaan aikaan kaakeliuunien kanssa myös avoimia takkoja. Niistä on säilynyt mainintoja linnan tilikirjoissa, ja niistä on lisäksi säilynyt joitain merkkejä linnan rakenteissa. Gardbergin mukaan Kuningattaren salissa (huone 54), kamarissa (huone 53) ja siihen liittyneessä pukeutumishuoneessa (huone 52) oli ollut avoimet takat. Sellaiset olivat myös Kuninkaansalin (huone 56) luoteisnurkassa, Kuninkaan förmaakin (huone 57) länsiseinällä ja Kuninkaan makuukamarin (huone 58) luoteisnurkassa. Näistä jälkimmäinen oli rakennettu keskiaikaisen sisäporraskäytävän eteen, joka haluttiin avata 1930-luvun restaurointitöissä, jonka takia takan paikka siirrettiin huoneen pohjoissivulle. Gardbergin mukaan takka oli rakennettu Juhana-herttuan aikana.[712] Itse pitäisin paikkaa mahdollisena myös kaakeliuunille, jota olisi ehkä voitu lämmittää edellä mainitun porraskäytävän kautta. Takka olisi voitu muurata paikalle myöhemmin, esimerkiksi vuoden 1614 palon jälkeen. Gardbergin mukaan myös eteläsiiven neljännen kerroksen uusissa saleissa olisi ollut avoimet takat, joskaan niiden paikat eivät ole enää paikannettavissa.[713] Mielestäni eteläsiiven neljännen kerroksen suurien salien sijainnit porrashuoneisiin tai eteisiin nähden eivät kuitenkaan viittaa siihen, että niissä olisi ollut kaakeliuuni. Tällöin todennäköisimmät kaakeliuunien paikat päälinnan neljännessä kerroksessa olivat siis Kuninkaan ja Kuningattaren salit (huoneet 56 ja 54) sekä Kuninkaan kamari (huone 58).

Kuten ruukku- ja nissikaakeleita koskevissa luvuissa mainittiin, kaakeliuuni on voinut sijaita myös linnan kolmannen kerroksen Vanhassa kuninkaansalissa (huone 36), sen viereisessä kamarissa (huone 32), ns. Nunnakirkossa (huone 38) ja Suuressa linnantuvassa (huone 35). Ensin mainituissa huoneissa niiden lämmitys olisi voinut tapahtua niiden välissä sijainneen porstuan kautta (huone 34), Nunnakirkossa sen länsipuolisen porstuan (huone 37) kautta ja Suuressa linnantuvassa läntisestä porrasrakennuksesta avautuneiden käytävien tai Pienen linnantuvan (huone 33) kautta. Nämä uunit ovat saattaneet olla ainakin aluksi ruukku- tai nissikaakeliuuneja, mutta jokin vanhoista uuneista on voitu muuttaa 1560-luvun rakennustöiden yhteydessä uudenaikaisemmaksi renessanssiuuniksi.

711 Gardberg 1959, 234–235, 290–291, 309, 339.
712 Gardberg 1959, 279, 290.
713 Gardberg 1959, 291.

On erittäin mielenkiintoista, että sekä linnasta että kaupunkialueelta on löydetty sellaisia Johann Friedrichin ja Sibillan muotokuvilla varustettuja kaakeleita, joiden reliefi on heikko. Nämä heikkoreliefiset kaakelit eivät luultavasti ole Abraham von Wittenbergin valmistamia, vaan ne on todennäköisesti valmistettu Abrahamin vanhoilla kuluneilla muoteilla, jotka olivat jo nähneet parhaat päivänsä, ja joista oli jouduttu tekemään uusia kopioita (ks. tarkemmin luku 9.3.). Kaakelit on todennäköisesti valmistanut hänen kisällinsä, oppipoikansa tai myöhemmin linnaan saapunut uusi savenvalaja. Tämä olisi voinut olla lähteissä 1580-luvulla mainittu Michel Kramer tai jokin lähteiden ulkopuolelle jäänyt savenvalaja. Sama savenvalaja on voinut valmistaa myös luvuissa 6.2. ja 6.7. mainittuja lasittamattomia, muodoltaan nuorempaa ruukkukaakelityyppiä edustaneita ruukkukaakeleita sekä linnaan että kaupunkiin. Linnassa nämä muurattiin todennäköisesti esilinnaan, jonka alueelta on löytynyt sekä lasittamattomia ruukkukaakeleita että huonolla reliefillä varustettuja renessanssikaakeleita.

Jos esilinnassa olisi ollut kaakeliuuni, olisi sen sijaintipaikkana saattanut olla linnantupa tai joku sen yläkerrosten saleista. Tarkasteltaessa esilinnan pohjakaavaa, voisi sopiva paikka olla esimerkiksi eteläsiiven toisen kerroksen länsiosan sali (huone 150), johon on merkitty tulisijat sekä sen lounais- että kaakkoiskulmiin. Jos lounaiskulmassa olisi ollut kaakeliuuni, sen lämmittäminen olisi voinut tapahtua huoneen länsipuolisen porraskäytävän kautta. Myös pohjoissiiven länsiosan sali (huone 130) ja itäsiiven eteishuoneen pohjoispuoliset kamarit sekä toisessa että kolmannessa kerroksessa (huoneet 135, 160 ja 162) vaikuttaisivat pohjakaavan perusteella sopivilta tiloilta kaakeliuunin lämmittämiseen. Pohjoissiipi oli Gardbergin mukaan linnanherrojen ja voutien asuinsiipi. Sen suuri sali oli aluksi linnanherran huone ja se toimi myöhemmin myös Turun hovioikeuden kokoontumispaikkana. Sen länsipuoliset huoneet olivat kamareita. Kaikissa edellä mainituissa huoneissa oli Gardbergin mukaan kuitenkin avoimet takat. Vuosien 1632 ja 1634 inventaarioissa kaakeliuunit mainitaan kuitenkin jo kahdeksassa esilinnan huoneessa. Nämä olivat itäsiiven toisen kerroksen huoneet 135 ja 138, pohjoissiiven toisen kerroksen huoneet 127 ja 128, itäsiiven kolmannen kerroksen huoneet 160, 165 ja 169 sekä pohjoissiiven kolmannen kerroksen huone 157.[714] Ainakin osa näistä uuneista oli todennäköisesti jo barokkityylisiä kaakeliuuneja, jotka toimivat yhdessä avoimen takan kanssa. Osa uuneista on saattanut olla vielä vanhantyyppisiä ruukku- tai renessanssiuuneja, joihin kuuluneiden kaakeleiden paloja on löytynyt esilinnan alueen kaivauksilta. Tilikirjojen mukaan esilinnan sisustus oli kuitenkin pääosin suhteellisen vaatimatonta, eikä siellä esimerkiksi mainita olleen seinien puupanelointeja ja huonekalujakin mainitaan vain harvoin.[715]

Linnassa oli siis 1500-luvun jälkipuoliskolla useita lämmityslaitteita, joista osa oli takkoja ja osa kaakeliuuneja. Juhana-herttuan aikana linnassa poltettiin puuta vuosittain jopa 3000 m³. Vaikka kaakeliuuni oli syvien kaakeleittensa ansiosta lämpöävaraava, ei sen ontto sisäosa kuitenkaan varannut lämpöä yhtä tehokkaasti kuin myöhemmät kaakeliuunit, joten myös se kulutti edelleen runsaasti polttopuita.[716]

714 Gardberg 1959, 463–464, 481–482.
715 Gardberg 1959, 482.
716 Gardberg 1959, 295.

8.2. Hämeen linna

Linnan renessanssikaakelit

Hämeen linnasta on löydetty seitsemän renessanssityylisen levykaakelin palaa. Samoin kuin ruukkukaakelit, on myös kaikki renessanssikaakelit löydetty esilinnan alueelta. Yksi pala on löydetty esilinnan tykkitornin eli rondellin yhteydestä ja loput paloista on löydetty esilinnan itäiseltä pihalta eli kehämuurin ja päälinnan koillissivun väliseltä alueelta. Niiden löytöyhteydet eivät näin ollen kerro kaakeliuunien sijainnista linnassa tai anna viitteitä kaakeleiden ajoitukseen. Lisäksi palat ovat niin fragmentaarisia, että niiden kuva-aiheita on vaikea tai jopa mahdoton määritellä.

Vain yhdessä palassa on jäljellä hieman isompi katkelma pilareiden reunustamasta kuva-aiheesta (KM95057:1824.60), jota ei kuitenkaan ole mahdollista määritellä tarkemmin. Neljässä palassa on vihreä lasite ja kolmessa se on ruskea. Kaikissa paloissa lasitteen alla on valkoinen saviliete. Paloista kuusi ajoittuu tyylillisesti 1500-luvun puolivälin tienoille, mutta yksi pala vaikuttaa hieman nuoremmalta. Se on peräisin geometrisellä kuviolla varustetusta kaakelista, ja se ajoittuu todennäköisesti vuoden 1600 tienoille (KM95057:3573.76). Palat ovat todennäköisesti peräisin kahdesta eri uunista, mutta kuitenkin vain neljästä kaakelista. (Kuvat 125–126.)

Hämeen linnan käyttöhistorian ja sen vaiheista säilyneiden kirjallisten lähteiden valossa, todennäköisin ajankohta renessanssikaakeliuunin rakentamiselle oli 1560–1570-luvuilla, jolloin linnan rakenteita uudistettiin ja siellä työskenteli huomattava määrä eri alojen käsityöläisiä. Esimerkiksi tykkitornin muuraus ja muu rakennus- ja korjaustoiminta työllisti vuosien 1559–1569 aikana 32 muuraria.[717] Vaikka kaakeliuunin tekijää ei ole mainittu näiden käsityöläisten joukossa, on mahdollista, että joku muurarin nimellä linnassa työskennellyt käsityöläinen olisi pystyttänyt sinne renessanssikaakeliuunin valmiina tuoduista kaakeleista. Myös Turun linnaan pystytettiin renessanssikaakeliuuneja juuri 1560-luvun alussa, jolloin Juhana-herttua piti siellä hoviaan (ks. luku 8.1.). Hämeen linnasta ei ole kuitenkaan ainakaan toistaiseksi löydetty samoilla kuva-aiheilla varustettuja kaakeleita kuin Turun linnasta, ja ehkä tällä kertaa Turun linnan savenvalajaa ei kutsuttu Hämeen linnaan uuneja muuraamaan, vaan niiden valmistaja tai uunien pystyttäjä saapui muualta. Koska päälinnan kunnon tiedetään rapistuneen 1500-luvun puolivälin jälkeen ja uusia asuinkäyttöön tarkoitettuja rakennuksia uuneineen rakennettiin päälinnan ulkopuolelle[718], on todennäköistä että osa renessanssikaakeleista olisi sijainnut myös esilinnan rakennuksissa. Päälinna oli 1580-luvulle tultaessa varsin huonossa kunnossa. Sitä kunnostettiin kuitenkin vielä 1600-luvun alussa, ja sen on täytynyt olla jonkinlaisessa edustuskunnossa vuonna 1614, kun Kustaa II Aadolf vieraili siellä.[719]

Linnan vouteja olivat 1500-luvun puolivälistä 1570-luvulle Herman Fleming (1554–1555), Jöns Brun (1555–1561), Erik Spåra (1561–1565), Henrik Jakobsson Tavast (1566), Anders Jönsson (1566), Jakob Sigfridsson (1566), Tönne Olofsson Wildeman (1567) ja Kristoffer Blome (1569–1570).[720] Näistä Erik Spåran kausi ajoittuu samaan aikaan Turun linnaan pystytettyjen renessanssiaiheisten kaakeliuunien kanssa, ja hänen voudinkautensa oli myös muita pidempi, minkä voisi ajatella vaikuttaneen

717 Vilkuna 1998, 145, 177.
718 Vilkuna 1998, 24–25.
719 Gardberg 1993a, 62.
720 Vilkuna 1998, 181.

Kuva 125.

Hämeen linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala (KM95057:1824.60). Palassa on kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 125.

Fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from Häme Castle (KM95057:1824.60). The fragment has yellowish brown lead glaze.

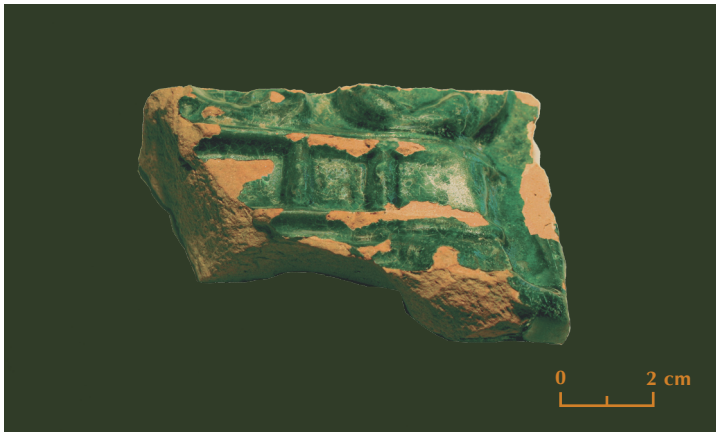

Kuva 126.

Hämeen linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala (KM95057:1449.60). Palassa on vihreä lyijylasite. Vain pieni katkelma ruudukkokoristelusta on säilynyt.

Fig. 126.

Fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from Häme Castle (KM95057: 1449.60). The fragment has green lead glaze. Only a small fragment of the checkered pattern has been preserved.

hänen haluunsa uudistaa linnan sisustusta. Hän myös palveli Kustaa Vaasaa ja Erik XIV:tä erilaisissa tehtävissä Suomessa, Ruotsissa ja Tallinnassa[721] ja oli näin ollen todennäköisesti hyvin selvillä uusista muotivirtauksista.

Hämeen linnan tilikirjoissa ei ole säilynyt mainintoja kaakeliuuneja valmistaneesta ruukuntekijästä savenvalaja Hansin vierailun jälkeen.[722] Linnasta löydetyt renessanssikaakeleiden katkelmat kertovat, että linnan sisustukseen on kuitenkin panostettu vielä 1500-luvun loppupuolen ja 1600-luvun alun tienoilla. Ehkä uunien pystyttäjät olivat käsityöläisiä, jotka eivät toimineet savenvalajien nimellä.

721 Vilkuna 1998, 180; 2003, 74–75.
722 Vilkuna 1998, 169–172.

Kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa

On todennäköistä, että ainakin toinen renessanssikaakeliuuneista sijaitsi jossakin päälinnan edustushuoneissa. Linnan ruukkukaakeleita käsittelevässä luvussa mainittiin, että päälinnan tärkein huone siirrettiin 1570-luvulla linnan luoteissiivestä sen kaakkoissiipeen. Draken mukaan linnan kaakkoissiiven salia kunnostettiin 1570-luvulla ja sen ristiholvaus korvattiin renessanssin ihanteiden mukaisella tasaisella puukatolla.[723] On mahdollista, että sinne olisi samalla muurattu myös uuden muodin mukainen kaakeliuuni. Kaakkoissiiven suuresta salista (huone 18) ei ole kuitenkaan löydetty merkkejä tulisijasta, mutta mielestäni on mahdollista, että joku oviaukoksi tulkittu rakenne olisikin toiminut kaakeliuunin lämmitystilana. Tällaisia oli huoneen lounaissivulla sekä koillissivulla. Koillissivun oven on kuitenkin ajateltu puhkaistun vasta 1700-luvulla.[724]

Myös Kukkotornin toisen kerroksen huoneesta 20 johtava porrashuone 20a vaikuttaisi sopivalta kaakeliuunin lämmittämistilalta. Koska huone muutettiin vankilan kirkoksi 1830-luvulla, ovat sen vanhemmat rakenteet ja mahdolliset tulisijat kuitenkin tuhoutuneet. Nordbergin vuoden 1726 pohjakaavapiirroksessa linnan kaakkoissiiven sali (huone 18) on merkitty Kuninkaansaliksi. Kuninkaansali nimitys tuli käyttöön Kustaa II Aadolfin vierailun jälkeen vuonna 1626.[725]

Koska päälinna oli kirjallisten lähteiden perusteella 1500-luvun loppuun mennessä rapistunut osittain asuinkelvottomaan kuntoon, ja esilinnan alueelle oli ryhdytty rakentamaan asuintaloja myös paremman väen käyttöön,[726] on linnasta löytynyt vuoden 1600 tienoille ajoittuva kaakeli voinut kuulua myös esilinnan uusiin rakennuksiin.

8.3. Kastelholman linna

Linnan renessanssikaakelit

Kastelholman linnasta on löydetty 307 renessanssityylisen levykaakelin palaa. Ne poikkeavat muista Suomesta löydetyistä renessanssikaakeleista sekä kuva-aiheittensa että lasitteen värinsä perusteella. Ne ovat lisäksi pääosin hieman nuorempia kuin muut tässä luvussa esitellyt kaakelit. Kaakelit on lasitettu tummalla, lähes mustalla lyijylasitteella ja niiden muotokuvat esittävät neljää evankelistaa. Evankelistat olivat suosittuja kuva-aiheita erityisesti reformaation jälkeisissä reliefikaakeleissa ja Pohjoismaissa tyypilliset evankelistakaakelit ajoitetaan tavallisesti 1600-luvun alkuun.[727] Aivan vastaavanlaisia evankelistakaakeleita on löytynyt muun muassa Tukholmasta, Lundista, Göteborgista, Kööpenhaminasta, Tartosta, Gdańskista ja Lyypekistä.[728] (Kuva 127.)

Neljän evankelistan kuvaustapa periytyi antiikin kirjailijoiden muotokuvista, joissa nämä kuvattiin istumassa pöydän ääressä kirjoittamassa tekstejään.[729] Kukin evankelistoista istuu pöydän ääressä samaan tapaan kuvattuna, ja heidät voi erottaa toisistaan vain attribuuttiensa avulla, joka Matteuksella on siivekäs ihmishahmo,

723 Drake 1968, 24.
724 Mikkola 2001, 63, 74.
725 Drake 1968, 88–90; Mikkola 2001, 43, 55–56.
726 Drake 1968, 24–25; Gardberg 1993a, 61–62; Vilkuna 1998, 24–25.
727 Ks. mm. Dahlbäck 1983, 404–406; Liebgott 1972, 36–37.
728 Ks. Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 1–6.
729 Sekules 2001, 142.

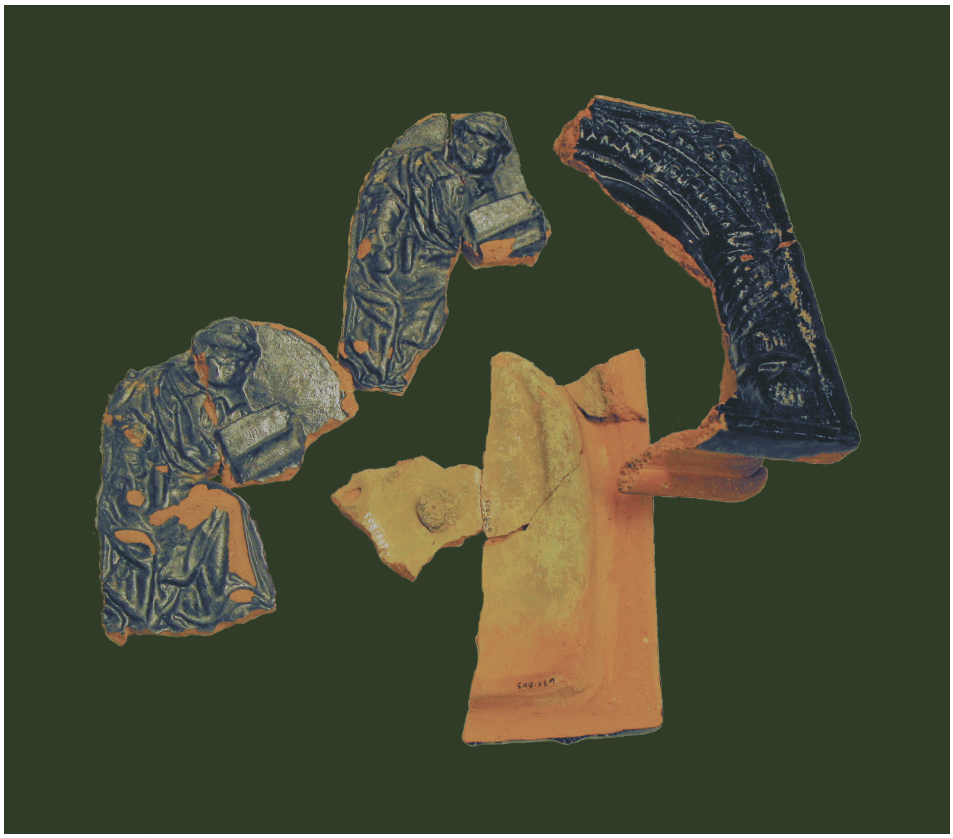

Kuva 127. **Kastelholman linnasta löydettyjä renessanssi/barokkityylisten levykaakeleiden paloja, joissa on kuvattu evankelista Luukas (ÅM679:803). Paloissa on tumma, lähes musta lyijylasite.**

Fig. 127. **Fragments of a Renaissance/Baroque panel tiles with St Luke the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:803). The fragments have dark, almost black lead glaze.**

Markuksella leijona, Luukkaalla härkä ja Johanneksella kotka. Matteus ja Luukas kuvattiin usein vanhoina parrakkaina miehinä, Johannes ja Markus taas nuorina ja parrattomina.[730] Myös kaakeleissa kuvaustapa on sama. Evankelistakaakelit ovat samanlaisia nelikulmaisia kaakeleita kuin hallitsijoita ja ruhtinaita kuvaavat muotokuvakaakelit, ja evankelistat on kuvattu niissä pyörökaarten ja pylväiden rajaamina. Kastelholman kaakeleissa esiintyvät evankelistat ovat Johannes, Markus ja Luukas. Aikaisemmin kuvatuista renessanssikaakeleista poiketen evankelistoja rajaava pyörökaari on koristettu munasauva-ornamentiikalla ja tasaiset pylväät ovat muuttuneet barokin muotokieltä seuraaviksi kierteisiksi pylväiksi. Pylväät nousevat simpukanmuotoisen jalustan päältä. Pyörökaaren ja kaakelin kehyksen väliin jäävä tila on täytetty kasviornamentiikalla. Koska tumma lasite alkoi yleistyä kaakeleissa vasta 1500-luvun lopulla ja kierresorvausta muistuttavat pylväät sekä munasauva-ornamentiikka liittyvät jo alkavan barokin tyylipiirteisiin, ajoittuvat evankelistakaakelit vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun alkupuolelle. (Kuvat 128–131.)

730 Duchet-Suchaux & Pastoureau 1994, 140–141.

Kuva 128.

Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Luukas (ÅM679:584). Vain katkelma, jossa on Luukkaan attribuutti härkä, on säilynyt. Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite.

Fig. 128.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St Luke the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:584). Only a small fragment with the ox, St Luke's attribute, has been preserved. The fragment has dark, almost black lead glaze.

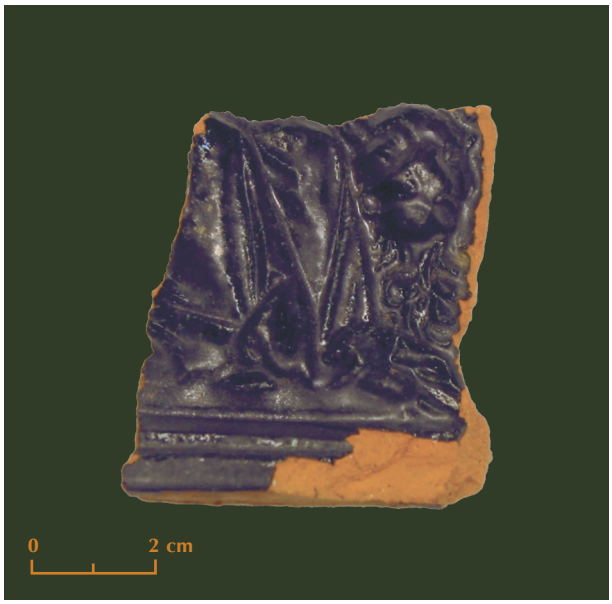

Kuva 129.

Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Markus (ÅM679:859). Vain pieni katkelma, jossa on Markuksen attribuutti leijona, on säilynyt. Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite.

Fig. 129.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St Mark the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:859). Only a small fragment with the lion, St Mark's attribute, has been preserved. The fragment has dark, almost black lead glaze.

Myös Tukholmasta on löydetty lukuisia lasittamattomia sekä tummanvihreällä ja mustalla lyijylasitteella lasitettuja evankelistakaakeleita. Niissäkin esiintyvät samat evankelistat kuin Kastelholman kaakeleissa, nimittäin Markus, Johannes ja Luukas. Evankelistakaakeleita tiedetään myös valmistetun Tukholmassa[731], ja Kastelholman kaakelit kertovatkin todennäköisesti Tukholmaan suuntautuneista kontakteista sekä sieltä saapuneista savenvalajista ja kaakelimuoteista. Muualta Suomesta vain Turun kaupunkialueelta on löydetty muutama mahdollisesti evankelistakaakelista peräisin oleva pala. Niissä ei ole säilynyt itse evankelistan kuvaa vaan ainoastaan niille tyypillinen kehysaihe. Sama kehysaihe esiintyy kuitenkin myös 1600-luvun alkupuolen muissa muotokuvakaakeleissa.

731 Dahlbäck 1983, 404–406; Århem 2007, 102.

Kuva 130.

Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Markus (ÅM679:803). Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite.

Fig. 130.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St Mark the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:803). The fragment has dark, almost black lead glaze.

Kuva 131.

Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Johannes (ÅM679:789). Vain pieni katkelma, jossa on Johanneksen attribuutti kotka, on säilynyt. Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite.

Fig. 131.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St John the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:789). Only a small fragment with the eagle, St John's attribute, has been preserved. The fragment has dark, almost black lead glaze.

Kastelholman renessanssikaakeleista 96 % (296 palaa) on löytynyt vuoden 1997 kaivauksilta (KS60) linnan kaakkoispuolisen porttitalon yhteydestä (*Porthuset*), joka toimii nykyään sisääntuloväylänä linnaan. Se kuului alun perin linnan latokartanoon, ja Kustaa Vaasan aikana alue muuttui kuninkaankartanoksi. Puurakennukset olivat aluksi yhteydessä linnan taloudenhoitoon, mutta 1600-luvun alussa palon turmeleman linnan sijasta paikalle rakennettiin myös edustavia asuinrakennuksia saleineen.[732] Myös kaakeliuunien muuraus mainitaan ensimmäisen kerran kirjallisissa lähteissä juuri latokartanon alueella sijainneissa rakennuksissa, jonne mainitaan

732 Palamarz 2004, 85–87.

muuratun kaksi kaakeliuunia vuoden 1619 palon jälkeisten uudelleenrakennustöiden yhteydessä. Toinen uuni muurattiin maitotupaan ja toinen pohjoisen puutalon suureen saliin. Kaakeliuunin pystyttäneen käsityöläisen mainitaan kuitenkin olleen muurarimestarin, eikä savenvalajan.[733] Loput renessanssityylisistä kaakeleista ovat löytyneet esilinnan pohjois- ja itäsiipien itäpuolelta (KS5) sekä noin 50–60 metrin päässä linnasta itään (KS41). Yksi paloista on merkitty löydetyksi irtolöytönä.

Osa paloista on evankelistakaakeleiden kiinnityslistojen katkelmia, jotka on löytöluettelossa merkitty ruukkukaakeleiden paloiksi. Kiinnityslistat ovat samankorkuisia kuin 1500-luvun loppupuolelle ajoittuvissa renessanssityylisissä kaakeleissa, mutta niiden reunan poikkileikkaus on litteästä I-kirjaimesta poiketen L-kirjaimen muotoinen, ja se on valmistettu taittamalla reunan saviaines pyöreästi kahtia. Porttirakennuksen yhteydestä, samoista löytöyhteyksistä evankelistakaakeleiden kanssa, on löytynyt myös ruukkukaakeleita. Kastelholmasta löydetyt evankelistakaakelit ovat todennäköisesti peräisin kahdesta uunista, ja ne on valmistettu paikallisesti todennäköisesti Ruotsista tuoduilla muoteilla. Ne ajoittuvat vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun ensimmäisille vuosikymmenille, jolloin myös kirjallisissa lähteissä on mainittu kaakeliuunien valmistus.

Kaakeliuunien mahdollinen sijainti linnassa

Evankelistojen kuvilla varustetut kaakeliuunit ovat todennäköisesti sijainneet latokartanon alueen puutaloissa tai esilinnan pohjois- tai itäsiivessä. Vuosien 1624–1631 rakennusvaiheessa koko esilinnan pohjoissiipi sai neljännen kerroksen ja kolmanteen kerrokseen rakennettiin uusia asuintiloja. Samassa rakennusvaiheessa myös huonekorkeuksia yhtenäistettiin, ikkunoita suurennettiin ja huoneista tuli edustustiloja. Esilinnan pohjoissiiven kolmannen ja neljännen kerroksen tulisijat olivat Palamarzin mukaan avoimia takkoja. Osa hänen kuvailemistaan rakenteista voisi mielestäni viitata kuitenkin myös kaakeliuunin olemassaoloon. Esimerkiksi esilinnan pohjoissiiven kolmannen kerroksen kaakkoiskulman avoimen takan takana oli Palamarzin mukaan ollut alun perin itäisen kehämuurin ampumakäytävälle avautunut oviaukko. Mielestäni aukko olisi voinut olla myös kaakeliuunin lämmitysaukko. Takka muurattiin Palamarzin mukaan vuoden 1619 palon jälkeen. Hän mainitsee myös vastaavalla kohdalla seinän toisella puolella eli itäsiiven huoneessa olleen tulisijan. Se näkyy myös Jacob Siptonin sekä Philip Schultzin vuonna 1714 piirtämissä pohjakaavoissa.[734]

Myös esilinnan itäsiipi rakennettiin kolmikerroksiseksi vuosien 1624–1631 rakennustöissä, jolloin sen ylimmästä kerroksesta tuli edustuskerros suurine saleineen. Tässä vaiheessa siiven jakoi kahteen osaan porrashuone eli ns. halli. Halli muodosti samalla itäisellä muurilla sijainneen sisäänkäynnin. Palamarzin mukaan itäsiiven huoneissa oli vain avoimia takkoja.[735]

Linnan pohjakaavan perusteella kaakeliuuni olisi voinut sijaita myös päälinnan Kuuritornin neljännessä kerroksessa, jossa Kuninkaansalin länsiseinällä sijainnut käytävä olisi saattanut toimia kaakeliuunin lämmitysaukkona.[736] Kaakeliuunin

733 Palamarz 2004, 55–56.
734 Ks. tarkemmin Palamarzin kuvaus takan paikasta ja rakenteista Palamarz 2004, 62–64, 217–218, 195–234.
735 Palamarz 2004, 234–268.
736 Ks. tarkemmin tilan kuvauksesta Palamarz 2004, 154.

lämmitystilana olisi voinut toimia myös päälinnan eteläsiiven pohjoispuolelle rakennettu eteisrakennus. Palamarz mainitsee sen ulottuneen lännessä aina länsisiiven eteläseinään asti, koska muuten eteläsiiven yläosan seinän ulkopinnalla ei voisi olla jälkiä tulesta. Palamarzin mukaan seinä on toiminut samalla eteisrakennuksen sisäseinänä. Tämä sopisi hyvin kaakeliuunin lämmitystapaan, jossa uunia lämmitettiin toisen huoneen kautta.[737] Olen esitellyt nämä tilat mahdollisiksi sijaintipaikoiksi myös ruukkukaakeliuuneille.

8.4. Siuntion Suitian kartano

Tutkimuksen historiaa ja kartanon vaiheita

Suitian kartanolinna sijaitsee Siuntiossa läntisellä Uudellamaalla. Suitian tila tunnetaan asuinkartanona jo 1400-luvun asiakirjalähteissä ja ensimmäinen säilynyt maininta tilasta "Syrjä" -nimisenä on peräisin vuodelta 1420. Kartanon ensimmäinen tunnettu omistaja oli Raaseporin läänin laamanni ja Hämeen linnan vouti Björn Ragvaldsson, joka omisti sen vuoden 1460 tienoilla. Fleming suvulle kartano siirtyi 1400-luvun lopulla, kun Joackim Fleming sai sen omistukseensa vuonna 1494. Valtaneuvos Erik Fleming rakennutti Suitiaan kivisen päärakennuksen 1540-luvulla. Se valmistui vuoden 1545 tienoilla tai viimeistään vuonna 1550, jolta ajalta on peräisin pääoven yläpuolella sijainnut omistajien vaakunakilpi. Kartanon varhaisemmista puurakennuksista ei ole säilynyt tietoa.[738]

Kivisessä päärakennuksessa oli kellarikerros ja kaksi asuinkerrosta, joista kellarikerros ja ensimmäinen asuinkerros muurattiin alun perin harmaakivestä. Rakennuksen pohjakaava noudatti parituvan mallia, joka käsitti kaksi suurta huonetilaa pitkänomaisen rakennuksen molemmissa päissä ja niiden väliin jäävän eteishuoneen. Kartanon pohjoissivulla oli lisäksi ulkoneva tornihuone. Erik Flemingillä oli vilkkaat kontaktit ulkomaille, ja esimerkiksi vuonna 1540 hänen tiedetään tilanneen kalkkikivisiä ikkunapuitteita ja takan rakennusmateriaaleja tallinnalaiselta kivenhakkaajalta Tomas Tomassonilta. Tomas myös johti kartanon rakennustöitä vuodesta 1541 lähtien. Kartanon sisätilat ovat todennäköisesti olleet mannermaiseen tyyliin hyvin edustavia ja merkkihenkilöidenkin vierailujen arvoisia. Esimerkiksi Kustaa Vaasa vieraili kartanossa vuonna 1555.

Erik Flemingin jälkeen kartanon omisti vuosina 1560–1595 tämän poika Klaus Fleming, joka oli yksi Suomen varakkaimmista miehistä, valtakunnan amiraali, Suomen käskynhaltija ja Kustaa Vaasan lanko. Kartano rapistui kuitenkin 1600-luvun lopulla, ja vuoden 1694 veroluetteloiden mukaan sen päärakennus oli asuinkelvottomassa kunnossa. Kartano säilyi Flemingien omistuksessa 1730-luvulle saakka, jolloin sen osti kenraali Carl Henrik Wrangel. Hän rakennutti rappeutuneen kartanolinnan viereen kaksikerroksisen puisen päärakennuksen. Vuonna 1754 vapaaherra Esbjörn Kristian Reuterholm osti kartanon ja kunnostutti sen alkuperäisen päärakennuksen. Hän kuitenkin puratti sen ylimmän kerroksen ja rakennutti sen uudelleen tiilestä. Kartanon omistajat vaihtuivat 1800-luvulla usein. Vuosina 1898–1899 sen omistaja

737 Ks. tarkemmin tilan kuvauksesta Palamarz 2004, 184.
738 Jutikkala & Nikander 1939, 268–269; Niukkanen 1998, 59.

Kuva 132.
Siuntion Suitian kartanon nykyinen päärakennus.

Fig. 132.
Present main building of Suitia manor in Siuntio.

paroni August Wrede kunnostutti päärakennuksen uusgotiikan ihanteiden mukaiseksi.[739] Helsingin yliopisto sai Suitan tilan haltuunsa vuonna 1975 ja vuonna 1986 kartano siirtyi Museoviraston hallintaan.[740]

Kartanon keskiaikaisista rakenteista on jäljellä vain kellaritilat sekä ensimmäisen kerroksen rakenteet, joista jälkimmäisiä on muutettu kartanon restauroinneissa. Kartanon alueella ei ole suoritettu varsinaisia laaja-alaisia arkeologisia kaivauksia, vaan tutkimukset ovat liittyneet kartanon restaurointiin ja ne ovat olleet erilaisia koekuopituksia, lämpö- ja sähköputkien uusimiseen liittyneitä valvontoja sekä kartanon kellarikerrosten restaurointiin liittyneitä maansiirtotöitä.[741]

Kartanon alueelta löydetyt kaakelit

Kartanon alueelta on löydetty 42 renessanssityylisen levykaakelin palaa.[742] Niistä 24 on löytynyt vuosina 1996–1997 kartanon lämpö- ja sähköputkien uusimisen yhteydessä, jolloin kartanon ympäristöön kaivettiin 590 metriä kaivantoja. Loput 18 palaa ovat löytyneet kartanon kellareissa vuonna 1998 suoritettujen maansiirtotöiden valvonnan yhteydessä.[743]

Kaikki löydetyt palat ovat kuuluneet todennäköisesti samaan kaakeliuuniin. Niiden löytöyhteydet kartanon ympäristössä ja sen kellareissa eivät kuitenkaan anna viitteitä kaakeliuunin sijaintiin kartanon sisätiloissa, vaan ne ovat joutuneet purkumassan yhteydessä eri paikkoihin uunin hylkäämisen ja purkamisen jälkeen.

739 Härö 1991, 12–18, 26; Jutikkala & Nikander 1939, 269–271; Niukkanen & Seppänen 1996–1997, 5–6; Niukkanen 1998, 59–61.
740 Mattinen 1991, 7.
741 Majantie 1998; Niukkanen & Seppänen 1996–1997; Seger 1991.
742 Kaakelit on luetteloitu Kansallismuseon päänumeroille (KM-numerot) ja niitä säilytetään Museoviraston Rakennushistorian osastolla.
743 Majantie 1998; Niukkanen & Seppänen 1996–1997; Niukkanen 1998, 61.

Samoista yhteyksistä löydetty muu esineistö antaa kuitenkin jonkin verran viitteitä niiden ajoitukseen, jota voidaan täydentää kartanon omistajista säilyneiden tietojen avulla. Kaakelit on mahdollista ajoittaa myös muotonsa ja tyylinsä perusteella suhteellisen tarkasti, mutta kuten aiemmin on mainittu, renessanssityylisten levykaakeleiden muotteja käytettiin usein pitkään, joten niiden ajoittaminen pelkästään muodon, tyylin ja niissä esiintyvien kuva-aiheiden perusteella ei ole yksistään luotettavaa.

Kartanon alueelta on löytynyt kolmella eri kuva-aiheella varustettujen kaakeleiden paloja. Lisäksi kaivauksilta on löytynyt muutama pala, jotka ovat tyylinsä perusteella peräisin samasta renessanssikaakeliuunista ensin mainittujen palojen kanssa, mutta joiden kuva-aiheet eivät ole säilyneet. Vuosien 1996–1997 kaivauksilta löytyi katkelma samanlaisella naisen muotokuvalla varustetusta kaakelista (KM97005:302), jollaisia on löytynyt myös Turun linnasta ja kaupunkialueelta. Pala on katkennut naisen kaulan kohdalta ja ainoastaan naisen vasen käsi ja rintamus ovat säilyneet. Olen tulkinnut Turun aineiston yhteydessä tämän naisen sivusta kuvatun muotokuvan olevan Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin puoliso Sibilla Kleveläisen (ks. tarkemmin luvut 8.1. ja 8.6). Palassa on vihreän ja keltaisen kirjava lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Muut vuosien 1996–1997 kaivauksilla löytyneet kaakelit olivat pieniä renessanssikaakeleiden paloja, joiden kuva-aiheet eivät ole säilyneet. Kaikissa niissä on vihreä tai kellertävä lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Niiden kiinnityslistat ovat tyypillisiä renessanssikaakeleiden kiinnityslistoja, joiden reunan poikkileikkaus on I-kirjaimen muotoinen ja joiden korkeus on noin 3–4 cm. Pääosa vuosien 1996–1997 kaivauksilta löydetyistä kaakeleista on löytynyt kivisen kartanorakennuksen länsipuolella sijainneen puisen rakennuksen jäännösten yhteydestä (RA3), mikä on ajoitettu 1500-luvun jälkipuoliskolle. Sen on arveltu tuhoutuneen 1500-luvun lopun valtaistuinriitoihin liittyneissä levottomuuksissa, joissa kartanon rakennuksia hävitettiin.[744] Myös kaakelit ovat voineet joutua maahan samaan aikaan puurakennusten tuhoutumisen yhteydessä, vaikka ne ovat todennäköisesti sijainneet kartanon kivisessä päärakennuksessa. (Kuva 133.)

Useita samaan uuniin kuuluneita renessanssikaakeleiden paloja löytyi myös vuonna 1998 kartanon kellareissa suoritettujen maansiirtotöiden yhteydessä. Niiden löytöyhteydet eivät kerro kaakeleiden ajoituksesta, eivätkä luonnollisesti myöskään niiden alkuperäisestä sijainnista kartanossa. Todennäköisesti ne ovat joutuneet kellarin täytemaahan 1500-luvun lopulla, samaan aikaan kivisen kartanon länsipuolelta löytyneiden kaakeleiden kanssa. Kaakelit ovat voineet joutua kellariin myös kartanon alueella suoritettujen myöhempien maansiirtotöiden aikana. Kellareiden täytemaista paljastuneet vanhimmat löydöt ajoittuvat 1400-luvun alkuun ja nuorimmat ajoittuvat 1700-luvulle. Kaakeleiden kanssa samoista löytöyhteyksistä löytyi pääasiassa 1500-luvun loppupuolelle ja 1600-luvulle ajoittuvia löytöjä.[745] Kellareista löydetyt kaakeleiden palat ovat peräisin kahdesta eri kuva-aiheella varustetusta kaakelista. Toiseen kaakeliin on kuvattu miehen profiilimuotokuva ja toiseen naisen puolittain sivusta eli ¾ -kulmasta kuvattu muotokuva. Molempia muotokuvia kehystää ympyräkehä, joka on koristeltu kasviornamentein.

Paloista seitsemän on peräisin miehen muotokuvalla koristetuista kaakeleista. Ne ovat samanlaisia Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin muotokuvalla varustettuja kaakeleita, jollaisia on löytynyt Turun linnasta ja Turun kaupunkialueelta.

744 Niukkanen & Seppänen 1996–1997, 13–14.
745 Majantie 1998, 18–19.

Kuva 133.

Suitian kartanon alueelta löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM97005:302). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän ja vihreän kirjava lyijylasite.

Fig. 133.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Suitia manor (KM97005:302). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish green lead glaze.

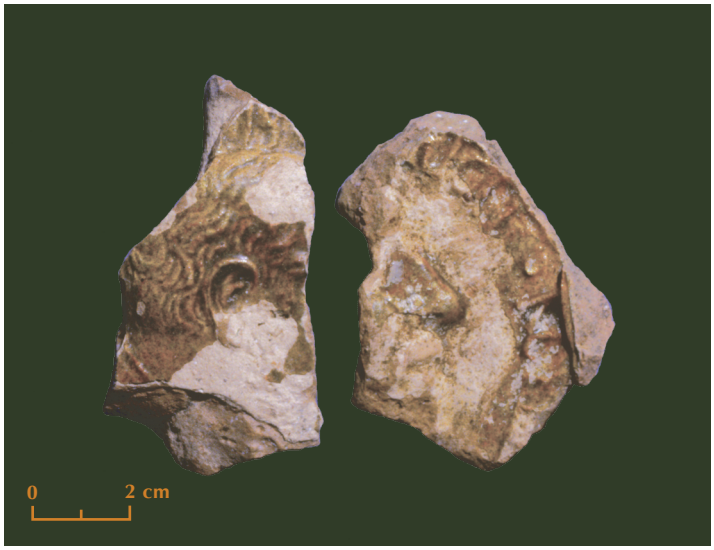

Kuva 134.

Suitian kartanon alueelta löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja, joissa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuva (KM98058:74). Paloissa on kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 134.

Fragments of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Suitia manor (KM98058:74). The fragments have yellowish brown lead glaze.

Osassa paloissa on selvästi tunnistettava katkelma Johann Friedrichin päästä ja sitä kiertävästä tekstikentästä (KM98058:74), mutta osassa paloissa on säilynyt ainoastaan katkelmia kaakelilevyn reunoista ja muotokuvaa ympäröineestä medaljongista (KM98058:44). Kaikissa paloissa on ruskehtavan keltainen lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. (Kuva 134.)

Naisen muotokuvalla varustetut palat muodostavat lähes kokonaisen nelikulmaisen levykaakelin, johon on kuvattu ¾-kulmasta naisen rintakuva (KM98058: 45, 75). Naisella on päässään suurikokoinen baretti ja hänen hiuksensa on kiinnitetty verkkolaitteella niskaan. Hänellä on yllään korkeakauluksinen röyhelöpaita ja kaulassaan ketjukoru. Naisen pään yläpuolella kulkee tekstikenttä, josta voi erottaa nimen “SIBILLA”. Tekstikenttä paljastaa muotokuvan esittävän Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin puolisoa Sibilla Kleveläistä (ks. tarkemmin luvut 8.1. ja 8.6.). Paloissa on vihreä lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. (Kuva 135.)

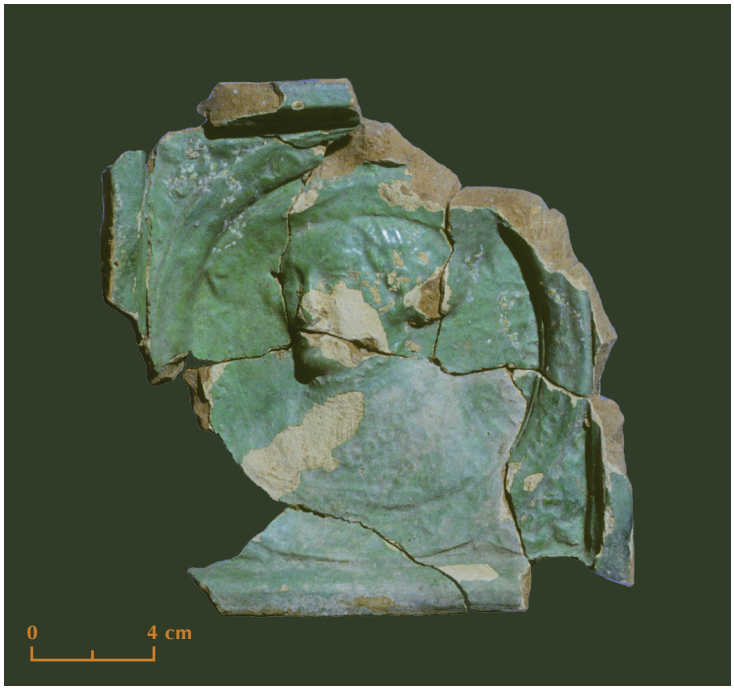

Kuva 135.

Suitian kartanon alueelta löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja, joissa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva (KM98058:45, 75). Kaakelissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 135.

Fragments of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich's consort Sibylle of Cleves, found from Suitia manor (KM98058:45,75). The stove tile has green lead glaze.

Kuten Turun kaakeleiden kohdalla olen perustellut, ajoittuvat Johann Friedrichin ja Sibillan muotokuvilla koristettujen kaakeleiden valmistukseen käytetyt muotit vuosien 1532–1547 väliseen aikaan, jolloin Johann Friedrich saattoi vielä käyttää arvonimeä vaaliruhtinas. Johann Friedrichin muotokuva perustuu hänestä vuonna 1532–1533 tehtyihin mitaleihin[746] ja Sibilla Kleveläisestä vuonna 1533 tehdyt puupiirrokset vastaavat lähes täydellisesti kaakeleissa esiintyvää muotokuvaa.[747] Olen kuitenkin ajoittanut Turun linnasta löydetyt vastaavat muotokuvakaakelit vasta 1560-luvulle, jolloin Abraham von Wittenberg niminen savenvalaja valmisti kaakeleita linnassa (ks. tarkemmin luku 8.1). Koska kaakelimuotit on täytynyt tuoda ulkomailta, tuntuisi todennäköiseltä, että Suitian kartanon ja Turun linnan muotokuvakaakelit olisi valmistettu samoilla muoteilla ja saman savenvalajan toimesta. Kaakeleiden arkeologiset löytökontekstit tai kirjalliset lähteet eivät kuitenkaan anna niiden ajoituksille varmennusta.

On tietenkin mahdollista, että Suitian kartanoon olisi pystytetty renessanssikaakeliuuni jo ennen Turun linnaa. Aateliston omat yhteydet ulkomaille olivat usein linnojen yhteyksien veroisia ja joskus vilkkaampiakin, eikä olisi mahdotonta, että kartanoon olisi tilattu kaakeleita suoraan omien kontaktien välityksellä. Kirjalliset lähteet kertovat kuningas Kustaa Vaasan kehottaneet ainakin linnojensa vouteja hankkimaan itse rakennusmestareita ja käsityöläisiä rakennushankkeisiinsa.[748] Suitian kaakelit voisivat näin ollen liittyä jo kivisen kartanon rakentamisen aikaan eli 1540–1550 -luvuille, jolloin kartanoon tiedetään tilatun rakennusmateriaaleja ulkomailta, ja jolloin kartanossa työskenteli tallinnalainen kivenhakkaaja Tomas Tomasson. Tällöin kartanon omisti Erik Fleming ja hänen vaimonsa Hebla Sparre, joilta kartanon omistus siirtyi vuonna 1560 heidän pojalleen Klaus Flemingille. Klaus Fleming isännöi

746 Chipps Smith 1983, 243; Kristiansen 2003b, 275–277; Ose 1992, 69–70.
747 Gotteswort und Menschenbild 1994, Graphik 132.
748 Gardberg 1959, 186.

kartanoa aina vuoteen 1597 eli kuolemaansa asti.[749] On kuitenkin mielenkiintoista, että hän oli 1500-luvun lopun Ruotsin kruunusta käydyissä valtataisteluissa voimakkaasti katolisen Sigismundin kannattaja ja taisteli tämän puolella Kaarle herttuaa vastaan.[750] Protestanttisen ruhtinaan ja Schmalkaldenin liiton johtohenkilön Johann Friedrichin ja hänen vaimonsa kuvilla varustettujen kaakeliuunien ei näin ollen luulisi enää olleen pystyssä 1500-luvun lopun kartanossa. Ne on kuitenkin voitu pystyttää vielä vuoden 1560 tienoilla, jolloin kartanon omistus vasta siirtyi Klaus Flemingille, ja jolloin reformaation kysymykset eivät vielä olleet valtakunnan kruununperimysriitojen taustalla.

8.5. Vesilahden Laukon kartano

Kartanon alueelta löydetyt renessanssikaakelit

Laukon kartanon kaivauksilta on löytynyt 183 renessanssikaakelin palaa. Niistä 97 % (178 kappaletta) on löytynyt kartanon pihapiirissä sijaitsevan keskiaikaisen kartanorakennuksen kivikellarin eteläpuolen paksuista purkumaakerroksista. Loput paloista on löytynyt kivikellarin sisäpuolen täytemaakerroksista. Kuten kartanon alueelta löydettyjä ruukkukaakeleita käsittelevässä luvussa todettiin, on ruukkukaakeleita ja renessanssityylisiä levykaakeleita löydetty samoista löytöyhteyksistä, joista on löytynyt runsaasti myös muuta keskiajalta 1800-luvulle ajoittuvaa esineistöä.[751] Kaakeleiden ajoittaminen löytöyhteyksiensä perusteella ei siis ole mahdollista, joten ne täytyy ajoittaa kaakeleiden muotoon, tyyliin ja kuva-aiheisiin perustuvilla menetelmillä. Näin saatuihin ajoituksiin voidaan etsiä lisätukea kartanon omistajia ja vaiheita koskevista kirjallisista lähteistä.

Laukosta on löytynyt useiden erilaisten reliefikoristeisten levykaakeleiden paloja. Pääosa (91 %) kaakeleista on lasittamattomia. Lasittamattomia ja lasitettuja kaakeleita on voitu muurata samoihin uuneihin, joten pelkkä lasitus tai sen puute ei kerro kaakeleiden olevan peräisin samoista tai eri uuneista. Muutamissa lasittamattomissa kaakeleissa on lisäksi vaalea laastin väriä muistuttava pinta, joka saattaa olla jäännös maalauskoristelusta (mm. KM97052:226, 227, KM98033:153, 261). Muun muassa Prahasta on löytynyt keskiajalle ajoittuvia lasittamattomia reliefikoristeisia kaakeleita, joiden pinnoilla on merkkejä jonkinlaisesta maalauskoristelusta.[752] Lasituksen puute voi liittyä myös terrakottareliefien imitoimiseen. Niitä ryhdyttiin käyttämään rakennusten julkisivujen koristeluun 1500-luvun puolivälin tienoilla. Ne muistuttivat läheisesti reliefikaakeleita, ja myös niiden valmistajien tiedetään toisinaan olleen samoja käsityöläisiä kuin kaakeleiden valmistajat.[753] Laukon lasitettujen ja lasittamattomien kaakeleiden kuva-aiheet poikkeavat kuitenkin toisistaan siinä määrin, että on todennäköistä, että ne ovat sijainneet eri uuneissa.

Lasitetuista kaakeleista vain muutama on peräisin kaakeliuunin rungon levykaakeleista ja loput palat ovat kuuluneet kaakeliuunin yläosan tai keskiosan vaakasuoriin koristefriiseihin. Runko-osan lasitetut levykaakelit on koristettu akanthuslehdistä koostuvalla rombinmuotoisella kuviolla (KM93051:22a–b ja KM89106:3)

749 Jutikkala & Nikander 1939, 268–269; Niukkanen 1998, 59.
750 Ks. esim. Lehtonen 2002d, 274.
751 Ks. tarkemmin Uotila 2000a, 37.
752 Franz 1969, 44.
753 Franz 1969, 115–116.

Kuva 136.

Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen levykaakelin paloja, joissa on kasviornamentiikkaa ja ruskea lyijylasite (KM93051:22a–b, KM89106:33).

Fig. 136.

Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile found from Laukko manor (KM93051:22a–b, KM89106:33). The fragments have botanical decoration and brown lead glaze.

ja friisikaakelit on varustettu munasauva-ornamentiikkaa muistuttavilla kuvioilla (esim. KM98033:154, 202, KM99046:603, 719). Nämä akanthus- ja munasauvakuvioiset kaakelit olivat kuuluneet todennäköisesti samaan uuniin. On erittäin mielenkiintoista, että molempia kaakelityyppejä on löytynyt myös Turusta, josta Kurki-suvun jäsenet omistivat useita taloja (ks. esim. TMM22517:KA0327:002, TMM16195:84, 86, TMM22196:KA283:001). (Kuvat 136–137.)

Myös pääosa Laukon lasittamattomista kaakeleista on friisikaakeleita. Osa paloista on lisäksi peräisin kaakeliuunin laella sijainneista kruunukaakeleista ja vain muutama pala on varmasti peräisin kaakeliuunin rungon seinämästä. Friisikaakeleissa on kuvattu kasviornamenttien ympäröimä kotka ja lapsen kasvokuva eli putto (mm. KM97052:226c–f, 227a–b, KM99046:397, 408). Palat ovat sivusta katsoen hieman kaarevia, ja uunin seinämässä ne ovat olleet hieman kuperan muotoisia. Putto ja kotka olivat tyypillisiä aiheita sekä renessanssin että barokin taiteessa, ja ne voidaan yhdistää ns. groteski-koristeluun, joka oli alkujaan jo antiikin taiteen luomus, mutta joka otettiin uudelleen käyttöön renessanssin taiteessa. Groteskikoristelussa esiintyi tavallisesti eläimiä, kasveja ja hedelmiä, jotka kietoutuivat yhteen monimutkaisiksi kuvioiksi. Groteskin käyttö jatkui barokkitaiteessa, jossa se muuttui entistä runsaammaksi.[754] (Kuva 138.)

Laukon renessanssikaakeleiden ajoitusta vaikeuttaa se, että niistä suuri osa on kuulunut kaakeliuunin friisiin tai kruunuun, joiden koristelu koostui tavallisesti kasviornamenteista tai geometrisistä kuvioista. Koska monet ornamentit pysyivät käytössä gotiikasta barokkiin saakka, on niiden ajoittaminen vaikeampaa kuin selvien muotokuvien tai muiden esittävien kuva-aiheiden. Erona gotiikan ja renessanssin friisikaakeleiden välillä on kuitenkin se, että gotiikan friiseissä kasviaiheet ovat tavallisesti pääosassa ja niiden seassa on vain siellä tällä ihmis- tai eläinfiguureja, kun taas renessanssin friiseissä eläin- ja ihmisfiguurit ovat pääosassa. Kasviköynnökset muuttuivat barokin myötä runsaammiksi, minkä perusteella Laukon kaakelit

754 Burke 1998, 74. Ks. tarkemmin myös luku 3.6.

Kuva 137. **Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin paloja, joissa on geometristä munasauvaornamentiikkaa ja ruskea lyijylasite (KM98033:154, 202).**

Fig. 137. **Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor (KM98033:154, 202). The fragments have geometric egg-and-dart decoration and brown lead glaze.**

Kuva 138. **Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin paloja, joissa on kasvi-, putto- ja kotkakuvioista koostuvaa groteskiornamentiikkaa (KM97052:226c–f, 227a–b). Palat ovat lasittamattomia.**

Fig. 138. **Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor (KM97052:226c–f, 227a–b). The fragments have grotesque decoration consisting of plant ornaments, putti and eagles. The fragments are unglazed.**

ajoittuvat todennäköisesti 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun. Vaikka sekä puttoja että kotkia käytettiin yleisesti kaakeleiden koristeina, en ole löytänyt Laukon kaakeleille toistaiseksi tarkkaa vastinetta. Lundista, Kööpenhaminasta ja Tukholmasta on kuitenkin löydetty hyvin samantapaisia friisikaakelin katkelmia, jotka on ajoitettu 1600-luvun ensimmäiselle puoliskolle. Samantapaisia friisikaakeleita on löydetty myös Latviasta ja Puolasta.[755] (Kuva 139.)

755 Ks. esim. Blomqvist 1936, 204; Dabrowska 1987, Il. 156–160; Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 71, 72; Ose 1996, 54–55.

Kuva 139. **Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin paloja, joissa on kasvi-, putto- ja kotkakuvioista koostuvaa groteskiornamentiikkaa (KM99046:397). Palat ovat lasittamattomia.**

Fig. 139. **Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor (KM99046:397). The fragments have grotesque decoration consisting of plant ornaments, putti and eagles. Fragments are unglazed.**

Kuva 140. **Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen kruunukaakelin paloja, joissa on sydämenmuotoa muistuttavia kasvikuvioita (KM97052:226g–i, 227c). Palat ovat lasittamattomia.**

Fig. 140. **Fragments of a Renaissance/Baroque crest tile found from Laukko manor (KM97052:226g–i, 227c). The fragments have heart-shaped botanical decoration and are unglazed.**

Laukon lasittamattomien kaakeleiden joukossa on myös useita paloja sydämen muotoa muistuttavilla pelkistetyillä köynnöskuvioilla varustetuista kaakeleista (mm. KM97052:266g–i, 227c, KM96034:278). Kaakeleiden alaosassa on yhtenäinen vaakasuora kiinnityslista, mutta niiden yläosa on avoin. Ne ovat näin ollen sijainneet todennäköisesti aivan kaakeliuunin laella, ja ne ovat niin sanottuja kruunukaakeleita. Kaakelit ovat sivusta katsoen suoria eivätkä kaarevia kuten edellä kuvaillut friisikaakelit. Hieman samantyyppisiä kruunukaakeleita on löytynyt esimerkiksi Puolasta ja Virosta, missä ne on ajoitettu 1500-luvulle.[756] Kruunukaakelit ovat todennäköisesti kuuluneet samaan uuniin kuin putto- ja kotkakoristeiset friisikaakelit. (Kuva 140.)

756 Dabrowska 1987, Il. 146.

Laukosta on löydetty vain muutama kaakeliuunin rungon seinämästä peräisin oleva lasittamaton kaakelinpala. Ne eroavat friisikaakeleista siten, että ne ovat aivan suoria, kun friisikaakelit ovat sivusta katsoen hieman kaarevia. Palat ovat hyvin pieniä, mutta muutamassa palassa on hahmotettavissa metsästysaiheisen kuvan katkelma. Yhdessä palassa on pussihousuisen miehen jalan katkelma ja takaosa metsästyskoirasta (KM99046:594). Myös toisessa palassa on säilynyt juoksevan koiran takaosa (KM99046:647) ja kolmannessa palassa on todennäköisesti katkelma juoksevan peuran jaloista (KM98033:14). Metsästysaiheet olivat tyypillisiä jo gotiikan kaakeleissa, mutta miehen pussihousut sekä korkeita saappaita muistuttavat kengät viittaavat barokille tyypilliseen pukumuotiin (ks. tarkemmin luku 3.6.). Hieman vastaavanlaisia kaakeleita on löydetty muun muassa Puolasta ja Latviasta, missä ne on ajoitettu 1500-luvun loppuun tai väljästi 1600-luvulle.[757] Metsästysaiheisille kuville löytyy runsaasti vastineita myös aikakauden maalauksissa ja kuparipiirroksista ja niitä esiintyy kuvakudoksissa sekä seinämaalauksissa.[758] Laukon metsästysaiheiset levykaakelit ovat todennäköisesti kuuluneet samaan uuniin putto- ja kotkakuvioisten friisikaakeleiden sekä sydänkuvioisten kruunukaakeleiden kanssa. (Kuvat 141–142.)

Laukon löytöjen joukossa on runsaasti kaakeleiden takaosien kiinnityslistojen katkelmia. Ne ovat suurikokoisia, korkeita ja seinämiltään rihlattuja. Niiden reunat on muotoiltu taittamalla saviaines kahtia, joten listan poikkileikkaus on L-kirjaimen muotoinen. Varhaisissa renessanssiajan kaakeleissa kiinnityslistat ovat sitä vastoin matalia ja niiden poikkileikkaus on lähes I-kirjaimen muotoinen. Laukon kaakeleiden tyyppiset kiinnityslistat ovat tyypillisiä 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alkupuolen levykaakeleissa. Osassa Laukosta löydetyistä kaakeleista kiinnityslista on edelleen kiinni kaakeleiden takapinnalla (mm. KM99046:272). (Kuva 143.)

Laukon renessanssikaakelit ovat todennäköisesti kuuluneet kahteen eri kaakeliuuniin. Koska kartanon vuonna 1704 palaneesta päärakennuksesta on jäljellä vain sen kivinen kellari, ei niiden alkuperäisen sijainnin paikantaminen kartanon huoneisiin ole mahdollista. Ensimmäinen Laukon irtaimistoa ja kartanon sisustusta tarkasti kuvaava kirjallinen lähde on vuodelta 1677. Se on perinnönjakoa varten tehty inventaario, jossa päärakennuksessa mainitaan olleen salin ja viisi kamaria. Siinä ei mainita kaakeliuuneja, kuten ei muutakaan kiinteää sisustusta.[759]

Mietittäessä Laukon renessanssikaakeliuunien ajoitusta, on mielenkiintoista yhdistää niiden pystyttäminen kartanon omistajien vaiheisiin. Kaakelit ajoittuvat tyylinsä ja muotonsa perusteella 1500- ja 1600-lukujen vaihteeseen tai 1600-luvun alkupuoliskolle. Laukon kartanon omisti vuodesta 1584 vuoteen 1598 eli kuolemaansa asti Knut Juhonpoika Kurki. Knutin kuoleman jälkeen kartano oli pitkään hänen leskensä Brita Gyltan hallinnassa, ja 1620-luvulta vuoteen 1652 asti Laukon isäntä oli edellisten poika Jöns Knutsson Kurck. Hän oli opiskellut oikeustiedettä Rostockin yliopistossa ja kierrellyt usean vuoden ajan opintomatkoilla Alankomaissa, Ranskassa ja Englannissa. Hänet nimitettiin vuonna 1626 Turun linnan käskynhaltijaksi ja vuonna 1631 Turun hovioikeuden presidentiksi. Hänestä tehtiin myös 1630-luvulla valtaneuvos.[760] Laukon renessanssikaakeliuunit on voitu pystyttää jo Knut Juhonpoika Kurjen tai tämän lesken Brita Gyltan aikana, mutta kaakeleiden samanlaisuus Turun kaupunkialueelta löydettyjen kasviaiheisten ja geometrisillä ornamenteilla varustettujen

757 Dabrowska 1987, Il. 206–208; Ose 1996a, 59. Ks. myös Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 164.
758 Lagerstam 2005c, 116–119.
759 Lagerstam 2000, 24–28.
760 Lagerstam 2000, 17–21; 2007, 35–37.

Kuva 141.

Laukon kartanon alueelta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma pussihousuisen miehen jalasta ja koiran takaosasta (KM99046:594). Kaakeli on lasittamaton.

Fig. 141.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Laukko manor, showing a part of a man's leg with plunder trousers and a part of a dog (KM99046:594). The fragment is unglazed.

Kuva 142.

Laukon kartanon alueelta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma juoksevasta koirasta (KM99046:647). Pala on lasittamaton.

Fig. 142.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Laukko manor, showing a fragment of a running dog (KM99046:647). The fragment is unglazed.

Kuva 143.

Laukon kartanon alueelta löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin pala, jonka takaosassa on säilynyt poikkileikkaukseltaan L-kirjaimen muotoinen korkea kiinnityslista (KM99046:272). Kaakeli on lasittamaton.

Fig. 143.

Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor, with a deep L-shaped flange still attached to it (KM99046:272). The stove tile is unglazed.

kaakeleiden kanssa herättää ajatuksen siitä, että niiden pystytys ajoittuisi vasta heidän poikansa Jöns Kurckin aikaan, joka omisti useita taloja ja tontteja myös Turussa. Yksi hänen suurimmista taloistaan sijaitsi ns. Herrainkulmassa Aninkaisten korttelissa. Taloa kutsuttiin aikalaisten puheissa hoviksi.[761] Jos reliefikoristeiset kaakelit olivat Jöns Kurckin aikaisia, on todennäköistä, että hän olisi rakentanut niistä koostuneen kaakeliuunin ensin kartanoonsa ja myöhemmin Turun kaupunkiasuntoonsa.

8.6. Turun kaupunki

Turun kaupungin alueelta on löydetty 647 renessanssityylisen levykaakelin palaa. Ne muodostavat 45 % koko tämän tutkimuksen renessanssikaakeleiden paloista. Niistä 36 % (235 palaa) on löytynyt Kirkkokorttelin alueelta, 32 % (206 palaa) Luostarikorttelin alueelta, 29 % (185 palaa) Aninkaisten korttelin alueelta ja vain 3 % (21 palaa) Mätäjärven korttelin alueelta. Kuten edellä on mainittu, eivät kaakeleiden määrät ole suoraan verrannollisia keskenään, vaan ne kuvastavat myös kaivausten määrää, kaivausalueiden laajuutta ja kerrosten säilyneisyyttä eri kohteissa. Mätäjärven korttelin vähäinen kaakeleiden määrä kuvaa kuitenkin osittain myös todellista tilannetta, sillä siellä asui todennäköisesti 1500-luvulla vähiten varakkaita porvareita. Kirkkoa lähinnä sijainnut osa Mätäjärven korttelia oli rikkainta, ja pääosa korttelin alueelta löydetyistä renessanssikaakeleista onkin peräisin juuri tällä alueella suoritetuilta Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta. Esimerkiksi Mätäjärven 1980-luvun kaivauksilta ei löytynyt yhtään renessanssikaakelin palaa. Kirkkokortteli ja Luostarikortteli olivat sekä 1500-luvulla että 1600-luvun alussa kaupungin arvostetuimpia alueilta ja niissä asui varakkaita porvareita, virkamiehiä sekä myös aatelisia.[762] Niiden alueilta on myös löytynyt eniten renessanssikaakeleiden paloja. Aninkaisten korttelin renessanssityylisten kaakeleiden lukumäärä kuvastaa alueen merkityksen nousua 1600-luvulla, jolloin sinne rakennettiin uusi hienostokaupunginosa, ns. Herrainkulma.[763] Suuri osa Aninkaisten korttelista löydetyistä renessanssikaakeleista ajoittuu nimittäin 1600-luvun alkupuolelle. Koska Turun kaupungin ja sen kortteleiden kehitys sekä kaupunkialueiden asukkaiden sosiaalinen rakenne on kuvattu ruukkukaakeleita käsittelevässä kappaleessa, keskityn seuraavassa vain kunkin korttelin alueelta löytyneiden renessanssikaakeleiden kuvaamiseen.

Taulukko 7. Turun kaupungista löydetyjen renessanssikaakeleiden palojen määrät kortteleittain.
Diagram 7. The relative amounts of Renaissance tile fragments found from each of the town quarters in Turku.

761 Lagerstam 2007, 35–37.
762 Kallioinen 2000, 148–149; Kuujo 1981, 188–193.
763 Ranta 1975, 29–39.

Kirkkokortteli

Kirkkokorttelin alueella suoritetuista kaivauksista on löytynyt yhteensä 235 renessanssityylisen levykaakelin palaa. Ne ovat peräisin yhdeksän eri kaivauksen aineistoista (sulkeissa kaivausten päänumerot ja kaivausvuodet):

Akatemiankatu (TMM19404, 1985): 4 palaa
Akatemiankatu – Akatemianpuisto (TMM18667, 1980): 1 pala
Brahenpuisto (TMM21517, 2008): 19 palaa
Tryckerihuset (TMM22421, 2006): 3 palaa
Tuomiokirkkokatu, kirkonmuurin kellari (TMM18335, 1977): 168 palaa
Tuomiokirkkokatu 2–4 (TMM18068, 1976): 3 palaa
Tuomiokirkkokatu 6–8 (TMM18338, 1977): 13 palaa
Tuomiokirkontori (TMM22367, 2005–2006): 19 palaa
Uudenmaankatu 2 – Tuomiokirkkosilta (TMM16195, 1963): 5 palaa

Eniten renessanssikaakeleita on löydetty tuomiokirkon ympärysmuurin pohjoispuolella sijainneen rakennuksen kellarista, jonka aineisto on tulkittu savenvalajan pajan jäännöksiksi (ks. tarkemmin luku 6.7.). Kellarista on löytynyt kaikkiaan 167 renessanssikaakelin palaa sekä yksi kaakeleiden valmistuksessa käytetty positiivimuotti (TMM18335:485a). Kaakeliaineisto koostuu pääosin kolmen eri tyypin kaakeleista: nelikulmaisista reliefikoristeisista muotokuvakaakeleista, suorakaiteen muotoisista reliefikoristeisista muotokuvakaakeleista sekä sileäpintaisista kaarevista friisikaakeleista. Sekä nelikulmaisten levykaakeleiden että friisikaakeleiden takapinnoilla on renessanssikaakeleille tyypillinen noin 3–4 cm korkuinen kiinnityslista, jonka reunan poikkileikkaus on I-kirjaimen muotoinen. Reuna on tehty taittamalla sekä litistämällä saviaines kahtia. Suorakaiteen muotoisissa kaakeleissa on sitä vastoin hyvin matala, noin 2 cm korkuinen, poikkileikkaukseltaan lähinnä kuun sirppiä muistuttava kiinnityslista. Matalilla kiinnityslistoilla varustetut kaakelit sijaitsivat todennäköisesti uunin yläosassa, missä niiden päälle ei kasaantunut muiden kaakeleiden painoa. Korkeilla kiinnityslistoilla varustetut kaakelit sijaitsivat sitä vastoin uunin alaosassa, missä ne kantoivat koko uunin yläosan painon. Lisäksi kellarista on löytynyt yksi nelikulmaisten kaakeleiden väliin tarkoitettu pieni koristekaakeli (TMM18335:496) ja laeltaan pyöreäreunaisia kruunukaakeleiden katkelmia (TMM18335:483 ja 484). Kellarista on näin ollen löytynyt kaikista kaakeliuunin osista peräisin olevia kaakeleita: yläosan kruunukaakeleita, uunia eri osiin jakavia friisikaakeleita, uunin rungon levykaakeleita sekä pieniä koristekaakeleita.

Sekä positiivimuotti että muutamat kellarista löydetyt nelikulmaisten kaakeleiden palat on varustettu Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin muotokuvalla. Positiivimuotissa Johann Friedrichin pää ja kasvonpiirteet ovat selvät, mutta muotokuvan yläpuolella oleva tekstikenttä (HERZOG HANS FRIDERICH KURFURST) on vain heikosti luettavissa. Muotin takapinnalle on kiinnitetty savimöykystä kömpelö nuppi. Tavallisesti negatiivimuottien takana olleet nupit olivat huolellisesti muotoiltuja.[764] Yhdessä palassa näkyy katkelma Johann Friedrichin nenästä (TMM18335:487b), yhdessä tekstikentästä (TMM18335:488b) ja yhdessä kaulasta (TMM18335:485b). Yhdessä palassa on katkelma tekstikentättömän Sibilla Kleveläisen muotokuvasta (TMM18335:495). Muutamissa paloissa on jäljellä vain muotokuvaa ympäröineen medaljongin kehää koristanutta kasviornamentiikkaa tai pilasterin kanta. Paloista suuri osa on lasittamattomia, ja ne ovat todennäköisesti rikkoontuneet

764 Ks. Majantie 2007c, kuvaliite / catalogue 117.

jo ensimmäisen polton aikana. Muutamissa lasitetuissa paloissa on lasitetta valunut polton aikana kaakeleiden murtumapinnoille, mikä kertoo siitä, että ne ovat rikkoontuneet toisen polton aikana (esim. TMM18335:487a). (Kuvat 144–146.)

Suorakaiteen muotoisissa kaakeleissa on katkelmia muotokuvia reunustaneiden pyöreiden pylväiden kannoista, ja muutamissa kaakeleissa myös katkelmia varsinaisista keskusaiheista. Yhdessä palassa on katkelma miehen jalasta ja hänen lanteillaan kantamansa miekan päästä (TMM18335:490a). Yhdessä palassa on säilynyt puolestaan katkelma miehen leveästä häränturpakengästä (TMM18335:490b). Katkelmat ovat kuitenkin niin pieniä, ettei niiden perusteella voi tehdä tarkempia päätelmiä kaakeleiden tarkemmista kuva-aiheista. Häränturpakengät ajoittavat kuva-aiheet 1520–1540-luvuille, jolloin kyseiset kengät olivat muodissa (ks. tarkemmin luku 3.6.). Kaikissa suorakaiteen muotoisissa kaakeleiden paloissa on epätasainen ja huonosti saven pintaan tarttunut lasite. Lisäksi yhdessä palassa lasitetta on valunut kaakelin murtumapinnalle (TMM18335:490a). (Kuvat 147–148.)

Kellarista on löytynyt myös useita paloja sekä lasittamattomia että lasitettuja kruunukaakeleiden paloja, joissa on koristeina kolmiapiloita ja viuhkamaisia lehtikuvioita (TMM18335:483, 484). Kellarista löytynyt koristekaakeli (TMM18335:496) on erityisen mielenkiintoinen löytö, koska samanlaisella kasviornamentiikalla koristettu friisikaakeli on löytynyt Turun linnasta (TMM18435:31; kuva 123). Onkin todennäköistä, että molempien kaakeleiden valmistaja on ollut sama savenvalaja tai ainakin, että hänellä on ollut käytössään samat muotit (ks. tarkemmin luku 8.1). (Kuvat 149–150.)

Kellarista löydetyt sileäpintaiset vihreälasitteiset friisikaakelit muistuttavat jo hieman sileäpintaisia barokkikaakeleita. Ne ovat muodoltaan ulospäin kaarevia sekä reunoistaan profiloituja. Niiden kiinnityslistat ovat kuitenkin samanlaisia kuin 1500-luvun jälkipuoliskolle ajoittuvissa levykaakelissa, jolloin niiden poikkileikkaus on I-kirjaimen muotoinen. Niiden reuna on tehty taittamalla saviaines kahtia ja painamalla se tämän jälkeen litteäksi. (esim. TMM18335:498, 499 ja 502). Sileäpintaiset kaakelit todistavat, että hyvinkin erilaisia kaakeleita on valmistettu ja käytetty samanaikaisesti, ja että vanhan tyylin kuva-aiheet ja piirteet ovat pysyneet käytössä pitkään, vaikka uusi tyyli on jo alkanut saada jalansijaa koristelussa. (Kuvat 151–152.)

Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin ja hänen puolisonsa Sibilla Kleveläisen muotokuvilla varustetut kaakelit ajoittuvat niiden kuva-aiheiden perusteella vuosiin 1532–1547, jolloin Johann Friedrich vielä kantoi vaaliruhtinaan arvonimeä. Turun linnan aineiston valossa tuntuisi kuitenkin todennäköiseltä, että ne ajoittuisivat samaan aikaan Turun linnan kaakeleiden kanssa, nimittäin 1560-luvulle (ks. tarkemmin luku 8.1.). Myös muu kellarista löydetty aineisto, kuten keramiikka-astioiden palat, viittaa savenvalujätteen ajoittumiseen vuoden 1560 jälkeiseen aikaan. Kellarin keramiikka-astioiden palat ajoittuvat muotonsa ja koristelunsa perusteella 1500-luvun loppuun tai 1600-luvun alkuun.[765] Myöhäisemmän ajoituksen puolesta puhuu lisäksi se, että savenvalajan on täytynyt kopioida Johann Friedrichin muotokuva muottiinsa vanhasta kaakelista, eikä hän ole enää valmistanut niitä alkuperäisten hyväreliefisten muottien avulla. Samasta yhteydestä kaakeleiden kanssa löytyi myös Kaarle IX:n aikainen hopearaha vuodelta 1610 (TTM18335:1).[766] Astiat ja kaakelit on voitu tietenkin valmistaa jo hieman kyseistä vuotta aikaisemmin, mutta kovin suurta aikaeroa ei rahan lyöntivuoden ja savenvalajan pajan jätteen välillä luulisi kuitenkaan olleen.

765 Tulkki 2001, 125; 2002, 51; 2003, 208–209.
766 Brusila & Lepokorpi 1977b; 1981, 23.

Kuva 144.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty levykaakelin positiivimuotti, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuva (TMM18335:485a).

Fig. 144.

Fragment of a positive mould for a panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:485a).

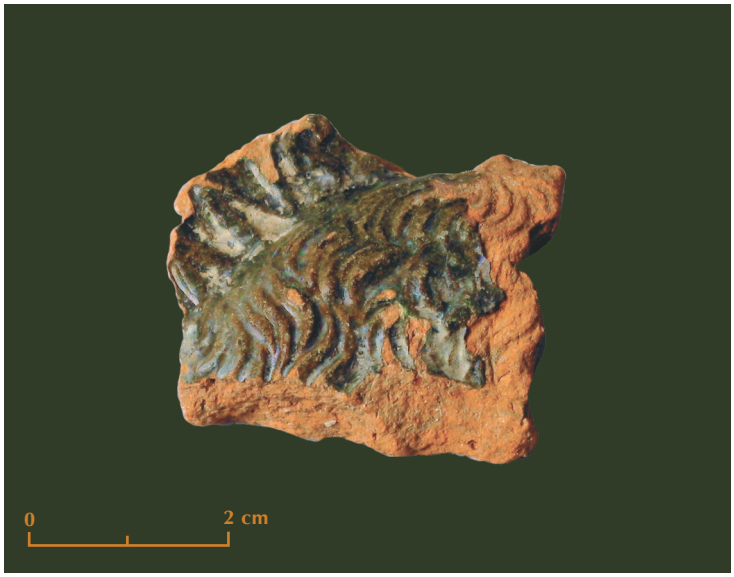

Kuva 145.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty pieni renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin päästä ja tekstikentästä hänen päänsä yläpuolella (TMM 18335:488b). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 145.

Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:488b). Only a fragment of his head and the text above it have been preserved. The fragment has green lead glaze.

Kuva 146.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty pieni renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma naisen muotokuvasta, todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolisosta Sibilla Kleveläisestä (TMM18335:495). Vain katkelma Sibillan käsistä on säilynyt. Pala on lasittamaton.

Fig. 146.

Small fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:495). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a small fragment of her hands has been preserved. The fragment is unglazed.

Kuva 147.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista, löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin katkelma (TMM18335:490a). Palassa on katkelma miehen jalasta ja miekan kärjestä ja siinä on laikukas ruskea lyijylasite.

Fig. 147.

Fragment of a rectangular Renaissance panel tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:490a). The sherd has a fragment of a man's foot and the tip of a sword, and it has patchy brown lead glaze.

Kuva 148.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin katkelma (TMM18335:490b). Palassa on katkelma häränturpakenkään pukeutuneen miehen jalasta ja siinä on laikukas ruskea lyijylasite.

Fig. 148.

Fragment of a rectangular Renaissance panel tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:490b). The sherd has a fragment of a man's foot with a square-toed shoe, and it has patchy brown lead glaze.

Kuva 149.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty pieni koristekaakeli, jossa on kasviaiheista ornamentiikkaa (TMM18335:496). Pala on lasittamaton.

Fig. 149.

Fragment of a small separator tile with botanical decoration found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:496). The stove tile is unglazed.

Kuva 150.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydettyjä kruunukaakelin katkelmia, jotka on koristeltu kolmilehtiapiloin ja viuhka-kuvioin (TMM18335:484). Palat ovat lasittamattomia.

Fig. 150.

Fragments of a crest tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:484). The fragments are decorated with trefoil clovers and fanlike ornaments. The fragments are unglazed.

Kuva 151.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty, renessanssityylisen kaakelin kulmapala (TMM18335:493a). Kulma on koristettu kasviornamentiikalla ja se on lasittamaton.

Fig. 151.

Fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:493a). The fragment is decorated with botanical ornaments and it is unglazed.

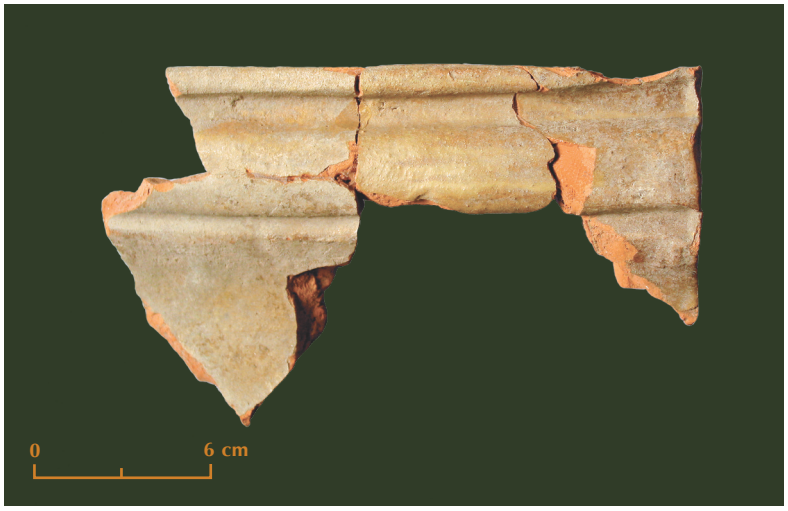

Kuva 152.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydettyjä sileäpintaisen ja reunoiltaan profiloidun friisikaakelin paloja (TMM18335:498). Kaakelissa on laikukas vihreä lyijylasite.

Fig. 152.

Fragments of a frieze tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:498). The tile has no relief decoration and it is slightly concave. The fragments have patchy green lead glaze.

Toisaalta raha on voinut olla käytössä pitkään lyöntivuotensa jälkeen. Yksinkertaisuuden vuoksi pidän rahan lyöntivuotta ajoituksen rajana. Todennäköisesti raha ja kaakelit eivät ole joutuneet kellariin enää vuoden 1634 jälkeen, jolloin paikalla ei ole kyseiseen vuoteen ajoittuvan kartan mukaan rakennusta.[767]

Kuten ruukkukaakeleita käsittelevässä luvussa (luku 6.7.) totesin, ei Turun kaupunkialueelta ole säilynyt kirjallisia lähteitä savenvalajan työskentelystä 1550-luvun jälkeen. Seuraavan kerran savenvalaja mainitaan kaupungissa vasta vuonna 1635. Lähteissä 1550-luvulla mainittu Hans eikä vuonna 1635 mainittu Jochim Banicke sovi kumpikaan ajoituksellisesti yhteen kellarista löydettyjen keramiikka-astioiden ja kaakeleiden palojen kanssa, Hansin ollessa liian varhainen ja Jochimin liian myöhäinen.[768] Koska sekä linnasta että kaupungista on löytynyt samanlaisia hieman kömpelösti toteutettuja kaakeleita, joissa on heikko reliefi, voi kyseeseen tulla myös joku Turun linnassa toiminut ja sen tilikirjoissa mainittu savenvalaja. Yksi mahdollinen kopioiduilla muoteilla kaakeleita valmistanut käsityöläinen olisi voinut olla tiilenlyöjänä vuosina 1584–1586 mainittu Michel Kramer, joka valmisti tiilien ohella ainakin erilaisia ruukkuja.[769] Kaakeliluettelossa olen ajoittanut kellarin löydöt aikavälille 1580–1610.

Läheltä edellä mainittua kellaria, Tuomiokirkkokatu 2–4:n ja 6–8:n kaivauksilta, on löytynyt myös useita kaakeliuuneihin muuratuiksi ennättäneitä renessanssikaakeleiden paloja. Muutamissa paloissa on katkelma Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin tai tämän puolison Sibilla Kleveläisen muotokuvista (TMM18338:139, 164), mutta useissa paloissa on katkelmia muista renessanssityylisiin vaatteisiin pukeutuneista henkilöistä, joiden henkilöllisyys ei selviä palojen fragmentaarisuuden takia (TMM18086:14, 15, TMM18338:153, 154, 155). Niistä muutama on samanlaisia kuin Turun linnan ns. Nunnakirkosta löytynyt muotokuvakaakelin pala (TMM21448:94. 8–11, kuva 118). Myös yksi kapean friisikaakelin valmistukseen käytetty muotti on löytynyt Tuomiokirkkokatu 2–4:n kaivauksilta (TMM18068:23). Paloja ei voi ajoittaa niiden löytöyhteyksien perusteella, sillä niiden on mainittu löydetyn joko täytemaasta tai tietyltä korkeudelta tiilimurskan sekaisesta maakerroksesta.[770] Ne ajoittuvat todennäköisesti muiden Turun kaupunkialueelta löydettyjen renessanssityylisten kaakeleiden tapaan 1500-luvun jälkipuoliskolle tai aivan 1600-luvun alkuun, todennäköisesti noin aikavälille 1560–1610. (Kuvat 153–156.)

Tuomiokirkon läheltä, Akatemiankadulta, on löytynyt yhteensä viisi renessanssikaakelin palaa. Vain kahdesta palasta on säilynyt niin suuri katkelma, että niiden kuva-aiheiden tunnistaminen on mahdollista. Niissä on molemmissa kasviaiheinen kuvio, ja ne ovat todennäköisesti kuuluneet samaan uuniin. Molemmat ovat kaarevia friisikaakelin paloja (TMM19404:345 ja TMM18667:125). Myös kirkon länsipuolelta, Piispankadun ja Gezeliuksenkadun kulmasta Tryckerihusetin tontilta, on löytynyt kaksi renessanssikaakelin palaa. Niistä toinen on kiinnityslistan katkelma ja toinen pieni pintapala, joten niiden kuva-aiheita ei voi määritellä tarkemmin. (Kuva 157.)

Uudenmaankatu 2:n kaivauksilta, tuomiokirkkosillan vierestä, on löytynyt viisi renessanssikaakelin palaa. Paloista kolme ajoittuu muotonsa ja kuva-aiheensa perusteella vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun alkupuolelle (TMM16195:84, 85, 88).

767 Ks. tarkemmin Brusila & Lepokorpi 1981, 12, 24.
768 Ks. savenvalajista tarkemmin Hyvönen 1983, 50; Nikula 1987, 380–381, 547, 422, 660–662.
769 Gardberg 1959, 509–510.
770 Brusila & Lepokorpi 1976; 1977a.

Kuva 153.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma naisen muotokuvasta (TMM18068:14). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 153.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found close to Turku Cathedral (TMM18068:14). The fragment has green lead glaze.

Kuva 154.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma naisen muotokuvasta (TMM18068:15). Palassa on ruskean keltainen lyijylasite.

Fig. 154.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found close to Turku Cathedral (TMM18068:15). The fragment has brownish yellow lead glaze.

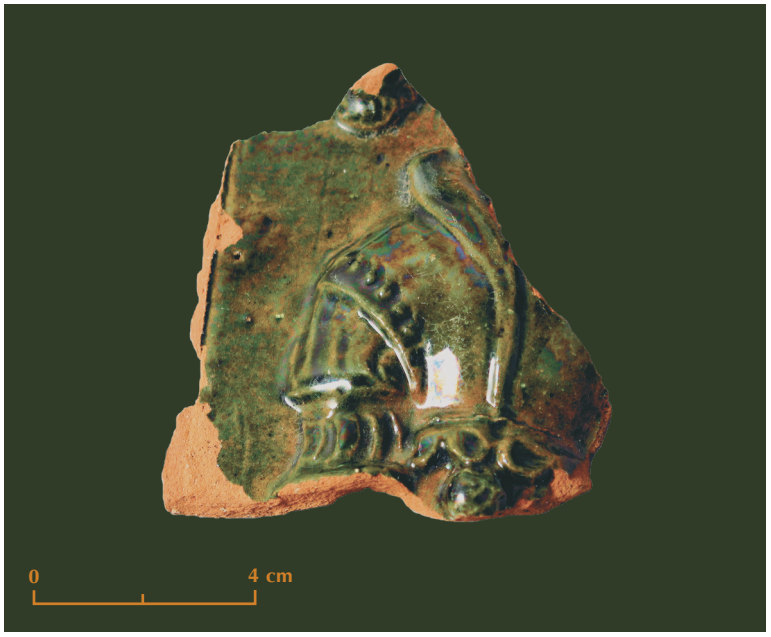

Kuva 155.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma miehen muotokuvasta (TMM18338:154). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 155.

Fragment of a Renaissance panel tile with a male portrait found close to Turku Cathedral (TMM18338:154). The fragment has green lead glaze.

Kuva 156.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on parrakkaan miehen kasvot (TMM18338:153). Palassa on keltainen lyijylasite.

Fig. 156.

Fragment of a Renaissance panel tile with the face of a bearded man found close to Turku Cathedral (TMM18338:153). The fragment has yellow lead glaze.

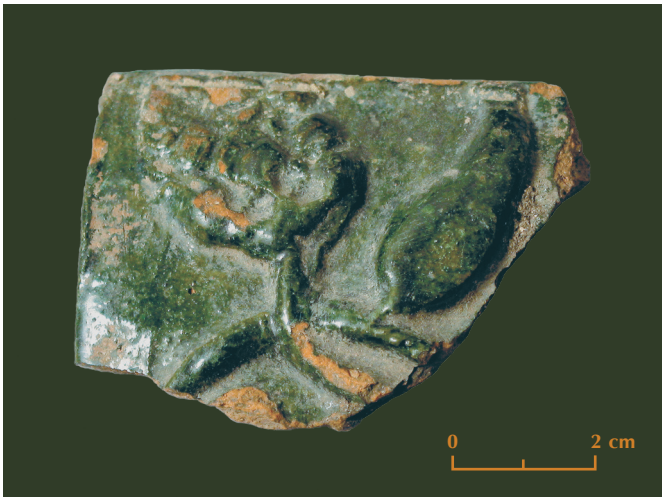

Kuva 157.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty friisikaakelin katkelma, jossa on kasviaiheista koristelua (TMM19404:345). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 157.

Fragment of a frieze tile with botanical decoration found close to Turku Cathedral (TMM19404:345). The fragment has green lead glaze.

Ne ovat samanlaisia kuin Vesilahden Laukon kartanosta löydetyt, kasviaiheilla ja munasauva-ornamentiikalla koristetut kaakelit (ks. tarkemmin luku 8.5. sekä kuvat 136 ja 137). Olisikin mielenkiintoista yhdistää ne Laukon kartanon isäntään Jöns Kurckiin, jolla oli useita taloja Turun kaupungissa 1600-luvun alkupuoliskolla. Loput Uudenmaankatu 2:n kaivauksilta löytyneet renessanssikaakeleiden palat ajoittuvat muotonsa ja koristelunsa perusteella 1500-luvun puolivälin tienoille (TMM16195:83 ja 93). Ne ovat peräisin samasta kaakelista. Ne ovat samanlaisia kuin Turun linnasta löydetty suorakaiteen muotoisen kaakelin pala (TMM17016:243a, 244a, kuva 122), jossa on kuvattu miehen kokovartalomuotokuva. Turun linnasta löydetyssä kaakelissa kuva-aiheesta on säilynyt vain miehen vasemman jalan kärki, mutta Turun kaupunkialueen kaakelissa muotokuvasta on säilynyt koko vasen jalka aina vyötäröön asti. Miehellä on päällään 1530–1550-luvuille tyypilliset viilloksin koristellut ja kalukukkarolla varustetut polvihousut (ks. aikakauden vaatetuksesta tarkemmin luku 3.6.). Kaakelin kiinnityslista ei ole säilynyt. Palassa on vihreä lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Kaakeli on ollut kokonaisena noin 25 cm x 18 cm kokoinen. Palojen löytöpaikat eivät anna lisäviitteitä niiden ajoitukseen.[771] (Kuvat 158–160.)

771 Turun kaupungin mustakirja varhaisista kaupunkiarkeologisista kaivauksista.

Kuva 158.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kasviaiheista koristelua (TMM16195:86). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 158.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration found close to Turku Cathedral (TMM16195:86). The fragment has green glaze.

Kuva 159.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin katkelma, jossa on geometristä munasauva-ornamentiikkaa. (TMM16195:84). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 159.

Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration found close to Turku Cathedral (TMM16195:84). The fragment has green lead glaze.

Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -hankkeen kaivauksilta tuomiokirkon länsi- ja eteläpuolelta löytyi 19 renessanssikaakelin palaa. Paloista 14 löytyi tuomiokirkon ja Vanhan Akatemiantalon väliseltä kaivausalueelta, missä oli 1400-luvun puolivälistä lähtien ollut maapäällysteinen tori (Koulutori). Tori kivettiin 1500-luvun alkupuolella ja sen lounaisessa reunassa sijaitsi puutaloja. Paikalta löytyi jäännöksiä 3–4 palaneesta puutalosta, joiden palokerrosten yhteydestä pääosa renessanssityylisten kaakeleiden paloista löytyi. Nuorimman rakennusjäännöksen yhteydestä löytyi myös 1600-luvun alkupuolelle ajoittuvia rahoja.[772] Kaakelit ovat todennäköisesti sijainneet joko näissä rakennuksissa tai joissakin lähettyvillä 1500-luvun jälkipuoliskolla sijainneissa taloissa. Osa kaakeleista oli vaurioitunut tulipalossa. Kaikki palat ovat niin fragmentaarisia, ettei niiden kuva-aiheita ole mahdollista tunnistaa. Yhdessä palassa on kuitenkin katkelma muotokuvaa rajanneesta ympyräkehästä eli medaljongista, joten se saattaa olla peräisin Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin muotokuvalla varustetusta kaakelista (TMM22367:KA1022:001). Tuomiokirkon ja Brahenpuiston väliseltä kaivausalueelta löytyi vain yksi renessanssikaakelin pala, ja sekin on niin pieni, ettei sen kuva-aihetta ole mahdollista tunnistaa. Tuomiokirkon ja Aurajoen

772 Ainasoja *et al.* 2007; Saloranta 2007, 27–29.

Kuva 160.

Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kokovartalomuotokuva miehestä, jolla on viilloksin koristellut polvihousut (TMM16195:83). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 160.

Fragment of a rectangular Renaissance panel tile with a full-length portrait of a man in plunder trousers (TMM16195:83). The fragment has been found close to Turku Cathedral and it has green glaze.

väliseltä kaivausalueelta löytyi neljä renessanssikaakelin palaa, joista yhdessä on todennäköisesti katkelma Johann Friedrichin muotokuvasta (TMM22367:KA3001:004). Kaakeleita ei ole mahdollista ajoittaa tarkemmin löytöyhteyksiensä perusteella, sillä ne löytyivät sekoittuneista yksiköistä, jotka sisälsivät löytöjä 1500-luvulta 1700-luvulle asti.[773] (Kuva 161.)

Brahenpuiston vuoden 2008 kaivauksilta löytyi 19 renessanssikaakelin palaa. Kaksi palaa on peräisin tekstikentättömästä muotokuvakaakelista, jossa on kuvattu Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin puoliso Sibilla Kleveläinen (TMM22517:KA0322:003 ja TMM22517:KA0309:001). Kolmessa palassa on kielonmuotoisia kasvikuvioita (TMM22517:KA2000:007 ja TMM22517:KA0409:001). Niiden lasite on aivan tumman vihreä tai lähes musta, jollaiseksi se on todennäköisesti palanut myöhemmässä, uunin tuhonneessa tulipalossa. Yksi Brahenpuiston kaivauksilta löydetyistä paloista on keltalasitteinen kapea listakaakeli, jossa on kasviaiheista ornamentiikkaa (TMM22157:KA2000:017). Lasitteen alla on valkoinen saviliete. Samanlaisia, jopa samanvärisellä kirkkaan keltaisella lasitteella varustettuja listakaakeleita, on löytynyt myös Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta Mätäjärven korttelista (TMM21816:KA019:007 ja TMM21816:KA076:001) sekä Tukholmasta Helgeandsholmenin kaivauksilta (SSM1891).

Yhdessä suuressa Brahenpuiston kaivauksilta löydetyssä kaakelin kulmapalassa (TMM22157:KA0327:002) on samanlaista kasviaiheista koristelua kuin Vesilahden Laukon kartanosta löydetyissä kasviaiheisissa kaakeleissa. Molemmat ajoittuvat vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun alkupuolelle. Brahenpuiston kaakelin ajoituksen

773 Ks. Ainasoja *et al*. 2007.

Kuva 161.
Turun kaupunkialueelta, Tuomiokirkontorin kaivauksilta, löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja, joissa on katkelma muotokuvaa ympäröineestä medaljongista (TMM22367:KA1022:001). Palat ovat lasittamattomia.

Fig. 161.
Fragments of a Renaissance panel tile found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA1022:001). A part of a medallion encircling a portrait in the centre of the panel has been preserved. The fragments are unglazed.

vahvistaa sen takapinnalla kiinni oleva kiinnityslistan katkelma, joka on korkea ja poikkileikkaukseltaan L-kirjaimen muotoinen. Lisäksi Brahenpuiston kaivauksilta on löytynyt useita renessanssikaakeleiden paloja, joissa on säilynyt vain pieni katkelma muotokuvaa rajanneesta ympyräkehästä tai pilarista. Osa paloista on niin pieniä, ettei niistä voi sanoa muuta kuin niiden olevan peräisin renessanssikaakeleista. Pääosa Brahenpuiston kaivausten kaakeleiden paloista on löytynyt puiston pintamaasta, jossa oli sekaisin esineistöä 1500-luvulta 1800-luvulle asti, joten niitä ei voi ajoittaa löytöyhteyksiensä perusteella.[774] (Kuvat 162–163.)

Kirkkokorttelista löytyneet renessanssityylisten levykaakeleiden palat ovat peräisin ainakin neljästä kaakeliuunista. Tuomiokirkon pohjoispuolisen kellarin paloja ei voi kuitenkaan laskea mukaan tähän lukuun, koska ne eivät olleet koskaan päätyneet kaakeliuunin seinämään. Kirkkokorttelista löydetyistä renessanssikaakeleista pääosa ajoittuu noin vuosien 1560–1610 väliseen aikaan, vaikkakin niiden tyylilliset piirteet ja kuva-aiheet ajoittavat osan niistä jo noin vuosien 1530–1550 väliseen aikaan. Samoin kuin ruukkukaakeleiden kohdalla kaakeleiden ajoituksen sijoittaminen vuoteen 1610 tarkoittaa ajankohtaa, jolloin kyseisiä kaakeleita on vielä valmistettu, joten uunissa sijainneina ne ovat voineet olla käytössä vielä viisikymmentäkin vuotta, ja jääneet pois käytöstä vasta 1600-luvun puolivälin tienoilla tai jopa 1600-luvun jälkipuoliskolla. Noin puolet paloista (47%) on peräisin lasitetuista kaakeleista. Lasittamattomien kaakeleiden todellista prosentuaalista osuutta vääristää tuomiokirkon pohjoispuolisen kellarin savenvalajan pajan jäteaineisto, jossa pääosa kaakeleista on lasittamattomia.

774 Brahenpuiston raportti ei ollut valmis tätä tutkimusta kirjoittaessani, ja tulkinnat perustuvat omiin havaintoihini kaivauksilla löytöjen luetteloinnista vastanneena tutkijana.

Kuva 162.

Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu naisen muotokuva (TMM22517:KA0309:001). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on ruskean vihreä lyijylasite.

Fig. 162.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA0309:001). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has brownish green lead glaze.

Kuva 163.

Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydettyjä renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelmia, joissa on kasviaiheista koristelua (TMM22517:KA0327:002). Paloissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 163.

Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA0327:002). The fragments have green lead glaze.

Luostarikortteli

Luostarikorttelin alueelta on löytynyt yhteensä 206 renessanssityylisen levykaakelin palaa. Ne ovat löytyneet samoilta kolmelta kaivaukselta kuin korttelin ruukkukaakelitkin (sulkeissa kaivausten päänumerot ja kaivausvuodet):

Aboa Vetus & Ars Nove -museo (KM95032, 1994–1995): 160 palaa
Itäinen Rantakatu (TMM14681, 1952–1953): 19 palaa
Rettiginrinne (TMM22196, 2000–2001): 27 palaa

Itäisen Rantakadun viemärikaivannosta löytyi huomattavasti enemmän renessanssikaakeleiden kuin ruukkukaakeleiden paloja. Tähän on syynä todennäköisesti löytöjen talteenoton tapa. Koska löytäjille maksettiin palkkioita löydetyistä esineistä[775], on värikkäästi lasitetut levykaakelit todennäköisesti otettu talteen innokkaammin kuin kukkaruukkua muistuttaneet ruukkukaakeleiden palat. Kaivuutöiden valvonnasta vastannut Niilo Valonen mainitsee artikkelissaan, että Turun palon (1827) aikaisen kiveyksen alta paljastuneesta kerroksesta (kerros B) oli löytynyt useita renessanssityylisiä kaakeleiden paloja. On kuitenkin mahdollista, että hän tarkoitti näillä barokkikaakeleita, sillä hän esittelee samassa artikkelissaan 1600-luvun barokkikaakelit renessanssikaakeleiksi. Hän ilmoittaa samasta kerroksesta löytyneen myös 1600-luvun alkupuoliskolle ajoittuneita rahoja ja tulkitsee kerroksen syntyneen 1600-luvun tuhoisissa kaupunkipaloissa.[776]

Kaivannosta löytyi yhdeksäntoista varmasti 1500-luvun jälkipuoliskolle ajoittuvan renessanssikaakelin palaa. Paloista neljässä on katkelma Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin tai Sibilla Kleveläisen muotokuvista (TMM14681:1697, 1757 ja 2381, 2520a) ja yhdessä palassa on samanlainen huonoreliefinen ja kömpelösti toteutettu naisen muotokuva (TMM14681:1698a), jollainen on löytynyt myös Turun linnasta (ks. tarkemmin luku 8.1. ja kuva 121). Koska kaivuutöistä ei ole olemassa varsinaista raporttia ja koska löydöt on otettu talteen ainoastaan kaivantonumeroittain, joissa on parhaimmillaan merkitty löytökorkeus ja joskus ei sitäkään, ei kaakeleita ole mahdollista ajoittaa niiden löytökontekstitietojen perusteella. Esimerkiksi viimeksi mainitun palan löytökontekstiksi on merkitty kuoppa 48, josta käy ainoastaan ilmi, että kyseinen kuoppa kaivettiin ns. Rettigin palatsin eli nykyisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon ja katedraalikoulun väliselle alueelle.[777] Kuusi renessanssikaakelin palaa (TMM14681:967 ja 1012c) on todennäköisesti peräisin samanlaisista evankelistakaakeleista kuin Kastelholman linnan kaakelit, ja ne ajoittuvat vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun alkupuoliskolle. Itäisen Rantakadun kaakeleissa ei ole kuitenkaan säilynyt niiden keskusaiheita, vaan ainoastaan evankelistoja kehystäneiden pyörökaarten munasauvaornamentiikkaa sekä kierresorvattujen pylväiden katkelmia. Paloissa on vihreä lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Ne ovat ainoita mahdollisia todisteita evankelistojen kuvilla varustetuista kaakeleista Turun kaupunkialueelta. Koska samanlaisilla pylväillä ja pyörökaarilla kehystettiin myös hallitsijoiden ja ruhtinaiden muotokuvia[778], ei Turun kaakeleiden kuuluminen evankelistakaakeleihin ole aivan varmaa. Osassa Itäiseltä Rantakadulta löydetyistä kaakeleista on jäljellä vain niin pieni katkelma kaakelin reunaa tai kiinnityslistaa, ettei niiden kuva-aihetta ole mahdollista määrittää. (Kuvat 164–167.)

Suurin osa Luostarikorttelin renessanssityylisistä kaakeleista (78 %) on löytynyt Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueelta. Tontin kaivauksilta on löytynyt 160 renessanssityylisen kaakelin palaa.[779] Kuten ruukkukaakeleita käsittelevässä luvussa on selvitetty, on museon alueelta löydettyjen kaakeleiden ajoittaminen löytökontekstien perusteella ongelmallista, koska ne ovat peräisin joko tarkemmin ajoittamattomien

775 Ks. Valonen 1958, 13–17.
776 Valonen 1958, 21, 57, 63, kuvat 57–58.
777 Pihlman 2005. Ks. myös Majantie 2005b.
778 Ks. Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 78, 163.
779 Ks. tontilla suoritetuista tutkimuksista sekä paikalle rakennetusta Matti Koivurinta Säätiön Aboa Vetus & Ars Nova -museosta tarkemmin Sartes & Lehtonen 2008; Sartes 1995; 2003. Kaivauksista ja löydetyistä rakenteista on kerrottu tarkemmin myös luvussa 6.7.

Kuva 164. Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuva (TMM14681:2520a). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 164. Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:2520a). The fragment has green lead glaze.

Kuva 165. Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu naisen puolivartalomuotokuva (TMM14681:1698a). Kaakelissa heikko reliefi ja se on lasittamaton.

Fig. 165. Fragment of a Renaissance panel tile with a female half-portrait found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:1698a). The fragment has weak relief and it is unglazed.

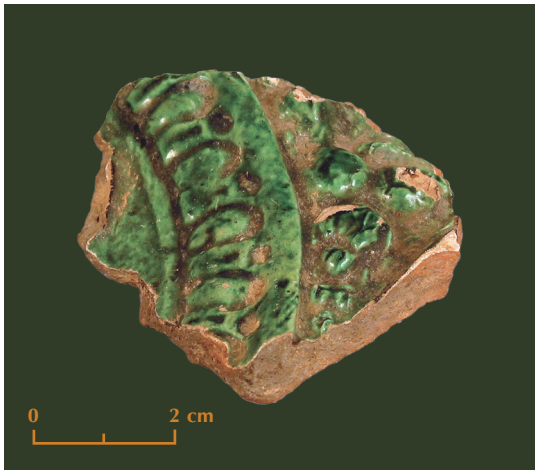

Kuva 166.

Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelma (TMM14681:1012c). Vain katkelma muotokuvaa kehystäneestä pyörökaaresta on säilynyt. Pyörökaaren muoto viittaa kaakelin koristeena olleen todennäköisesti yhden evankelistoista. Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 166.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:1012c). Only a small fragment of a round arch has been preserved. The decoration of the arch indicates that the fragment belongs to a tile which was decorated with one of the Evangelists. The fragment has green lead glaze.

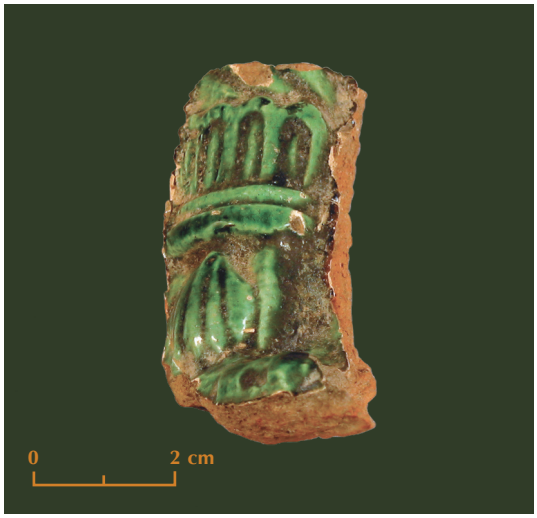

Kuva 167.

Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelma (TMM14681:967). Vain katkelma muotokuvaa kehystäneestä kierrepylväästä on säilynyt. Pylvään muoto viittaa kaakelin koristeena olleen todennäköisesti yhden evankelistoista. Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 167.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:967). Only a small fragment of a spiral column has been preserved. The shape of the column indicates that the fragment belongs to a tile which was decorated with one of the Evangelists. The fragment has green lead glaze.

rakenteiden yhteydestä tai kellareiden täytemaista, mihin on sekoittunut hyvin eriaikaista esineistöä. Vaikka rakenteet voitaisiinkin ajoittaa tarkemmin, hankaloittaa renessanssikaakeleiden ajoitusta lisäksi se, että ne löytyvät usein erilaisista purku- ja täyttökerroksista, joissa on 1500-luvulta 1700-luvulle tai jopa 1800-luvulle ajoittuvaa esineistöä. Kaakeleiden löytöyhteydet kertovat kaakeliuunien purkamisen ajankohdasta ja toisinaan lisäksi erilaisista myöhemmistä maansiirroista alueella, eivätkä kaakeliuunien pystyttämisestä tai käyttöajasta.

Aboa Vetus -museon alueelta löydetyistä renessanssikaakeleiden paloista 126 on peräisin kaakelilevyistä ja 41 kaakeleiden kiinnityslistoista. Löydetyt kiinnityslistat ovat tyypillisiä renessanssikaakeleiden listoja, joiden poikkileikkaus on I-kirjaimen muotoinen. Listojen reuna on joko täysin suora tai se on taitettu kahtia, kuitenkin niin, että taitettu kohta on painettu sormin litteäksi. Kiinnityslistojen korkeus on noin 3–4 cm. Alueelta on löytynyt myös suurikokoisia paloja kaakeleiden levyosista. Yksi kaakeleista (KM95032:8056) on voitu koota kymmenestä palasta lähes kokonaiseksi, ja vain kaakelin oikea sivu jää puuttumaan. Myös kaakelin kiinnityslistasta (KM95032:8055) on säilynyt kahdeksan palaa, jotka muodostavat eheän listan kaakelin takapinnalle. Kaakeli on koristettu samanlaisella naisen profiilimuotokuvalla, jonka olen Turun linnan kaakeliaineiston tarkastelussa tulkinnut esittävän Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin puolisoa Sibilla Kleveläistä. Kaakelissa ei ole mallin henkilöllisyyttä paljastavaa tekstikenttää. (Kuva 168.)

Kuva 168. **Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja, joissa on naisen muotokuva (KM95032:8056). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite.**

Fig. 168. **Fragments of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8056). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish brown lead glaze.**

Lisäksi kaivauksilta on löytynyt kolme muuta suurikokoista palaa samanlaisista kaakeleista (KM95032:8034, 8040, 8072) sekä useita pieniä kaakeleiden reunapaloja, jotka ovat todennäköisesti peräisin vastaavista kaakeleista. Niiden lasitteena esiintyvät vihreä, kellertävä ja ruskehtava väri. Osa paloista on lisäksi lasittamattomia. Museon alueelta on löytynyt myös Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin muotokuvilla koristettujen kaakeleiden paloja. Kaikki palat ovat hyvin pieniä ja niissä on säilynyt vain pieniä katkelmia muotokuvaa kiertäneestä tekstikentästä, kuten kirjaimet RZOG ja ANS (KM95032:8035, 8047, 8081, 8085, 8086, 8060 ja 8068). Niissä on kaikissa vihreä tai ruskea lyijylasite. Museon alueelta on löytynyt lisäksi paloja samanlaisesta Sibilla Kleveläisen muotokuvakaakelista (KM95032:8042, 8059, 8073 ja 8080), jollainen on löytynyt Siuntion Suitian kartanosta. Niissä Sibilla on kuvattu ¾-kulmasta ja hänen päänsä yläpuolella on teksti ”SIBILLA”. Paloissa on joko vihreä tai kellertävän ruskea lyijylasite. Pääosa muotokuvakaakeleista on löytynyt rakenteiden R39 ja R21 alta museon länsipuolelta. Joitakin muotokuvakaakeleiden paloja on löytynyt myös museon itäpuolelta. (Kuvat 169–175.)

Kuva 169.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM95032:8072). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on ruskean ja keltaisen kirjava lyijylasite.

Fig. 169.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032: 8072). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has mottled yellow and brown glaze.

Kuva 170.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM95032:8040). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on vihreä lyijylasite.

Fig. 170.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8040). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has green lead glaze.

Kuva 171.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM95032:8034). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakeli on lasittamaton.

Fig. 171.

Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8034). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile is unglazed.

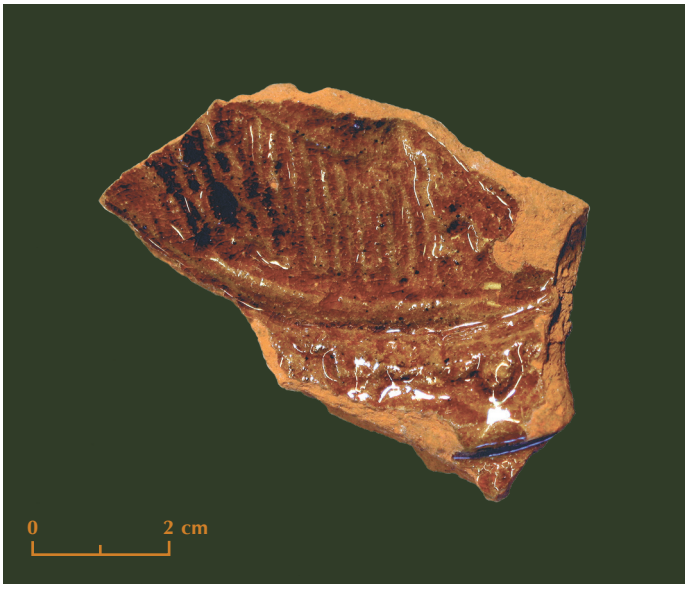

Kuva 172.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvasta (KM95032:8085). Vain pieni katkelma Johann Friedrichin kaulasta on säilynyt. Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 172.

Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8085). Only a small fragment of Johann Friedrich's neck has been preserved. The fragment has yellowish brown lead glaze.

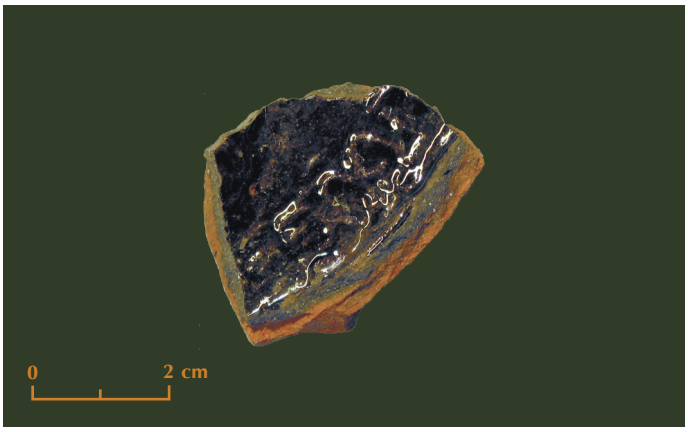

Kuva 173.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on pieni katkelma Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvasta (KM95032:8086). Vain pieni katkelma, jossa kirjaimet RZOG on säilynyt. Kaakelissa on vihertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 173.

Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8086). Only a small fragment with the letters RZOG has been preserved. The fragment has greenish brown lead glaze.

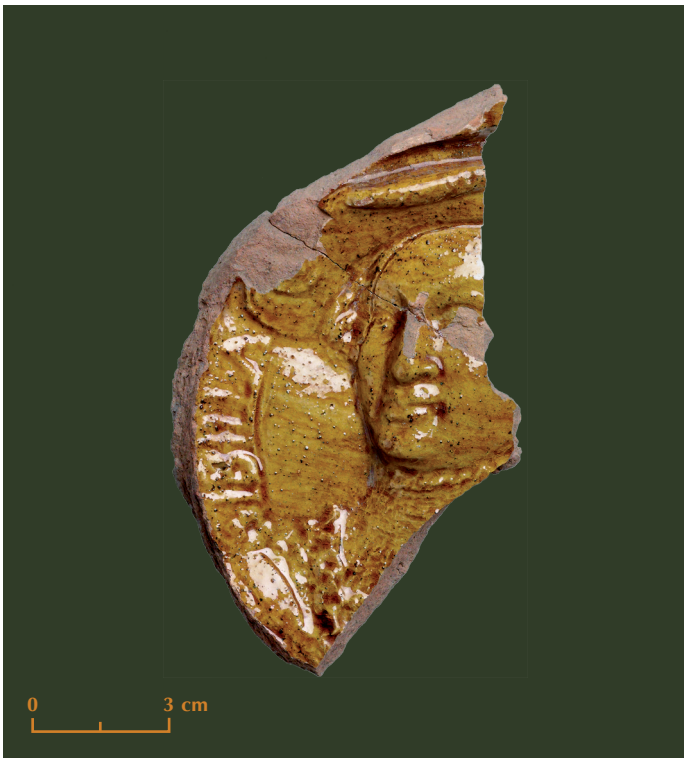

Kuva 174.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva (KM95032:8073). Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 174.

Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8073). The stove tile has brownish yellow lead glaze.

Osa Aboa Vetus -museon renessanssikaakeleiden paloista on niin pieniä, ettei niiden kuva-aiheita ole mahdollista selvittää. Monessa palassa on jäljellä ainoastaan katkelma kaakelin kuva-aihetta rajaavasta ympyräkehästä tai pilasterista. Muutamassa palassa on lisäksi katkelma esimerkiksi henkilön kädestä (KM95032:8070), mutta henkilöä ei voi kuitenkaan palan pienuuden perustella tunnistaa tarkemmin. Osa paloista on pelkkiä renessanssityylisten kaakeleiden kiinnityslistojen katkelmia. (Kuvat 176–177.)

Kuva 175.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva (KM95032:8059). Vain pieni katkelma tekstikentästä, jossa kirjaimet ILLA on säilynyt. Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 175.

Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8059). Only a small fragment with the letters ILLA has been preserved. The fragment has green lead glaze.

Kuten edellisissä luvuissa on todettu, ajoittuvat Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin ja Sibilla Kleveläisen muotokuvakaakeleiden valmistuksessa käytetyt muotit vuosien 1532–1547 väliseen aikaan. Kaakelimuotteja on kuitenkin voitu käyttää pitkiäkin aikoja, ja esimerkiksi Turun linnan vastaavanlaiset muotokuvakaakelit on todennäköisesti valmistettu vasta 1560-luvun alussa. Samanlaisia kaakeleita valmistettiin Turun kaupunkialueella vielä 1600-luvun alussa (ks. myös luku 8.1.). Aboa Vetus -museon alueelta löydettyjen kaakeleiden löytöpaikat eivät ajoita niitä tarkemmin kuin että ne ovat joutuneet maahan 1600-luvun loppupuolella tai 1700-luvun alussa. Suurin osa museon alueelta löydetyistä renessanssikaakeleiden paloista on peräisin Luostarin Jokikadun kaakkoispuolelta esiin kaivetuista rakenteista. Tämä ei ole yllättävää, koska paikalla sijainneet kivirakennukset oli jätetty käytöstä 1600-luvun lopussa tai 1700-luvun alussa, jolloin niiden maanpäälliset rakenteet oli purettu ja niiden kellarit oli täytetty maalla.[780]

Kaakeleista 78 % (124 kappaletta) on löytynyt ainoastaan kolmen löytöpaikan yhteydestä, joita ovat mukulakivetty katukiveys (R21), pihakiveys (R19) ja tiililattia (R39). Ne kaikki on ajoitettu rakennetuiksi 1600-luvun lopulla tai 1700-luvun alussa.[781] Lisäksi 21 palaa on löydetty samaan aikaan täytettyjen kellareiden täyttömaista, joten kaikkiaan 90 % museoalueen kaakeleista on löydetty sellaista yhteyksistä, jotka ajoittuvat 1600-luvun lopulle tai 1700-luvun alkuun. Koska rakenteiden ajoitusta ei ole määritelty raportissa tarkemmin, etsin ajoituksille tukea käymällä läpi myös muita samoista yhteyksistä tehtyjä löytöjä. Rakenteen R21 alta on löydetty esimerkiksi 1700-luvun alkuun ajoittuvia, sileäpintaisten ja vihreälasitteisten levykaakeleiden katkelmia, posliiniastioiden paloja sekä Ulrika Eleonoran aikainen raha vuodelta 1720. Myös rakenteen R19 alta on löydetty posliiniastioiden paloja ja varsin nuorelta näyttävä sileäpintainen kaakeli. Rakenteen R39 alta ei sitä vastoin löytynyt mielestäni 1700-luvulle ajoittuvia löytöjä.[782]

Pääosa museon alueelta löydetyistä renessanssikaakeleiden paloista on todennäköisesti peräisin yhdestä uunista. Se on todennäköisesti sijainnut jossakin kaakeleiden löytöpaikkojen läheisessä rakennuksessa, ehkä tontilla sijainneessa suuressa kivitalossa, joka jäi pois käytöstä 1600-luvun loppupuolella tai 1700-luvun alussa, kun paikalle rakennettiin kolmionmuotoinen aukio.[783] Palojen löytöpaikat ajoittavat

780 Ks. tarkemmin Sartes & Lehtonen 2008, 108–109, 197–199; Sartes 1995.
781 Sartes & Lehtonen 2008, 100, 107–109 sekä Liite 9: 17–19, 24. Ks. tarkemmin myös luku 6.7.
782 Sartes & Lehtonen 2008, löytöluettelo.
783 Ks. tarkemmin Sartes & Lehtonen 2008, 110, 197–198; Sartes 1995.

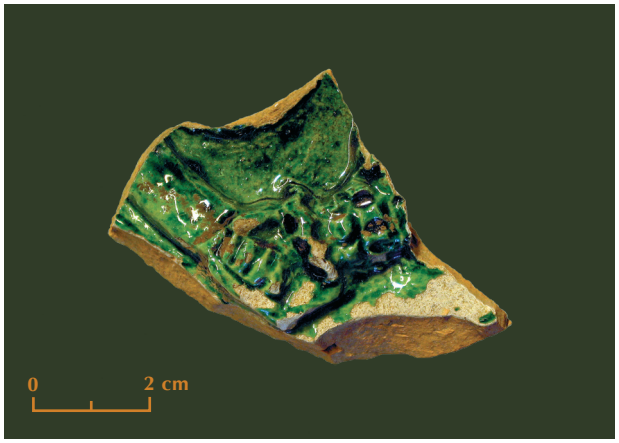

Kuva 176.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma miekkaa kädessään pitävän miehen kuvasta (KM95032:8070). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 176.

Small fragment of a Renaissance panel tile found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8070). Only a small fragment with a man's hand holding a sword has been preserved. The fragment has green lead glaze.

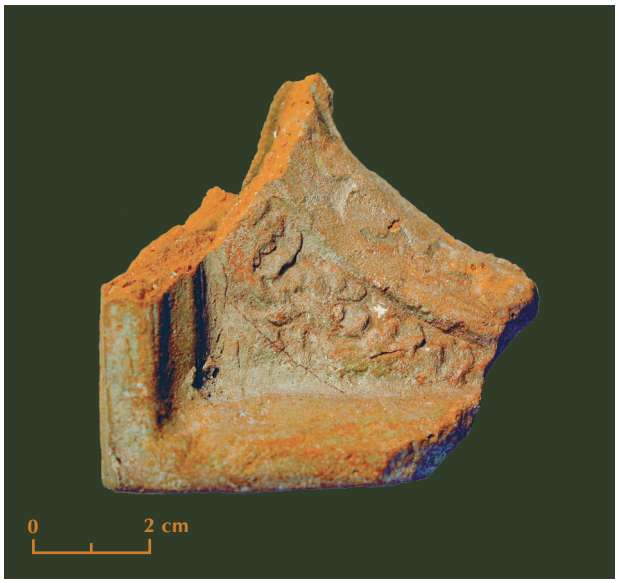

Kuva 177.

Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala, jossa on katkelma keskuskuvaa ympäröineestä medaljongista (KM95032:8024). Pala on lasittamaton.

Fig. 177.

Small fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8024). Only a small fragment of a medallion which encircled the central motif has been preserved. The fragment is unglazed.

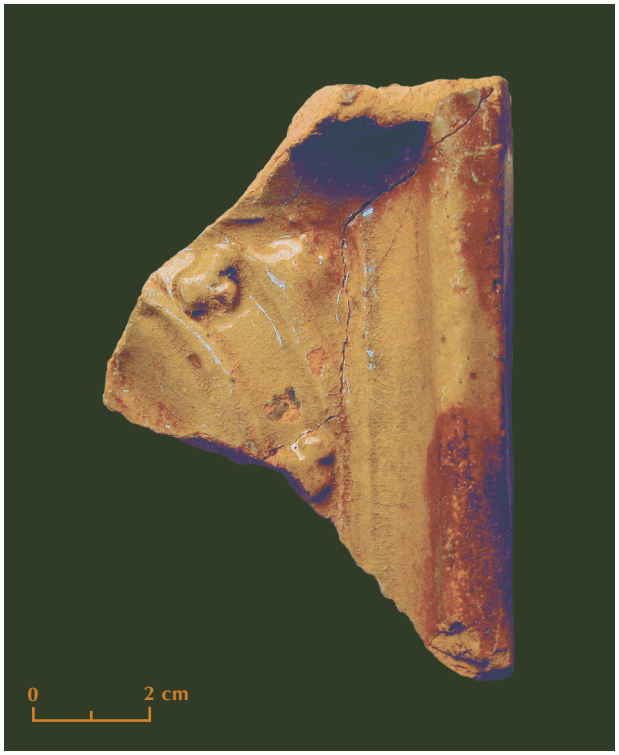

Kuva 178.

Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala (TMM22196:KA227:001). Vain pieni katkelma keskuskuvaa rajanneesta pyörökaaresta on säilynyt. Palassa on keltainen lyijylasite.

Fig. 178.

Small fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196: KA227:001). Only a small fragment of a round arch above the central motif has been preserved. The fragment has yellow lead glaze.

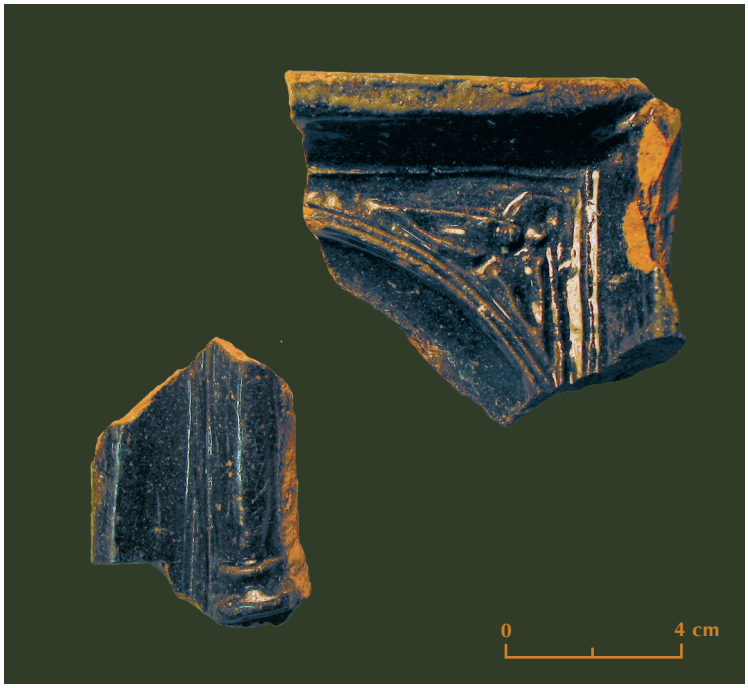

Kuva 179.

Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja (TMM22196:KA822:001). Vain pieni katkelma keskuskuvaa rajanneesta pylväästä ja kaakelin kulman kasviaiheisesta koristelusta on säilynyt. Paloissa on vihertävän ruskea lyijylasite.

Fig. 179.

Small fragments of a Renaissance panel tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196:KA822:001). Only a fragment of a pillar which framed the central motif and a corner piece with botanical decoration have been preserved. The fragments have greenish brown lead glaze.

kaakelit ainoastaan 1700-luvun alkua vanhemmiksi, joten kaakeleiden muodolliset ja tyylilliset piirteet ovat tärkeämmällä sijalla niiden ajoittamisessa kuin palojen löytökontekstit. Koska useimpien muotokuvakaakeleiden reliefi on varsin hyvä ja tarkka, ne on voitu valmistaa samanaikaisesti Turun linnasta löytyneiden vastaavien kaakeleiden kanssa 1560-luvun alussa.

Museon alueelta on löytynyt paloja noin 10–20 renessanssikaakelista. Kaakeleiden lukumäärän tarkka arvioiminen on kuitenkin vaikeaa, sillä kyseessä ovat hyvin fragmentaariset palat, jolloin niiden kuulumista samaan kaakeliin on vaikea arvioida. On myös vaikea arvioida kuinka monesta uunista kaakelit ovat peräisin, sillä samassa uunissa saattoi olla sekä erivärisesti lasitettuja että eri kuva-aiheilla varustettuja kaakeleita. Todennäköisesti museon alueelta löydetyt renessanssikaakelit ovat peräisin kahdesta kaakeliuunista.

Renessanssikaakeleiden paloja on löytynyt myös Rettiginrinteen kaivauksilta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon ja Hämeenkadun kaakkoispuolelta. Paloja on kaikkiaan 27, joista neljä on peräisin kaakeleiden kiinnityslistoista ja paloista kaksitoista on sellaisia reunapaloja, joissa ei ole säilynyt koristetta. Ne ovat löytyneet sekoittuneesta pintamaasta sekä sellaisista yksiköistä, joissa on löytöjä 1500-luvulta 1700-luvulle asti. Paloista neljässä on säilynyt katkelma keskuskuvaa rajaavasta pyörökaaresta ja yhdessä palassa on katkelma ympyräkehästä (TMM22196:KA822:001, TMM22196:KA347:001 ja TMM22196:KA227:001). Ne ovat kaikki todennäköisesti peräisin noin 1560–1610 väliselle ajalle ajoittuvista muotokuvakaakeleista. Kaksi palaa on löytynyt konteksteista, joissa on vielä 1700-luvullekin ajoittuvaa esineistöä. Muutama kaivauksilta löytynyt kaakeli ajoittuu tyylillisesti vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun alkupuolelle (TMM22196:KA283:001 ja TMM22196:KA660:001), ja ne ovat samanlaisia munasauva-ornamentiikalla koristettuja kaakeleita, joita on löytynyt myös Vesilahden Laukon kartanosta. Kaivauksilta on löytynyt myös yksi rombinmuotoisella geometrisellä kuviolla koristetun kaakelin pala (TMM22196:KA543:001). Sen tummanruskea lasite ja kuvio viittaavat kaakelin ajoittuvan vuoden 1600 tienoille tai 1600-luvun alkupuolelle. Geometrisillä kuvioilla koristetut kaakelit olivat yleisiä

Kuva 180.

Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin pala, jossa on geometristä munasauvaornamentiikkaa (TMM22196:KA283:001). Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite.

Fig. 180.

Small fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196: KA283: 001). The fragment has geometric egg-and-dart decoration and dark, almost black lead glaze.

Kuva 181.

Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on geometrisen rombikuvion katkelma (TMM22196:KA543:001). Palassa on tumman ruskea, lähes musta lyijylasite.

Fig. 181.

Small fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196: KA543:001). The fragment has a geometric rhombus motif and dark brown, almost black lead glaze.

Itämeren piirin kaupungeissa, ja niitä on löytynyt runsaasti muun muassa Kööpenhaminasta, Lundista ja Stralsundista.[784] Suomesta kyseisiä kaakeleita on löytynyt vain muutamia, esimerkiksi Turun linnasta (TMM21502:16, kuva 124). Lundissa geometrisillä kuvioilla koristettuja kaakeleita valmistettiin myös paikallisesti 1600-luvun alkupuolella.[785] Edellä mainittujen kaakeleiden löytöyhteydet eivät ajoita niitä 1600-lukua tarkemmin.[786] (Kuvat 178–181.)

Luostarikorttelista löytyneet renessanssikaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin noin neljästä tai viidestä kaakeliuunista. Paloista 80 % (163 palaa) on lasitettuja, joten lasitetut kaakelit näyttävät olleen lasittamattomia suosituimpia korttelin asukkaiden taloissa. Suurin osa paloista (90 %) on peräisin kaakeleista, jotka ajoittuvat todennäköisesti vuosien 1560–1610 vaiheille, ja vain muutama pala on peräisin kaakeleista, jotka edustavat jo 1600-luvun alkupuolelle ajoittuvaa barokin muotokieltä.

Mätäjärven kortteli

Mätäjärven korttelin alueelta on löytynyt yhteensä 21 renessanssityylisen levykaakelin palaa. Ne ovat peräisin neljältä eri kaivaukselta (sulkeissa kaivausten päänumerot ja kaivausvuodet):

Uudenmaankatu 4–6 (TMM14885, 1954): 2 palaa
Uudenmaankatu 4–6 (TMM17294, 1970): 1 pala
Uudenmaankatu 6 (TMM20671, 1988): 2 palaa
Åbo Akademin päärakennuksen tontti (TMM21816, 1998): 16 palaa

784 Ks. Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 13–18.
785 Blomqvist 1936, 192–196.
786 Ks. yksiköiden ajoituksista tarkemmin Saloranta & Seppänen 2002.

Kuva 182.

Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydetty leijonanpään muotoinen koristekaakeli (TMM21816:KA010:001). Kaakelissa on keltainen lyijylasite.

Fig. 182.

Decorative stove tile in the shape of a lion's head found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816:KA010:001). The tile has yellow lead glaze.

Kuva 183.

Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydetty kapea renessanssityylisen listakaakelin katkelma, jossa on kasviornamentiikkaa (TMM21816:KA076:001). Palassa on keltainen lyijylasite.

Fig. 183.

Small fragment of a narrow Renaissance-style cornice tile found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816:KA076:001). Fragment has botanical decoration and yellow lead glaze.

Eniten renessanssikaakeleita (16 palaa) on löytynyt Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta. Kaivausalue sijaitsi tuomiokirkon ja Suurtorin välisellä alueella siinä osassa keskiaikaista Mätäjärven korttelia, joka sijaitsi lähimpänä Kirkkokorttelia.[787] Paloista seitsemän on peräisin kiinnityslistoista tai sellaisesta osasta reliefikoristeista levyä, jossa ei ole säilynyt koristelua, joten niiden kuva-aihetta ei voi määrittää tarkemmin. Kaikki edellä mainitut palat ovat löytyneet konteksteista, jotka ajoittuvat stratigrafian ja muun löytöaineiston perusteella 1600–1700-luvuille. Viidessä palassa on katkelma muotokuvaa reunustaneesta pilarista tai ympyräkehästä (TMM21816:KA070:001, TMM:KA042:004 ja 006). Niidenkään löytöyhteys ei kuitenkaan ajoita kaakeleita tarkemmin vaan ne ajoittuvat väljästi 1500- tai 1600-luvun lopulta aina 1700-luvun alkuun asti. Myös kaksi kapeaa kasviaiheisin kuvion koristeltua listakaakelia on löytynyt kaivauksilta (TMM21816:KA076:001 ja TMM21816:KA019:007). Samanlainen listakaakeli on löytynyt myös Brahenpuiston kaivauksilta (TMM22517:KA2000:017) ja Tukholmasta Helgeandsholmenin kaivauksilta (SSM1891). Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaakelit voidaan löytöyhteytensä perusteella ajoittaa 1600-luvun loppuun tai 1700-alkuun. Tyylillisesti ne ajoittuvat kuitenkin noin sata vuotta aikaisemmiksi. Ajoitus kertoo siis vain kaakeleiden hylkäämisestä eikä kaakeliuunien pystyttämisen tai käytön ajankohdasta.[788] Tontilta on löytynyt myös yksi leijonan pään muotoinen koristekaakeli (TMM21816:KA010:001), joka on todennäköisesti sijainnut kaakeliuunin kulmassa. Siinä on keltainen lyijylasite, jonka alla on valkoinen saviliete. Samanlaisen kaakelin muotti on löytynyt Aninkaisten korttelista Österbladin tontin kaivauksilta.[789] Kaakeli ja muotti ajoittuvat todennäköisesti 1500–1600-luvun vaihteeseen. (Kuvat 182–183.)

787 Pihlman 1999, 3.
788 Ajoitukset perustuvat Liisa Seppäsen julkaisemattomaan käsikirjoitukseen.
789 Österbladin tontin kaivausten päänumero on KM99081, mutta koska löytöjä ei ole luetteloitu, muotilla ei ole tarkempaa löytönumeroa.

Uudenmaankatu 4–6:n ja 6:n kaivauksilta löytyneet renessanssikaakeleiden palat (viisi kappaletta) ovat kaikki peräisin sellaisista osista levykaakeleita tai niiden kiinnityslistoja, joissa ei ole säilynyt varsinaista kuva-aihetta. Ainoastaan yhdessä kulmapalassa (TMM14885:34) on säilynyt katkelma keskuskuvaa rajanneesta pyörökaaresta sekä sen ja kaakelin reunan väliin jääneen kolmiokentän putto-aiheisesta kuviosta. Kaakeli ajoittuu koristelunsa perusteella vuoden 1600 tienoille. Myös toisessa palassa on katkelma keskuskuvaa rajanneesta pilarista (TMM20671:74). Kaakeli ajoittuu tyylinsä perusteella 1500-luvun jälkipuoliskolle. Samanlaisilla pilareilla varustettuja kaakeleita on löytynyt myös tuomiokirkon pohjoispuolella sijainneen kellarin aineistosta.

Kaiken kaikkiaan Mätäjärven korttelista löytyneet renessanssityylisten kaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin kahdesta tai kolmesta kaakeliuunista. Paloista kaikki, yhtä kiinnityslistaa lukuun ottamatta, ovat peräisin lasitetuista kaakeleista. Pääosa kaakeleista ajoittuu noin vuosien 1560–1610 välille. Paloista kolme ajoittuu 1600-luvun alkupuolelle, ja ne edustavat jo alkavan barokin muotokieltä.

Aninkaisten kortteli

Aurajoen länsipuolelta, Aninkaisten korttelista, renessanssikaakeleita on löytynyt yhteensä 185 kappaletta. Ne ovat löytyneet viideltä kaivaukselta (sulkeissa kaivausten päänumerot ja kaivausvuodet):

Eerikinkatu 6b (TMM16591, 1966): 4 palaa
Kaupunginkirjaston tontti (TMM22237, 2003–2004): 146 palaa
Kirkkopiha (TMM22214, 2002): 13 palaa
Länsilaituri (TMM22477, 2007–2008): 14 palaa
Österbladin tontti (KM99081, 1999): 8 kpl

Eerikinkatu 6:n kaivauksilta löydetyistä renessanssityylisistä kaakeleista kaksi ajoittuu tyylillisesti 1500-luvun jälkipuoliskolle ja kaksi 1600-luvun alkupuoliskolle. Yksi vanhimmista paloista on kruunukaakelin katkelma, jossa on kuvattu kruunattu leijona (TMM16591:137). Lopuissa paloista on kasviornamentiikkaa ja mahdollisesti muotokuvan katkelmia. Palat ovat kuitenkin liian pieniä kuva-aiheiden tarkemman määrittelyn tekemiseen. (Kuva 184.)

Österbladin tontin kaivauksilta, nykyisen Linnankadun ja Kauppiaskadun kulmauksesta, on löytynyt kolme renessanssi- tai barokkikaakelin negatiivimuottia.[790] Hienoimpaan muottiin on kuvattu koristeellisella, hermien kannattamalla pyörökaarella reunustettu ristiinnaulittu Kristus (KM99081:1). Sen reliefi on erittäin tarkka, eikä kyseessä ole suurpiirteisesti tehty kopio vaan alkuperäinen tarkasti toteutettu muotti. Sen takapinnalla on savesta huolellisesti muotoiltu nuppi. Koska kaivausten tuloksista ei ole ilmestynyt kaivausraporttia, ei muotin ajoittaminen löytöyhteytensä perusteella ole mahdollista. Kahdessa muussa muotissa on kuvattu vaakuna ja mahdollisesti leijonanpää. Jälkimmäinen on mielenkiintoinen siinä mielessä, että samanlaisella leijonanpäällä varustettu kaakelin koriste on löytynyt myös Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta (TMM21816:KA010:001). Kaikki edellä mainitut muotit ajoittuvat todennäköisesti 1600-luvun alkupuolelle. Kaivauksilta on löytynyt

790 Koska pääosaa kaivausten löytöaineistosta ei ole luetteloitu, niillä ei ole löytönumeroa. Kaivausten päänumero on KM99081. Yksi muoteista on numeroitu löytönumerolla KM99081:1, sillä se oli esillä vuonna 2004 Aboa Vetus & Ars Nova -museon Ruukkuja ja Ruhtinaita -näyttelyssä. Ks. Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 145.

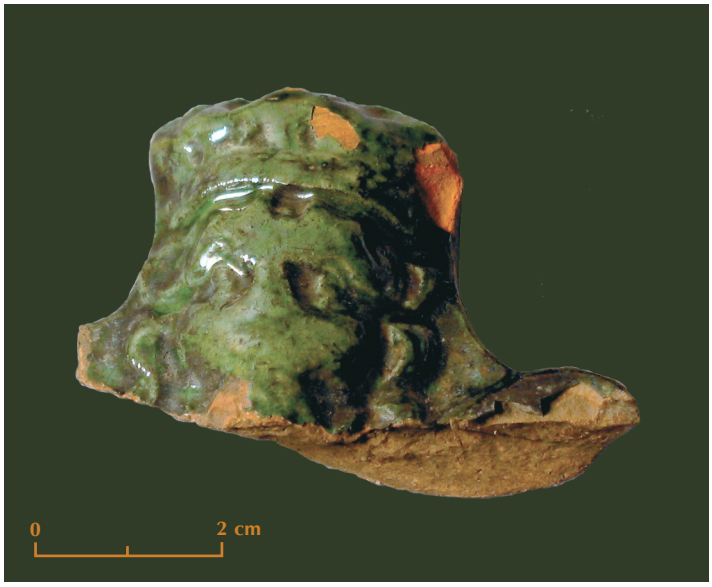

Kuva 184.

Turun kaupunkialueelta, Eerikinkadulta löydetty kruunatun leijonanpään muotoinen kruunukaakeli (TMM16591:137). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 184.

Fragment of a crest tile in the shape of a lion's head found from excavations at Eerikinkatu in Turku (TMM16591:137). The fragment has green lead glaze.

myös yksi leijonanpäämuotilla valmistetun koristekaakelin katkelma. Loput tontin kaivauksilta löytyneet levykaakelit ovat kulmapaloja, joissa on säilynyt vain katkelmat kulmaa koristaneista kasviornamenteista. Myös ne ajoittuvat tyylinsä perusteella 1600-luvun alkupuolelle. (Kuva 185.)

Kirkkopihan kaivauksilta Linnankatu 3:n kohdalta on löytynyt 13 renessanssikaakelin palaa. Kaakelit ovat suureksi osaksi niin pieniä, ettei niiden kuva-aihetta voi määrittää. Kaksi palaa on kuitenkin peräisin 1500-luvun jälkipuoliskolle ajoittuvista muotokuvakaakeleista. Toisessa palassa on säilynyt ainoastaan henkilön renessanssityylisen, viilloksin koristellun takin hihan katkelma (TMM22214:KA106:001) ja toisessa palassa on katkelma muotokuvaa ympäröineestä ympyräkehästä (TMM22214:KA037:001). Jälkimmäinen pala ajoittuu löytöyhteytensä perusteella 1500-luvun loppuun. Yksi kaivauksilta löydetyistä paloista on erikoinen, plastisesti muotoiltu miehen pää (TMM22214:KA111:001). Siinä on vihreä lasite, ja sen piirteet on kaiverrettu saven pintaan terävällä työkalulla. Miehellä on erittäin korkea, maissintähkää muistuttava hattu. Koriste on saattanut kuulua osaksi kaakeliuunin koristetta. Se löytyi 1500-luvun loppupuolelle ajoittuvan rakenteen yläpuolella sijainneesta yksiköstä.[791] (Kuvat 186–187.)

Turun kaupunginkirjaston vuosien 2003–2004 kaivausten aineisto käsittää yhteensä 146 renessanssikaakelin palaa. Paloista 93 % (136 kappaletta) ajoittuu muodollisesti ja tyylillisesti 1600-luvun alkupuoliskolle, renessanssin ja barokin välimaastoon. Niistäkin 87 kappaletta (TMM22237:KA313:001) on löytynyt vain yhdestä löytökontekstista ja ne ovat näin ollen todennäköisesti peräisin samasta uunista. Ne ovat kasviornamentiikalla koristettuja kaakeleita, joissa on tumman vihreä tai ruskea lyijylasite. Ne ovat löytyneet rakennusjätekerrokseksi tulkitusta yksiköstä, jonka löytöaineisto ajoittuu 1590-luvulta 1650-luvulle asti. Myös 50 muuta palaa on löytynyt samasta purkukerroksesta. Purkukerroksen on tulkittu olleen peräisin 1400-luvun lopulla rakennetusta tiilirakennuksesta (R99), joka oli käytössä 1600-luvulle asti.[792]

791 Ks. yksiköiden ajoituksesta Saloranta 2003.

792 Kaikki numeroilla KA025, KA1047, KA313, KA312 merkityt kaakelit ovat peräisin kyseisestä purkukerroksesta. Ks. yksiköiden ajoituksista tarkemmin Tuovinen & työryhmä 2006, 14, 19, 33, 38, 50, 73–74 sekä Tuovinen & työryhmä 2004.

Kuva 185.

Turun kaupunkialueelta, Österbladin tontin kaivauksilta löydetty barokkityylinen kaakelimuotti (KM99081:1). Muotissa on kuvattu Kristus ristillä.

Fig. 185.

Fragment of a Baroque stove tile mould found from the Österblad site in Turku (KM99081:1). The decoration in the mould is Christ on the Cross.

Kuva 186.

Turun kaupunkialueelta, Kirkkopihan kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on pieni katkelma muotokuvasta (TMM22214:KA106:001). Palassa on vihreä lyijylasite.

Fig. 186.

Fragment of a Renaissance panel tile with a small fragment of a portrait found from the Kirkkopiha site in Turku (TMM22214:KA106: 001). The fragment has green lead glaze.

Kuva 187.

Turun kaupunkialueelta, Kirkkopihan kaivauksilta, löydetty plastisesti muotoiltu miehen pää, jolla on päässään korkea hattu. (TMM22214:KA111:001). Kyseessä on todennäköisesti kaakeliuunin koriste. Koristeessa on vihreä lyijylasite.

Fig. 187.

Moulded man's head with a tall hat found from the Kirkkopiha site in Turku (TMM22214:KA111:001). The fragment is most likely a decorative piece from a tile stove. It has green lead glaze.

Kuva 188.

Turun kaupunkialueelta, Kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kasviornamentiikkaa (TMM22237:KA313:001). Palassa on tumman vihreä lyijylasite.

Fig. 188.

Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration found from the main library site in Turku (TMM22237:KA313:001). The fragment has dark green lead glaze.

Kuva 189.

Turun kaupunkialueelta, Kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin pala, jossa on geometristä munasauvaornamentiikkaa (TMM22237:KA312:002). Palassa on tumman vihreä lyijylasite.

Fig. 189.

Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile found from the main library site in Turku (TMM22237:KA312:002). The fragment has geometric egg-and-dart decoration and dark green lead glaze.

Edellä mainitut kasviornamentiikalla ja geometrisillä kuviolla koristetut kaakelit ohjaavat ajatukset väistämättä Vesilahden Laukon kartanon isäntään Jöns Knutsson Kurckiin, joka nimitettiin vuonna 1626 Turun linnan käskynhaltijaksi ja vuonna 1631 Turun hovioikeuden presidentiksi. Hän omisti taloja myös Turussa, muun muassa Aninkaisten korttelin ns. Herrainkulmassa.[793] Herrainkulma oli Pietari Brahen asemakaavauudistusten tuloksena rakennettu hienostokaupunginosa, jossa asui Kurckin lisäksi myös itse Brahe sekä monia muita aatelisia, pormestareita ja raatimiehiä.[794] Kaupunginkirjaston tontilta löydetyt kaakelit voivat olla peräisin juuri Jöns Kurckin talosta. (Kuvat 188–189.)

Kaupunginkirjaston tontilta on löytynyt myös muutama tyylillisesti 1500-luvun puolelle ajoittuvan kaakelin pala. Niiden kuva-aiheet eivät ole säilyneet ja vain yhdessä palassa on selvä katkelma muotokuvaa kehystäneestä ympyräkehästä

793 Lagerstam 2000, 17–21; 2007, 35–37.
794 Ranta 1975, 29–39.

(TMM22237:KA305:001). Sen löytöyhteys on ajoitettu stratigrafisesti 1700-luvulle, ja siitä on löytynyt rahoja 1500-luvun lopulta 1700-luvun puoliväliin asti.[795]

Vuoden 2008 Länsilaiturin kaivauksiin liittyneeltä valvontatyömaalta kaupunginkirjaston edestä on löytynyt 14 renessanssityylisen levykaakelin palaa.[796] Yksi parhaiten säilyneistä kaakeleista on barettipäisen miehen muotokuvalla koristettu nelikulmainen levykaakeli. Sen kiinnityslista on poikkileikkaukseltaan I-kirjaimen muotoinen eli tyypillinen 1500-luvun jälkipuoliskon kiinnityslista. Kaakelin muotokuvalle ei ole vastinetta muualta Turusta eikä koko Suomesta. Mies on kuvattu profiilista ja hänellä on saksalaistyylisesti leikattu polkkatukka. Muotokuvaa reunustaa erikoinen kehyskuvio, joka muodostuu epäsäännöllisen pyörästä lehtikranssista. Kaakeli on kauttaaltaan nokinen ja sen alkujaan vihreä lyijylasite on palanut kuplille, todennäköisesti rakennuksen palon yhteydessä. Samasta löytökontekstista löytyi myös muutama muu samasta uunista peräisin olevan levykaakelin pala sekä koukkumaisella reunalla varustettuja lasittamattomia ruukkukaakeleita. Tyylinsä perusteella muotokuvalla varustettu levykaakeli voisi ajoittua jo 1530–1540-luvuille, mutta edellä kuvatun renessanssikaakeleiden käyttöönoton perusteella se ajoittuu todennäköisesti vasta 1500-luvun loppupuolelle. Myös ruukkukaakeleiden ajoitus puoltaa myöhempää ajoitusta, ja erityyppiset kaakelit ovat voineet olla jopa samassa uunissa. (Kuvat 190–191.)

Myös Virosta ja Latviasta on löytynyt samanlaisilla kehysaiheilla varustettuja kaakeleita, joissa on Turun kaakelia muistuttava miehen profiilimuotokuva. Niissä kuvattujen muotokuvien henkilöllisyys käy kuitenkin ilmi kaakeleissa esiintyvistä tekstikentistä. Latvian kaakeliin on kuvattu Martin Luther, jonka päätä kiertää tekstikenttä MARTINVS LVTER ja Viron kaakeliin on kuvattu Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan Kaarle V, jonka vieressä on teksti VER ROMO.[797] Turun kaakeli ei ole täysin samanlainen kummankaan kaakelin kanssa, joskin sen kuvaustapa on hyvin vastaavanlainen. (Kuva 192.)

Erona muihin kortteleihin, ajoittuu Aninkaisten korttelista löytyneistä renessanssikaakeleista 89 % (164 kappaletta) 1600-luvun alkupuoliskolle. Näiden barokkityyliä lähestyvien kaakeleiden runsas esiintyminen kertoo korttelin merkityksen kasvusta, kun sinne ryhdyttiin 1600-luvun alkupuolella rakentamaan edellä mainittua hienostokorttelia. Aninkaisten korttelin aineistosta 78 % (144 kappaletta) on peräisin lasitetuista kaakeleista. Korttelin renessanssikaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin viidestä uunista, joista kolme ajoittuu 1500-luvun loppupuolelle ja kaksi 1600-luvun alkupuolelle. Lisäksi korttelista löytyneet kaakelimuotit kertovat kaakeleiden valmistuksesta korttelin tonteilla 1600-luvun alkupuolella.

Kaiken kaikkiaan Turun kaupungin alueelta löydetyt renessanssityylisten kaakeleiden palat ovat todennäköisesti peräisin 15–17 kaakeliuunista. Pääosa uuneista ajoittuu koristelunsa perusteella 1500-luvun jälkipuoliskolle, mutta muutama uuneista voi ajoittua tyylillisesti jo 1530–1540-luvuille. Uuneista 4–5 ajoittuu koristelunsa perusteella 1600-luvun alkuvuosikymmeniin. Kaikki uunit ovat todennäköisesti sijainneet varakkaiden kauppiaiden, aatelisten ja virkamiesten taloissa, joskaan vielä tältäkään ajalta kirjalliset lähteet eivät anna viitteitä niiden varmaan sijaintiin, omistajiin, valmistukseen tai ajoitukseen.

795 Tuovinen & työryhmä 2006, 14–16, 73–74.

796 Kaivausten raportti ei ollut valmis tätä tutkimusta kirjoittaessani. Sain tiedot löytyneistä kaakeleista ja niiden löytöpaikoista tutkija Aki Pihlmanilta ja kaivuutöitä valvoneelta tutkija Mika Ainasojalta.

797 Ose 2007, Fig. 3; Vunk 2000, Fig. 1.

Kuva 190.

Turun kaupunkialueelta, Aurajoen Länsilaiturin kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma miehen profiilimuotokuvasta (TMM22531:KA002:001). Palassa on tumman vihreä palanut lyijylasite.

Fig. 190.

Fragment of a Renaissance panel tile with a male portrait found from excavations at Länsilaituri site in Turku (TMM22531:KA002:001). The fragment has burned, dark green lead glaze.

Kuva 191.

Turun kaupunkialueelta, Aurajoen Länsilaiturin kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma pylväästä ja muotokuvasta (TMM22531:KA002:003). Palassa on tumman vihreä palanut lyijylasite.

Fig. 191.

Fragment of a Renaissance-style panel tile with a female portrait found from excavations at Länsilaituri site in Turku (TMM22531:KA002:003). The fragment has burned, dark green lead glaze.

Kuva 192.

Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisari Karl V:n muotokuva Pärnusta, Virosta löydetyssä renessanssityylisessä levykaakelissa (PäMu 14350/A2501:9, julkaistu myös artikkelissa Vunk 2000, Fig. 1). Keisarin henkilöllisyys paljastuu hänen vahvasta leuastaan ja tekstikatkelmasta VER ROMO.

Fig. 192.

Portrait of the Holy Roman Emperor Charles V on a Renaissance-style stove tile found from Pärnu in Estonia (PäMu 14350/A2501:9, also published in Vunk 2000, Fig. 1). The identity of the Emperor is easy to define due to his strong chin and the text fragment VER ROMO.

Kaakeliuunin käyttöönoton merkitys kulttuurisessa kontekstissaan

9 Paikallisen valmistuksen vaikutus
kaakeliuunin käyttöön ja sanomaan

9.1. Kaakeleiden leviämisen eri keinoja

Kaakeliuunin maantieteelliseen leviämiseen vaikuttivat sekä ilmastolliset että kulttuuriset tekijät. Kaakeliuunin käyttö levisi helpommin sellaisille alueille, joissa kylmä talvi edellytti asuntojen tehokasta lämmittämistä. Ilmastolliset syyt eivät kuitenkaan olleet ainoita kaakeliuunin leviämiseen vaikuttaneita tekijöitä, vaan myös kauppasuhteet ja kulttuurivaikutteet – kuten kauppiaiden muuttoliikkeet, käsityöläisten värväys ulkomaisiin rakennushankkeisiin ja ylimystön yksityinen matkustelu – vaikuttivat kaakeliuunien käyttöönottoon uusilla alueilla.[798]

Saksalaisen kulttuurialueen tuotteina kaakeliuunit levisivät uusille alueille etenkin hansakauppiaiden vaikutuksesta. Vaikka pohjoiseen päin mentäessä voisi kaakeliuunilla ajatella olleen lämmityksellistä tarvetta laajemmaltikin, se levisi esimerkiksi Pohjoismaissa ja Valkovenäjällä pääasiassa vain niihin kaupunkeihin ja niille alueille, joilla oli yhteyksiä hansakauppiaiden kanssa.[799] Toisaalta kaakeliuuni levisi samasta syystä myös sellaisille alueille, joissa sen lämmityksellisille ominaisuuksille ei ollut samanlaista tarvetta, ja silloin se omaksuttiin enemmänkin muotituotteena. Vaikka hansakauppiaat kotiutuivat esimerkiksi Englantiin samoihin aikoihin kuin muualle Pohjois-Eurooppaan, ei varhainen ruukkukaakeliuuni koskaan saanut jalansijaa Englannissa, vaan kaakeliuunien rantautuminen tapahtui vasta koristeellisten levykaakeleiden myötä 1400-luvun lopulla. Siellä kaakeliuunit jäivät pois käytöstä 1600-luvun puolivälissä, eikä niitä kehitetty edelleen uusien tyylivirtausten mukana kuten esimerkiksi Pohjoismaissa. Kaakeliuunin käyttöönoton hiipumiseen Englannissa oli todennäköisesti osasyynä myös polttopuiden hinnan nousu, minkä johdosta kaakeliuunien käyttö rajoittui vain yhteiskunnan varakkaimpien asuntoihin. Ne jäivät käytöstä kokonaan 1600-luvun puolivälin tienoilla, kun hiili syrjäytti puun polttoaineena, sillä se ei soveltunut kaakeliuunien polttoaineeksi, vaan toimi paremmin avoimissa takoissa ja liesissä.[800]

Kaivauksilta löytyneet kaakelit osoittavat kaakeliuunien levinneen 1300–1400-lukujen kuluessa laajoille alueille Pohjois-, Länsi-, Itä- ja Keski-Eurooppaa aina Mustalle merelle saakka.[801] Kaakeliuuni levisi tutkimusmatkailijoiden mukana myös uuteen maailmaan, ja esimerkiksi englantilainen Martin Frobisher vei kaakeliuunin Baffin saarille 1570-luvulla.[802]

798 Franz 1969, 7–18; Gaimster *et al*. 1990, 8–10; Gaimster 2007b, 30–34.
799 Blomqvist 1936, 180; Byelorussian tiles 1989, 14–15; Liebgott 1972, 5.
800 Gaimster *et al*. 1990, 16.
801 Franz 1969, 14; Gaimster 2007b, 48–55.
802 Gaimster 2001b, 73.

Kuten edellä on todettu, kaakeliuuni oli Suomessa saksalaiselta kulttuurialueelta keskiajalla omaksuttu uutuus, jonka käyttöönotto liittyi saksalaisten hansakauppiaiden saamaan vahvaan asemaan Itämeren alueen kaukokaupan ja kulttuurivaihdon vaikuttajina erityisesti 1300-luvulta lähtien. Koska kaakeliuuni kuului osaksi rakennusten kiinteää sisustusta, ja sen rakentaminen edellytti useampihuoneisen pohjakaavan olemassaoloa, ei sen käyttöönotto uusilla alueilla kuitenkaan voinut tapahtua aivan yhtäkkisesti eikä pelkästään kaupan vaikutuksesta. Yksittäisten esineiden kulkeutuminen kaupan mukana uusille alueille vaati ainoastaan mahdollisen ostajan, mutta kaakeliuunin kaakeleiden tuonti meren takaa edellytti sekä varman ostajan, tietynlaisen asunnon että paikanpäällä uunin pystyttämisen taitaneen käsityöläisen olemassaoloa. Kaakelit eivät näin ollen kuuluneet sellaisten kauppatavaroiden joukkoon, joita olisi kannattanut lähteä kuljettamaan pitkiä matkoja ilman varsinaista tilaajaa. Vaikka joku olisi vielä ostanutkin kaakelit, tarvittiin niiden pystyttämiseen ammattitaitoinen käsityöläinen, joka osasi muurata kaakelit uuniksi.

Vaikka varhaisimmat kaakelit eivät olisi saapuneetkaan Suomeen tavallisina kauppatavaroina, niiden kuljetus ja käyttöönotto liittyivät kuitenkin jo olemassa oleviin kauppasuhteisiin. Onkin todennäköistä, että ne saapuivat Suomeen joko kauppiaiden muuttotavaroina tai ylempien yhteiskuntaluokkien edustajien erikoistilauksina. Saksasta pohjoiseen muuttaneet kauppiaat ja käsityöläiset kuljettivat mukanaan henkilökohtaisia esineitään ja tapojaan, ja rakensivat usein talonsakin kotialueilleen tuttuun tapaan. Heidän vaikutuksestaan Itämeren alueen kaupunkeihin levisi hyvin yhtenäinen materiaalinen kulttuuri, johon kuuluivat myös kaakeliuunit.[803] Kaupan lisäksi myös katolinen kirkko vaikutti yhtenäisen arkkitehtuurin, koristetaiteen ja kuva-aiheiden leviämiseen Itämeren alueella, ja myös Suomeen tilattiin puuveistoksia, alttarikaappeja ja jumalanpalveluksessa tarvittavia esineitä, jotka todennäköisesti kulkivat samoissa laivoissa muiden kauppatavaroiden kanssa.[804] On myös ajateltavissa, että kruunun edustajat, muu ylimystö ja varakkaat porvarit tilasivat haluamiaan tuotteita samalla tavoin.

Kaakeliuunin käyttöönotto ja varhainen levintä liittyivät myös ulkomaisten käsityöläisten värväykseen erilaisiin rakennushankkeisiin. Sen lisäksi, että kirkko toimi merkittävänä ulkomaisen taidekäsityön tuotteiden tilaajana, se palkkasi ulkomaisia käsityöläisiä myös paikanpäälle kirkkojen rakennus- ja korjaushankkeisiin.[805] Keskiajan puuveistosten, seinämaalausten, alttarikaappien ja rakennustaiteen piirteiden perusteella käsityöläisten ja virikkeiden on katsottu tulleen 1200-luvun lopulla ja 1300-luvun alkupuolella lähinnä Gotlannista, mutta Hansan voimistumisen myötä Lyypekistä tuli 1300-luvun loppupuolella tärkeä vaikutteiden keskus. Taideteosten tuonti Pohjois-Saksan alueelta jatkui koko 1400-luvun, mutta sen rinnalle nousi keskiajan lopulla myös Alankomaiden alue.[806]

Koska kirkoissa ei ollut kaakeliuuneja, eivät niiden rakennushankkeet sinänsä vaikuttaneet kaakeliuunien Suomeen tuloon, vaikka pappien ja muiden kirkonmiesten asunnoissa, kuten piispan linnassa Kuusistossa, on voinutkin olla kaakeliuuneja. Myös linnojen rakennushankkeisiin värvättiin keskiajalla ulkomaalaisia käsityöläisiä[807], ja koska kaakeliuunit levisivät linnoihin jo varhain, on niiden rakennushankkeisiin myös Suomessa voitu kutsua savenvalajia jo keskiajalla. Osa ulkomaalaisista

803 Gaimster 1999b, 53; 2001a, 52; 2007b, 30–34.
804 von Bonsdorff 1993.
805 Hiekkanen 2007a, 32–39; Kuujo 1981, 153–154.
806 Edgren 2002, 132–139; Hiekkanen 2007a, 32–39.
807 Gardberg 1993a, 13.

käsityöläisistä hakeutui pohjoiseen myös omatoimisesti. Tällöin he asettuivat usein kaupunkeihin, hankkivat itselleen porvarisoikeudet ja ryhtyivät harjoittamaan ammattiaan mukanaan tuomillaan välineillä.[808] Reformaation jälkeen kruunun asema rakennushankkeiden ja taidekäsityön tilaajana voimistui, ja ensimmäiset varmat tiedot saksalaisten savenvalajien työskentelystä ja kaakeliuunien pystyttämisestä Suomessa ovat peräisin juuri kruunun linnoista. Sekä Suomeen että Ruotsiin kutsuttiin Kustaa Vaasan ja tämän poikien aikana lukuisia saksalaisia ja hollantilaisia käsityöläisiä, ja linnojen voidaan ajatella antaneen virikkeitä myös aateliston ja varakkaiden porvareiden asuntojen sisustukseen.[809]

Aateliston edustajat ovat voineet palkata ulkomaisia erikoisalojen käsityöläisiä työskentelemään myös suoraan omissa kartanoissaan. Ylimystön edustajien matkustelu ja opiskelu ulkomailla vaikuttivat todennäköisesti osaltaan myös kaakeliuunien leviämiseen. Vaikka uunia ei tuotu tuliaisena suoraan matkoilta, on sellaisen näkeminen ja kokeminen Manner-Euroopassa voinut toimia virikkeenä kaakeleiden myöhempään tilaamiseen ja uunin pystyttämisen taitaneen käsityöläisen kutsumiseen paikalle. Suomalaiset opiskelivat 1300–1400-luvuilla erityisesti Pariisissa ja Prahassa, mutta 1400-luvulla suosituksi tulivat Saksan yliopistot kuten Erfurt, Rostock ja Greifswald, ja 1530–1570-luvuilla erityisesti Wittenberg. Ulkomainen opinkäynti oli keskiajalla lähinnä ylimpien yhteiskuntaluokkien etuoikeus, joilla oli myös parhaat taloudelliset edellytykset opintojensa kustantamiseen. Säilyneiden lähteiden perusteella vuosina 1313–1523 ulkomaisissa yliopistoissa opiskeli ainakin 165 suomalaista.[810] Sen jälkeen kun verovapauden ja ratsupalvelun kytkös poistettiin 1560-luvulla, ja verovapauden perusteeksi hyväksyttiin myös kruunun hyväksi tehty virkamiespalvelus, muuttuivat myös aateliston koulutuksen tavoitteet ja yhä useampi aatelisperheen poika suuntasi opiskelemaan ulkomaille. Lisäksi renessanssin uudet ihanteet vaikuttivat aateliston koulutukseen, ja sen edustajat alkoivat tehdä pitkiä opintomatkoja eli peregrinaatioita, joiden aikana he tutustuivat syvällisemmin myös eri maiden kulttuureihin.[811] Nämä matkat ovat varmasti toimineet kimmokkeina myös uusien esineiden ja sisustuselementtien kulkeutumiseen Suomen linnoihin ja kartanoihin.

9.2. Saksalaiset savenvalajat ja tuodut muotit paikallisen valmistuksen alkuna

Koska kaakeleiden valmistus oli vierasta paikallisille käsityöläisille Suomessa, ensimmäisten uunintekijöiden oli oltava saksalaisia. Kaakeliuuneille oli kuitenkin oltava varma kysyntä ennen kuin niitä valmistanut savenvalaja asettui uudelle alueelle. Pelkille kaakeleille tuskin oli kysyntää ympärivuotisesti, ja ehkä juuri tästä syystä moni savenvalaja valmisti sekä astioita että kaakeleita ja toisinaan myös muita savesta polttamalla valmistettuja esineitä. Kaakeliuunien pystytyksen tarve oli kuitenkin todennäköisesti yksi syy siihen, että ensimmäiset dreijaa ja lasitetta käyttäneet savenvalajat asettuivat Suomeen. Toisaalta myös kaupunkien rikastuva porvarisluokka ja astiamuotojen lisääntyminen ruokailutapojen hienostuessa tarjosivat 1400-luvulta

808 Knutsson 1996, 194.
809 Gardberg 1959, 186–190, 333–342; Knutsson 1996, 194; Kuujo 1981, 153–154; Nikula 1987, 149, 163.
810 Nuorteva 1997, 47–55, 80–83, 139–140, 328, 439–444.
811 Lagerstam 2007, 77–110; Nuorteva 1997, 322, 327.

lähtien yhä enemmän töitä myös astioita valmistaneille savenvalajille.[812] Kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkua on usein perusteltu myös sillä, että niiden kuljettaminen pitkiä matkoja oli niiden rikkoontumisen takia riskialtista.[813] Kaakeleiden ja keramiikka-astioiden valmistus liittyi läheisesti yhteen ja niitä valmistivat pitkään samat savenvalajat. Molempien muotojen ja koristelun lähtökohdat olivat peräisin Saksasta, ja myös varhaisimmat paikallisesta savenvalannasta kertovat kirjalliset lähteet sekä Suomessa että muualla Pohjoismaissa viittaavat savenvalajien olleen ensin saksalaisia.[814]

Ensimmäisiä Saksassa ja Alankomaissa valmistettuja, lasitettuja ja dreijattuja punasaviastioita alkoi ilmestyä Suomeen jo 1200-luvun loppupuolella. Maaseudulla jatkettiin edelleen rautakaudelta periytyvien harmaasaviastioiden valmistusta. Ne tehtiin ilman dreijaa eikä niitä lasitettu. Tällaisten dreijaamattomien ja lasittamattomien astioiden käyttö jatkui myös Turun kaupunkialueella aina 1300-luvun lopulle asti. Aki Pihlman on esittänyt sisäpinnaltaan lasitettujen ja dreijattujen punasaviastioiden olleen pelkästään tuontitavaroita 1400-luvun puoliväliin asti, jolloin niitä on alettu valmistaa myös paikallisesti astioiden määrän lisääntymisen perusteella.[815] Astioiden muodot ja koristelu pysyivät kaikkialla Pohjoismaissa paikallisen valmistuksen alkamisen jälkeenkin samanlaisina kuin synnyinalueillaan, mikä viittaa siihen, että savenvalajat tulivat pitkään Saksasta tai Alankomaista.[816]

Ruukkukaakeleiden paikallinen valmistus oli yksinkertaisempaa kuin nissi- ja levykaakeleiden valmistus, koska ruukkukaakelit tehtiin astioiden tapaan dreijalla ja koska niiden koristelu rajoittui ainoastaan lasitukseen ja sormin painamalla aikaansaatuihin kuvioihin. Nissi- ja levykaakeleiden valmistukseen tarvittiin myös taidokkaasti toteutettuja muotteja. Vaikka varhaisimmat Pohjoismaista löydetyt muotit ajoittuvat 1400-luvun lopulle, ne olivat pitkään Pohjois- ja Keski-Saksasta tuotuja.[817] Muottien kuva-aiheet kopioitiin aikakauden puu- ja kuparipiirroksista. Vaikka piirrokset levisivät laajoille alueille, ja muotteja olisi voitu toteuttaa niihin perustuen myös Pohjoismaissa, vaikuttaa löytöjen perusteella siltä, että muotit tuotiin saksankielisiltä kulttuurialueilta aina 1600-luvulle saakka. Tähän vaikutti todennäköisesti se, että savenvalajat olivat itse saksalaisia, ja he olivat tuoneet muotit mukanaan kotialueiltaan.

Muotin käyttöönotto vaikutti sekä kaakeleiden koristelun kehittymiseen että niiden laajempaan leviämiseen. Kaakelimuottien käyttö mahdollisti sen, että myös hieman lahjattomammat savenvalajat pystyivät valmistamaan rikkaasti koristeltuja kaakeleita. Muottien myötä kaakeleiden valmistusprosessiin tuli lisää eri työvaiheita, sillä kuva-aiheet täytyi ensin veistää puuhun ja puiset mallit kopioida savimuoteiksi. Kaakeleiden valmistus alkoi vasta näiden työvaiheiden jälkeen. Taitavat savenvalajat saattoivat suoriutua useammastakin työvaiheesta itse, mutta todennäköisesti suuri osa savenvalajista osti muotit valmiina.[818] Laajoilta alueilta löydetyt ja samoilla kuva-aiheilla varustetut kaakelit kertovatkin kaakelimuottien vilkkaasta kaupasta. Muottien kauppa saavutti suurimman kukoistuksensa 1500- ja 1600-luvuilla, jolloin

812 Gaimster 2007a, 20.
813 Franz 1969, 83–87, 110; Gaimster 2002, 202; Tunander & Tunander 1982, 37–43.
814 Gaimster 2007b, 49.
815 Pihlman 1989, 104; 1995; 227–228; 2003b, 198–199.
816 Gaimster 2007a, 20; 2007b, 49.
817 Gaimster 1999b, 58; 2007b, 48–49.
818 Franz 1969, 9–11; Ring 1996b, 83. Ks. tarkemmin myös luku 3.5.

merkittäviä kaakeliverstaita toimi esimerkiksi Nürnbergissä, Lyypekissä, Wismarissa, Lüneburgissa ja Hampurissa. Kaakelimuotit siirtyivät uusille alueille myös savenvalajien oman liikkumisen ja muuttojen seurauksena. Esimerkiksi monien nürnbergiläisten savenvalajien tiedetään 1550-luvulla muuttaneen Itävaltaan, jossa he jatkoivat ammattiaan mukanaan kuljettamillaan muoteilla.[819]

9.3. Paikallisen valmistuksen edellytykset ja todisteet

Raaka-aineet ja tekniikat

Kaakelit valmistettiin tavallisesti rautapitoisesta punasavesta. Niitä tehtiin myös valkosavesta, mutta Suomesta ei ole löytynyt yhtään kokonaan valkosavesta valmistettua kaakelia. Täällä valkosavea käytettiin vain lasitteen kirkastajana. Koska punasavea esiintyy kaikkialla Itämeren alueella, on punasavikaakeleita voitu valmistaa myös Suomessa, kunhan vain valmistamiseen tarvittava tekniikka ja työvälineet ovat olleet olemassa. Dreijan ja lasituksen käyttö olivat uutuuksia, joihin Suomessa tutustuttiin ensin tuontikeramiikan muodossa ja myöhemmin saksalaisten savenvalajien paikallisesti valmistamana. Kaakelin pinta saatettiin peittää valkosavilietteellä lasitteen kirkastamiseksi ja myöhemmin erityisesti reliefikuvien korostamiseksi. Joskus jopa koko kaakeli tehtiin valkosavesta. Koska valkosavea ei kuitenkaan esiinny Pohjoismaissa, olivat siitä valmistetut kaakelit punasavikaakeleita harvinaisempia ja arvokkaampia. Valkosavesta valmistettuja kaakeleita on löytynyt Pohjoismaista muun muassa Trondheimista ja Lundista.[820] Vaikka valkosavea ei esiinny Suomessa, ovat sillä käsitellyt kaakelit kuitenkin voineet olla paikallisen valmistuksen tuotteita, koska valkosavea tuotiin Suomeen ja muihin Pohjoismaihin pienissä määrin myös astioiden koristelua varten.[821]

Myös kaakelimuotteja on periaatteessa voitu valmistaa Suomessa, koska niiden valmistusmateriaali oli punasavea, mutta kuten edellä mainittiin, tuotiin muotit aina 1600-luvun alkuun asti ulkomailta. Joitain epäonnistuneita esimerkkejä paikallisten muottien valmistamisesta on säilynyt, mutta ne olivat usein varsin kömpelöitä.[822] Uuniin muuratuista kaakeleista voitiin kuitenkin kopioida paikallisesti uusia muotteja, mistä onkin säilynyt todisteita esimerkiksi Turusta. Kaakeleiden paikallinen valmistus yleistyi ainakin Ruotsissa vasta 1600-luvulla, jolloin myös muotteja ryhdyttiin yhä enemmän valmistamaan paikallisesti.[823] Myös Suomessa barokkityylisten kaakeleiden lukumäärä ja kuva-aiheet viittaavat paikalliseen valmistukseen.

Raaka-aineiden saatavuus oli tärkein edellytys kotimaisen kaakeleiden valmistuksen alkamiselle. Lähistöllä täytyi olla savea ja vettä sekä puuta polttouunin lämmitystä varten. Osa raaka-aineista täytyi kuitenkin tuoda ulkomailta, kuten lasitteen alle sivelty valkosavi sekä lasitukseen käytetty lyijy. Savenottopaikan sijainti lähellä pajaa oli ihanteellista, mutta savea voitiin hakea kaukaakin.[824]

819 Franz 1969, 30–31, 73, 83–87, 110, 116.
820 Wahlöö 1974, 14; Vitenskapsmuseetin esinekokoelmat Trondheimissa.
821 Pihlman 1989, 92; Tulkki 2003, 210.
822 Blomqvist 1936, 216.
823 Knutsson 1990, 66.
824 Augustsson 1985, 106–107; Tulkki 2003, 210–211.

Kirjalliset lähteet

Astioita valmistaneiden ruukuntekijöiden (*krukmakare, pottmakare*) ja kaakeleita valmistaneiden kaakeliuunintekijöiden (*kakelugnsmakare*) nimet ilmestyvät kirjallisiin lähteisiin usein samanaikaisesti. He olivat usein samoja henkilöitä, ja aina lähteistä ei käy ilmi tarkoitetaanko niissä astioita vai kaakeleita valmistanutta savenvalajaa.[825] Kirjallisten lähteiden perusteella savenvalajat valmistivat usein myös kattotiiliä, tiiliuuneja, savupiippujen osia ja muita savesta polttamalla valmistettuja esineitä.[826] Turussa mainitaan 1400-luvun lopulla ja 1500-luvulla työskennelleen monia ulkomaisia muurarimestareita ja tiilentekijöitä[827], jotka ovat saattaneet valmistaa myös kaakeleita.

Ensimmäiset varmat todisteet paikallisesta kaakeliuunien valmistamisesta Suomessa ovat Turun linnan tilikirjoissa vuosina 1543–1544 mainitut tiedot Hans -nimisestä savenvalajasta, joka valmisti kaakeleita linnassa. Hänen mainitaan valmistaneen niitä vuonna 1546 myös Hämeen linnaan. Vuosina 1560–1563 Turun linnassa työskenteli kaakeleita ja saviastioita valmistanut Abraham von Wittenberg, jonka tekemiä kaakeleita lähetettiin myös Porin kuninkaankartanoon. Vuonna 1563 Turun linnassa työskenteli Henrik Küll -niminen savenvalaja ja vuosina 1584–1586 Michel Kramer -niminen tiilentekijä. Jälkimmäisen mainitaan tehneen tiiliuuneja, kattotiiliä ja astioita.[828]

Kirjalliset lähteet kertovat väin vähän Turun kaupunkialueella keskiajalla tai uuden ajan alussa valmistetuista tai käytetyistä kaakeleista. Oscar Nikulan mukaan kaupunkialueella työskenteli ja asui 1550-luvulla savenvalaja Hans, jolla oli vuoden 1550 tonttiäyriluettelon perusteella hallussaan yksi entisen pappiskommuunin tonteista. Hansin nimeä ei enää mainita vuoden 1553 tonttiäyriluettelossa, mutta vuodelta 1556 on säilynyt maininta ruukuntekijän taloon käytetyistä nauloista ja hänen talonsa lattiaan käytetyistä 200 tiilestä. Nikulan mukaan Hans sai vuonna 1557 palkkaa tuomiokirkon taloudenhoitajalta. Hänellä mainitaan olleen myös kaksi apulaista. Nikula olettaa Hansin olleen saman savenvalajan, jonka mainitaan valmistaneen kaakeliuuneja Turun linnaan 1540-luvulla. Lisäksi Nikula esittää tuomiokirkon pohjoispuolelta 1970-luvulla löydetyn savenvalujätteen liittyneen Hansin verstaaseen.[829] Kuten edellä on todettu, ajoittuu kyseinen savenvalujäte kuitenkin vasta 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun (ks. luku 6.7.).

Savenvalajista ei ole säilynyt lainkaan kirjallisia lähteitä 1500-luvun lopulta tai 1600-luvun ensimmäiseltä neljännekseltä. Heidän nimiään alkaa esiintyä lähteissä aikaisempaa useammin vasta 1600-luvun toiselta neljännekseltä lähtien, ja vaikka ne ajoittuvat tutkimukseni aikarajan ulkopuolelle, mainitsen ne lyhyesti. Pääosa lähteissä mainituista savenvalajista asui ja työskenteli Turussa. Jochim Banicke (Bannicken / Banekin) -niminen savenvalaja työskenteli Turussa vuosina 1635–1651, Michel Fessel (Wessel) vuosina 1650–1675 ja Erik (Erich) Rudolph vuosina 1679–1701. Herman -niminen savenvalaja mainitaan vuosina 1681 ja 1689. Kaikki savenvalajat mainitaan lähteissä ainoastaan tonttikauppojen yhteydessä, eivätkä heidän valmistamansa tuotteet tai heidän verstaidensa sijainti käy ilmi lähteistä.[830] Myös Viipurissa

825 Johansson 2007, 48; Tulkki 2003, 209; Århem 2007, 97–99.
826 Gardberg 1959, 510–511; Tulkki 2003, 209.
827 Kuujo 1981, 154–155.
828 Gardberg 1959, 164, 189, 291–292, 339, 509–510.
829 Nikula 1987, 380–381, 547, 660–662.
830 Hyvönen 1983, 50; Turun maakunta-arkisto / Svante Dahlströmin kortisto.

mainitaan savenvalajia 1600-luvulla, joista ainakin kaksi valmisti kaakeliuuneja. Nämä olivat saksalaissyntyiset Paul Giebel ja Remmert Liebelt.[831]

Savenvalajat eivät perustaneet ammattikuntia Suomeen ennen 1600-lukua. Tähän saattoi olla syynä se, ettei savenvalajia ollut tarpeeksi. Ennen kuin saman käsityöammatin harjoittajat saattoivat perustaa ammattikunnan, täytyi kaupungissa nimittäin olla ainakin kolme saman ammatin edustajaa. Viipuriin perustettiin savenvalajien ammattikunta vuonna 1668 ja Turkuun vuonna 1738.[832] Turussa oli jo vuonna 1725 kolme savenvalajaa, jotka valmistivat sekä kaakeleita että astioita. Kaakelit olivat todennäköisesti sileäpintaisia vihreälasitteisia levykaakeleita, jollaisia on löytynyt runsaasti myös kaupunkialueen arkeologisilta kaivauksilta. Savenvalajista kahden, Johan Wachin ja Johan Kristian Schultzin, ei sallittu vuoden 1728 palon jälkeen rakentaa verstaitaan entisille tonteilleen, koska savenvalajien uunien katsottiin olevan vaaraksi ympäristölleen. Sen jälkeen kun kyseiset savenvalajat uhkasivat muuttaa kokonaan pois kaupungista, heidän sallittiin rakentaa uuninsa vanhoille paikoilleen, kunhan niiden polttoa valvottaisiin huolella. Vuonna 1732 määrättiin jälleen, ettei kaupungin sisällä saanut olla savenvalajien verstaita, mutta Schultz ja Wach onnistuivat jälleen saamaan erikoisluvan toiminnalleen.[833] Savenvalajien verstaiden kieltäminen kaupungin keskustassa oli ollut voimassa todennäköisesti jo 1500–1600-luvuilla, mutta jos Wach ja Schultz olivat onnistaneet saamaan luvan toiminnalleen, olivat siinä todennäköisesti onnistuneet myös heidän edeltäjänsä.

Tukholmassa varhaisin kirjallinen maininta savenvalajasta ajoittuu vuoteen 1479, jolloin savenvalaja Bengt mainitaan asiakirjoissa. Hän on tehnyt jo mahdollisesti kaakeleita, koska varhaisimmat Tukholmasta löydetyt kaakelimuotit ovat 1400-luvun lopulta.[834] Myös vuosilta 1493, 1503 ja 1516 on säilynyt mainintoja savenvalajista tai heidän vaimoistaan. Savenvalajien nimiä alkaa esiintyä lähteissä enemmän 1500-luvun puolivälistä lähtien. Savenvalajat perustivat ammattikunnan Tukholmaan jo 1580-luvulla.[835] Kaakeliuunit mainitaan sanana Ruotsissa vasta vuonna 1527, jolloin Tukholman kuninkaanlinnaan mainitaan muuratun kaakeliuunin. Vuonna 1530 linnassa työskenteli Lucas -niminen kaakeliuunintekijä.[836] Lisäksi Hans Banck -nimisen savenvalajan mainitaan valmistaneen ruukkuja ja pystyttäneen kaakeliuuneja kuninkaan linnoihin ja kartanoihin 1560-luvulla.[837]

Tanskassa varhaisin kaakeliuuneja koskeva kirjallinen maininta on vuodelta 1507, ja se koskee Tanskan kuningas Hansin puolison kuningatar Kristiinan asunnon kaakeliuunin korjausta Odensessa.[838] Tallinnassa savenvalajia mainitaan kirjallisissa lähteissä jo 1300-luvulla. Myös kaakeliuuneja koskevan varhaisimman lähteen ajatellaan ajoittuvan vuodelle 1376, jolloin Tallinnan raadin tilikirjoissa on maininta 36 punaisesta savesta maksetusta summasta (*vor 36 roden lemen*), minkä on tulkittu tarkoittavan kaakeleita. Tallinnan tilikirjoissa on säilynyt mainintoja 1400-luvulta myös muista kaakeliuuneista maksetuista ostosummista. Uuden ajan alussa Tallinnassa työskenteli kirjallisten lähteiden mukaan jo kaksi tai kolme savenvalajaa samanaikaisesti.[839]

831 Hyvönen 1983, 50.
832 Hyvönen 1983, 59.
833 Nikula 1970, 558–559.
834 Gaimster 2002, 203–204; Århem 2007, 97–101.
835 Århem 2007, 97–99.
836 Gardberg 1959, 164.
837 Århem 2007, 97–99.
838 Gardberg 1959, 164; Liebgott 1972, 5.
839 Russow 2007, 71–73.

Arkeologiset lähteet

Kaakeliuunien paikallisesta valmistuksesta kertovat arkeologiset lähteet ovat pajanjäännöksiä, savenvalujätettä tai kaakelimuotteja. Pajoja on kuitenkin säilynyt vain harvoin. Savenvalajan pajassa on täytynyt olla polttouuni ja dreija. Sen yhteydessä on täytynyt olla myös varasto savelle, polttoaineena käytetylle puulle ja valmiille tuotteille sekä paikka tuotteiden kuivatusta varten.[840] Pajan sijaintiin vaikuttivat raaka-aineiden saatavuuden lisäksi kaupunkien säännökset, jotka kielsivät paloturvallisuussyistä ja hajuhaittojen takia tiettyjen käsityöammattien harjoittamisen kaupunkien keskeisillä alueilla.[841] Pääosa savenvalajista työskentelikin Pohjoismaissa todennäköisesti kaupunkien ulkopuolilla ja reunamilla. Ehkä juuri tästä syystä myöskään savenvalajien pajoja ja polttouuneja ei ole löytynyt kaupunkialueiden kaivauksilta. Savenvalujätettä tai yksittäisiä poltossa pilallemenneitä astioiden paloja on sitä vastoin löytynyt useammin.[842]

Turussa dreijattujen ja sisäpinnaltaan lasitettujen punasaviastioiden valmistuksen on arveltu alkaneen 1400-luvun puolivälissä, jolloin löydettyjen astioiden määrä kasvaa huomattavasti[843], mutta varmoja todisteita astioiden tai kaakeleiden keskiaikaisesta valmistuksesta ei ole. Savenvalujätteen lisäksi kaakeleiden valmistuksesta kertovat löytyneet muotit. Esimerkiksi Tukholmassa on löydetty useita 1400- ja 1500-luvun vaihteeseen ajoittuvia kaakelimuotteja, jotka ovat varmoja todisteita kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkamisesta.[844] Suomessa varhaisimmat varmat kaakeleiden valmistuksesta kertovat arkeologiset todisteet ovat Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löytyneet, poltossa pilalle menneet kaakeleiden palat sekä kopioimalla tehty positiivimuotti, mitkä ajoittuvat 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun (ks. luvut 6.7. ja 8.6.). Paikalta ei kuitenkaan löydetty varmoja merkkejä savenvalajan pajasta, vaan savenvalujäte oli ilmeisesti heitetty hylättyyn kellariin. Rakennuksen ja sen kellarin rakenteet viittasivat siihen, että kellari on toiminut ensin jossain muussa, arvokkaammassa käytössä.[845]

Myös Turun Aninkaisten korttelista, ns. Österbladin tontin kaivauksilta, on löytynyt kolme lähes kokonaista negatiivimuottia. Hienoimmassa muotissa on kuvattu koristeellisella, hermien kannattamalla pyörökaarella reunustettu ristiinnaulittu Kristus (KM99081:1). Kahdessa muussa muotissa on kuvattu vaakuna ja mahdollisesti leijonanpää. Jälkimmäinen on mielenkiintoinen siinä mielessä, että samanlaisella leijonanpäällä varustettu kaakeli on löytynyt myös Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta (TMM21816:KA010:001). Kaikki edellä mainitut muotit ajoittuvat todennäköisesti 1600-luvun alkupuolelle. Koska Österbladin kaivauksen tuloksista ei ole tehty kaivausraporttia, ei muotteja ole mahdollista ajoittaa löytökontekstiensa perusteella.[846]

Viides Turusta löydetty kaakelimuotti on kapean listan valmistukseen tarkoitettu negatiivimuotti, jossa on kierresorvausta muistuttava koristekuvio (TMM18068:23). Se on löytynyt Tuomiokirkkokatu 2–4:n kohdalta, läheltä tuomiokirkkoa. Se saattaisi liittyä saman savenvalajan toimintaan kuin edellä mainitut tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetyt poltossa pilalle menneet kaakeleiden ja astioiden palat.

840 Schofield & Vince 1994, 115, 119, 121–122.
841 Tulkki 2003, 210; Ring 1996a, 35.
842 Blomqvist 1936, 184; Johansson 2007; 48; Kock 2007, 63; Tulkki 2003, 210–212.
843 Pihlman 1989, 104.
844 Gaimster 2002, 204–205.
845 Brusila & Lepokorpi 1981, 23–24.
846 Ainoastaan muotti, jossa on ristiinnaulittu Kristus on numeroitu.

Turusta on löydetty myös muutamia kömpelösti toteutetuilla kuva-aiheilla koristettuja kaakeleita, jotka ovat todennäköisesti paikallista valmistusta. Niiden löytöpaikat viittaavat saman savenvalajan valmistaneen kaakeleita sekä Turun linnaan että kaupunkialueelle. Esimerkkejä tällaisista kömpelösti toteutetuista kaakeleista ovat Turun linnasta löydetty lasitettu muotokuvakaakeli (KM96001:1358, kuva 121) ja kaupunkialueen Itäiseltä Rantakadulta löydetty vastaavanlainen lasittamaton kaakeli (TMM14681:1698a, kuva 165). Molemmissa kaakeleissa on naisen muotokuva, joka ajoittuu tyylillisesti 1500-luvun puoliväliin. Kummankaan kaakelin löytöpaikat eivät mahdollista niiden tarkempaa ajoittamista.[847] Molemmat kaakelit vaikuttavat joko vanhasta kaakelista huonosti kopioiduilta tai vapaalla kädellä suurpiirteisesti toteutetuilta. On mahdollista, että niiden valmistaja olisi ollut Turun linnan tilikirjoissa vuosina 1584–1586 mainittu tiilentekijä Michel Kramer. Hänen ei kylläkään mainita valmistaneen kaakeleita, mutta toisaalta kaakeleiden ei luulisi myöskään olevan linnassa 1560-luvulla toimineen Abraham von Wittenbergin tekemiä, koska hänen valmistamansa Johann Friedrichin ja Sibillan muotokuvilla varustetut kaakelit ovat huomattavasti paremmin tehtyjä.

Linnasta ja kaupunkialueelta on löytynyt muitakin kaakeleita, joissa on samat kuva-aiheet. Niiden reliefit ovat kuitenkin hyvin toteutettuja, jolloin kyseessä ovat alkuperäisillä hyväkuntoisilla muoteilla valmistetut kaakelit. Kaikki samoilla kuva-aiheilla varustetut kaakelit ovat todisteita siitä, että samat savenvalajat valmistivat kaakeleita sekä linnaan että kaupunkitaloihin. On todennäköistä, että nämä olisivat olleet Turun linnan savenvalajia, ja että he olisivat linnan lisäksi tehneet kaakeleita myös kaupunkialueen porvaristolle. On myös mahdollista, että ensin ainoastaan Turun linnassa työskennellyt savenvalaja siirtyi myöhemmin työskentelemään kaupunkialueelle.

Turusta on todisteita myös siitä, että kaakeleita valmistettiin vanhoista kaakeleista kopioiduilla muoteilla. Tähän oli syynä joko se, että kaakeleiden alkuperäiset muotit ovat rikkoontuneet tai että kaakeleita ryhtyi valmistamaan sellainen savenvalaja, joka ei omistanut alkuperäisiä muotteja, ja hänen täytyi valmistaa ne kopioimalla aiheet vanhoista kaakeleista. Tällöin kaakeleiden kuva-aiheet heikkenivät. Esimerkkeinä tällaisesta muottien kopioinnista on tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty positiivimuotti (TMM18335:485a, kuva 144), Turun linnasta löytynyt kasviornamentiikalla koristettu friisikaakeli (TMM18435:31, kuva 123) ja tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty pieni koristekaakeli (TMM18335:496, kuva 149). Jälkimmäisenä mainitun koristekaakelin kuvio on todennäköisesti kopioitu Turun linnan kaakelista tai vastaavasta kaakelista kaupunkialueella.

Saven alkuaineanalyysit

Kaakeleiden paikallista valmistusta voidaan selvittää myös niiden valmistukseen käytetyn saven alkuainepitoisuuksien mittauksella. Arkeologiassa tällaisia alkuaineanalyysejä on tehty NAA, PIXE ja ICP -menetelmien avulla. Näistä NAA -menetelmää (*Neutron Activation Analysis*) on käytetty esimerkiksi Englannissa, British Museumin tutkimuslaboratoriossa, missä sillä on tutkittu muun muassa majolika-astioiden ja kaakeleiden saven maantieteellistä alkuperää. Sekä 1400–1600 -lukujen majolika-astioiden että kaakeleden on ajateltu olleen ainoastaan tuontitavaroita, mutta analyysien avulla on voitu selvittää, että osa aivan samanlaisilla

847 Ks. tarkemmin luvut 6.2. ja 6.7. sekä Majantie 2005b.

kuva-aiheilla koristetuista astioista ja kaakeleista onkin valmistettu paikallisesti. Alkuainepitoisuuksien mukaan Englannista löytyneet 1400-luvun lopun ja 1500-luvun -alun kaakelit olivat vielä kaikki tuontia Reininmaalta, Pohjois-Saksasta tai Alankomaista, mutta kaakeleiden paikallinen valmistus alkoi vuoden 1500 paikkeilla.[848]

PIXE -menetelmää on puolestaan kokeiltu Suomessa 1990-luvulla, jolloin sen avulla tutkittiin Vesilahden Laukon kartanon, Kuusiston piispanlinnan ja Turun Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueilta löydettyjen kaakeleiden sekä katto- ja rakennustiilten paloja. Tulokset eivät kuitenkaan antaneet riittävää pohjaa maantieteellisten vertailujen tekemiseen, vaikkakin ne viittasivat esimerkiksi siihen, että Laukon kattotiilet eivät ole paikallista valmistusta.[849] Alkuaineanalyysien ongelmana on löytää tarpeeksi hyvää materiaalia saven alkuainepitoisuuksien vertailua varten. Vertailumateriaalina käytetyn saven tulisi olla peräisin samalta alueelta, kuin tutkitun kaakelin savi, ja niiden pitäisi olla myös suurin piirtein samanaikaisesti poltettua. Edellä mainittujen PIXE -menetelmän kokeilujen jälkeen Suomessa ei ole tehty uusia saven alkuainepitoisuuksien mittauksia. Jos sopiva luotettava menetelmä löytyy, olisi sen avulla mielenkiintoista verrata Turusta löydettyä savenvalajan pajan jätettä muihin kaupunkialueelta löydettyihin kaakeleihin, ja näin saada varmaa tietoa siitä ovatko kaikki Turun kaakelit paikallisesti valmistettuja vai onko osa niistä tuontitavaroita. Myös Suitian kartanosta löydettyjen muotokuvakaakeleiden saven vertailu Turun linnasta löydettyjen kaakeleiden saveen olisi mielenkiintoista.

Kaakeleiden kuva-aiheiden kolmiulotteinen mittaus

Kaakeleiden paikallisen valmistuksen tutkimuksessa voidaan käyttää hyväksi myös kaakeleiden kuva-aiheiden sekä niiden reliefien kokoa ja syvyyttä mittaavaa 3D-skannausta.[850] Ruukkukaakeleiden kohdalla, jotka valmistettiin savenvalupyörän avulla ja muotoiltiin lopulliseen muotoonsa käsin, 3D-mittauksesta on hyötyä vain silloin, jos paloista halutaan rekonstruoida tietokonemallinnusohjelman avulla kokonainen kaakeli. Ruukkukaakeleiden käsin muotoillut yksityiskohdat kertovat enemmän savenvalajien henkilökohtaisesta kädenjäljestä kuin valmistukseen liittyvistä ajallisista muutoksista. Muoteilla valmistettujen reliefikuvioisten levykaakeleiden kohdalla 3D-mittauksesta on kuitenkin hyötyä myös silloin, kun tutkitaan kaakeleiden paikallista valmistusta. Sama muotti toisti kuva-aiheen kaakelin pinnalle samankokoisena ja samannäköisenä vain jonkin aikaa, sillä savimuotin kuluminen aiheutti kuva-aiheen huononemisen. Myös silloin kun muotti rikkoontui ja siitä tehtiin uusi versio kopioimalla kuva-aihe vanhasta kaakelista, reliefin tarkkuus heikkeni, sillä kopioidun kaakelin pinnan lasite tasoitti reliefien muotoja. Jälkimmäisessä tapauksessa kuitenkin myös kuva-aihe pieneni, sillä savi kutistuu poltettaessa 10–15 %.

Kuten edellä on kuvattu, kaakelimuottien valmistus tapahtui siten, että ensin kuva-aihe leikattiin kohokuviona puuhun, minkä jälkeen puinen muotti painettiin saveen ja tulokseksi saatiin negatiivikuvioinen savimuotti. Muottien valmistusalueilla Saksassa savenvalaja saattoi painattaa lisää negatiivimuotteja alkuperäisestä puumuotista, mutta koska Suomeen tullut savenvalaja toi mukanaan vain saviset negatiivimuotit, hänen täytyi niiden rikkoonnuttua saada kopioitua kuva-aihe

848 Cowell & Gaimster 1995, 106–109; Gaimster & Hughes 1999, 66–67; Gaimster & Nenk 1997, 179; Gaimster 1999a, 149–150, 158–161; 2001b, 73–78.
849 Wahlberg 2000, 123–129.
850 Ks. myös Majantie 2004; 2005c.

Kuva 193.

Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun kaakelin 3D-mittausta Turun teknillisessä ammattikorkeakoulussa vuonna 2004.

Fig. 193.

Conducting 3D measuring of a stove tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony with a 3D Coordinate Measuring Machine at the Department of Mechanical Engineering of Turku Polytechnic.

jollakin muulla tavalla. Jos hän ei hallinnut muottien valmistustekniikkaa, hänen täytyi kopioida kaakelin kuva-aihe uudeksi negatiivimuotiksi painamalla kostea savilaatta vanhan kaakelin pinnalle. Koska kaakelin pinnan lasite tasoitti alkuperäisen kuva-aiheen yksityiskohtia, uudesta muotista tuli kuitenkin alkuperäistä epätarkempi. Useissa Suomesta löydetyissä reliefikuvioisissa levykaakeleissa onkin heikko ja epätarkka reliefi, vaikka samoilla kuva-aiheilla varustettuja kaakeleita on löytynyt myös hyvillä reliefikuvioilla varustettuina. Tämä osoittaa, että muotit ovat alun perin olleet hyväkuntoisia ja että ne ovat kuluneet tai rikkoontuneet vasta myöhemmin. Kaakeleiden kuva-aiheet saattoivat heikentyä siis joko muottien kulumisen tuloksena tai siten, että kuva-aiheita kopioitiin alkuperäisen muotin rikkoonnuttua vanhoista kaakeleista. Molemmissa tapauksissa kuva-aiheiden laatu huononi, mutta jos kuva-aiheet kopioitiin vanhoista kaakeleista, ne myös kutistuivat 10–15 % alkuperäisistä, sillä savi kutistuu poltettaessa tämän verran.[851] Jos siis kuva-aihe on kutistunut hyvällä reliefikuvalla varustettuun kaakeliin nähden, on todennäköistä, että se on valmistettu paikallisen muotin kopioinnin avulla. Jos taas kuva-aihe ei ole kutistunut, mutta kaakelin reliefikuvion korkeus ja tarkkuus on vähentynyt, kyse on alkuperäisen muotin kulumisesta. Molemmissa tapauksissa voidaan kuitenkin pitää varmana, että kaakelit ovat paikallisen valmistuksen tuotteita ja samalla kuva-aiheella koristettuja kaakeleita on valmistettu pitkän ajan kuluessa.

Suomesta löydetyissä reliefikoristeisissa kaakeleissa useimmin esiintyvät kuva-aiheet ovat Saksin vaaliruhtinaan Johann Friedrichin ja hänen puolisonsa Sibilla Kleveläisen muotokuvat. Tällaisia kaakeleita on löytynyt Turun linnasta, Turun kaupunkialueelta ja Siuntion Suitian kartanosta. Turun linnasta löydetyt kaakelit olivat todennäköisesti siellä vuosina 1560–1563 työskennelleen savenvalaja Abraham von Wittenbergin tekemiä. Linnasta ei ole kuitenkaan löytynyt yhtään niiden valmistuksessa käytettyä muottia. Arkeologinen lähdeaineisto viittaa samoilla kuva-aiheilla varustettujen kaakeleiden valmistuksen jatkuneen Turun kaupunkialueella

851 Franz 1969, 13; Hofmann & Hülsemann 1995, 12–13.

vielä noin 50 vuotta myöhemmin. Osassa näissä kaakeleissa on heikko reliefi. Lisäksi kaupunkialueelta on löytynyt yksi Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu positiivimuotti (TMM18335:485a). Koska negatiivikuvioisen muotin kuva-aihetta oli vaikea enää jälkikäteen korjata, saattoi positiivimuotin valmistuksen takana olla ollut ajatus kuluneen reliefikuvan parantamisesta, sillä sen kuva-aiheen rajoja voitiin muokata ja vahvistaa vielä ennen muotin polttoa. Näin näyttää tapahtuneen myös Turun muotin kohdalla.

Vaikka kaakeleiden reliefikuvioiden heikentyminen on nähtävissä silmämääräisesti ja se on myös mitattavissa manuaalisesti, niiden 3D-mittaus mahdollistaa huomattavasti tarkemman kuva-aiheiden keskinäisen laadun vertailun. Turun teknillisen ammattikorkeakoulun 3D-skannerin käyttö mahdollisti vuonna 2004 kokeilun kaakeleiden kuva-aiheiden mittaamiseen.[852] Kokeilua varten valittiin mahdollisimman monta samalla kuva-aiheella varustettua kaakelia Turusta, joissa oli silmämääräisesti erilaatuinen reliefikuva. Mittausten vertailumateriaaliksi valittiin vastaavia hyvillä reliefeillä varustettuja kaakeleita Saksasta, jotka saatiin lainattua tätä tarkoitusta varten Aboa Vetus & Ars Nova -museossa esillä olleesta Itämeren alueen kaakeleita esittelevästä näyttelystä.[853] Kokeiluun valittiin kuusi Johann Friedrichin muotokuvalla varustettua ja viisi Sibilla Kleveläisen muotokuvalla varustettua kaakelia. Johann Friedrichin muotokuvakaakeleita oli mahdollista valita mukaan sekä Saksasta, Suomesta että Ruotsista, mutta kaikki Sibillan muotokuvalla koristetut kaakelit olivat Turusta. (Kuva 193.)

Kokeiluun käytetty 3D-skanneri toimii siten, että robottikäden (FAROArm) päässä olevaa terävää kärkeä kuljetetaan mitattavan esineen pinnalla, jolloin kone mittaa kosketetun pisteen koordinaatit suhteessa omaan sijaintiinsa. Mittausten tarkkuus on 0,1 mm. Mittaukset antoivat mahdollisuuden sekä pisteiden etäisyyksien että niiden korkeuksien välisten erojen tarkasteluun. Mittaustuloksista selvisi, että vain Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun positiivimuotin kuva-aihe oli kutistunut kontrollikaakeliksi valitun saksalaisen kaakelin kuva-aiheesta odotetut 10 %. Tämä osoitti, että muotti on yhden kopioinnin tulos, ja että se on poltettu kerran kopioinnin jälkeen. Kuten edellä todettiin, voitiin positiivimuotin reliefikuvaa vielä parannella ennen muotin polttoa. Näin on tehty myös Turusta löydetylle positiivimuotille, sillä Johann Friedrichin piirteet ovat teräväreunaisia ja selkeitä. Hänen päänsä yläpuolella kulkevaa tekstikenttää ei ole kuitenkaan korjattu, ja se on jäänyt kopioinnin tuloksena hyvin heikoksi. Tekstiä on lähes mahdotonta lukea, eikä se ole näin ollen voinut jäljentyä luettavaan muotoon myöskään varsinaisessa kaakelissa.

Muissa mitatuissa kaakeleissa ainoastaan niiden reliefikuvio oli heikentynyt, mutta niiden kuva-aihe oli pysynyt samankokoisena kuin kontrollikaakelissa. Tämä kertoo puolestaan siitä, että kaakelit on valmistettu alkuperäisellä muotilla, joka on niiden valmistusvaiheessa kuitenkin ollut jo niin kulunut, ettei se ollut enää toistanut kuva-aiheita samalla tarkkuudella kuin aikaisemmissa kaakeleissa. Kaakeleiden kuva-aiheita ei ole kuitenkaan kopioitu vanhasta kaakelista.

Myös Nya Lödösestä (Göteborgin kaupungin edeltäjä) on löytynyt heikkoreliefinen Johann Friedrichin muotokuvakaakeli[854], jossa tämän päätä reunustanut tekstikenttä on jo kokonaan hävinnyt ja muotokuvaa reunustanut ympyräkehä on vaihtunut alkuperäistä kapeammaksi ja vapaasti muotoilluksi. Kaakelissa on lähes musta

852 Haluan kiittää yhteistyöstä koulun insinöörejä Esa Lainetta ja Mika Seppästä sekä dosentti Kari Uotilaa yhteistyön järjestämisestä.

853 Ks. tarkemmin Majantie 2004; 2005c; 2007c.

854 Strömbom 1924, 211, 252–253. Ks. myös Majantie 2007c, kuvaliite/catalogue 207.

lyijylasite, joka ajoitetaan tavallisesti vasta 1500- ja 1600-lukujen vaihteeseen. Mittaustulosten perusteella Lödösen kaakelin kuva-aihe oli pienentynyt 20 % kontrollikaakeliin nähden. Se on näin ollen valmistettu Turun positiivimuotin kaltaista muottia käyttäen niin, että kaakelin kuva-aihe oli kutistunut toiset 10 % positiivimuottiin nähden varsinaisen kaakelin polton jälkeen.

9.4. Paikallisen valmistuksen vaikutus kaakeliuunin yleistymiseen ja kuva-aiheisiin

Kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkaminen vaikutti luonnollisesti kaakeliuunien yleistymiseen, mutta vähitellen myös niiden kuva-aiheisiin. Ensimmäiset paikallisesti valmistetut levykaakelit valmistettiin saksalaisten savenvalajien mukanaan tuomilla muoteilla, mutta myöhemmin muotteja yritettiin valmistaa myös paikallisesti. Mitä yksinkertaisempi muottien kuva-aihe oli, sitä helpompi oli niiden valmistus.

Arkeologisten löytöjen perusteella vaikuttaa siltä, että kun 1600-luvulla kaakeleiden paikallinen valmistus yleistyi ja kun niiden tekijät vaihtuivat ulkomaisista mestareista kotimaisiin, niiden kuva-aiheet muuttuivat muotokuvista kasveihin ja geometrisiin kuvioihin, joiden valmistukseen tarvitut muotit oli helpompi valmistaa kuin paljon yksityiskohtia sisältäneiden muotokuvakaakeleiden muotit. Vaikka Saksassa jatkettiin hallitsijoiden ja ruhtinaiden muotokuvien käyttöä kaakeleissa vielä 1600-luvulla, ei niitä esiinny Suomen 1600-luvun kaakeliaineistossa. Tähän muutokseen saattoi olla syynä joko saksalaisen vaikutuksen väheneminen kaupankäynnin suunnan siirtyessä Hollantiin ja Englantiin tai saksalaisten savenvalajien korvautuminen paikallisilla, jolloin muotit täytyi valmistaa itse. On myös mahdollista, että saksalaisten ruhtinaiden muotokuvilla varustetut kaakelit olivat olleet pääasiassa saksalaisten porvarien omiin taloihinsa tilaamia, ja heidän määränsä vähentyessä myös saksalaistyyliset muotokuvakaakelit vähenivät.

Niin kauan kuin muotit tuotiin muualta, heijastivat niiden kuva-aiheet valmistusalueittensa muotia ja henkilöitä. Myöskään varhaisiin paikallisiin muottikopioihin ei yritetty luoda uusia aiheita, vaan kuvat kopioitiin vanhoista kaakeleista. Suomesta ei ole löytynyt yhtään kaakelia, jossa olisi paikallisen mahtimiehen tai edes Ruotsin kuninkaan muotokuva. Englannista ja Tanskasta on sitä vastoin löytynyt todisteita myös kotimaisten kuva-aiheiden käyttöönotosta. Englannissa valmistettiin jo 1500-luvun alkupuolelta lähtien paikallisten kuningassukujen vaakunoilla ja monogrammeilla varustettuja reliefikaakeleita[855] ja Tanskassa omia kuninkaita kuvattiin kaakeleihin 1500-luvun jälkipuoliskolta lähtien.[856] Pohjoismaiden kaupungeista on kuitenkin löytynyt lukuisia muotokuvakaakeleita, joissa kuvattuja henkilöitä ei ole voitu tunnistaa, ja ne saattavat hyvinkin olla paikallisten mahtimiesten kuvia.

Kuten edellä on esitetty, reliefikoristeiden heikkeneminen ja vanhojen kuva-aiheiden kopiointi kertovat renessanssityylisten kaakeleiden pitkäaikaisesta käytöstä muodin ja tyylin muuttumisen jälkeenkin. Koska renessanssityylisiä kaakeleita valmistettiin Turussa vielä 1600-luvun alkuvuosikymmeninä, ovat ne koristaneet asuntojen sisätiloja todennäköisesti aina vuosisadan loppuun asti. Ikonografisesti ja tyylillisesti vanhoja kuva-aiheita käytettiin siis yllättävän pitkään kaakelimuottien alkuperäisen valmistuksen jälkeen. Johann Friedrichin ja hänen puolisonsa Sibilla

855 Cowell & Gaimster 1995, 106–109; Gaimster 1999a, 149–150, 158–161; 2001b, 73–78.
856 Kristiansen 2007, 113.

Kleveläisen muotokuvilla koristettuja kaakeleita valmistettiin Turussa 50–80 vuotta kuva-aiheiden varsinaisen ajankohtaisuuden jälkeen. On kuitenkin mahdollista, että ne olivat tässä vaiheessa siirtyneet kaupungin keskiluokan käyttöön, jolle renessanssimuoti oli vielä 1600-luvun alussakin ajankohtaista. Toisaalta Johann Friedrichin kuvia tiedetään käytetyn pitkään hänen kuolemansa jälkeen reformaation tapahtumien muistuttajana. Onkin ajateltavissa, että hänen muotokuvilla varustetut kaakelit olisivat toimineet kannanottoina ja lojaalisuuden osoituksina joko saksalaisten tai paikallisten porvariston edustajien taloissa 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa, jolloin uskonsodat olivat vielä ajankohtaisia ja Ruotsin kruunusta käytiin taistelua myös uskonkysymysten värittämänä (ks. tarkemmin luku 2.2).

Vaikka kirjallisissa lähteissä mainitut saksalaiset savenvalajat eivät olisi jääneet Suomeen sen jälkeen kun he olivat muuranneet heiltä tilatut uunit esimerkiksi Turun linnaan, heillä on voinut olla kotimaisia oppipoikia ja apulaisia, jotka ovat myöhemmin jatkaneet kaakeleiden valmistusta itsenäisesti. He ovat voineet periä ulkomaiselta mestarilta tämän muotit ja työvälineet tai valmistaa uusia muotteja kopioimalla vanhojen kaakeleiden kuva-aiheita. Myös kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkamisen jälkeen on osa kaakeleista edelleen saatettu tuoda ulkomailta.

10 Kaakeliuuni muutosten ilmentäjänä
– Muotia, mukavuutta vai mielipiteitä?

Kaakeliuunin omaksuminen tapahtui Suomessa arkeologisen löytöaineiston perusteella 1400-luvun alussa. Varhaisimmat Turun kaupunkialueelta löytyneet ruukkukaakeleiden palat ajoittuvat löytöyhteyksiensä perusteella 1400-luvun alkupuolelle, mutta koska ne ovat joutuneet maahan vasta uunien hylkäämisen jälkeen, niiden pystytys on todennäköisesti tapahtunut jo aivan 1400-luvun alussa. Varhaisimmat kirjalliset lähteet kaakeliuunien pystyttämisestä ajoittuvat vasta 1540-luvulle, joten arkeologisilta kaivauksilta löydetyt kaakeleiden palat antavat aivan toisenlaisen kuvan kaakeliuunien omaksumisesta ja käytöstä Suomessa kuin mitä kirjallisten lähteiden perusteella on mahdollista saada.

Turun kaupunkialueen lisäksi kaakeleita on löytynyt myös Kuusiston piispanlinnasta, Turun, Hämeen, Raaseporin ja Kastelholman linnoista, Vesilahden Laukon ja Siuntion Suitian kartanoista sekä Viipurin fransiskaanikonventista. Turun kaupunkialueelta on 1400-luvulle ajoittuvien kaakeleiden lisäksi löytynyt myös runsaasti 1500-luvulle ajoittuvia kaakeleita. Kuusiston linnan kaakelit ajoittuvat todennäköisesti 1400-luvun lopulle ja Viipurin fransiskaanikonventin kaakeli ajoittuu 1500-luvun alkuun. Myös Turun linnasta on löytynyt tyylillisesti 1400- ja 1500-lukujen taitteeseen ajoittuvien kaakeleiden paloja, mutta pääosa linnan kaakeleista on vasta 1500-luvun toiselta puoliskolta. Raaseporin linnan kaakelit ajoittuvat 1500-luvun alkupuolelle ja Hämeen linnan varhaisimmat kaakelit 1540-luvulle. Myös Vesilahden Laukossa ruukkukaakeleita on saattanut olla jo 1400- ja 1500-lukujen taitteessa, mutta pääosa kartanon alueelta löytyneistä kaakeleista ajoittuu 1500- ja 1600-lukujen taitteeseen. Siuntion Suitian kaakelit ajoittuvat sitä vastoin 1500-luvun puolivälin tienoille. Kastelholman varhaisimmat kaakelit ajoittuvat todennäköisesti 1500-luvun puolivälin tienoille tai sen jälkipuoliskolle, mutta pääosa linnan kaakeleista ajoittuu 1600-luvun alkuun. Ainoastaan Turun kaupunkialueelta viimeisen kymmenen vuoden aikana löydetyt kaakelit on mahdollista ajoittaa tarkasti löytökontekstiensa perusteella. Muiden kaakeleiden ajoitus perustuu niiden muodolliseen tai tyylilliseen ajoitukseen ja Turun sekä Hämeen linnan kaakeleiden kohdalla myös kaakeliuunien pystytyksestä säilyneisiin kirjallisiin lähteisiin.

Määrällisesti eniten kaakeleita on löytynyt Turun kaupungin alueelta, josta on löytynyt 46 % koko tutkimusaineiston (yhteensä 1806 kappaletta) kaakeleiden paloista. Turun linnan kaakelit muodostavat 15 % koko aineistosta, Kastelholman linnan kaakelit 17 %, Vesilahden Laukon kartanon kaakelit 14 % ja Hämeen linnan, Raaseporin linnan, Kuusiston piispan linnan, Viipurin fransiskaanikonventin sekä Siuntion Suitian kartanon kaakelit kukin noin 2 % tai vähemmän koko aineistosta. Löydettyjen kaakeleiden määrät eivät kuitenkaan ole suoraan verrannollisia keskenään, vaan ne kuvastavat lähinnä arkeologisten kaivausten määrää ja kaivausalueiden laajuutta

kussakin kohteessa. Esimerkiksi Kuusiston piispanlinnasta on löytynyt vain neljä ruukkukaakelin palaa, jotka ovat yhtä lailla peräisin yhdestä kaakeliuunista kuin esimerkiksi Vesilahden Laukon kartanosta löydetyt 77 ruukkukaakelin palaa. Palojen lukumäärästä riippumatta kaikki palat kertovat kuitenkin ruukkukaakeliuunien olemassaolosta kyseisissä kohteissa.

Kaakeliuunien kehitys ja leviäminen liittyi moniin keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa tapahtuneisiin sosio-ekonomisiin ja uskonnollis-poliittisiin muutoksiin. Aivan aluksi kaakeliuunien kehittymisen mahdollisti väestönkasvu ja varallisuuden lisääntyminen, jotka puolestaan vaikuttivat kaupunkien syntyyn, ammattien erikoistumiseen ja niiden myötä materiaalisen kulttuurin monipuolistumiseen. Kaakeliuunin tapaisen savuttoman ja lämpöä varaavan lämmityslaitteen kehittyminen liittyi myös mukavuudenhalun kasvuun. Kaakeliuunien myöhempään kehitykseen ja niiden koristelun rikastumiseen vaikutti lisäksi sosiaalinen kilpailu, joka kiristyi yhteiskuntaluokkien varallisuuserojen kaventuessa. Kaakeliuunit levisivät uusille alueille muiden materiaalisen kulttuurin elementtien ja muotivirtausten tavoin vilkastuneen ulkomaankaupan ja kaupungista toiseen muuttaneiden käsityöläisten ja kauppiaiden välityksellä. Myös painotekniikan kehittymisellä oli osansa kaakeliuunien kuva-aiheiden leviämisessä. Koska kaakeliuuneissa esiintyneet kuvat heijastivat käyttäjiensä arvoja, aatteita sekä uskomuksia, vaikuttivat myös niissä tapahtuneet muutokset kaakeliuunien kehittymiseen. Sosio-ekonomiset muutokset mahdollistivat kaakeliuunien kehittymisen ja uskonnollis-poliittiset muutokset vaikuttivat myöhemmin niiden koristeluun.

10.1. Kauppa- ja kulttuurisuhteiden osoittimena

Erityisesti varhaisimmat, 1400-luvulle ajoittuvat kaakelit kertovat vahvasti aikakauden kauppa- ja kulttuurisuhteista. Koska kaakeliuuni oli Pohjoismaihin saksankieliseltä kulttuurialueelta hansakauppiaiden ja saksalaisten käsityöläisten välityksellä omaksuttu uutuus, ei ole yllättävää, että varhaisimmat Suomesta löytyneet kaakelit ovat peräisin juuri Turusta, sillä kaupungilla oli vilkkaat yhteydet saksalaisiin hansakaupunkeihin ja suuri osa sen porvareista oli saksalaista alkuperää pitkälle 1400-luvulle asti. Saksalaisvaikutus ei kuitenkaan ollut ainoastaan kaupallista, vaan myös lukuisia saksalaisia käsityöläisiä ja porvareita muutti pysyvästi Pohjoismaiden kaupunkeihin ja he toivat mukanaan omat tapansa, instituutionsa ja materiaalisen kulttuurin piirteensä, kuten kaakeliuunit.

Turkuun 1400-luvulla pystytetyt kaakeliuunit olivat todennäköisesti aluksi kaupunkiin asettuneiden kauppiaiden omiin taloihin rakennuttamia ja ne levisivät vasta myöhemmin laajemmin kaupungin muun porvariston koteihin. Varhaisimmat kaakelit tuotiin todennäköisesti valmiina Saksasta, ja vasta kysynnän kasvaessa, niitä on ryhdytty valmistamaan myös paikallisesti. Tämä tapahtui edelleen saksalaisen käsityöläisen toimesta, koska paikallisilla käsityöläisillä ei ollut niiden valmistukseen vaadittua kokemusta eikä välineitä. Turun ensimmäiset kaakeliuunit ovat voineet kuulua myös jonkun ylimystön edustajan tai kirkonmiehen taloon. He ovat ulkomailla suorittamiensa opintojen ja muiden matkojen aikana saattaneet tutustua uuteen lämmitysjärjestelmään ja tilata kaakeliuunin omaan taloonsa. Kaakeliuunin pystyttäminen vaati kuitenkin sen rakenteen tunteneen käsityöläisen paikallaoloa.

Myös linnoissa ja kartanoissa kaakeliuunit kertovat saksalaisesta vaikutuksesta. Ylimystön edustajilla ja linnanherroilla sekä voudeilla oli koko keskiajan ja uuden ajan alun vilkkaat yhteydet ulkomaille, ja he tilasivat linnoihinsa ja kartanoihinsa rakennusmateriaaleja ulkomailta. Myös ulkomaiset käsityöläiset saapuivat tekemään heille töitä paikanpäällä. Kaakeliuunien tekijät olivat kirjallisten lähteiden perusteella koko keskiajan ja pitkälle uuden ajan alun puolelle saksalaisia.

Kaakeliuunien koristelu ja kuva-aiheet viittaavat voimakkaisiin kontakteihin erityisesti Pohjois-Saksan kaupunkeihin. Koska savenvalajat muuttivat paikasta toiseen ja veivät mukanaan työtapansa ja myöhemmin myös kaakeleiden valmistuksessa tarvitsemansa muotit, ovat kaakeleiden kuva-aiheet varsin samankaltaisia koko Itämeren piirin alueella, eikä vaikutuksen lähteitä voi sijoittaa tarkasti jollekin tietylle alueelle. On myös vaikea tulkita, vaikuttiko kaakeleiden kuva-aiheiden valintaan myös sattuma, vai olivatko tietyt aiheet aina varta vasten tilattuja. Savenvalajan voisi kuitenkin ajatella saapuneen uudelle alueelle valmiiksi omistamiensa muottien kanssa, jolloin niiden kuva-aiheisiin vaikutti osittain sattuma. Toisaalta ainakin Suomen linnoihin on todennäköisesti tilattu tiettyjä haluttuja aiheita jo siinä vaiheessa, kun savenvalaja on kutsuttu paikalle.

Suomesta löydetyissä kaakeleissa kuvastuvat sekä suhteet länteen eli lähinnä Tukholmaan että etelään eli lähinnä Tallinnaan. Koska molempiin edellä mainittuihin kaupunkeihin vaikutteet ja käsityöläiset tulivat puolestaan Pohjois-Saksan kaupungeista, on luonnollista, että aineistossa kuvastuu ennen kaikkea saksalainen vaikutus. Eniten vastaavuuksia Suomen kaakeleille löytyy vertailuaineiston perusteella Tukholmasta, josta on useita aivan samoilla kuva-aiheilla varustettuja kaakeleita kuin Turusta. Tämä voi merkitä joko kaakeleiden tuontia Tukholmasta tai samojen savenvalajien työskentelyä molemmissa kaupungeissa. Kaakelimuottien vilkkaan kaupan vuoksi samat muotit ovat toki voineet kulkeutua eri alueille myös toisistaan riippumatta. Esimerkiksi Turun linnan 1560-luvulle ajoittuvat, Johann Friedrichin ja tämän puolison Sibilla Kleveläisen muotokuvilla varustetut levykaakelit on todennäköisesti valmistettu siellä työskennelleen saksalaisen savenvalajan mukanaan tuomilla muoteilla. Toisaalta samanlaisia muotteja on kaakelilöytöjen perusteella ollut käytössä myös Tukholmassa. Myös Tallinnasta on löytynyt Johann Friedrichin muotokuvalla koristettuja kaakeleita, mutta ne ovat hieman erilaisia ja selvästi eri muoteilla valmistettuja kuin Turun ja Tukholman kaakelit.

10.2. Varallisuuserojen ja sosiaalisen kilpailun ilmentäjänä

Sekä kirjallisten lähteiden, kaakeliuuneista säilyneiden piirrosten että kaivauksilta löytyneiden kaakeleiden perusteella kaakeliuunit olivat aluksi vain varakkaimpien yhteiskuntaluokkien ulottuvissa. Kaakelit levisivät ensin linnoihin, ylimystön kartanoihin ja varakkaisiin luostareihin. Reliefikuvioisten nissi- ja levykaakeleiden valmistuksen alkamisen myötä alkoivat tavallisista ruukuista valmistetut kaakeliuunit kuitenkin levitä muiden yhteiskuntaluokkien asuntoihin, synnyinalueillaan Saksassa ja muissa Alppimaissa jopa talonpoikien koteihin. Suomessa vastaavasta kehityksestä ei ole tietoa, mutta on kylläkin nähtävissä, että ruukkukaakeliuunit korvattiin vähitellen koristeellisilla renessanssityylisillä (ja muutamalla goottilaistyylisilläkin) uuneilla. Turun kaupunkialueelta ja Turun linnasta on kuitenkin löydetty todisteita

Taulukko 8. **Turusta löydettyjen ruukkukaakeleiden, nissikaakeleiden ja renessanssikaakeleiden palojen suhteelliset osuudet.**

Diagram 8. **The relative proportions of vessel tile, Gothic niche tile and Renaissance panel tile fragments found from the town of Turku.**

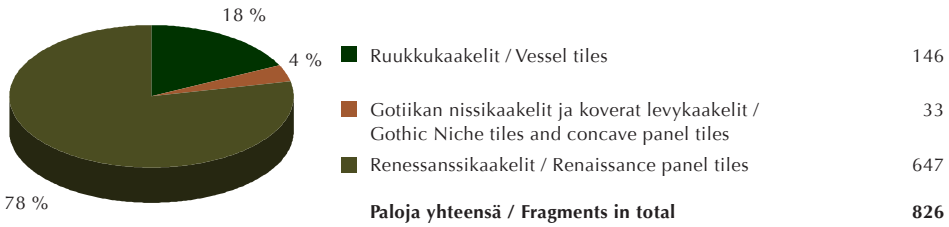

sekä lasittamattomien ruukkukaakeleiden että lasitettujen renessanssikaakeleiden samanaikaisesta valmistuksesta 1500-luvun lopulta lähtien. Onkin todennäköistä, että yksinkertaiset ruukkukaakeliuunit päätyivät tässä vaiheessa vaatimattomampiin koteihin kuin värikkäästi lasitetut ja koristetut renessanssikaakeliuunit.

Kaakeliuunien varhainen levintä linnoihin, muutamiin kartanoihin ja Turun kaupunkialueen porvariskoteihin kertoo, että Suomessakin ne omaksuttiin ensin varakkaimpien yhteiskuntaluokkien koteihin. Samoin kuin muut materiaalisen kulttuurin elementit, myös kaakeliuunit olivat todennäköisesti omistajiensa varallisuuden mittareita ja sosiaalisen aseman osoittimia. Kaakeliuunien paikallisen valmistuksen alkaminen ja kuva-aiheiden paikallinen kopiointi kertovat myös sosiaalisen kilpailun aikaansaamasta tarpeesta tuottaa rikkaasti koristettuja renessanssikaakeliuuneja myös kaupungin keskiluokan asuntoihin. On lähes mahdotonta arvioida, oliko tässä vaiheessa kuva-aiheiden sisällöllä enää samaa merkitystä kuin alkuperäisissä kaakeleissa, mutta jotkin kömpelösti toteutetut muotokuvat viittaavat siihen, että ainakin osa kuva-aiheiden sisällöstä on unohtunut kopioinnin seurauksena, ja että reliefikuvassa esiintyneen henkilön tarkkaa kopiointia tärkeämpää oli renessanssityylin jäljittely.

Linnoissa ja kartanoissa kaakeliuunit kertovat linnanherrojen ja kartanonisäntien halusta osoittaa muotitietoisuuttaan rakennuksissa vierailleille muille mahtimiehille ja virkamiehille, mutta toisaalta he halusivat erottautua edukseen alamaisistaan ja esitellä heille omaa varallisuuttaan. Myös kaupungeissa yhteiskunnallisen aseman ja oman varallisuuden sekä muotitietoisuuden esilletuominen olivat merkittäviä tekijöitä kaakeliuunin omaksumisessa. Myös muu esineistö, josta on säilynyt todisteita arkeologisten kaivausten löytöaineistossa, kertoo sosiaalisesta kilpailusta ja varallisuuden osoittamisesta, mutta koska aikakauden sisustuksesta ei ole jäänyt paljoakaan todistusaineistoa, kaakeliuunien kaakelit ovat lähes ainoita merkkejä rakennusten sisustuksessa näkyneestä loistosta. Myös Turun kaupunkialueella on selvästi nähtävissä, että hienoimmat kaakelit keskittyivät kaupungin varakkaimpiin kortteleihin eli Kirkko- ja Luostarikortteleihin. Kaakeleiden määrän lisääntyminen 1600-luvun alussa myös joen länsipuolella sijainneessa Aninkaisten korttelissa, heijastaa korttelin arvon kasvua ja sinne rakennetun uuden hienostokorttelin asukkaiden varallisuutta.

Taulukko 9. **Turun kaupungista löydettyjen kaakeleiden palojen määrät kortteleittain.**

Diagram 9. **The relative amounts of stove tile fragments found from each of the town quarters in Turku.**

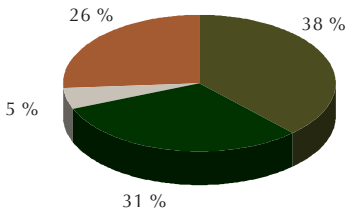

Kirkkokortteli / Cathedral quarter	315
Luostarikortteli / Convent quarter	255
Mätäjärven kortteli / Mätäjärvi quarter	40
Aninkaisten kortteli / Aninkainen quarter	216
Paloja yhteensä / Fragments in total	**826**

10.3. Asumismukavuuden, sisustuksen ja muodin uudistajana

Kaakeliuunien omaksuminen kertoo myös uudenlaisesta pyrkimyksestä asumismukavuuden lisäämiseen ja sisustuksen uudistamiseen. Suomessa kaakeliuuneja varhaisemmat lämmityslaitteet olivat olleet savuhormittomia, sisäänlämpiäviä uuneja tai hienoimmillaan hypokaustiuuneja ja savuhormillisia takkoja, joista savu oli vapautunut edelleen osittain suoraan huonetilaan. Koristeellinen kaakeliuuni ei olisi päässyt oikeuksiinsa näissä savun nokeamissa huoneissa, joissa oli vain pienet ikkuna-aukot eikä lasi-ikkunoita lainkaan. Koska kaakeliuunia lämmitettiin sen takaosassa sijainneen aukon kautta toisen huoneen puolelta, ja se oli täysin umpinainen lämmittämänsä huoneen puolelta, merkitsi sen omaksuminen suurta muutosta sekä sisätilojen mukavuuteen että ulkonäköön. Kaakeliuuni myös varasi syvien kaakeleidensa ansioista paremmin lämpöä kuin aikaisemmat lämmityslaitteet, mikä teki siitä entistä miellyttävämmän huoneen lämmittäjän.

Kaakeliuunin kehittyminen liittyi asuntojen rakenteen muuttumiseen ja useampihuoneisten pohjakaavojen käyttöönottoon. Niiden käyttöönoton alkuajankohta voidaankin yhdistää ensimmäisten kivitalojen rakentamiseen Turun kaupungissa ja toisaalta kivisten linnojen ja kartanoiden modernisointiin. Turun kaupunkialueen kivirakennuksista on säilynyt vain niiden perustukset, mistä syystä löydettyjen kaakeleiden palojen sijoittaminen tiettyihin rakennuksiin on hankalaa. Linnojen ja kartanoiden ylemmät kerrokset ovat säilyneet kaupunkitaloja paremmin, mutta niiden myöhemmät korjaus- ja rakennustyöt sekä tulipalot ovat usein hävittäneet merkit kaakeliuunien perustuksista. Oviaukot ja huonejärjestelyjen rekonstruktiot ovat joissakin tapauksissa mahdollistaneet päätelmät kaakeliuunien sijainnista, ja esimerkiksi Turun sekä Hämeen linnoissa niiden voidaan todeta sijainneen tietyissä linnojen edustushuoneissa, ja kaakeliuuneja lämmitetyn niiden viereisen eteisen, porstuan tai käytävän kautta.

Kaakeliuunin savuton lämmitystapa ei ollut mahdollista yksihuoneisissa pirteissä tai tuvissa, ja kaakeliuunien käyttöönotto mahdollistui vasta sen jälkeen, kun yksittäiset huoneet saivat viereensä porstuan tai toisen huoneen. Kaakeliuuni ei olisi saanut jalansijaa Suomessa mikäli asumismukavuuden ja sisätilojen visuaalisen ilmeen kehittämiseen ei olisi ollut tarvetta. Erityisesti reliefikoristeiset ja lasitetut kaakelit toivat asuntoihin uuden visuaalisen elementin, ja ne heijastavat sekä asumismukavuuteen liittyvän investoinnin kasvua, mutta myös sitä, että asunnoissa vietettiin entistä enemmän aikaa ja että niiden sisustuksen katsottiin heijastavan omistajansa varallisuutta, asemaa, hyvää makua sekä muotitietoisuutta. Sekä sosiaalinen kilpailu että kaupunkien kehittyminen stimuloivat koristeellisten kaakeliuunien käyttöä samoin kuin erilaisten muiden materiaalisen kulttuurin elementtien omistamista.

Kuva 194.

Puupiirros 1500-luvun alun interiööristä, jossa on kaakeliuuni.

Fig. 194.

Woodcut from the beginning of the 16th century depicting an interior with a tile stove.

Koristelemattomat ja lasittamattomat ruukkukaakeliuunit eivät vielä vaatineet ympärilleen loistokasta sisustusta, mutta koristeellisten ja lasitettujen renessanssiuunien ei voida katsoa olleen asuintilojen ainoa koristeellinen elementti. Ruukkukaakeleiden omaksumisessa ulkonäköä tärkeämmällä sijalla olikin todennäköisesti niiden aikaansaama mukavuus. Reliefikoristeisten kaakeleiden myötä kaakeleiden ulkonäöstä tuli tärkeämpi uunien pystyttämiseen johtanut syy, ja ne alkoivat toimia yhä enemmän omistajiensa varallisuuden ja muotitietoisuuden osoittimina. Manner-Euroopan esimerkkien mukaan myös Suomessa goottilais- ja renessanssityyliset kaakeliuunit muodostivat rikkaasti koristeltujen seinä- ja kattomaalausten, puupanelointien ja kudottujen tapettien kanssa yhtenäisen, samoja kuva-aiheita toistaneen interiöörin.

10.4. Uskonnollisten ja poliittisten kannanottojen välineenä

Kaakeleiden reliefikoristeet valjastettiin jo keskiajalla kuvallisten viestien välittäjiksi. Koska kaakeliuunit sijaitsivat edustushuoneissa, joissa ne olivat helposti nähtävissä, niiden kuvilla voitiin muun sisustustaiteen tapaan viestittää sekä uskonnollisia että poliittisia mielipiteitä ja kannanottoja. Uskonnolliset kuvat raamatunkertomuksineen ja pyhimystenkuvineen toimivat myös hartaudenharjoitusten apuna sekä opettavaisen ja moraalisen valistuksen välineinä. Ne toimivat myös esimerkkeinä hyvästä käytöksestä ja varoituksena pahoista teoista. Pyhimysten kuvat antoivat toivoa ja niiltä rukoiltiin suojelusta. Maalliset kuvat viestittivät puolestaan maallisen vallan

edustajien arvoja, heijastivat heidän elämäänsä ja olivat osoituksia heidän vallastaan sekä asemansa laillisuudesta. Ritarikuvilla ylimystö halusi korostaa omaa asemaansa etuoikeutettuna yhteiskuntaluokkana ja toisaalta yhdistää itsensä sankariritareihin. Metsästysaiheet kuvasivat ylimystön hienostuneita harrastuksia ja vaakunakuviot korostivat heidän perinnöllistä asemaansa aatelisarvon haltijoina. Suomesta on löytynyt vain muutamia goottilaistyylisillä uskonnollisilla kuva-aiheilla koristettuja kaakeleita, joten niiden merkitys yksityisen hartaudenharjoituksen osoituksina ei näin ollen ole ollut vielä kovin merkittävä.

Suomesta on löytynyt maallisten ruhtinaiden, erityisesti reformaatiota kannattaneen Johann Friedrichin, muotokuvilla koristettuja kaakeleita sitä vastoin jo huomattavasti enemmän. Reformaation jälkeisissä kaakeleissa esiintyneillä raamatunkertomuksilla ja muilla uskonnollisilla aiheilla oli keskiajan tapaan opettavainen ja valistava sisältö, mutta ne saivat tällöin myös vahvempia uskonnollispropagandistisia sävyjä. Niissä korostettiin reformaation opin mukaista anteeksiannon sanomaa, ja esimerkiksi Tuhlaajapojan tarinan kuvaus tuli suosituksi aiheeksi. Pyhimysten tilalle nousivat reformaatiota kannattavien ruhtinaiden muotokuvat, jotka korvasivat pyhimykset uuden uskon esikuvina. Erityisesti protestanttisen Schmalkaldenin liiton ruhtinaiden muotokuvista tuli suosittuja kaakeleiden kuva-aiheita. Heihin kuulunut Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich käytti tehokkaimmin taidetta propagandan välineenä ja hänen kuviaan kopioitiin myös kaakeleihin uskollisuuden, lojaalisuuden ja kannanottojen osoittimina. Suomesta on löytynyt useita Johann Friedrichin ja hänen puolisonsa Sibilla Kleveläisen muotokuvilla varustettuja kaakeleita, joista ainakin pääosalla voi katsoa olleen reformaatioon liittynyt kantaaottava sisältö.

Kaakeliuuneissa esiintyi kuitenkin myös katolisen puolen johtohahmon eli Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsijan Kaarle V:n muotokuvia. Joskus protestanttisten ruhtinaiden ja keisarin kuvat esiintyivät samoissa uuneissa, olihan Kaarle V kuitenkin myös protestanttisten alueiden hallitsija. Kaarle V:n muotokuvilla varustettuja kaakeleita on löytynyt muun muassa Pärnusta ja Tukholmasta. Tukholman kaupunkialueelta löytyneen kaakelinpalan voisi ajatella liittyneen saksalaisen porvarin taloon, jossa keisarin kuva olisi voinut toimia lojaalisuuden osoituksena tämän hallitsijaa kohtaan. Tukholmasta on löytynyt myös 1400- ja 1500-lukujenvaihteeseen ajoittuva kaakelimuotti, jossa on Kaarle V:n edeltäjän, tämän isoisän Maximilian I:n muotokuva.[857]

Vaikka Suomesta löydetyt Johann Friedrichin ja Sibilla Kleveläisen muotokuvakaakelit olivat ainakin pääosin läheisesti yhteydessä reformaation propagandaan ja kannanottoihin, ei niitä kaikkia voi varmasti yhdistää sen sanomaan. Ne olivat nimittäin samalla myös ensimmäisiä konkreettisia esimerkkejä renessanssimuodin saapumisesta Suomeen. Turun linnassa Schmalkaldenin liiton ruhtinaan muotokuvalla on todennäköisesti ollut poliittinen ja uskonnollinen merkitys, mutta on vaikea arvioida syytä samojen kuva-aiheiden käyttöön Turun kaupunkialueella. Niissä Johann Friedrichin pään yläpuolelle kiertänyt tekstikenttä on jo lähes kadonnut ja vaikuttaa siltä, että renessanssiasuisen henkilön muotokuvan kopiointi kaakelin pintaan on ollut tärkeämpää kuin tekstikentän kopiointi. Toisaalta on myös muistettava, että koska Johann Friedrich kuvattiin aina samalla kaavamaisella tavalla, hänen muotokuvansa on ollut tunnistettava ilman tekstikenttääkin. Arkeologisten löytökontekstien perusteella Johann Friedrichin kuvilla varustettuja kaakeleita valmistettiin Turussa vielä 1600-luvun alussa. Koska hänen muotokuvansa säilyivät muistoina reformaation

857 Ks. kaakeleista tarkemmin Gaimster 2002, 205–206; Vunk 2000, 158–159; Århem 2006, 119.

Kuva 195. **Tukholman kaupunkialueelta löydetty kaakelinpala, jossa on todennäköisesti Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsijan Karl V:n muotokuva (SSM2332). Kaakeli kuuluu Tukholman kaupunginmuseon kokoelmiin. Vieressä keisari Karl V:n muotokuva Hieronymus Hopferin mukaan 1520.**

Fig. 195. **Fragment of a stove tile found from Stockholm with a portrait possibly depicting Charles V, the Holy Roman Emperor (SSM2332). The fragment belongs to the collections of Stockholms stadsmuseum. Beside a portrait of Emperor Charles V by Hieronymus Hopfer 1520.**

tapahtumista ja hänen uhrautumisestaan protestanttisen uskon puolesta, niillä on ollut merkitystä pitkään hänen kuolemansa jälkeenkin. Koska myös Suomessa uskonkysymykset pysyivät tärkeinä vielä 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alun valtaistuinriitojenkin aikana, ovat Johann Freidrichin muotokuvakaakelit voineet toimia kannanottoina reformaation puolesta. Toisaalta on myös ajateltavissa, että renessanssityylisten kaakeleiden valmistus liittyi enemmänkin renessanssityylisen sisustuksen omaksumiseen, joka vielä 1600-luvun alussa oli erittäin ajankohtaista kaupunkiporvariston keskuudessa.

10.5. Lopuksi

On vaikea määritellä varmasti, mitä kaakelit ja niissä esiintyneet kuva-aiheet eniten kuvastavat. Kuvastavatko ne omistajiensa etnisyyttä, löytöpaikkansa kauppasuhteita, muualta omaksuttua muotia vai uskonnollisia kannanottoja? Kaakeliuuni oli ennen kaikkea saksalaisella kulttuurialueella kehitetty lämmityslaite, joka kivi- ja tiilirakentamisen ohella levisi Suomeen paljolti saksalaisten kauppiaiden ja käsityöläisten vaikutuksesta. Kaakelit levisivät kuitenkin myös kaupan vaikutuksesta, jolloin ne pystytettiin uuneiksi lähinnä ulkomaisten savenvalajien toimesta. Kaakeliuunia ei kuitenkaan voitu rakentaa mihin tahansa taloon, vaan rakennuksen täytyi olla mielellään kivestä tai tiilestä muurattu ja useampihuoneinen. Koska kaakeliuunin muuraaminen oli kalliimpaa kuin tavallisten lämmityslaitteiden, sen omistaminen edellytti varallisuutta ja kuvasti tietynlaista yhteiskunnallista asemaa. Eri yhteiskuntaluokkien välinen sosiaalinen kilpailu ruokki kaakeliuunin kaltaisen koristeellisen lämmityslaitteen omaksumista, ja kaakeliuunista tuli tavoiteltava statuksen kuvastaja. Kun kaakeliuuni oli lunastanut paikkansa edustushuoneiden lämmittäjinä, oli sen kuva-aiheilla helppo osoittaa mielipiteitä ja esittää kannanottoja.

Mielestäni saksalainen vaikutus oli aluksi määräävin tekijä kaakeliuunien omaksumisessa, sillä niiden valmistus oli vierasta paikallisille käsityöläisille, niiden käyttöönotto edellytti tietynlaisten rakennusten olemassaolon ja ne eivät levinneet pelkästään kaupan vaikutuksesta, kuten monet pienemmät esineet. Suomessa oli ollut aikaisemmin myös muunlaisia lämmityslaitteita, eikä kaakeliuunin omaksuminen ainoastaan lämmityksen vuoksi ollut välttämätöntä. Vähitellen kaakeliuunista tuli kuitenkin sen mukavuuden ja savuttomuuden johdosta tavoiteltu lämmityslaite, jossa etnisyydellä ei enää ollut merkitystä vaan kaakeliuunista tuli varallisuuden ja muotitietoisuuden osoittamisen väline. Myöhemmin kaakeliuunien kuva-aiheet valjastettiin poliittisen ja uskonnollisen propagandan välineiksi, mutta Suomessa samojen kuva-aiheiden pitkäaikainen käyttö ja vanhojen muottien kopiointi kertovat myös kuvien todennäköisestä muuttumisesta pelkästään renessanssimuodin ilmauksiksi.

Suomesta löydetyt ruukkukaakelit, goottilaistyyliset nissikaakelit ja renessanssityyliset levykaakelit kertovat kaikki omalta osaltaan vahvoista kauppakontakteista saksalaiselle kulttuurialueelle sekä saksalaisten käsityöläisten työskentelystä linnojen, kartanoiden ja Turun kaupunkialueen varakkaimpien porvariskotien rakennushankkeissa. Ne kertovat myös yhteiskuntaluokkien muodostumisen synnyttämästä sosiaalisesta kilpailusta, kasvaneesta mukavuudenhalusta ja sisustuksen uudistumisesta. Niissä heijastuvat myös uusien tyylivirtausten omaksuminen sekä uskonnollisten ja poliittisten kannanottojen ilmaisua visuaalisin keinoin.

Tutkimuksessani esitellyt kaakelit edustavat vain tämänhetkistä Suomen tutkimustilannetta. Tulevaisuuden kaivaukset tulevat toivottavasti lisäämään tietämystämme kaakeliuunien yleisyydestä keskiajalla ja uuden ajan alussa muuallakin kuin tässä tutkimuksessa esitellyissä kohteissa. Mielenkiintoisia tutkimuskohteita olisivat muut aikakauden kartanot, linnat ja kaupungit ja uusina kohteina esimerkiksi pappilat. Toivottavasti uudet tutkimukset tuovat lisää mahdollisuuksia myös kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkamisen ja laajuuden selvittämiseen. Saven alkuaineanalyysit mahdollistaisivat esimerkiksi Turun ja Tukholman samanlaisten kaakeleiden alkuperän määrityksen sekä useiden paikallisesti valmistetun näköisten kaakeleiden varman kotimaisuuden selvittämisen. Analyysien vertailumateriaalina voitaisiin käyttää Turusta löydetyn savenvalajan pajan kaakelijätettä, jonka savea voitaisiin verrata muihin kaupungista löydettyihin kaakeleihin ja edelleen varmasti Saksassa valmistettuihin kaakeleihin. Olisi lisäksi mielenkiintoista selvittää ovatko Suitiasta löydetyt Johann Friedrichin muotokuvakaakelit valmistettu Turun linnassa vai onko ne tuotu suoraan Saksasta. Turun kaupunkialueelta ja Turun linnasta löytyneiden samanlaisilla kuva-aiheilla koristettujen kaakeleiden keskinäinen vertailu antaisi vastauksia myös siihen, ovatko molempien kaakelit paikallisesti valmistettuja vai onko toiset niistä tuotu alun perin Saksasta. Kaakelit ovat joka tapauksessa mahdollistaneet yhteiskunnallisten muutosten tarkastelun tavalla, johon kirjalliset lähteet eivät ole yksistään yltäneet, ja ne tulevat varmasti myös jatkossa avaamaan uusia mahdollisuuksia materiaalisen kulttuurin tutkimiseen keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa.

Summary

Fashion, comfort and conviction

The ceramic tile stove as an indicator of social change in medieval and early modern Finland

Contents

Introduction

1. Ceramic stove tiles as a research subject 299

Development of the ceramic tile stove

2. Development of the tile stove as a part of socio-economic and politico-religious changes 302
3. Development of the tile stove from a heating appliance to a decorative fixture 304

Medieval and early modern stove tile finds in Finland

4. Basis of classification and dating of stove tiles 307
5. Problems with dating 309
6. Vessel tiles 310
   - 6.1. Episcopal castle of Kuusisto 310
   - 6.2. Turku Castle 312
   - 6.3. Häme Castle 314
   - 6.4. Raasepori Castle 315
   - 6.5. Kastelholm Castle 317
   - 6.6. Laukko manor in Vesilahti 319
   - 6.7. Town of Turku 320
     - Cathedral Quarter 322
     - Convent Quarter 324
     - Mätäjärvi Quarter 325
     - Aninkainen Quarter 325

7. Gothic niche tiles and concave panel tiles 327
   - 7.1. Turku Castle 327
   - 7.2. Town of Turku 328
     - Cathedral Quarter 328
     - Mätäjärvi Quarter 328
   - 7.3. Franciscan Convent of Vyborg 329

8. Renaissance panel tiles 329
   - 8.1. Turku Castle 330
   - 8.2. Häme Castle 334
   - 8.3. Kastelholm Castle 335
   - 8.4. Suitia manor in Siuntio 336
   - 8.5. Laukko manor in Vesilahti 337
   - 8.6. Town of Turku 338
     - Cathedral Quarter 339
     - Convent Quarter 340
     - Mätäjärvi Quarter 342
     - Aninkainen Quarter 342

Significance of the tile stove's introduction in Finland

9. Impact of local manufacture on the use and meaning of tile stoves 344
10. Stove tiles as indicators of change – Fashion, comfort or conviction? 347

Introduction

1. Ceramic stove tiles as a research subject

The ceramic tile stove is a familiar heating appliance for most Finnish people, since its use has continued, albeit in a changed form, until today. Outside Finland, however, I have often had to explain what a tile stove is and what it looks like, which is why I also want to define its meaning here. The early tile stove was a large heating appliance which was built of vessel-shaped, niche-shaped or panel-shaped ceramic stove tiles. Its function was based on the heat-retaining ability of its deep ceramic tiles and it was also smokeless to use. The tile stove did not have any opening in the room where it was situated itself, and it was heated through an opening in the wall. Another heating appliance was situated on the other side of the wall, from which the embers were moved inside the firebox of the tile stove. The decoration of tile stoves has changed according to the typical style of each period and stove tiles have been decorated with glaze, relief decoration and painting. (Fig. 1.)

The history of the tile stove begun already in the first centuries AD, in the Alpine regions of present-day Germany, Austria and Switzerland.[1] The earliest archaeological finds which have been possible to identify undoubtedly as stove tiles date to the 12th century.[2] The earliest stove tiles resembled ordinary ceramic vessels, and even the word *kachel* (in German) is thought to have originated from the Latin word *caccabus* which meant a vessel made of fired clay.[3] The use of tile stoves spread during the 13th and 14th centuries to wide areas in Northern, Western and Eastern Europe. The diffusion of tile stoves was strongly influenced by the travels and movements of Hanseatic merchants and German craftsmen.[4] The Finnish and Swedish words *kaakeli* and *kakel* also originate from the German word *kachel*, which is known to have been used in the 1370s in the form *kakelis* and in the 1420s in the form *koecheln*.[5] The earliest written document from the Nordic Countries about the use of tile stoves dates to 1507, but archaeological evidence indicates that tile stoves were used in Denmark already in the 14th century or maybe even in the 13th century.[6] In Finland, tile stoves are mentioned in written documents for the first time in 1543[7], but according to archaeological evidence and this study, tile stoves were in use in Finland already at the beginning of the 15th century.

Very little research has been conducted about stove tiles in Finland prior to this study, and early stove tiles have only been mentioned briefly in general publications about art and history or in publications about archaeological excavations. The only study which discusses stove tiles in more detail is a doctoral dissertation about Turku Castle by C. J. Gardberg. Its main objective was to describe and date the construction

1 Blomqvist 1936, 180–184; Franz 1969, 14; Liebgott 1972, 3; Ring 1996b, 71.
2 Roth Heege 2002a, 211–212; Roth Kaufmann 1997, 474–475.
3 Konttinen & Laajoki 2000, 168; Liebgott 1972, 3.
4 Gaimster 1999b, 58–59; 2001a, 52–54; 2007b, 48–55.
5 Henkel 1999, 50; Unger 1988, 11, 22.
6 Blomqvist 1936, 180; Kristiansen 2007, 112; Liebgott 1972, 4–6.
7 Gardberg 1959, 164, 189.

phases of the castle, but it also mentions some tile stoves and other heating appliances in the castle.[8] My own research on stove tiles started for this very reason and also because stove tiles were not properly identified in archaeological excavations. I began my study already in 1997 when Dr. Kari Uotila, the present senior lecturer at the Department of Archaeology at University of Turku, suggested stove tiles as a subject for my MA thesis.

The objective of this study is to examine the introduction of tile stoves in Finland in the light of archaeological evidence and to combine the finds with the surviving historical sources. The scope of the study is stove tiles that date from the early 15th century to the early 17th century. During this time, stove tiles were still either imported from Germany or manufactured locally by German craftsmen, and their shape and decoration was based on German influences. Only later on, when local craftsmen started to manufacture stove tiles with their own moulds, their shape and decoration began to follow local tastes. This happened in the first half of the 17th century.

Tile stoves were thus introduced to Finland in the Middle Ages. The beginning of the Middle Ages in Finland is defined to have begun when Finland was converted to Christianity, the first written documents start to appear and the tradition to bury people with grave goods disappear altogether. Traditionally the beginning of the Middle Ages has been placed around the year 1150, but nowadays more often around 1200. The end of the Middle Ages is traditionally placed in the 1520s when Gustav Vasa became King of Sweden and the Reformation started. After that the new era is called the early modern period, which continued until the early 18th century.[9] Since written sources dating to the Middle Ages and also to the whole 16th century are very few in Finland[10], archaeological finds have given much more information about the introduction of tile stoves in Finland than written sources. However, objects dating to historical periods have not always been collected systematically from archaeological excavations, which is also seen in the stove tile material. Before the 1970s, the studies of medieval towns, castles and manors concentrated mainly on documenting the buildings and excavations were conducted by art historians and historians. Only after the 1970s–1980s, when historical archaeology began to rouse more interest, excavations became more systematic and were conducted by archaeologists, also objects were collected more systematically and their find contexts documented carefully.[11] Even though there are not very many written documents from the Middle Ages and the early modern period, my viewpoint and methodology are closely related to contextual archaeology in which the importance of placing objects in their own historical context is stressed.[12]

The material of this study consists of 1806 stove tile fragments. My only criterion in the selection of the material was that the fragments needed to date prior to the early 17th century. Since tile stoves at this time were still confined to castles, manors, convents and wealthy town houses, this narrowed down the possible places where

8 Gardberg 1959; for other sources see publications mentioned in Chapter 1 of the Finnish version of the text.

9 Hiekkanen 2002a; 2002b; 2007a; Joutsivuo 2002b, 300–303.

10 Haggrén 1999, 41–49; Orrman 1994, 45–49; Taavitsainen 1999, 9–10.

11 See for example Andersson 1997, 11–15; Andrén 1998, 26–35; Gaimster 1994, 283–286; Pihlman 2003a, 69–70; Russow 2006, 193–198; Russow *et al*. 2006, 161–166; Taavitsainen 1999, 6–8; 2000, 16–18; 2003, 9–16.

12 See sources mentioned in the Finnish version of the text in Chapter 1.2.

tile stoves could have been situated in Finland. There were only ten castles and approximately twenty stone-built manor houses in Finland by the beginning of the 17th century. The number of convents in medieval Finland was six and they were closed down after the Reformation one by one. There were also only six towns in Finland in the Middle Ages and their number had increased by four by the beginning of the 17th century.[13] There have not been many excavations in most of these places, which naturally has affected the amount of material in this study. Of the above-mentioned places, stove tiles which date from the early 15th century to the early 17th century have been found from Kuusisto, Turku, Häme, Raasepori and Kastelholm castles, Laukko and Suitia manors, the town of Turku and the Franciscan Convent of Vyborg. (Fig. 2.)

The majority of the fragments are very small and only a few stove tiles have been preserved intact. 19% of the material consists of vessel tiles, 2% of Gothic niche tiles or concave panel tiles, and 79% of Renaissance panel tiles. Distribution of the fragments between different sites reflects the number and extent of excavation areas at different sites and not so much the number of actual tile stoves in different places. 46% of the fragments comes from the town of Turku, 17% from Kastelholm Castle, 15% from Turku Castle and 14% from Laukko manor. The fragments from Suitia manor, Raasepori Castle and Häme Castle all form c. 2% of the material, and the fragments from the episcopal castle of Kuusisto and the Franciscan Convent in Vyborg each form less than 1% of the material.

In addition to examining the introduction of tile stoves in Finland, the objective of this study is to study the impact that tile stoves have had on the interiors and living conditions in 15th–17th-century Finland. My objective is also to study the ability of stove tiles to reflect various social changes. Although the main function of the ceramic tile stove was to produce heat, it also brought more comfort and decoration to the interior and its pictorial motifs reflected changes in religious beliefs and political power struggles. Since the use of tile stoves was at first confined only to the homes of the wealthiest social classes, the decoration also reflected the ideals and habits of the nobility. Tile stoves emphasized the status and wealth of their owners, and their pictorial motifs were used as an expression of political loyalties and religious convictions. Since the tile stove was a German invention and stove tiles were for a long time imported from Germany or manufactured locally with imported moulds, they reflect the ideals and fashions in their places of origin more than they reflect local conditions. However, when the use and meaning of tile stoves is studied in Finland, the local conditions have to be taken into consideration, and it has to be remembered that the images on stove tiles could have had different meanings in Finland than in their original homelands.

13 Gardberg 1981, 13–21, 38–41; 1993a, 9–18; Hiekkanen 2003b, 89; Niukkanen 2004, 6–8; Pirinen 1991, 184–190; Uotila 1998, 12–13.

2. Development of the tile stove as a part of socio-economic and politico-religious changes

The development of the tile stove was connected to many socio-economic and politico-religious changes in late medieval and early modern Europe. The increase in the productivity of agriculture stimulated population growth and accumulation of wealth, which in turn enabled the growth of towns, specialization of crafts and diversification of material culture. Social emulation, which was caused by the need for the upper classes to distinguish themselves from the others, also caused refinement of the material culture. New fashions and objects spread more easily with long-distance trade and travelling craftsmen and merchants. The spread was also facilitated by printed media. Furthermore, material culture was renewed due to the changes in ideals and religious beliefs. Attitudes towards wealth became more approving, and more and more emphasis was placed on individualism and good manners too. Catholic devotion naturally had a strong influence on the pictorial motifs of medieval art, but after the Reformation subjects in art changed and became secularized. Power struggles and political propaganda also had their influence on material culture, when rulers and princes tried to show their status and power through the architecture of their residences, the clothes they wore and the objects they possessed.[14]

Also in Finland the introduction of tile stoves was connected to the development of towns and the building of castles and manor houses for the nobility. When the power of the Church and the Crown became established, this led to the development of the social classes[15], and this social hierarchy stimulated the introduction of decorated tile stoves. The adoption of tile stoves in Finland and the other Nordic countries was also closely connected to the influence of the Hanseatic merchants who traded with and settled in urban centres around the Baltic Sea region.[16] Along with the merchandise they sold, Hanseatic merchants also spread ideas concerning architecture, art, manners, beliefs and administration.[17] German merchants came to Finland mainly from Lübeck, Gdańsk, Stralsund and Rostock, often via Tallinn and Stockholm.[18] Even though the influence of the Hanseatic merchants diminished greatly during the first years of the reign of King Gustav Vasa (1523–1560), trade with German merchants remained active until the beginning of the 17th century.[19] This can also be seen in the material culture. (Fig. 3–5.)

The development of towns and the building of castles and manor houses created a suitable ground for the adoption of tile stoves, but their decoration developed due to changes in religious beliefs, social emulation, and political power struggles of

14 See notes from the Finnish version of the text in Chapter 2.
15 Hiekkanen 2002, 81–83; Kuisma 2006, 18–22; Lehtonen 2002b, 151–152.
16 Blomqvist 1936, 180; Liebgott 1972, 5.
17 Dollinger 1970, 35–36, 260–267; Gaimster 2001a, 52–53.
18 Kallioinen 2000, 103–109, 167–171, 193–194.
19 Nikula 1987, 134–135, 273–282; Ranta 1975, 203, 234; Suvanto 1985, 233–234.

rulers and princes. In the Middle Ages the pictorial motifs on stove tiles reflected the devotional themes of the Catholic Church, and pictures of saints and biblical stories were the most typical subjects on them. (Fig. 6.) Stove tiles were like small copies of contemporary wooden altar shrines and they acted as an aid for private devotions in the domestic sphere.[20] Since the early tile stoves were commissioned by the nobility, the subjects in them also reflected their world and typical motifs included also portraits of knights and princes, hunting scenes and coats of arms.

From the 1520s onwards, the Reformation began to influence the motif content on tile stoves. It did not bring new religious motifs into art, but certain subjects became more popular and certain subjects, such as the saints and the Virgin Mary, fell out of use.[21] Portraits of the leading supporters of the Lutheran Reformation in Germany, especially the Protestant princes of the Schmalkaldic League (c. 1531–1547), became widely used motifs on stove tiles and they replaced the saints as the most typical motif. They acted as models for the new faith and as an expression of support for the Reformation, but they also acted as propaganda to justify and strengthen the political power of the princes themselves.[22] One of the princes +whose portraits appear most frequently on stove tiles was Elector Johann Friedrich of Saxony (1503–1554). (Fig. 7–8.)

King Gustav Vasa (1523–1560) introduced the Reformation to Sweden and Finland already at the beginning of his reign. His interest in the Protestant movement was determined by political and economic reasons, but the Reformation was a slow process and the new church order came into effect as late as in 1571, and fully only in 1593.[23] During the time of King Erik XIV (1560–1568) and Johan III (1568–1592), Finland and Sweden balanced between Catholicism and Lutheranism and only the power struggles between Gustav Vasa's youngest son King Karl IX (1604–1611) and Johan III's son Sigismund resulted in the final victory of the Lutheran faith.[24]

The arrival of Renaissance-style fashion took place at the same time as the Reformation in Sweden and Finland. It first spread through everyday objects that were brought to the country by foreign merchants and the nobility. During Gustav Vasa's reign foreign craftsmen were commissioned to work in royal castles and they also brought new building techniques and styles with them. The earliest evidence of the arrival of Renaissance style in interiors and architecture dates from the 1530s, and the Renaissance remained fashionable until the middle of the 17th century.[25] However, not much evidence of interior decoration from this time has survived in Finland. Also the changes in castle architecture had a part to play in the adoption of tile stoves. When castles changed from pure fortifications to dwellings and the introduction of firearms separated the defensive and dwelling areas in castles[26], also decorative heating systems, such as tile stoves, became more popular.

20 Gaimster 2007a, 25.
21 Christensen 1979, 124–125, 156–157, 160–162; Halewood 1982, 22–108; Harbison 1969, 16–24, 36.
22 Christensen 1992, 26, 38–45, 124–129; Gaimster 2000, 142–148; Ose 1996b, 142–143; Scribner 1994, 221–227.
23 Grell 1995, 2–5; Kouri 1995, 44–50, 62.
24 Joutsivuo 2002, 323; Montgomery 1995, 162, 169; Nuorteva 1997, 231, 245.
25 Alm 1996, 43–55; Knutsson 1996, 193–194; Lagerstam 2005b, 32–34.
26 Gardberg 1993a, 9–16; Hall 1997, 41–56, 87–88, 162–163.

3. Development of the tile stove from a heating appliance to a decorative fixture

Tile stoves were a late invention in the history of heating appliances and there had been many types of hearths, stoves and ovens in Finland before them. The old heating appliances did not have flues and released the fumes inside the rooms which they heated. Also fireplaces and hypocausts spread to Finland in the Middle Ages. Fireplaces already had chimneys and hypocausts had a firebox in the room below them, so they did not release the fumes inside the dwelling rooms.[27] Fireplaces and hypocausts spread mainly to the castles and manor houses in Finland, and the only building in medieval Turku which might have had a hypocaust was the town hall.[28]

As mentioned before, the development of the tile stove begun already during the first centuries AD in the Alpine regions of present-day Germany, Austria and Switzerland. It was related to the fusion of Roman and Germanic culture and the tile stove was created as a result of technological and structural innovations adopted from the Romans. The practice of building stove walls with ceramic vessels was already used by them, and the hypocausts of the Roman baths and villas functioned so that warm air circulated under the floors and they were heated from external fireboxes.[29] The earliest fragments of ceramic objects in Germany that have been identified undoubtedly as stove tiles date to the 12th century. Since the earliest stove tiles resembled ordinary ceramic vessels, it is difficult to distinguish them from each other. Some researchers have, however, interpreted finds dating to as early as the 7th century as stove tiles. The final development of tile stoves has often been connected with the introduction of a heated room called *Stube* in Germany.[30]

The development of tile stoves can be studied with the help of intact stoves, stove tiles discovered from excavations, and contemporary drawings and scale models depicting tile stoves. (Fig. 9–10.) The earliest intact stoves in Germany and Austria date to the end of the 15th century, drawings to the 13th century and scale models to the 16th century. They all give slightly different information and the best results are gained by combining various sources.[31] Early tile stoves were built with c. 60–120 tiles and they were about 170–220 cm high, but also up to 10-metre-high tile stoves were made.[32] In Finland the earliest intact tile stoves date to the 18th century, and no drawings or scale models of early tile stoves have survived.

The shape of the early vessel tile stove was simple and practical (fig. 11). There was nothing ornamental about it, and its most important function was to provide heat without smoke. The upper stage of the tile stove was usually free-standing and only the lower stage was attached to the wall. The front of the tile stove was closed, and the stove was heated through an opening in the wall. Another stove was situated on the other side of the wall and its embers were moved inside the tile stove through the opening.[33] The earliest vessel tiles had a round mouth and a rounded base and they could be set into the stove wall with either their mouth or base facing outwards. Decoration of both types (convex and concave) with colourful glazes and simple

27 Heinämies 1989, 77–83; Korhonen 1985, 352; 2006, 94–99; Åstrand 1984, 81–83.
28 Drake 1968, 147–148; Gardberg 1959, 68, 163; Uotila 2001, 189; 2003a, 125.
29 Franz 1969, 12–18.
30 Roth Heege 2002a, 211–212; Roth Kaufmann 1997, 474–477.
31 Franz 1969; Ring 1996b; Roth Heege 2002a; Strauss 1968.
32 Franz 1969, 87, 116; Henkel 1999, 51; Hofmann & Hülsemann 1995, 51–52; Roth Heege & Heege 2003, 343; Stephan 1991, 30–32.
33 Franz 1969, 14; Liebgott 1972, 4; Roth Heege & Heege 2003, 331–343.

impressions and reliefs began in the 14th century and they started to develop further into panel tiles. (Fig. 14, 15 and 17) Concave vessel tiles became the most widespread type of vessel tiles, and they often had a quadrangular mouth and a flat round base. Quadrangular mouths enabled the bonding of tiles right next to each other.[34] The width of one side of a vessel tile with a quadrangular mouth was c. 10–15 cm. Vessel tiles were made by hand on potter's wheel and tiles were secured together on the stove wall with the help of fireclay.[35]

Another early type of ceramic stove tile was half-cylindrical in shape (fig. 12 and 16). It was made by dividing a cylindrical vessel vertically in half and adding semi-circular pieces to its top and base. When the front of the tile was covered either with a decorative canopy or an openwork panel, a niche tile was created. The earliest niche tiles date to the second half of the 14th century and they were in use until the beginning of the 16th century.[36] The decoration of niche tiles was influenced by Gothic church architecture. The most typical motifs on Gothic niche tiles were saints, the Virgin Mary, biblical stories and scenes from the Passion of Christ. Since the commissioners of early stove tiles were mostly noblemen, the images on them also reflected their life and values and, accordingly, popular images on Gothic stove tiles were knights, hunting scenes and coats of arms. (Fig. 18–20.) Motifs were taken from the end of the 15th century onwards from contemporary woodcuts. Gothic stove tiles were already manufactured with moulds. Richly decorated niche tiles were normally manufactured with two or three different moulds, since the canopy and back panel had to be manufactured with separate moulds. Niche tiles were normally decorated with lead glaze and they were bonded together on the stove wall with fireclay, in a similar way to vessel tiles. The size of a normal Gothic niche tile was c. 20 cm x 30 cm.[37]

Both convex and concave vessel tiles as well as niche tiles eventually developed into relief-decorated panel tiles. They had a back flange that facilitated the assembly of the stove and created a heat-retaining space behind the panel. The panel tile was created when a vessel tile and a decorative panel were combined, or when deep stove tiles with openwork panels slowly became shallower and the front panels merged with the concave back panels.[38] The decoration and form of tile stoves began to be influenced by details of Renaissance art and architecture from the 1520s onwards. (Fig. 13–21.) Also the Reformation started to influence the content of religious images on stove tiles and the images of saints and the Virgin Mary were replaced by portraits of contemporary rulers and princes. Biblical themes remained in use, especially those which stressed salvation and forgiveness, like the four Evangelists, the parable of the Prodigal Son and scenes from the life of Christ. (Fig. 22–23.) Botanical ornaments became more popular than before and also hunting scenes and coats of arms continued to be used. Renaissance panel tiles were manufactured in the same way as niche tiles with moulds and their motifs were taken from contemporary woodcuts. Their central panels were normally made with different moulds than their frames and the flanges on their back were manufactured by hand or on a potter's wheel. The tiles were decorated with lead glaze under which a white slip was often applied. Renaissance panel tiles were bonded together with fireclay and they were often also tied

34 Ambrosiani 1910, 11; Blomqvist 1936, 182; Franz 1969, 9–11, 21–24; Henkel 1999, 41; Liebgott 1972, 3–7; Stephan 1991, 19–21, 27, 34.
35 Franz 1969, 12–13; Roth Heege & Heege 2003, 337–343; Stephan 1991, 19–21.
36 Ambrosiani 1910, 86–87; Franz 1969, 31–36; Liebgott 1972, 8.
37 Burrows & Gaimster 2000, 282–289; Franz 1969, 31–36.
38 Ambrosiani 1910, 51–57, 86–87; Blomqvist 1936, 186–188; Franz 1969, 26–35; Liebgott 1972, 9, 16–18.

together with metal hooks or wires. They could be either rectangular or quadrangular. The size of a rectangular panel tile was c. 15–20 x 25–30 cm and the size of a quadrangular panel tile was c. 15–20 x 15–20 cm.[39]

From the 17th century onwards the decoration of stove tiles started to follow the ideals of Baroque style. The construction of tile stoves in same room with an open fireplace also began, and their firebox opening was moved from the back to the front of the stove. The internal structure of tile stoves changed in 1767 when long vertically winding flues inside the stove were introduced. Before that tile stoves were hollow inside.[40]

Initially the richly decorated tile stoves replaced the ordinary vessel tile stoves in the houses of the wealthiest social classes and they turned into a sign of wealth and a medium for social competition. After this the use of vessel tile stoves spread in the Continent to the homes of peasants and craftsmen, where they have been used until modern times. This did not, however, happen in Finland, where the old vessel tile stoves were eventually replaced altogether by panel tile stoves.

39 Franz 1969, *passim*; Gaimster 2000, 142–148; Liebgott 1972, 21–23; Ose 1996b, 142–145.

40 Ambrosiani 1904, 46; Franz 1969, 84–85; Knutsson 1990, 58; Tunander & Tunander 1982, 47–50.

Medieval and early modern stove tile finds in Finland

4. Basis of classification and dating of stove tiles

Stove tiles are normally classified into different types based on their shape or decoration. Stove tiles are rarely classified into highly detailed types, which is often the case with ceramic vessels. Most stove-tile researchers use broad classification in which stove tiles are divided into groups first according to their shape and then according to their decoration and pictorial motifs. Since the Finnish stove-tile material is not comprehensive enough for its own typology and since the tile types are based on German examples, I have not created my own typology for Finnish stove tiles.

Vessel tiles are often divided into convex and concave types, which are further divided to different subtypes based on their shape or decoration. In Finland only concave vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base have been found (fig. 24). The earliest of these types of vessel tiles are dated in Germany to the late 14th or the early 15th century.[41] Niche tiles and concave panel tiles are normally classified according to their shape, but they can also be called Gothic stove tiles, based on the style of their decoration. Gothic stove tiles were used from the middle of the 14th century to the beginning of the 16th century. Panel tiles could be rectangular or quadrangular in shape and they are normally called Renaissance panel tiles or Baroque panel tiles according to the style of their decoration. Renaissance panel tiles were used from the 1520s to circa 1620s, after which their style started to follow the ideals of Baroque style.[42]

It is possible to distinguish four different types of rims from the Finnish vessel-tile material (fig. 25). The difference is in the cross-section of the rim. Some types were used for a long time, but others seem to have been created and used by individual potters only. The oldest vessel tiles in the material have a simple rim that is flat at the top. They are always glazed. This first type was in use from the beginning of the 15th century until the end of the same century. The cross-section of the second rim type is collared with a pronounced ridge. This type seems to have come into use at the end of the 15th century and been in use until the beginning of the 17th century. The fragments of this type are either glazed or unglazed. The glazed ones seem to date mainly to the first half of the 16th century. Many fragments of vessel tiles of this type have rosette decoration on their base (fig 26). The third type has a rim whose cross-section is collared with a hooked form. This type seems to have come into use in the second half of the 16th century and been in use until the first half of the 17th century. The fragments of this type are almost always unglazed. The fourth type resembles the previous type and the cross-section of its rim is collared, but it has a deep groove as decoration under the hook. This type seems to have come into use in the last decades of the 16th century and been in use until the first half of the 17th century. The fragments of this type are always unglazed and they are so rare in the material that they were most certainly manufactured by one individual potter.

41 Henkel 1999, 41; Stephan 1991, 27–34.
42 Franz 1969, *passim*.

There are only a few fragments of rectangular Gothic niche tiles in the material. They all seem to come from a type which had a relief-decorated concave back panel and a relief-decorated canopy at the front. The canopy covered only the upper part of the tile and it created a niche-like recess between itself and the concave back. Niche tiles are deeper than concave panel tiles or normal panel tiles and their depth is normally c. 6–7 cm. There are also only a few fragments of concave panel tiles in the material. Their depth is c. 5 cm. All fragments of niche tiles and concave panel tiles in the material have green glaze. In addition to their shape, niche tiles and concave panel tiles can also be identified and dated on the basis of motifs in their decoration (iconography) and style (stylistic analyses).

Most of the material in this study consists of fragments of Renaissance panel tiles. They are either quadrangular or rectangular. They have a relief-decorated panel in the front and a flange on their back. The relief decorations can be dated by their iconography or style and also the flanges on the back of the panels can be dated by their form. Panel tiles are usually glazed, and green, brown and yellow have been used in the Finnish material but there are no polychrome tiles in the material. Panel tiles often have white slip under the glaze. The most typical motifs on panel tiles are portraits, which are surrounded either with plain pillars, round arches supported with pillars or medallions. The depth of the panel is normally c. 3 cm. It has been possible to distinguish four different types of flanges from the Finnish material. (Fig. 27.) As in the case of vessel tiles, the difference is in the cross-section of the flanges. The shape of the cross-sections changed in time, but some of the types were also used simultaneously. The first of these types has a simple cross-section, which I have described as a simple I-shaped flange. The second type is also I-shaped, but the rim of the flange is folded over and flattened. These types appear on the back of similar quadrangular panel tiles and their shape might be due to the different way of individual potters to shape the rim. Both I-shaped flanges are c. 3–5 cm deep and they date to the second half of the 16th century. The third flange type is much shallower. It is only c. 2 cm deep and its cross-section is rounded. This type only appears on the back of rectangular panel tiles and it seems to date to the end of the 16th century or the beginning of the 17th century. The fourth type is larger and deeper than the previous ones. Its cross-section is L-shaped and the rim is folded over or rolled over. Flanges with a folded-over rim seem to be older than flanges with a rolled-over rim, and also the depth of the flanges seems to increase in time. Flanges with an L-shaped rim are normally c. 6 cm deep and they date to the first half of the 17th century. The decoration of the earliest panel tiles follows the ideals of Renaissance style, but panel tiles with an L-shaped flange already start to follow the ideals of Baroque style.

Since the material in this study consists of archaeological finds, the find contexts of the tiles should be in a crucial role in their dating. Most of the material, however, comes from excavations which have been conducted before the 1970s–1980s when the find contexts were not always documented properly. In the case of more recent excavations, where find contexts have been documented more carefully, dating problems can also be caused by the fact that stove tiles have been discovered from demolition layers in which the material dates from the 16th century up until the 18th century. Also the written sources which could be used in dating the stove tiles are very few. The manufacture of tile stoves is only mentioned in the cases of Turku Castle and Häme Castle[43], and for example inventories or customs accounts do not mention the 15th- or

43 Gardberg 1959, 164, 189, 291–294, 339.

16th-century stove tiles at all. Since the dating of Finnish stove tiles is mostly based on stylistic analyses, I have used a comparative material from twenty six museums around the Baltic Sea region to support my datings.

5. Problems with dating

Even if the stove tiles could be dated iconographically or on the basis of their style and form, their datings can differ from one place to another. It is difficult to asses how long the objects were used, whether they could have been re-used for some other purposes and what was the process of how they were finally discarded. Later building activities could also have moved objects in the soil and mixed them with objects which date to different periods.[44] It is clearly seen that in the material of this study only a few fragments of the same tiles have been found from the same context and the rest of the fragments have for some reason ended up somewhere else. None of the fragments have been found exactly from a place where a tile stove itself has been situated. Instead, all of the fragments have been found from mixed layers where they have ended up after the demolition of the tile stove. Most of the fragments have been found from debris layers, which have material dating from many centuries, usually from the 16th century up until the 18th century. Another problem with dating stove tile fragments is that tile stoves were used for a much longer time than most portable objects, such as glass or ceramic vessels, and when they finally ended up in the ground, it could have been a hundred years after their manufacture.

Tile stoves could have been in use for many decades, and the still-existing 16th-century tile stoves in Austria and Germany show that they were sometimes even left in their original place. Old stove tiles could also have been reused in later stoves or as building materials or decoration details in some other structures than stoves, which makes their dating even more complicated. There are examples which prove that stove tiles were used as decoration details on walls of buildings.[45] Also vessel tiles and Renaissance-style panel tiles could have been used in the same stoves.[46] The long use of certain forms also makes the dating of stove tiles complicated. In Sweden the manufacture of vessel tiles continued well into the 17th century and in Estonia to as late as the early 18th century.[47] Also the long use of moulds makes it difficult to date panel tiles. Furthermore, moulds could have been reproduced locally by copying images from old tiles.[48]

Iconography and stylistic analyses are thus not always sufficient enough in dating the use of panel tiles. Also fashions were adopted to different areas at different times and new fashions were taken into use by different social classes at different times. Thus, stove tiles have to be dated so that information gained from their find contexts is considered, but also taking into account the local historical and cultural contexts which might have influenced the late use of certain forms or decorations.

I have dated the stove tiles in this study by combining the information from their find contexts, written documents, historical background of the places where they were found, and iconographic and stylistic analyses. If the dating in the List of Finds

44 Schiffer 1972; 148–164; 1987, 3.
45 Gaimster 1988, 322; Århem 2007, 101, 105.
46 Franz 1969, 26, 39; Stephan 1991, 30.
47 Tvauri & Metsallik 2006, 24–37, 54; Århem 2006, 115, 131; 2007, 99–100.
48 Franz 1969, 9, 11, 31; Gaimster *et al*. 1990, 32; Hofmann & Hülsemann 1995, 12–13.

is based on archaeological context, I have marked it with A. If the dating is based on written documents, I have marked it with W. If the dating is different from the dating based on iconography or style, I have marked the dating by style or iconography in brackets. Some of the datings do not have any letters or brackets, in which case they are based on the most typical dating of the tile according to its style, form and context.

6. Vessel tiles

The research material consists of 339 fragments of vessel tiles. They have been found from the town of Turku, Turku Castle, Häme Castle, Kastelholm Castle, Raasepori Castle, the episcopal castle of Kuusisto, and Laukko manor in Vesilahti. Most of the fragments have been found from the town of Turku and they make up 43% of the study's vessel tile fragments. Fragments of vessel tiles from Laukko manor make up 23% of the material and fragments from Turku, Häme and Raasepori castles each make up c. 10% of the material. Vessel tile fragments from Kastelholm Castle make up only 2% and Kuusisto Castle c. 1% of the material. The numbers of fragments, however, are not directly comparable with each other and they reflect the extent of excavation areas at different sites more than they reflect the number of actual tile stoves at different places. For example, the 77 vessel tile fragments from Laukko manor and four fragments from the episcopal castle of Kuusisto both come from one tile stove.

6.1. Episcopal castle of Kuusisto

The episcopal castle of Kuusisto is situated in South-Western Finland, in the Province of Finland Proper, 15 kilometres south-east from the town of Turku (fig. 28). In the Middle Ages it was situated on an island, but can nowadays be reached from another, larger island by land. Only the foundations of the castle have survived and the upper floors have been torn down.[49] Kuusisto Castle is mentioned for the first time in written documents in 1295. It was founded as a residence and fortification for the bishop of Finland. Only a few written documents have been preserved that give information about the construction and repair works at the castle. Letters written by the bishops mention the castle first as *curia* and only later as *castrum*, which has been interpreted to mean that the castle was at first a residence and only later a proper castle. It is also mentioned that during the time of Bishop Magnus II Tavast (1412–1450) extensive building work was carried out in the castle. Written sources also mention that the castle was burned during the time of Bishop Konrad Bitz (1460–1489) in 1485, but that it was again habitable at the end of the same decade. Bishop Magnus III Särkilahti (1489–1500) wrote in his letters that he had spent large sums of money on the construction and reparation of the castle. The use of the castle ended in 1528 when King Gustav Vasa ordered it to be demolished due to the Reformation and confiscation of the property of the Catholic Church to the Crown.[50]

Research and excavations began in the castle already at the end of the 19th century. Especially the latest research period which started in 1985 has brought new informa-

49 Uotila 1994, 24; 1998, 87.
50 Gardberg 1993, 123–127; Suna 1994a, 6-7; Uotila 1998, 87–88.

tion about the dating of various costruction phases of the castle.[51] According to Kari Uotila who has done building archaeological investigations at the castle, the earliest masonry structure of the castle is its western wing which consisted of three rooms and had one floor. During the first building phase also the wall surrounding the main part of the castle and a few towers were built. This first building phase, according to Uotila, dates to the first half of the 14th century. Also the east wing was built in the 14th century and some parts of the outer baileys may date to the end of the same century too. According to Uotila the most extensive building phase started in the 1410–1420s, during the time of Bishop Magnus II Tavast. The palace-like south wing was built during the 1420s and the construction of the main parts of the outer baileys began in the 1430s. After the end of the 15th century no major building works were carried out in the castle, although its fortifications were repaired and some new floors built.[52] (Fig. 29.)

Only four fragments of vessel tiles have been found from the castle. They all come from vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base. Three of the fragments have finger-pressed rosette decoration on the base and all of the fragments are glazed. (Fig. 30–31.) Vessel tile stoves normally had c. 60–100 tiles, but the fragments from Kuusisto come from only two or three vessel tiles. This can be due to many reasons. Although archaeological excavations have been carried out in the area of the castle in many years, they have not been very extensive in area. Moreover, the soil layers which have covered the ruins of the castle have been removed and moved outside the castle from the end of the 18th century onwards. The building fragments from the castle have also been used for various other building projects after the demolition of the castle.[53] Many of the fragments are thus still waiting to be discovered and some of them could have been re-used for example in the town of Turku or some royal castles.

The find contexts of the fragments do not reveal their dating and they can only be dated on the basis of their shape, decoration and the building history of the castle. Judging by the use of the castle they must date prior to the year 1528. Based on building archaeology and written documents the most likely dating for the construction of a vessel tile stove could have been either during the time of Magnus II Tavast (1412–1450), Konrad Bitz (1460–1489) or Magnus III Särkilahti (1489–1500). The shape and decoration of the fragments rule out the first dating and also the fire in 1485 would have probably damaged the vessel tiles, but they are not burned. This leaves Konrad Bitz or Magnus III Särkilahti the most likely commissioners of a vessel tile stove, but based on their rosette decoration, which is usually dated to around 1500 but continued well into the 17th century, also later bishops could have commissioned a vessel tile stove to the castle.[54] The most likely candidate of the later bishops is Arvid Kurki (1511–1522) who resided at the castle the longest. The last building phase of the castle dates to 1480–1520 according to Kari Uotila[55], and the construction of the vessel tile stove probably coincided with that. It was most likely situated in the palace-like south wing of the castle, but since the upper floors of the castle have not been preserved, its precise location is difficult to define.

51 Suna 1994c, 10–21; Uotila 1994, 24–25; 1998, 87–91.
52 Uotila 1998, 92, 107–111; 2001, 185–189.
53 Gardberg 1993a, 127; Suna 1994a, 7–10.
54 Liebgott 1972, 7; Stephan 1991, 37; Århem 2007, 99–100.
55 Uotila 1998, 87–111.

6.2. Turku Castle

Turku Castle is situated in South-Western Finland, in the Province of Finland Proper, three kilometres south-west from the centre of the town of Turku (fig. 32). In the Middle Ages the castle was situated on an island.[56] The structure and exterior features of the castle have changed in time and many of its medieval walls have been covered with later structures. The castle was badly damaged in a fire in 1614, after which some of its rooms were turned into storerooms and the reception and main dwelling rooms were moved from the main castle to the outer bailey. The castle also functioned as a prison at the end of the 18th century and in the 19th century. The reconstruction work of the castle started in the 1930s and was finished in the 1990s.[57]

The earliest written document which mentions Turku Castle dates to 1308. The Swedish Crown commissioned its construction and it became the most important castle and fortification in the eastern part of the Swedish kingdom. There are only a few written documents which tell about the construction of the castle in the Middle Ages. From 1538 onwards the written documents are more plentiful, especially during Duke Johan's time (1556–1563).[58] Building archaeological research and some archaeological excavations in the area of the castle have, however, given information about the building phases of the castle. The first archaeological excavations were carried out already at the beginning of the 20th century. The most thorough research on the construction history of the castle was carried out in the 1930s–1940s by Iikka Kronqvist and after him in the 1950s by C. J. Gardberg. After them the building history of the castle has been studied by Knut Drake and Kari Uotila.[59]

According to Kronqvist and Gardberg the first building phase can be dated to as early as the 1280s, but Drake dates it to the beginning of the 14th century. Kronqvist and Gardberg have expressed similar views about the later building history of the castle as well, but Drake has dated the building of certain rooms differently. According to Kronqvist and Gardberg, the main castle had three storeys in its north wing and two storeys in its south wing already in the first half of the 14th century. The main castle was divided by a wall into a west and an east side. The west side was reserved for reception and dwelling rooms of the king and his representatives. By the mid-14th century the Medieval King's State Room (room 36) on the third floor of the western side of the north wing was the most important room in the main castle and it was connected to the King's Chamber (room 32) on its west side. Drake dates this phase a hundred years later. According to Kronqvist and Gardberg the third floor of the southern wing of the main castle was built in the second half of the 15th century, during the third building phase. The Great Guard Hall (room 35) was built in the western half of the south wing and next to it was the Small Guard Hall or the Governor's Chamber (room 33). The last medieval building phase of the castle dates, according to Kronqvist and Gardberg, to the end of the 15th century. During this time a hallway (room 34) was built between the Medieval King's State Room and the King's Chamber. Also Drake dates the last building phase to the end of the 15th century.[60] (Fig. 33–34) The construction of the eastern outer bailey started, according to Kari Uotila, in the 1380s and the construction of the southern outer baileys in the 15th century. They eastern outer bailey was repaired at the beginning of the 16th century and in the 1560s–1570s.[61]

56 Uotila 1998, 21.
57 Gardberg 1993a, 46–49; 1993b, 7–9; 1993c, 11–13.
58 Gardberg 1959, 14–19, 39; 1993a, 27–28.
59 Drake 1994; 2000; Gardberg 1959; 1967; 1993a; Kronqvist 1947; Uotila 1998.
60 Drake 1994, 52–56; 2000, 9–19; Gardberg 1967, 36–43, 53–55; 1959, 38–45, 94–100; Kronqvist 1947, 7–8, 14–19, 23–43, 61.
61 Uotila 1998, 29, 60–66, 84–86.

The later building history of the castle has been studied mainly by C. J. Gardberg. According to him, when Gustav Vasa became king in 1523, the castle was still a medieval-type castle in which access from one room to another went via outside corridors, stairs and passageways. Windows only faced the yard and the castle was divided by a wall into eastern and western parts. The public spaces were situated on the east side of the wall and the King's private and reception rooms on the west side of the wall. Details of Renaissance-style fashion started to reach Turku Castle from the 1530s onwards, but only properly in the 1550s when Gustav Vasa's son, Duke Johan held his court in the castle. However, some corridors which joined different parts of the castle together had already been built at the end of the 15th century. Constructing the castle floors on the same level was also begun. New towers for staircases were built both in the western and the eastern part of the castle and their main function was to act as passageways between the different parts. Also windows were enlarged and walls were decorated with wooden panels and paintings.[62] Also the first tile stoves seem to have been built at the turn of the 16th century. However, these were niche tile stoves which are described in the next chapter.

During the various excavations and reparation works thirty-four fragments of vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base have been found from the castle. Fourteen of the fragments are glazed and twenty unglazed. Based on their form and find contexts they come from at least two tile stoves. The glazed fragments are from small vessel tiles whose one side is c. 12 cm wide. The unglazed vessel tiles are much larger and the width of one side of these tiles is c. 16 cm. The fragments come altogether from only 8–10 vessel tiles, which tells that only a few fragments from the same stoves had ended up in the same place during the later building works and removal of soil layers in the area of the castle.

All of the glazed fragments have a collared rim with a ridge. Some fragments also have finger-pressed rosette decoration on their base. (Fig. 35–37.) Rosette decoration indicates that the vessel tiles could date to as early as the turn of the 16th century, but since the same decoration was still in use at the beginning of the next century, they can be of a later date too.[63] According to Gardberg the glazed vessel tiles date to 1543–1544, which is a period when a potter called Hans is mentioned in written sources. The sources mention that he set up a tile stove in the Great Guard Room (room 35) on the west side of the south wing of the main castle.[64] I agree with the dating and location of the stove, and also the find contexts of the tiles support these. Most of the glazed vessel tiles have been found from the south side of the main castle, behind the wall of the Great Guard Room, from the Smithy ward. The tile stove could have been heated from a corridor on the west side of the hall. Another vessel tile stove could, however, have been situated elsewhere in the castle at the same time, since some of the glazed vessel tiles have also been found from the north wing of the main castle. Based on the fact that tile stoves were heated from another room, it could have been situated in the Medieval King's State Room (room 36) or King's Chamber (room 32) and heated from a corridor (room 34) between them. The tile stove could also have been situated in the so-called Nun's Chapel (room 38) and been heated from a corridor (room 37) on its west side. In any case the tile stoves were most certainly situated on the third floor of the main castle where the reception rooms and King's rooms were situated. The find contexts of the vessel tile fragments do not give any information about their dating. (Fig. 33–34)

62 Gardberg 1959, 36–43, 52–54, 101–147, 190–194, 202–208.
63 Liebgott 1972, 7; Stephan 1991, 37; Århem 2007, 99–100.
64 Gardberg 1959, 164.

The unglazed fragments of vessel tiles date, based on their form, to the end of the 16th century or the beginning of the 17th century. In most of the tiles, the cross-section of the rim is collared with a deep groove as decoration (fig. 38–39). Some also have a simple rim. The unglazed vessel tiles could date to 1584–1586, when a potter called Michel Kramer worked in the castle. The sources do not mention him making stove tiles, but since he made many kinds of ceramic vessels and roof tiles[65], maybe some of the vessels he made could have been vessel tiles. Same kind of vessel tiles have also been found from the town of Turku. All of the unglazed fragments of vessel tiles have been found from the area of the eastern outer bailey. They were either manufactured there or they could also have been situated in the rooms of the outer bailey at the end of the 16th century or the beginning of the 17th century, when the importance of the outer bailey grew and the main reception and dwelling rooms were moved from the main castle to the outer bailey. The find contexts do not give any information about the tiles' dating. They could have been situated on the second floor of the outer bailey where the reception rooms and dwelling rooms were situated. (Fig. 104–105.)

6.3. Häme Castle

Häme Castle is situated in the Province of Häme, in area of the present-day town of Hämeenlinna (fig. 40). It was at first situated on a small island. The reason behind its building was the need for the Swedish Crown to strengthen its power in Finland, but it also acted as an economic centre of power in the area. Häme Castle is first mentioned in written documents in 1308.[66] Today the castle is composed of a four-winged main castle which is surrounded by the walls of the outer bailey and the 18th-century buildings attached to it. The castle was turned into a prison in the 19th century. The restoration work of the castle, whose aim was to turn it into a museum, started in the 1950s.[67]

The research on the history of the castle began already at the end of the 19th century. The first proper archaeological excavation in the area of the castle started in the 1950s and excavations have also been carried out in connection with restoration work in the 1960s–1980s.[68] The restoration and research work in the main castle was conducted by Knut Drake, who also wrote his doctoral dissertation about the earliest building phases of the castle. In his recent articles he dates the construction of the stone castle to 1372–1390, the building of the brick castle to 1472–1490 and the building of the corner tower to 1503–1520. According to Drake, the earliest castle was wooden. The rooms on the first floor of the main castle were storerooms, workrooms and other public rooms, such as a kitchen. The rooms on the second floor of the castle were reception and dwelling rooms of the governors and bailiffs of the castle.[69] (Fig. 41.) The earliest structures of the outer bailey have been dated to the 14th century.[70] When the condition of the main castle deteriorated at the end of the 16th century, construction of new dwelling houses began in the area of the outer bailey. The rooms in the main castle were nevertheless still repaired in the 1570s, but based on the written documents the main castle was not a favourable place for living at the end of the 16th century.[71]

65 Gardberg 1959, 509–510.
66 Drake 2003a, 11; Gardberg 1993a, 51; Vilkuna 1998, 9–12, 16–23; 2003, 15–18.
67 Drake 2003a, 11–12; Gardberg 1993, 62–63.
68 Drake 2003a, 11–13; Luppi 1992, 5–12; Mikkola 2001, 3–14, 25–26; Uotila 1998, 113–114, 119.
69 Drake 1968; 2001, 209–215; 2003a, 12–13.
70 Luppi 1992, 52; Uotila 1998, 115–120.
71 Gardberg 1993a, 61–63; Vilkuna 1998, 24–25.

Altogether thirty-seven fragments of vessel tiles have been found in the area of the castle. They are all fragments of vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base. (Fig. 42–46.) In all except one of the fragments the cross-section of the rims is simple and the glaze is brown. The only exception has a collared rim with a pronounced ridge and green glaze. Two of the fragments have a finger-pressed rosette on their base, and they could date to as early as the turn of the 16th century. Since rosette decoration continued to be used at least until the beginning of the 17th century[72] and since the same potter who made stove tiles for Turku Castle in the 1540s is mentioned to have made stoves tiles for Häme Castle as well in 1546[73], they most likely date to the 1540s. The vessel tile fragments come only from c. 5–10 vessel tiles, but possibly from two different stoves. Their find contexts do not give any information about their location in the castle or their dating. All fragments have been found from the area of the outer bailey.

The vessel tile stove or stoves were most certainly situated on the second floor of the main castle where the reception rooms and dwelling rooms of the governors and bailiffs were situated. Since vessel tile stoves were heated from another room or corridor through an opening in the wall, the arrangement of the rooms and corridors is important in reconstructing the location of the stove in the castle. The most likely place for a tile stove would have been room number 26 in the north-west wing of the main castle. According to Drake it was divided by a wall at the end of the 15th century, after which the south-west side of the room was turned into a corridor. According to Drake a hypocaust oven was built into the wall at the same time and the floor of the room was raised.[74] The same structure could have later functioned as a tile stove too and it could have been heated from the corridor behind the new wall. An example of a hypocaust oven which was turned into a tile stove has been found from Haapsalu in Estonia.[75] The corridor behind the new wall was an ideal place for heating the tile stove and carrying wood for it, since it was connected with a bridge to the fatabur tower of the outer bailey. It also led straight to the staircase which connected the different parts of the castle together.[76] Another place for a vessel tile stove in the castle could have been room number 19 in the north-east wing of the main castle. It was connected via a corridor next to it to the dansker tower of the outer bailey.[77] (Fig. 41.)

In 1546 when at least one vessel tile stove was constructed in the Häme Castle, Isak Nilsson Banér was a bailiff at the castle (1540–1553). He was Gustav Vasa's relative and had travelled and worked widely abroad, for example in Saxony-Lauenburg. He was also in close contact with Gustav Vasa who often gave him advice on how to govern his county and castle.[78]

6.4. Raasepori Castle

Raasepori Castle is situated in the western part of the Province of Uusimaa, close to the present-day area called Tammisaari (fig. 47). Its construction was linked in the same way as the other castles to the Swedish Crown's need to strengthen its power, but its purpose was also to control the trade to Tallinn and it also acted as a centre of administration. Like the other castles, also Raasepori Castle was at first situated on an

72 Liebgott 1972, 7; Stephan 1991, 37; Århem 2007, 99–100.
73 Gardberg 1959, 164, 189.
74 Drake 1968, 133–135, 143, 147–148.
75 Russow 2002, 121–134.
76 Luppi 1992, 4–7, 38, 51–53; Mikkola 2001, 41, 62–63.
77 Mikkola 2001, 41–43.
78 Vilkuna 1998, 179–181; 2003, 74.

island. Only the ground floors and few higher walls have survived from the original castle and the appearance of the present-day castle is a result of later reconstructions. The earliest written document which mentions Raasepori Castle dates to 1378. The castle is thought to have been founded soon after the year 1374, when its first governor Bo Jonsson Grip visited the place. Gustav Vasa wanted to abandon the castle already in the 1520s, but ordered it to be repaired after he visited Finland in 1530. However, the importance of the castle declined after the towns of Tammisaari and Helsinki were founded and it was gradually abandoned after 1553.[79]

The research on the building history of the castle started already in the second half of the 19th century, and in recent years it has been studied most thoroughly by Knut Drake. According to his datings, the first building phase started in the 1370s and ended in the 1420s. At this time the horseshoe-shaped main castle and its east and west wings were built. Also the construction of the northern, western and eastern towers started during the first building phase. During the second building phase, which according to Drake started in 1442, the construction of the east wing was completed and the eastern outer bailey was built. The last building phase started in 1468 when, according to Drake, the east and west wings were raised and a new palace-like south wing was built. The eastern tower was replaced with a larger round tower and new outer baileys were built to the south and south-east sides of the castle.[80] (Fig. 48.) Some reparation work was still done in the castle during Gustav Vasa's time. When the owner of Kuitia and Suitia manor houses, Erik Fleming, was the governor of the castle (1528–1540), he repaired the castle in such a manner that he could live and have a decent court there[81], and it would be logical that he had also commissioned the construction of the tile stove in the castle.

A few archaeological excavations have been conducted in the area of the castle in the 1910s, the 1930s, the 1960s and the 1980s.[82] During the excavations and restoration work, thirty-six fragments of stove tiles have been found from the area of the castle. Thirty-one of them are fragments of vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base. (Fig. 49–52.) Also two fragments of bell-shaped decorative pieces from the crest of a tile stove have been found (fig. 53), as well as three fragments which resemble flanges of panel tiles (fig. 54). It is therefore possible that there was also a Renaissance tile stove in the castle, but based on the history of the castle (it being deserted in the 1550s) it is unlikely. The flanges could have functioned as supports in the vessel tile stove, and at least no panel tiles have been found from the area of the castle.

One of the vessel tile fragments has yellowish green glaze and the cross-section of its rim is collared with a pronounced ridge (fig. 49). It dates on the basis of its form to the end of the 15th century or the first half of the 16th century. A fragment from the base of a vessel tile with traces of brownish glaze might come from the same stove (fig. 50). The rest of the vessel tile fragments come from a type with a simple rim. Most of them have dark brown glaze and the fragments look like they have been in a fire. One of the fragments has band decoration on its base (fig. 51). These types of vessel tiles were already in use at the beginning of the 15th century, but their use continued into the 16th or even the 17th century. In Raasepori they most likely date to the first half of the 16th century. Also the bell-shaped crest decorations date most likely to the first

79 Drake 1995, 6–9, 11–13, 14–26; Gardberg 1993a, 83–86, 89–91.
80 Drake 1995, 28–31.
81 Gardberg 1993a, 89–91.
82 Drake 1995, 9; Rissanen 1978; Uotila 1998, 123.

half of the 16th century (fig. 53). The fragments most likely come from two different stoves, although from only c. 10–15 stove tiles. Their find contexts do not give any information about their dating.

The tile stoves must have been situated in rooms where they could have been heated from another room or a corridor, and the most likely such places in Raasepori Castle were the rooms on the second floor of the palace-like south wing of the main castle. They could have been heated from a staircase on the northern side of the rooms or from a corridor which connected the south wing to the west wing. Also the rooms on the second floor of the west wing or the east wing would have been possible places for a tile stove. However, according to Drake there was a hypocaust oven in the east wing.[83] If it was in use until the castle was abandoned, there was no need for a tile stove there. On the other hand, tile stoves were sometimes built in the same places where hypocaust ovens had previously been situated. Since the structures of the second floors have not been preserved in their original form, it is difficult to define the places where the tile stoves could have been situated.

6.5. Kastelholm Castle

Kastelholm Castle is situated in the Åland Islands, between Sweden and South-Western Finland (fig. 55). Like the other castles, also Kastelholm Castle was first situated on a smaller island. The southern main castle and the northern outer bailey have been preserved until today, partly as ruins and partly restored with new walls and ceilings. The appearance of the castle is dominated by a dwelling tower in the middle of the castle. The outer bailey is twice as wide as the main castle. Later use of the castle has changed its appearance from what it was in the Middle Ages. It was burned in 1507, after which it was repaired in 1514–1518. Also during Gustav Vasa's time there were many reparation works at the castle. The castle was burned again in 1619, after which the last building phase of the castle started. The importance of the castle diminished in the 1630s and after the fire of 1745 it was left in ruins and used for grain storage. The plans to turn the castle into a museum were launched in the 1930s.[84]

The earliest written document that mentions Kastelholm Castle dates to 1388. There have, however, been many interpretations about the founding of the castle. The building archaeological studies of the castle started already at the end of the 19th century, but proper archaeological excavations started in the 1950s. They continued until the 1980s and were carried out in connection with the restoration work of the castle. Ronnie Carlsson dates the earliest wooden structures of the castle to c. 1300 and, according to him, a stone-built castle was constructed in the middle of the 15th century. According to Piotr Palamarz the earliest stone-built structures of Kastelholm Castle date already to the end of the 14th century or around the year 1400.[85]

According to Palamarz, around 1400 the main castle consisted of the first floors of the northern dwelling tower (Kuretornet), south wing and west wing. Their ground floors were used for storage. The tower had at first 2–3 floors, but in the first decades of the 16th century it already had five floors. The fourth floor of the tower functioned

83 Drake 1995, 21.
84 Carlsson 1993, 6–9, 21–24; Gardberg 1993a, 92–103; Palamarz 2004, 13–15, 32–41, 51–66, 95–100.
85 Carlsson 1993, 9–18, 30–95, 126–194, 223–227; Palamarz 2004, 22–23, 70–81.

as the King's apartment in the middle of the 16th century. The south wing had at first two floors and each floor had two rooms. In the first half of the 15th century two additional floors were built. During the first half of the 15th century also a staircase was built outside the south wing. It was also attached to the west wing. The south wing was further raised at the turn of the 16th century. According to Palamarz the west wing of the main castle had at first only one floor which consisted of two rooms. A second floor was built around 1500.[86] (Fig. 56.)

The first stone-built structures of the northern outer bailey date, according to Palamarz, to the first half of the 15th century, and its walls were raised in the middle of the same century. Small buildings were constructed around 1482 inside the yard of the outer bailey, and they were turned into a three-floor north wing around 1500. During the building phase in 1624–1631 the north wing got its fourth floor and the rooms were turned into reception rooms. The earliest stone-built structures of the outer bailey's east wing of also date to around 1482. It had at first two floors, but during the building phase in 1624–1631 a third floor was constructed. The top floor had large reception rooms.[87]

Only eight fragments of vessel tiles have been found from Kastelholm Castle. They are all fragments of vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base. Seven of the fragments are unglazed and only one of the fragments has green glaze. (Fig. 58–60.) All fragments in which the rim is intact, its cross-section is collared with a pronounced ridge. The fragments have been found during four excavations in the area of the castle. All excavation areas were situated outside the castle (KS5, KS9, KS41, KS60), on its eastern and south-eastern side. The fragments could have ended up outside the castle during the restoration works when large amounts of soil were removed from inside the castle and moved outside it[88], but they could also have been situated outside the castle even originally. Four of the fragments have been found from an area were the present entrance to the castle area is situated (Porthuset). From the 15th century onwards, there were wooden household buildings in this area and during Gustav Vasa's time (1523–1560) the area was turned into a royal manor. After the fire of 1619, pleasant reception rooms were built in the area.[89] (Fig. 57.)

Based on their shape, the fragments of vessels tiles date to the 16th century. Vessel tiles that have a collared rim with a pronounced ridge were used already at the end of the 15th century, but the same type was still in use at the beginning of the 17th century. The glazed tiles seem to date often to the first half of the 16th century and the unglazed tiles to the second half of the century. The find contexts of the fragments do not give further information about their dating. The fragments originate probably from two tile stoves, but only about five tiles. The glazed and unglazed vessel tiles could have been used in a same stove, but since the fragments have been found from various locations around the castle, they most likely come from two tile stoves.

The most likely places for a vessel tile stove in the castle were dwelling and reception rooms that were next to another room or a corridor from where they could have been heated. Based on the building archaeological descriptions and the floor plan of the castle, one suitable room for a tile stove could have been on the fourth floor of the northern dwelling tower (Kuretornet) in the main castle. According to Palamarz there was an opening to a corridor in the west wall of King's Hall[90], through which

86 Palamarz 2004, 22–23, 124–190.
87 Palamarz 2004, 62–64, 191–268.
88 Palamarz 2004, 92.
89 Palamarz 2004, 85–87.
90 Palamarz 2004, 154.

the heating of a tile stove could have been arranged. Also the new staircase which was built outside the south wing and was attached to the south wall of the west wing, could have functioned as a place for heating the tile stove and the tile stove could have been situated on the upper floors of the south wing. A third place where a vessel tile stove could have been situated is on the third floor of the outer bailey's north wing. An opening in the wall in the south-east corner of the wing could also have been the location of a tile stove. On the opposite wall, in the north-east corner of the outer bailey's west wing, there was another heating appliance. However, this could also have been the location of a Renaissance-style tile stove, which is described later. The earliest written documents which mention the construction of tile stoves in the castle date from the 1620s. These tile stoves were mentioned to have been constructed in the area of the royal manor, outside the castle itself.[91] They could have been either vessel tile stoves or panel tile stoves, since both of their fragments have been found in the area.

6.6. Laukko manor in Vesilahti

Laukko manor is situated in the Province of Häme, close to the present-day town of Tampere (fig. 61). The earliest written document which mentions the manor dates to 1416. The earliest buildings of the manor have not survived. According to Liisa Lagerstam, a proper main house must have been situated in Laukko already in the middle of the 15th century, since Klaus Kurki, one of the early owners of the manor, lived there permanently with his family at that time. The Kurki family was in the Middle Ages and the early modern period one of the most influential noble families in Finland.[92]

According to Kari Uotila a stone manor was built in Laukko at the end of the 15th century or latest at the beginning of the 16th century. Its cellar is still situated in the yard of the present day manor. According to Uotila the building was tower-like and had two floors above the cellar.[93] This medieval building was destroyed in a fire in 1704, after which a wooden building was constructed to replace it. Also this building was destroyed in a fire in 1918, and the present-day manor was built in 1931.[94] Archaeological excavations have been carried out in the area of the manor from the late 19th century onwards, but at first they focused only on the prehistoric past of the area. An archaeological research project which aimed to clarify the history of the medieval manor started in 1989 and continued for ten years.[95]

Since the medieval main house of the manor has not survived, it is not possible to study its building history by means of building archaeology except in the case of the stone cellar. The written documents that tell about the history of the manor's owners can, however, shed some light also on the building history of their manor. After Klaus Kurki, the ownership of the manor passed to his children Arvid and Elina Kurki in 1478. Arvid Kurki became the bishop of Finland, and due to this studies and work he travelled widely in the Baltic Sea region. However, he had a residence in Turku and a castle in Kuusisto and he did not live in Laukko permanently. His sister Elina married a Swedish nobleman, who also had travelled widely due to his work and various other reasons. Arvid Kurki died in 1522 and his personal property was inherited by

91 Palamarz 2004, 55–56.
92 Lagerstam 2000, 15.
93 Uotila 2000a, 41; 2000b, 143.
94 Härö 2000, 11.
95 Härö 2000, 12; Uotila 2000a, 31.

his sister's son Juho Kurki, who possessed Laukko from the 1530s to the 1570s. From Juho the manor passed to his son Knut, who died in 1598 and the manor was for a long time in the possession of his widow Brita Gylta. From the 1620s to 1652 the master of the manor was Jöns Kurck. He was one of the greatest figures in the political, economical and cultural life of his day in Finland and had studied and travelled in Germany, the Netherlands, France and England, and he also had houses in Turku.[96]

During the archaeological excavations in 1989–1999, altogether 77 fragments of vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base were found in the area of the manor (fig. 62–65). All fragments are unglazed, although a few fragments have traces of brown glaze on their exterior surfaces. The glazing is not decorative and it has dripped on the unglazed tiles during firing. The reason why the vessel tiles from Laukko manor are unglazed is, thus, not that the potter did not have ingredients for glazing, but that the tiles were intentionally left unglazed. All fragments in which the rim of the tile has been preserved, its cross-section is collared with a pronounced ridge. The fragments do not have any decoration on their base. On the basis of their form, the fragments could date to the end of the 15th century, but quite similar tiles were still used at the beginning of the 17th century. Their find contexts do not give any information about the dating either, since objects dating from the Middle Ages up to the 19th century were discovered in the same contexts.[97] Also Renaissance panel tiles were found from the same contexts. Although vessel tiles could have been used in the same stoves as panel tiles, I would rather date the vessel tile fragments to the end of the 15th century or the beginning of the 16th century, based on their shape, size and clay fabric. Most of the vessel tile fragments (66%) from Laukko manor have been found from thick demolition layers south of the stone cellar. Some of the vessel tile fragments were also found from the soil layers inside the stone cellar.

The dating of the vessel tile stove in Laukko manor to the turn of the 16th century fits together with the construction of the first stone manor and the stone cellar as well. Arvid Kurki who was the other owner of Laukko manor, could have influenced the construction of a vessel tile stove in the manor, since there was also a similar heating appliance in the episcopal castle of Kuusisto. The vessel tiles of Laukko manor were most certainly imported from abroad, which would not have been difficult for its owners who had lively contacts abroad.

6.7. Town of Turku

The town of Turku is situated in South-Western Finland, in the Province of Finland Proper, at the mouth of the Aurajoki River (fig. 2). Since very few written documents have survived from the time when the town was founded, and since none of them gives an exact date for the town's founding, there has been much speculation and many interpretations about the age of Turku and its early history. Early interpretations dated its founding to the first half of the 13th century or mid-13th century. The most recent interpretations, based on archaeological research, date the founding to the turn of the 14th century. According to Markus Hiekkanen the town was founded in the 1280s or 1290s due to the influence of the Swedish Crown, the Catholic Church and the Dominican Order. According to Aki Pihlman the town was founded in the

96 Lagerstam 2000, 15–21.
97 Uotila 2000a, 37.

first years of the 14th century.[98] The first written document which mentions the town's seal is from 1309.[99]

The early town started to develop next to the Unikankare mound, where also the cathedral was built (fig. 66). Turku was the earliest, largest and the most important town in Finland. It was a centre of administration and ecclesiastical activity in the eastern part of the Swedish kingdom and it was also a centre for foreign trade.[100] Many foreign merchants, especially the Hanseatic merchants from Germany, moved to Turku and played an important role in the formation of an organized urban society. They brought with them many of their own institutions and customs, and many innovations in material culture and architecture reached Turku due to their influence.[101] As many other medieval towns, also Turku was divided in the Middle Ages into four districts. The different districts usually had different kind of people living in them and the rich lived in certain areas and the poor in certain areas. The wealthiest people tended to live close to the cathedral, main squares and the most important streets. The poor and the ones with loud or smelly professions lived on the outskirts of the towns.[102] It has been estimated that there were about 2000 inhabitants in Turku at the end of the Middle Ages.[103]

In Turku the district around the cathedral was called the Cathedral Quarter. It extended from the main square, called the Old Great Market, to where the Convent Quarter started, which in turn extended to the Dominican Convent in the south. These were the wealthiest districts in Turku and the churchmen and many wealthy burghers lived in them. The third district, the Mätäjärvi Quarter, was situated to the southeast from the Cathedral Quarter. It was mostly inhabited by poor people, but the plots closest to the cathedral were owned by the Church and wealthy burghers. The fourth district, the Aninkainen Quarter, was situated on the other side of the river. It was at first reached by a ferry and in 1414 a bridge was built to join the district more closely to the rest of the town. The area closest to the bridge was the wealthiest.[104] (Fig. 67.)

In the 1630s the new governor-general of Turku, Per Brahe, initiated a new regular town plan for Turku, but its realization proved difficult due to the resistance of the plot owners. The greatest changes were made in the Aninkainen Quarter, where a new elite district was planned. Most of the plans remained on paper alone, but some of them were realized, since the written documents tell about complaints that the plot owners had made due to damages to their properties.[105] The great fire of 1827 finally changed the town plan and the old medieval streets and plots were buried under the new regular plan. The earliest map of Turku dates to 1634, but it only shows the quarters, streets and most important buildings. The earliest map on which also the plots and buildings are marked dates to 1743.[106]

There are many written documents which tell about houses and plots in Turku, but their location in the town plan is difficult to define. The only buildings which still remain standing above the ground are the cathedral and the castle.[107] Fires have

98 Hiekkanen 2003a; Pihlman 2007a; 2007b; 2007c.
99 Gardberg 1971, 220–222, 282.
100 Hiekkanen 2003a, 42–49; Kallioinen 2000, 5–9, 51.
101 Gardberg 1971, 220–222, 296, 304, 308; Kallioinen 2000, 5–9.
102 Friedrichs 1995, 6, 30–31; Nicholas 1997b, 76–80.
103 Kallioinen 2000, 49; Kuujo 1981, 97, 102.
104 Gardberg 1969, 24, 38–42; 1971, 265–275, 297; Nikula 1987, 91–108; Kuujo 1981, 196–200.
105 Ranta 1975, 29–39.
106 Kostet 1986, 20–31.
107 Kostet 1986, 31; Kuujo 1981, 10; Pihlman 1996, 70, 187.

destroyed the houses in Turku at least seven times in the Middle Ages and twenty-two times in the modern period[108], which has naturally also affected the nature of the material that has survived under the ground. Most houses were at first wooden, and the earliest private masonry buildings date to the end of the 14th century according to Kari Uotila. The first half of the 15th century was a time of intense construction of masonry buildings.[109] The earliest tile stoves were most certainly situated in masonry buildings.

It has been estimated that more than half of the plots and houses were owned by the Church in the Middle Ages. Most of these were situated in the Cathedral and Convent Quarters.[110] After the Reformation the Crown gained ownership of many of these plots and they were also sold to the burghers. The Cathedral Quarter and the Convent Quarter were the wealthiest town districts in Turku up to the 17th century.[111]

The names which have been preserved in the written documents indicate that many burghers in Turku in the 14th century were German in origin. This is important when thinking of the construction of the earliest tile stoves too. C. J. Gardberg has estimated that, of the forty-six burghers whose names have been preserved from 1318–1366, thirty-six were German.[112] Also Mika Kallioinen has presented numbers of German and native burghers and according to him fifty-one names that have been preserved form the 14th century are German in origin and twenty-one are native. In the 15th century, the amount of native burghers increased due to a regulation issued in 1471 which forbade German burghers from having a position as a mayor or a member of the town council.[113] Many burghers in Turku were still German at the beginning of the 17th century.[114]

Altogether 146 fragments of vessel tiles have been found from excavations in Turku. They make up 43% of the vessel tile fragments in the whole study. Fragments of vessel tiles have been found from all of the above-mentioned town districts. From the Cathedral Quarter 47 fragments of vessel tiles have been found (32%), from the Convent Quarter 49 fragments (34%), from the Mätäjärvi Quarter 19 fragments (13%) and from the Aninkainen Quarter 31 fragments (21%). The numbers of fragments are not directly comparable, since the extent of excavations has not been the same in every district.

Cathedral Quarter

The fragments of vessel tiles from the Cathedral Quarter have been found from seven different excavations. These sites are Tuomiokirkkokatu 6–8, Tuomiokirkkokatu (a cellar north of the cathedral), Akatemiankatu, Piispankatu 19, Tuomiokirkontori, Tryckerihuset building and Brahenpuisto. The names of the places indicate either a name of a street, building or an area. (See the locations of the excavations from fig. 68.)

Altogether 47 fragments of vessel tiles have been found from the Cathedral Quarter. Most of the fragments (60%) have been found from excavations on Tuomiokirkontori which were carried out in 2005–2006 next to the cathedral. The reason why

108 Kostet 1986, 16–17; Nikula 1970, 30–31; 1987, 87–89.
109 Uotila 2003a, 121–122, 131.
110 Kuujo 1981, 188–193.
111 Nikula 1987, 91–108.
112 Gardberg 1971, 282.
113 Kallioinen 2000, 133–142.
114 Ranta 1975, 161–165, 185–191.

so many fragments have come from these excavations is that the area was very central in Turku and wealthy people lived there, but also that the excavations were research excavations during which the areas were dug as deep as the natural clay, whereas during many rescue excavations the medieval cultural layers have not been reached at all.[115]

The earliest vessel tile fragments which have been found from these excavations date to the beginning of the 15th century, and they are the oldest evidence of the introduction of tile stoves in Finland (fig. 69–70). They are vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base. The cross-section of their rim is simple and they have dark brown glaze. Similar fragments have also been found from contexts dating to the second half of the 15th century. Since they had ended up as tertiary finds in a market area, their use in tile stoves can date to as early as the first half of the 15th century. Also fragments of vessel tiles which date to the 16th century on the basis of their find contexts and their shape were found in the excavations. They have a rim that is simple, collared with a pronounced ridge or collared with a hooked form, and most of them are glazed. The fragments that have a collared rim with a pronounced ridge date most likely to the first half of the 16th century and the fragments that have a simple rim or a collared rim with a hooked form (which are larger that the tiles dating to the 15th century) to the end of the 16th century or the early 17th century. Two of the fragments have finger-pressed band decoration on their base. They are both glazed and, on the basis of their find contexts, date to the first half of the 15th century. (Fig. 71–74.)

Six fragments of vessel tiles have been found from a cellar north of the cathedral. It is assumed that the cellar has been a part of a building which in the Middle Ages was connected to a wall that surrounded the cathedral. The wall is thought to have been constructed in the 1460s–1470s.[116] It has been estimated that the cellar was built before the wall and that it fell out of use latest in 1634, since in a map from that year there is no building in that location. The function of the cellar and the building above it has not been identified.[117] The majority of the find material from the cellar are fragments of ceramic vessels (78%) which have broken during firing. Carita Tulkki has dated the fragments to the early 17th century.[118] Also the stove tile fragments have broken during firing and they indicate that the whole material is potter's waste. Only a few other finds that are not ceramic vessels and stove tiles have been found from the cellar. However, one coin from 1610, which supports the above-mentioned dating, has been found from the same context.[119] All of the vessel tile fragments from the cellar are unglazed and they have a collared rim with a pronounced ridge or a slightly hooked form (fig. 75).

Fragments of vessel tiles have also been found from excavations at Piispankatu 19 and the Tryckerihuset building site. On the basis of their shape, they all date to the first half of the 16th century. They have brown glaze and a collared rim with a pronounced ridge, and one of the fragments has finger-pressed rosette decoration on its base. Fragments found from Akatemiankatu and Tuomiokirkkokatu 6–8 are

115 See in more detail about the excavations from Ainasoja *et al*. 2007; Pihlman 2007b; Ratilainen 2007; Saloranta 2007.
116 Gardberg 1969, 25.
117 Brusila & Lepokorpi 1981, 11–24.
118 Tulkki 2001, 125; 2002, 51; 2003, 208–209.
119 Brusila & Lepokorpi 1977b.

all unglazed, they have a collared rim with a hooked form and they date most likely to the end of the 16th century or the early 17th century. Three different types of vessel tile fragments have been found from excavations in Brahenpuisto site. Some of them have a collared rim with a pronounced ridge, some a simple rim and some a collared rim with a groove as decoration. The first type dates most likely to the first half of the 16th century, the second type broadly to the 16th century and the third type to the end of the 16th century or the early 17th century. (Fig. 76–79.) The fragments which have a collared rim with a groove as decoration are similar to the vessel tiles found from the outer bailey of Turku Castle (fig. 38–39). The find contexts of the above-mentioned vessel tiles do not give any information about their dating.

The fragments of vessel tiles which have been found from the Cathedral Quarter come from at least five different tile stoves. Of the fragments, 55% date to c. 1400–1550 and 45% to c. 1500-1625. The fragments found from the cellar north of the cathedral indicate that they were also manufactured locally at the turn of the 17th century. The earliest vessel tiles date to the same time as when an intensive construction period of masonry buildings started. The latest dates given here refer to a time when vessel tiles were still manufactured, and they could have been used for a long time after 1610.

Convent Quarter

Altogether 49 fragments of vessel tiles have been found from the Convent Quarter. They have been found from three different excavations: Itäinen Rantakatu, site of Aboa Vetus & Ars Nova museum, and Rettiginrinne. The excavations at Itäinen Rantakatu were carried out already in the 1950s. Workers only began collecting objects when they got rewards for them, which meant that not all objects were collected or their find contexts documented.[120] The only vessel tile collected from the excavations is an unglazed vessel tile with a quadrangular mouth and a flat round base. (Fig. 80.) The cross-section of its rim is collared with a deep groove as decoration. It is similar to some fragments found from Brahenpuisto site and the outer bailey of Turku Castle (fig. 38, 39, 79). It dates most likely to the end of the 16th century or the early 17th century.

From the site of Aboa Vetus & Ars Nova museum, 38 fragments of vessel tiles have been found. Their proportion of the whole vessel tile material from the quarter (81%) reflects the large area of the excavations[121], but also the fact that many wealthy merchants lived there. Twenty-seven of the fragments are unglazed and eleven are glazed. The unglazed fragments come from vessel tiles which have a collared rim with a hooked form. They date most likely to the end of the 16th century or the early 17th century. (Fig. 81, 85, 86.) Similar tiles have been found, for example, in Stockholm, where they have been dated to the first half of the 17th century.[122] Only a few fragments have a collared rim with a pronounced ridge and can be dated on the basis of their shape and glaze to the first half of the 16th century. (Fig. 83–84.) None of the vessel tile fragments from the Aboa Vetus & Ars Nova site can be dated on the basis of their find contexts more accurately than to the turn of the 18th century. This is due to the documentation methods used, but also to the fact that most fragments have been found from fill of cellars and under stone pavements of streets or yards where debris

120 Valonen 1958, 13–17.
121 See in more detail Sartes & Lehtonen 2008; Sartes 2003.
122 Dahlbäck 1983, 405; Århem 2007, 99–100.

from other locations has been dumped. The cellars fell out of use in the second half of the 17th century or the early 18th century and their find material consists of objects dating from long periods of time. Altogether 89% of the fragments have been found under structures that have been dated to the second half of the 17th century or the early 18th century.[123] (Fig. 82.)

Altogether 10 fragments of vessel tiles have been found from excavations further uphill from the Aboa Vetus & Ars Nova museum, from the Rettiginrinne site. Six of the fragments are glazed and four unglazed. All of the glazed fragments have a collared rim with a pronounced ridge and on the basis of their shape they date to the first half of the 16th century. (Fig. 87.) The unglazed fragments have either a simple rim or a collared rim with a hooked form, and they date mostly to the end of the 16th century or the early 17th century. (Fig. 88.) Some of the fragments have been found from mixed contexts that have objects dating from the 16th century until the 19th century. Some are from contexts whose material dates mainly to the second half of the 16th century or the early 17th century.[124]

The fragments of vessel tiles found in the entire Convent Quarter come most likely from five different tile stoves. Two of them date to the first half of the 16th century and three of them to the end of the 16th century or the early 17th century. The material is very fragmentary and only a few sherds can be identified as having belonged originally to the same stove.

Mätäjärvi Quarter

In the Mätäjärvi Quarter, fragments of vessel tiles have only been found from excavations at the Åbo Akademi University's main building. The site is situated in that part of the quarter which is closest to the cathedral. The quarter's plots were owned by wealthy burghers and the Church.[125] Altogether 19 fragments of vessel tiles have been found from the excavations and 18 of them are glazed. Most of the fragments have a collared rim with a pronounced ridge and they date on the basis of their shape and glaze to the first half of the 16th century. (Fig. 89.) Their find contexts date them to the early 17th century, which is logical since the tile stove was probably in use for that long. One fragment with a simple rim was found from a context which dates to the first half of the 16th century[126] and it could thus have been used in a stove already in the 15th century, as is the case with many vessel tile fragments found from the Tuomiokirkontori excavations. The fragments of vessel tiles from Mätäjärvi Quarter come from two or three tile stoves.

Aninkainen Quarter

Fragments of vessel tiles have been found from four excavation sites in the Aninkainen Quarter: Eerikinkatu/Julin building site, Turku Public Library's main library, Länsilaituri site and Österblad site. Altogether 31 fragments have been found, of which 21 are from glazed vessel tiles and ten from unglazed vessel tiles. Most of the fragments have a simple rim or a collared rim with a hooked form and they date broadly to 1500–1610 or to the turn of the 17th century. Only two of the fragments could date on the basis of their shape to the first half of the 16th century. They have a collared rim with a pronounced ridge. Only the fragments from the main library site excavations

123 Cellars K94:10 and K94:8 and structures R28, R21, R19, R39. See in more detail Sartes & Lehtonen 2008.
124 Datings are based on Saloranta & Seppänen 2002.
125 Kuujo 1981, 198–200.
126 Datings are based on Seppänen (unpublished study).

can be dated on the basis of their find contexts as well. Twenty-two fragments have been found from the main library site and they all come from contexts which have been dated to the late 16th century or the 17th century.[127] (Fig. 90–91.) The fragments of vessel tiles which have been found from the Julin building's site and the Österblad site date on the basis of their shape to the end of the 16th century or the early 17th century. They all have a collared rim with a hooked form and are unglazed. (Fig. 92). The fragments of vessel tiles which have been found from the Länsilaituri site were found from a same context as Renaissance-style panel tiles. They are unglazed and the cross-sections of their collared rims are between ridged and hooked. (Fig. 93.) The fragments of vessel tiles from the whole Aninkainen Quarter most likely originate from two or three tile stoves. One of the stoves could date to the first half of the 16th century and the other two to the end of the 16th century or the early 17th century.

The fragments of vessel tiles from the entire area of old Turku seem to come from 14–16 different tile stoves. Since their datings differ from the early 15th century to the early 17th century, they were not all used at the same time. Since the houses that are mentioned in written documents cannot be connected with the remains of houses that have been discovered in excavations, it is difficult to connect the fragments to specific buildings or persons. The early tile stoves were most likely situated in masonry buildings, which were either public (ecclesiastical, commercial or administrative) or owned by wealthy merchants. One of these kind of buildings was the Town Hall, which was situated at one end of the Old Great Market. Other possible buildings where tile stoves could have been situated are merchants' guildhalls. There were six such buildings in medieval Turku and especially the guildhall of St. Nicholas, which researchers assume to have been linked to the activities of German merchants, is a likely location for a tile stove. Ecclesiastical buildings that might have had tile stoves in medieval Turku were the Dominican Convent, the bishop's palace, the cathedral's chapterhouse, the deanery, the priests' common house, and prebendal houses which were donated to the maintenance of different altars in the cathedral. They all had reception rooms where a tile stove could have been situated[128]. The houses which were donated to the altars and other ecclesiastical buildings were mainly situated in the Cathedral Quarter, but their exact locations are difficult do define. Since the episcopal castle of Kuusisto had a vessel tile stove, it would seem logical that also the bishop's palace in the town had a similar heating appliance. Some of the vessel tiles that have similar rosette decoration as the vessel tiles found from Kuusisto Castle could thus have been situated in the bishop's palace.

Connecting the vessel tile fragments to specific private houses is even more difficult than connecting them to public buildings. According to written documents the wealthiest people lived in the Cathedral Quarter and the Convent Quarter in the Middle Ages and the 16th century.[129] The earliest of the vessel tiles have been found from the Cathedral Quarter, and the amount of discovered vessel tile fragments is largest in these two quarters too. The Church owned many houses and plots in medieval Turku, but after the Reformation their ownership passed to the Crown, the town and to private burghers[130]. Only the earliest stove tiles date to the time when many of the buildings were owned by the Church and the later stove tiles date to the

127 Datings are based on Tuovinen & työryhmä 2004 & 2006.
128 See in more detail about the buildings for example Gardberg 1971; Kostet 1986; Kuujo 1981; Pirinen 1962.
129 Kallioinen 2000, 148–149.
130 Gardberg 1971, 27, 38; Nikula 1987, 84, 96.

time when private burghers, the nobility and the Crown's officers owned most of the buildings. Only the earliest tile stoves could thus have been situated in ecclesiastical buildings and the later tile stoves were most likely situated in the houses of wealthy burghers. Since many German merchants moved to Turku in the 14th–15th centuries, the earliest tile stoves could have been situated in their houses.

7. Gothic niche tiles and concave panel tiles

The research material consists of 38 fragments of niche tiles or concave panel tiles. Thirty-three of them have been found from the town of Turku, four from Turku Castle and one from the Franciscan Convent of Vyborg. Of the fragments, 74% have been found from one excavation in the town of Turku and they most certainly come from only one niche tile.

7.1. Turku Castle

Three of the fragments that have been found from Turku Castle come from niche tiles and one from a concave panel tile. The entire lower side of the concave panel tile has been preserved, but the motif of its decoration cannot be identified (fig. 94–95). It has a horizontal flange and deep textile impressions on its back. It dates on the basis of its shape to the first half of the 16th century. It has been found during sewerage work from the north side of the main castle, and its find context does not reveal its dating. Also the fragments of niche tiles have been found from the same excavation (fig. 96). They are all from the corner of a niche tile, and their decoration has not been preserved. Based on their shape, they date to the end of the 15th century or the early 16th century, and they are thus possibly the earliest stove tiles in the castle.

Based on the fact that tile stoves were heated from another room or a corridor, Gothic tile stoves could have been situated in one of the same places that I suggested as most likely locations for vessel tile stoves. These were the Medieval King's State Room (room 36) or King's Chamber (room 32) on the third floor of the northern wing in the main castle, and they could have been heated from a corridor (room 34) between the rooms. They could also have been situated in the so-called Nun's Chapel (room 38) and have been heated from a corridor (room 37) on its west side. The find sites of the fragments fit with both alternatives. (See fig. 33–34.)

The building of a corridor (room 34) between the Medieval King's State Room and the King's Chamber, dated by Gardberg to the end of the 15th century, could also have been connected also with the renewal of the heating systems in the castle, and the niche tile stove could have been constructed in the north wing of the castle at that time. No written documents have been preserved of these early tile stoves in the castle and their tiles were probably imported from abroad as finished products. They could have been imported either from Germany or Sweden where niche tiles were already manufactured locally at the end of the 15th century or in the early 16th century.[131]

131 Gaimster 2002, 202–206; Ärhem 2007, 101.

7.2. Town of Turku

Cathedral Quarter

Five fragments of niche tiles have been found from the Cathedral Quarter in the town of Turku. They all have been found during sewerage works next to the cathedral in the 1970s. All fragments have possibly belonged to the same stove. They all have botanical decoration (fig. 97). Their find contexts do not give information about their dating, but on the basis of their shape they date to the end of the 15th century or the early 16th century. They could have been used in one of the same buildings that were described as possible sites for vessel tile stoves in Chapter 6.7. They were most likely imported either from Germany or from Sweden were niche tiles were manufactured locally at the turn of the 16th century.

Mätäjärvi Quarter

Altogether 28 fragments of niche tiles have been found from the Mätäjärvi Quarter. They have all been found from excavations at the Åbo Akademi University site. Mätäjärvi Quarter was mostly inhabited by poor people, but the plots closest to the cathedral were owned by the Church and wealthy burghers.[132]

The fragments come from a rectangular niche tile with a canopy decorating its upper part. Based on its shape it dates to the end of the 15th century or the early 16th century. Its decoration reflects the religious symbolism of Catholic devotion and the main motif in the centre of the panel depicts a pelican feeding her offspring by plucking blood from her own breast (fig. 98). The sacrifice of the pelican symbolized Christ's sacrifice on the Cross.[133] Christ's Passion was in central position in the religious culture of the Middle Ages and each believer had to take part in his passion in order to be forgiven of sins.[134] An interesting detail in the niche tile is that a human figure is depicted next to the pelican. The figure is covered in feathers and he reaches out his hand towards the pelican's neck. This could symbolize his identification with the pelican's and Christ's passion.

Other fragments of the same tile are from the canopy and they are decorated with a double-headed eagle (fig. 99). The eagle was a symbol of Christ's resurrection, but also a symbol of power. A double-headed eagle was used in the coat of arms of the Holy Roman Emperor and in the arms of many towns and families as well.[135] A similar niche tile with double-headed eagle has also been found from Stockholm (fig. 100), which could indicate that the niche tile was imported from Stockholm to Turku. Most of the fragments have been found near a late medieval building[136], but many of them have been discovered in mixed contexts that have objects dating to as late as the 17th century or the early 18th century. Many fragments that positively come from this same tile have been found in several different contexts, which tells about later building activity and moving of soil from one place to another in the area.[137]

The fragments of niche tiles come most likely from two separate Gothic tile stoves in the town of Turku. They were situated in the same buildings that I have suggested as possible sites for vessel tile stoves. No written documents have been preserved which would give information about their location or dating.

---

132 Kuujo 1981, 188–200.
133 Duchet-Suchaux & Pastoureau 1994, 271; Ferguson 1959, 23.
134 Lehmijoki-Gardner 2002, 204–205.
135 Ferguson 1961, 17; Hall 1979, 109–110; Neubecker 1988, 125–126.
136 Seppänen 1999, 55.
137 Datings are based on Seppänen (unpublished study).

7.3. Franciscan Convent of Vyborg

The Franciscan Convent in Vyborg is mentioned in written documents for the first time in 1403, but according to Markus Hiekkanen it was in operation at least from the 1390s onwards. The buildings of the convent were at first wooden, and then constructed of stone at the beginning of the 16th century. The buildings of the convent were confiscated by the Crown after the Reformation, and its reception room was torn down in 1540. After that the buildings were used as horse stables and rented to burghers. The church was taken into use again in the 1570s, but it was finally torn down in the 18th century. No structures of the convent have survived above the ground.[138] Some investigations have been carried out in the area of the convent in the 1920s–1930s[139] and during these investigations also one fragment of stove tile was found in 1936. There have also been later excavations in the area of the town of Vyborg, but not in the area of the convent.[140]

The fragment of stove tile that has been found from the area of the convent is a crest tile that is shaped like a man's head (fig. 101–102). The head is unusually long and the features are different from those on human faces which are normally depicted on tile stoves. The man has long hair and an open mouth and the face resembles the figure of the Wild Man that is depicted on a stove tile found from Austria.[141] The pictures of Wild Men were popular subjects in late medieval art and they symbolized the contrast between civilized society and wild nature.[142]

The crest tile dates, on the basis of its shape, to the end of the 15th century or the first half of the 16th century, most likely to the early 16th century, when the first stone buildings were constructed in the convent. Since the property of the Franciscan Convent was based on donations, also the tile stove was probably donated to the convent by a local person. Most of its tiles could have depicted biblical stories and lives of saints. The tile stove was most likely situated in the main reception room of the convent.

8. Renaissance panel tiles

The research material consists of 1429 fragments of Renaissance panel tiles. They have been found from the town of Turku, Turku Castle, Häme Castle, Kastelholm Castle, Laukko manor in Vesilahti and Suitia manor in Siuntio. Also at Raasepori Castle three fragments of flange-like tiles have been discovered, but since no panel tiles have been found there, it is uncertain whether they have been attached to proper panel tiles. Most of the Renaissance panel tile fragments have been found from the town of Turku, and they make up 45% of the Renaissance panel tiles in the whole research material. Fragments of panel tiles from Kastelholm Castle make up 22% of the material, fragments from Turku Castle 17% and fragments from Laukko manor 13% of the material. Fragments from Suitia manor make up 3% of the material and fragments from Raasepori Castle and Häme Castle only less than 1% of the material. The numbers of fragments are, however, not directly comparable with each other, and they reflect the extent of excavation areas at different sites more than they reflect the number of actual tile stoves in different places.

138 Hiekkanen 2004, 254.
139 Meurman 1978, 57–61.
140 Saksa 2004; Suhonen 2005.
141 Franz 1969, Abb. 145.
142 Gaimster 1997, 280; Lanz 1985, 38–42.

8.1. Turku Castle

The modernization of Turku Castle started as early as in the 1530s, but according to a letter written by King Gustav Vasa in 1548, the castle was still old-fashioned twenty years later. In 1551 the King even planned to have the castle moved elsewhere. The renovation of the castle nevertheless started when Gustav Vasa's son Johan became the Duke of Finland and moved to the castle. Gustav Vasa visited Finland and stayed in Turku Castle in 1555–1556 with Johan. In his letters he again complained that the castle was old-fashioned, uncomfortable, cold and dark, and gave orders to recruit foreign craftsmen to work there in order to make it more comfortable and modern.[143] It is unlikely that the King would have written in this way if the tile stoves with rich Renaissance-style decoration had been set up by then.

The written documents also suggest that Renaissance fashion did not arrive in Finland properly until after Gustav Vasa's son Johan was granted Finland as his duchy in 1556. Since the castle was too small and old-fashioned for his court (1556–1563), the renovation work began immediately when Duke Johan moved there. The wall which had divided the main castle into two parts was taken down, and a whole new floor was built for the private use of the Duke and the Duchess and for assemblies and banquets. Account books and inventories tell of wooden panelling and cassette ceilings which were built to replace the old vaulted ceilings. Also wide windows were constructed and the inventories tell about tapestries, interior textiles and rugs brought to the castle to decorate the rooms during banquets. Also Johan's consort Catherine Jagellonica, when arriving in the castle in 1562, brought with her a glimpse of continental Europe's Renaissance fashion with artwork, interior textiles, rugs and her personal wardrobe from Poland and Italy.[144]

The new floor in the north wing of the main castle (fig. 103) was divided into two apartments by a staircase (room 55). The apartment of the Duke (later King) was situated on the east side of the staircase and the apartment of the Duchess (later Queen) on the west side of the staircase (I will use the names King's Hall and Queen's Hall in the following text, since they are used as such in the floor plan published by C. J. Gardberg). The staircase was situated in the same place as the staircase (room 37) between the Medieval King's State Room and the Nun's Chapel on the third floor. The King's apartment consisted of King's Hall (room 56), King's antechamber (room 57) and King's Chamber (room 58). Queen's apartment consisted of Queen's Hall (room 54), Queen's Chamber (room 53) and Queen's Dressing Room (room 52). The main entrance to the apartments was from the staircase (room 55) between them, which was accessible from the Great Staircase Tower and a wooden bridge. One could access King's Hall also from a staircase on the eastern side of the main castle. The King's Chamber could be reached via King's Hall and King's antechamber, but there was also a door from the King's Chamber to the new floor on the south wing of the main castle and to its Banquet Hall (room 59). The Great Staircase Tower was built to connect the new floors of the main castle with each other. Although the building work concentrated on the new floors, some work was also conducted in the towers. Defensive structures were also moved from the upper parts of the castle closer to the ground and outside the castle.[145]

143 Gardberg 1959, 52–54, 83–84, 210–211, 224–226.
144 Gardberg 1959, 210–214, 221–222, 234, 270–275; Pylkkänen 1955, 3–6.
145 Gardberg 1959, 224–276, 284–287, 316–317, 342–359, 368–373.

In 1560, Gustav Vasa died and Johan's brother Erik XIV became the king. The brothers fell into an armed conflict over the crown and power in 1563, after which Duke Johan was imprisoned and taken to Gripsholm Castle in Sweden. Turku Castle was robbed and its property was taken to Stockholm. After this no major building work was done in the castle, although the walls of the outer bailey were repaired and also a new round tower was built in the 1560s–1570s. Johan became king in 1568, but he never visited the castle after that. The construction work in the outer bailey continued until 1592. The role of the outer bailey changed at the same time and it started to take many duties of the main castle and new dwelling and reception rooms were built there. (Fig. 104–105.) By the end of the 16th century the wings of the outer bailey had three floors. The main halls and chambers were situated on the second floors and in the east wing also on the third floor.[146]

Altogether 240 fragments of Renaissance panel tiles have been found from the castle. 92% of the fragments (220 pieces) have been found from rooms in the main castle or areas around it. Only nine fragments have been found from the area of the outer bailey, and the find contexts of eleven fragments are unknown. Most of the fragments (166 pieces) have been found from one single find context which is room 25 on the second floor of the main castle, in its north-east corner. Since these tiles were found during restoration work of the castle in 1939, and there is no proper report about them, their specific find contexts are difficult to interpret. According to Gardberg, the tiles had ended up in this room from a deep privy which led down to it from the upper floors in the north-east corner of the castle. According to Gardberg, the Renaissance tile stove had thus been situated in the rooms of the new floor in the northern wing of the main castle. The privy fell out of use and was filled with rubbish after a fire in 1614 and, according to Gardberg, the stove tiles ended up as the privy's fill as a consequence of the same fire.[147]

All of the panel tiles found from the privy are quadrangular in shape (c. 16–18 x 16–18 cm). They have two different pictorial motifs on them, the other one depicting a male and the other one a female portrait in profile (fig. 106–111). The male portrait depicts Elector Johann Friedrich of Saxony (1503–1554), which is confirmed by the text 'HERZOG HANS FRIDERICH KURFURST' above his head. The other portrait probably depicts his consort Sibylle of Cleves. Johann Friedrich is encircled with a medallion and Sibylle is surrounded by pillars, both typical of Renaissance art in the 1520s–1620s. The identity of the portrayed people and the clothes they are wearing narrows down the dating, and the text above Johann Friedrich's head suggests that the tiles were made during years 1532–1547, when he still held the title of Elector. Johann Friedrich was one of the leading figures of the Schmalkaldic League, which supported the Reformation, but he was forced to give up his title as Elector when the Protestant princes were defeated in the Schmalkaldic War of 1546–1547.[148]

Similar tile stoves of Johann Friedrich have been found from many excavations of the towns and castles in the Baltic Sea region.[149] The moulds for the tiles were most likely made in the 1530s, but their use and reproduction continued at least until the early 17th century. Also paintings of Johann Friedrich continued to be produced long after his death.[150] The female portraits most likely date to the same time and they were

146 Gardberg 1959, 222–224, 381–388, 411–413, 427–452, 525.
147 Gardberg 1958, 57–61; 1959, 291–294.
148 Christensen 1992, 49–92. See in more detail Chapter 2.2. and Majantie 2007b.
149 Gaimster 2001a; Majantie 2007c; Ose 1992; 1996b.
150 Koerner 2004, 19–24.

used in the same stove. It therefore seems likely that they depict Johann Friedrich's consort Sibylle. All of the panel tiles with these portraits have c. 3–4 deep flanges on their back, and the flanges' cross-section is I-shaped. Similar panel tiles with the same portraits have also been found from other locations in and outside Turku Castle (fig. 112–116).

Also panel tiles with other motifs have been found from Turku Castle. In the case of most of the tiles, only a small fragment from their corner or edge has been preserved, showing pillars, medallions or botanical ornaments, but the main motif of their decoration has not been preserved. Some of the sherds have small fragments of portraits (fig. 117–119), whose identity cannot, however, be identified. The fragments have been found from the Smithy Ward on the south side of the main castle, from the Nun's Chapel (room 38) and from a staircase between the King's Hall and the Queen's Hall (room 55).

Nine fragments of Renaissance panel tiles have also been found from the area of the eastern outer bailey. Two of them are especially interesting because they differ from the other panel tiles found in the castle, and they seem to have been manufactured with poor moulds. Their reliefs are weak and it seems like the features of the portraits have been remodelled by hand (fig. 120–121). Both portraits are depicted from the front, one portraying a man and the other one a woman. Similar female portrait has also been found from the town of Turku (fig. 165), which proves that the same potter made stove tiles for the castle and the houses of wealthy town burghers. Even though the style of the tiles and the clothes the persons on them are wearing date the tiles to the 1530s–1540s, a more likely dating for them is the end of the 16th century. It is hard to believe that these poor tiles would have been manufactured by the same potter who made the good-quality tiles with portraits of Johann Friedrich and Sibylle of Cleves in the castle. Also their find place in the area of the outer bailey suggests that they were manufactured at the end of the 16th century when the importance of the outer bailey grew. Their find contexts do not give more information about their dating.

There are also other Renaissance panel tiles which have been found from Turku Castle and which prove that the same potters made stove tiles for the castle and the houses in the town of Turku. One of them is a corner of a rectangular panel tile with a fragment of a man's foot (fig. 122). A similar tile has been found from the town of Turku, in which a larger fragment of the male portrait with plunder trousers has been preserved (fig. 160). The clothes indicate that the tiles date to the 1530s–1550s. Their find contexts do not give more information about their dating. Another tile that has an equivalent in the town is a frieze tile with botanical decoration (fig 123). A small separator tile with similar decoration has been found from the cellar north of the cathedral, in which a large amount of potter's waste has been found, possibly dating to the beginning of the 17th century (fig. 149). Also a panel tile with geometric decoration and dark brown glaze has been found from the castle (fig. 124) and has equivalents from the town (fig. 181). They both date to the first half of the 17th century.

The Renaissance panel tiles that have been found from Turku Castle come most likely from four different tile stoves. The written documents mention three potters who could have been behind the manufacture of these tiles. A potter called Abraham von Wittenberg is mentioned to have set up a tile stove in a bath house of Duke Johan in 1560. It was situated outside the castle. In 1561 the same Abraham is mentioned to have set up another tile stove, this time in the castle itself and in 1562 another. In 1563

he received lead for the glazing of stove tiles and made two more tile stoves. Their location in the castle is not mentioned. Also a potter called Henrik Küll is mentioned to have set up a tile stove in the castle in 1563. According to these documents there were five tile stoves inside the castle and one outside it by 1563. Also a brickmaker called Michel Kramer worked in the castle in 1584–1586. The documents mention that he made roof tiles and many kinds of ceramic vessels, but they do not mention him making stove tiles.[151]

At least the panel tiles with portraits of Elector Johann Friedrich of Saxony and his consort Sibylle were most likely made by Abraham von Wittenberg, whose name also fits with the origin of the motifs. Even though the manufacturing date of the moulds was most likely the same as when Johann Friedrich was still Elector (1532–1547), it is possible that the moulds came to use in Turku some twenty years later, when Duke Johan held court at Turku Castle. On the basis of the background explained above, it could have been either Gustav Vasa or his sons who commissioned these stove tiles. During Gustav Vasa's reign they would have been most up-to-date, but also during the reigns of his sons images of the Protestant princes would have functioned as proof of their conviction. Archaeological contexts of the finds do not give information about their dating, since most of the stove tiles have been found during renovation and sewerage work during the 1930s–1950s and not during well-documented archaeological excavations. Based on the tiles' style and portraits, the stoves could have been set up as early as during the time when the first potter is mentioned in the written documents in the 1540s. Archaeological evidence, however, indicates that the stove tiles made by this Hans were vessel tiles, since tiles of this type have been found near the rooms in the main castle where, according to written documents, Hans set up his tile stove.[152] Also the fact that stove tiles with portraits of Johann Friedrich or Sibylle have not been found at Häme Castle, where Hans also worked, suggests that he only made vessel tiles and not panel tiles. Most of the stove tiles from Häme Castle are similar vessel tiles to those found at Turku Castle. Therefore, it seems logical that the potter mentioned in documents in 1560–1563 made the stove tiles with portraits of Johann Friedrich and Sibylle in Turku Castle. This is also supported by archaeological evidence. As mentioned before, most of these panel tiles have been found from a deep privy where they could only have ended up if they had been located in the rooms of the new fourth floor in the main castle, which was built during Duke Johan's time. Also the fact that Abraham is mentioned to have set up five tiles stoves indicates that the stove tiles that were manufactured by him were panel tiles, since a much larger number of panel tile fragments have been found from the castle than vessel tile fragments. The Baroque panel tiles that have also been found from the castle cannot date to this early a period.

According to Gardberg these tile stoves were built next to open fireplaces along the outer walls of King's Hall (room 56) and King's antechamber (room 57).[153] I agree that a tile stove could have been situated in the King's Hall (room 56), but I would also add King's Chamber (room 58) as one possible location for the tile stove. The tile stove in the King's Chamber could have been heated from a staircase on its west side (room 55) and the tile stove in King's Chamber maybe from the eastern staircase. In my opinion these tile stoves were set up against the inside walls of the castle and were

151 Gardberg 1959, 234–235, 291–294, 309, 339, 509–510.
152 Gardberg 1959, 164.
153 Gardberg 1958, 57–61; 1959, 291–294.

not connected to fireplaces in the same rooms. Instead, they were heated from a room or corridor behind the stove, through an opening in the wall. One tile stove could also have been situated in the Queen's Hall and be heated from the same staircase (room 55) as the stove in the King's Hall. There could have been a tile stove in the Queen's Chamber (room 53) as well, but it is difficult to say were it would have been situated and from where it would have been heated since the room was not connected to corridors or staircases. The large halls in the south wing (rooms 59 and 60) of the main castle do not seem to be suitable places for tile stoves.

The panel tiles with poor reliefs that have been found from the outer bailey could have been situated on the new floors of the outer bailey. It seems unlikely that Abraham von Wittenberg would have been behind the manufacture of these tiles anymore, and it is possible that, for example, Michel Kramer manufactured them in the 1580s or another later potter whose name is not mentioned in the documents. The same potter could also have manufactured the unglazed vessel tiles which have been found from the outer bailey. The panel tiles have been found from the inner yard of the outer bailey, and their find contexts do not reveal either their dating or their original location. According to the floor plan of the castle (fig. 104–105), tile stoves could have been situated in the large hall on the second floor of the southern wing (room 150), in the hall on the second floor of the northern wing (room 130) and in the halls and chambers on the second and third floors of the eastern wing (rooms 135, 160 and 162). According to Gardberg, the dwelling rooms of the governors and bailiffs were situated in the northern wing of the outer bailey. Inventories of the 1630s mention tile stoves already in eight rooms of the outer bailey.[154] At least some of these could already have been Baroque-style tile stoves which were connected to open fireplaces. Fragments of Baroque panel tiles with botanical decoration have also been found from the castle, but since tiles of from that time period are not within the focus of this study, they are not discussed here in more detail.

8.2. Häme Castle

Only seven fragments of Renaissance panel tiles have been found from Häme Castle. They have all been found in the area of the outer bailey. Their find contexts do not give information about the location or the dating of the tile stoves. Only on one of the fragments a larger part of the decoration surrounded with pillars has been preserved, but even its motif cannot be identified (fig. 125). The rest of the fragments are very small and only edges of the panels with geometric or botanical decoration have been preserved (fig 126).

Even though the find contexts and written documents do not give any information about the dating or location of the Renaissance tile stoves in the castle, one tile stove was most likely set up in the castle in the 1560s or the 1570s. During this time a great deal of renovation work was carried out in the castle and many craftsmen worked there according to the written documents. Although no potters are mentioned in the documents, it is possible that one of the bricklayers could also have set up tile stoves. In 1559–1569 altogether thirty-two bricklayers are mentioned to have worked in the castle.[155] Since the condition of the main castle had declined by the end of the 16th century, it is possible that tile stoves were also set up in the outer bailey. Especially

154 Gardberg 1959, 463–464.
155 Vilkuna 1998, 145, 177.

the stove tiles with geometric decoration, which on the basis of their style date to the turn of the 17th century, could have been situated in the outer bailey.

The most likely place in the main castle for a Renaissance-style tile stove would have been in the south-east wing of the main castle. According to Drake the hall on the south-east wing was repaired in the 1570s and, for example, its vaulted ceiling was replaced with a flat wooden ceiling.[156] Some of the apertures in the walls which have been identified as door openings could, in fact, have been firebox openings of a tile stove. Openings like this were situated, for example, in the south-west and north-east walls. Also a staircase (room 20a) from the south-west wing (from room 20) to the south-east wing could have functioned as a place for heating a tile stove. (Fig. 41.)

Of the bailiffs who held power in the castle in the 1560s and the 1570s, Erik Spåra would seem the most likely candidate to have commissioned a new tile stove to the castle, since he was in charge of the castle for a longer time than the other bailiffs (1561–1565) and since he had travelled widely in Sweden and Tallinn in Gustav Vasa's and Erik XIV's service.[157]

8.3. Kastelholm Castle

Altogether 307 fragments of Renaissance panel tiles have been found from Kastelholm Castle. They differ from most of the stove tile fragments found in Finland owing to their decorative motifs and the colour of their glaze. They are glazed with dark, almost black glaze and their motifs depict the four Evangelists. The Evangelists are surrounded with spiral columns and ornaments that were typical of the emerging Baroque style. Similar panel tiles have been found for example from Stockholm, Lund, Copenhagen, Tartu, Gdańsk and Lübeck and they have been dated to the turn of the 17th century and the first half of the 17th century.[158]

All of the Evangelists are depicted in a similar way, seated at their desks and writing their texts. They can be distinguished from each other by their attributes. St Matthew is depicted with a winged man, St Mark with a lion, St Luke with an ox and St John with an eagle. St Matthew and St Luke are depicted with a beard and St Luke and St John without a beard.[159] The Evangelists which appear on the fragments of panel tiles from Kastelholm Castle are St John, St Mark and St Luke. (Fig. 127–131.) The same Evangelists also appear on panel tile fragments that have been found from Stockholm, which may indicate that the tiles were imported to Kastelholm Castle form Stockholm or at least that the moulds were imported from there. The panel tiles with Evangelists are known to have been manufactured in Stockholm in the first half of the 17th century.[160]

Of the fragments, 96% (296 pieces) have been found from excavations (KS60) which were carried out on the south-east side of the castle where the present entrance to the castle area is now situated (Porthuset). The area functioned as a royal manor in Gustav Vasa's time, and at the beginning of the 17th century new buildings with reception rooms and halls are known to have been built there. Also the written documents mention that two tile stoves were set up in the buildings of the royal manor after the

156 Drake 1968, 24; Mikkola 2001, 74.
157 Vilkuna 1998, 180; 2003, 74–75.
158 Dahlbäck 1983, 404–406; Majantie 2007c, catalogue; Århem 2007, 102.
159 Duchet-Suchaux & Pastoureau 1994, 140–141.
160 Dahlbäck 1983, 404–406; Århem 2007, 102.

fire of 1619.[161] The rest of the Renaissance panel tiles have been found on the east side of the castle (KS5, KS41) and one fragment is a loose find. (Fig 58) Many of the fragments are from the flanges of panel tiles, which have, however, been catalogued as vessel tiles. The cross-sections of the flanges are L-shaped and their rims are rolled over, which confirms that the fragments date to the first half of the 17th century.

The fragments of panel tiles which have been found from Kastelholm Castle most likely come from two separate tile stoves. One of them could have been situated in the buildings of the royal manor outside the castle itself, but the other one could have been situated in the north or east wing of the outer bailey. The structures of the outer bailey were repaired in 1624–1631, during which time a tile stove could also have been constructed there. It could have been situated, for example, on the third floor of the north wing, in its south-east corner. Another place for a Renaissance-style tile stove in the outer bailey might have been the upper floor of the eastern wing, which became a reception floor with its large halls in the first half of the 17th century. Since the importance of the outer bailey grew in the 17th century, it is likely that the later tile stoves were situated there instead of the main castle. (Fig. 56.)

8.4. Suitia manor in Siuntio

Suitia manor is situated in the western part of the Province of Uusimaa (fig. 132). It is mentioned in written documents for the first time in 1420. The first known owner of the manor was Björn Ragvaldsson, lagman of the medieval province of Raasepori and bailiff of Häme Castle. He owned the manor at least around year 1460. The earliest wooden buildings of the manor have not been preserved. The Fleming family gained ownership of the manor in 1494, and council member and military commander Erik Fleming had its main house built of stone in the 1540s.[162] The main house had two vaulted cellars with a hallway in the middle. Also the two living floors above the cellars were built of stone and they each had two rooms with a hallway in the middle. After Erik Fleming, the ownership of the manor passed to his son Klaus Fleming. He owned the manor in 1560–1595. He was one of the most powerful and wealthiest persons of his time in Finland, and also Gustav Vasa's brother-in-law. He was Lord High Admiral and Governor of Finland. The ownership of the manor stayed in the hands of the Fleming family until the 1730s. The condition of the manor had started to decline at the end of the 17th century, and its new owner built a new wooden main house for the manor in the 1730s. In the 1750s the upper floor of the old stone manor was torn down and a new one was built of brick. In the 19th century the ownership of the manor changed many times and at the end of the century its new owner Baron August Wrede renovated the old stone manor according to the ideals of the Neo-Gothic style. Only the cellars of the main house have been preserved in their original form.[163]

The archaeological excavations which have been carried out in the area of the manor are connected to a restoration programme of the manor in the 1990s. During the restoration work, the drainage and heating systems of the manor were renewed and the cellars were converted into meeting rooms.[164] Altogether 42 fragments of

161 Palamarz 2004, 55–56, 85–87.
162 Jutikkala & Nikander 1939, 268–269; Niukkanen 1998, 59.
163 Härö 1991, 12–18, 26; Jutikkala & Nikander 1939, 269–271; Niukkanen & Seppänen 1996–1997, 5–6; Niukkanen 1998, 59–61.
164 Majantie 1998; Niukkanen & Seppänen 1996–1997; Seger 1991.

Renaissance panel tiles have been found at the excavations. Twenty-four of them have been found from pipe trenches which were dug for the drainage and heating systems in 1996–1997 and eighteen of the fragments have been found from the cellars of the manor when soil layers were removed from them in 1998. All of the fragments have most likely belonged to the same tile stove. Their find contexts do not give information about their location in the manor, and they have ended up in various places, even in the cellars, during the later building work.

Three different kinds of Renaissance-style panel tiles have been found from the manor. The largest fragment, which has been found from a pipe trench outside the manor, has a female portrait similar to the ones found from the town of Turku and Turku Castle, and it probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony (fig. 133). Most of the fragments that have been recovered from the pipe trenches were found in connection with the remains of a wooden building (RA3) dating to 1550–1600. It was situated on the west side of the manor's main house, and it was destroyed at the end of the 16th century.[165] The tile stove was most likely situated in the main house, and destroyed and torn down during the same disturbances in which the wooden building was burned. During the removal of soil layers from the manor's cellars, large fragments of another panel tile with a female portrait have been found (fig. 135). On them the portrait is depicted in three-quarter's view and the text SIBILLA next to the portrait reveals her identity as Sibylle of Cleves. Similar tiles have been found from the town of Turku. The third type of panel tile has a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony on it (fig. 134).

The decorative motifs of the tiles date them to 1532–1547 when Johann Friedrich was still Elector but, as discussed before, the moulds for these tiles could have been used for long periods of time and similar tiles in Turku Castle date most likely to the 1560s. The fragments of panel tiles which have been found from Suitia manor could date to as early as the 1540s or the 1550s when the main house was constructed of stone and building materials were ordered from abroad. But since the motifs are exactly the same as on the panel tiles found from Turku, they could have been manufactured with the same moulds. The manor was owned until 1560 by Erik Fleming and his consort Hebla Sparre. After that it was inherited by Klaus Fleming who owned the manor until his death in 1597. Klaus Fleming would probably have accepted having portraits of Protestant princes and their consorts in his manor in the 1560s. But later on, in the 1590s, when he became a supporter of Catholic Sigismund against Protestant Duke Karl in the power struggle for the Swedish Crown[166], the portraits of Johann Friedrich on the tile stove in the manor would have not been that suitable anymore.

8.5. Laukko manor in Vesilahti

Altogether 183 fragments of Renaissance panel tiles have been found from Laukko manor in Vesilahti. Most of them (91%) are unglazed. Seventeen of the fragments have dark brown glaze. Glazed and unglazed tiles could have been used in the same stoves, but the decoration of the tiles indicates that they have been situated in two separate stoves. It seems likely that the unglazed frieze tiles with grotesque decoration, unglazed crest tiles with botanical decoration and unglazed panel tiles with

165 Niukkanen & Seppänen 1996–1997, 13–14.
166 Jutikkala & Nikander 1939, 268–269; Lehtonen 2002, 274.

hunting scenes come from one stove (fig. 138–143). The glazed frieze tiles with geometric egg-and-dart decoration and the glazed panel tiles with botanical decoration were, on the other hand, used in another stove (fig. 136–137). It is interesting that panel tiles identical to the glazed ones have also been found from the town of Turku, where the Kurki (later Kurck) family had houses (see fig. 158, 159, 163, 180, 188 and 189).

Of the fragments, 97% (178 pieces) have been found from thick demolition layers south of the vaulted cellar of the medieval manor house. Some of the panel tile fragments have also been found from the soil layers inside the cellar. Both inside and outside the cellar, the fragments of panel tiles were found from the same layers as fragments of vessel tiles. Objects discovered in the thick demolition layers south of the stone cellar date from the Middle Ages until the 19th century[167], and therefore the fragments of panel tiles cannot be dated on the basis of their find contexts.

Most of the Renaissance panel tiles that have been found at Laukko manor come from the frieze or crest of a tile stove, which makes their dating difficult, because these tiles were often decorated with botanical ornaments whose style did not change as rapidly as the decoration on the normal panel tiles. The features of the putto faces and eagles depicted on the tiles, however, indicate that they date to the turn of the 17th century. The flanges on the back of the tiles support this dating, since their cross-sections are L-shaped and their rims are rolled over (fig. 143). Similar frieze tiles have been found, for example, from Lund, Copenhagen, Stockholm, Latvia and Poland, and they have been dated to the first half of the 17th century.[168]

The dating of the Renaissance-style panel tiles from Laukko manor to the turn of the 17th century places them to the time when Knut Kurki and Jöns Kurck were the masters of the manor. Knut held the ownership of the manor from 1584 onwards and after his death his consort Brita Gylta became the mistress of the manor. In the 1620s, the ownership of the manor passed to their son Jöns Kurck, who was the master of the manor until 1652. He was one of the most powerful and influential figures of his time in Sweden and Finland and he was, for example, appointed the Governor of Turku Castle in 1626 and acted as the President of the Turku Court of Appeal from 1632 to 1652. Due to these duties he naturally also owned several houses in the town of Turku.[169] Many stove tiles similar to the ones found at Laukko manor have been found from the town of Turku and at least some of them might be connected to the houses of Jöns Kurck.

8.6. Town of Turku

Altogether 647 fragments of Renaissance panel tiles have been found from the town of Turku. They make up 45% of the fragments of Renaissance panel tiles in this study. 36% of the fragments (235 pieces) have been found from the Cathedral Quarter, 32% (206 pieces) from the Convent Quarter, 29% (185 pieces) from the Aninkainen Quarter and only 3% (21 pieces) from the Mätäjärvi Quarter. The amount of fragments from Mätäjärvi Quarter probably reflects the actual status of the quarter. It was the least wealthy of the four districts during the 16th and 17th centuries. The amount of panel tiles from Aninkainen Quarter, however, reflects the rise of its importance in the first

167 Uotila 2000a, 37.
168 Blomqvist 1936, 204; Dabrowska 1987, catalogue; Majantie 2007c, catalogue; Ose 1996a, 54–59.
169 Lagerstam 2000, 17–21; 2007, 35–37.

half of the 17th century. Most of the panel tiles which have been found from the quarter date to the first half of the 17th century when a new elite district was planned in the area. Cathedral Quarter and Convent Quarter were wealthy and valued districts during both the 16th and the 17th century and wealthy burghers, members of the nobility and government officials lived there.[170]

Cathedral Quarter

Altogether 235 fragments of Renaissance panel tiles have been found from nine excavations in the Cathedral Quarter. The sites are Uudenmaankatu 2 – Tuomiokirkkosilta, Tuomiokirkkokatu (a cellar north of the cathedral), Tuomiokirkkokatu 2–4, Tuomiokirkkokatu 6–8, Akatemiankatu, Akatemiankatu – Akatemianpuisto, Tuomiokirkontori, Tryckerihuset building and Brahenpuisto. The names of the places indicate either a name of a street, building or an area (See the locations of the excavations in fig. 68).

Most of the fragments (71 %) have been found from a cellar north of the cathedral, which is discussed in more detail in Chapter 6.7. The material has been interpreted as potter's waste. Altogether 167 fragments of Renaissance panel tiles and one fragment of a positive mould of a panel tile were found in the cellar. The material consists of three different types of panel tiles: rectangular panel tiles with full-length portraits, quadrangular panel tiles with head-and-shoulder portraits and rectangular frieze tiles with no decoration. The quadrangular panel tiles and rectangular frieze tiles have a flange typical of a Renaissance panel tile on their back; its cross-section is I-shaped and the rim is folded over. These flanges are c. 3–4 cm deep. The rectangular panel tiles, however, have a shallow flange, whose cross-section is rounded. These panel tiles were intended for the upper stage of the stove. Also a positive mould with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony, a small separator tile with botanical decoration and crest tiles with botanical decoration have been found in the cellar. (Fig. 144–152.) The ornament on the separator tile is exactly the same as on a tile found from Turku Castle (fig. 123), which indicates that they were made by the same potter or that the potter who worked in the town had inherited or copied the moulds from the one who worked in the castle. On some of the fragments the glaze has run onto the broken surfaces of the tiles. The fragments of panel tiles which have been found from the cellar could date on the basis of their style to as early as the 1530s–1540s, but due to the manufacturing date of the similar tiles in the castle (1560s) and the other finds from the same context, the fragments date most likely to a much later date. The fragments of ceramic vessels which have been found from the cellar have been dated to the beginning of the 17th century[171] and also one coin from 1610 has been found from the same context.[172] No written documents have been preserved of a potter working in the town area at the turn of the 17th century and it is possible that one of the potters who worked in the castle could have manufactured stove tiles in the town too.

A few Renaissance panel tiles have also been found from the excavations in Tuomiokirkkokatu 2–4 and 6–8 and in Akatemiankatu close to the cathedral. Many of the fragments have portraits of Elector Johann Friedrich of Saxony and Sibylle of Cleves on them, but many fragments also have unidentified portraits of people in

170 Nikula 1987, 91–108.
171 Tulkki 2001, 125; 2002; 51; 2003, 208–209.
172 Brusila & Lepokorpi 1977b.

Renaissance-style clothing (fig. 153–157). One of the tiles with unidentified portrait is similar to a panel tile found from Turku Castle (fig. 118). Their find contexts do no give information about their dating, but they date most likely to 1560–1610. The first date is based on the earliest likely dating of similar tiles in Turku Castle and the last date is based on the most likely date when similar tiles were still manufactured in Turku.

Five fragments of Renaissance panel tiles have been found from excavations in Uudenmaankatu 2, next to the Tuomiokirkkosilta bridge. Three of the fragments date to the turn of the 17th century or the first half of the 17th century on the basis of their decoration (fig. 158–159). They are similar to the glazed panel tiles with botanical and geometric egg-and-dart decoration which have been found from Laukko manor. Two of the fragments date to the middle of the 16th century on the basis of their decoration (fig. 160). They have a full-length male portrait on them and green glaze. The man is wearing plunder trousers which were fashionable in the 1530s–1550s. The find contexts of the tiles do not give more information about their dating. A similar tile has been found from Turku Castle (fig. 122).

Nineteen fragments of Renaissance panel tiles have been found from excavations at the Tuomiokirkontori site next to the cathedral. Most of them are fragments from the edges of the panels and the motif of their decoration cannot be identified. The largest fragments are possibly from a panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony, but only the medallion which encircles the portrait has been preserved (fig. 161). It was found in connection to a wooden building which was burned at the end of the 16th century or the turn of the 17th century.[173] Also during the excavations in Brahenpuisto nineteen fragments of Renaissance panel tiles have been found. Two of the fragments are from panel tiles similar to the ones found from Turku Castle and Suitia manor, which have a portrait of Sibylle of Cleves on them (fig. 162). One of the panel tiles found from Brahenpuisto is, on the other hand, similar to panel tiles found from Laukko manor (fig. 163). It has botanical decoration and it dates on the basis of its decoration to the turn of the 17th century or the first half of the 17th century. Also the L-shaped flange on the back of the panel supports this dating. None of the fragments of panel tiles from Brahenpuisto can be dated on the basis of their find contexts, since they have all been found in contexts that had objects dating from the Middle Ages to the 19th century, all mixed together.

The fragments of Renaissance-style panel tiles which have been found from the whole Cathedral Quarter come most likely from four different tile stoves. The fragments from the cellar north of the cathedral are not included in the number, since they are potter's waste. Most of the fragments date most likely to c. 1560–1610. This is based on the dating of similar panel tiles in Turku Castle and the potter's waste from the cellar north of the cathedral. Some of the fragments might date to as early as the 1530s–1550s based on their decoration. Almost half of the fragments (48%) are from glazed tiles. The amount of unglazed tiles is larger than in other quarters because of the potter's waste, which never ended up in a tile stove.

Convent Quarter

Altogether 206 fragments of Renaissance panel tiles have been found from the Convent Quarter. They have been found from Itäinen Rantakatu, site of Aboa Vetus & Ars Nova museum, and Rettiginrinne. Eighteen of the fragments have been found from

173 Ainasoja *et al.* 2007.

Itäinen Rantakatu. Since the excavations were carried out in the 1950s and the objects were collected by the workers only when they started to get rewards for them, not all the objects were collected or their find contexts documented.[174] Four of the fragments have a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony or Sibylle of Cleves on them (fig 164). One of the fragments has the same clumsy female portrait (fig. 165) as a fragment found from Turku Castle (fig. 121). Six of the fragments are probably from panel tiles with a portrait of one of the four Evangelists (fig. 166–167). Only small fragments of the spiral column and the decorated arch that surrounded the Evangelists have been preserved. The first mentioned panel tiles date most likely to c. 1560–1610 and the panel tiles with the Evangelists date to c. 1600 or the first half of the 17th century.

Most of the Renaissance panel tiles from the Convent Quarter have been found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site. Their proportion from the whole material of the quarter (78%) reflects the large area of the excavations[175], but also the fact that many wealthy merchants lived there. Most of the fragments of panel tiles which have been found from the area come from tiles similar to the ones found from Turku Castle and Suitia manor with portraits of Elector Johann Friedrich of Saxony and Sibylle of Cleves (fig. 168–175). The smallest fragments only have letters from the texts SIBILLA, HERZOG or HANS on them. On some of the fragments only parts of a medallion and pillars which enclosed the main motif have been preserved or the fragments are so small that the portrait on them cannot be identified (fig. 176–177). As described before the panel tiles with portraits of Johann Friedrich and Sibylle date most likely to 1560–1610, even though their original moulds were made already in 1532–1547. None of the fragments from the site can be dated on the basis of their find contexts more accurately than to the second half of the 17th century or the early 18th century. This is due to the documentation methods, but also to the fact that most fragments have been found from fill layers in cellars and under stone pavements of streets or yards where debris from other locations has been dumped. The cellars where many of the fragments have been found (K94:8 and K94:10) fell out of use in the second half of the 17th century or the early 18th century and their find material consists of objects dating from a long period of time. Most of the fragments have been found under three structures which were built above the cellars after they were abandoned. These are a pavement of a street (R21), pavement of a yard (R19) and a brick floor (R39).[176] (Fig. 82.) On the basis of the other finds that have been discovered, for example, under R21 (smooth panel tiles dating to the early 18th century and a coin from 1720), the early 18th century seems a more likely dating.

Altogether 27 fragments of Renaissance panel tiles have been found from excavations further uphill from Aboa Vetus & Ars Nova museum, from the Rettiginrinne site. In a majority of the cases, only the edges and corners of the panels have been preserved and their main motif cannot be identified. They date on the basis of their style and form to the second half of the 16th century (fig. 178–179). Some of the fragments have similar egg-and-dart decoration as the fragments of frieze tiles from Laukko manor (fig. 180) and some have geometric decoration similar to a panel tile from Turku Castle (fig. 181). They date based on their style and form to the first half of the 17th century. Their find contexts date them to the 17th or 18th century.[177]

174 Valonen 1958, 13–17.
175 See in more detail Sartes & Lehtonen 2008; Sartes 2003.
176 Sartes & Lehtonen 2008.
177 Datings are based on Saloranta & Seppänen 2002.

The fragments of Renaissance-style panel tiles which have been found from the Convent Quarter come most likely from four or five different tile stoves. Most of the fragments (90%) date most likely to c. 1560–1610, and most of them (80%) are from glazed tiles.

Mätäjärvi Quarter

Twenty-one fragments of Renaissance panel tiles have been found from the Mätäjärvi Quarter. They have been found from four different excavations: the Åbo Akademi University site (Åbo Akademi University's main building), two locations at Uudenmaankatu 4–6 and Uudenmaankatu 6. Most of the tiles have been found from the Åbo Akademi University site, but only fragments from the edges and corners of the panels have been preserved. Also one narrow cornice tile with botanical decoration has been found from the site (fig. 183). Similar tiles have also been found from Stockholm (SSM1891). They date on the basis of their style to the second half of the 16th century. In Turku, however, the fragment was found in a context dating to the turn of the 18th century.[178] Also a decorative tile in the shape of a lion's head has been found from the Åbo Akademi University site (fig. 182). It dates most likely to the turn of the 16th century. A similar mould has been found from the Österblad site in the Aninkainen Quarter. All of the fragments which have been found from the other above-mentioned excavations are from the edges or corners of the panels and their main motifs of decoration have not been preserved. The fragments from Mätäjärvi Quarter come most likely from two or three tile stoves. All except one fragment are from glazed tiles. Most of the tiles date to c. 1560–1610.

Aninkainen Quarter

Altogether 185 fragments of Renaissance panel tiles have been found from the Aninkainen Quarter. They have been found from five different excavations: Eerikinkatu 6b, Österblad site, Kirkkopiha site, site of Turku Public Library's main library and Länsilaituri site. Again many of the tiles are so fragmentary that the motif of their decoration cannot be identified. At Eerikinkatu 6b, a crest tile in the shape of a lion's head has been found (fig. 184) and, from the Österblad site, many fragments of panel tile moulds. The finest of them has Christ on the Cross on it (fig. 185). Since the excavation report has not been finished, it is not possible to date the mould based on its find context, but on the basis of its style it dates to the first half of the 17th century. Also from the Kirkkopiha site most fragments are very small. One fragment from a portrait tile has, however, been preserved (fig. 186) and a decoration detail in the shape of a man's head (fig. 187). Both have been found from contexts dating to the end of the 16th century.[179]

Most of the fragments (146 pieces) of Renaissance panel tiles from the Aninkainen Quarter have been found from the Turku Public Library's main library site. 93% (136 pieces) of the fragments date on the basis of their style to the first half of the 17th century and they already represent the ideals of the Baroque style. Most of the fragments have been found from one context only and they come from one stove (fig. 188–189). They have botanical decoration similar to the panel tiles from Laukko manor. A few fragments also have geometric egg-and-dart decoration. They all have dark green or almost black glaze and the flanges on their back are L-shaped. They have been found from a demolition layer which is dated in the excavation report

178 Datings are based on Seppänen (unpublished study).
179 Datings are based on Saloranta 2003.

to the 1590s–1650s, and is connected to a masonry building which was built at the end of the 15th century and used until the 17th century.[180] The decoration of the tiles and the written documents which tell that Jöns Kurck, the master of Laukko manor from the 1620s until 1652, owned houses in Turku too, make it tempting to think that the stove could have belonged to his house. The exact locations of his houses are not known, but the largest of them was most likely situated in the new elite district of Aninkainen Quarter.[181] Also Renaissance tiles dating to the second half of the 16th century have been found from the main library site, but the main motifs of their decoration have not been preserved. Only fragments of medallions and pillars which encircled the main motif have been preserved. They have all been found from mixed layers which have objects dating from the end of the 16th century up to the mid-18th century.

Fourteen fragments of Renaissance panel tiles have been found in front of the main library, in the Länsilaituri site excavations. The most interesting of them is a large fragment of panel tile with a male portrait (fig. 190). It differs from the other fragments of Renaissance panel tiles found from the town of Turku in that the medallion which encircled the portrait in the centre of the panel is an irregular wreath. The man is depicted in profile and he has a German-style haircut. The tile has been in a fire and its green glaze has burned. The tile dates on the basis of its style to the 1530s–1540s, but most likely to the second half of the 16th century. Also other tile fragments from the same stove with female portraits have been found, but only small fragments of her shoulders have been preserved (fig. 191). Also these fragments are burned. Fragments of unglazed vessel tiles have been found from the same context. Slightly similar panel tiles have been found from Estonia and Latvia (fig. 192) and the portraits depicted on them are Martin Luther and Emperor Charles V.[182]

Altogether 89 % (164 pieces) of the fragments found from the Aninkainen Quarter can be dated to the first half of the 17th century. This reflects the quarter's rise in status when the new elite district was built there. Although many of the fragments come from one tile stove with botanical decoration, the other small fragments of panel tiles that have been found from various locations in the quarter and have different decoration, indicate that the fragments come from at least five different tile stoves. Three of them date to the second half of the 16th century and two to the first half of the 17th century. The moulds which have been found from the Österblad site also tell about a potter working in the area in the first half of the 17th century. 78 % of the fragments of panel tiles which have been found from the Aninkainen Quarter are glazed.

The fragments of Renaissance-style panel tiles which have been found from the whole town of Turku come most likely from 15–17 different tile stoves. Most of them date based on their style and decoration to the second half of the 16th century, but some could date to as early as the 1530s–1540s. Also four or five of the tile stoves date on the basis of their decoration to the first half of the 17th century. All of the tile stoves have been situated most likely in the houses of wealthy merchants, members of the nobility and officials of the Crown and the town. Since the first document in which the owners of the plots have been placed on a map dates from the 1750s[183], it is difficult to connect the fragments of stove tiles to certain persons who lived in Turku. One exception is Jöns Kurck, but also in his case the exact locations of his houses are not known. The written documents do not give any information about the manufacture or dating of the tile stoves either.

180 Datings are based on Tuovinen & työryhmä 2004 & 2006.
181 Lagerstam 2000, 17–21; 2007, 35–37.
182 Ose 2007, Fig. 3; Vunk 2000, Fig. 1.
183 Kostet 1986, 31.

Significance of the tile stove's introduction in Finland

9. Impact of local manufacture on the use and meaning of tile stoves

The geographical distribution of the ceramic tile stove was affected by climate, but also by cultural and socio-economic factors. Because the tile stove was an invention which had been developed in the Germanic cultural area, it spread to new regions especially with Hanseatic merchants. In addition to trade relations, the adoption of the tile stove was affected by the migration of merchants and artisans and the private travels of the nobility. The introduction of a tile stove in a new area was not, however, as simple as for example the introduction of a new vessel type. Tile stoves required certain kind of buildings before they could have be constructed and setting them up also required a skilled artisan to work at the site. Therefore stove tiles could not have been imported without commission and it is likely that the earliest tile stoves in Finland were set up in the houses of the German merchants who settled in Turku. Due to the trade contacts and travels of the local nobility, tile stoves soon spread to their dwellings as well.

Since local potters in Finland were unfamiliar with the manufacture of stove tiles, the earliest locally made stove tiles were manufactured by the German craftsmen. This is proven by the names of the potters and also by the forms and styles of stove tiles. However, before a foreign potter moved to a new place, there had to be enough demand for his products. The German potters who moved to Finland and to other Nordic countries also manufactured, without exception, ceramic vessels. The demand for stove tiles probably played a crucial rule when a potter moved to a new place, but on the other hand, the growing demand of more versatile dining vessels from the 15th century onwards also acted as a stimulus for potters to move to new places. Since the potters continued to manufacture similar vessel forms and stove tile types as in their homelands, it is often very difficult to distinguish the locally manufactured products from the imported ones.[184]

Also moulds were imported for a long time from Germany, even though the tiles were made locally. In Finland the earliest moulds were probably the ones used by Abraham von Wittenberg in Turku Castle in the 1560s. The trade of moulds flourished in the 16th–17th centuries, which is also seen in the wide spread of the same decorative motifs on stove tiles.[185] The start of local production of stove tiles naturally also required availability of the raw materials. Red-firing clay was available everywhere in Finland, but lead for the glazing and white clay for the slip had to be imported. White clay was imported for the decoration of redware vessels as well.[186]

The earliest written documents which mention the manufacture of stove tiles in Finland date to the 1540s. In 1543–1544 a potter called Hans is mentioned in the

184 Gaimster 2007a, 20; 2007b, 49.
185 Franz 1969, 30–31, 73, 83–87, 110, 116.
186 Tulkki 2003, 210–211.

account books of Turku Castle. The documents mention that he manufactured stove tiles and acquired lead for their glazing. The same Hans also made a tile stove for Häme Castle in 1546. During 1560–1563 a potter called Abraham von Wittenberg is mentioned in the account books of Turku Castle, and he made several tile stoves and also ceramic vessels for the castle. In 1563 a potter called Henrik Küll also set up a tile stove in Turku Castle. In 1584–1586 a brickmaker Michel Kramer worked in the castle and the documents mention that he made at least roof tiles and various different kinds of ceramic vessels.[187] Even though the archaeological evidence shows that tile stoves were widely used in the town of Turku too, the written documents which have survived do not tell much about potters living or working in the town area. In 1550 a potter called Hans is mentioned to have owned a plot in the town. He is mentioned again in 1556, and according to the account books of the cathedral he received salary from its housekeeper in 1557. It has been suggested that the potter's waste found from a cellar behind the cathedral could be connected to his workshop.[188] However, as described earlier in this study, the waste dates most likely to the early 17th century. It is likely that this Hans working in Turku in the 1550s was the same Hans who worked in Turku Castle in the 1540s.

Even though there were many tile stoves in the town of Turku during the second half of the 16th century and the early 17th century, there are no written documents which could be connected to them. From the 1630s onwards there are again written documents which mention names of potters in Turku. Jochim Banicke (Bannicken/Banekin) had a workshop in Turku in 1635–1651, Michel Fessel (Wessel) in 1650–1675 and Erik (Erich) Rudolph in 1679–1701. A potter called Herman is mentioned in 1681 and 1689.[189] Even though the potters who worked in Turku in the 18th century are not within the time period investigated in this study, the documents which tell about their activities may shed light also on the activities of their predecessors. In 1725 there were already three potters working in Turku simultaneously. They all made both stove tiles and ceramic vessels. The stove tiles made by them were most likely smooth panel tiles with green glaze which have also been found during archaeological excavations in Turku. It is mentioned that two of the potters, Johan Wach and Johan Kristian Schultz, were not allowed to rebuild their workshops in the centre of the town after a fire destroyed them in 1728, since their kilns were considered dangerous for the surrounding areas. After both potters threatened to move out of the town, they were permitted to build their workshops in their old places.[190] Even though the activities of hazardous crafts were often placed outside towns, it is possible that also the previous potters' workshops in Turku were situated in the town area.

The only archaeological evidence of a potter's workshop in Finland in the 15th–17th centuries is the potter's waste mentioned earlier that has been found from a cellar north of the Turku Cathedral. It dates to the turn of the 17th century. No structures of the kiln itself have been found.[191] The other evidence of local production of stove tiles and ceramic vessels are random sherds that have glaze running onto their broken surfaces, which means that they have broken during firing. Also some fragments of stove tiles which are similar to fragments found from Turku Castle are most likely products of a local potter. Some of them are very crude and indicate that the potters

187 Gardberg 1959, 189, 291–292, 339, 509–510.
188 Nikula 1987, 380–381, 422, 547, 660–662.
189 Hyvönen 1983, 50; Turun maakunta-arkisto / Svante Dahlströmin kortisto.
190 Nikula 1970, 558–559.
191 See in more detail Brusila & Lepokorpi 1981.

reproduced moulds by copying the motifs from old tiles (see for example fig. 121 and 165, fig. 122 and 160, fig. 123 and 149). Also a few moulds which date to the first half of the 17th century have been found from Turku. One fragment of a mould has been found from Tuomiokirkkokatu 2–4 in the Cathedral Quarter, and three moulds have been found from the Österblad site in the Aninkainen Quarter. They date on the basis of their style to the first half of the 17th century. (Fig. 185.)

The start of local production could be studied by measuring the differences in the chemical compositions of the stove tiles' clay fabric. For example NAA, PIXE, and ICP analyses have been used in archaeology[192], of which PIXE analysis was also tried out in Finland in the 1990s. Its results did not, however, bring enough evidence for the studies of local production[193] and no other attempts have been made since. It would, however, be very interesting to test the method again now, when there is enough ascertained evidence for locally produced stove tiles which could act as reference material for the other fragments.

The start of local production can also be studied with 3D measurement of panel tiles' relief decorations, since the images on panel tiles were sometimes copied from old existing tiles by pressing a clay panel on the surface of the old tile. When this new mould was fired and new tiles were produced with it, the new tiles became smaller because clay shrinks 10–15% every time it is fired.[194] The relief also weakened since the glaze on the surface of the old panel made it smoother. The relief can also weaken due to the wear of the original mould. In this case, newer tiles made with the same old mould remain the same size and only their relief becomes weaker. The images of eleven Renaissance panel tiles from the town of Turku and Turku Castle were measured in 2004 and compared with similar panel tiles from Germany. This became possible when stove tiles from different museums around the Baltic Sea region were on display in an exhibition at Aboa Vetus & Ars Nova museum in Turku. The measurements were done in co-operation with Turku Polytechnic School (now part of Turku University of Applied Sciences) and with the help of its 3D Coordinate Measuring Machine (CMM). The machine measures each point in relation to its own known location and gives the position of each point in three coordinates. The results showed that only the positive mould with Johann Friedrich's portrait found from Turku had shrunk 10% and the size of the images on the other stove tiles had stayed the same and only their relief had weakened. This means that most of the tiles were made with the same original moulds, but they were manufactured for such a long time that the moulds had become worn in use.[195] (Fig. 193.)

The start of local production naturally made tile stoves available for a wider share of the population. But eventually local production also started to change the pictorial motifs on stove tiles. Since the earliest locally manufactured stove tiles were made with imported moulds, they also reflected the fashion and ideals in their places of origin. When the local production of stove tiles increased in Finland and the other Nordic countries in the 17th century, also the images on them changed. Since simple geometric and botanical ornaments were easier to create for the mould than detailed portraits, these became more popular in the 17th century. The reliefs also became shallower and the colour of their glaze changed. They normally had dark brown or green,

192 Cowell & Gaimster 1995, 106–109; Gaimster 2001b, 73–75.
193 Wahlberg 2000, 123–129.
194 Franz 1969, 13; Hofmann & Hülsemann 1995, 12–13.
195 See in more detail Majantie 2004, 2005c.

almost black glaze. Lighter green was also used and tiles with blue and white glaze became popular. The portraits of contemporary rulers continued to be popular in Germany, but in Finland the images changed to botanical and geometric ornaments and later, at the turn of the 18th century, to smooth tiles with green glaze. This could be due to the fact that the number of German burghers had decreased or the fact that the potters become more local and produced the moulds themselves, or simply that the fashion had changed. In other words, as long as the moulds were imported from Germany, the images on them also reflected the fashion and ideals in the places of their origin.

10. Stove tiles as indicators of change – Fashion, comfort or conviction?

Since tile stoves were introduced to Finland from Germany, it is not surprising that the earliest vessel tiles presented in this study have been found from Turku which had close trade contacts with Germany. The German influence was not only commercial, since many German merchants and craftsmen moved to Turku permanently and brought their manners and movable property with them. The earliest of the stove tiles were probably imported as finished products and their local manufacture started only when there was enough demand for them. The earliest tile stoves in Finnish castles and manors reflect the German influence as well, since their owners had close contacts with German-speaking countries and also many craftsmen who worked in the castles and manors were German.

Even though the stove tiles which have been found from Finland reflect a strong German influence, it should not be forgotten that the influences also travelled indirectly. The Finnish stove tiles have their closest analogies in Stockholm and the same can also be seen in the ceramic vessels of the same period. Also contacts with Tallinn are reflected in the material, but not as clearly as the connections to Stockholm. This may be due to the fact that stove tiles were imported from Stockholm or that the same potters who worked in Stockholm periodically came to work in Turku. Due to the active trade in moulds, the same kind of tiles could naturally have been produced independently in Turku and Stockholm too.

The introduction of tile stoves in Finland was connected to many socio-economic and politico-religious changes, and before the tile stoves could have been adopted, the right kind of circumstances had to have been developed. Even though tile stoves were introduced to Finland in the early 15th century, they only became more common during the second half of the 16th century. They remained a privilege that only the wealthiest members of society could obtain up until the 17th century when their local production increased. (Fig. 194.) The earliest tile stoves were set up in the castles and manors of the nobility, and also in the town of Turku the earliest and finest of the tile stoves were located in the two wealthiest town districts. In other places, people continued to use the old heating appliances such as hearths, stoves and ovens. It is likely that after the relief-decorated panel tiles were introduced to the homes of the wealthiest members of society, the simple vessel tiles ended up in the houses of the less wealthy. It seems that at the turn of the 17th century panel tiles with Renaissance-style decoration started to be used in the houses of the less wealthy too. In Finland, tile stoves do not seem to have spread to the farmhouses of the countryside during the 15th–17th century.

When dating stove tiles, it should be remembered that objects had different meanings in different places and that fashions were adopted at different times in different places and among different social classes. Although stove tiles with portraits of Elector Johann Friedrich of Saxony were closely connected to Reformation propaganda, they were also among the first examples of Renaissance-style fashion arriving in Finland. In Turku Castle (in the 1560s) they were naturally commissioned because of their message, but it is difficult to estimate whether the situation was the same when these stove tiles were used in the homes of the wealthy urban population some twenty to fifty years later, at the turn of the 17th century. The continuing use of stove tiles with portraits of Johann Friedrich in Turku could have been a sign of support for the Protestants when Johan III attempted to return Sweden and Finland to Catholicism or during the power struggles between Karl IX's Lutheran supporters and Sigismund's Catholic supporters at the turn of the 17th century. The late use of these stove tiles in Finland could also be explained purely by the late arrival of Renaissance-style fashion in Finland.

The portraits of the Protestant princes and the Catholic Emperor Charles V could also have been depicted in same stoves, since Charles V was also the Emperor of the Protestant areas, after all. Stove tiles with portraits of Charles V have been found for example from Pärnu in Estonia and Stockholm in Sweden, where they could have been used in houses of German merchants.[196] (Fig. 195.)

What were the reasons behind the introduction of tile stoves in Finland? In my opinion the German influence was, at first, the most important factor behind the adoption of tile stoves, and they were most likely set up in the houses of German merchants in the town of Turku. Their spread to the castles and manor houses was also due to contacts to German-speaking countries and they were manufactured locally by German potters. Later tile stoves became instruments of showing one's wealth, status and fashion consciousness, and they were not solely connected to the direct German influence anymore. Their local production started and they became more widespread. Their images began to reflect religious and political convictions, but they also brought the ideals of Renaissance fashion into the homes of their owners. The prolonged manufacture of Renaissance panel tiles in Finland indicates that they were finally adopted by the less wealthy members of the society. Since the archaeological sources often consist of a sample (what is actually found) of a sample (what is excavated) of a sample (what has survived) of a sample (what was originally deposited) of the original reality[197], also the material presented in this study represents only a sample of the tile stoves which existed in Finland in the 15th–17th centuries. The future excavations and studies will hopefully bring more information about the spread and use of tile stoves in Finland and will also enable the analyses of their clay fabrics.

196 See in more detail Vunk 2000, 158–159; Århem 2006, 119.
197 Verhaeghe 1998, 275.

Lähteet | Sources

Henkilökohtaiset tiedonannot | Personal communications

Drake, Knut 2004. Keskustelu Turun linnassa 8.12.2004 ja kirjallinen kommentti 27.12.2004.
Pihlman, Aki 2005. Keskustelu Turun maakuntamuseossa 11.10.2005.
Martini, Annarita 2007. Keskustelu Roomassa 1.7.2007 ja kirjallinen kommentti 5.7.2007.
Suna, Antti 2008. Keskustelu Turun linnassa 17.10.2008.

Arkistolähteet | Archives

Turun maakunta-arkisto / Svante Dahlströmin kortisto, Nimihakemisto.

Esinekokoelmat | Collections

Aboa Vetus & Ars Nova -museo, Turku
Suomen kansallismuseosta deponoidut löydöt
Bereich Archäologie und Denkmalpflege der Hansestadt Lübeck, Lübeck
Arkeologian osaston esinekokoelmat
Bergen Museum, Bergen
Bryggenin museon esinekokoelmat
Denkmalpflege, Stadt Lüneburg, Lüneburg
Lüneburgin kaupunginmuseon esinekokoelmat
Göteborgs Stadsmuseum, Göteborg
Göteborgin kaupunginmuseon esinekokoelmat
Kulturen, Lund
Kulturenin esinekokoelmat
Kulturhistorisches Museum Hansestadt Stralsund, Stralsund
Stralsundin kulttuurihistoriallisen museon esinekokoelmat
Københavns Bymuseum, Kööpenhamina
Kööpenhaminan kaupunginmuseon esinekokoelmat
Läänemaa Muuseum, Haapsalu
Läänemaa museon esinekokoelmat
Museen für Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck, Lübeck
Taide ja historiallisen museon esinekokoelmat
Museovirasto, Helsinki / Orimattilan keskusvarasto
Suomen kansallismuseon esinekokoelmat
Museovirasto, Turun yksikkö
Kuusiston linnan tutkimusarkisto
Museet Erkebispegården i Trondheim, Trondheim
Piispanlinnan museon esinekokoelmat
Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk
Gdańskin arkeologisen museon esinekokoelmat
Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk
Gdańskin historiallisen museon esinekokoelmat
Nationalmuseet, Danmarks Middelalder og Renæssance, Kööpenhamina
Tanskan kansallismuseon esinekokoelmat

Pärnu Muuseum, Pärnu
Pärnun museon esinekokoelmat

Regionmuseum Västrä Götaland / Lödöse Museum, Lödöse
Lödösen museon esinekokoelmat

Statens historiska museum, Tukholma
Valtion historiallisen museon esinekokoelmat

Stockholms stadsmuseum, Tukholma
Tukholman kaupunginmuseon esinekokoelmat

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Tallinna
Tallinnan yliopiston historiallisen instituutin esinekokoelmat

Tartu Linnamuuseum, Tartu
Tarton kaupunginmuseon esinekokoelmat

Turun maakuntamuseo, Turku
Turun maakuntamuseon maalöytövaraston esinekokoelmat

Vitenskapsmuseet, Trondheim
Tiedemuseon esinekokoelmat

Painamattomat kaivausraportit | Unpublished excavation reports

Ainasoja, Mika & Harjula, Janne & Majantie, Kirsi & Pihlman, Aki & Ratilainen, Tanja & Saloranta, Elina & Seppänen, Liisa & Tuovinen, Tapani 2007. *Turku I. Tuomiokirkon tori (Varhainen Turku -hanke). Kaupunkiarkeologiset tutkimukset 2005–2006. Kaivausraportti.* Turun maakuntamuseon arkisto.

Akatemiankatu 1985. Kadunparannustyö. Sitomaton A10:1. Turun maakuntamuseon arkisto.

Brusila, Heljä & Lepokorpi, Nina 1976. *Turku I. Tuomiokirkkokatu 2–4. Viemäröintityömaa 18.10–23.12.1976.* TKHM Arkeologia 11. Turun maakuntamuseon arkisto.

Brusila, Heljä & Lepokorpi, Nina 1977a. *Turku. Tuomiokirkkokatu 6–8. Viemäröinti- ja kaukolämpötyömaa 20.6.–14.9.1977.* TMM Arkeologia 23. Turun maakuntamuseon arkisto.

Brusila, Nina & Lepokorpi, Nina 1977b. *Turku I. Tuomiokirkkokatu 2–4. Kadunparannustyö maa loka-, marras- ja joulukuu 1977.* TMM Arkeologia 21:1 ja 2. Turun maakuntamuseon arkisto.

Kykyri, Marita & Ojala, Helena 1988. *Turku. Uudenmaankatu 6. I/15/11. Kaivauskertomus 9.3.–14.7.1988 suoritetuista kaupunkiarkeologisista kaivauksista.* TMM Arkeologia 53. Turun maakuntamuseon arkisto.

Niukkanen, Marianna & Seppänen, Liisa 1996–1997. *Siuntio, Suitian kartanolinna. Tutkimusraportit*. Rakennushistorian osaston arkisto. Museovirasto.

Majantie, Kirsi 1998. *Siuntio. Suitian kartanolinna. Suitian kartanolinnan kellareiden maansiirtotöiden arkeologinen valvonta. Tutkimusraportit.* Rakennushistorian osaston arkisto. Museovirasto.

Saloranta, Elina 2003. *Turku VI/3/8 Kiinteistöosakeyhtiö Kirkkopiha. Linnankatu 3. Kaupunkiarkeologiset kaivaukset. Kaivausraportti.* Turun maakuntamuseon arkisto.

Saloranta, Elina & Seppänen, Liisa 2002. Turku. Rettiginrinne. Hämeenkatu 24–26 (II/3/4-5a, 5b). Kaivausraportti. Turun maakuntamuseon arkisto.

Saloranta & työryhmä 2007. *Turku I/1/6. Piispankatu 19 / Gazeliuksenkatu 2 (Tryckerihuset). Kaupunkiarkeologiset tutkimukset 2006. Kaivausraportti.* Turun maakuntamuseon arkisto.

Sartes, Minna & Lehtonen, Hannele 2008. *Turku II/2/3. Rettigin tontti / nykyinen Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus. 24.1.1994–3.4.1995.* Aboa Vetus & Ars Nova -museon arkisto.

Sivula, Leena & Siltavuori, Kirsi-Marja 1975. *Eerikinkadun leventäminen Eerikinkatu 4 eli Julinin tontin kohdalla. Tutkimuksia Arkeologia 7*. Turun maakuntamuseon arkisto. *Turun maakuntamuseon mustakirja varhaisista kaupunkiarkeologisista kaivauksista.* Turun maakuntamuseon arkisto.

Turun kaupungin historiallinen museo TKHM, Arkeologia 8. Turun maakuntamuseon arkisto.

Tuovinen, Tapani & työryhmä 2004. *Turku VI/2/9 Turun kaupunginkirjasto. Kaupunkiarkeologinen kaivaus. I-vaihe: uudisrakennusosa 2003. Kaivausraportti.* Turun maakuntamuseon arkisto.

Tuovinen, Tapani & työryhmä 2006. *Turku VI/2/9 Turun kaupunginkirjasto. Kaupunkiarkeologinen kaivaus. II-vaihe: Kirjastotalon kellarikerros ja uudisrakennusosa 2004–2005. Kaivausraportti.* Turun maakuntamuseon arkisto.

Uotila, Kari 1989–1996. *Vesilahti, Laukko. Kaivauskertomukset 1989–1996.* Rakennushistorian osasto. Museovirasto.

Uotila, Kari & Majantie, Kirsi 1998–1999. *Vesilahti, Laukko. Kaivauskertomukset 1997–1999.* Rakennushistorian osasto. Museovirasto.

Painamattomat opinnäytetyöt | Unpublished studies

Kivijärvi, Riina 2007. *Suomen vanhat kaakeliuunit. Keskeiset käsitteet ja suomalais-englantilainen termistö.* Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston englannin kielen kääntämisen ja tulkkauksen oppiaine.

Lehtonen, Hannele 2005. *Stratigrafia ja formaatioprosessit kaupunkiarkeologiassa. Esimerkkinä Naantalin Mannerheiminkatu.* Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine.

Luppi, Päivi 1992. *Hämeen linnan keskiaikainen esilinna.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine.

Majantie, Kirsi 1997. *Kakelugnar i Åbo under medeltiden och början av nya tiden. En undersökning i ljuset av utgrävningarna på Aboa Vetus museets område åren 1994–1996.* D-uppsats i medeltidsarkeologi. Arkeologiska institutionen. Lunds Universitet.

Majantie, Kirsi 2001. *Ruukuista ruhtinaiden muotokuviin. Kaakeliuunien käyttöönotto ja levintä Suomessa ennen suurvaltakautta arkeologisen lähdeaineiston valossa.* Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine.

Mikkola, Terhi 2001. *Tilanjärjestäminen myöhäiskeskiaikaisessa Hämeen linnassa.* Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine.

Pihlman, Aki 1995. *Keskiaikaiset savi- ja puuastiat Turun kaupungissa ja Turun linnassa.* Lisensiaattitutkimus. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Suomalainen ja vertaileva arkeologia.

Raudonyte, Donata 2007. *Klaipėdos XV–XVIII A. Kokliai Baltijos Šalių Kontekste.* Klaipėdos Universitas. Humanitarinių Mokslų Fakultetas. Istorijos Katedra.

Rissanen, Kaarina 1978. *Raaseporin linnan korjaus- ja restaurointityöt vuosina 1890–1972.* Suomen ja Skandinavian historian laudaturtyö.

Räsänen, Marika 2001. *Tilan pyhyys. Firenzen Fransiskaanien suhde tilaan 1200-luvun alusta mustaan surmaan.* Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Kulttuurihistoria.

Seppänen, Liisa. *Yksiköistä taloiksi ja kaupunkitilaksi. Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivausinformaation tarkastelu ja tulkinta Turun kaupunkikuvan muutoksista keskiajalla.* Käsikirjoitus. Jatko-opinnäytetyö.

Tulkki, Carita 2001. *Todisteita punasaviastioiden valmistuksesta uuden ajan alun Turussa – Tutkimusmateriaalina Turun tuomiokirkon ympärysmuurirakennuksen kellarin keramiikkalöydöt.* Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine.

Vuorinen, Juha-Matti 2003. *Rakennus sosiaalisen toiminnan näyttämönä. Rakentaminen Raision Ihalan Mullissa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajalla.* Lisensiaattitutkimus. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos. Arkeologian oppiaine.

Painetut lähteet | Published sources

Aalto, Seppo 2006. Elämän perusta: kaski, pelto ja karja. Teoksessa/*In* Kai Häggman *et al*. (toim./*eds*.) *Suomalaisen arjen historia. Savupirttien Suomi.* WSOY. Porvoo. Pp. 55–69.

Adams, William Y. & Adams, Ernest W. 1991. *Archaeological Typology and Practical Reality. A dialectical approach to artefact classification and sorting*. Cambridge University Press.

Ahola, Maarit *et al*. (toim./*eds*.) 2004. *Got Woldes. Elämää hansa-ajan Turussa. Näyttely Turun linnassa 18.6.2004–27.2.2005. Näyttelyesite 34.* Turun maakuntamuseo. Saarijärvi.

Allerston, Patricia 2000. Clothing and Early Modern Venetian Society. *Continuity and Change 15 (3).* Cambridge. Pp. 367–390.

Alm, Göran 1996. Arkitekturen. Teoksessa/*In* Göran Alm *et al*. (toim./*eds*.) *Renässanssens Konst. Signums svenska konsthistoria.* Lund. Pp. 42–113.

Ambrosiani, Sune 1904. *Till eldstadens historia*. Meddelanden från svenska slöjdföreningen.

Ambrosiani, Sune 1909. *Kacheln mit dem Namen Hans Berman.* Sonderabdruck aus dem Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde. N.F., XI, 1. Heft. Pp. 1–5.

Ambrosiani, Sune 1910. *Zur Typologie der älteren Kacheln.* Stockholm.

Anderson, M. S. 1998. *The Origins of the Modern European State System 1494–1618.* London & New York.

Andersson, Hans 1997. Tradition and Renewal. Teoksessa/*In* Hans Andersson & Peter Carelli & Lars Ersgård (toim./*eds*.) *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 24. Pp. 11–22.

Andersson, Hans & Redin, Lars 1980. *Stadsarkeologi i Mellansverige. Läge, problem, möjligheter. Medeltidsstaden 19.* Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. Stockholm.

Andrén, Anders 1986. I städernas under värld. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio.* Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund. Pp. 259–269.

Andrén, Anders 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm.

Andrén, Anders 1998. *Between Artefacts and Texts. Historical archaeology in global perspective. Contributions to global historical archaeology.* Plenum Press. New York.

Augustsson, Jan-Erik 1985. *Keramik i Halmstad ca. 1322–1619. Produktion – Distribution – Funktion.* Hallands Länsmuseers Skriftelse No 2. Lund.

Baxandall, Michael 1972. *Painting & Experience in Fifteenth Century Italy.* Oxford University Press. Oxford.

Beaudry, M. C. & Cook, L. & Mrozowski, S. 1991. Artifacts as Active Voices: Material Culture as Social Discourse. Teoksessa/*In* R. McGuire & R. Paynter (toim./*eds*.) *The Archaeology of Inequality*. Oxford. Pp. 150–191.

Bergh, Erik 1953. Om kakelugnar. *Åbo Stads Historiska Museum. Årskrift 1950–52.* Åbo. Pp. 29–58.

Blockmans, Wim & Donckers, Esther 1999. Self-Representation of Court and City in Flanders and Brabant in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries. Teoksessa/*In* Wim Blockmans & Antheun Janse (toim./*eds*.) *Showing Status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages.* Medieval Texts and Cultures of Northern Europe. Turnhout. Pp. 81–111.

Blomqvist, Ragnar 1936. Kakel och kakeltillverkning i Lund under Dansk tid. *Kulturens årsbok 1936*. Lund. Pp. 180–218.

Blomqvist, Ragnar 1968. Tre kakelugnar. *Kulturens årsbok 1968*. Pp. 147–152.

von Bonsdorff, Jan 1993. *Kunstproduktion und Kunstverbreitung im Ostseeraum des Spätmittelalters.* Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakausikirja / Finska fornminnesföreningens tidskrift 99. Helsinki.

Bourdieu, Pierre 1984 (1979). *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London.

Braudel, Fernand 1981. *Civilization and Capitalism 15th–18th century. Volume I. The Structures of Everyday Life. The limits of the possible.* London.

Braudel, Fernand 1982. *Civilization and Capitalism 15th–18th century. Volume II. The Wheels of Commerce.* London and New York.

Braudel, Fernand 1984. *Civilization and Capitalism 15th–18th century. Vol III. The Perspective of the World.* London and New York.

Brewer, John & Porter, Roy 1993 (toim./*eds.*). *Consumption and the World of Goods.* London.

Brusila, Heljä & Lepokorpi, Nina 1981. Uutta tietoa tuomiokirkon pohjoispuolen maanalaisista rakennusjäännöksistä. *Turun kaupungin historiallinen museo, vuosijulkaisu 42–43, 1978–79.* Turku. Pp. 11–31.

Burke, Peter 1991. The New History, its past and its future. Teoksessa/*In* Peter Burke (toim./*ed.*) *New Perspectives on Historical Writing.* Oxford. Pp. 1–9.

Burke, Peter 1992. Uses of Italy. Teoksessa/*In* Roy Porter & Mikuláš Teich (toim./*eds.*) *The Renaissance in National Context.* Cambridge.

Burke, Peter 1994. Res et verba: Conspicuous consumption in the early modern world. Teoksessa/*In* John Brewer & Roy Porter (toim./*eds.*) *Consumption and the world of goods.* London. Pp. 149–158.

Burke, Peter 1998. *The European Renaissance. Centres and Peripheries.* Oxford.

Burrows, Jonathan & Gaimster, David 2000. Ofenkachelmodeln des Spätmittelalters aus der Pläterstraße, Hansestadt Rostock. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern, Jahrbuch 1999, Bd. 47.* Lübstorf. Pp. 279–304.

Беларуская кафля. *Byelorussian tiles*. 1989. Мйнск.

Cameron, Euan 1991. *The European Reformation.* Oxford.

Campbell, Lorne 1990. *Renaissance Portraits. European Portrait Painting in the 14th, 15th and 16th centuries.* New Haven & London.

Carlsson, Ronnie 1993. *Kastelholms slott. Datering av Kastelholms slott.* Museibyrån, Kastelholm 1993:1.

Chipps Smith, Jeffrey 1983. *Nuremberg. Renaissance City, 1500-1618*. University of Texas Press.

Chipps Smith, Jeffrey 2004. *The Northern Renaissance.* Phaidon Press Limited. New York.

Christensen, Carl C. 1979. *Art and Reformation in Germany*. Ohio & Michigan.

Christensen, Carl C. 1992. *Princes and Propaganda. Electoral Saxon Art of the Reformation*. Volume XX of Sixteenth Century Essays & Studies. Kirksville & Missouri.

Coad, Jonathan 1997. Defending the Realm: the changing technology of warfare. Teoksessa /*In* David Gaimster & Paul Stamper (toim./*eds.*) *The Age of Transition. The Archaeology of English Culture 1400–1600.* The Society of Medieval Archaeology Monograph 15, Oxbow Monograph 98. Oxford. Pp. 157–169.

Cobb, H. S. 1990. *The Overseas Trade of London Exchequer Customs Accounts 1480–1*. London Record Society. Bristol.

Cochran, Matthew B. & Beaudry, Mary C. 2006. Material Culture Studies and Historical Archaeology. Teoksessa/*In* Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim./*eds.*) *The Cambridge Companion to Historical Archaeology.* Cambridge University Press. Pp. 191–204.

Cowell, Michael & Gaimster, David R. M. 1995. Post-Medieval Ceramic Stove-tiles bearing the Royal Arms of England: Further Scientific Investigations into their Manufacture and Source in Southern England. Teoksessa/*In* Duncan R. Hook & David R. M. Gaimster (toim./*eds.*) *Trade and Discovery: The Scientific Study of Artefacts from Post-Medieval Europe and Beyond*. British Museum Press. Occasional Paper 109. Pp. 105–115.

Cramér, Margareta 1991. *Den verkliga kakelugnen. Fabrikstillverkade kakelugnar i Stockholm 1846–1926.* Stockholm.

Dabrowska, Maria 1987. *Kafle i Piece Kaflowe W Polsce do Koñca XVIII Wieku.* Polska Akademia Nauk Instytut Historii Kultury Materialnej. Warszawa.

Dahlbäck, Göran (toim./*ed.*) 1983. Keramik, kinesiskt porslin, kakel och kritpipor. *Helgeandsholmen, 1000 år i Stockholms ström.* Borås. Pp. 391–409.

Dahlström, Svante 1929. *Åbo brand 1827. Studier i Åbo stads byggnadshistoria intill 1843.* Bidrag till Åbo stads historia utgivna av styrelsen för Åbo stads historiska museum. Åbo.

Dark, K. R. 1995. *Theoretical Archaeology*. London.

Deguer, André 1980. *Albrecht Dürer: Sämtliche Holzschnitte.* Berghaus Verlag. Austria.

Dewald, Jonathan 1996. *The European Nobility 1400–1800*. Cambridge.

Dollinger, Philippe 1970. *The German Hansa.* London & Basingstoke.

Douglas, M. & Isherwood, B. 1996 (toim./*eds.*). *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption.* New York.

Drake, Knut 1968. *Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Eine baugeschichtliche Untersuchung*. SMYA 68. Helsinki.

Drake, Knut 1984. Kaupunkiarkeologista tutkimusta Turussa. / Stadsarkeologisk forskning i Åbo. Teoksessa/*In* Historiallisen ajan arkeologia Suomessa / Den historiska tidens arkeologi i Finland. *Turun maakuntamuseo /Åbo landskapsmuseum. Raportteja 6 / Rapporter 6.* Turku. Pp. 92–101.

Drake, Knut 1994. Iikka Kronqvists tolkning av Åbo slotts medeltida byggnadshistoria. Teoksessa/*In* Knut Drake (toim./*ed.*) *Turun linnan tutkimuksia 1 / Åbo slott -studier 1.* Turun maakuntamuseo / Åbo landskapsmuseum. Raportteja 16 / Rapporter 16. Vammala. Pp. 49–57.

Drake, Knut 1995. *Raasepori.* Opaskirja. Tammisaari.

Drake, Knut 2000. Åbo slotts byggnadshistoria. *Åbo slott.* Åbo landskapsmuseum. Vammala. Pp. 7–19.

Drake, Knut 2001. Die Bauherren der Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Teoksessa/*In Castella Maris Baltici III–IV.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae V. Gdańsk. Pp. 209–215.

Drake, Knut 2003a. Häme Castle as a Subject of Research. Teoksessa/*In* Terhi Mikkola & Anna-Maria Vilkuna *et al*. (toim./*eds.*) *At Home within Stone Walls: Life in the late medieval Häme castle.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VIII. Saarijärvi. Pp. 11–14.

Drake, Knut 2003b. Åbo domkyrka och byggnadsarkeologin. Teoksessa/*In* Liisa Seppänen (toim./*ed.*) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 135–152.

Duchet-Suchaux, Gaston & Pastoreau, Michel 1994. *The Bible and the Saints. Flammarion Iconographic Guides.* Paris & New York.

Duffy, Eamon 1992. *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England c. 1400-1580.* New Haven & New York.

Dyer, Christopher 1997. Material Culture: Production and Consumption. Teoksessa/*In* Guy de Boe & Frans Verhaeghe (toim./*eds.*) *Material Culture in Medieval Europe: Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference Volume 7*. I.A.P Rapporten 7. Zellik. Pp. 509–517.

Dyer, Christopher 1998. Social Aspects of Late Medieval Material Culture. Teoksessa/*In* Helmut Hundsbichler, Gerhard Jaritz & Thomas Kühtreiber (toim. /*eds.*) *Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur.* Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. Pp. 313–324.

Edgren, Helena 2002. Keskiajan kuvataide. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds.*) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 132–147.

Ehrstedt, Gunnel & Karjalainen, Mari & Lempiäinen, Terttu & Majantie, Kirsi & Mikkola, Terhi 2000. Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia *Tammisaaressa. SKAS 2/2000*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 24–45.

Elias, Norbert 1983. *The Court Society*. Oxford.

Elias, Norbert 1994. *The Civilizing Process. The history of manners and state formation and civilization*. Oxford and Cambridge.

Elomaa, Hanna 2001. Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa/*In* Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim./*eds.*) *Kulttuurihistoria: Johdatus tutkimukseen. Tietolipas 175*. SKS. Helsinki.

Ferguson, George 1961 (1954). *Signs and Symbols in Christian Art.* Oxford University Press.

Franz, Rosemarie 1969. *Der Kachelofen*. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus. Graz.

Friedrichs, Christopher R. 1995. *The Early Modern City 1450-1750*. New York.

Fulton, Torbjörn 1996. Ornamentiken. Teoksessa/*In* Göran Alm *et al*. (toim./*eds*.) *Renässanssens Konst. Signums svenska konsthistoria.* Lund. Pp. 32–41.

Gaimster, David R. M. 1988. Post-Medieval Ceramic Stove-tiles bearing the Royal Arms: Evidence of their Manufacture and Use in southern Britain. *Archaeological Journal. Volume 145.* The Royal Archaeological Institute. Pp. 314–343.

Gaimster, David R. M. 1989. An Imported Renaissance Stove-tile from Dover in the Collections of the Society of Antiquaries. *Antiquaries Journal. Society of Antiquaries of London. Volume LXIX Part II.* Pp. 289–307.

Gaimster, David R. M. 1994. The Archaeology of Post-Medieval Society, c. 1450–1750: Material Culture Studies in Britain since the War. Teoksessa/*In* Blaise Vyner (toim/*ed*.) *Building on the Past. Papers celebrating 150 years of the Royal Archaeological Institute.* London. Pp. 283–312.

Gaimster, David 1997. *German Stoneware 1200–1900. Archaeology and Cultural History.* London.

Gaimster, David 1998. Den keramiska vittnesbörden. Europeisk kulturpåverkan i Lund 1200–1600. *Metropolis Daniae. Ett Stycke Europa. Kulturen 1998.* Lund. Pp. 159–182.

Gaimster, D. R. M. 1999a. Armorial Stove-tiles Excavated in 1939. Teoksessa/*In* Simon Thurley (toim./*ed*.) *Whitehall Palace. An Architectural History of the Royal Apartments, 1240–1698*. New Haven & London. Pp. 149–161.

Gaimster, David 1999b. German Stoneware and Stove-Tiles: type-fossils of Hanseatic urban culture in the Baltic c. 1200–1600. Teoksessa/*In* Rünno Vissak & Ain Mäesalu (toim./*eds*.) *The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology.* Proceedings of the first and second seminar, Tartu, Estonia 6th–7th June 1997 and 26th–27th June 1998. Tartu. Pp. 53–64.

Gaimster, David 2000. Saints and Sinners: the changing iconography of imported ceramic stove-tiles in Reformation England. Teoksessa/*In* D. Kicken *et al.* (toim./*eds*.) Lost and Found: essays on medieval archaeology for H.J.E. van Beuningen. *Rotterdam Papers 11*. 142–151.

Gaimster, David 2001a. Life and lifestyle in the Baltic castle: Patterns in ceramic consumption c. 1200–1600. Teoksessa/*In* J. Skaarup *et al*. (toim./*eds*.) *Castella Maris Baltici V*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VI. Rudkøbing. Pp. 51–66.

Gaimster, David 2001b. The Archaeology of the Tile-stove in Late Medieval and Early Modern England. An Interdisciplinary Research Programme. *Journées d'étude du Group de recherches en archéométrie du Celat (1997–1999) Collectif sous la direction de Michel Fortin. Cahiers d'archéologie du Celat n°10. Série archéométrie n°1.* Québeck. Pp. 73–82.

Gaimster, David 2002. Keramik i Stockholm 1250–1600. Inflytande från Hansans handel, kultur och teknik. Teoksessa/*In* Björn Hallerdt (toim./*ed*.) *Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet. S:t Eriks Årsbok 2002*. Uppsala. Pp. 189–210.

Gaimster, David 2007a. Punasaviastiat ja kaakeliuunit hansakulttuurin tunnusmerkkeinä Itämeren alueella. Redware Vessels and Tile Stoves: Signatures of the Hanseatic Lifestyle in the Baltic. Teoksessa/*In* Majantie, Kirsi (toim./*ed*.) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 18–25.

Gaimster, David 2007b. The Baltic ceramic market 1200–1600: measuring Hanseatic cultural transfer and resistance. Teoksessa/*In* Herman Roodenburg (toim./*ed*.) *Cultural Exchange in Early Modern Europe. Volume IV. Forging European Identities, 1400–1700*. Cambridge. Pp. 30–58.

Gaimster, David & Coffin, Richenda & Blackmore, Lyn 1990. The Continental stove-tile fragments from St Mary Graces, London, in their British and European context. *Post-Medieval Archaeology. Volume 24*. Pp. 1–49.

Gaimster, David & Hughes, Michael 1999. Neutron Activation Analyses of Maiolica from London, the Low Countries and Italy. Teoksessa/In David R. M. Gaimster (toim./*ed*.) *Maiolica in the North. The Archaeology of Tin-Glazed Earthenware in North-West Europe, c. 1500-1600.* British Museum Occasional Papers 122. London. Pp. 57–89.

Gaimster, David & Nenk, Beverley 1997. English Households in Transition c. 1450–1550: the ceramic evidence. Teoksessa/*In* David Gaimster & Paul Stamper (toim./*eds*.) *The Age of Transition. The Archaeology of English Culture 1400–1600.* The Society of Medieval Archaeology Monograph 15, Oxbow Monograph 98. Oxford. Pp. 171–195.

Gardberg, C. J. 1958. Hertig Johans kakelugnar på Åbo slott. *Böcker och människor. Historiska samfundet i Åbo VI.* Pp. 56–63.

Gardberg, C. J. 1959. *Åbo slott under den äldre vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning*. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 60. Helsingfors.

Gardberg, C. J. 1967. Turun linnan vanhin rakennusvaihe ja sen kulttuurihistoriallinen tausta. *Turun kaupungin historiallinen museo. Vuosijulkaisu 30–31,* 1966–1967. Turku.

Gardberg, C. J. 1969. Turun keskiaikainen asemakaava. *Turun kaupungin historiallinen museo Vuosijulkaisu 32–33, 1968–1969*. Pp. 5–52.

Gardberg, C. J. 1971. Turun kaupungin historia 1100-luvun puolivälistä vuoteen 1366. *Turun kaupungin historia kivikaudesta vuoteen 1366*. Turku.

Gardberg, C. J. 1981. Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa. Teoksessa/*In* Päiviö Tommola (toim./*ed*.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Vantaa. Pp. 9–49.

Gardberg, C. J. 1984. Keskiajan arkeologiaa Suomessa / Medeltidsarkeologi i Finland. Teoksessa/*In Historiallisen ajan arkeologia Suomessa / Den historiska tidens arkeologi i Finland.* Turun maakuntamuseo / Åbo landskapsmuseum. Raportteja 6 / Rapporter 6. Turku. Pp. 65–70.

Gardberg, C. J. 1989. *1500-luvun interiööri*. Teoksessa / *In* Salme Sarajas-Korte (toim. /*ed*.) Ars. Suomen Taide 1. Keuruu.

Gardberg, C. J. 1993b. Turun linna kulttuurimuistomerkkinä. Teoksessa/*In Turun linnan korjaus 1975–1993.* Museoviraston Rakennushistorian Osaston raportteja 5. Pp. 7–9.

Gardberg, C. J. 1993c. Turun linnan entistämistöiden historiaa. Teoksessa/*In Turun linnan korjaus 1975–1993.* Museoviraston Rakennushistorian Osaston raportteja 5. Pp. 11–13.

Gardberg, C. J. 2005. Sisustuksen synty. Teoksessa/*In* Kari-Paavo Kokki *et al*. (toim./*eds*.) *Suomen antiikkiesineet renessanssista rokokoohon.* Porvoo. Pp. 24–31.

Gebhard, Torsten 1980. *Kachelöfen. Mittelpunkt häuslichen Lebens – Entwicklung – Form – Technik.* München.

Goldthwaite, Richard A. 1993. *Wealth and the Demand for Art in Italy 1300–1600*. London.

Gotteswort und Menschenbild. Werke von Cranach und seinen Zeitgenossen. Teil 1. Museen der Stadt Gotha Schlossmuseum 1994. Kunstverlag Gotha. Wechmar.

Grell, Ole Peter 1995a. Introduction. Teoksessa/*In* Ole Peter Grell (toim./*ed*.) *The Scandinavian Reformation: From evangelical movement to institutionalisation of reform*. Cambridge & New York. Pp. 1–7.

Grell, Ole Peter 1995b. The Catholic Church and its Leadership. Teoksessa/*In* Ole Peter Grell (toim./*ed*.) *The Scandinavian Reformation: From evangelical movement to institutionalisation of reform*. Cambridge & New York. Pp. 70–111.

Grieg, Sigurd 1930. *Middelalderske byfund fra Bergen og Oslo*. Oslo.

Haggrén, Georg 1994. Pikarit, ikkunat ja muut lasit. Helsingin porvarien ylellisyyttä ja arkiesineistöä. *Helsinki 1550–1640. Narinkka*. Helsingin kaupunginmuseo. Pp. 282–310.

Haggrén, Georg 1998a. Kartanoiden inventaariot ja arkeologinen toiseus. *SKAS 4/1998*. Pp. 24–31.

Haggrén, Georg 1998b. Historiallisen ajan arkeologia ja henkilöhistoriallinen tutkimus. *Genos 1998/3. Vuosikerta 69*. Suomen Sukututkimusseuran aikakausikirja. Helsinki. Pp. 102–110.

Haggrén, Georg 1999. Vaikenevat lähteet ja puhuvat sirpaleet. Kaksi näkökulmaa keskiajan ja Vaasa-ajan kaupunkien materiaaliseen kulttuuriin. Teoksessa/*In Ihmiset ovat kaupunki. Turun historiallinen arkisto 53.* pp. 41–51.

Haggrén, Georg 2002. Kadonnut keskiaika? Maaseudun esinekulttuuri arkeologian näkökulmasta. *SKAS 4/2002*. pp. 17–25.

Haggrén, Georg 2006. Elämää linnassa. Teoksessa/*In* Kai Häggman *et al*. (toim./*eds*.) *Suomalaisen arjen historia. Savupirttien Suomi.* WSOY. Porvoo. pp. 123–131.

Haggrén, Georg & Mikkola, Terhi 2000. Asutusjatkuvuutta ja monipuolista esineellistä kulttuuria. Sääksmäen Jutikkalan kartanon arkeologiset tutkimukset vuosina 1999 ja 2000. *SKAS 3/2000*. Pp. 14–20.

Haggrén, Georg & Hakanpää, Päivi & Mikkola, Terhi 2002. Rautakautisista taloista rälssin asumakartanoksi. Sääksmäen Jutikkalan kartanon kolmannen kaivauskesän tuloksia. *SKAS 1/2002*. Pp. 6–10.

Haggrén, Georg & Lehtonen, Hannele & Wuorisalo, Jukka 2003. Sääksmäen Jutikkala. Neljännen kaivauskesän tuloksia. *SKAS 1/2003*. Pp. 29–37.

Haigh, Christopher 1993. *English Reformations: religion, politics and society under the Tudors.* Oxford.

Halewood, William H. 1982. *Six Subjects of Reformation Art: A preface to Rembrandt*. Toronto, Buffalo & London.

Hall, Bert S. 1997. *Weapons and Warfare in Renaissance Europe. Gunpowder, technology and tactics.* Baltimore & London.

Hall, John 1979 (1974). *Hall's Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. London.

Harbison, Craig 1969. Introduction to the Exhibition. *Symbols in Transformation. Iconographic Themes at the Time of the Reformation. An exhibition of prints in memory of Erwin Panofsky.* The Art Museum, Princeton University, March 15 – April 13, 1969.

Harbison, Craig 1995. *The Art of the Northern Renaissance.* London.

Heikkilä, Tuomas & Lehmijoki-Gardner, Maiju 2002. Sääntökunnat keskiajan Suomessa. Teoksessa/*In* Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner (toim./*ed*.) *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa.* Tietolipas 185. Tampere. Pp. 360–374.

Heikkinen, Markku 1994. Arkeologiset tutkimukset. *Helsinki 1550–1640. Narinkka. Helsingin kaupunginmuseo.* Jyväskylä. Pp. 113–156.

Heinämies, Kati 1989. Tulisijat. *Talo kautta aikojen. Kiinteän sisustuksen historia.* Helsinki.

Henkel, Matthias 1997. Der Kachelofen. Ein Gegenstand der Wohnkultur im Wandel – Kulturgeschichtliche Aspekte anhand historischer Bildquellen. Teoksessa/*In* Guy de Boe & Frans Verhaeghe (toim./*eds*.) *Material Culture in Medieval Europe: Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference Volume 7*. I.A.P Rapporten 7. Zellik. Pp. 459–469.

Henkel, Matthias 1999. Der *Kachelofen. Ein Gegenstand der Wohnkultur im Wandel. Eine volkskundlich-archäologische Studie auf der Basis der Hildesheimer Quellen*. Nürnberg.

Hicks, Dan & Beaudry, Mary C. 2006. Introduction: The Place of Historical Archaeology. Teoksessa/*In* Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim./*eds*.) *The Cambridge Companion to Historical Archaeology.* Cambridge University Press. Pp. 1–9.

Hiekkanen, Markus 1981. *Porvoo. Keskiajan kaupungit 1.* Museovirasto. Helsinki.

Hiekkanen, Markus 1983. *Rauma. Keskiajan kaupungit 2*. Museovirasto. Helsinki.

Hiekkanen, Markus 1988. *Naantali. Keskiajan kaupungit 4.* Museovirasto. Helsinki.

Hiekkanen, Markus 2001. Turku Cathedral as a Fortification. A Re-evaluation. Teoksessa/*In* Kaur Alttoa & Knut Drake (toim./*eds*.) *Castella Maris Baltici 3–4*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae V. Gdańsk. Pp. 63–69.

Hiekkanen, Markus 2002a. Kristinuskon tulo Suomeen. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds*.) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 76–83.

Hiekkanen, Markus 2002b. The Christianisation of Finland – a Case of Want of Power in a Peripheral Area. Teoksessa/*In* G. Helmig & B. Scholkmann & M. Untermann (toim./*eds*.) *Medieval Europe Basel 2002. Centre Region Periphery. 3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology. Preprinted Papers. Vol. 1.* Hertingen.

Hiekkanen, Markus 2002c. Die Gründung der Stadt Turku. *Civitas et castrum ad Mare Balticum. Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmetâ un viduslaikos.* Rakstu krājums – veltījums LZA īstenajam loceklim prof. Dr. habil. hist. Andrim Caunem 65 gadu dzīves jubilejā. Latvijas vēstures institūta apgāds. Rīga. Pp.157–177.

Hiekkanen, Markus 2003a. Turun kaupungin perustaminen. Teoksessa/*In* Liisa Seppänen (toim./*ed.*) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 42–52.

Hiekkanen, Markus 2003b. Turun Pyhän Olavin konventti ja sen rakennusmuistot. The Convent of St Olav and its Architectural Remains. Teoksessa/*In* Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla. Dominicans in Finland and around the Baltic Sea during Middle Ages. Dominikaanit Daciassa ja Suomessa keskiajalla symposium Turussa 18–20.8.1999. Proceedings of the Symposium "Dominicans in the Dacian Province and in Finland" Turku, May 18–20, 1999. *Turun maakuntamuseo. Turku Provincial Museum. Raportteja 18. Report 18*. Saarijärvi. Pp. 89–104.

Hiekkanen, Markus 2004. Viipurin kolme kivikirkkoa. Teoksessa/*In* Jukka Korpela *Viipurin linnalääänin synty. Viipurin läänin historia II.* Jyväskylä. Pp. 250–254.

Hiekkanen, Markus 2007a. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 117. Helsinki.

Hiekkanen, Markus 2007b. The Long Reformation: From Catholic to Lutheran Altar Monuments in Finland 1520–1880. Teoksessa/*In* Carola Jäggi & Jörn Staecker (toim./*eds.*) *Archäologie der Reformation. Studien zu den Auswirkungen des Konfessionswechsels auf die materielle Kultur.* Berlin. Pp. 98–116.

Hodder, Ian 1995. *Theory and Practice in Archaeology*. Routledge.

Hodder, Ian 1999. *The Archaeological Process. An Introduction*. Blackwell Publishers.

Hoffmann, Claudia 2001. Renaissancekacheln aus dem Altbestand des Kulturhistorischen Museums der Hansestadt Stralsund. Teoksessa/*In* M. Schneider (toim./*ed.*) *Beiträge des 3. wissenschaftlichen Kolloquiums Stralsund 9.–11. Dezember 1999. Stralsunder Beiträge zur Archäologie, Geschichte, Kunst und Volkskunde in Vorpommern III.* Stralsund. Pp. 97–123.

Hoffmann, Claudia 2007a. Kaakelit hansakaupunki Stralsundin alueella. Ceramic Stove Tiles in the Area of the Hansa Town Stralsund. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie (toim./*ed.*) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 146–155.

Hoffmann, Claudia 2007b. Religiöses Bildgut im Stralsunder Ofenkachelmaterial – Hinweise auf Protestantismus? Teoksessa/*In* Carola Jäggi & Jörn Staecker (toim./eds.) *Archäologie der Reformation.* Studien zu den Auswirkungen des Konfessionswechsels auf die materielle Kultur. Berlin. Pp. 344–368.

Hofmann, Kerstin & Hülsemann, Matthias 1995. *Vom Kachelfund zum Ofen. Rekonstruktion eines Kachelofens der Renaissancezeit aus Bremervörde.* Archäologische Berichte des Landkreises Rotenburg (Wümme) 5. Oldenburg. Pp. 8–68.

Howard, Maurice 1995. *The Tudor Image.* Tate Gallery. London.

Hughes, Michael 1992. *Early Modern Germany 1477–1806*. London.

Hunt, Lynn 1989. Introduction: History, Culture and Text. Teoksessa/*In* Lynn Hunt (toim./*ed.*) *The New Cultural History*. Berkeley & Los Angeles & London.

Hyvönen, Heikki 1983. *Suomalaista keramiikkaa*. Porvoo.

Härö, Elias 2000. Kivikellari Laukon kulttuurihistorian symbolina. Teoksessa/*In* Kari Uotila (toim./*ed.*) *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 11–13.

Härö, Merja 1991. Kartanolinnan vaiheita. *Suitian kartanolinna. Restaurointisuunnitelma 1991. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 4:1992.*

Iggers, Georg 1997. *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to Postmodern.* Hannover & London.

Janiak, Tomasz 2003. *Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.* Gniezno.

Jardine, Lisa 1996. *Wordly Goods. A New History of the Renaissance.* London & Basingstoke.

Jensen, Vivi 1988. Kakler, keramik og glas ældre end 1550. *hikuin 14.* Pp. 109–120.

Johannesson, Kurt 1996. Renässanssens bildvärld. Teoksessa/*In* Göran Alm *et al*. (toim./*eds.*) *Renässanssens Konst. Signums svenska konsthistoria.* Lund. Pp. 8–31.

Johannesson, Kurt 1998. The Portrait of the Prince as a Rhetorical Genre. Teoksessa/*In* Allan Ellennius (toim./*ed.*) *Iconography, Propaganda, Legitimation. The European Science Foundation. The Origins of the Modern State in Europe 13th–18th centuries*. New York. Pp. 11–36.

Johansson, Mikael 2007. Tukholman punasavikeramiikka. Redware vessels in Stockholm. Rödgods in Stockholm. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie (toim./*ed.*) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 48–58.

Johnson, Matthew 1999. *Archaeological Theory. An Introduction*. Blackwell Publishing.

Joutsivuo, Timo 2002a. Juhana III:n liturgia ja kirkollisen linjan etsintä. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds.*) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 268–273.

Joutsivuo, Timo 2002b. Suurvalta-Ruotsi ja yksimielisyyden henki. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds.*) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 300–303.

Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel 1939. *Suomen kartanot ja suurtilat 1*. Helsinki.

Kaartinen, Marjo 1999. *Spiritual Eunuchs. Religious People in English Culture of the Early Sixteenth Century.* Cultural History. University of Turku.

Kallio, Titta & Lipponen, Sanna 2005 (toim./*eds.*). *Historiaa kaupungin alla – Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia Oulusta.* Pohjois-Pohjanmaan julkaisuja 16.

Kallioinen, Mika 2000. *Kauppias, kaupunki ja kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle.* Bibliotheca Historica 59. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Kallioinen, Mika 2003. Saksalainen vaikutus Suomen keskiajan kaupungeissa. *Rakennustaiteen seura. Jäsentiedote 4:2003*. Pp. 5–9.

Kamen, Henry 2000. *Early Modern European Society.* London & New York.

Karlson, William 1951. Kakelugnens utveckling belyst av material i Kulturen. *Kulturens årsbok 1951.* Pp. 112–148.

Kilarska, Elżbieta 2007. Gdańskin kaakelit ja kaakeliuunit ennen 1600-luvun loppua. Ceramic Stove Tiles and Tile Stoves in Gdańsk Before 1700. Kakel och ugnar från Gdańsk fram till 1600-talets slut. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie (toim./*ed.*) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 131–145.

Kilarska, Elżbieta & Kilarski, Maciej 1991. Öfen und Ofenkacheln aus den ehemals preussischen Gebieten Polens. *Keramos 133*. Pp. 15–38.

Kilarska, Elżbieta & Kilarski, Maciej 1993. Der Renaissance-Kachelofen im Danziger Artushof von seiner Wiederaufbau. *Keramos 142*. Pp. 31–60.

Knutsson, Johan 1990. Avtryck i leran – Orientaliskt och europeiskt i reliefpressat 1600-talskakel. *Porslin, fajans och annan keramik på Skokloster. Skokloster-studier utgivna av Skoklosters slott nr 24.* Stockholm. Pp. 58–77.

Knutsson, Johan 1996. Möbelkonsten. Teoksessa/*In* Göran Alm *et al*. (toim./*eds.*) *Renässanssens Konst. Signums svenska konsthistoria.* Lund. Pp. 192–215.

Kock, Jan 2007. Punasavikeramiikka Etelä-Skandinaviassa. Redware vessels in Southern Scandinavia. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie (toim./*ed.*) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 59–68.

Koerner, Joseph Leo 2004. *The Reformation of the Image*. London.

Konttinen, Riitta & Laajoki, Liisa 2000. *Taiteen sanakirja*. Keuruu.

Kopperi, Kari 1994. *Renessanssin Luther. Johdatus reformaation aatehistoriaan.* Helsinki.

Korhonen, Teppo 1985. Kansankulttuurin juuret. Teoksessa/*In* Eero Laaksonen & Erkki Pärssinen (toim./*eds.*) *Suomen historia 2*. Espoo. Pp. 348–414.

Korhonen, Teppo 2006. Talonpoikaistalo keskiajalla ja uuden ajan alussa. Teoksessa / *In* Kai Häggman *et al*. (toim. / *eds*.) *Suomalaisen arjen historia. Savupirttien Suomi.* WSOY. Porvoo. Pp. 92–105.

Kostet, Juhani 1986. Maantieteellinen ja historiallinen tausta. *Keskiajan kaupungit 3. Turku.* Turun maakuntamuseo. Pp. 2–66.

Kostet, Juhani & Pihlman, Aki 1986. *Keskiajan kaupungit 3. Turku*. Turun maakuntamuseo.

Kostet, Juhani & Pihlman, Aki & Puhakka, Martti 2004. *Aarnikotka. Keskiaikaa keskellä Turkua.* Turun maakuntamuseo. Vammala.

Kouri, E. I. 1995. The early Reformation in Sweden and Finland c. 1520–1560. Teoksessa / *In* Ole Peter Grell (toim. / *ed*.) *The Scandinavian Reformation: From evangelical movement to institutionalisation of reform.* Cambridge and New York. Pp. 43–68.

Kovesi Killerby, Catherine 1994. Practical Problems in the Enforcement of Italian Sumptuary Law 1200–1500. Teoksessa / *In* Trevor Dean & K.J.P. Lowe (toim. / *eds*.) *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy.* Cambridge. Pp. 99–120.

Kristeller, Paul Oskar 1961 (1955). *Renaissance Thought. The Classic, Scholastic and Humanist strains.* New York.

Kristiansen, Ole 2003a. Peter Pottemager i Slagelse. Kakler og matricer fra pottemagerens affaldsdynge. *hikuin 28. Middelalderlige Pottemagerovne i Denmark*. Pp. 187–224.

Kristiansen, Ole 2003b. Danske kakkelovne og deres billedprogrammer i 1. halvdel af 1500-talet. Teoksessa / *In* Else Roesdahl (toim. / *ed*.) Bolig og Familie i Danmarks Middelalder. Gylling. Pp. 259–282.

Kristiansen, Ole 2007. Kaakelit ja kaakelinvalmistus Tanskassa. Ceramic Stove Tiles and Their Production in Denmark. Teoksessa / *In* Kirsi Majantie (toim. / *ed*.) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 112–121.

Kronqvist, Iikka 1947. *Åbo slott under medeltiden*. Helsingfors.

Kuisma, Markku 2006. Rajamaa kahden valtapiirin välissä. Teoksessa / *In* Kai Häggman *et al.* (toim. / *eds*.) *Suomalaisen arjen historia. Savupirttien Suomi.* WSOY. Porvoo. Pp. 11–31.

Kuncevičius, Albinas 1993. Die Kacheln aus dem Palast der Großfürsten in Vilnus. Teoksessa / *In Archäologische Schätze aus Litauen. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Kultur- und Stadthistorisches Museum Duisburg 11. September 1992 bis 10. Januar 1993*. Pp. 71–134.

Kuujo, Erkki 1981. *Turun kaupungin historia 1366–1521*. Turku.

Kykyri, Marita 2003. Puurakentaminen Turun kaupungissa. Teoksessa / *In* Liisa Seppänen (toim. / *ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 105–120.

Laaksonen, Lasse 1984. Turun linnan arkeologiset tutkimukset 1978–1981. / Arkeologiska undersökningar i Åbo slott 1978–1981. Teoksessa / *In* Historiallisen ajan arkeologia Suomessa / Den historiska tidens arkeologi i Finland. *Turun maakuntamuseo / Åbo landskapsmuseum. Raportteja / Rapporter 6.* Turku. Pp. 71–78.

Lagerstam, Liisa 2000. Kurkien Laukko. Teoksessa / *In* Kari Uotila (toim. / *ed*.) *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Turku. pp. 15–29.

Lagerstam, Liisa 2005a. Renessanssi. Teoksessa / *In* Kari-Paavo Kokki *et al*. (toim. / *eds*.) *Suomen antiikkiesineet renessanssista rokokoohon.* Porvoo. Pp. 14–19.

Lagerstam, Liisa 2005b. Renessanssin esineet. Teoksessa / *In* Kari-Paavo Kokki *et al*. (toim. / *eds*.) *Suomen antiikkiesineet renessanssista rokokoohon.* Porvoo. Pp. 32–37.

Lagerstam, Liisa 2005c. Barokin tapetit ja kankaat. Teoksessa / *In* Kari-Paavo Kokki *et al*. (toim. / *eds*.) *Suomen antiikkiesineet renessanssista rokokoohon.* Porvoo. Pp. 116–123.

Lagerstam, Liisa 2007. *A Noble Life. The Cultural Biography of Gabriel Kurck (1630–1712).* Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia. Humaniora 349. Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ. Jyväskylä.

Lanz, Hans 1985. *Die alten Bildteppiche im Historischen Museum Basel. Les tapisseries anciennes au Musée historique de Bâle. The ancient tapestries in the Basle Historical Museum.* Basel.

Lappalainen, Mirkka 2002. Aatelisvallan kulmakivet ja aateliskulttuurin murros. Teoksessa /*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds*.) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 254–264.

Larsson, Stefan 2000. *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelse horisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890–1990.* Archaeologica Lundensia. Investigationes de Antiqvitatibus Urbis Lundae IX. Lund.

Larsson, Stefan 2006. Den mänskliga staden? Teoksessa/*In* Stefan Larsson (toim./*ed*.) *Nya stadsarkeologiska horisonter.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm. Pp. 29–87.

Lehmijoki-Gardner, Maiju 2002. Mendikanttisääntökunnat. Etuoikeutena köyhyys. Teoksessa /*In* Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner (toim./*ed*.) *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa.* Tietolipas 185. Tampere. Pp. 198–288.

Lehtonen, Tuomas M. S. 2002a. Kirkko ja kruunu. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds*.) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 104–111.

Lehtonen, Tuomas M. S. 2002b. Vakiintuva valtiomahti. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds*.) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa*. Helsinki. Pp. 151–161.

Lehtonen, Tuomas M. S. 2002c. Uuden ajan murros. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds*.) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 232–236.

Lehtonen, Tuomas M. S. 2002d. Kuningas Sigismund, herttua Kaarle ja kapinoivat talonpojat. Teoksessa/*In* Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim./*eds*.) *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa.* Helsinki. Pp. 274.

Levi, Giovanni 1991. On microhistory. Teoksessa/*In* Peter Burke (toim./*ed*.) *New Perspectives on Historical Writing*. Oxford. Pp. 93–110.

Liebgott, Niels-Knud 1972. *Kakler. Hovedtræk af kakkelovnens historie ca. 1350–1650.* National-museet. København.

Lopez, Robert S. 1976. *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950–1350.* Cambridge.

MacCulloch, Diarmaid 2003. *Reformation. Europe's House Divided 1490–1700.* London.

Mackenney, Richard 1993. *Sixteenth Century Europe. Expansion and Conflict.* Macmillan history of Europe. London.

Magnus, Olaus (1555) 2001. *Historia om de nordiska folken*. Gidlunds förlag och Michaelisgillet.

Majantie, Kirsi 2000. Kartanon eurooppalainen lämmitys. Potti- ja renessanssikaakelilöydöt Laukossa. Teoksessa/*In* Kari Uotila (toim./*ed*.) *Vesilahden Laukko – Linna, kartano, koti.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 93–111.

Majantie, Kirsi 2002. Kaakeleita keskiajan Turusta / Kakel i det medeltida Åbo. Om kakel-ugnens tidigaste skeden. *ABOA. Turun maakuntamuseo, vuosikirja / Åbo landskapsmuseum, årsbok 65/2001.* Turku. Pp. 39–52.

Majantie, Kirsi 2003. Muotia, mukavuutta ja mielipiteitä – syitä kaakeliuunin käyttöönottoon. Teoksessa/*In* Liisa Seppänen (toim./*ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 181–194.

Majantie, Kirsi 2004. Kaakeleiden kutistuvat kuva-aiheet? 3D mittauksen käyttö kaakeleiden paikallisen valmistuksen tutkimuksessa. *SKAS 4/2004*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 17–23.

Majantie, Kirsi 2005a. Muotia ja mukavuudenhalua – Varhaiset kaakeliuunit Hämeen linnassa. *Arx Tavastica 12*. Hämeenlinna seuran julkaisu. Hämeenlinna. Pp. 43–60.

Majantie, Kirsi 2005b. Muistin vai muotin varassa? – Kaakeleiden paikallista valmistusta 1500-luvun Turusta. Teoksessa/*In* Visa Immonen & Miikka Haimila (toim./*eds*.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*. Turun yliopisto, arkeologia. Vantaa. Pp. 119–125.

Majantie, Kirsi 2005c. 3D-Measurements of Sixteenth-Century Stove-Tiles. *Mirator theme issue 2005*: Proceedings from the symposium "Virtually Medieval". http://www.cc.jyu.fi/mirator. Pp. 1–10.

Majantie, Kirsi 2007a. Kaakelit ja niiden paikallisen valmistuksen alkaminen Turussa. Ceramic stove tiles and the start of local production in Turku. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie (toim./*ed*.) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 88–96.

Majantie, Kirsi 2007b. Fashion-consciousness or support for Lutheran faith? Portraits of Lutheran princes on Finnish stove-tiles. Teoksessa/*In* Carola Jäggi & Jörn Staecker (toim./*eds*.) *Archäologie der Reformation*. Studien zu den Auswirkungen des Konfessionswechsels auf die materielle Kultur. Berlin. Pp. 398–425.

Majantie, Kirsi 2007c (toim./*ed*.). *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi.

von Malmborg, Boo 1979. *Svensk porträttkonst under fem århundraden*. Nationalmusei Skriftserie nr 18. Malmö.

Martindale, Andrew 1967. *Gothic Art*. Thames & Hudson. London.

Mattinen, Maire 1991. Esipuhe. *Suitian kartanolinna. Restaurointisuunnitelma 1991*. Museoviraston rakennushistorian julkaisuja 4:1992.

Meurman, Otto-Iivari 1978. Muinaismuistojen valvonta Viipurissa. Teoksessa/*In Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita 3*. Helsinki. Pp. 57–63.

Mikkola, Terhi 2003. In the Rooms of Häme Castle. Teoksessa/*In* Terhi Mikkola & Anna-Maria Vilkuna (*eds*.) *At Home Within Stone Walls: Life in the Late Medieval Häme Castle.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VIII. Saarijärvi. Pp. 133–144.

Mikkola, Terhi & Vilkuna, Anna-Maria 2003 (toim./*eds*.). *At Home Within Stone Walls: Life in the Late Medieval Häme Castle.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VIII. Saarijärvi.

Miller, Daniel (ed.) 1995. *Acknowledging Consumption. A review of new studies.* London & New York.

Miller, Daniel (toim./*ed*.) 1998. *Material Cultures: Why some things matter.* London.

Montgomery, Ingun 1995. The Institutionalisation of Lutheranism in Sweden and Finland. Teoksessa/*In* Ole Peter Grell (toim./*ed*.) *The Scandinavian Reformation: from evangelical movement to institutionalisation of reform*. Cambridge University Press. Cambridge and New York. Pp. 144–178.

Moryson, Fynes 1617. *Fynes Morysons Itinerary. Containing His Ten Yeeres Travell Throvgh the Twelve Domjions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmark, Poland, Italy, Turky, France, England, Scotland and Ireland. Divided Into III Parts. London* (printed by John Beale, dwelling in Aldersgate Street).

Neubecker, Ottfried 1988. *Heraldry, Sources, Symbols and Meanings*. London.

Nenk, Beverley 1997. Highly Decorated Pottery in Medieval England. Teoksessa/*In* I. Freestone & D. R. M. Gaimster (toim./*eds*.) *Pottery in the Making. World Ceramic Traditions*. London. Pp. 92–97.

Nicholas, David 1997a. *The Growth of the Medieval City. From Antiquity to the Early Fourteenth century.* New York.

Nicholas, David 1997b. *The Later Medieval City 1300–1500.* New York.

Nicholas, David 1999. *The Transformation of Europe 1300–1600.* New York.

Nikula, Oscar 1970. *Turun kaupungin historia 1721–1809.* Turku.

Nikula, Oscar 1987. *Turun kaupungin historia 1521–1600*. Turku.

Niukkanen, Marianna 1994. Renessanssi keittiössä. Vanhankaupungin keramiikka-astiat. *Helsinki 1550–1640. Narinkka*. Helsingin kaupunginmuseo. Pp. 311–332.

Niukkanen, Marianna (toim./*ed*.) 1997. *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä.* SUKKA – Suomen keskiaikainen kartanolaitos. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Helsinki.

Niukkanen, Marianna 1998. "Al ting aer forgaengelich…" Excavations at the Medieval manor of Svidja in 1996–1997. *Fennoscandia archaeologica XV*. Pp. 59–69.

Niukkanen, Marianna 2004. Kaupungit muinaisjäännöksinä. Kaupunkiarkeologia Suomessa. Städerna som fornlämningar. Stadsarkeologi i Finland. *Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 25. Publikationer utgivna av Museiverkets byggnadshistoriska avdelning 25.* Helsinki.

Niukkanen, Marianna & Seppänen, Liisa & Suhonen, Mervi 2009. Kaupunkirakentaminen Suomessa keskiajalla. Teoksessa / *In* Henrik Lilius (toim. / *ed.*) *Suomen kaupunkirakentamisen historia.* Käsikirjoitus jätetty / *Forthcoming*.

Nordman, C. A. 1947. Företal. Teoksessa / *In* Iikka Kronqvist. *Åbo slot under medeltiden*. Helsingfors. Pp. 5–6.

Nunn, Joan 1990 (1984). *Fashion in Costume 1200–1980*. Avon.

Nuorteva, Jussi 1997. *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640.* Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177. Bibliotheca Historica 27. Helsinki.

Olsen, Bjørnar 2003. *Från ting till text. Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning*. Lund.

Orrman, Eljas 1994. Keskiajan asiakirjat. Teoksessa / *In* Eljas Orrman & Elisa Pispala (toim. / *eds.*) *Suomen historian asiakirjalähteet.* Porvoo. Pp. 45–52.

Ose, Ieva 1990. *Podiņu Krāšņu Pirmsākumi Latvijā. Latvijas PRS Zinatņu Akadmijas Vestis*. 1990. Nr 3 (512). Pp. 15–26.

Ose, Ieva 1992. Über eine in Lettland gefundene Kachel des 16. Jahrhunderts mit dem Porträt des Kurfürsten Johann Friedrich von Sachsen. *Keramos Heft 136*. Pp 67–72.

Ose, Ieva 1996a. *Podiņu Krāsnis Kurzemes un Zemgales Pilīs 15.gs. beigas – 18.gs. sākums.* Latvijas Vēstures Institūta Apgāds. Rīga.

Ose, Ieva 1996b. Einige gemeinsame Merkmale der Kachelverzierung des 16.–17. Jahrhunderts in den skandinavischen Ländern und den Burgen Lettlands. Teoksessa / *In* M. Josephson & M. Morgen (toim. / *eds.*) *Castella Maris Baltici II.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae II. Nyköping. Pp. 141–146.

Ose, Ieva 2007. Kaakeliuunit Latviassa 1500- ja 1600-luvuilla. Ceramic Tile Stoves in Latvia in the 16th and 17th Centuries. Teoksessa / *In* Majantie, Kirsi (toim. / *ed.*) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 122–130.

Palamarz, Piotr 2004. *Kastelholms slott. Från medeltida borg till byggnadsminne.* Ålands landskapsstyrelse Museibyrån. Ekenäs.

Panofsky, Erwin 1955. *Meaning in the Visual Arts: Papers in and on art history.* New York.

Panofsky, Erwin 1969. Comments on Art and Reformation. *Symbols in Transformation. Iconographic Themes at the Time of the Reformation. An exhibition of prints in memory of Erwin Panofsky.* The Art Museum, Princeton University, March 15 – April 13, 1969.

Peacock, John 1990. *Länsimainen puku antiikista nykypäivään. / The Chronicle of Western Costume.* Helsinki / London.

Pettegree, Andrew 2002. *Europe in the Sixteenth Century.* Oxford.

Pihlman, Aki 1984. Ulvila – myöhäiskeskiaikainen taajama Kokemäenjoen varrella. Teoksessa / *In* Historiallisen ajan arkeologia Suomessa / Den historiska tidens arkeologi i Finland. *Turun maakuntamuseo /Åbo landskapsmuseum. Raportteja 6 / Rapporter 6.* Turku. Pp. 46–51.

Pihlman, Aki 1986. Aineiston hankinta. Analyysi. *Keskiajan kaupungit 3. Turku.* Turun maakuntamuseo. Pp. 66–193.

Pihlman, Aki 1989. Saviastiat. Teoksessa / *In* Juhani Kostet & Aki Pihlman (toim. / *eds.*) Turun *Mätäjärvi / Mätäjärvi i Åbo. Raportteja 10 / Rapport 10*. Turun maakuntamuseo / Åbo landskapsmuseum. Pp. 83–104.

Pihlman, Aki 1999. Alkusanat. *SKAS 4/1999*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Pp. 3.

Pihlman, Aki 2003a. Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivaukset osana Turun kaupunkiarkeologiaa. Teoksessa / *In* Liisa Seppänen (toim. / *ed.*) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 69–76.

Pihlman, Aki 2003b. Kaupunki, maaseutu ja keskiaikaiset saviastiat. Teoksessa/*In* Liisa Seppänen (toim./*ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 195–206.

Pihlman, Aki 2003c. Kaupunkiarkeologiaa Turussa tänään. *Rakennustaiteen seura. Jäsentiedote 4:2003*. Pp. 16–20.

Pihlman, Aki 2007a. Jälleen kerran Turun kaupungin muodostumisesta. Varhainen Turku -hanke ja kaivaukset tuomiokirkon vieressä. *SKAS 2/2007*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 3–9.

Pihlman, Aki 2007b. Uusia arkeologisia tulkintoja Turun kaupungin muodostumisesta. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie & Katri Motuste (toim./*eds*.) *HIT – History in Turku. Tietoja, taitoja ja löytöjä.* Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007. Turun maakuntamuseo. Näyttelyesite 42. Pp. 10–15.

Pihlman, Aki 2007c. Varhainen Turku – tutkimukset tuomiokirkon vieressä. Teoksessa/*In* Katri Motuste (toim./*ed*.) *Elämää ja maalaiselinkeinoja keskiaikaisessa kaupungissa.* Turun maakuntamuseo / HIT History in Town. Pp. 6–16.

Pirinen, Kauko 1962. Turun tuomiokirkon keskiaikaiset kaupunkikiinteistöt. *Juhlajulkaisu Einar W. Juvan kunniaksi hänen täyttäessään 70 vuotta 7.1.1962. Suomen Historiallinen Seura 58.* Turku. Pp. 138–180.

Pirinen, Kauko 1991. Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. *Suomen kirkon historia 1*. Porvoo.

Pope-Hennessy, John 1989 (1979). *The Portrait in the Renaissance*. Bollingen series XXXV. 12. Princeton.

Postan, M. M. 1973. *Medieval Trade and Finance.* London & New York.

Pounds, N. J. G. 1994 (1974). *An Economic History of Medieval Europe*. London & New York.

Pylkkänen, Riitta 1955. *Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550–1620.* Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 55. Helsinki.

Raatikainen, Eero (toim./*ed*.) 1993. *Turun linnan korjaus vuosina 1975–1993.* Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 5.

Ranta, Raimo 1975. *Turun kaupungin historia 1600–1721.* Turku.

Ratilainen, Tanja 2007. Kirkkokadun ja sen varrella sijainneen tontin vaiheita. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie & Katri Motuste (toim./*eds*.) *HIT – History in Turku. Tietoja, taitoja ja löytöjä.* Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007. Turun maakuntamuseo. Näyttelyesite 42. Pp. 16–23.

Rice, Eugene I. Jr & Grafton, Anthony 1994 (1970). *The Foundations of Early Modern Europe 1460–1559.* New York & London.

Richardson, Glenn 2002. *Renaissance Monarchy. The reigns of Henry VIII, Francis I and Charles V.* London.

Rimón, Ilana 2005. Arkeologista aaltoliikettä – Porvoon tutkimushistoriaa 1800-luvulta nykypäivään. *SKAS 3/2005.* Suomen keskiajan arkeologian seura. Pp. 21–29.

Ring, Edgar 1996a. Das Töpferhaus. *Ton Steine Scherben. Ausgegraben und erforscht in der Lüneburger Altstadt*. Lüneburg. Pp. 34–37.

Ring, Edgar 1996b. Eine Bilderwelt für die Stube. *Ton Steine Scherben. Ausgegraben und erforscht in der Lüneburger Altstadt*. Lüneburg. Pp. 71–91.

Rinne, Sigrid 1930. Jordfynd i Åbo slott. *Finskt Museum XXXVII*. Helsingfors. Pp. 63–80.

Roche, Daniel 2000. *A History of Everyday Things. The Birth of Consumption in France* 1600–1800. Cambridge.

Roth Heege, Eva 2002a. Hinterm Ofen ist es warm. Teoksessa/*In* Andreas Heege (toim./*ed*.) *Einbeck im Mittelalter: Eine archäologisch-historische Spurensuche.* Oldenburg. Pp. 211–225.

Roth Heege, Eva 2002b "Eisenöfen mit irdenen Bildwerken". Teoksessa/*In* Andreas Heege (toim./*ed*.) *Einbeck im Mittelalter: Eine archäologisch-historische Spurensuche.* Oldenburg. Pp. 226–266.

Roth Heege, Eva & Heege, Andreas 2003. Der "Hörner-Ofen" aus Einbeck – Ein 1540 beim Stadtbrand zerstörter Kachelofen aus der Hohen Münsterstraße 24. Beiträge vom 34. Internationalen Hafnerei-Symposium auf Schloß Maretsch in Bozen/Südtirol 2001. *Nearchos 12.* Innsbruck. Pp. 331–348.

Roth Kaufmann, Eva 1997. Ofen und Wohnkultur. Teoksessa/*In* Guy De Boe & Frans Verhaeghe (toim./*eds*.) *Material Culture in Europe. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference – Volume 7*. I.A.P. Rapporten 7. Zellik. Pp. 471–483.

Russell, Douglas, A. 1983. *Costume History and Style*. Prentice-Hall Inc.

Russow, Erki 2002. Archäologische Forschungen in der Bischofsburg zu Haapsalu. *Arheoloogilised välitööd Eestis – Archaeological fieldwork in Estonia 2001.* Tallinn. Pp. 121–134.

Russow, Erki 2004. Weitere Forschungen in der Stadt und Burg Haapsalu. *Arheoloogilised välitööd Eestis – Archaeological fieldwork in Estonia 2003.* Tallinn Pp. 148–159.

Russow, Erki 2006. Post-Medieval Archaeology in Estonia. Teoksessa/*In* Valter Lang & Margot Laneman (toim./*eds*.) *Estonian Archaeology 1. Archaeological Research in Estonia 1865–2005.* Tartu. Pp. 193–203.

Russow, Erki 2007. Joitakin huomioita punasavikeramiikasta keskiajan ja uuden ajan Tallinnassa. Some Remarks on Medieval and Post-medieval Redware Vessels in Tallinn. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie (toim./*ed*.) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 69–80.

Russow, Erki *et al*. 2006. Medieval Archaeology of the European Context: Towns, churches, monasteries and castles. Teoksessa/*In* Valter Lang & Margot Laneman (toim./*eds*.) *Estonian Archaeology 1. Archaeological Research in Estonia 1865–2005.* Tartu. Pp. 159–192.

Ruuth, J. W. 1908. *Wiipurin kaupungin historia*. Wiipuri.

Ruuth, J. W. 1909. *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Bidrag till Åbo stads historia utgifna på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Andra serien IX. Helsingfors.

Sabján, Tibor 2001. *Népi építeszet a kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szentendre.

Sabján, Tibor 2007. Hungarian vernacular stoves of the late Middle Ages in a regional context. Teoksessa/*In* Jan Klápště & Petr Sommer (toim./*eds*.) *Arts and Crafts in Medieval Rural Environment.* Ruralia VI. 22nd–29th September 2005 Dobogókö, Hungary. Brepols Publishers. Turnhout. Pp. 135–162.

Saksa, Aleksandr 2004. Viipurin kaupunkikaivaukset 1999–2001. Teoksessa/*In* Jukka Korpela 2004. *Viipurin linnaläänin synty. Viipurin läänin historia II*. Jyväskylä, 88–90.

Saloranta, Elina 2007. Akatemiantorin alueen varhaisia vaiheita. Teoksessa/*In* Kirsi Majantie & Katri Motuste (toim./*eds*.) *HIT – History in Turku. Tietoja, taitoja ja löytöjä.* Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007. Turun maakuntamuseo. Näyttelyesite 42. Pp. 24–31.

Sartes, Minna 1995. Arkeologia Aboa Vetuksen kaivauksella. *Aboa & Ars Nova -museoiden Magazine No 1*. Helsinki. Pp. 22–23.

Sartes, Minna 2003. Rettigin palatsin tontista tuli Aboa Vetus -museo. Teoksessa/*In* Liisa Seppänen (toim./*ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 77–86.

Schiffer, Michael B. 1972. Archaeological Context and Systemic Context. *American Antiquity. Volume 37, Issue 2*. Pp. 156–165.

Schiffer, Michael, Brian 1987. *Formation Processes of Archaeological Record.* University of New Mexico Press.

Schlereth, Thomas J. 1982. Material Culture Studies in America 1876–1976. Teoksessa/*In* Thomas J. Schlereth (toim./*ed*.) *Material Culture Studies in America.* The American Association for State and Local History. Tennessee. Pp. 1–7.

Schofield, John & Vince, Alan 1994. *Medieval Towns*. London.

Scribner, R. W. 1994 (1981). *For the Sake of Simple Folk. Popular Propaganda for the German Reformation.* Oxford.

Seger, Tapio 1991. Arkeologinen koekuopitus kartanolinnan alueella. *Suitian kartanolinna. Restaurointisuunnitelma 1991. Museoviraston rakennushistorian osaston raportti 4:1992.*

Sekules, Veronica 2001. *Medieval Art*. Oxford University Press.

Seppänen, Liisa 1999. Muun löytöaineiston helmet ja sirpaleet. Åbo Akademin tontin tutkimukset. *SKAS 4/1999.* Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 55–64.

Seppänen, Liisa 2003. Salvoksista sosiaalisiin systeemeihin – rakennustutkimuksen menetelmät ja mahdollisuudet. Teoksessa/*In* Liisa Seppänen (toim./*ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 89–104.

Seppänen, Liisa 2009. Town in Transition – Outlining the Construction Activities in Medieval Turku. Teoksessa/*In* Hanna-Maria Pellinen (toim./*ed*.) *Maasta, kivestä ja hengestä. Earth, stone and spirit. Markus Hiekkanen Festschrift.* Saarijärvi. Pp. 240–249.

Shammas, Carole 1980. The Domestic Environment in Early Modern England and America. *Journal of Social History 14:1.* Pp. 3–24.

Shanks, Michael & Tilley, Christopher 1987. *Re-Constructing Archaeology. Theory and Practice.* Cambridge University Press.

SKAS 4/1999. Suomen keskiajan arkeologian seura.

Spufford, Peter 2002. *Power and Profit. The Merchant in Medieval Europe*. Hong Kong.

Stephan, Hans-Georg 1991. *Kacheln aus dem Werraland. Die Entwicklung der Ofenkacheln vom 13. bis 17. Jahrhundert im unteren Werra-Raum*. Schriften des Werratalvereins Witzenhausen Heft 23.

van Straten, Roelof 1994. *An Introduction to Iconography.* Gordon and Breach Science Publishers.

Strauss, Konrad 1966. *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich und der Schweiz*. Straßburg.

Strauss, Konrad 1968. Der Kachelofen in der Graphischen Darstellung des 15. und 16. Jahrhunderts. *Keramos Heft 39*. Pp. 22–38.

Strauss, Konrad 1972. *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Skandinavien.* II Teil. Basel.

Strauss, Konrad 1983. *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in europäischen Ländern*. III Teil. München.

Strömbom, Sixten 1924. *Forskningar på platsen för det forna nya Lödöse (1915–1918)*. Göteborg.

Suhonen, Mervi 2005. Medieval urban Vyborg. *Estonian Journal of Archaeology. Eesti Arheoloogia Ajakiri 9/2.* Tallinn. Pp. 179–206.

Suhonen V.-P. 2005. Raaseporin kaupunki. *SKAS 3/2005*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Pp. 30–35.

Suna, Antti 1994a. Kuusiston linna. Teoksessa/*In* Antti Suna (toim./*ed*.) *Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985–1993.* Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 8. Turku. Pp. 6–9.

Suna, Antti 1994b. (toim./*ed*.) *Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985–1993.* Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 8. Turku.

Suna, Antti 1994c. Maanalaisten rakenteiden jäännökset linnan alueella. Teoksessa/*In* Antti Suna (toim./*ed*.) *Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985–1993.* Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 8. Turku. Pp. 10–23.

Sureda, Joan 1997. *Romaaninen taide ja gotiikka (Historia universal del arte. Volumen IV. La Edad Media, Románico, Cótico).* Maailmantaiteen kirjasto. Porvoo & Helsinki & Juva.

Suvanto, Seppo 1985. Keskiaika. Teoksessa/*In* Eero Laaksonen & Erkki Pärssinen (toim./*eds*.) *Suomen historia 2*. Espoo. Pp. 8–225.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 1999. Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana. Teoksessa/*In* Marianna Niukkanen (toim./*ed*.) *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Seminaari 1998. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 20*. Vantaa. Pp. 6–14.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 2000. Esine- ja maalöydöt. Arkistokaivausten paljastamaa keskiajan arkeologian varhaishistoriaa. *SKAS 2/2000*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Pp. 16–23.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 2003. Piirteitä Turun arkeologian historiasta. Teoksessa/*In* Liisa Seppänen (toim./*ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 9–22.

Tagesson, Göran 2000. “Bodde dom därnere?” Om kulturlagerbildning och avfallahantering i stormaktstidens Norrköking. Teoksessa / *In* Gunhild Eriksdotter & Stefan Larsson & Viveka Löndahl (toim. / *eds*.) *Att tolka stratigrafi. Det tredje nordiska stratigrafimötet Åland 1999*. Meddelanden från Ålands högskola nr 11. Åbo. Pp. 153–173.

Tauber, Jürg 1980. *Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur Kulturgeschichte am archäologischen Material vornemlich der Nordwestschweiz (9.–14. Jahrhundert).* Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 7. Olten.

Thirion, Jaques 1998. *Le Mobilier du Moyen Age et de la Renaissance en France.* Dijon.

Trigger, Bruce G. 1989. *A History of Archaeological Thought.* Cambridge.

Tulkki, Carita 2002. Savenvalajan jäljillä Turun tuomiokirkon kupeessa. *SKAS 4/2002*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Pp. 43–54.

Tulkki, Carita 2003. Oliko keramiikka-astioiden valmistus mahdollista uuden ajan alun Turussa? Teoksessa / *In* Liisa Seppänen (toim. / *ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 207–222.

Tunander, Britt & Tunander, Ingemar 1982. *Kakelugnar, spisar och kaminer.* Västerås.

Tvauri, Andres & Metsallik, Romeo 2006. The production of the workshop of potter Johann Rehn of Tartu (ca. 1684–1708). *Estonian Journal of Archaeology 10/1.* Tallinn. Pp. 24–60.

Unger, Ingeborg 1988. *Kölner Ofenkacheln.* Die Bestände des Museums für Angewandte Kunst und des Kölnischen Stadtmuseums. Kölnisches Stadtmuseum.

Uotila, Kari 1994. Kuusiston piispanlinnan keskiaikainen rakennushistoria. Teoksessa / *In* Antti Suna (toim. / *ed*.) *Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985–1993*. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 8. Turku. Pp. 24–31.

Uotila, Kari 1998. *Medieval Outer Baileys in Finland. With special reference to Turku castle*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae III. Turku.

Uotila, Kari 2000a. Kadonneen kivilinnan etsintä – Laukon kaivaukset vuosina 1989–1999. Teoksessa / *In* Kari Uotila (toim. / *ed*.) *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 30–41.

Uotila, Kari 2000b. Laukon kivilinna. Teoksessa / *In* Kari Uotila (toim. / *ed*.) *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 140–147.

Uotila, Kari (toim. / *ed*.) 2000c. *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku.

Uotila, Kari 2001. Die Bischofsburg Kuusisto und ihre nächste Umgebung im Mittelalter. Teoksessa / *In* Kaur Alttoa & Knut Drake (toim. / *eds*.) Castella Maris Baltici 3–4. Gdańsk. Pp. 185–192.

Uotila, Kari 2003a. Kivitaloja keskiajan Turussa. Teoksessa / *In* Seppänen, Liisa (toim. / *ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Turku. Pp. 121–134.

Uotila, Kari 2003b. Turun linna ja sen kaupunki. Teoksessa / *In* Seppänen, Liisa (toim. / *ed*.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Turku. Pp. 153–160

Uotila, Kari 2007. Aboa Vetus -museon kivirakennusten tutkimukset v. 2002–2006. *SKAS 2/2007.* Suomen keskiajan arkeologian seura. Pp. 18–27.

Uotila, Kari & Lehtonen, Hannele & Tulkki, Carita 2003. *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa. Arkeologiska undersökningar i Nådendal*. Kåkenhus – kirjat nro 1. Turku.

van Uytven, Raymond 1999. Showing off One’s Rank in the Middle Ages. Teoksessa / *In* Wim Blockmans & Antheun Janse (toim. / *eds*.) *Showing Status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages.* Medieval Texts and Cultures of Northern Europe. Turnhout. Pp. 19–34.

Valonen, Niilo 1958. Turun viemärikaivantolöydöistä. *Turun kaupungin historiallinen museo. Vuosijulkaisu 20–21. 1956–57*. Turku. Pp. 12–109.

Veblen, Thorsten 1975 (1899). *The Theory of a Leisure Class. An economic study of institutions.* With the addition of a review by William Dean Howells. New York.

Verhaeghe, Frans 1998. Medieval and Later Social Networks: the contribution of archaeology. Teoksessa / *In* Helmut Hundsbichler, Gerhard Jaritz & Thomas Kühtreiber (toim. / *eds*.) *Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur. Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. Wien. Pp. 263–311.

Vilkuna, Anna-Maria 1998. *Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä.* SHS. Bibliotheca Historica 31. Helsinki.

Vilkuna, Anna-Maria 2003. Financial Management at Häme Castle in the Mid-Sixteenth Century (1539 – about 1570) Teoksessa / *In* Terhi Mikkola & Anna-Maria Vilkuna (toim. / *eds*.) *Home Within Stone Walls: Life in the Late Medieval Häme Castle.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VIII. Saarijärvi. Pp. 15–132.

Voit, P. & Holl I. 1963. *Alte ungarische Ofenkacheln.* Budapest.

Vunk, Aldur 1996. Pärnu 16. sajandi ahjukahlite tüpoloogiast ja valmistamise tehnoloogiast. Stilus 6. Eesti Arheoloogiaseltsi teated. *Reports of the Estonian Archaeological Society. 1996 (1).* Tallinn. Pp. 37–42.

Vunk, Aldur 2000. Mentaliteedi peegeldus Pärnu kahlileidudel. Linnaarheoloogia teoreetilisi aspekte. *Eesti Arheoloogia Ajakiri 2000, 4/2.* Tallinn. Pp. 151–174.

Wahlberg, Jan 2000. Keraamisen materiaalin PIXE-analyysi. Laukon kartanon, Kuusiston linnan ja Aboa Vetus -museon näytteet. Teoksessa / *In* Uotila, Kari (toim. / *eds*.) *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku. Pp. 123–129.

Wahlöö, Claes 1974. En grann ugn. *Kulturens årsbok 1974*. Pp. 13–33.

Wahlöö, Claes 1976. *Keramik 1000–1600 i svenska fynd.* Archaeologica Lundensia VI. Lund.

Waley, Daniel & Denley, Peter 2001 (1964). *Later Medieval Europe 1250–1520*. Edinburgh & London.

Weatherill, Lorna 1996. *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain 1660–1700*. London.

Welch, Evelyn 1997. *Art in the Renaissance Italy 1350–1500*. Oxford History of Art. Oxford.

Žulkus, Vladas 2002. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis Archeologija ir istorija*. Vilnus.

Århem, Barbro 2006. Kaklen från kvarteret Svalan. Teoksessa / *In* Carlsson, Michél & Hedlund, John (toim. / *eds*.) *Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan – Ca 1440–1640.* Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103 Arkeologisk undersökning 1991. Arkeologisk rapport 2006:10. Pp. 115–133.

Århem, Barbro 2007. Tukholman kaakelit – löydöistä ja valmistuksesta. Ceramic Stove Tiles in Stockholm – On finds and production. Stockholmskakel – om kakelfynd och tillverkning. Teoksessa / *In* Majantie, Kirsi (toim. / *ed*.) *Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400–1700. Fat och Furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Saarijärvi. Pp. 97–111.

Åstrand, Barbro 1984. Centralvärme. *Kulturens årsbok 1984*. Lund. Pp. 81–101.

Kuvaluettelo | List of figures

1. (12) Puupiirros interiööristä, jossa huoneen nurkkaan on kuvattu ruukkukaakeliuuni. *Woodcut of a 15th-century interior with a vessel tile stove in the corner of the room.* Benedikt Buchbinder, München, 1488 (Franz 1969, Fig. 9).
2. (27) Tutkimuskohteet, joista on löytynyt 1400-luvun alusta 1600-luvun alkuun ajoittuvia uunikaakeleiden paloja. *Sites where stove tiles dating from the beginning of the 15th century to the early 17th century have been found.* Kartta/Map: Liisa Seppänen.
3. (30) Puupiirros 1500-luvun alusta, jossa ylhäisöpariskunta on aterialla kaakeliuunin vieressä. *Woodcut from the beginning of the 16th century, depicting a noble couple dining in front of a tile stove.* H. S. Beham, 1520 (Strauss 1968, Abb. 12).
4. (35) Puupiirros 1500-luvun alusta, johon on kuvattu ylhäisöpariskunta aikakauden interiöörissä. Huoneen nurkassa on nissikaakeliuuni. *Woodcut from the beginning of the 16th century, depicting a noble couple in a contemporary interior. In the corner of the room is a niche tile stove.* Henkel 1999, A.57.
5. (38) Kauppalaiva Itämerellä. *Merchant ship sailing in the Baltic Sea.* Olaus Magnus (1555) 2001, 22.
6. (39) Gotiikan taiteessa Kristuksen rististä tuli merkki tämän kärsimyksestä, joka voitiin rinnastaa kansan omiin kärsimyksiin. *In Gothic art, Christ on the Cross became a symbol of his passion, which could be related to people's own sufferings.* Albrecht Dürer, 1510 (Deguer 1980, 131).
7. (43) Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich (1503–1554) ja hänen puolisonsa Sibilla Kleve-läinen (1512–1554). *Elector Johann Friedrich of Saxony (1503–1554) and his consort Sibylle of Cleves (1512–1554).* Lucas Cranach Vanhempi / Lucas Cranach the Elder, 1533 (Gotteswort und Menschenbild 1994, Graphik 131 & 132).
8. (45) Lucas Cranach nuoremman puupiirros vuodelta 1547, jossa Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich on kuvattu täydessä asepuvussa, miekassaan teksti VDMIE. *Woodcut by Lucas Cranach the Younger from 1547 in which Elector Johann Friedrich of Saxony is depicted in full armour with the text VDMIE on his sword.* Gotteswort und Menschenbild 1994, Graphik 161.
9. (51) Würzburgilainen käsikirjoitus noin vuodelta 1250, jossa on kuvattu varhainen ruukkukaakeliuuni. *Manuscript from Würzburg dating to c. 1250 in which an early vessel tile stove is depicted.* Roth Heege 2002a, Abb. 454.
10. (53) Ruukkukaakeliuunin pienoismalli Nordiska Museetin kokoelmista Tukholmasta (NM77057). Luettelointikortissa pienoismallin on mainittu ostetun huutokaupasta Kölnistä vuonna 1893. Pienoismallin korkeus on noin 21 cm, pituus noin 23 cm ja leveys noin 11 cm. *A miniature tile stove model from the collections of Nordiska Museet in Stockholm (NM77057). The catalogue card mentions that the model has been bought from an auction in Köln in 1893. The height of the model is c. 21 cm, length c. 23 cm and width c. 11 cm.* Kuva/Photo: Kirsi Majantie.
11. (54) Rekonstruktiopiirros ruukkukaakeliuunista, jonka kaakelit ovat suuosastaan neli-kulmaisia ja pyöreällä tasaisella pohjalevyllä varustettuja. *Reconstruction drawing of a tile stove which is constructed of vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base.* Blomqvist 1936, 149.
12. (55) Rekonstruktiopiirros goottilaistyylisestä kaakeliuunista, jonka kaakelit ovat syviä nissikaakeleita. *Reconstruction drawing of a Gothic tile stove which is constructed of deep niche tiles.* Burrows & Gaimster 2000, Abb. 8.
13. (56) Rekonstruktiopiirros renessanssikaakeliuunista, jonka kaakelit ovat kiinnityslistallisia levykaakeleita. *Reconstruction drawing of a Renaissance tile stove which isconstructed of panel tiles with a flange.* Ose 1996a, Abb. 16.

14. (60) Piirros koverien ruukkukaakeleiden kehittymisestä ja niiden suuosien reunojen eri muodoista. *Development of concave vessel tiles from a simple form with a round mouth to different types with varying mouth forms.* Franz 1969, Abb. 12a, yksityiskohta/*detail*.
15. (61) Piirros kuperien ruukkukaakeleiden kehittymisestä ja niiden pohjaosien erilaisista koristemuodoista. *Development of convex vessel tiles from a simple form with rounded base to different types with varying base forms and decoration.* Franz 1969, Abb. 12b, yksityiskohta/*detail*.
16. (63) Puolisylinterin muotoisten kaakeleiden kehitys koristekatoksella tai aukotetulla koristelevyllä varustetuiksi nissikaakeleiksi. *Development of half-cylindrical stove tiles to richly decorated niche tiles with canopies or openwork panels.* Franz 1969, Abb. 13, yksityiskohta/*detail*.
17. (66) Suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kehitys kiinnityslistalliseksi levykaakeliksi. *Development of a vessel tile with a quadrangular mouth to a panel tile with a flange.* Piirros/*Drawing*: Eva Johanna Holmberg.
18. (71) Puupiirros 1500-luvun alusta, jossa on kuvattu Marian ilmestys. *Woodcut from the beginning of the 16th century with Annunciation.* Thielman Kerver, Paris 1511 (Warburg Institute photographic collection, London).
19. (72) Puupiirros 1500-luvun alusta, jossa on kuvattu Pyhä Yrjö taistelemassa lohikäärmeen kanssa. *Woodcut from the beginning of the 16th century with St George and the Dragon.* Albrecht Dürer, 1503 (Deguer 1980, 117).
20. (74) Goottilaistyylinen kovera levykaakeli, jossa on kuvattu ylhäisönuorukainen miekka kädessään. Kaakeli on Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsundin kokoelmista (HST-10-27-28). *Gothic concave panel tile with a portrait of a young noble man holding a sword. The tile belongs to the collections of Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsund (HST-10-27-28).* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
21. (75) Renessanssityylinen levykaakeli, jossa on kuvattu Hessenin maakreivi Philip (1504–1567). Kaakeli on Läänemaan museon kokoelmista (HM 8850:2). *Renaissance panel tile with a portrait of Landgrave Philip I of Hesse (1504–1567). The stove tile belongs to the collections of Läänemaa Museum (HM 8850:2).* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.
22. (77) Renessanssi/barokkityylinen levykaakeli, jossa on kuvattu evankelista Markus. Kaakeli kuuluu Tukholman kaupunginmuseon kokoelmiin (SSM5921). *Renaissance/Baroque panel tile with St Mark the Evangelist. The stove tile belongs to the collections of Stockholms stadsmuseum (SSM5921).* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
23. (79) Barokkityylinen levykaakeli, jossa on kuvattu aikakauden muodin mukaisesti pukeutunut ylhäisömies. Kaakeli kuuluu Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituutin kokoelmiin (AI 6219:2597). *Baroque panel tile with a portrait of a noble man dressed in accordance with contemporary fashion. The stove tile belongs to the collections of Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut (AI 6219:2597).* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.
24. (87) Suuosastaan nelikulmaisia, pyöreällä tasaisella pohjalla varustettuja ruukkukaakeleita Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsundin kokoelmista. *Vessel tiles with a quadrangular mouth and a flat round base from the collections of Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsund.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
25. (89) Erilaisia reunan poikkileikkauksia, jotka esiintyvät Suomesta löydetyissä ruukkukaakeleissa. *Different cross-sections of the rims of vessel tiles which have been found from Finland.* Kuvat/*Photos*: Kirsi Majantie.
26. (91) Piirros pohjastaan rosettikuviolla koristetusta ruukkukaakelista. *Drawing of a vessel tile with rosette decoration on its base.* Dabrowska 1987, Il. 11, yksityiskohta/*detail*.
27. (95) Erilaisia renessanssityylisten levykaakeleiden kiinnityslistojen poikkileikkauksia, jotka esiintyvät Suomesta löydetyissä kaakeleissa. *Different cross-sections of the flanges on Renaissance panel tiles found from Finland.* Kuvat/*Photos*: Kirsi Majantie.
28. (110) Kuusiston piispanlinnan rauniot kuvattuna linnan sisältä itään päin. *Ruins of the episcopal castle of Kuusisto, photographed from inside the castle to the east.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

29. (111) Kuusiston piispanlinnan pohjapiirros, johon on merkitty linnan eri rakennusvaiheet Kari Uotilan mukaan. *Floor plan of the episcopal castle of Kuusisto, showing its different building phases according to Kari Uotila.* Uotila 1994, Fig. 7. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.
30. (112) Kaksi rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapalaa (KM2002035:667) Kuusiston piispanlinnasta. Paloissa on ruskea lyijylasite. *Two fragments from the base of a vessel tile with finger-pressed rosette decoration and brown lead glaze (KM2002035:667). The fragments have been found from the episcopal castle of Kuusisto.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
31. (113) Rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (KM86083:312) Kuusiston piispanlinnasta. Palassa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Fragment from the base of a vessel tile with finger-pressed rosette decoration and yellowish brown lead glaze (KM86083:312). Fragment has been found from the episcopal castle of Kuusisto.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
32. (115) Turun linna lännestä päin kuvattuna. *Turku Castle seen from the west.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
33. (117) Turun linnan päälinnan kolmannen kerroksen pohjakaava 1500-luvun alkuvuosikymmeninä C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä pohjoissiipi. *Floor plan of the third floor of Turku Castle's main castle at the beginning of the 16th century according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.* Gardberg 1959, Plansch 12a. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.
34. (119) Turun linnan päälinnan kolmannen kerroksen pohjakaava 1560-luvun alussa C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä pohjoissiipi. *Floor plan of the third floor of Turku Castle's main castle by 1560 according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.* Gardberg 1959, Plansch 12b. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.
35. (121) Turun linnasta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden paloja, joissa toisessa on rosettikuvio pohjassa (TMM13275:III.15). Paloissa on vihreä lyijylasite. *Fragments of vessel tiles with a quadrangular mouth found from Turku Castle (TMM13275: III.15). One fragment has rosette decoration on its base, and both have green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
36. (121) Turun linnasta löydetty rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (TMM13275:15.3). Palassa on ruskehtavan vihreä lyijylasite. *Fragment from the base of a vessel tile found from Turku Castle. The fragment has weak rosette decoration and brownish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
37. (121) Turun linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM21502:15a). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth (TMM21502:15a). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
38. (123) Turun linnan esilinnan alueelta löydetyistä lasittamattomista paloista koottu lähes kokonainen, suuosastaan nelikulmainen ja pyöreällä tasaisella pohjalla varustettu ruukkukaakeli (KM81101:36). Kaakelin yhden sivun pituus on noin 16 cm ja sen korkeus noin 12 cm. *An almost entirely preserved unglazed vessel tile with a quadrangular mouth and a flat round base, put together from fragments found in the outer bailey of Turku Castle (KM81101:36). The width of one side of the mouth is c. 16 cm and the height of the tile is c. 12 cm.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
39. (123) Turun linnan esilinnan alueelta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden paloja (KM81101:31, 37). Palojen suun reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja niissä on syvä urakoriste. Palat ovat lasittamattomia. *Fragments of unglazed vessel tiles with a quadrangular mouth found from the outer bailey of Turku Castle (KM81101:31, 37). The cross-section of the rim is collared with a deep groove.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
40. (127) Hämeen linna pohjoisesta päin kuvattuna. *Häme Castle seen from the north.* Kuva/*Photo*: Ilkka Majantie.
41. (129) Hämeen linnan toisen kerroksen pohjakaava keskiajan lopulla Knut Draken mukaan. Lounaissiipi on ylhäällä. *Floor plan of Häme Castle's second floor at the end of the Middle Ages according to Knut Drake. The south-west wing is at the top.* Drake 1968, Tafel IV. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.

42. (131) Hämeen linnasta löydetty rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (KM95057:2969.75). Palassa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Fragment of a vessel tile with rosette decoration found from Häme Castle (KM95057:2969.75). The fragment has yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
43. (131) Hämeen linnasta löydetty rosettikuvioisen ruukkukaakelin pohjapala (KM95057:3690.77). Palassa on ruskea lyijylasite. *Fragment from the base of a vessel tile with rosette decoration found from Häme Castle (KM95057:3690.77). The fragment has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
44. (131) Hämeen linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95057:829.58). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palan sisäpinnalla on vihreä lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Häme Castle (KM95057:829.58). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
45. (133) Hämeen linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kulmapala (KM95057:4065.79). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja palan sisäpinnalla on ruskea lyijylasite. *Fragment from the corner of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Häme Castle (KM95057:4065.79). The cross-section of the rim is simple and the fragment has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
46. (133) Hämeen linnasta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kulmapaloja (KM95057:2010.64). Palojen reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja palojen sisäpinnoilla on tumman vihreä lyijylasite. *Corner fragments from vessel tiles with a quadrangular mouth found from Häme Castle (KM95057:2010.64). The cross-section of their rims is simple and the fragments have dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
47. (136) Raaseporin linna etelästä päin kuvattuna. *Raasepori Castle seen from the south.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
48. (138) Raaseporin linnan ensimmäisen kerroksen pohjakaava keskiajan lopulla Knut Draken mukaan. *Floor plan of Raasepori Castle's first floor at the end of the Middle Ages according to Knut Drake.* Drake 1994. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.
49. (140) Raaseporin linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM37154:18). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on kellertävän vihreä lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Raasepori Castle (KM37154:18). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has yellowish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
50. (140) Raaseporin linnasta löydetty tasaisella pyöreällä pohjalla varustettu ruukkukaakelin pohjapala (KM37154:11). Palan sisäpinnalla on rippeitä ruskeasta lyijylasitteesta. *Fragment from the flat round base of a vessel tile found from Raasepori Castle (KM37154:11). The fragment has traces of brown lead glaze on the inside.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
51. (140) Raaseporin linnasta löydetty ruukkukaakelin pohjapala, jossa on heikkoa aaltonauhakoristelua ja tummanruskea lyijylasite (KM5767:9). *Fragment from the base of a vessel tile found from Raasepori Castle (KM5767:9). The base has shallow finger-pressed band decoration and dark brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
52. (140) Raaseporin linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM5767.7). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja palassa on tummanruskea lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Raasepori Castle (KM5767.7). The cross-section of the rim is simple and the fragment has dark brown glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
53. (141) Raaseporin linnasta löydetty kellonmuotoinen kaakeliuunin huippukoriste, joka on koristeltu ulkopinnalta kaarevin viivapainantein (KM6821:55). Pala on lasittamaton. *Bell-shaped decorative piece from the crest of a tile stove with incised curved lines on its exterior surface (KM6821:55). The fragment has been found from Raasepori Castle and it is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
54. (141) Raaseporin linnasta löydetty kaakelin kiinnityslistan katkelma (KM6821:55). *Fragment from the flange of a panel tile found from Raasepori Castle (KM6821:55).* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

55. (144) Kastelholman linna pohjoisesta päin kuvattuna. *Kastelholm Castle seen from the north.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

56. (146) Kastelholman linnan pohjakaava, johon on merkitty linnan eri osien nimitykset. *Floor plan of Kastelholm Castle in which the different parts of the castle are marked.* Palamarz 2004, Fig. 6. Kartan uudelleenpiirtäminen / *re-drawn by* Liisa Seppänen.

57. (147) Kastelholman linnassa ja sen ympäristössä vuosina 1950–1992 suoritetut kaivaukset. *Archaeological excavations that have been carried out in Kastelholm Castle and its surroundings during 1950–1992.* Carlsson 1993, Fig. 3. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.

58. (149) Kastelholman linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (ÅM581:333). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakelissa on tummanvihreä lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Kastelholm Castle (ÅM581:333). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

59. (149) Kastelholman linnasta löydetty ruukkukaakelin pohjapala (ÅM542:824). Kaakeli on lasittamaton. *Fragment from a vessel tile with a flat round base found from Kastelholm Castle (ÅM542:824). Fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

60. (149) Kastelholman linnasta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (ÅM679:800). Reunan poikkileikkaus on harjamaisen ja koukkumaisen välimuoto. Kaakeli on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Kastelholm Castle (ÅM679:800). The cross-section of the rim is between collared with a pronounced ridge and collared. Fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

61. (152) Vesilahden Laukon kartanon nykyinen päärakennus. Holvattu keskiaikainen kivikellari sijaitsee rakennuksen oikealla puolella. *The present main building of Laukko manor in Vesilahti. The medieval vaulted cellar is situated to the right of the building.* Kuva/*Photo*: Laukko Historicum / Raija Kolehmainen.

62. (154) Laukon kartanon alueella tehtyjen kaivausten sijaintipaikat vuosina 1989–1999. Vasemmalla kartanon nykyisen päärakennuksen pääty. *Excavation areas in the yard of Laukko manor during 1989–1999. On the left in the picture is the gable of the manor's present main building.* Uotila 2000, Fig. 8. Kartan uudelleenpiirtäminen / *re-drawn by* Liisa Seppänen.

63. (155) Laukon kartanon kaivauksilta löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin kulmapala (KM98033:262). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja pala on lasittamaton. *Fragment from the corner of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Laukko manor (KM98033:262). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

64. (155) Laukon kartanon kaivauksilta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin paloja (KM99046:593b-i). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palat ovat lasittamattomia. *Fragments from a vessel tile with a quadrangular mouth found from Laukko manor (KM99046:593b-i). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

65. (155) Laukon kartanon kaivauksilta löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (KM98033:175, 189). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakeli on lasittamaton. *Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from Laukko manor (KM98033:175, 189). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

66. (159) Turun tuomiokirkko, jonka viereen Turun kaupunki alkoi muodostua 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa. *The town of Turku started to develop next to the cathedral at the turn of the 14th century.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

67. (161) Vuodelta 1634 peräisin oleva Turun vanhin kartta, johon on merkitty keskiaikaiset kaupunkikorttelit: *Oldest map of Turku, drawn in 1634. The four medieval districts in Turku are marked in the map.* Kartta/*Map*: Turun maakuntamuseo, alkuperäinen kartta on Maanmittauslaitoksen arkistossa. *Turku Provincial Museum, original map is in the Archives of the National Land Survey of Finland.* Kuva/*Photo*: Turun maakuntamuseo / *Turku Provincial Museum* / Pekka Kujanpää. Kuvan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.

68. (165) Turun kaupungin alueella tehdyt arkeologiset kaivaukset, joiden yhteydestä on löytynyt 1400-luvulta 1600-luvun alkuun ajoittuvia kaakeleita. *Archaeological excavation areas in Turku from which stove tiles dating from the beginning of the 15th century to the beginning of the 17th century have been found.* Kartta/*Map*: Liisa Seppänen.
69. (167) Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytynyt suuosastaan nelikulmainen, tasaisella pyöreällä pohjalla varustettu ruukkukaakelin pala (TMM22367:KA1034:002). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja kaakelissa on ruskea lyijylasite. *Fragment of a vessel tile with a quadrangular mouth and a flat round base found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367: KA1034:002). The cross-section of the rim is simple and the fragment has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
70. (167) Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneitä suuosastaan nelikulmaisen, tasaisella pyöreällä pohjalla varustetun ruukkukaakelin paloja (TMM22367:KA1034:004). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja kaakelissa on ruskea lyijylasite. *Fragments of a vessel tile with a quadrangular mouth and a flat round base found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367: KA1034:004). The cross-section of the rim is simple and the fragments have brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
71. (169) Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin reunapala (TMM22367: KA2133:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on vihertävän ruskea lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA2133:001). The cross-section of the rim is collared with pronounced ridge and the fragment has greenish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
72. (169) Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin reunapala (TMM22367:KA1005:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja pala on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA1005: 001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
73. (169) Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin pohjapala (TMM22367:KA1034:001). Pohjassa on savinauhaa sormin muotoilemalla tehty koristekuvio ja ruskea lyijylasite. *Fragment from the base of a vessel tile found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA1034: 001). The base is decorated with a finger-pressed band of clay and has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
74. (169) Tuomiokirkontorin eli Varhainen Turku -tutkimushankkeen aikana Turun tuomiokirkon vierestä löytyneen ruukkukaakelin pohjapala (TMM22367:KA2143:001). Pohjassa on savinauhaa sormin muotoilemalla tehty koristekuvio ja kellertävän ruskea lyijylasite. *Fragment from the base of a vessel tile found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367:KA2143:001). The base is decorated with a finger-pressed band of clay and has yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
75. (171) Turun tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löytynyt lasittamattoman ruukkukaakelin reunapala (TMM18335:514). Reunan poikkileikkaus on harjamaisen ja koukkumaisen väliltä. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:514). The cross-section of the rim is between collared with a pronounced ridge and collared and the fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
76. (173) Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22517:KA0401:001). Reunan poikkileikkaus on lähes suora eli profiloimaton ja palassa on ruskea lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517: KA0401:001). The cross-section of the rim is simple and the fragment has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

77. (173) Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22517:KA2000:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskea lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA2000:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
78. (173) Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty ruukkukaakelin pohjapala, jossa on rosettikuvio (TMM22517: KA0410: 002). Palassa on laikukas vihreä lyijylasite. *Fragment from the base of a vessel tile with finger-pressed rosette decoration found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517: KA0410: 002). The fragment has patchy green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
79. (173) Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (TMM22517:KA0410:003). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja siinä on syvä urakoriste. Kaakeli on lasittamaton. *Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517: KA0410: 003). The cross-section of the rim is collared with a deep groove as decoration. The fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
80. (175) Turun kaupunkialueelta, Itäisen Rantakadun kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM14681:282). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja siinä on syvä urakoriste. Pala on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:282). The cross-section of the rim is collared with a deep groove as decoration. The fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
81. (175) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:7968). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja pala on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:7968). The cross-section of the rim is collared and the fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
82. (177) Aboa Vetus & Ars Nova -museon kaivausalue Rettigin palatsin länsipuolella, mistä suurin osa alueen kaakeleista on löytynyt. Karttaan merkityt numerot tarkoittavat tekstissä määriteltyjä kaakeleiden löytöpaikkoja. Kartan keskellä kulkee keskiajalta peräisin oleva Luostarin Jokikatu. *Excavation area of the Aboa Vetus & Ars Nova museum site on the west side of the Rettig Residence. The numbers in the map indicate contexts from which most of the stove tiles have been found. In the middle of the map runs a medieval street called Convent Riverfront.* Kartta/*Map*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo/*museum*, muokkaus/*modified by* Liisa Seppänen.
83. (179) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032: 7996). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskea lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:7996). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
84. (179) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:8001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskea lyijylasite. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
85. (179) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:7992). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja pala on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:7992). The cross-section of the rim is collared and the fragment is unglazed* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

86. (179) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (KM95032:8000). Reunan poikkileikkaus on koukkumainen ja pala on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8000). The cross-section of the rim is collared and the fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
87. (181) Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (TMM22196:KA003:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite. *Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196: KA003:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments have yellowish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
88. (181) Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22196:KA565: 001). Reunan poikkileikkaus on suora eli profiloimaton ja pala on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196: KA565:001). The cross-section of the rim is simple and the fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
89. (182) Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapaloja (TMM21816:KA014:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja kaakelissa on ruskea lyijylasite. *Fragments from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816:KA014:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragments have brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
90. (185) Turun kaupunkialueelta, kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22237:KA185:001). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja pala on lasittamaton. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the main library site in Turku (TMM22237: KA185:001). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
91. (185) Turun kaupunkialueelta, kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty suuosastaan nelikulmaisen ruukkukaakelin reunapala (TMM22237: KA097:002). Reunan poikkileikkaus on harjamainen ja palassa on ruskean ja vihreän kirjava lyijylasite, johon on tarttunut polton aikana savimöykkyjä. *Fragment from the rim of a vessel tile with a quadrangular mouth found from excavations at the main library site in Turku (TMM22237:KA097:002). The cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge and the fragment has brownish green lead glaze. Lumps of clay have become adhered to the glaze during firing.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
92. (185) Turun kaupunkialueelta, Österbladin tontin kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden reunapaloja (KM99081:). Palojen reunojen poikkileikkaukset ovat harjamaisia ja palat ovat lasittamattomia. *Fragments from the rims of vessel tiles with a quadrangular mouth found from the Österblad site in Turku (KM99081:). The cross-sections of the rims are collared with a pronounced ridge and the fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
93. (185) Turun kaupunkialueelta, Länsilaiturin kaivauksilta, löydettyjä suuosastaan nelikulmaisten ruukkukaakeleiden reunapaloja (TMM22531:KA002:005). Palojen reunojen poikkileikkaukset ovat harjamaisen ja koukkumaisen väliltä ja palat ovat lasittamattomia. *Fragments from the rims of vessel tiles with a quadrangular mouth found at Länsilaituri site in Turku (TMM22531:KA002:005). The cross-sections of the rims are between collared with a pronounced ridge and collared and the fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
94. (190) Turun linnasta löydetty koveran levykaakelin päätypala (TMM18331:178). Kaakelissa on vihreä lyijylasite. Kaakelin kuva-aihe ei käy selville säilyneestä palasta. *Fragment of a concave panel tile found from Turku Castle (TMM18331:178). The fragment has green lead glaze, but the motif of its decoration cannot be identified.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.
95. (190) Turun linnasta löydetyn koveran levykaakelin päätypala takaa päin kuvattuna (TMM18331:178). Vaakasuora kiinnityslista on muotoiltu käsin kaakelilevyn päätyyn. *Fragment of a concave panel tile found from Turku Castle (TMM18331:178), seen from the back. The horizontal flange on the back has been hand-shaped at one end of the panel.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

96. (191) Turun linnasta löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin kulmapaloja (TMM18331:323). Paloissa on vihreä lyijylasite. Kaakelin kuva-aihe ei käy selville säilyneistä paloista. *Fragments of a Gothic niche tile found from Turku Castle (TMM18331:323). The fragments have green lead glaze, but the motif of their decoration cannot be identified.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

97. (193) Turun kaupunkialueelta, Tuomiokirkkokatu 2–4 kaivauksilta, löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin paloja (TMM18068:16). Paloissa on vihreä lyijylasite ja kasviaiheista koristelua. *Fragments of a Gothic niche tile found from excavations at Tuomiokirkkokatu 2–4 in Turku (TMM18068:16). The fragments have green lead glaze and botanical decoration.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

98. (193) Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin paloja (TMM21816:KA089:001, KA085:001, KA060:002, KA015:001). Palat muodostavat kaakelin vasemman alakulman, jonka kuva-aiheena on poikasiaan rinnastaan nyppimällään verellä ruokkiva pelikaani, jonka viereen on kuvattu tätä kohti kättään ojentava ihmishahmo. Kaakelissa on vihreä lyijylasite. *Fragments of a Gothic niche tile found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816:KA089:001, KA085:001, KA060:002, KA015:001). The fragments form the lower left corner of the tile which is decorated with a pelican feeding her young with blood plucked from her breast. Next to the pelican is a human figure reaching his hand towards the pelican. The fragments have green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

99. (195) Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydettyjä goottilaistyylisen nissikaakelin koristekatoksen paloja (TMM21816:KA089:001). Koristekatokseen on kuvattu kaksipäinen kotka. Paloissa on vihreä lyijylasite. *Fragments from the canopy of a Gothic niche tile found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816: KA089:001). The canopy is decorated with a double-headed eagle. The fragments have green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

100. (195) Tukholman kaupunkialueelta, Helgeandsholmenin kaivauksilta, löydetty goottilaistyylisen nissikaakelin koristekatoksen pala (SSM31596). Koristekatokseen on kuvattu samanlainen kaksipäinen kotka kuin Turussa löydetyssä kaakelissa. Palassa on vihreä lyijylasite. Pala kuuluu Tukholman kaupunginmuseon kokoelmiin. *Fragment from the canopy of a Gothic niche tile found from excavations at the Helgeandsholmen site in Stockholm (SSM31596). The canopy is decorated with a double-headed eagle similar to the one found from Turku. The fragment has green lead glaze. The fragment belongs to the collections of Stockholms stadsmuseum.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

101. (197) Viipurin fransiskaanikonventista löydetty goottilaistyylisen kruunukaakelin katkelma, jossa on todennäköisesti kuvattu villimiehen pää (KM36159:12). Kaakelissa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Gothic crest tile found from the Franciscan Convent of Vyborg. The fragment is shaped like a man's head, probably depicting the Wild Man (KM36159:12). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

102. (197) Piirros Viipurin fransiskaanikonventin goottilaistyylisestä kruunukaakelista (KM36159:12). *Drawing of the fragment of a Gothic crest tile found from the Franciscan Convent of Vyborg (KM36159: 12).* Piirros/*Drawing*: Museovirasto / *National Board of Antiquities of Finland*.

103. (201) Turun linnan päälinnan 1550–1560-luvuilla rakennetun neljännen kerroksen pohjakaava C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä on pohjoissiipi. *Floor plan of the fourth floor of Turku Castle's main castle which was built during the 1550s–1560s according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.* Gardberg 1959, Plansch 14. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.

104. (202) Turun linnan esilinnan toisen kerroksen pohjakaava 1500-luvun lopussa C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä on pohjoissiipi. *Floor plan of the second floor of the outer bailey in Turku Castle at the end of the 16th century according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.* Gardberg 1959, Plansch 16. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.

105. (203) Turun linnan esilinnan kolmannen kerroksen pohjakaava 1500-luvun lopussa C. J. Gardbergin mukaan. Ylhäällä on pohjoissiipi. *Floor plan of the third floor of Turku Castle's outer bailey at the end of the 16th century according to C. J. Gardberg. The north wing is at the top.* Gardberg 1959, Plansch 17. Kartan muokkaus / *modified by* Liisa Seppänen.

106. (205) Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM18434:1). Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM18434:1). The stove tile has yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

107. (205) Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM21526:315). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite. *Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM21526:315). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

108. (207) Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM13275:25A.142). Kaakelissa on ruskea lyijylasite. *Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM13275:25A.142). The stove tile has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

109. (207) Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM13275:25A.140). Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM13275:25A.140). The stove tile has yellowish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

110. (208) Turun linnasta löydettyjä naisen muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin paloja (TMM13275:25A.141). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite. *Fragments of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM13275: 25A. 141). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

111. (208) Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM13275:25A.143). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM13275:25A.143). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

112. (209) Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM, löytönumero ei tiedossa). Kaakelissa on tumman vihreä lyijylasite. *Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM, catalogue number not known). The stove tile has dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

113. (209) Turun linnasta löydetyn renessanssityylisen levykaakelin takaosa, jossa on säilynyt kokonainen kiinnityslista (TMM, löytönumero ei tiedossa). *Back of a Renaissance panel tile with an intact flange found from Turku Castle (TMM, catalogue number not known).* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

114. (210) Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustettu renessanssityylinen levykaakeli (TMM15087:1). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM15087:1). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

115. (211) Turun linnasta löydetty Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM18331:173). Kaakelissa on ruskea lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Turku Castle (TMM18331:173). The stove tile has brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

116. (211) Turun linnasta löydetty naisen muotokuvalla varustetun renessanssityylisen levykaakelin pala (TMM13275:II.7). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Turku Castle (TMM13275:II.7). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

117. (212) Turun linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu barettihattuisen miehen kasvot (TMM21502:26). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a male portrait wearing a large beret (TMM21502:26). The fragment has been found from Turku Castle and it has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

118. (212) Turun linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu renessanssiasuisen henkilön muotokuva (TMM21448:94.8–11). Vain katkelma henkilön käsistä on säilynyt. Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile portraying a person in Renaissance-style clothing (TMM21448:94.8–11). Only a small fragment of the person's hands has been preserved. The fragment has been found from Turku Castle and it has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

119. (212) Turun linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu parrakkaan miehen kasvot (TMM, ei löytönumeroa). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with face of a bearded man (TMM, no catalogue number). The fragment has been found from Turku Castle and it has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

120. (213) Turun linnasta, esilinnan alueelta, löydetty renessanssityylisen kruunukaakelin katkelma, jossa on kuvattu miehen puolivartalomuotokuva (TMM96001:1358, 1373, 1393). Palassa on heikko reliefi ja vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance crest tile with a male half-portrait found from the outer bailey of Turku Castle (TMM96001:1358, 1373, 1393). The fragment has weak relief and green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

121. (215) Turun linnasta, esilinnan alueelta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu naisen puolivartalomuotokuva (TMM96001:1358). Palassa on heikko reliefi ja vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female half-portrait found from the outer bailey of Turku Castle (TMM96001:1358). The fragment has weak relief and green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

122. (215) Turun linnasta löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin kulmapala, jossa on pieni katkelma miehen kengästä (TMM17016:243a). Palassa on tumman vihreä lyijylasite. *Fragment from the corner of a rectangular Renaissance panel tile showing a small part of a man's shoe (TMM17016:243a). The fragment has been found from Turku Castle and it has dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

123. (216) Turun linnasta, Pajapihalta, löydetty renessanssityylinen friisikaakeli, jossa on kasviaiheista koristelua (TMM18435:31). Kaakelissa on kellertävän vihreä lyijylasite. *Renaissance frieze tile with botanical decoration found from the smithy ward of Turku Castle (TMM18435:31). The stove tile has yellowish green glaze.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

124. (216) Turun linnasta, Pajapihalta, löydetty renessanssi/barokkityylinen levykaakeli, jossa on geometrinen rombikuvio (TMM21502:16). Palassa on tumman ruskea, lähes musta lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with a geometric rhombus motif found from the smithy ward of Turku Castle (TMM21502:16). The fragment has dark brown, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

125. (221) Hämeen linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala (KM95057:1824.60). Palassa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from Häme Castle (KM95057:1824.60). The fragment has yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

126. (221) Hämeen linnasta löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala (KM95057:1449.60). Palassa on vihreä lyijylasite. Vain pieni katkelma ruudukkokoristelusta on säilynyt. *Fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from Häme Castle (KM95057:1449.60). The fragment has green lead glaze. Only a small fragment of the checkered pattern has been preserved.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

127. (223) Kastelholman linnasta löydettyjä renessanssi/barokkityylisten levykaakeleiden paloja, joissa on kuvattu evankelista Luukas (ÅM679:803). Paloissa on tumma, lähes musta lyijylasite. *Fragments of a Renaissance/Baroque panel tiles with St Luke the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:803). The fragments have dark, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

128. (224) Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Luukas (ÅM679:584). Vain katkelma, jossa on Luukkaan attribuutti härkä, on säilynyt. Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St Luke the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:584). Only a small fragment with the ox, St Luke's attribute, has been preserved. The fragment has dark, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

129. (224) Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Markus (ÅM679:859). Vain pieni katkelma, jossa on Markuksen attribuutti leijona, on säilynyt. Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St Mark the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:859). Only a small fragment with the lion, St Mark's attribute, has been preserved. The fragment has dark, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

130. (225) Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Markus (ÅM679:803). Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St Mark the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:803). The fragment has dark, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

131. (225) Kastelholman linnasta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu evankelista Johannes (ÅM679:789). Vain pieni katkelma, jossa on Johanneksen attribuutti kotka, on säilynyt. Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with St John the Evangelist found from Kastelholm Castle (ÅM679:789). Only a small fragment with the eagle, St John's attribute, has been preserved. The fragment has dark, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

132. (228) Siuntion Suitian kartanon nykyinen päärakennus. *Present main building of Suitia manor in Siuntio.* Kuva/*Photo*: Marianna Niukkanen.

133. (230) Suitian kartanon alueelta löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM97005:302). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän ja vihreän kirjava lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from Suitia manor (KM97005:302). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Marianna Niukkanen.

134. (230) Suitian kartanon alueelta löydettyjä renessanssityylisten levykaakeleiden paloja, joissa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuva (KM98058:74). Paloissa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Fragments of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Suitia manor (KM98058:74). The fragments have yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

135. (231) Suitian kartanon alueelta löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja, joissa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva (KM98058:45, 75). Kaakelissa on vihreä lyijylasite. *Fragments of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich's consort Sibylle of Cleves, found from Suitia manor (KM98058:45, 75). The stove tile has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

136. (233) Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen levykaakelin paloja, joissa on kasviornamentiikkaa ja ruskea lyijylasite (KM93051:22a–b, KM89106:33). *Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile found from Laukko manor (KM93051:22a–b, KM89106:33). The fragments have botanical decoration and brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

137. (234) Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin paloja, joissa on geometristä munasauvaornamentiikkaa ja ruskea lyijylasite (KM98033:154, 202). *Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor (KM98033:154, 202). The fragments have geometric egg-and-dart decoration and brown lead glaze.* Kuva/ *Photo*: Kirsi Majantie.

138. (234) Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin paloja, joissa on kasvi-, putto- ja kotkakuvioista koostuvaa groteskiornamentiikkaa (KM97052: 226c–f & 227a–b). Palat ovat lasittamattomia. *Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor (KM97052:226c–f & 227a–b). The fragments have grotesque decoration consisting of plant ornaments, putti and eagles. The fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

139. (235) Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin paloja, joissa on kasvi-, putto- ja kotkakuvioista koostuvaa groteskiornamentiikkaa (KM99046: 397). Palat ovat lasittamattomia. *Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor (KM99046:397). The fragments have grotesque decoration consisting of plant ornaments, putti and eagles. Fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

140. (235) Laukon kartanon alueelta löydettyjä renessanssi/barokkityylisen kruunukaakelin paloja, joissa on sydämenmuotoa muistuttavia kasvikuvioita (KM97052:226g–i, 227c). Palat ovat lasittamattomia. *Fragments of a Renaissance/Baroque crest tile found from Laukko manor (KM97052:226g–i, 227c). The fragments have heart-shaped botanical decoration and are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

141. (237) Laukon kartanon alueelta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma pussihousuisen miehen jalasta ja koiran takaosasta (KM99046:594). Kaakeli on lasittamaton. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Laukko manor, showing a part of a man's leg with plunder trousers and a part of a dog (KM99046: 594). The fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

142. (237) Laukon kartanon alueelta löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma juoksevasta koirasta (KM99046:647). Pala on lasittamaton. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Laukko manor, showing a fragment of a running dog (KM99046:647). The fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

143. (237) Laukon kartanon alueelta löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin pala, jonka takaosassa on säilynyt poikkileikkaukseltaan L-kirjaimen muotoinen korkea kiinnityslista (KM99046:272). Kaakeli on lasittamaton. *Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile found from Laukko manor, with a deep L-shaped flange still attached to it (KM99046:272). The stove tile is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

144. (241) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty levykaakelin positiivimuotti, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuva (TMM18335:485a). *Fragment of a positive mould for a panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:485a).* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

145. (241) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty pieni renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin päästä ja tekstikentästä hänen päänsä yläpuolella (TMM18335:488b). Palassa on vihreä lyijylasite. *Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:488b). Only a fragment of his head and the text above it have been preserved. The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

146. (241) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty pieni renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma naisen muotokuvasta, todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolisosta Sibilla Kleveläisestä (TMM18335:495). Vain katkelma Sibillan käsistä on säilynyt. Pala on lasittamaton. *Small fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:495). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a small fragment of her hands has been preserved. The fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

147. (242) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista, löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin katkelma (TMM18335:490a). Palassa on katkelma miehen jalasta ja miekan kärjestä ja siinä on laikukas ruskea lyijylasite. *Fragment of a rectangular Renaissance panel tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:490a). The sherd has a fragment of a man's foot and the tip of a sword, and it has patchy brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

148. (242) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin katkelma (TMM18335:490b). Palassa on katkelma häränturpakenkään pukeutuneen miehen jalasta ja siinä on laikukas ruskea lyijylasite. *Fragment of a rectangular Renaissance panel tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:490b). The sherd has a fragment of a man's foot with a square toed shoe, and it has patchy brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

149. (242) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty pieni koristekaakeli, jossa on kasviaiheista ornamentiikkaa (TMM18335:496). Pala on lasittamaton. *Fragment of a small separator tile with botanical decoration found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:496). The stove tile is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

150. (243) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydettyjä kruunukaakelin katkelmia, jotka on koristeltu kolmilehtiapiloin ja viuhkakuvioin (TMM18335:484). Palat ovat lasittamattomia. *Fragments of a crest tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:484). The fragments are decorated with trefoil clovers and fanlike ornaments. The fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

151. (243) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydetty, renessanssityylisen kaakelin kulmapala (TMM18335:493a). Kulma on koristettu kasviornamentiikalla ja se on lasittamaton. *Fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:493a). The fragment is decorated with botanical ornaments and it is unglazed.* Kuva/Photo: Kirsi Majantie.

152. (243) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon pohjoispuolisesta kellarista löydettyjä sileäpintaisen ja reunoiltaan profiloidun friisikaakelin paloja (TMM18335:498). Kaakelissa on laikukas vihreä lyijylasite. *Fragments of a frieze tile found from a cellar north of Turku Cathedral (TMM18335:498). The tile has no relief decoration and it is slightly concave. The fragments have patchy green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

153. (245) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma naisen muotokuvasta (TMM18068:14). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found close to Turku Cathedral (TMM18068:14). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

154. (245) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma naisen muotokuvasta (TMM18068:15). Palassa on ruskean keltainen lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found close to Turku Cathedral (TMM18068:15). The fragment has brownish yellow lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

155. (245) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma miehen muotokuvasta (TMM18338:154). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a male portrait found close to Turku Cathedral (TMM18338:154). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

156. (246) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on parrakkaan miehen kasvot (TMM18338:153). Palassa on keltainen lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with the face of a bearded man found close to Turku Cathedral (TMM18338:153). The fragment has yellow lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

157. (246) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty friisikaakelin katkelma, jossa on kasviaiheista koristelua. (TMM19404:345). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a frieze tile with botanical decoration found close to Turku Cathedral (TMM19404:345). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

158. (247) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kasviaiheista koristelua. (TMM16195:86). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration found close to Turku Cathedral (TMM16195:86). The fragment has green glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

159. (247) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin katkelma, jossa on geometristä munasauvaornamentiikkaa. (TMM16195: 84). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration found close to Turku Cathedral (TMM16195: 84). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

160. (248) Turun kaupunkialueelta, tuomiokirkon läheltä löydetty suorakaiteen muotoisen renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kokovartalomuotokuva miehestä, jolla on viilloksin koristellut polvihousut. (TMM16195:83). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a rectangular Renaissance panel tile with a full-length portrait of a man in plunder trousers (TMM16195:83). The fragment has been found close to Turku Cathedral and it has green glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

161. (249) Turun kaupunkialueelta, Tuomiokirkontorin kaivauksilta, löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja, joissa on katkelma muotokuvaa ympäröineestä medaljongista (TMM22367:KA1022:001). Palat ovat lasittamattomia. *Fragments of a Renaissance panel tile found from the Tuomiokirkontori site in Turku (TMM22367: KA1022: 001). A part of a medallion encircling a portrait in the centre of the panel has been preserved. The fragments are unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

162. (250) Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on kuvattu naisen muotokuva (TMM22517:KA0309:001). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on ruskean vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA0309:001). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has brownish green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

163. (250) Turun kaupunkialueelta, Brahenpuiston kaivauksilta, löydettyjä renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelmia, joissa on kasviaiheista koristelua. (TMM22517: KA0327: 002). Paloissa on vihreä lyijylasite. *Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration found from the Brahenpuisto site in Turku (TMM22517:KA0327: 002). The fragments have green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

164. (252) Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuva (TMM14681:2520a). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:2520a). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

165. (252) Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin katkelma, jossa on kuvattu naisen puolivartalomuotokuva (TMM14681:1698a). Kaakelissa on heikko reliefi ja se on lasittamaton. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female half-portrait found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:1698a). The fragment has weak relief and it is unglazed.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

166. (253) Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelma. (TMM14681:1012c). Vain katkelma muotokuvaa kehystäneestä pyörökaaresta on säilynyt. Pyörökaaren muoto viittaa kaakelin koristeena olleen todennäköisesti yhden evankelistoista. Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:1012c). Only a small fragment of a round arch has been preserved. The decoration of the arch indicates that the fragment belongs to a tile which was decorated with one of the Evangelists. The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

167. (253) Turun kaupunkialueelta, Itäiseltä Rantakadulta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin katkelma (TMM14681:967). Vain katkelma muotokuvaa kehystäneestä kierrepylväästä on säilynyt. Pylvään muoto viittaa kaakelin koristeena olleen todennäköisesti yhden evankelistoista Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from Itäinen Rantakatu in Turku (TMM14681:967). Only a small fragment of a spiral column has been preserved. The shape of the column indicates that the fragment belongs to a tile which was decorated with one f the Evangelists. The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

168. (254) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja, joissa on naisen muotokuva (KM95032: 8056). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Fragments of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8056). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

169. (255) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM95032:8072). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on ruskean ja keltaisen kirjava lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8072). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has mottled yellow and brown glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

170. (255) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM95032:8040). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakelissa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032: 8040). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

171. (255) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on naisen muotokuva (KM95032:8034). Kyseessä on todennäköisesti Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva. Kaakeli on lasittamaton. *Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8034). The portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The stove tile is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

172. (256) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvasta (KM95032:8085). Vain pieni katkelma Johann Friedrichin kaulasta on säilynyt. Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8085). Only a small fragment of Johann Friedrich's neck has been preserved. The fragment has yellowish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

173. (256) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on pieni katkelma Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvasta (KM95032:8086). Vain pieni katkelma, jossa kirjaimet RZOG on säilynyt. Kaakelissa on vihertävän ruskea lyijylasite. *Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8086). Only a small fragment with the letters RZOG has been preserved. The fragment has greenish brown lead glaze.* Kuva/*Photo:* Kirsi Majantie.

174. (256) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva (KM95032:8073). Kaakelissa on kellertävän ruskea lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032: 8073). The stove tile has brownish yellow lead glaze.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

175. (257) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin puolison Sibilla Kleveläisen muotokuva (KM95032:8059). Vain pieni katkelma tekstikentästä, jossa kirjaimet ILLA on säilynyt. Palassa on vihreä lyijylasite. *Small fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8059). Only a small fragment with the letters ILLA has been preserved. The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

176. (258) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma miekkaa kädessään pitävän miehen kuvasta (KM95032:8070). Palassa on vihreä lyijylasite. *Small fragment of a Renaissance panel tile found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032:8070). Only a small fragment with a man's hand holding a sword has been preserved. The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

177. (258) Turun kaupunkialueelta, Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala, jossa on katkelma keskuskuvaa ympäröineestä medaljongista (KM95032: 8024). Pala on lasittamaton. *Small fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from excavations at the Aboa Vetus & Ars Nova museum site in Turku (KM95032: 8024). Only a small fragment of a medallion which encircled the central motif has been preserved. The fragment is unglazed.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

178. (258) Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin kulmapala (TMM22196:KA227:001). Vain pieni katkelma keskuskuvaa rajanneesta pyörökaaresta on säilynyt. Palassa on keltainen lyijylasite. *Small fragment from the corner of a Renaissance panel tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196:KA227:001). Only a small fragment of a round arch above the central motif has been preserved. The fragment has yellow lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

179. (259) Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydettyjä renessanssityylisen levykaakelin paloja (TMM22196:KA822:001). Vain pieni katkelma keskuskuvaa rajanneesta pylväästä ja kaakelin kulman kasviaiheisesta koristelusta on säilynyt. Paloissa on vihertävän ruskea lyijylasite. *Small fragments of a Renaissance panel tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196:KA822:001). Only a fragment of a pillar which framed the central motif and a corner piece with botanical decoration have been preserved. The fragments have greenish brown lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

180. (260) Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin pala, jossa geometristä munasauvaornamentiikkaa (TMM22196: KA283:001). Palassa on tumma, lähes musta lyijylasite. *Small fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196:KA283:001). The fragment has geometric egg-and-dart decoration and dark, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

181. (260) Turun kaupunkialueelta, Rettiginrinteen kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa geometrisen rombikuvion katkelma (TMM22196: KA543:001). Palassa on tumman ruskea, lähes musta lyijylasite. *Small fragment of a Renaissance/Baroque panel tile found from the Rettiginrinne site in Turku (TMM22196:KA543: 001). The fragment has a geometric rhombus motif and dark brown, almost black lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

182. (261) Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydetty leijonanpään muotoinen koristekaakeli (TMM21816:KA010:001). Kaakelissa on keltainen lyijylasite. *Decorative stove tile in the shape of a lion's head found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816:KA010:001). The tile has yellow lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

183. (261) Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta, löydetty kapea renessanssityylisen listakaakelin katkelma, jossa on kasviornamentiikkaa (TMM21816: KA076: 001). Palassa on keltainen lyijylasite. *Small fragment of a narrow Renaissance-style cornice tile found from excavations at the Åbo Akademi University's main building site in Turku (TMM21816: KA076: 001). Fragment has botanical decoration and yellow lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

184. (263) Turun kaupunkialueelta, Eerikinkadulta löydetty kruunatun leijonanpään muotoinen kruunukaakeli (TMM16591:137). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a crest tile in the shape of a lion's head found from excavations at Eerikinkatu in Turku (TMM16591:137). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

185. (264) Turun kaupunkialueelta, Österbladin tontin kaivauksilta löydetty barokkityylinen kaakelimuotti (KM99081:1). Muotissa on kuvattu Kristus ristillä. *Fragment of a Baroque stove tile mould found from the Österblad site in Turku (KM99081:1). The decoration in the mould is Christ on the Cross.* Kuva/*Photo*: Aboa Vetus & Ars Nova -museo *museum* / Klaus Koszubatis.

186. (264) Turun kaupunkialueelta, Kirkkopihan kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on pieni katkelma muotokuvasta (TMM22214:KA106:001). Palassa on vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a small fragment of a portrait found from the Kirkkopiha site in Turku (TMM22214:KA106:001). The fragment has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

187. (264) Turun kaupunkialueelta, Kirkkopihan kaivauksilta, löydetty plastisesti muotoiltu miehen pää, jolla on päässään korkea hattu. (TMM22214:KA111:001). Kyseessä on todennäköisesti kaakeliuunin koriste. Koristeessa on vihreä lyijylasite. *Moulded man's head with a tall hat found from the Kirkkopiha site in Turku (TMM22214:KA111:001). The fragment is most likely a decorative piece from a tile stove. It has green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

188. (265) Turun kaupunkialueelta, Kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen levykaakelin pala, jossa on kasviornamentiikkaa (TMM22237:KA313:001). Palassa on tumman vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration found from the main library site in Turku (TMM22237:KA313:001). The fragment has dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

189. (265) Turun kaupunkialueelta, Kaupunginkirjaston tontin kaivauksilta, löydetty renessanssi/barokkityylisen friisikaakelin pala, jossa on geometristä munasauvaornamentiikkaa (TMM22237: KA312: 002). Palassa on tumman vihreä lyijylasite. *Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile found from the main library site in Turku (TMM22237:KA312:002). The fragment has geometric egg-and-dart decoration and dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

190. (267) Turun kaupunkialueelta, Aurajoen Länsilaiturin kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma miehen profiilimuotokuvasta (TMM22531:KA002:001). Palassa on tumman vihreä palanut lyijylasite. *Fragment of a Renaissance panel tile with a male portrait found from excavations at Länsilaituri site in Turku (TMM22531:KA002:001). The fragment has burned, dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

191. (267) Turun kaupunkialueelta, Aurajoen Länsilaiturin kaivauksilta, löydetty renessanssityylisen levykaakelin pala, jossa on katkelma pylväästä ja muotokuvasta (TMM22531: KA002:003). Palassa on tumman vihreä palanut lyijylasite. *Fragment of a Renaissance-style panel tile with a female portrait found from excavations at Länsilaituri site in Turku (TMM22531:KA002:003). The fragment has burned, dark green lead glaze.* Kuva/*Photo*: Kirsi Majantie.

192. (267) Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisari Karl V:n muotokuva Pärnusta, Virosta löydetyssä renessanssityylisessä levykaakelissa (PäMu 14350/A2501:9, julkaistu myös artikkelissa Vunk 2000, Fig. 1). Keisarin henkilöllisyys paljastuu hänen vahvasta leuastaan ja tekstikatkelmasta VER ROMO. *Portrait of the Holy Roman Emperor Charles V on a Renaissance-style stove tile found from Pärnu in Estonia (PäMu 14350/A2501:9, also published in Vunk 2000, Fig. 1). The identity of the Emperor is easy to define due to his strong chin and the text fragment VER ROMO.* Kuva/*Photo*: Erki Russow.

193. (281) Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun kaakelin 3D-mittausta Turun teknillisessä ammattikorkeakoulussa vuonna 2004. *Conducting 3D measuring of a stove tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony with a 3D Coordinate Measuring Machine at the Department of Mechanical Engineering of Turku Polytechnic.* Kuva/*Photo*: Hannele Lehtonen.

194. (290) Puupiirros 1500-luvun alun interiööristä, jossa on kaakeliuuni. *Woodcut from the beginning of the 16th century depicting an interior with a tile stove.* Master H. B., 1520 (Strauss 1968, Abb. 21).

195. (292) Tukholman kaupunkialueelta löydetty kaakelinpala, jossa on todennäköisesti Pyhän saksalais–roomalaisen keisarikunnan hallitsijan Karl V:n muotokuva (SSM2332). Kaakeli kuuluu Tukholman kaupunginmuseon kokoelmiin. Vieressä keisari Karl V:n muotokuva Hieronymus Hopferin mukaan 1520. *Fragment of a stove tile found from Stockholm with a portrait possibly depicting Charles V, the Holy Roman Emperor (SSM2332). The fragment belongs to the collections of Stockholms stadsmuseum. Beside a portrait of Emperor Charles V by Hieronymus Hopfer, 1520.* Kuvat/*Photos*: Kirsi Majantie, http://en.wikipedia.org/wiki/File: Charles_V,_Holy_Roman_Emperor.jpg (1.10.2007).

Archaeologia Medii Aevi Finlandiae

Kustantaja | Published by

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry / *The Society for Medieval Archaeology in Finland*

Toimituskunta | Editorial Board

Anders Andrén, Knut Drake, David Gaimster, Georg Haggrén, Markus Hiekkanen, Werner Meyer, Jussi-Pekka Taavitsainen, Kari Uotila

I Castella Maris Baltici I. The proceedings of a symposium held in Turku, Finland, on 3–8 September 1991. Stockholm 1993.

II Castella Maris Baltici II. The proceedings of a symposium held in Nyköping, Sweden, on 3–9 September 1993. Nyköping 1996.

III Kari Uotila. Medieval Outer Baileys in Finland with a special reference to Turku Castle. Turku 1998.

IV Kari Uotila (ed.). Vesilahden Laukko – Linna, kartano, koti. Turku 2000.

V Castella Maris Baltici III–IV. The proceedings of a symposium held in Malbork (Marienburg), Poland, on 2–8 September 1995 and of a symposium held in Tartu (Dorpat), Estonia, on 10–14 September 1997. Turku, Tartu, Malbork, 2001.

VI Castella Maris Baltici V. The proceedings of a symposium held in Rudkøbing, Denmark, on 31 August–4 September 1999. Rudkøbing 2001.

VII Castella Maris Baltici VI. The proceedings of a symposium held in Vilnius, Lithuania, on 18–21 September 2001. Vilnius 2004.

VIII Terhi Mikkola & Anna-Maria Vilkuna (eds.). At Home within Stone Walls: Life in the late medieval Häme Castle. Turku 2003.

IX Liisa Seppänen (ed.). Kaupunkia pintaa syvemmältä – Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan / Under the Urban Surface – Archaeological perspectives on the history of Turku. Turku 2003.

X Janne Harjula. Sheats, Scabbards and Grip Coverings – The use of leather for portable personal objects in the 14th–16th century Turku. Turku 2005.

XI Castella Maris Baltici VII. Beiträge der Tagung "Die Stadt als Burg: Architektur-, rechts und sozialhistorische Aspekte befestigter Städte im Ostseeraum vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit" 03.– 06. September 2003. Greifswald 2006.

XII Kirsi Majantie (ed.). Ruukkuja ja ruhtinaita – Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700 / Pots and Princes – Ceramic vessel and stove tiles from 1400–1700 / Fat och furstar – Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700. Turku 2007.

XIII Castella Maris Baltici VIII. The proceedings of a symposium held in Turaida, Latvia, on 5–9 September 2005. Riga 2007.

XIV Visa Immonen, Mia Lempiäinen and Ulrika Rosendahl (eds.). Hortus Novus – Fresh approaches to medieval archaeology in Finland. Turku 2007.

XV Janne Harjula. Before the heels – Footwear and shoemaking in Turku in the Middle Ages and at the beginning of the early modern period. Turku 2008.

XVI Visa Immonen. Golden Moments – Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600. Turku 2009.

XVII Kirsi Majantie. Muotia, mukavuutta ja mielipiteitä – Kaakeliuuni yhteiskunnallisten muutosten ilmentäjänä keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa / Fashion, Comfort and Conviction – The ceramic tile stove as an indicator of social change in medieval and early modern Finland. Turku 2010.

Löytöluettelo | List of finds

Kirsi Majantie

Muotia, mukavuutta ja mielipiteitä
Fashion, comfort and conviction

List of finds

Find site	Franciscan Convent of Vyborg	**Description**	Fragment of a Gothic crest tile which is shaped like a man's head. It probably depicts the face of a Wild Man. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1936
Catalogue number	KM36159:12			**Number of fragment**	1
Context	Karjaportinkatu 10			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	101 & 102
Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a corner of the panel with checkered pattern has preserved. The main motif of the decoration has not been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off. Textile impressions on the back.	**Excavation year**	1960
Catalogue number	KM95057:1449.60			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, rondel (107.48/60)			**Dating**	1560-1580
Tile type	Panel tile			**Photo**	126
Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a corner of the panel has been preserved with the base of a pillar and fragment of decocation whose motif cannot be identified. Fragment has yellowish brown glaze and textile impressions and sooting on the back. Flange has broken off.	**Excavation year**	1963
Catalogue number	KM95057:1824.60			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (105.3/63)			**Dating**	1560-1580
Tile type	Panel tile			**Photo**	125
Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments from the rim of vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Both pieces have broken off from the point where the rim bends 90 degrees. Fragments have dark green glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1964
Catalogue number	KM95057:2010.64			**Number of fragment**	2
Context	Eastern courtyard of outer bailey (105.123/64)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	46
Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. One fragment is from the rim and the other from the side of a vessel tile. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragments have brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1964
Catalogue number	KM95057:2011.64			**Number of fragment**	2
Context	Eastern courtyard of outer bailey (105.124/64)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Main motif of the decoration has broken off, but fragment of a pillar has been preserved. Fragment has brown glaze over white slip. Flange has broken off. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1965
Catalogue number	KM95057:2066.65			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (105.2/65)			**Dating**	1560-1580
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Both fragments are from the corner of the panel, but the motif of their decoration cannot be identified. Fragments have green glaze over white slip. Flanges have broken off. Sooting and textile impressions on the back. Fragments are similar to KM95057:1149.60.	**Excavation year**	1965
Catalogue number	KM95057:2066.65			**Number of fragment**	2
Context	Eastern courtyard of outer bailey (105.3/65)			**Dating**	1560-1580
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Two of the fragments are from the rim and one from the side. Cross-section of the rim is straight and flat on the top. The other rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. All fragments have brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1965
Catalogue number	KM95057:2067.65			**Number of fragment**	3
Context	Eastern courtyard of outer bailey (105.4/65)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. The base is decorated with finger-pressed rosette decoration. Fragment has yellowish brown glaze.	**Excavation year**	1975
Catalogue number	KM95057:2969.75			**Number of fragment**	1
Context	Courtyard of eastern outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	42

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1975
Catalogue number	KM95057:3022.75			**Number of fragment**	1
Context	Southern outer bailey (12.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Small fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Motif of the decoration could be the same geometric ornament as from Laukko manor and town of Turku, see for example figures 137 and 159. Fragment has greenish yellow glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1976
Catalogue number	KM95057:3573.76			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. The base is decorated with finger-pressed rosette decoration. Fragment has brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	KM95057:3690.77			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	43

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the main motif of the decoration has broken off. Fragment has green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM95057:3757.78			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1)			**Dating**	1560-1580
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat from the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has yellowish brown glaze.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM95057:3773.78			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of a vessel tiles with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. On three of the pieces the rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. On one large fragment the whole bend has been preserved. Fragments have brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1979
Catalogue number	KM95057:4065.79			**Number of fragment**	7
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	45

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1980
Catalogue number	KM95057:4339.80			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. All fragments have yellowish brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1980
Catalogue number	KM95057:4351.80			**Number of fragment**	5
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Two of the fragments are from the rim and one fragment is from the side of a vessel tile. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragments have brown glaze.	**Excavation year**	1982
Catalogue number	KM95057:4508.82			**Number of fragment**	3
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Both fragments are from the side of a vessel tile. Fragments have brown glaze.	**Excavation year**	1982
Catalogue number	KM95057:4524.82			**Number of fragment**	2
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	1982
Catalogue number	KM95057:4550.82			**Number of fragment**	1
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. All fragments are from the side of a vessel tile. Fragments have greenish glaze.	**Excavation year**	1982
Catalogue number	KM95057:4886.82			**Number of fragment**	4
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Both fragments are from the side of a vessel tile. Fragments have greenish glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1982
Catalogue number	KM95057:4914.82			**Number of fragment**	2
Context	Eastern courtyard of outer bailey (15.1.)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Häme Castle	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has green glaze on the inner surface and yellow on the outer surface.	**Excavation year**	1958
Catalogue number	KM95057:829.58			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, rondel (107.43/58)			**Dating**	1546 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	44

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Only a fragment from the corner of the panel with spiralled column has been preserved. Fragment has dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1983
Catalogue number	ÅM542:1281			**Number of fragment**	1
Context	Loose find			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. Only the edges with spiralled columns have been preserved. All fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1983
Catalogue number	ÅM542:2668			**Number of fragment**	7
Context	KS5, eastern & northern side (Ruta C9, Nivå +6,28)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. One fragment is from the side and the other from the rim of a vessel tile. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Both fragments are unglazed.	**Excavation year**	1983
Catalogue number	ÅM542:2670			**Number of fragment**	2
Context	KS5, eastern & northern side (Ruta C9, Nivå +6,28)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1983
Catalogue number	ÅM542:824			**Number of fragment**	1
Context	KS9, south-east from the castle (A3, +1,49)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	59

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Only the upper corner of the panel has been preserved. Fragment has dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1986
Catalogue number	ÅM581:1043			**Number of fragment**	1
Context	KS41, east from the castle (A11, Plan 1)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Only the upper corner of the panel has been preserved, with a round arch having botanical and egg-and-dart decoration. Fragment has dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1986
Catalogue number	ÅM581:1141			**Number of fragment**	1
Context	KS41, east from the castle (B6, Plan 3)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Only the upper corner of the panel has been preserved with a round arch having botanical and egg-and-dart decoration. Fragment has dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1986
Catalogue number	ÅM581:1142			**Number of fragment**	1
Context	KS41, east from the castle (B6, Plan 3)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is slightly collared or collared with a pronounced rigde. Fragment has dark green glaze.	**Excavation year**	1986
Catalogue number	ÅM581:333			**Number of fragment**	1
Context	KS41, east from the castle (B12, Plan 2)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	58

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange L-shaped with a rolled-over rim.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1017			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 30, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1019			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 30, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Small fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Fragment has dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1029			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 29, X108, Y56)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1033			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 31, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1034			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 31, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1036			**Number of fragment**	24
Context	KS60, Porthuset (kontext 31, X104, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. At least attributes of St John and St Luke (eagle and ox) can be identified. All fragments have dark green glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1037			**Number of fragment**	26
Context	KS60, Porthuset (kontext 31, X104, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. All fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1042			**Number of fragment**	17
Context	KS60, Porthuset (kontext 31, X104, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is slightly collared or collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1056			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 33, X106, Y50)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. All fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1058			**Number of fragment**	14
Context	KS60, Porthuset (kontext 33, X106, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. All fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1171			**Number of fragment**	6
Context	KS60, Porthuset (kontext 44, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1174			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 44, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1182			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 44, X108, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:1251			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 49, X106, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. Fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:250			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 7, X106, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. Fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:308			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 7, X106, Y54)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelist. Only a small fragment from the spiralled column has been preserved. Flange has broken off. Fragment has dark green, almost black glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:417			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 8, X106, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Fragment has dark green glaze which has mostly broken off.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:420			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 8, X106, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has not been preserved. Fragment is unglazed. Sooting on the back.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:450			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 8, X108, Y52)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile with St Luke the Evangelist. Only a small fragment of his foot and his attribute, the ox, have been preserved. Flange has broken off. Fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:584			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 12, X100, Y56)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	128

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:749			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X106, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile with one of the Evangelists. Only a small fragment of a spiralled column has been preserved. Fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:762			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X106, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:765			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X106, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile with St John the Evangelist. Two of the pieces fit together and form the lower left corner of the panel with an eagle, the attribute of St John, and the lower part of a spiralled column. All fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:789			**Number of fragment**	5
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X106, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	131

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. Fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:795			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X108, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:799			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X108, Y50)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is sligtly collared or collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:800			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X108, Y50)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	60

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. Most pieces are from stove tiles with St John and St Luke. On one of the largest fragments one whole side of the panel has been preserved, measuring 19 cm. Cross-section of the flange is L-shaped and the rim is turned/rolled over. Flanges are c. 4 cm deep. All fragments have dark green, almost black glaze and they are relatively free of soot. They have no textile impressions on their back either.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:803			**Number of fragment**	99
Context	KS60, Porthuset (kontext 22, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	127 & 130

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. All fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:818			**Number of fragment**	30
Context	KS60, Porthuset (kontext 22, X104, Y50)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:836			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 22, X104, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:854			**Number of fragment**	10
Context	KS60, Porthuset (kontext 22, X104, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:855			**Number of fragment**	4
Context	KS60, Porthuset (kontext 22, X104, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles. Most fragments are from tiles with images of the Evangelists, and at least a lion, the attribute of St Mark, can be identified. One of the fragments is from a frieze tile with an image of a dolphin. All fragments have dark green, almost black glaze.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:859			**Number of fragment**	19
Context	KS60, Porthuset (kontext 22, X104, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	129

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:866			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 22, X106, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:902			**Number of fragment**	1
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X108, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with images of the Evangelists. All fragments have dark green, almost black glaze. Also flanges have been preserved. Cross-sections of the flanges are L-shaped and their rims are turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:912			**Number of fragment**	11
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X108, Y52)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kastelholm Castle	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is turned/rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	ÅM679:923			**Number of fragment**	2
Context	KS60, Porthuset (kontext 20, X108, Y54)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Kuusisto Castle	**Description**	Two fragments from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. The base is decorated with finger-pressed rosette decoration. Pieces are most likely from the same tile, but they do not quite fit together. Fragments have brown glaze. Sooting on the back. Diameter of the base is c. 8 cm.	**Excavation year**	1992
Catalogue number	KM2002035:667			**Number of fragment**	2
Context	Second outer bailey, 28, 60, level III			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	30

Find site	Kuusisto Castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. The base is decorated with finger-pressed rosette decoration. Fragment has yellowish brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1985
Catalogue number	KM86083:312			**Number of fragment**	1
Context	Trial trench 5, level 3, square B 312(236)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	31

Find site	Kuusisto Castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has brownish green glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1987
Catalogue number	KM87050:469			**Number of fragment**	1
Context	Square 8, level III			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Diameter of the base is c. 6.5 cm. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1989
Catalogue number	KM89106:24			**Number of fragment**	1
Context	Vaulted cellar (Area 1, Layer 1)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Only a small fragment of the decoration with putto face and botanical ornaments has been preserved. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1989
Catalogue number	KM89106:29			**Number of fragment**	1
Context	Vaulted cellar (Area 1, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque quadrangular panel tile with botanical decoration. Fragment has dark brown glaze.	**Excavation year**	1989
Catalogue number	KM89106:33			**Number of fragment**	1
Context	Vaulted cellar (Area 1, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	136

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Four of the fragments are from the side and one from the base of the vessel tile. Diameter of the base is c. 7 cm. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1989
Catalogue number	KM89106:34			**Number of fragment**	5
Context	Vaulted cellar (Area 1, Layer 1)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Only a small fragment of the decoration with lower part of a putto face has been preserved. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1989
Catalogue number	KM89106:49			**Number of fragment**	1
Context	Vaulted cellar (Area 1, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1990
Catalogue number	KM90066:102			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (Area 2, Layer 1)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Rim has not been preserved.	**Excavation year**	1990
Catalogue number	KM90066:32			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (Area 1, Square A2, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1990
Catalogue number	KM90066:47			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (Area 1, Square A2, Layer 1)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1990
Catalogue number	KM90066:48			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (Area 1, Square A2, Layer 1)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Both pieces are fragments from the side of the tile. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1990
Catalogue number	KM90066:49			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (Area 1, Square A2, Layer 1)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the base of vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1991
Catalogue number	KM91063:46			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (Area A, Square 2, Layer 4)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque quadrangular panel tile with botanical decoration. Fragments have dark brown glaze.	**Excavation year**	1993
Catalogue number	KM93051:22			**Number of fragment**	2
Context	Vaulted cellar (Square C1, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	136

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth and flat round base. One fragment is from the base, two from the rim and one from the side of a vessel tile. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1993
Catalogue number	KM93051:23			**Number of fragment**	4
Context	Vaulted cellar (Square C1, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from a rim and side of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1993
Catalogue number	KM93051:35			**Number of fragment**	2
Context	Vaulted cellar (Square C2, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1993
Catalogue number	KM93051:6			**Number of fragment**	1
Context	Vaulted cellar (Square B1, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the rim and side of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed, although they have some patches of brown glaze.	**Excavation year**	1993
Catalogue number	KM93051:7			**Number of fragment**	3
Context	Vaulted cellar (Square B1, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the rim and side of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Six of the fragments have broken off from the point where the rim bends 90 degrees. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1993
Catalogue number	KM93051:8			**Number of fragment**	10
Context	Vaulted cellar (Square B1, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration. Fragment fits together with KM96034:226 which has an eagle as decoration. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:158			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=3 / y=-3, Layer 2)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:18			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar(x=-2 / y=-3, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:237			**Number of fragment**	1
Context	South off the cellar (x=3 / y=-3, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:245			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=-1 / y=-2, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration and an eagle. Fragment fits together with KM96034:158. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:266			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=3 / y=-1, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Rim has not been preserved.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:269			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=3 / y=-1, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque crest tile with heart-shaped botanical decoration. Fragment is unglazed. Fragment fits together with KM97052:226g-i and :227c.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:278			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=-2 / y=-1, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	140

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric decoration. Fragment has dark brown glaze.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM96034:57			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=3 / y=-1, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is from the side of a vessel tile where the rim bends 90 degrees. The rim and outer surface of the tile have broken off. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:131			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=5 / y=-1, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. All pieces are from the rim and they all fit together and form one corner of the tile. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:132			**Number of fragment**	4
Context	South of the cellar (x=5 / y=-1, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. All pieces fit together. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:133			**Number of fragment**	3
Context	South of the cellar (x=5 / y=-1, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. All fragments have botanical decoration. Three of the fragments fit together. One of the fragments has traces of glaze, but otherwise the fragments are unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:170			**Number of fragment**	6
Context	South of the cellar (x=6 / y=-2, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance/Baroque panel/frieze tiles. Cross-sections of the flanges are L-shaped and their rims are rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:171			**Number of fragment**	11
Context	South of the cellar (x=6 / y=-2, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:179			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric decoration. Fragment has dark brown glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:180			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:181			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. All fragments have botanical decoration, some with eagle and putto on them, some with heart-shaped botanical decoration. Some of the fragments fit together. Some also fit together with KM97052:227 and some with KM96034:278. Three of the fragments have traces of glaze or paint on them, but otherwise the fragments are unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:226			**Number of fragment**	33
Context	South of the cellar (x=5 / y=-1, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	138 & 140

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. All fragments have botanical decoration, some with eagle and some with heart-shaped botanical decoration. Some of the fragments fit together. Some also fit together with KM97052:226. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:227			**Number of fragment**	17
Context	South of the cellar (x=5 / y=-1, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	138 & 140

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the flange of Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:228			**Number of fragment**	4
Context	South of the cellar (x=5 / y=-1, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:238			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=5 / y=-2)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97052:65			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=3 / y=-5, Layer 2)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. All fragments have botanical decoration. One of the fragments has traces of glaze or paint on it, but otherwise the fragments are unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:139			**Number of fragment**	5
Context	South of the cellar (x=6 / y=-2, layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Only a small fragment of the decoration has been preserved, probably depicting a deer. Small fragment of a flange has been preserved on the back. Sooting on the back too. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:14			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=4 / y=-5, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Small fragment of a Renaissance/Baroque crest tile. Only a fragment from the edge of the crest with botanical decoration has been preserved. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:140			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-2, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over. Fragments have traces of dark brown glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:141			**Number of fragment**	3
Context	South of the cellar (x=6 / y=-2, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration. Fragment has traces of paint or glaze. There are similar finger-pressed marks on the back of the tile as on roof tiles. Sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:153			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Fragment has dark brown glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:154			**Number of fragment**	3
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	137

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over. Sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:155			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:156			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 4)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:167			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-4, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment fits together with KM98033:189 and they form one whole side of a vessel tile. Width of the side is c. 11 cm. Fragment is unglazed and it has some sooting on its outer surface.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:175			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-5, Layer 4)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	65

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration and an eagle. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:186			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (x=7 / y=-2, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque crest tile with heart-shaped botanical decoration. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:187			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / y= -2, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:188			**Number of fragment**	3
Context	South of the cellar (x=7 / y=-2, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment fits together with KM98033:175 and together they form one whole side of the tile. Width of the side is c. 11 cm. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:189			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x= 7 / y=-2, Layer 4)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	65

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Fragment has dark brown glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:202			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / y=-4, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	137

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration. Fragment is unglazed, but it has traces of paint-like colour on it.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:261			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (x=7 / y=-5, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:262			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / y=-5, Layer 6)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	63

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has not been preserved. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:263			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / y=-5, Layer 6)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:7			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=-1 / y=-5, Layer 1)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Small fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Only a fragment from the edge of the tile with dark brown glaze has been preserved.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:77			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-2, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Small fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Only a fragment from the edge of the tile has been preserved. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98033:90			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / y=-2, Layer 3)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:10			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=10-11 / y=-1--2, topsoil)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance/Baroque frieze tile. Decoration has not been preserved. Textile impression on the back. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:1020			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9 / Y=-4, Layer 10)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:227			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9, / y=-5, Layer 3)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with a fragment of a flange still attached to it. Decoration consists of botanical ornaments. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:272			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / y=-2, Layer 4)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	143

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:380			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Fragment fits together with KM99046:528 and it has dark brown glaze.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:381			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=6 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration and an eagle. Fragments fit together and they are unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:397			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (x=7 / y=-2, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	139

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. Decoration has partly broken off, but where it has been preserved, it consists of botanical decoration. There is a mark/sign on the back of one of the fragments. Fragments are unglazed and they have sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:406			**Number of fragment**	7
Context	South of the cellar (x=7 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. Two of the fragments have an upper part of a putto face as decoration. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:407			**Number of fragment**	3
Context	South of the cellar (x= 7 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles and their flanges. Some pieces form almost a whole frieze tile with botanical decoration and an eagle. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over. All pieces are unglazed, but there are traces of paint-like colour on some of them.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:408			**Number of fragment**	9
Context	South of the cellar (x=7 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:409			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (x=7 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:427			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:428			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / y=-3, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:436			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / y=-4, Layer 5)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Fragment has dark brown glaze and it fits together with KM99046:464.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:437			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / y=-4, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:438			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / y=-4, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:450			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / y=-5, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Fragment has dark brown glaze and it fits together with KM99046:437. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:464			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9 / y=-4, Layer 5)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Pieces fit together. Rim has not been preserved.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:527			**Number of fragment**	3
Context	South of the cellar (x=7 / y=-3, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Fragment fts together with KM99046:381 and it has dark brown glaze.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:528			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-3, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:548			**Number of fragment**	2
Context	South of cellar (x=7 / Y=-4, Layer 6)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the corner of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration and an eagle. Fragments are unglazed and they have sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:549			**Number of fragment**	3
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-4, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:550			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-4, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Fragment has dark brown glaze and they have sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:571			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-5, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Rim has not been preserved.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:572			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-5, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the rim, base and side of a vessel tile with quadrangular mouth. Most of the pieces fit together and they form one side and corner of a vessel tile. One of the pieces fits together with KM99046:799. All pieces are unglazed and they have some sooting on them.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:593			**Number of fragment**	9
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-3, Layer 6)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	64

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Decoration depicts a hunting scene, but only a fragment of a man's leg with plunder trousers and part of a running dog have been preserved. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:594			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-3, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	141

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:595			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-3, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Only the edge of the tile has been preserved. Fragment has dark brown glaze. Fragment fits together with KM99046:719 and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:603			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-4, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque crest tiles. One fragment has heart-shaped botanical decoration. The other fragment is from the edge of the tile with flange on its back. The fragment with botanical decoration fits together with KM99046:886. Both fragments are unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:604			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-4, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. The rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment is unglazed and it has some sooting.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:613			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-5, Layer 6)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance/Baroque frieze tile. Decoration has not been preserved. Part of a flange has, however, been preserved on the back. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:614			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-5, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance/Baroque frieze tile. Decoration has not been preserved. Part of a flange has, however, been preserved on the back. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:631			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9 / Y=-3, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:641			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9 / Y=-4, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Decoration depicts a hunting scene, but only a small fragment of a running dog has been preserved. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:647			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9 / Y=-5, Layer 6)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	142

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the side and base of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:669			**Number of fragment**	5
Context	South of the cellar (x=11 / Y=-1, Layer 6-7)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Decoration has not been preserved. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:707			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=11 / Y=-2, Layer 6-7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:708			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=11 / Y=-2, Layer 6-7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the rim and side of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:709			**Number of fragment**	5
Context	South of the cellar (x=11 / Y=-2, Layer 6-7)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration. Only the edge of the tile has been preserved. Fragment has dark brown glaze and it fits together with KM99046:603.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:719			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-3, Layer 7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration and an eagle. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:720			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-3, Layer 7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:721			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-3, Layer 7)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:747			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=7 / Y=-5, Layer 7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with botanical decoration and an eagle. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:761			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-3, Layer 7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:778			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-5, Layer 7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fits together with KM99046:593. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:799			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9 / Y=-3, Layer 7)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel/frieze tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:849			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=11 / Y=-3, Layer 7)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque frieze tile with heart-shaped botanical decoration. Fragments fit together with KM99046:604 and they are unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:886			**Number of fragment**	2
Context	South of the cellar (x=8 / Y=-5, Layer 8)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:908			**Number of fragment**	1
Context	South of the cellar (x=9 / Y=-5, Layer 8)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Laukko manor	**Description**	Fragments from the rim and side of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from both sides from the point where it bends 90 degrees. Width of one side is c. 12 cm. Fragments are unglazed and they have sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99046:978			**Number of fragment**	4
Context	South of the cellar (x=10 / Y=-3, Layer 9)			**Dating**	1500
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth. Diameter of the base is c. 8 cm. Also part of the side has been preserved. Fragment has traces of brown glaze.	**Excavation year**	1937
Catalogue number	KM37154:11			**Number of fragment**	1
Context	Eastern outer bailey			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	50

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has yellowish green glaze.	**Excavation year**	1937
Catalogue number	KM37154:18			**Number of fragment**	1
Context	Fill layers on the southern slope			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	49

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has corroded brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:7			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	52

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has corroded brown glaze.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has corroded brown glaze.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has corroded brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the base of vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has dark brown glaze. Also a fragment of band decoration has been preserved on the base. Extra lumps of clay are attached on the outer surface of the fragment, which indicates unsuccessful firing and local manufacture.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	51

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth. Part of the side has also been preserved. Fragment is unglazed or glaze has broken off.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has extra lumps of clay attached on the outer surface, which indicates unsuccessful firing and local manufacture.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1910
Catalogue number	KM5767:9			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a bell-shaped crest piece or decoration detail of a tile stove. Fragment is unglazed and it is decorated with incised lines on its exterior surface.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Decoration			**Photo**	53

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a bell-shaped crest piece or decoration detail of a tile stove. Fragment is unglazed and it is decorated with incised lines on its exterior surface.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Decoration			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the flange of a panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has a hole for metal wire on it.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1550
Tile type	Panel tile			**Photo**	54

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the flange of a panel tile. Cross-section of the rim is I-shaped and turned over.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1550
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the flange of a panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has traces of brown or green glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1550
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has corroded brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has corroded brown glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross section of the rim is simple and flat on the top. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has corroded brown glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with guadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has corroded brown glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has corroded brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment from the base of vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment is unglazed. Sooting on the back.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has corroded brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown corroded glaze.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Raasepori castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is burned and the colour of the glaze can no longer be identified.	**Excavation year**	1913
Catalogue number	KM6821:55			**Number of fragment**	1
Context				**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. All pieces are small surface fragments and the motifs of their decoration have not been preserved. Fragments have green glaze over white slip.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM97005:225			**Number of fragment**	9
Context	West from the main building (C1, RA3a, 5 c-d krs)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. Both pieces are small fragments from the back of the panel and the motif of their decoration or the glaze has not been preserved. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM97005:242			**Number of fragment**	2
Context	West from the main building (C1, RA3a, 5 c-d krs)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration can not be identified. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM97005:271			**Number of fragment**	1
Context	West from the main building (C1, RA3a 5c krs)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM97005:300			**Number of fragment**	1
Context	West from the main building (C1, RA3a, 5b krs)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. One piece is from the edge and the other one from the centre of the panel, but the motif of their decoration cannot be identified. Fragments fit together and they have green glaze over white slip.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM97005:301			**Number of fragment**	2
Context	West from the main building (C1, RA3a, 5b krs)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. One of the fragments has a female portrait on it. Portrait is the same as the one found from Turku Castle and town, possibly depicting Sibylle of Cleves. See for example figures 114 and 168. Fragments have yellowish green glaze over white slip. Fragments have textile impressions on the back.	**Excavation year**	1996
Catalogue number	KM97005:302			**Number of fragment**	8
Context	West from the main building (C1, RA3a, 5b krs)			**Dating**	(1532-1547) 1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	133

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the rim is a simple I-shape. Fragment has traces of green glaze. Depth of the flange is c. 4 cm.	**Excavation year**	1997
Catalogue number	KM97061:57			**Number of fragment**	1
Context	West from the main building (C2, 7 krs)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel and part of a medallion encircling the main motif have been preserved. Fragments have brownish yellow glaze over white slip. Flange has broken off. Pieces fit together. See also KM98058:74.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98058:44			**Number of fragment**	2
Context	Western cellar (K006, D1a)			**Dating**	(1532-1547) 1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel and part of a medallion encircling the main motif have been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off. Piece fits together with KM98058:75.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98058:45			**Number of fragment**	1
Context	Western cellar (K006, D1a)			**Dating**	(1532-1547) 1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	135

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. The rim and the outer surface of the flange have broken off. No traces of glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98058:73			**Number of fragment**	1
Context	Western cellar (K006, D2a)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Three of the fragments are from the edge of the panel and two from the centre of the panel. Fragments have yellowish brown glaze over white slip. Flange has broken off. See also KM98058:44.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98058:74			**Number of fragment**	5
Context	Western cellar (K006, D2a)			**Dating**	(1532-1547) 1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	134

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile with portrait of Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. Portrait is depicted in three-quarter's view. Four of the fragments are from the edge of the panel and three from the centre of the panel. Fragments have green glaze over white slip. Flange has broken off. All pieces fit together. See also KM98058:45.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98058:75			**Number of fragment**	7
Context	Western cellar (K006, D2a)			**Dating**	(1532-1547) 1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	135

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Fragment has no traces of glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98058:82			**Number of fragment**	1
Context	Western cellar (K006, D2b)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Suitia manor	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the rim is a simple I-shape. Fragment has no traces of glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	KM98058:92			**Number of fragment**	1
Context	Western cellar (K006, D3a)			**Dating**	1540-1560
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Fragment is unglazed, but it has a patch of brown glaze on the outer surface.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:27			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is almost simplet and flat on the top. Fragment is unglazed and has some sooting.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:30			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Fragment fits together with KM81101:37 and it is unglazed.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:31			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey , E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	39

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and has some sooting.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:32			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and has some sooting.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:33			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and has some sooting.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:34			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragments fit together. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Fragments are unglazed and they have some sooting.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:35			**Number of fragment**	2
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Together the fragments form almost an entire vessel tile without the base. Width of one side is c. 16 cm and depth of the tile is c. 12 cm. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Fragments are unglazed and they have some sooting.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:36			**Number of fragment**	9
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	38
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragments fit together with KM81101:31. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Fragments form one entire side and rim of a vessel tile. The width of the side is 16 cm. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1974
Catalogue number	KM81101:37			**Number of fragment**	2
Context	Outer bailey, E105			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	39

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the edge of a rectangular Renaissance panel tile. Decoration consists of dots. Fragment has brownish green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1979
Catalogue number	KM87030:112			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, fill layers			**Dating**	1560-1563, 1584-1586 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	An almost intact Renaissance crest tile with a male portrait seen from the front and surrounded by pillars. Fragments KM96001:1373 and KM96001:1393 fit together with it. The top of the tile is decorated with fan-like decoration. The tile has weak relief. There is a horizontal flange on the back of the tile and it also has sooting and textile impressions on the back. Tile has green glaze over white slip. Width of the tile is c. 15.5 cm and height c. 10 cm.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM96001:1358a			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, yard (IIk, H18)			**Dating**	1560-1563, 1584-1586 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	120

Find site	Turku Castle	**Description**	Two fragments of a Renaissance panel tile. The fragments fit together and they have the same female portrait as on a tile found from the town of Turku, TMM14681:1698a, see figure 165. Fragments have weak relief and green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM96001:1358b			**Number of fragment**	2
Context	Outer bailey, yard (IIk, H18)			**Dating**	1560-1563, 1584-1586 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	121

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles, probably from same tiles as 96001:1358a and b. Fragments have green glaze over white slip. Fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM96001:1358c			**Number of fragment**	2
Context	Outer bailey, yard (IIk, H18)			**Dating**	1560-1563, 1584-1586 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance crest tile. Fragment fits together with KM96001:1358a and KM96001:1393b and together they form almost an entire crest tile. See under their description. Fragment has green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM96001:1373a			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, yard (IIk, H19)			**Dating**	1560-1563, 1584-1586 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	120

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance crest tile. Fragment fits together with KM96001:1358a and KM96001:1373a and together they form almost an entire crest tile. See under their description. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM96001:1393b			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, yard (IIk, H20)			**Dating**	1560-1563, 1584-1586 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	120

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Fragment is so small that the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has dark green glaze.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM96001:2176			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, yard (IIIk, H7)			**Dating**	1560-1563, 1584-1586 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is slightly collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1978
Catalogue number	KM96001:2371			**Number of fragment**	1
Context	Outer bailey, yard (IIIk, H18)			**Dating**	1584-1586 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of the decoration cannot be identified. Fragment has green glaze and textile impressions on the back. Flange has broken off.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:10.59			**Number of fragment**	1
Context	Main castle, Room 10			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. The base is decorated with finger-pressed rosette decoration. Fragment has brownish green glaze and sooting on the outer surface.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:15.3			**Number of fragment**	1
Context	Main castle, Room 15			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	36

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles and their flanges. One of the flanges has a hole for metal wire on it. Some of the fragments have a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony on them, and all of the fragments are most likely from similar stove tiles. All fragments have green glaze. The depth of the flanges is c. 4 cm. Their cross-section is I-shaped and their rims are turned over. Fragments have textile impressions on the back.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:25A.139			**Number of fragment**	32
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles and their flanges. One of the flanges has a hole for metal wire on it. Some of the fragments have a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony on them, and all of the fragments are most likely from similar stove tiles. All fragments have yellowish green glaze. The depth of the flanges is c. 4 cm. Their cross-section is I-shaped and their rims are turned over. Fragments have textile impressions on the back.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:25A.140			**Number of fragment**	26
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	109

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles and their flanges. Two of the pieces fit together and they form the left side of a panel with female portrait surrounded by pillars. Portrait is the same as for example in figure 114, and probably depicts Sibylle of Cleves. Fragments have yellowish green glaze and weak relief. Fragments have textile impressions on the back.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:25A.141			**Number of fragment**	5
Context	Main Castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	110

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles which fit together and form almost a complete panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Fragments have weak relief and brown glaze over white slip. Fragments have textile impressions on the back. The width of the panel is 16.5 cm.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:25A.142			**Number of fragment**	6
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	108

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles and their flanges. Some of the fragments have a female portrait surrounded by pillars on them. The portrait is the same as in figure 114 and it probably depicts Sibylle of Cleves. Fragments are from several different stove tiles. All fragments have green glaze over white slip. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragments have textile impressions on the back. The depth of the flange is c. 4 cm.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:25A.143			**Number of fragment**	31
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	111

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. Fragments are from the edge of the panel and some of them have a fragment of a female portrait similar to figure 114. The portrait probably depicts Sibylle of Cleves. All fragments have brownish yellow glaze over white slip. Fragments have textile impressions on the back. One of the fragments has a hole for metal wire.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:25A.144			**Number of fragment**	14
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Cross-sections of the flanges are I-shaped and their rims are turned over.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:25A.145			**Number of fragment**	47
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a fragment from the edge of the panel has been preserved with section of a medallion which encircled a portrait in the middle of the panel. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:3.11			**Number of fragment**	1
Context	Main castle, Room 3			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has greenish brown glaze.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:37.7			**Number of fragment**	1
Context	Main castle, Room 37			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. The entire left corner and side of the panel has been preserved with similar female portrait as in figure 114. The portrait probably depicts Sibylle of Cleves. Fragment has weak relief and green glaze. It also has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:II.7			**Number of fragment**	1
Context	Trial trench north of main castle			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	116

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments from the side and base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. The base is decorated with finger-pressed rosette decoration. All fragments have green glaze and some sooting.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:III:15			**Number of fragment**	3
Context	South of main castle			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	35

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has traces of greenish brown glaze and on the outer surface some sooting. Rim has not been preserved.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:III:30			**Number of fragment**	1
Context	South of main castle			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared. Fragment has traces of brownish glaze and on the outer surface some sooting.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:III:36			**Number of fragment**	1
Context	South of main castle			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has green glaze and on the outer surface some sooting. Rim has not been preserved. Fragment could be from the same vessel tile as TMM13275:III:15.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM13275:III:41			**Number of fragment**	2
Context	South of main castle			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Intact Renaissance panel tile with a female portrait shown in profile. Portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. The panel tile has brownish yellow glaze. Also a fragment of the flange has been preserved on the back of the panel. Cross-section of the flange is a simple I-shape and the flange is only c. 2 cm deep. Tile has textile impressions on the back but no sooting.	**Excavation year**	1956
Catalogue number	TMM15087:1			**Number of fragment**	1
Context	Unknown			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	114

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Cross-section of the flanges is I-shaped and their rims are turned over. Fragments have traces of dark green/brown glaze.	**Excavation year**	1961
Catalogue number	TMM17016:198			**Number of fragment**	5
Context	Unknown			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has dark brown glaze. Rim has broken off.	**Excavation year**	1961
Catalogue number	TMM17016:242a			**Number of fragment**	1
Context	Unknown			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the corner of a rectangular Renaissance panel tile. Only a tiny fragment of a man's foot and the tip of a sword has been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Flange is very shallow, only c. 2 cm deep. There are deep lines in the flange, made with a sharp tool. Fragment has textile impressions and sooting on the back. Fragment is from the same stove tile as TMM17016:244a and two of the fragments fit together. Similar tile has been found from the town of Turku: TMM16195:83.	**Excavation year**	1961
Catalogue number	TMM17016:243a			**Number of fragment**	1
Context	Unknown			**Dating**	(1530-1550) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	122

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments from the corner of a rectangular Renaissance panel tile. Only tiny fragments of the motif has been preserved. Fragments are from the same tile as TMM17016:243a, see under its description. Two of the pieces fit together. Fragments have green glaze over white slip. Fragments have textile impressions and sooting on the back. Flange has broken off.	**Excavation year**	1961
Catalogue number	TMM17016:244a			**Number of fragment**	2
Context	Unknown			**Dating**	(1530-1550) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Narrow Renaissance cornice tile with geometric decoration. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1961
Catalogue number	TMM17016:74			**Number of fragment**	1
Context	Unknown			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Frames and medallion encircling the portrait have not been preserved, and only the centre with Johann Friedrich's head and part of the text around his head have been preserved. Fragment has brown glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1973
Catalogue number	TMM18331:173			**Number of fragment**	1
Context	North of main castle, sewer trench			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	115

Find site	Turku Castle	**Description**	Entire lower side of a Gothic concave panel tile. Decoration has mostly broken off, but possibly a fragment of a foot can be identified. Fragment has green glaze. Fragment has deep textile impressions on the back and a horizontal flange shaped by hand. Width of the tile is 18.5 cm.	**Excavation year**	1973
Catalogue number	TMM18331:178			**Number of fragment**	1
Context	North of the main castle, sewer trench			**Dating**	1500-1550
Tile type	Concave panel tile			**Photo**	94 & 95

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a small fragment of a medallion and Johann Friedrich's neck have been preserved. Fragment has green glaze which has partly broken off. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1973
Catalogue number	TMM18331:198			**Number of fragment**	1
Context	North of main castle, sewer trench			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the edge of a rectangular Renaissance panel tile. Motif of the decoration has not been preserved. Fragment has greenish brown glaze. Flange is shallow, the same type as for example TMM18335:490a.	**Excavation year**	1973
Catalogue number	TMM18331:263			**Number of fragment**	1
Context	North of main castle, sewer trench			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a Gothic niche tile. Fragments fit together and they form one corner of the tile. Motif of the decoration cannot be identified. Fragments have green glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1973
Catalogue number	TMM18331:323			**Number of fragment**	3
Context	North of main castle, sewer trench			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	96

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance frieze tile. Decoration consists of botanical ornaments. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off. Similar to TMM21502:180.	**Excavation year**	1973
Catalogue number	TMM18331:49			**Number of fragment**	1
Context	North of main castle, sewer trench			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Intact Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony and text HERZOG HANS FRIDERICH KURFURST. Tile has yellowish brown glaze over white slip. It has textile impressions and sooting on the back. Entire flange has been preserved on the back of the tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Flange is c. 3-3.5 cm deep and it has two holes where metal wires were attached. The size of the panel is c. 17x17 cm.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM18434:1			**Number of fragment**	1
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	106

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles, probably all from tiles with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Some fragments have a medallion on them and on one of the fragments the text HERZOG has been preserved. Fragments have brownish green glaze over white slip. Fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM18434:2			**Number of fragment**	4
Context	Main castle, Room 25			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. All fragments have green glaze. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge.	**Excavation year**	1958
Catalogue number	TMM18435:22			**Number of fragment**	3
Context	Pajapiha (Smithy ward)			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Intact rectangular Renaissance frieze tile with botanical decoration. It has quite weak relief and patchy yellowish green glaze. Also the entire flange has been preserved. Cross-section of its rim is I-shaped and the rim is turned over. Flange is only 2 cm deep and oval in shape. Frieze tile has the same decoration as a small separator tile found from the town of Turku: TMM18335:496. Textile impressions and sooting on the back. The height of the tile is 8.5 cm and its profile is concave.	**Excavation year**	1958
Catalogue number	TMM18435:31			**Number of fragment**	1
Context	Pajapiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	123

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Cross-section of the flanges is simple I-shape.	**Excavation year**	1958
Catalogue number	TMM18435:32			**Number of fragment**	8
Context	Pajapiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. Only small fragments of pillars have been preserved and the main motif of decoration cannot be identified. One of the fragments has lines incised with a sharp tool on its outer surface. Fragments have greenish yellow glaze and sooting on the back. Flanges have broken off.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM21448:94.18-21			**Number of fragment**	4
Context	Main castle, Room 38			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Pieces fit together and they form one edge of a panel with geometric grid pattern. Fragments have green glaze over white slip. Textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1930
Catalogue number	TMM21448:94.6-7			**Number of fragment**	2
Context	Main castle, Room 38			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Two of the fragments fit together and they form the lower part of a female portrait. Fragmets are similar to TMM18068:14. Fragments have green glaze over white slip. Textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1939
Catalogue number	TMM21448:94.8-11			**Number of fragment**	4
Context	Main castle, Room 38			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	118

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. Pieces are so small that the motif of their decoration cannot be identified. Some of the fragments have brown glaze and some have green. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:1221			**Number of fragment**	4
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. Fragments are so small that the motif of their decoration cannot be identified. Fragments have brown glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:1521			**Number of fragment**	2
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Fragment is so small that the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:1526			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the left upper part of the panel has been preserved, with fragment of a pillar, round arch and a person's beret. Fragment has green glaze. Textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:1533			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has green glaze which has partly broken off. Fragment has some sooting on the exterior surface.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:15a			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1543-1544 W
Tile type	Vessel tile			**Photo**	37
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments of a rectangular Renaissance panel tile with geometric decoration. Decoration consists of a rhombus in the centre of the panel. Fragment has dark brown glaze and sooting on the back. Flange has broken off.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:16			**Number of fragment**	2
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	124
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the corner of the panel with a fragment of a pillar has been preserved. The pillar is similar to rectangular panel tiles found from the town of Turku, for example TMM18335:490a. Also the flange is the same shallow type. Textile impressions and sooting on the back. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:17			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance frieze tile. Decoration consists of botanical ornaments. Fragment has green glaze and it is similar to TMM18667:125 and TMM19404:345.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:18			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance frieze tile. Decoration consists of botanical ornaments. Fragment has green glaze over white slip. It has sooting on the back and it is similar to TMM18331:49.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:1801			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance frieze tile. Fragment is so small that the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:1846			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from the flange of a rectangular Renaissance panel tile. Fragment has sooting on the back. Flange is the same shallow type as for example TMM18335:490a.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:1862			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only the letter H and part of the chain around his neck have been preserved. Fragment has green glaze. Textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:19			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the edge of the panel has been preserved, and motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:23			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the edge of the panel has been preserved, and motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:24			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the edge of the panel has been preserved, and motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:25			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a man's head with a beret has been preserved. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:26			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	117

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with the base of a pillar has been preserved. Fragment has yellowish brown glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:27			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with the base of a pillar has been preserved. Fragment has brownish yellow glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:28			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with a base of the pillar has been preserved. Fragment has green corroded glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:30			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Cross-section of the flanges is I-shaped and their rims are turned over.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:829a			**Number of fragment**	2
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment from a Renaissance frieze tile with botanical decoration. Only the upper left corner of the tile has been preserved. Fragment is unglazed. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1957
Catalogue number	TMM21502:829b			**Number of fragment**	1
Context	Vankipiha (Smithy ward)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Intact Renaissance panel tile with a female portrait. Portrait probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Johann Friedrich of Saxony. Stove tile has yellowish green glaze over white slip. It has sooting and textile impressions on the back. Also an intact flange has been preserved on the back of the tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	
Catalogue number	TMM21526:315			**Number of fragment**	1
Context	Unknown			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	107

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a man's head has been preserved. The man has a beard and some sort of a hat. Fragment has green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1954
Catalogue number	Unknown			**Number of fragment**	1
Context	Main castle, under the floor in room 55			**Dating**	(1530-1550) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	119

Find site	Turku Castle	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a portrait has been preserved, probably depicting a man's shoulder. Flange has broken off. Fragment has greenish yellow glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	1954
Catalogue number	Unknown			**Number of fragment**	1
Context	Main castle, under the floor in room 55			**Dating**	(1530-1550) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku Castle	**Description**	Intact Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Tile has dark green glaze. Textile impressions and some sooting on the back. The entire flange on the back of the panel has been preserved. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. The flange is c. 4 cm deep and it has one hole for a metal wire.	**Excavation year**	
Catalogue number	Unknown			**Number of fragment**	1
Context	Unknown			**Dating**	(1532-1547) 1560-1563 W
Tile type	Panel tile			**Photo**	112 & 113

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared. Fragments are unglazed and they have some sooting.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99081:			**Number of fragment**	4
Context	Österblad (IIC, 236-480, K5501			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	92

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Only the upper left corner of the panel with botanical decoration, putto and round arch has been preserved. Flange has broken off. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99081:			**Number of fragment**	2
Context	Österblad (IIC, 236-480, K5501)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Only the upper right corner of the panel with botanical decoration and and an eagle has been preserved . Flange has broken off. Fragment has green glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99081:			**Number of fragment**	1
Context	Österblad (IIC, 236-480, K5501)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Decoration detail from a Renaissance tile stove which is shaped like a lion's head. See also mould from the same excavations with the same decoration and another find which has been found from Mätajärvi Quarter in Turku: TMM21816:KA010:001. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99081:			**Number of fragment**	1
Context	Österblad, Amro(pesula), IB, 206/494, K1102			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Intact negative mould with lion's head. See also another find from the same excavations with the same motif and a find from the Mätajärvi Quarter in Turku: TMM21816:KA010:001. Both are decoration details from Renaissance tile stoves.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99081:			**Number of fragment**	1
Context	Österblad, IIA, 234/474, K5009			**Dating**	1600-1625
Tile type	Mould			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Negative mould of a Baroque panel tile with coat-of-arms as decoration.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99081:			**Number of fragment**	1
Context	Österblad, IIK, 212/496-498, K7813, R7803 (kaivo)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Mould			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of a negative mould with Christ on the Cross. Fragments fit together and they form the whole upper right corner of the mould with Christ' upper body and the text INRI. The corner is richly decorated with botanical ornaments and the column which supports the arch over the Cross is decorated with a female herm. There is a knob on the back of the mould.	**Excavation year**	1999
Catalogue number	KM99081:1			**Number of fragment**	2
Context	Österblad, IIK, 212/496-498, K7813, R7803			**Dating**	1600-1625
Tile type	Mould			**Photo**	185

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance crest tile which is shaped like a lion's head. Lion is crowned. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1966
Catalogue number	TMM16591:137			**Number of fragment**	1
Context	Eerikinkatu 6 b			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	184

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration. Fragment has weak relief and green glaze. Flange has broken off.	**Excavation year**	1966
Catalogue number	TMM16591:138			**Number of fragment**	1
Context	Eerikinkatu 6 b			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration. Fragment has dark green glaze. Flange has broken off. Fragment has sooting on the back and weak textile impressions.	**Excavation year**	1966
Catalogue number	TMM16591:139			**Number of fragment**	1
Context	Eerikinkatu 6 b			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Fragment is from the middle of the panel, but only a small fragment of a person's arm has been preserved. Fragment has green glaze, sooting on the back, but no textile impressions.	**Excavation year**	1966
Catalogue number	TMM16591:490			**Number of fragment**	1
Context	Eerikinkatu 6 b			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and has some sooting. Cross-section of the rim is collared or collared with a pronounced ridge.	**Excavation year**	1975
Catalogue number	TMM18237:17			**Number of fragment**	1
Context	Eerikinkatu, Julin			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. The motif of the decoration cannot be identified. Fragments have green glaze.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA002:001			**Number of fragment**	4
Context	Kirkkopiha (M002)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. One fragment is from the edge of the panel and two are from the centre. The motif of their decoration cannot be identified. Fragments have green glaze over white slip. Textile impressions on the back.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA029:001			**Number of fragment**	3
Context	Kirkkopiha (M029)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of medallion has been preserved, which indicates that the main motif was most certainly a portrait. Fragment has textile impressions and sooting on the back. Fragment has brownish green glaze.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA037:001			**Number of fragment**	1
Context	Kirkkopiha (M037)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of the decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over a thick layer of white slip. Textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA037:002			**Number of fragment**	1
Context	Kirkkopiha (M037)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment has green glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA084:003			**Number of fragment**	2
Context	Kirkkopiha (M084)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a person's shoulder with Renaissance-style puffed sleeve (probably male) has been preserved. Flange has broken off. Fragment has green glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA106:001			**Number of fragment**	1
Context	Kirkkopiha (M106)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	186

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a decoration detail from Renaissance tile stove. Decoration is shaped as a man's head with a tall hat. Hat is engraved with horizontal and vertical lines which make it resemble a corn cob. Height of the figure is 9 cm and width 2.5-3.5 cm. Figure has green glaze.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA111:001			**Number of fragment**	1
Context	Kirkkopiha (M111)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Decoration			**Photo**	187

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of Renaissance panel tile. The motif of the decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2002
Catalogue number	TMM22214:KA145:001			**Number of fragment**	1
Context	Kirkkopiha (M145)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is between simple and collared with a pronounced ridge. Both fragments have glaze, one yellowish green and the other yellowish brown. Both rims have broken off from the point where they bend 90 degrees. Both have some sooting.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA014:001			**Number of fragment**	2
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M14)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is between collared and collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from a point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA017:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto 7 Main Library site (M17)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragments have dark green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA017:006			**Number of fragment**	2
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M17)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA017:008			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M17)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA017:019			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M17)			**Dating**	1560-1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration. Flange has broken off. Fragment has dark green glaze.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA025:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M25)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is partly simple and flat on the top, but partly collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA028:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M28)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA065:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M65)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has patchy brownish green glaze. Pieces of clay are attached to the glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA097:002			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M97)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	91

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA1015:003			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M1015)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with botanical decoration. Flanges have broken off. Fragments have dark green glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA1047:001			**Number of fragment**	2
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M1047)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration. Flange has broken off. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA1047:002			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M1047)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel with botanical decoration has been preserved. Fragment is unglazed and it has textile impressions on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA1047:003			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M1047)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. The motif of the decoration has not been preserved. Also the flange has broken off. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA1047:004			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M1047)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze, which seems to have run onto the broken surface of the tile too, indicating local manufacture.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA1142:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M1142)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA1149:003			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M1149)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	2003
Catalogue number	TMM22237:KA185:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M185)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	90

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from a medallion encircling the portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA305:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M305)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Only a fragment of botanical decoration has been preserved. Fragment has green glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA309:002			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (R309)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles. Two of the fragments have botanical decoration. All fragments have green glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA312:001			**Number of fragment**	3
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M312)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. Fragments have the same geometric egg-and-dart decoration as frieze tiles from Laukko manor, see for example figure 137. All fragments have dark brown, almost black glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA312:002			**Number of fragment**	5
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M312)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	189

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. Fragments have the same geometric egg-and-dart decoration as frieze tiles from Laukko manor, see for example figure 137. All fragments have dark brown, almost black glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA312:004			**Number of fragment**	2
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M312)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque panel tiles with botanical decoration. All fragments have dark green glaze. Flanges have mostly broken off. Fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA313:001			**Number of fragment**	87
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M313)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	188

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of flanges of Renaissance/Baroque tiles. Cross-section of the flanges is L-shaped and their rims are rolled over.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA313:002			**Number of fragment**	17
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M313)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration. Flange has broken off. Fragment has dark green glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA313:005			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M313)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles with the same geometric egg-and-dart decoration as frieze tiles from Laukko manor, see for example figure 137. Flange has broken off. Fragments have dark brown, almost black glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA313:008			**Number of fragment**	2
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M313)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance/Baroque panel tiles. Cross-section of the flanges is L-shaped and their rims are rolled over.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA313:011			**Number of fragment**	14
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M313)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Cross-section of their rims is between simple and collared with a pronounced ridge. On two of the fragments the rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Colour of the glaze varies between brown and yellowish green.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA314:003			**Number of fragment**	8
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M314)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple. Fragments have yellowish brown glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA316:001			**Number of fragment**	2
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M316)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA316:002			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M316)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is between simple and collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze, which has partly broken off.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA316:003			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M316)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple. Fragment has yellowish brown glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA317:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M317)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple. Fragment has greenish brown glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA318:003			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M318)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadranguler mouth. Cross-section of the rim is simple. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	2004
Catalogue number	TMM22237:KA712:001			**Number of fragment**	1
Context	Kaupunginkirjasto / Main Library site (M712)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile, possibly a frieze tile. Only the corner has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed. Sooting on the back.	**Excavation year**	2007
Catalogue number	TMM22477:KA007:002			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (M007B)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified. Fragment has burned glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2007
Catalogue number	TMM22477:KA007:007			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (M007A)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only a corner of the panel with botanical decoration and a fragment of an arch have been preserved. Fragment has yellow glaze over white slip.	**Excavation year**	2007
Catalogue number	TMM22477:KA012:001			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (M012)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Small fragment from the centre of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2007
Catalogue number	TMM22477:KA012:002			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (M012)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a pillar has been preserved, but the main motif cannot be identified. Fragment is unglazed. Sooting on the back.	**Excavation year**	2007
Catalogue number	TMM22477:KA127:005			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (M127)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	2007
Catalogue number	TMM22477:KA129:006			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (M129)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile with a male portrait. The man is depicted in profile. He has a large beret and a German-style haircut. Instead of a round medallion, a wreath encircles the portrait. Three of the fragments fit together and they form one corner of the panel and its flange. Cross section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragments have been in fire and the glaze is burned. Its original colour was possibly brown or green. Fragments have textile impressions on the back.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22531:KA002:001			**Number of fragment**	5
Context	Länsilaituri site (next to R002)			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	190

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Fragment has been in fire and and the motif of its decoration or the colour of the glaze can no longer be identified. Fragment has textile impressions on the back. Flange has broken off.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22531:KA002:002			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (under older foundation of R002)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel and small fragment from the decoration have been preserved. The motif of the decoration is probably a female portrait. The tile has been in fire and the glaze is burned, original colour was possibly brown or green. Fragment has textile impressions on the back. Flange has broken off.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22531:KA002:003			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (Inside R002)			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	191

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared. Fragment has been in fire and it is unglazed.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22531:KA002:004			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (Inside R002)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragments from rim of vessel tiles with quadrangular mouth. Cross-section of the rims is collared. Both fragments have broken off from the point where the rim turns 90 degrees. Fragments are unglazed. The other fragment has burned black.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22531:KA002:005			**Number of fragment**	2
Context	Länsilaituri site (Inside R002)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	93

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has been in fire.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22531:KA002:006			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (under older foundation of R002)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Aninkainen Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared. Fragment is unglazed and it has been in fire.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22531:KA002:007			**Number of fragment**	1
Context	Länsilaituri site (Inside R002)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a rectangular Renaissance panel tile. Only the lower part of man's body has been preserved with plunder trousers and a sword. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off and fragment has textile impressions on the back. Fragment TMM16195:93 is from the same tile. Tile must have been at least 25 cm high and 18 cm wide. Similar fragment has been found from Turku Castle: TMM17016:243a & 244a.	**Excavation year**	1963
Catalogue number	TMM16195:83			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 2 - Tuomiokirkkosilta			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	160

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile. Fragment has the same geometric egg-and-dart decoration as frieze tiles from Laukko manor, see for example KM98033:154 and 202. Fragment has green glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1963
Catalogue number	TMM16195:84			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 2 - Tuomiokirkkosilta			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	159

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration. Fragment has green glaze. Flange has broken off. Fragment has sooting and weak textile impressions on the back.	**Excavation year**	1963
Catalogue number	TMM16195:86			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 2 - Tuomiokirkkosilta			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	158

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance/Baroque panel tile. Fragment has weak relief. An arch and botanical decoration has been preserved. Fragment has green glaze. Flange has broken off, but a hole for attaching a metal wire has been preserved. Sooting on the back.	**Excavation year**	1963
Catalogue number	TMM16195:88			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 2 - Tuomiokirkkosilta			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a rectangular Renaissance panel tile. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off. Fragment is from the same tile as TMM16195:83, see description.	**Excavation year**	1963
Catalogue number	TMM16195:93			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 2 - Tuomiokirkkosilta			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has broken off from the point where the rim bends 90 degrees. Fragment has brown glaze, also some glaze on the outer surface. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge.	**Excavation year**	1971
Catalogue number	TMM17193:21			**Number of fragment**	1
Context	Piispankatu 19			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Lower part of a female portrait with Renaissance-style clothing has been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off and fragment has textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1976
Catalogue number	TMM18068:14			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 2-4			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	153

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the middle of the panel with female portrait has been preserved . Fragment has brownish yellow glaze over white slip. Flange has broken off and the fragment has textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1976
Catalogue number	TMM18068:15			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 2-4			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	154

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragments of a Gothic niche tile with botanical decoration. Fragments do not fit together but are from the same tile. Fragments have green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back. See also TMM18338:157, which is probably from the same tile.	**Excavation year**	1976
Catalogue number	TMM18068:16			**Number of fragment**	4
Context	Tuomiokirkkokatu 2-4			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	97

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Fragment has traces of green glaze. Cross-section of the rim is a simple I-shape.	**Excavation year**	1976
Catalogue number	TMM18068:21a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 2-4			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a mould for making narrow cornice tiles. Decoration consists of lines and dots.	**Excavation year**	1976
Catalogue number	TMM18068:23			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 2-4			**Dating**	1560-1610
Tile type	Mould			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance crest tile with botanical decoration consisting of trefoil clovers and fan-like ornaments. The top of the tile is semicircular. Fragment has brownish green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:483			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance crest tile with botanical decoration consisting of trefoil clovers and fan-like ornaments. The top of the tile is semicircular. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:484			**Number of fragment**	6
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the chuch wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	150

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a positive mould of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. On the back of the mould is a small knob, with which the mould could have been used as a stamp. The text above Johann Friedrich's head is weak, almost unreadable. On the back of the mould are some drops of greenish brown glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:485a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1532-1547) 1580-1610
Tile type	Mould			**Photo**	144

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only small fragments from Johann Friedrich's head and the chain around his neck have been preserved. Fragments have weak relief and they are unglazed. They have textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:485b			**Number of fragment**	3
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1532-1547) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the corner with botanical ornaments has been preserved and a fragment of a medallion encircling the portrait in the middle of the panel. Fragment is unglazed and it has weak relief. Also fragment of an I-shaped flange with turned-over rim has been preserved. Fragment has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:486a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with botanical decoration has been preserved. Fragment is unglazed and its relief is weak. Flange has broken off.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:486b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with botanical decoration and a fragment of a medallion encircling the portrait in the middle of the panel have been preserved. Flange has broken off. Fragment has brownish green bubbly glaze. Glaze has also run onto the broken surfaces of the fragment which indicates local manufacture.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:487a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a small fragment from his nose and chin has been preserved. Fragment has weak brownish green glaze which has burned to bubbles. Fragment has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:487b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1532-1547) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with botanical decoration and a fragment of a medallion encircling the portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment has weak green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:487c			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the edge of the panel with a medallion encircling the portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment has patchy brownish green glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:488a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a small fragment with the letters ANS above his head has been preserved. Fragment has green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:488b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1532-1547) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	145

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. All pieces fit together and they form one corner of the panel. Their decoration consists of botanical ornaments and also a fragment of a medallion encircling the portrait in the middle of the panel has been preserved. Flange has broken off. Fragments have weak green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:489a			**Number of fragment**	3
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Fragment is from the edge of the panel and only a small fragment from a medallion encircling the portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment has brownish green glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:489b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a rectangular Renaissance panel tile. Only the lower right corner of the panel has been preserved, with the base of a pillar, a man's leg and the tip of a sword. Fragment has patchy and weak brownish glaze. Glaze has also run onto the broken surface of the tile which indicates local manufacture. Flange on the back of the panel is very shallow, only c. 2 cm deep. Fragment has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:490a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	147

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a rectangular Renaissance panel tile. Only the lower right corner of the panel with a base of a pillar and a man's leg has been preserved. The man's shoes are typical square-toed shoes of the 1530-1540s. Fragment has patchy and weak brownish glaze and textile impressions on the back. Flange has broken off.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:490b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	148

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a rectangular Renaissance panel tile. Two of the pieces form one corner of the panel with pillar. Also the tip of a shoe has been preserved. Fragments have patchy and weak brownish glaze. Glaze has also run onto the broken surface of the tile which indicates local manufacture. Flange on the back of the panel is very shallow, only c. 2 cm deep. Fragments have textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:490c			**Number of fragment**	3
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with no relief decoration has been preserved. Fragment has patchy brownish glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:490d			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from a shallow flange of a rectangular Renaissance panel tile. Flange is only c. 2 cm deep. Fragment fits together with TMM18335:490b. It has traces of brownish glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:490f			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with base of a pillar has been preserved. Main motif has broken off. Also flange has broken off. Fragment has patchy yellowish green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:491a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with base of a pillar has been preserved. Main motif has broken off. Also flange has broken off. Fragment has patchy brownish green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:491b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a fragment from the edge of the panel with a base of a pillar has been preserved, probably from a rectangular panel tile. Main motif has broken off. Also the flange has broken off. Fragment is unglazed and it has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:492			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the upper right corner of the panel with part of a pillar, round arch and botanical decoration has been preserved. Fragment has a shallow flange, which is only c. 2 cm deep. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:493a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	151

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the upper right corner of the panel with part of a pillar, round arch and botanical decoration has been preserved. Main motif and flange have broken off. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:493b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with round arch and botanical decoration has been preserved. Main motif and flange have broken off. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:493c			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a fragment from the edge of the panel with fragment of a pillar has been preserved. Fragment has weak relief. Main motif and flange have broken off. Fragment is unglazed and it has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:494			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait. Portrait is the same as for example in figure 114 and it possibly depicts Sibylle of Cleves. Only her right arm and chest with a necklace have been preserved. Fragment is unglazed and it has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:495			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	(1530-1550) 1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	146

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small separator tile for placing between square panel tiles. The profile of the tile is slightly concave and it is decorated with botanical ornaments. Spike behind the separator has broken off. Tile has weak relief and it is unglazed. Similar decoration appears on a frieze tile which has been found from Turku Castle: TMM18435:31.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:496			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	149

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed and it has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:497			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a rectangular Renaissance/Baroque frieze tile. Most of the pieces fit together. Fragments have no relief decoration, and their shape is concave. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragments have textile impressions on the back and patchy green glaze. See also TMM18335:499, :500, :502, :505, :507.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:498			**Number of fragment**	8
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	152

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of rectangular Renaissance/Baroque frieze tiles. Most of the pieces fit together. Fragments have no relief decoration, and their profile is concave. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragments have textile impressions on the back and patchy green glaze. See also TMM18335:498,: 500, :502, :505, :507.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:499			**Number of fragment**	12
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of rectangular Renaissance/Baroque frieze tiles. Fragments have no relief decoration, and their profile is concave. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragments have textile impressions on the back and patchy and bubbly green glaze. See also TMM18335:498,:499, :502, :505, :507.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:500			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a fragment from the edge of the panel with no relief decoration has been preserved. Main motif has broken off. Flange has also broken off. Fragment has brownish green glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:501			**Number of fragment**	3
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of rectangular Renaissance/Baroque frieze tiles. Fragments have no relief decoration, and their profile is concave. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragments have textile impressions on the back and green glaze. See also TMM18335:498,:499, :500, :505, :507.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:502			**Number of fragment**	3
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance panel tile. The rim of the flange has not been preserved. Fragments have traces of bubbly brownish green glace.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:503			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel has been preserved, and the main motif has broken off. Flange has also broken off. Fragment has patchy green glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:504			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a rectangular Renaissance/Baroque frieze tile. Fragment has no relief decoration, and its profile is concave. Flange has broken off. Fragment has textile impressions on the back and bubbly green glaze. See also TMM18335:498,:499, :500, :502, :507.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:505			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of the decoration has been preserved and its motif cannot be identified. Fragment has yellowish green glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:506			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a rectangular Renaissance/Baroque frieze tile. Fragment has no relief decoration, and its profile is concave. Fragment has patchy green glaze. See also TMM18335: :498,:499, :500, :502, :505.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:507			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque frieze tile. Rim of the flange has not been preserved. Fragment has traces of bubbly green glace.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:508			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tile. Only the frame of the panel has been preserved, but the main decoration has broken off. Flange has also broken off. Fragments have patchy green glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:509			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel or frieze tile. Rim of the flange has not been preserved. Fragment has traces of brown glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:510a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and most of the decoration has broken off. Small fragment of a medallion can, however, be identified. Flange has also broken off. Fragment is unglazed and it has textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:510b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance/Baroque frieze tiles. Fragments have no relief decoration, and their profile is concave. Fragments have traces of green glace.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:510c			**Number of fragment**	5
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of Ranaissance/Baroque rectangular frieze tiles and their flanges. Fragments have no relief decoration, and their profile is concave. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragments have green patchy glaze. See similar tiles before, for example TMM18335:498.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:511			**Number of fragment**	13
Context	Tuomiokirkkokatu, kirkonmuurin kellari			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments from flanges of rectangular Renaissance/Baroque frieze or panel tiles. Pieces fit together and they form almost one complete side of a rectangular tile (height 20 cm). Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:512			**Number of fragment**	6
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments from the edge of Renaissance/Baroque panel tiles and their flanges. All fragments are unglazed. 25 of the fragments are from panels and 33 from flanges. Cross-section of the flanges is I-shaped and their rim is turned over.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:513a			**Number of fragment**	58
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Fragments are unglazed. Cross-section of the rims is collared with a pronounced ridge.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:513b			**Number of fragment**	5
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is between collared and collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:514			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	75

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:515			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a shallow flange of a Renaissance panel tile. Similar flange, is for example, on the back of the rectangular panel tile TMM18335:490a.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:516			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Rim of the flange has not been preserved.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:517			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:518			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:519a			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel or frieze tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:519b			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:519c			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has traces of brownish green glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18335:519d			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu, cellar in the church wall			**Dating**	1580-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a small fragment from his head/hair has been preserved. Fragment has brownish green glaze. Fragment has sand and small stones attached to the glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:139			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed. Cross-section of the rim is between collared and collared with a pronounced ridge.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:143			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance frieze tile with face of a bearded man. Fragment has yellow glaze over white slip. Fragment has textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:153			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	156

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a male portrait. Only a small fragment from the man's right shoulder has been preserved and a feather decoration from his beret. Fragment has green glaze, and textile impressions and heavy sooting on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:154			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	155

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. One fragment has a person's hands as decoration. The motif of decoration on the other fragment cannot be identified. Fragments have brownish green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:155			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile, probably a crest tile. Motif of its decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment has brownish green glaze and textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:156			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Gothic niche tile. Fragment has green glaze over white slip. The motif of its decoration cannot be identified. See also TMM 18068:16 which is probably from the same tile. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:157			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified, and only the frame of the tile has been preserved. Fragment has brownish green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:158			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has no traces of glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:162			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait. Portrait is the same as for example in figure 114 and it possibly depicts Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a small fragment of her chest and necklace has been preserved. Fragment has green glaze, and textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:164			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a shallow flange of a Renaissance panel tile, similar to TMM18335:490a. Fragments fit together. Depth of the flange is c. 2 cm.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:165a			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:166			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile, probably from a crest tile in which a putto figure is supporting coat-of-arms. Fragment has greenish brown glaze.	**Excavation year**	1977
Catalogue number	TMM18338:61			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkkokatu 6-8			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance frieze tile. Only the upper right corner of the frieze with botanical decoration has been preserved. The profile of the tile is convex. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off. Fragment has textile impressions and sooting on the back. See also TMM19404:345.	**Excavation year**	1980
Catalogue number	TMM18667:125			**Number of fragment**	1
Context	Akatemiankatu - Akatemiapuisto			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed. Cross-section of the rim is between collard and collared with a pronounced ridge.	**Excavation year**	1985
Catalogue number	TMM19404:158			**Number of fragment**	1
Context	Akatemiakatu			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1985
Catalogue number	TMM19404:337			**Number of fragment**	1
Context	Akatemiakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance frieze tile. Only the upper left corner of the frieze with botanical decoration has been preserved. The profile of the tile is convex. Fragment has green glaze over white slip. Flange has broken off. Fragment has sooting on the back. See also TMM18667:125.	**Excavation year**	1985
Catalogue number	TMM19404:345			**Number of fragment**	1
Context	Akatemiakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	157

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has brownish green glaze.	**Excavation year**	1985
Catalogue number	TMM19404:350			**Number of fragment**	1
Context	Akatemiakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge.	**Excavation year**	1985
Catalogue number	TMM19404:37			**Number of fragment**	1
Context	Akatemiakatu			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified, but some frangments of botanical ornaments have been preserved. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1985
Catalogue number	TMM19404:373			**Number of fragment**	1
Context	Akatemiakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Only small fragments from the centre of the panel with botanical decoration have been preserved . Fragments have green glaze and they are similar to TMM22367:KA1005:002. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1003:001			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkontori site (M1003, under R1003E)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has broken off from the point where the rim bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1005:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1005, under R1003B)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	72

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel with botanical decoration has been preserved. Fragment has green glaze and it is similar to TMM22367:KA1003:001. Fragment has textile impressions on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1005:002			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1005, under R1005E)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the corner of the panel with botanical decoration has been preserved. Flange has broken off. Fragment has yellowish green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1007:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1007)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Fragment has been in fire and is covered with soot. Cross-section of the flange is a simple I-shape.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1007:002			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1007C)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance panel tile. Fragments fit together and their exterior surface has partly broken off. Cross-section of the flange is a simple I-shape.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1011:001			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkontori site (M1011)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Only a small fragment from the motif has been preserved, maybe buttons from a man's clothing. Fragment has dark brown glaze.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1011:002			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1011B)			**Dating**	1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1011:003			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1011B)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has yellowish brown glaze.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1011:004			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1011D)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brownish yellow glaze.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1017:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1017)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Only fragments from the edge of the panel with medallion encircling the central decoration, probably a portrait, has been preserved. Flange has broken off. Fragments are unglazed and they have been in fire.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1022:001			**Number of fragment**	3
Context	Tuomiokirkontori site (M1022)			**Dating**	1560-1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	161

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has finger-pressed band decoration and brown glaze. It has sooting on the back. Fragment is similar to TMM22367:KA2143:001.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1034:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1034E)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	73

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. One side of the tile has been preserved intact from rim to base, and also one corner of the tile where the rim bends 90 degrees has been preserved. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Depth of the tile is c. 6 cm and it has brown glaze. Sooting on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1034:002			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1034E)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	69

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Pieces fit together and they form one complete side of the tile. Also one corner where the rim bends 90 degrees has been preserved. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Depth of the tile is c. 6.5 cm and diameter of the base is 10 cm. Fragments have brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1034:004			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkontori site (M1034E)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	70

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Diameter of the base is c. 10 cm. Fragment has corroded green glaze and it has possibly been in fire.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1034:005			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori (M1034E)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the edge of the panel has been preserved and the main motif of the decoration cannot be identified. Flange has broken off. Fragment has yellowish glaze.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1619:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1619)			**Dating**	1560-1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragments fit together. Cross-section of the rim is collared. Fragments have been in fire and they are unglazed.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1620:001			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkontori site (M1620)			**Dating**	1580-1600
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragments fit together. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has corroded brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1630:001			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkontori site (M1630)			**Dating**	1500-1550 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1632:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1632)			**Dating**	1500-1550 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1639:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1639)			**Dating**	1560-1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has brown or green corroded glaze and it has been in fire.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1648:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1648)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is simple and flat from on the top. Fragment has brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1655:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1655)			**Dating**	1450 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1655:002			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1655)			**Dating**	1450 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has brown brown glaze.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA1678:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1678)			**Dating**	1400-1450 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has corroded brown or green glaze and it has been in fire.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA1685:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M1685)			**Dating**	1400-1450 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA2007:003			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2007B)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced rim. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA2007:004			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2007)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has greenish brown glaze. Similar to KA2195:001 and the fragments are probably from the same tile. Sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2102:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (under R2102)			**Dating**	1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2106:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2106)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2108:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2108)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has yellowish brown glaze.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2132:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2132)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has greenish brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2133:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2133)			**Dating**	1500-1550 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	71

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. One fragment is from the rim and other is from the side of the vessel tile. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2142:001			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkontori site (M2142)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Base is decorated with finger-pressed band decoration and it has yellowish brown glaze. Fragment has sooting on the back and it is similar to TMM22367:KA1034:001.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2143:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2143)			**Dating**	1450-1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	74

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has green glaze. It is similar to TMM22367:KA2102:001 and the fragments are probably from the same tile. Sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22367:KA2195:001			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M2195)			**Dating**	1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Fragments fit together. Only a small fragment from the centre of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has brownish yellow glaze.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA3001:003			**Number of fragment**	2
Context	Tuomiokirkontori site (M3001)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel has been preserved with a fragment of chain necklace which indicates that it is from a panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony or his consort Sibilla of Cleves. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA3001:004			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M3001)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel with botanical decoration has been preserved. Fragment has corroded brown/yellow glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2005
Catalogue number	TMM22367:KA3001:005			**Number of fragment**	1
Context	Tuomiokirkontori site (M3001)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22421:KA115:001			**Number of fragment**	1
Context	Tryckerihuset building site (M115)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the centre of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Textile impressions and sooting on the back. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22421:KA124:001			**Number of fragment**	1
Context	Tryckerihuset building site (M124)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. The base is decorated with finger-pressed rosette decoration. Fragment has brownish green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22421:KA124:002			**Number of fragment**	1
Context	Tryckerihuset building site (M124)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22421:KA124:003			**Number of fragment**	1
Context	Tryckerihuset building site (M124)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has greenish brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2006
Catalogue number	TMM22421:KA273:001			**Number of fragment**	1
Context	Tryckerihuset building site (M273)			**Dating**	1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from a medallion encircling the central motif, probably a portrait, has been preserved. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0301:001			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M301)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the arch above the central motif has been preserved. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0308:001			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M308)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from a medallion encircling the central motif, probably a portrait, has been preserved. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0308:003			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M308)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait. Portrait is the same as in figures 114 and 168, and it probably depicts Sibylle of Cleves, consort of Johann Friedrich of Saxony. Fragment has brownish green glaze, and textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0309:001			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M309)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	162

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the arch above the central motif has been preserved. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0310:002			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M310)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the arch above the central motif has been preserved. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0310:003			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M310)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Its decoration has not been preserved. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0322:002			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M322)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the central motif has been preserved, probably a beret of Sibylle of Cleves, which indicates that the fragment could be from the same tile as TMM22517:KA0309:001. Fragment has brownish green glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0322:003			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M322)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance/Baroque panel tile. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over. Fragment has traces of green glaze. See also TMM22517:KA0327:002 which is probably from the same tile.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0327:001			**Number of fragment**	2
Context	Brahenpuisto site (M327)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments from the corner of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration and green glaze. A large fragment of flange has been preserved on the back of the panel. Cross-section of the flange is L-shaped and its rim is rolled over.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0327:002			**Number of fragment**	2
Context	Brahenpuisto site (M327)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	163

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0401:001			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M401)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	76

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance (or Gothic) panel tile with botanical decoration. Fragment has dark green glaze. See also TMM22517:KA2000:007 which has the same decoration.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0409:001			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M409)			**Dating**	(1500)1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Base is decorated with finger-pressed rosette decoration. Fragment has patchy green glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0410:002			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M410)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	78

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Fragments fit together and they form one complete side of the vessel tile. Width of one side is c. 15 cm. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA0410:003			**Number of fragment**	2
Context	Brahenpuisto site (M410)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	79

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA1000:001			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M1000)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Fragment has brown glaze, but no relief decoration. It has deep textile impression on the back.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA1000:002			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M1000)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collsred with a pronounced ridge. Fragment has brown glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA2000:001			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M2000)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	77

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has dark green glaze.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA2000:003			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M2000)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA2000:004			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M2000)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance (or Gothic) panel tile. Pieces fit together and have botanical decoration. Fragments have dark green glaze. See also TMM22517:KA0409:001 which has the same decoration.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA2000:007			**Number of fragment**	2
Context	Brahenpuisto site (M2000)			**Dating**	(1500)1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Cathedral Quarter	**Description**	Narrow Ranaissance cornice tile with botanical decoration. Fragment has bright yellow glaze over white slip.	**Excavation year**	2008
Catalogue number	TMM22517:KA2000:017			**Number of fragment**	1
Context	Brahenpuisto site (M2000)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7967			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K93:17)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared. Fragment is unglazed and it seems unused, possibly local manufacture.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7968			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	81

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is between collared and collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7970			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:10 fill)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed. Cross-section of the rim is collared.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7971			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R9-13)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7972			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (between K94:10 & K94:8)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has green glaze. Cross-section of the rim is collared. Fragment has green glaze and some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7973			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R9, above trial pit R16)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Diameter of the base is c. 11 cm. Fragment has greenish brown glaze and some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7974			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (doorway between K94:10 & K94:8)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and has some sooting on the back. Rim has not been preserved.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7975			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R9-15)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of vessel tile with quadrangular mouth. Fragment has brownish green glaze and some sooting on the back. Rim has broken off.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7976			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R9-15)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment is unglazed, but some drops of yellowish green glaze have fallen on the outer surface of the base. Diameter of the base is c. 10 cm.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7977			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R13)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Diameter of the base is c. 10 cm. Fragment has brown glaze which has partly broken off.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7978			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R13)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7979			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (next to R13, under pavement)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. One fragment has broken off from the point where the rim bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7980			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU86, partly under R13)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7981			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R15)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragments fit together. They are unglazed and have some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7982			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU126 under R2 and R19)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Diameter of the base is c. 9 cm. Fragment is unglazed and it seems unused.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7983			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU161, under R19)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7984			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (under R21 NW of R51)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared. Rim is broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment is unglazed and seems unused, possibly local manufacture.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7985			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU92, under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment is unglazed. Diameter of the base is c. 7 cm. Fragment has no sooting on the back and it seems unused, possibly local manufacture.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7986			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU92 under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7987			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU92 under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross section of the rim is between collared and collared with a pronounced ridge. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7988			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU93 under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7989			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU104 under the channel of R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a vessel tile with quadrangular mouth. One fragment has broken off from the point where the rim bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared. Both fragments are unglazed and they seem unused, possibly local manufacture.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7990			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU111 under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and it seems unused.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7991			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU111 under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared. Fragment is unglazed and it seems unused, possibly local manufacture.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7992			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU137 under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	85

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. One side of the rim has been preserved almost intact, which indicates that one side of the vessel tile was c. 12 cm wide. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared. Fragment is unglazed and seems unused, possibly local production.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7993			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU142 under R21)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base and side of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragments fit together and they have yellowish green/brown glaze. Diameter of the base is c. 8 cm. Fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7994			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (above R61 under R28)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has corroded glaze whose colour can no longer be identified. Diameter of the base is c. 9 cm. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7995			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (under R28, from R61 to Lilja)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7996			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU7, above R32)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	83

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. One fragment is from the rim and the other from the side of a vessel tile. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments are unglazed and they have some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:7999			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU56, under R39, above R41)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from a point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8000			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU54, R49, under R25)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	86

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has brown glaze and some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8001			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU102)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	84

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8002			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU140, under R19)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment has yellowish green/brown glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8003			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (inside K92:3)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a pillar has been preserved. The main motif has broken off, except for a small part of a person's shoulder. Fragment is unglazed and it has some sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8005			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile which also has a fragment of flange preserved on the back. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Depth of the flange is c. 4 cm. Part of a pillar has been preserved in the corner of the panel. Fragment is unglazed, but there are some drops of brown/green glaze on the back of the panel.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8006			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from the edge of a rectangular Renaissance panel tile. Fragment of the flange has also been preserved on the back. Flange is shallow, similar to TMM18335:490a. Small fragment of the decoration has been preserved, but its motif cannot be identified. Fragment has green glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8007			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has some sooting.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8008			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed and it has textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8009			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8010			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a pillar has been preserved, probably from a portrait tile. Fragment is unglazed, but it has drops of brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8011			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a medallion encircling a portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8012			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU96, K94:9 fill)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has some drops of green glaze on it.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8013			**Number of fragment**	1
Context	Aboa vetus Museum (K94:9 filling)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Base of the flange has been preserved on the back of the panel.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8014			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (between K94:10 & K94:8)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. Fragments fit together and they form an edge of the panel. Decoration and flange have broken off. Fragments are unglazed and they have sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8015			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (K94:12, partly under R13)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8017			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (between K94:12 & K94:7)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Cross-section of the flanges is I-shaped and their rim is turned over. Fragments have drops of green glaze and some sooting on them.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8019			**Number of fragment**	4
Context	Aboa Vetus Museum (K94:13 SW fill)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Rim has not been preserved. Fragment has some drops of green glaze on it.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8020			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R4, paved yard)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the back of a Renaissance/Baroque panel tile with deep finger impressions. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8021			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R13, above stone pavement)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze and some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8022			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R13-20)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. Both fragments are from the edge of the panel and one has a fragment of a pillar on it. The main motif of its decoration has broken off. Both fragments have green glaze over white slip. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8023			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU79, partly under R2 and R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a corner of the panel has been preserved with a fragment of medallion and botanical decoration. Fragment is unglazed and its relief is weak. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8024			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R15)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	177

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. All pieces are surface fragments from the frame of the panel and they all fit together. Motif of their decoration cannot be identified. All pieces have brown glaze.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8026			**Number of fragment**	3
Context	Aboa Vetus Museum (R17, towards river)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. All pieces are from the edge of the panel, and one of them has a fragment of a medallion on it. The main motif of decoration has broken off. All pieces have green glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8027			**Number of fragment**	3
Context	Aboa Vetus Museum (above pavement, R19)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Fragment has green glaze over white slip. Motif of decoration cannot be identified.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8028			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R19)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of the decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8029			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU89 under R19)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragments from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of their decoration cannot be identified. Fragments have brownish yellow glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8030			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU96 under R19)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8031			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU96, from and under R19)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8032			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU100 under R19)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait, similar to figures 114 and 168, probably depicting Sibylle of Cleves. Only the lower part of the portrait has been preserved. Fragment is unglazed and it has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8034			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU79, partly under R2 and R21)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	171

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. One of the fragments is from the edge of the panel with a fragment of a medallion encircling the main motif, probably a portrait. Fragments have brownish green glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8035			**Number of fragment**	4
Context	Aboa Vetus Museum (KU79, partly under R2 and R21)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Its decoration has not been preserved and its motif cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8037			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU87, under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of the decoration has been preserved, and its motif cannot be identified. Fragment has brownish green glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8038			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU92, under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has yellowish brown glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8039			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU94 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait, similar to figures 114 and 168, probably depicting Sibylle of Cleves. Only the lower part of the portrait has been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8040			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU93 under R21)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	170

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a part of a medallion has been preserved, probably from a portrait tile. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8041			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU104 under the channel of R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Sibylle of Cleves seen in three-quarters view, similar to figures 135 and 174. Only a small fragment from her face has been preserved. Fragment has yellowish brown glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8042			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU161 under R19)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved and the main motif of decoration has broken off. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8043			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU106 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Fragment fits together with KM95032:8084. Also KM95032:8045 and KM95032:8046 are possibly from the same tile. Only a fragment of a medallion and a triangular corner with botanical decoration have been preserved. Fragment has brownish green/yellow glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8044			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU111 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Fragment is probably from the same tile as KM95032:8084, KM95032:8044 and KM95032:8046. Fragment of a medallion has been preserved, but the main motif of decoration cannot be identified. Fragment has brownish green/yellow glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8045			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU111 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from the edge of a Renaissance panel tile. Fragments are probably from the same tile as KM95032:8084, KM95032:8044 and KM95032:8045. Only a fragment of a medallion has been preserved, probably from a portrait tile. Fragments have brownish green/yellow glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8046			**Number of fragment**	3
Context	Aboa Vetus Museum (KU111 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only a fragment of the letter F can be identified. Fragments have green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8047			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU111 under R21)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragments of Renaissance panel tiles. Fragments fit together and form one corner of the panel. Decoration and flange have broken off. Fragments have green glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8048			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU111 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a medallion has been preserved, which indicates that the fragment is from a panel tile with a portrait. Fragment has green glaze over white slip and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8049			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU112 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. It probably comes from the same tile as KM95032:8056 with a female portrait, probably Sibylle of Cleves. Fragment has brownish yellow glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8050			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU135 under R21)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. The motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8051			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU137 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a medallion encircling the portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment has brownish yellow glaze over white slip. Fragment could be from the same tile as KM95032:8053.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8052			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU142 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a medallion encircling the portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment has brownish yellow glaze over white slip. Fragment could be from the same tile as KM95032:8052. It has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8053			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU142 under R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles. Two of the fragments are from the edge of the panel where a small fragment of a pillar has been preserved. The main motif of decoration cannot be identified. All fragments have green glaze over white slip. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8054			**Number of fragment**	5
Context	Aboa Vetus Museum (KU143 under channel of R21)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from the flange of a Renaissance panel tile fitting to KM95032:8056. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. The depth of the flange is c. 3.5-4 cm and it has traces of brownish yellow glaze and some sooting on it.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8055			**Number of fragment**	8
Context	Aboa Vetus Museum (KU143 under channel of R21)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from a Renaissance panel tile with female portrait shown in profile and surrounded by pillars. Portrait is probably Sibylle of Cleves, consort of Elector Johann Friedrich of Saxony. All fragments fit together and form an almost complete panel. Also fragments from the flange have been preserved: KM95032:8055. Fragments have brownish yellow glaze over white slip. Also KM95032:8050 is from the same tile. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8056			**Number of fragment**	10
Context	Aboa Vetus Museum (KU143 under the channel of R21)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	168

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a medallion has been preserved. Fragment has yellowish brown glaze.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8057			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R26, brick structure)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Sibylle of Cleves seen in three-quarters view. Only a small fragment from the text above her head has been preserved with letters ILLA. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8059			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R30)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	175

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of Renaissance panel tiles and their flanges. At least one fragment is from a panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony, in which the letter H has been preserved. One of the fragments is probably from a panel tile with Sibylle of Cleves, seen in three-quarters view. All fragments have green glaze over white slip. Cross-section of the flange is a simple I-shape. All fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8060			**Number of fragment**	14
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Their cross-section is a simple I-shape and they are c. 4 cm deep. Fragments have some sooting on them.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8061			**Number of fragment**	13
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Cross-section of the flanges is a simple I-shape. Fragments have drops of brownish yellow glaze on them.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8061			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragments from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of their decoration cannot be identified. Fragments have brownish yellow glaze over white slip. Fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8062			**Number of fragment**	3
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from flanges of Renaissance panel tiles. Their rims have not been preserved. Fragments have sooting on them.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8063			**Number of fragment**	3
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from the edge of the panel has been preserved, and the motif of its decoration cannot be identifeid. Fragment has greenish yellow glaze over white slip. Fragment is from the same tile as KM95032:8064 and KM95032:8074 and all the fragments fit together.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8064			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed and it has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8065			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved and the motif of its decoration cannot be identified. Fragment is unglazed and it has some sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8066			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. All fragments fit together and also KM95032:8064 and KM95032:8074 are from the same tile. Together the fragments form the lower right corner of a quadrangular panel tile in which a fragment of a pillar has preserved. Fragments have greenish yellow glaze over white slip. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8067			**Number of fragment**	4
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only small fragments from the edge of the panel and two fragments with the letters ANS and RZOG have been preserved. All fragments have green glaze over white slip. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8068			**Number of fragment**	4
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Both fragments are from the edge of the panel and they have fragments of a medallion encircling a portrait in the middle of the panel. Fragments have brownish yellow glaze over white slip. Fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8069			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Two of the fragments fit together and they form one corner of a panel with a fragment of a pillar. The third piece is from the middle of the panel with a fragment of a person's hand and a sword. All of the fragments have green glaze over white slip. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8070			**Number of fragment**	3
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	176

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. Two of the fragments fit together and they form one corner of the panel with a fragment of a pillar. The third fragment is from the edge of the panel and it has decoration consisting of dots. All of the fragments have green glaze over white slip. Fragments have sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8071			**Number of fragment**	3
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a similar female portrait as in figures 114 and 168. Portrait probably depicts Sibylle of Cleves. Only the middle part of the panel has been preserved. Fragment has yellowish brown glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8072			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	169

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Sibylle of Cleves seen in three-quarter's view. Fragment fits together with KM95032:8080 and together they form the middle part of the panel. Text SIBILLA next to her right shoulder has also been preserved. Fragment has brownish yellow glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8073			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, under R39)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	174

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Fragment fits together with KM95032:8064 and KM95032:8067 and they form the lower right corner of a quadrangular panel tile. Only the edge and part of a pillar has been preserved. Fragment has greenish yellow glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8074			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU14, R39)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is a simple I-shape.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8075			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU56, under 39 and above R41)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is a simple I-shape. Fragment has some drops of green glaze and sooting on it.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8076			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU56, under R39 and above R41)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flsngr is a simple I-shape. Fragment has some sooting on it.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8077			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU56, under R39, above R41)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. One fragment is from the corner of the panel with botanical decoration. The other fragment is a thin surface fragment of the panel. Both fragments have green glaze over white slip. The larger fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8078			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU56, under R39, above R41)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a fragment from the edge of the panel with a pillar has been preserved Fragment is unglazed and it has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8079			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU56, under R39, above R41)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissence panel tile with portrait of Sibylle of Cleves seen in three-quarter's view. Fragment fits together with KM95032:8073 and together they form the middle part of the panel. Text SIBILLA next to her right shoulder has also been preserved. Fragment has brownish yellow glaze over white slip. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8080			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU56, under R39, above R41)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	174

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small surface fragment has been preserved with a chain necklace, probably from portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony or Sibylle of Cleves. Fragment has brownish yellow glaze over white slip.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8081			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (R52)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile with a similar female portrait as in figures 114 and 168. Portrait probably depicts Sibylle of Cleves. Only a small fragment from her hands has been preserved. The other fragment is from the edge of the panel. Fragments have greenish yellow glaze over white slip. Fragments have sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8082			**Number of fragment**	2
Context	Aboa Vetus Museum (KU21 SW of R80, NW of R43)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has sooting on the back. Depth of the flange is c. 4 cm.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8083			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (KU10)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Fragment fits together with KM95032:8044 and it is probably from the same tile as KM95032:8084, KM95032:8045 and KM95032:8046. Fragment of a medallion has been preserved, probably from a portrait tile. Fragment has brownish green/yellow glaze. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8084			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (east side, near the entrance)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a medallion and a person's neck with chain necklace has been preserved, which indicates that the fragment comes from a panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Fragment has yellowish brown glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8085			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (east side, near the entrance)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	172

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment from the centre of a Renaissance panel tile. Letters RZOG have been preserved which indicates that the fragment comes from a tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Fragment has greenish brown glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1994
Catalogue number	KM95032:8086			**Number of fragment**	1
Context	Aboa Vetus Museum (east side, near the entrance)			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	173

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile. One fragment is from the edge and the other from the round arch above the main motif in the middle of the panel. The decoration of the arch indicates that the fragment is from a panel tile with one of the Evangelists. Fragments has green glaze over white slip. Fragments have textile impressions and sooting on the back. See also TMM14681:967	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1012c			**Number of fragment**	2
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	166

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Decoration consists of lines and dots and also a fragment of a pillar has been preserved. Fragment has brownish green glaze and textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1149			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from a flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is a simple I-shape. Fragment has traces of green glaze.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1201			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel has been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1263			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge and corner of a Renaissance panel tile. Motif of the decoration cannot be identified. Fragment is probably from a rectalgular panel tile. Fragment has yellowish green glaze and textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1326			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	TMM Kuva 035.
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a quadrangular Renaissance panel tile with botanical decoration and fragment of a medallion. The main motif of decoration has not been preserved, but it was probably a portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Relief is weak and fragment has no glaze or sooting.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1696			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile with a similar female portrait as in figures 114 and 168. Portrait probably depicts Sibylle of Cleves. Only her chest and neclace have been preserved. Fragment is unglazed and its relief is weak. Fragment has textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1697			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a female portrait surrounded by round arch and pillars. The portrait is depicted from the front and its relief is weak and clumsy, which indicates local production. Fragment is unglazed and it has no no textile impressions or sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1698a			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	165

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a rectangular Renaissance panel tile. Fragment has traces of green glaze and sooting. Cross-section of the flange is a simple I-shape. The flange is only 2 cm deep. Fragment fits together with TMM14681:1759.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1755			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with a similar female portrait as in figures 114 and 168. Portrait probably depicts Sibylle of Cleves. Only a fragment of her right hand has been preserved. Fragment has weak relief and brownish green glaze. It has textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1757			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a rectangular Renaissance panel tile. Only the lower part of the panel has been preserved with a man's feet and botanical decoration. Fragment has brownish yellow glaze. Flange with catalogue number TMM14681:1755 fits together with the panel. Fragment has heavy sooting on the back and also textile impressions.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:1759			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	(1530-1550) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Fragment has weak relief. Part of a chain necklace has been preserved, and the fragment is probably from a panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony or Sibylle of Cleves. Fragment has green glaze and some sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:2381			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile with portrait of Elector Johann Friedrich of Saxony. Only the back of his head and text HERZOG have been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Textile impressions and sooting on the back.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:2520a			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	(1532-1547) 1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	164

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a deep groove. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:282			**Number of fragment**	1
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	80

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance/Baroque panel tile. All fragments fit together. One of the fragments has the lower part of a spiral column on it. The shape of the column indicates that the fragments are from a panel tile with one of the Evangelists. Fragments have green glaze over white slip. Fragments have textile impressions on the back. See also TMM14681:1012C.	**Excavation year**	1953
Catalogue number	TMM14681:967			**Number of fragment**	4
Context	Itäinen Rantakatu			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	167

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the side of vessel tile with quadrangular mouth. Fragment is unglazed and it has sooting on it.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA001A:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M001A)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the base of a vessel tile with quadrangular mouth and flat round base. Fragment has finger-pressed rosette or circle decoration on the base. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA001A:002			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M001A)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. One fragment is from the edge of the panel and the other from the back of the panel. Fragments have greenish yellow glaze.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA001A:004			**Number of fragment**	2
Context	Rettiginrinne site (M001A)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. The depth of the flange is c. 4 cm and it has some sooting on it.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA001A:005			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M001A)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments have yellowish green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA003:001			**Number of fragment**	2
Context	Rettiginrinne site (M003A)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	87
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA123:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M123)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA201:002			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M201)			**Dating**	
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from the corner of a Renaissance panel tile. Only a fragment of a round arch with trefoil clovers has been preserved, but the main motif under the arch has broken off. Fragment has yellow glaze over white slip.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA227:001			**Number of fragment**	2
Context	Rettiginrinne site (M227)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	178

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA238:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M238)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA263:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M263)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA263:002			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M263)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA263:004			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M263)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration, similar to frieze tiles from Laukko manor, see for example figure 137. Fragment has dark brown, almost black glaze. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA283:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M283)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	180

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA297:002			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M297)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment from the corner of a Renaissance frieze tile with crenelleted decoration. Main motif of the decoration and flange have broken off. Fragment has green glaze over white slip. Sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA308:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M308)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment from a medallion encirling a portrait in the middle of the panel has been preserved. Fragment has brown glaze over white slip.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA347:002			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M347)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has dark brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA374:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M374)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA446:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M446)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile. Only a small fragment of rhombus as geometric decoration has been preserved, similar to figure 124. Flange has broken off. Fragment has dark brown glaze and it has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA543:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M543)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	181
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA548:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M548)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Only the edge of the panel and the flange have been preserved, but the main panel with decoration has broken off. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over. Fragment has brown corroded glaze.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA562:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M562)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments from the rim and side of a vessel tile with qudrangular mouth. Fragments fit together. Cross-section of the rim is simple. Fragments are unglazed.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA565:001			**Number of fragment**	2
Context	Rettiginrinne site (M565)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	88
Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is between collared and collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment is unglazed.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA566:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M566)			**Dating**	1580-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has dark green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA589:002			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M589)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque frieze tile with geometric egg-and-dart decoration, similar to frieze tiles from Laukko manor, see figure 137. Fragment has dark brown, almost black glaze. It has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA660:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M660)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with botanical decoration. Fragment has corroded green glaze.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA663:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M663)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance/Baroque panel tile with geometric decoration. Fragment has dark brown glaze, and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA735:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M735)			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA735:002			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M735)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA760:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M760)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Small fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA772:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M772)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze over white slip.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA801:001			**Number of fragment**	1
Context	Rettiginrinne site (M801)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Convent Quarter	**Description**	Fragments of a Renaissance panel tile. One fragment is from the corner of the panel and it has a fragment of a round arch and botanical decoration on it. The other fragment is from the edge of the panel with base of a round column. Fragments have dark greenish brown glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	2000
Catalogue number	TMM22196:KA822:001			**Number of fragment**	2
Context	Rettiginrinne site (M822)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	179

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance/Baroque panel tile. Fragment has weak relief and dark green glaze. Only a small fragment of an arch and botanical decoration have been preserved. Flange has partly broken off, but a fragment of a hole for attaching a metal wire has been preserved.	**Excavation year**	1954
Catalogue number	TMM14885:201			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 4-6			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance/Baroque panel tile. Fragment has yellowish green glaze. Its decoration consists of putto and botanical ornaments. Fragment has sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1954
Catalogue number	TMM14885:34			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 4-6			**Dating**	1600-1625
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a rectangular Renaissance panel tile. Its decoration consists of dots. Fragment has green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1970
Catalogue number	TMM17294:500			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 4-6			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Small fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1988
Catalogue number	TMM20671:73			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 6			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Small fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified, and only a fragment of a pillar close to the edge of the panel has been preserved, similar to TMM18335:490b. Fragment has green glaze and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1988
Catalogue number	TMM20671:74			**Number of fragment**	1
Context	Uudenmaankatu 6			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Decoration detail from the corner of a Renaissance/Baroque tile stove. Motif of the decoration is lion's head. It has yellow glaze over white slip. See also finds from Österblad excavation with cataloque numbers KM99081.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA010:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M10)			**Dating**	1600
Tile type	Decoration			**Photo**	182

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragments of vessel tiles with quadrangular mouth. Two of the fragments fit together and form one complete side of a vessel tile. The width of the side is 12 cm. Fragments have broken off from a point where the rim bends 90 degrees. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragments have brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA014:001			**Number of fragment**	3
Context	Åbo Akademi site (M014)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	89

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Small fragments of the same Gothic niche tile as TMM21816:KA089:001. Only a small fragment of decoration with the head of a pelican's young has been preserved. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA015:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M15 + M17)			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Fragment has yellowish glaze over white slip. Only the edge of the panel has preserved and the motif of its decoration cannot be identified.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA019:006			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M019)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment of a narrow Renaissance cornice tile with botanical decoration. Width of the cornice is 2.7 cm. The shaft on the back of the tile has broken off. Fragment has yellow glaze over white slip. Similar to TMM21816:KA076:001.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA019:007			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M019)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA019:009			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M019, RA28)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Motif of its decoration cannot be identified. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA023:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M023, RA36)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile, probably from a crest tile. Decoration consists of botanical ornaments. Fragment has green glaze. Fragment fits together with TMM21816:KA056:001.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA036:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M036, M13)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the corner of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of botanical decoration in the corner of the panel has been preserved and a fragment of an arch. Fragment has green glaze, and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA042:004			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M042)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the centre of a Renaissance panel tile. Only a part of a medallion encircling the main motif, probably a portrait, has been preserved. Fragment has green glaze over white slip. Sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA042:006			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M042)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is simple. Fragment has brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA052:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M052)			**Dating**	1500-1550 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile, probably from a crest tile. Decoration consists of botanical ornaments. Fragment has green glaze and it fits together with TMM21816:KA036:001.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA056:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M056B)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Small fragments from vessel tiles with quadrangular mouth. Some of the fragments fit together. Cross-section of the rims is collared with a pronounced ridge. Fragments have brown glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA056:002			**Number of fragment**	10
Context	Åbo Akademi site (M56, RA58)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Small fragment from a Gothic niche tile. Fragment is from the same tile as TMM21816:089:001 and it fits together with the upper right corner of the canopy. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA060:002			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M60C)			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the edge of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of a pillar has been preserved, and the main motif has broken off. Fragment has green glaze, and sooting and textile impressions on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA070:001			**Number of fragment**	3
Context	Åbo Akademi site (M070)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the side of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off. Fragment has brownish green glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA070:002			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M70)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Large fragment from the corner of a tile stove, possibly from the base of a Renaissance style tile stove. One side of the fragment has green glaze and the other has yellow glaze over white slip. Fragment has sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA070:003			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M70)			**Dating**	1500-1600
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the flange of a Renaissance panel tile. Cross-section of the flange is I-shaped and its rim is turned over.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA070:005			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M070B)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Cross-section of the rim is simple and flat on the top. Fragment has greenish brown glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA070:006			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M070)			**Dating**	1540-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment of a Renaissance panel tile. Only a small fragment of botanical decoration has been preserved, and the main motif of decoration cannot be identified. Fragment has burned glaze whose colour can no longer be identified.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA070:007			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M070B, RA95)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment of a narrow Renaissance cornice tile with botanical decoration. Width of the cornice is 2.7 cm. The shaft on the back of the tile has broken off. Fragment has yellow glaze over white slip. Similar to TMM21816:KA019:007.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA076:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M076)			**Dating**	1560-1610
Tile type	Panel tile			**Photo**	183

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from the rim and side of a vessel tile with quadrangular mouth. Rim is broken off from the top. Fragment is unglazed and it has sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA080:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M080)			**Dating**	1500-1610
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment from a rim of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Fragment has brownish green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA082:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M082)			**Dating**	1500 A
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment of a Gothic niche tile. Fragment is from the same tile as TMM21816:KA089:001. Only a small fragment with leaf decoration has been preserved. Fragment has green glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA085:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M085C)			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragments of a Gothic niche tile. Two of the fragments form the upper right part of the tile's canopy. It is decorated with a two-headed eagle. The other fragments are from the centre of the tile and are decorated with the figure of a pelican feeding her young with blood plucked from her breast. A kneeling man is depicted next to the pelican holding his hand on the pelican's neck. Fragments have green glaze and sooting on the back.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA089:001			**Number of fragment**	25
Context	Åbo Akademi site (M089)			**Dating**	1500
Tile type	Niche tile			**Photo**	98 & 99

Find site	Turku town:Mätäjärvi Quarter	**Description**	Fragment of a vessel tile with quadrangular mouth. Cross-section of the rim is collared with a pronounced ridge. Rim has broken off from the point where it bends 90 degrees. Fragment has greenish glaze.	**Excavation year**	1998
Catalogue number	TMM21816:KA509:001			**Number of fragment**	1
Context	Åbo Akademi site (M509)			**Dating**	1500-1550
Tile type	Vessel tile			**Photo**	

Muotia, mukavuutta ja mielipiteitä on tutkimus kaakeliuunin käyttöönotosta ja merkityksestä keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa. Se esittelee arkeologisilta kaivauksilta löydetyt kyseisen aikakauden kaakelit, yhdistää ne kulttuuriseen kontekstiinsa ja tarkastelee niitä erilaisten yhteiskunnallisten viestien välittäjinä.

Kaakeliuunin varhaishistoria sijoittuu 1100-luvun saksankielisiin Alppimaihin, joista se levisi keskiajan kuluessa Itämeren alueelle. Tutkimuksessa esiteltyjen arkeologisten löytöjen perusteella varhaisimmat kaakeliuunit pystytettiin Suomeen 1400-luvun alussa. Niiden käyttöönotto liittyi ulkomaisten kauppakontaktien vilkastumiseen, sosiaalisen kilpailun ja mukavuudenhalun lisääntymiseen sekä asuntojen sisustuksen uudistumiseen. Kaakeleissa heijastuvat myös aikakauden poliittisten ja uskonnollisten mielipiteiden ilmaisu ja ne avaavat kiehtovan ikkunan keskiajan ja uuden ajan alun arkielämän tutkimiseen Suomessa.

Fashion, Comfort and Conviction is a study investigating the adoption and significance of the ceramic tile stove in medieval and early modern Finland. It presents stove tiles found in archaeological excavations, places the tiles in their cultural contexts and examines them as indicators of various social changes.

The early history of the ceramic tile stove goes back to the 12th century in the German-speaking Alpine regions, from where it spread to the Baltic Sea region during the Middle Ages. On the basis of the archaeological finds presented in this study, the introduction of the tile stove in Finland dates to the early 15th century. Its adoption was connected to the increase in foreign trade links and social emulation, the demand for comfort, and innovations in building technology and interior design. Stove tiles also reflect the political and religious convictions of their time and open a fascinating window on everyday life in medieval and early modern Finland.